SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERDE TEORİ VE ARAŞTIRMALAR II

CİLT 2

EDİTÖR: PROF. DR. SERDAR ÖZTÜRK

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Editör / Edıtor • Prof. Dr. Serdar Öztürk

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2020

ISBN • 978-625-7319-31-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerı Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II

Cilt 2

Editör

PROF. DR. SERDAR ÖZTÜRK

gece kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 30
SOKRATES FELSEFESİNİN DİNAMİKLERİ
Akif AKTO 1

BÖLÜM 31
ADANA HALKEVİ SPOR ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ (1933-1951)
Hatice BOZKURT ÇANAK 19

BÖLÜM 32
MAARİF NEZARETİ'NİN 1894 TARİHLİ GAYRİMÜSLİM OKULLAR RAPORUNA GÖRE MUSEVİ MEKTEPLERİ
Doğan GÜN & Murat SORGU 37

BÖLÜM 33
FİNLANDİYA'NIN EĞİTİM SİSTEMİ VE BİLGİ EKONOMİSİ
Hüseyin ERCAN & Mahmut KÜÇÜKOĞLU 53

BÖLÜM 34
BANDIRMA MÜZESİ'NDE BULUNAN DON (RUS) KAZAKLARINA AİT İKİ İKONA
Feride İmrana ALTUN 73

BÖLÜM 35
NARSİSİZM VE NARSİSİSTİK KİŞİLİK BOZUKLUĞU HAKKINDA BİLDİKLERİMİZ
Pervin TUNÇ 97

BÖLÜM 36
FLEKSO BASKI SİSTEMİ VE KULLANIM ALANLARI
Osman ŞİMŞEKER 117

BÖLÜM 37
NAKIŞLI GİYSİLERİN KÜLTÜR SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
Emine KOÇAK 129

BÖLÜM 38
İŞKODRA VİLAYETİNDE MALİSÖRLERİN EĞİTİMİ (1863-1912)
İlkay ERKEN 153

BÖLÜM 39
İNSANİ MÜDAHALE ÇERÇEVESİNDE VENEZUELA KRİZİ
Ali HAMURCU 177

BÖLÜM 40
ÖĞRENCİLERİN TEKNOLOJİ KAVRAMINA YÖNELİK METAFORİK ALGILARI
Cemile ÇETIN & Özlem ANUK 191

BÖLÜM 41
FİNANSAL YÖNETİM, FİNANSAL STRES, FİNANSAL MEMNUNİYET VE YAŞAM MEMNUNİYETİ İLE HANEHALKI BORÇLANMA DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA
Aysel Anıl GÜNDÜZALP & Arzu ŞENER 207

BÖLÜM 42
DARA MEZAR TAŞLARINDAN SANDUKA FORMUNDA İKİ ÖRNEK
İrfan YILDIZ & Fırat ERTEKİN 221

BÖLÜM 43
ARKAİSTİK DİONYSOS BETİMLEMELERİ: SİNOPE SİKKE ÖRNEKLERİ IŞIĞINDA BİR DEĞERLENDİRME
Nazlı YILDIRIM 239

BÖLÜM 44
ÇOKLU DOĞRUSAL REGRESYON VE BAZI CEZALI TAHMİN YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ
Yıldırım DEMİR 261

BÖLÜM 45
SAĞLIK BİLİNÇLİ TÜKETİM VE SAĞLIK BİLİNÇLİ TÜKETİCİ
Ezgi KARATAŞ YÜCEL 277

BÖLÜM 46
SONUÇÇULUK VE SPESİFİK TÜRLERİ
Murad OMAY 297

BÖLÜM 47
SİGORTACILIKTA PAZARLAMA KARMASI BİLEŞENLERİNİN İNCELENMESİ
Onur ŞEYRANLIOĞLU 321

BÖLÜM 48
YÜKSEK DAĞ KARSTINA AİT POLİJENİK KARSTİK BİR DEPRESYON: GÜNEYDOĞU TOROSLARDA MELKUŞAN POLYESİ (ÇATAK/VAN)
Halil ZORER & Yahya ÖZTÜRK 343

BÖLÜM 49
EDEBİYATIN MİZAHLA BULUŞTUĞU YENİ DÖNEM ÜRÜNLERİ: KARİKATÜR VE CAPS
Hakan ÇELİKTEN..... 367

BÖLÜM 50
BİZANS DÖNEMİ ZEYTİNLİ ADA İNSANLARI
Fadime SUATA ALPASLAN & Hatice KUZU & Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU 399

BÖLÜM 51
SOSYAL BİLİMLERDE TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER
Eray YURTSEVEN & Cemile Nihal YURTSEVEN..... 417

BÖLÜM 52
GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI ÖĞRENCİLERİNİN MESLEĞE YAKLAŞIMLARI VE MEMNUNİYET DURUMLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Ümit Can KAYA & Fulya SARPER 435

BÖLÜM 53
PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİ VE MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ IŞIĞINDA PAZARLAMA MUHASEBESİNE BAKIŞ
Mustafa KAPLAN & Ahmet KURT..... 479

BÖLÜM 54
KENTLEŞME, MEKÂNSAL GELİŞİM VE DEPREM: AMASYA KENTİ ÖRNEĞİ
Eren ŞENOL 499

BÖLÜM 55
KİMLİK:ÖZNESİNİ ARAYAN NESNE (KAVRAMSAL VE KURAMSAL BİR ÇABA)
Sevcan GÜLEÇ SOLAK 527

BÖLÜM 56
İLERİ BESLEMELİ GERİ YAYILIMLI YAPAY SİNİR AĞLARINDA ÖĞRENME ALGORİTMASI HİPER PARAMETRELERİNİN FONKSİYONU
Muhammer İLKUÇAR 557

Bölüm 30

SOKRATES FELSEFESİNİN DİNAMİKLERİ

Akif AKTO[1]

1 Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, akifdakto@gmail.com

Giriş

Sokrates bir filozof idi. Filozof felsefi etkinlik, düşünüş ve çaba içinde olup özgün iz bırakanlara verilen bir sıfattır. Felsefenin ne olduğu konusunda ise çok farklı izahlar yapılmıştır. Felsefenin ne olduğu üzerine düşünen herkes onu kendine göre anlamlandırmış ve onda kendinden bir şeyler bulmuştur. Herkes tarafından kabul görmüş bir tanımının olmaması onun doğası ile ilgilidir. Burada klasik yöntem gereği felsefeye tanım getirilmemiştir. Çünkü felsefe tanımlara, izahlara veya bir başka kalıpsal çerçeveye sığacak bir şey değildir. Ayrıca felsefe tek bir cümleye sığacak kadar dar kapsamlı bir etkinlik değil, devam eden, canlı bir düşünsel süreçtir. En azından felsefenin insanın düşünme ihtiyacından ortaya çıkmış bir bilim dalı olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle felsefe ile akıl arasındaki ilişkinin kurulması gerekir. Akıl, insan varlığını diğer tüm varlıklardan nasıl ayırt edici bir özellik ortaya koyuyorsa *felsefi bir akla* sahip olan bireyler de *felsefi bir akla* sahip olmayan diğer tüm bireylerden benzer özellikler ortaya koymaktadır. Yani akla sahip olmayan varlıklar ya taş, ağaç vb. cansız türlerdir ya da bitki, hayvan vb. canlı türlerdir. Bir de insanın hastalık vb. gerekçelerle anatomik-fizyolojik sağlığı yerinde olduğu, akli fonksiyonların icra edilemediği bitkisel hayatın sürdüğü durumlar vardır. Bu durumlar aslında beşerî münasebetlerin bir gereği olan hisler ve duygular açısından anlam ifade etse de aklın işlevleri açısından herhangi bir şey ifade etmemektedir. Aslında gerek bu durumdaki insanlar için gerek diğer akıldan yoksun varlıklar için aklın ve dolayısıyla felsefenin sorumluluk alanları ya yoktur ya da rafa kaldırılmıştır diyebiliriz. Ayrıca tıbbi açıdan aklın sağlıklı olduğu ancak kendisinden bekleneni yapmama ya da yapamama durumlarından dolayı felsefi açıdan sağlığını yitirdiği durumlar vardır. Bu durum yukarıda da ifade edildiği gibi *felsefi akıl*'dan yoksunluk olarak ifade edilebilir. Felsefi akıl demişken, felsefi akıl dışında başka bir aklın var olma imkânı olduğu için değil, tam da burada akıl ile felsefeyi birbirine adeta eşitleyen felsefi bir akıldan söz edilmektedir.

Felsefe ile aklı eşitleyen yaklaşıma izah getirmek isabetli olacaktır. Öncelikle felsefeyi gökyüzünden yeryüzüne indiren filozof olarak anılan Sokrates felsefesinin akıl ile eşitlenen bir felsefe olduğunu söyleyebiliriz. Onun felsefesi aynı zamanda realisttik içinde bir idealizmi barındırmaktadır. Realisttik kısmıyla gayet sade, çarşı, pazar, esnaf, öğrenci, annelik, babalık vb. gibi gündelik hayatın bir parçasını oluştururken, idealist kısmıyla da yaşamın sorgulanması, içimizdeki sese kulak vermenin gerekliliği (Dimon), kendi kendimizi keşfetmenin, yapıp ettiklerimizi sorgulamanın, içimizdeki hakikate doğru bilinçli yolculuk yapmanın ve oradan da erdeme ulaşmanın doğuracağı bir felsefi yolculuktur. İdealist boyutuyla açılan felsefi yolculuk Sokrates'e göre tüm yaşamı kuşatmalıdır. Dikkat edilirse Sokrates'in felsefeye yüklediği anlam ile akla yüklediği anlamın aynılığı dikkatten kaçmamalıdır. Akıl da tıpkı felsefe gibi bir tarafı realisttik gün-

delik yaşamın bir parçasını oluştururken, diğer tarafı bilinçli düşünerek aklı çalıştırmak ve görünen yaşamın görünmeyen derinliklerinde saklı olan manaları arama sürecidir. Çünkü zaten akıl düşünürse, faal olursa, merak ederse, sorgularsa, eleştirirse, ne zaman nerede duracağını bilirse, mantık kurgusuyla hareket ederse, neyi, ne zaman konuşacağını ve dinleyeceğini bilirse o zaman felsefe yapmış olur. Yani aslında felsefenin varlığı aklın düşünsel varlığına bağlıdır. Yani felsefe bir düşünme etkinliğidir. Akletme, eleştirme, sorgulama, bir şeyi yerinde bırakmama kararlılığını gösterme etkinliğidir. Yaşamın tüm tümel ve tikel meseleleriyle ilgilenir.

Sokrates'in felsefesinde deneyimlediği gibi felsefe yapmak Sofistlerin yaptığı gibi sadece aristokratik bir eylem değildir. Sokrates, sınıf farkını gözetmez, çünkü felsefeyi aklı olan ve düşünebilen tüm insanların gerçekleştirebileceği bir eylem olarak görmektedir. Böyle bir felsefeye sahip olan bir filozof alışıla gelen bir filozof değildir. Ben ona ezber bozan doğal/tabii filozof demek istiyorum. Şu durumda sanırım doğal olan filozof ile doğal olmayan filozof olmak üzere iki tür filozoftan söz edilebilir. Sokrat için doğal filozof tanımlamasını yapmak daha isabetli görünmektedir. Sanırım doğal olmayan filozofu da doğal olan filozofun karşısına konumlandırmak yanlış olmaz. Doğal filozof, felsefe derslerini alarak, iyi bir eğitim-öğretimle filozof olmayı başaran kişi değildir, doğal filozof yaşamın koşulları içinde düşünen, problem alanlarını doğası gereği fark eden, kendiliğinden insiyatif alarak kendini sorumlu hisseden, bu doğal süreçleri sorgulayarak ve yöntem geliştirerek mevcut paradigmaya alternatif geliştiren veya onun doğru anlaşılması için farklı yaklaşımlar, yorumlar getiren kişidir. Doğal filozof aynı zamanda toplumsal düzeyde kemikleşmiş birtakım yanlış kabulleri de göz ardı etmeyen kişidir. Bazen bir filozof iyi felsefe yapabilir ve düşünce alanında yeni bir çığır açabilir. Ancak aynı filozof toplumun kemikleşmiş birtakım sorunlarının ya farkında değildir ya da o sorunları sorun olarak görmez. Oysaki felsefi düşünme oklarını o sorunlara çevirse ve onları eleştirel bir gözle değerlendirse hem sorunların sorun olduğunu fark edebilir ve onların varlığından haberdar olur hem de eleştirel düşünceyle sorunu gündeme taşımış olur. Doğal filozof, felsefesini çoğunlukla bireysel ve toplumsal yaşamın gündelik sorunlarına kulak kapatmayan, başta kendi yaşamı olmak üzere karşılaştığı bireylerin yaşamlarını, mesleklerini ve düşün sistemlerini sorgulayarak yaşamı daha anlamlı ve daha değerli hale getirmektedir.

Çalışmanın konusu olan Sokrates felsefesinin dinamiklerinin izini bulmak için öncelikle kendisinden hemen önceki döneme değinilmiş ve bu dönem hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında Sokrates'in yaşadığı dönem ele alınmış ve bu dönemde felsefesinin dinamiklerinden olan sofistler ile aile mesleği irdelenmiştir.

1. Sokrates Öncesi Dönem

Sokrates öncesi felsefi düşünce aslında Yunan tarzı bir düşüncenin köklerinden izler taşımaktadır. Bu durum Yunan düşüncesinin dini ve mitolojik kökenlerle ilişkisini haklılaştıran kurguyu doğrulamaktadır. Çünkü söz konusu kurguda Tanrı, doğa ve insan arasındaki ilişkiyi anlatan mimari bir yapı ve bu yapının temel parçaları arasındaki determinist ilişki öne sürülmüştür. Bu ilişkide Tanrı uzak ve yabancı bir yerde görülmemiştir. Aksine Tanrı ile insan ilişkisi bütün ve parça ilişkisine benzetilmiştir. Hatta ontik bir bütünlükten bile söz edilmiştir. Farklı geleneklerin Tanrı'ya ulaşma yolları da farklı olabilmektedir. Örneğin Budist gelenekte insanın Tanrı tasavvuru, benlik terbiyesi ve doğa algısı üzerinde şekillenirken, İbrahim'i gelenekte ise Tanrı insan ilişkisi ibadet ve ritüellerle ifade edilmektedir. Bu ilişki biçimi İbrahim'i dinlerin aşkınlık fikrinden ve ontolojik mesafe anlayışından kaynaklanmaktadır. Oysaki Grekler, Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi akıl üzerinden inşa ettikleri için Tanrıya ulaşmayı da genelde düşünme yoluyla mümkün görmektedirler.

Yunan felsefesinde ilkin dünyanın yokluğu üzerine değil, varlığın kaynağına cevap aranmıştır. Bu varlığın ne olabileceği önemli bir merak konusu olmuştur. Söz konusu merakın peşinde koşan Greklere göre Tanrı, evreni var ettiği başlangıç maddesinden yaratmış, yoktan bir yaratmadan söz edilemez (Tambiah, 2002: 20-21). Felsefi bir düşünce sistemine yerleştirilen bu yaklaşımı aslında filozoflar, içinde bulundukları kültürden almışlardır. Mitolojik verilere göre, dünyada ilk madde Tanrı'dan önce ve ondan bağımsız olarak var olmuştur. Şu durumda yaratmanın başlangıcından söz edilemez. Ancak ortada bir kaos varsa kaos durumlarına düzen getirmek için Tanrı'ya ihtiyaç duyulmuştur. Tam da burada Tanrı ile Doğa arasında doğrusal bir ilişkiden söz edilmiştir (Gould, 1988: 8).

Doğa kavramının, akıl kavramı ile benzer anlamlar taşıdığı ifade edilmiştir. Doğa ile akıl kavramlarının benzer anlamlar taşıması, Yunan felsefesinde Tanrı ile insan ilişkisinin özünü anlamak için önemli izler taşımaktadır. Latince'de hem akıl hem de "nature" doğa anlamını barındırmaktadır. Bu sebeple iki kavramın birleştiği ortak çağrışımlar vardır (Munson, 1975: 98). Doğa ve akıl arasında kurulan anlamsal benzerlikten, Grekler Tanrı ile insan arasındaki ilişkisel bir benzerlik kurmuşlar ve bu benzerliği de akıl üzerinden temellendirmişlerdir. Greklere göre Tanrı, öncelikle insana akıl bahşetmiş, bu bahşetme insanı Tanrıya akraba kılmıştır. Bu durumdan dolayı akıl kendi çabasıyla Tanrıya ulaşabilecek bir kapasiteye sahip olmuştur (Armstrong, 998: 99). İnsan da doğanın bir parçası olduğu için Tanrı ile arasında uçurumsal bir mesafeden söz edilemez. Mitolojiye göre Tanrı da doğanın yasalarına tabidir. Bu durum evren ile Tanrı arasındaki birlik ve bütünlüğün bir sonucuna bağlanmaktadır. Grekler, Tanrı'nın kaos durumlarına form verdiğini söylemektedir. Bu anlayış belki de Aris-

toteles'e kadar uzanmıştır. Çünkü Aristo'ya göre de Tanrı maddeye form vermektedir. İnsan ise Tanrısal alanın tam zıddı bir şekilde eylemleriyle düzensizliğe biçim verir. Ancak işin ilginç yanı insan bu durumu bir kaos olarak anlam vermemektedir (Gould, 1988: 8). Kaos ise, her şeyin birbirine karıştığı, bir diğerinden ayırt edilmesi neredeyse imkânsız olan yitik, sınırsız, karmaşa, uçurum ve dipsiz karanlık bir boşluk olarak tanımlanmıştır (Vernant, 2001: 17).

Sokrates öncesi Antik Yunan'da Atina şehri çekim merkezi haline gelmiş ve Akdeniz ile Ege dünyasında küresel ölçekte bir ilişki ağının merkezinde yer almıştır. Bu ilişki ağının Yunanlılar'a kazandırdığı en önemli şeylerden biri bilgiye ihtiyaç duymalarıdır. Çünkü Yunanlılar'a göre, bilgi olmaksızın dünyayı ne anlamanın ne de doğru yorumlamanın imkânı vardır. Ancak Antik Yunan'ın kalbi olarak kabul edilen Atina'da işlevsel olan birçok kavram gönümüzdeki anlamları taşıdığı söylenemez. Örneğin, Atina demokrasisi, işlevsel bir mekanizma olarak aktif çalışmıştır. Ancak bu demokraside ne yabancıya ne kadınlara ne de kölelere söz hakkı tanınmamıştır. Söz hakkı sahibi olanlar sadece özgür erkeklerdir. Onlar da kentin vatandaşları olmak zorundadır. Kentin vatandaşı ve özgür olan erkekler aynı zamanda devlet meselelerine de doğrudan müdahil olma hakları vardır. Bu hakkı onlara Antik Yunan'da ulus devlet yerine site devleti tarzında teşkilatlanma şekli vermektedir. Hür erkeklerin devlet işlerine müdahil olmaları için özel bir mecliste olmaları gerekmiyordu. Tüm devlet meseleleri Agora denilen şehir meydanlarında yapılmaktaydı. Bunun için de güçlü politikalara ihtiyaç duymaktaydılar. Bunun için de güçlü ve donanımlı bilgiye ihtiyaçları vardı. Bunlardan ötürü politikayı öğrenmek onlar için adeta zorunlu bir durumdu. Öğrenmek istedikleri politik öğrenmeye politika erdemi demişlerdir. Politika erdemine de devleti yönetme beceri anlamını vermişlerdir. Ancak şehrin aristokrat tabakası buna itiraz etmişler ve bu politik erdemin Tanrılar tarafından kendilerine doğuştan verildiğini iddia etmişlerdir. Atina'nın ticaretle zenginleşmiş tüccarlar ise buna direnç göstererek politika erdeminde kendilerinin de hak sahibi olduğunu düşünmüşler.

Dönemin felsefi akımlarından olan Sofistler bu konuda iki tür tartışma konusu gündeme taşımışlar. İlk tartışma erdemin, ikinci tartışma ise politika erdeminin öğretime konu olup olamayacağıdır. Sonunda Sofistler politik erdemlerin öğretime konu olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Erdemleri en çok öğrenenleri ise devleti yönetmeye aday olarak kabul etmişlerdir. Bu durumda devleti yönetmenin bilgisinden söz edilse de asıl önemli olan bu bilgiyi öğrenmek olarak kabul görmüştür. Devleti yönetmenin bilgisi ilkin eğitimin ilk kademelerinde yer alan basit düzeyde okuma, yazma, hesap ve işlemlerden başlayıp ileri düzeylerde yasalar, antropoloji, kültür ve coğrafyayı öğrenmeye kadar uzanmaktaydı. Biraz daha ileri düzeyde ise dil, edebiyat ve şiir için dönemin saygın şairlerinden olan Homeros'tan şiirler

ezberletip okutulmaktaydı. Ancak tüm bu bilgi türleri ne şehri yönetmek ne yönetiminde söz sahibi olmak ne de dünyayı anlayıp yorumlamak için yeterli görülmemiştir. Tam da burada bu tür eksiklikleri gidermeye aday olan Sofistler ön plana çıkacaktır. Çünkü Sofistler zaten aslında söz konusu eksikleri gidermek için bir varlık inşa ettiklerini ifade etmişlerdir. Sofistlerin bilgiye dair eksik kalan yönlere cevap vermesiyle beraber, şehir, demokrasi, felsefe ve politika alanlarında değişim ve dönüşümlerin de başlangıcı olmuştur.

Sofistlerin arenada görünür olmalarının özellikle aristokrasi sınıfı için birtakım sonuçları olmuştur. Örneğin yasaların kökeni hakkında Sofistler aristokrat sınıfın aksine yasaların insanlar tarafından oluşturulduğunu ve bir dizi uzlaşma metinleri olduğunu savunuyorlardı. Aristokratların iddiası ise yasaların Tanrı kaynaklı ve doğuştan veya physis'ten gelme olduklarıydı. Aristokrat sınıfın bu iddiası Hesiodos'un uygarlık anlayışına dayanmaktadır. Hesiodos uygarlığına göre, insanlar bir zamanlar altın çağ denilecek kadar güzel bir dünyada yaşamlarını sürdürmüşler, ancak zamanla insanların kötüleşmesiyle altın çağdan demir çağa doğru yol almışlardır. Altın çağda insan bilgeliği ve yasa yapma kabiliyeti Tanrı'nın bir lütfudur. Ancak Sofistler yasaların Tanrılar tarafından verildiği inancını tartışmaya açmışlardır. Bu konuda kendi görüşlerini de karşıt bir tezle ortaya atmışlardır. Sofistler, doğa ötesi konularda tartışmaktan kaçınmışlardır. İnsanın realisttik yaşamını anlamaya çalışmışlardır. Bunun merkezine kültürü yerleştirmişlerdir. Kültürün de iki temel saç ayağının ahlak ve politika olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sofistler'e göre, bilgi teorik olarak doğrulanamaz. Filozofların bu yöndeki iddiaları da spekülasyonlardan ibarettir. Bu konuda Demokritos da bilginin yaşamları anlamlı kılıp kılmadığı üzerine düşünmüştür. Ona göre bilgi bizi ya mutlu ediyordur ya da etmiyordur. Sonuçlarına göre bilgiye yaklaşım da değişecektir. Sofistler, eğer bilgide doğrulama sağlanamıyorsa o vakit bilginin pratik yararının devreye girdiğini ileri sürmektedirler. Bundan ötürü bilginin doğrulanmasını gereksiz bir detay olarak gören Sofistler, bilginin teknik uygulama boyutu, pratik değeri ve insan yaşamındaki anlamlılık düzeyini ön plana çıkarmışlardır.

Sofistlerin bu yaklaşımları onları filozoflar nezdinde çokça eleştirilecek bir boyuta taşımıştır. Onların isimlerinin geçtiği yerlerde filozoflar tarafından çok da sempatiyle karşılanmamış aksine onlara antipati duyulmuştur. Söz konusu antipati gönümüze kadar geçerliliğini korumuş olmalı ki, birisine *sofistike konuşuyorsun* denildiğinde filozof gibi derin ve anlamlı konuşuyorsun gibi bir anlam kastedilmemekte aksine Sofistler gibi boş, gereksiz ve temelsiz konuşuyorsun demek istenmektedir. Sofistlerin söz konusu düşünce yapılarına benzer felsefi anlayışları ile para karşılığında dersler vermeleri gibi birtakım uygulamaları kendilerinden sonraki birçok filozofun eleştirisine maruz kalmalarında temel etken olmuştur. Bu filozoflarından biri de Sokrates'tir. Şimdi Sokrates dönemi hakkında bilgi verilecektir.

2. Sokrates Dönemi

Sokrates (M.Ö. 469-399), Atina'da doğup yine Atina'da vefat etmiştir. Babası heykeltıraş, annesi ise ebedir. O dönemde ilköğretim zorunludur ve Sokrates de bu zorunlu eğitimde okuma-yazma, müzik ve jimnastik eğitimini almıştır. Herkesin öğrendiği miktarda matematik, astronomi ve şiir de öğrenmiştir. Atina dışına hiç çıkmayan Sokrates baba mesleğini de öğrenerek bir süre mesleği sürdürmüştür (Sena, 1976: 260; Eflatun, 1945: 8-12).

Sofistlerin yanında eğitim gören Sokrates, onları birçok noktada sathi görmüş ve eleştirmiştir. Anatomik olarak pek yakışıklı biri olmayan Sokrates'in, çok cesur ve sağlam bir yapısı varmış. Sokrates, asker olarak savaşlara katılmıştır. Bu savaşlarda soğuğa ve açlığa karşı direnişiyle büyük ün sağlamıştır. Sokrates, oluşturduğu özgün felsefesiyle felsefe tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Aristophanes, her ne kadar genel olarak bilinen Sokrates'ten farklı bir Sokrates profili çizip, onun Sofistlerden çok belirgin bir farkının olmadığını söylese de (Jordan, 2005: 61). Cicero, ona felsefeyi gökyüzünden yeryüzüne indiren filozof adını vermiştir. Çünkü Sokrates felsefesinin özellikle maddeci eğilim taşıyan doğa filozoflarına tepkisel olduğu ve insanın içinde var olan hakikat ve erdemi gün yüzüne çıkarmak için uğraştığı kabul edilmiş bir realitedir. Onun için yaşamın erdemlerini merak konusu edinen ve felsefesi için ölüme yürüyen filozof diyenler de olmuştur (Laertios, 2010: 75).

Sokrates, hakikati dış alemde arayan biri değil, iç alemde arayan biriydi. Merakını ve sorularını dış alemden iç aleme çevirmişti. Yani artık hakikat insanın içinde aranmaktaydı. İnsanın hakikatin merkezine alınmış olmasının bireysel ve toplumsal bir karşılığı vardı elbette. Sokrates felsefesini etkileyen temel etmenlerden biri bazı dini tapınakların kahinleriydi. Onların temel düşüncesi ve tapınak kapılarında da yazdıkları "KENDİNİ BİL" ifadesiydi (Conford, 1972: 27-28). Kahinlerin bu düşünsel yapısını Sokrates kendisi için bir metoda dönüştürmüştür. Sofistler döneminde bilginin teorik değerine hiç değer biçilmezken öğrencileri olan Sokrates'te ise bilgi özgür ve soylu bir birey olmanın nişanesidir. Bunun için de Sokrates felsefesine göre bilgilenme kişinin kendi ruhundan ve bilişinden başlamaktadır. Çünkü dış dünyayı doğru anlamak ve yorumlamanın yolu kişinin öncelikle kendini doğru tanıması ve anlamasında geçmektedir. Bu konuda Sokrates'in Sofistler'le yaşadığı gerilim en çok da felsefesine yansımıştır. Örneğin, Hoşa giden şey nedir? Gitmeyen nedir? Doğru olan şey nedir, ne değildir? Cesaret nedir, ne değildir? Korkaklık nedir? Devlet nedir, politikacı kimdir? İyi nedir, kötü nedir? Hakikat nedir, hakikat olmayan nedir? gibi sorular ve cevapları Sokrates'in diyaloglarında çok ön plandadır. Sokrates'in felsefi düşünce yapısı ile eğitim yöntemleri, dönemin aristokrat iktidarlarını rahatsız etmiş ve yetmişli yaşlara merdiven

dayandığında idama mahkûm edilmiştir. Sokrates öğretisinde sorgulamayı ön plana aldığı için öğrencileri de öğrendikleriyle insanları sorguluyor ve onların bilgilerinin bir temelinin olmadığını ortaya koyabiliyorlardı. Sokrates'in öğrencileri karşısında itibarları zedelenen dönemin bilge insanları, bundan çok rahatsız oluyor ve Sokrates'i sorumlu tutuyorlardı. Platon, 2008: 23cd). Sokrates'in aslında yapmaya çalıştığı şey, gençlerin tam bir özgürlük halini yakalamalarıdır. Sokrates'e göre bunu da ancak kendilerine gerek ailelerinden gerek başka bir dış kaynaktan takdim edilen hususları sorgulamaları, onları doğru ve yanlış süzgecinden geçirmeleri ve kendilerine ait özgün bir iyi ve kötü anlayışını oluşturarak sağlayabilirler. Bu yöntemde herhangi bir ahlakdışılık ya da isyancı bir ahlak anlayışı söz konusu değildir (Conford, 1972: 48). Felsefesine dair yazılı bir eser bırakmamış olması Sokrates'in bilinçli bir tercihi de olabilir. Çünkü Sokrates'e göre yazı, ruhun mana derinliği ile ahengini bozabilmektedir. Sokrates ile ilgili bugün ulaştığımız bilgiler çoğunlukla, öğrencileri olan Ksenofon ve Platon üzerinden ulaşmıştır. Ksenofon, Sokrates'in hem ölçülü hem de dindar bir kişiliğe sahip olduğunu aktarmaktadır. Ona göre Sokrates, bir Tanrı'ya inanıyor ve ona bağlıydı. Bu konuda Ksenofon, Sokrates'in Tanrı hakkındaki görüşlerini de aktarmıştır. Örneğin, Sokrates'e göre Tanrı'ya bir şey sunan fakir ya da zengin, sunulan şey küçük ya da büyük olmuş hiç önemli değildir, çünkü Tanrı her koşulda samimi bir niyetten hoşnut olacaktır. Yine Ksenofon'a göre Sokrates'in, genelde zorluklarla mücadele etmeyi seven, sabırlı, hırslı olmayan, edepli ve yumuşak bir kişiliği vardı. Ksenofon, Sokrates'e eğitimci dememeyi tercih etmiştir. Ksenofon'a göre Sokrates, tartışma oluşturacak felsefi tartışmalardan kaçınırmış. Ancak Tanrı'nın varlığı ve inayeti söz konusu olduğunda tartışmaktan kendini alamıyormuş (Kenny, 2004: 36).

Sokrates'e göre, bir şeyi öğrenmenin yaşı yoktur, gerekli motivasyon ve gayret gösterilirse her yaşta bir şeyler öğrenilebilir. Bu tezini kendisi üzerinde deneyerek ileriki yaşlarında lir çalmayı öğrenmiştir. Mitolojik düşüncelerin etkisine inanan Sokrates, *daimon* dediği bir iç sesin insanı hakikate götürebileceğini ve zaman zaman *daimon'ın* kendisine gelecek hakkında haber verdiğini söylemekteydi. Erdem hakkındaki yaklaşımları yaşa, mesleğe ve sosyal rollere göre değişkenlik arz etmektedir. Bu konuda birkaç örnek verilebilir. Mesela, genç kişilerin erdeminin *aşırıya kaçmamak* olarak nitelemiştir. Ayrıca gençlerin aynaya bakmaları tavsiye ederek, eğer kendilerini güzel buluyorlarsa güzelliğin hakkını vermelerini, çirkin buluyorlarsa, bunu eğitimle gizlemelerini önermiştir. Sokrates, evlilik hakkında da fikir beyan etmiştir. Bekar kalmanın da evlenmenin de insanı pişman edeceğini söylemiştir. Gündelik yaşamda gerekli olan ticari, pratik bir zekaya ve bilgiye sahip olmanın gerekliliğine inanan Sokrates, bir toprağı alıp satmak için gerekli olan geometrik ölçümlerden anlamak gerektiğini ifade etmiştir (Laertios, 2010: 80).

Sokrates'in savunmasına atfen onun felsefesinin özünü yansıtan bir meseleden söz edilir. Söz konusu meselede tapınak kahinine en bilge kişi kimdir diye sorulmuş? O da Sokrates olduğunu söylemiş. Bunun üzerine kendisinin bilindiği gibi bir bilge olmadığını düşünen Sokrates için, Tanrı'nın bu sözü kâhine söyletmesindeki muradı asıl merak konusu olmuştur (Jordan, 2005: 62). Merakı üzerine düşünen Sokrates, bilgelik iddiasında bulunan ya da bilge olarak bilinen insanlarla bilgelik hakkında soruşturmalar yapar. Sokrates soruşturmada, bilge olarak bilinenlerin aslında bilge olmadıklarını sadece kendilerinin bunun farkında olamayacak kadar bir cehaletin içine düştüklerini fark eder. Bu farkındalık ona kâhin tapınağına en bilge kişinin Sokrates olduğunu söyleten Tanrı'nın muradına yorum getirttirir. Sokrates'in getirdiği yorum, kendisinin bir şey bilmediğinin farkında olmasıdır (Platon, 20a-c). Sokrates'in bilgeliğini hiçbir şey bilmeme üstüne kurmasının sebebi, Tanrı'yı gerçek bilgeliğin merkezine oturtmasıdır (Platon, 23cd). Sokrates'in kendi bilgeliği ile ilgili yorumu, dönemin Atina'sında bilgi ve bilgelik anlayışını eleştirmek üzerine kuruludur. Çünkü Atina'da bilgi niteliği taşımayan birçok şey bilgi olarak kabul edilmiştir. Sokrates'in burada eleştirdiği şey sıradan bilgidir. Bilginin sorgulanmadan ve eleştirilmeden kabul edilmiş halini sırada bilgi olarak niteleyen Sokrates, bu tür bilgi sahiplerine de bilge sıfatının verilemeyeceğini düşünür. Sokrates'in diyaloglarında yürüttüğü soruşturmalarının amacı cahil birini bilge birine dönüştürmek değildir, aksine bildiğini zanneden birinin aslında bilmediğini, o konuda cahil olduğunu göstermekti. Ayrıca sorgulamada Sokrates'in amacı sadece inanç ve düşün yapıların tutarsızlığını ortaya koymak değil, aynı zamanda insanları hakikate götüren yollara yaklaştırmaktır (Jordan, 2005: 66). Sokrates, insanları uyarmayı ve onları dogmatik uykularından uyandırmayı kendine bir varlık sebebi olarak görmüştür. Tüm bunlar insanların kendini bilmesi ve tanıması bu vesileyle bilinçli bir yaşam sürdürmesi içindir. Sokrates'e göre, insan kendini tanıdıkça haddini ve sınırlarını bilmektedir. İnsanın haddini bilmesi demek aslında Tanrı olmadığının ve olamayacağının da farkına varması demektir. Eğer insan Tanrı değilse o zaman her şeyi bilmesinin imkânı yoktur. Her şeyi bilme imkanına sahip olamayan insan, bilgi olarak öğrendiklerine dikkat etmelidir. Onun için bir şeyler hakkında edindiği bilgileri sorgulayarak edinmesi gerekir. Örneğin insan hayatı, yaşamaya değer mi? değil mi? Bu konuyu tartışmaya açmıştır. Sorduğu soruya kendisinin de cevabı olmuştur. Sokrates sorduğu soruya, "Sorgulanmamış bir hayat yaşanmaya değmez" diyerek cevap vermiştir. Sokrates'e göre, bu sorgulamayı detaylandıran insan hakikati nedir? Yaşamın anlamı nedir? politika nedir? Bilgi nedir? İnsanların ortaya attığı görüşlerin doğru ya da yanlışlığının ölçütü nedir? gibi soruların ivedilikle soruşturulması gerekmektedir. Zaten sorgulama girişimi bir şeyin felsefi olduğunun kanıtlarındandır.

3. Sokrates Felsefesinin Dinamikleri

3.1. Sofistler

Yunanca'da Sophistés olarak geçen kelimeden türeyen Sofist kelimesi, sanatçı, öğretmen, sanatı ya da beceriyi öğreten uzman anlamında kullanılmıştır (Angeles, 1981: 264). Guthrie'ye göre; sofistler öğretmenlerdir, özel yetenekleri vardır ve yanlı bir bilgiye sahip değildirler. Pratik zekaya sahip oldukları için politika ve sanat alanlarında yol göstermişlerdir (Guthrie, 1971). Sofistlik ise bir tarzdır. Tartışmanın ve düşünmenin icra edildiği bir tarzdır. Bunun yanı sıra sofistliğin hedefinde sabit bir doğru yoktur. Gerekirse tartışmış olmak için tartışır, aldatma bile olsa ikna etmek bir sanat olarak görülmektedir. İnsanları ikna etmeyi, retorikle onları etki altında bırakarak inandırmayı amaçlamaktadırlar. Sofistlik, bir çeşit akıl yürütme tarzıdır. Bazen de menfaat devşirmek için kandırma faaliyeti olarak anlamını bulmuştur (Cevizci, 2000: 859).

Sokrates öncesi dönemde, varlığın varoluşsal nedenleri adına doğa felsefesi denilen doğada aranmaktaydı. Sonra mercekler insana çevrilmiş ve artık var olan biten her şey insanla ilişkilendirilerek anlamlandırılmaya başlanmıştır. Artık felsefi sorgulamanın odağına insan konulmuştur. Bu yeni felsefi hareketi ilkin sofistler başlatmıştır. Hemen akabinde ise Sokrates devam ettirmiştir. Söz konusu felsefi sorgulamanın yön değiştirmiş olması doğal nedenlerle olabileceği gibi siyasi ve kültürel nedenler de olabilir. Nitekim Antik Yunan'da sosyal, ekonomik ve siyasi yaşam zamanla daha olumlu bir atmosfere dönüşmüştür. Atina'da refah ortamının artması siyasi süreçleri de etkisi altına alarak şehir devletinde demokrasi anlayışının rüzgarının esmesine etki etmiştir. Sonra siyasi düzenin değişimine ihtiyaç duyulmuş en sonunda da eğitim sistemi değişimin konusu olmuştur. Bu sefer eğitimden beklentiler daha pragmatist olmuştur. Çünkü asıl önemli olan Atina halkının başarılı birer yurttaş olmalarıydı. Bunun için yeni bir eğitim felsefesine ve onları öğretecek eğitimcilere ihtiyaç olmuştu. Söz konusu amacı gerçekleştirmeyi daha sonra onlara sofist sıfatı verilen 'Protagoras, Gorgias, Thrasymachus, Hippias, Prodikos' gibi öğretmenler üstlenmişti.

"Sofist" aslında filozof demektir. Bazı filozoflar da sofist kelimesinin felsefeyi çağrıştırdığını ifade etmişlerdir (Hamburger, 1942: 27). Öte taraftan sofist kelimesi M.Ö. beşinci yüzyılda bazı filozofları diğerinden ayırt etmek için de kullanılmıştır. Sofist olarak meşhur olanları şehirden şehire dolaşarak retorik derslerini verenler olmuştur. Ancak sofist kelimesi zamanla "savsatacı" olarak da anlam kazanmıştır. Hamburger, 1942: 27). Aristoteles, sofist kavramını sofistler olarak şöhret kazanan düşünce akımıyla eşdeğer görerek onları ilimde sahtecilikle suçlamıştır. Ksenofon da onları bilgi satıcıları ve dolandırıcı olarak vasıflandırmıştır. Platon da sofistleri kendi menfaatleri için genç zengin avına çıkan bir avcı güruh

olarak yorumlamıştır (Platon, 2008: 16/36). Kendilerine yapılan eleştirileri doğrulayan Sofistler, öğrettiklerinin gerekliliğine inanıyordu. Ancak öğrettiklerinin karşısındakinde oluşturacağı sonuçların sorumluluğunu almayıp sorumluluğu bilgiyi kötüye kullanana veriyorlardı (Platon, 2008: 17/20-21).

Sofistler, insanın pratik yarar sağlayan kazanımlara, beden sağlığına, toplum ve aileyi ayakta tutacak iyi şeylere ve erdemli, dürüst sıfatlara sahip olunması gerektiğini düşünüyorlardı (Akarsu, 1998: 36). Onlara göre, özellikle bilgiyi öğretmenin amacı insanları bu yetkinliklere kavuşturmaktır. Bundan ötürü sofist bir öğretmen olan Protagoras, öğrencisine kendisini iyi bir yurttaş ve aile babası yapmayı amaçladığını söylemektedir. Bunların birçoğunun erdem olduğunu erdemi ise *en güzel* olarak tasvir etmektedir (Platon, 1996: 131-318b,c,d,e).

Sokrates de sofistlerden ders almıştır. Sokrates'in sofistlerden ne kadar etkilendiği, kendisinin de bir sofist olarak kabul edilip edilmemesi ilk dönemlerde tartışılmaya başlanmıştır. Ancak bir realite var ki, Sokrates'in felsefesinde kullandığı yöntemler ile felsefi düşünce yapısı sofistlerinkiyle benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikte ne kadarı sofistlerin etkisi ne kadarı Sokrates'e özgü olduğu belirgin değildir. En azından Sokrates'in felsefesinin arayış merkezli olması, sorgulamayı kaçınılmaz kılması, şüpheci tutumları, doğa yerine insanı felsefesinin odağına almış olması gibi alanlarda Sokrates sofistlerle benzerlik göstermektedir. Fakat çıkarsanan sonuçlar itibariyle iki felsefi düşünce birbirinden oldukça farklılaşmaktadırlar. Aslında Sokrates'in felsefesinin temel dinamiklerinden biri sofistlerin felsefi anlayış ve yöntemleridir. Sokrates ustalıkla, sofistleri kendi yöntemleriyle eleştire tabi tutmuş ve özgün bir felsefi düşünceye de kapı aralamıştır (Hilav, 2009: 55). Bu durum şuna benzetilebilir. Gazzalî'nin, edebin her zaman edeplilerden öğrenilemeyeceğini bazen de en iyi edebin edepsizlerden öğrenileceğini söylemesi gibi. Sanki Sokrates'in felsefesini besleyen dinamiklerden biri de zıt kutuplardan beslendiği yöndür. İlkin sofistlerle başlayan eleştiri kültürü, devamında Atina'nin aristokrasisini, siyasetini, dünya görüşlerini eleştirmekle devam eder ve halktan birçok kişi ve meslek gruplarıyla da belirginleşir. Örneğin, sofistler ahlak ve bilgi konusunda göreceli tutumları vardı. Sokrates bunu ciddi olarak eleştirmiş ve hakikatlerin göreceli olamayacağı, evrensel bir varlığa sahip olduklarını ifade etmiştir.

Sofistler, öğretme peşinde koşarken ve bundan ücret talep ederken, Sokrates, öğretme peşinde koşmamış ve paralı öğretime karşı çıkmıştır. Sofistler, hakikati merkeze almaktan ziyade, onu delillendirip muhatabını ikna etmeyi hakikat saymışlardır. Sokrates ise tüm ömür sermayesini hakikat yoluna harcamıştır. Sofistler gibi Sokrates de ilgi odağını kültüre yönelmiştir. Sokrates, o kadar şehre ve şehrin agorasına (meydanına) ken-

dini kaptırmış ki neredeyse şehir dışına pek çıkmamıştır. Zaman zaman şehir dışına yolu düştüğünde ağaçlar ve gölleri gördüğünde büyük şaşkınlık göstermiştir. İlkin bu şaşkınlık acaba ilk defa gördüğü için midir? diye yorumlanırken zamanla anlaşılmış ki, ondan değildir. Sokrates'in bütün zihni, benliği ve ilgisi şehrin agorası (meydanı) olmuştur. Agora, Antik Yunan'da şehir devletlerinde tartışmaların yapıldığı ve fikirlerin beyan edildiği şehir meydanlarıdır. Atina için özellikle de Sokrates için felsefenin çıktığı mekânı ifade etmektedir. Çünkü şehir meydanı = tartışma meydanıdır. Eğer bir yerde tartışma yoksa, görüş beyan etmek yoksa, eleştiri yoksa orda felsefede yok hakikat da yoktur. Antik Yunan'ın demokratik yapısının önemli bir göstergesi yine bu meydanlardır. Çünkü meydan aynı zamanda farklı olanın, bize benzemeyenin yani öteki olanın dışlanmadığı ve olduğu gibi kabul edildiği, ona saygı duyularak var kabul edildiği bir yerdir. Yani meydan aslında ben farklılıklarla tartışmaya, onlarla karşılaşmaya varım demektir. Şehrin agorasına yüklenen anlam tam da Sokrates'i tasvir ediyor. Sokrates, başta agora meydanı olmak üzere, çarşı, pazar ve sokakları dolaşarak sorular sorar ve insanlarla tartışma ortamı oluşturur. İlk sorduğu sorulardan biri de insanların bildiği şeyin ne olduğudur? Diyelim ki, fırıncıya rast gelir, hemen ona sorarmış, fırın nedir, ekmek nedir, ekmek niçin yapılır, ekmek yapmanın doğası nedir? Sokrates, insanlarla ilk karşılaştığında onlara hemen iyilik, erdem, adalet hakkında sorular sormuyor. İlkin karşılaştığı kişinin sosyal rolüne ve mesleğine göre sorular yöneltiyor. Oradan da iyilik, erdem ve adalet'in ne olduğu? Sorularına sıçrıyor. Tüm sorduğu soruların cevaplarında Sokrates bildiğini iddia etmiyor olsa da ilk başlarda Atina halkı onu bildiğini iddia eden sofistlerle karıştırmıştır. Oysaki Sokrates'in en büyük amaçlarından biri özellikle bildiğini iddia edenlerle tartışma ortamı oluşturmak ve tartışma sonunda bildikleri bir şeyin olmadığını onlara göstermekti. Sokrates, kendisinde önemli bir uyarıcı olma işlevini hissediyordu. Ona göre, devlet ile filozof arasında sürekli bir mesafe olmalıdır. Filozof, yeri geldiğinde devleti uyarmalı, yeri geldiğinde tembellikten kurtarmak için çaba göstermeli, yeri geldiğinde de halkı körü körüne ve sorgulamadan itaat etmekten kurtarmalıdır. Sofistler, erdemin öğretilebilir olduğunu iddia etmektir. Özellikle de Sofist bir öğretmen olan Protagoras, yönetme sanatının, politikanın ve erdemin öğretilebileceğini ileri sürüyordu. Erdemin öğretilebileceği kabul edilse bile, bir şeyin erdeminin bilgisi var olması gerekir. Fırıncının erdemi onun ekmek yapma konusunda bilgisinin olmasıdır. Fırıncının erdemi ekmek yapma ustalığıysa, o zaman fırıncı ekmek yaparken onun ekmek yapma konusunda ihtiyaç duyduğu bilgiye sahip biridir. Aksi takdirde bilgi yoksa ya ekmek yoktur ya da fırında pişirilen şeye ekmek demek için şahit gerekir. Fakat Sofistler'e göre herhangi bir şeyin bilgisi yoktur ve olması da mümkün değildir. Eğer bir şeyin bilgisi yoksa erdem de bir şeydir ve onun da bilgisi yoktur sonucu doğacaktır. Erdemin bilgisi olmadığına göre o vakit erdemin öğretilmesi mümkün değildir. Bu konuda sofistlerden farklı

bir görüş ortaya atan Sokrates erdemin öğretilebileceğini ancak erdemin ne olduğunun öğretiminden daha önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Şimdi aslında can alıcı soru erdemin ne olduğudur? Sokrates'in erdemi bildiğine dair bir iddiası olmazsa da onu, bir şeyin pratik fonksiyonel tarafını ve o şeyin doğasını bilmek olarak anlam yüklemektedir. Fırıncının erdemi gibi, Sokrates'e göre, eğer fırıncı ekmek yapmanın işlevini ve doğasını biliyorsa onun erdemine sahip demektir. Eğer fırıncı ekmek yapma erdemine sahip ise o vakit onu öğretebilir de. Ya da tersinden de alınabilir. Eğer bir şey öğretilebiliyorsa, o şey biliniyor demektir. Burada dikkat edilmesi gereken şey erdem öğretiminin sofistlerin yaptığı gibi sadece dil, belagat ve retoriği ustalıkla kullanmak ve muhatabı etkilemekten ibaret olmadığıdır. Öğretilen erdemin ne olduğunu bilmek onun işlevi ve doğasını da anlamak demek olduğu için erdemi bilmek çok daha önem arz eder (Öçal, 2015: 133-134, 117-140).

3.2. Aile Mesleği

İnsanın aile mesleği insanın kişiliğine sinen bir özelliği vardır. Ya sempati duyarak olumlu ya da antipati duyarak olumsuz bir şekilde insan kişiliğine yansımaktadır. Özellikle aile mesleğiyle bir dönem uğraş verilmişse ve o meslekte çalışılmışsa o meslek, insanın yaşam felsefesinden dünya görüşlerine, kişilik özelliklerinden davranışlara kadar kendi izlerini bırakabilmektedir. Sokrates'in de aile mesleği kendi kişiliğine ve felsefesine yansıdığını söylemek yanlış olmaz. Yukarıda Sokrates'in babasının heykeltıraş ve annesinin de ebe olduğuna değinilmişti. Sokrates de bir dönem baba mesleği ile uğraşmış ve taş işçiliği yapmıştır. Heykeltıraşlık mesleği gereği taşlara form verilmektedir. Taşlardaki kaba yönler yontularak onlara estetik bir şekil verilmektedir. Bunun metaforik izahı yapıldığında, Sokrates'in de mesleğin bir yansıması olarak insanlara şekil, form vermeye çalıştığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu durumda Sokrates, insanlardaki kabalıkları, cehaletleri törpüleyen bir kişiliği temsil etmektedir. Bu bakış açısından bakıldığında heykeltıraşlık, insanların bildiğini zannettiği kanaatlerini ve bilge olduklarını düşündükleri kibirlerini törpüleyen bir anlam kazanmaktadır. Sokrates'in felsefesinin bu durumla ne kadar paralel olduğu görülebilir. Törpüleme işlemi sonrasında kaba taşlarda ortaya çıkarılmak istenen güzellik ile sorgulama sonrasında insanda ortaya çıkarılmak istenen öz arasında benzerlik kurulabilir. Bu çerçevede usta bir heykeltıraş, taşı işlemekte ve ona bir çeşit hayat vermektedir. Taşa hayat verebilmek için taşın kaba taraflarını yontup tıraşlamak ve törpülemek gerekir. Sokrates'in anne mesleği olan ebeliğin de felsefi bir yorumu yapılabilir. Ebe çaresiz, darda kalmış ve sıkıntılar içinde kıvranan gebe kadınlara çare olan, sıkıntılarını gideren ve bebeklerini sağlıklı olarak doğurtan doğum sanatkarıdır. Bu yönüyle Sokrates de insanlardaki iyi olan hasletlerin ve sahip oldukları bilginin adeta doğurtmalarına yardımcı olmaktadır. Sokrates, insanlardaki cehaletin ve yanlış bilgilenmenin verdiği

zararları onlardan gidermek ve adeta yepyeni bir doğum gibi onlarda zaten var olan erdemi ve hakikati doğurmalarına ortam oluşturmaktadır. Antik Yunan dilinde bu yönteme "maieutike" denilmiştir.

Aile mesleğinin Sokrates felsefesinin dinamiklerinden bir olabileceği yabana atılır gibi değildir. Sokrates adeta insanların sorgulamadan, olduğu gibi aldıkları fikirleri bir heykeltıraş sanatıyla törpülemektedir. İnsanların tutundukları tüm bilgi dallarını gözden geçirir ve yaşama anlam katmayanı yontar atar. Dikkat edilirse Sokrates insanı tümel olarak bir kenara atmamakta, onu tikel olarak değerlendirmektedir. Yani tıpkı heykeltıraşlık mesleğinde kaba ve yontulmamış bir taşta yaptığı gibi, insanların sahip olduğu iyi yanlarının olduğuna inandığı için iyi yanların gün yüzüne çıkmasına yardım etmektedir. Burada temel amaç insanları doğmalarından kurtarmak olmuştur (Cengiz, 2015: 107-108, 97-116).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Felsefe tarihinde, kendine özgü felsefesiyle bir dönüm noktasını gerçekleştiren Sokrates, hakkında araştırmaların yapılabileceği ender bir filozoftur. Sokrates'in felsefi görüşlerinin dinamiklerini konu edinen bu çalışma, üç temel saç ayak üzerine inşa edilmiştir. Sokrates felsefesinin ilk dinamiği kendisinden önceki dönemin felsefi anlayışıdır. Bu dönemde felsefi hakikat arayışı doğa ve evrene odaklanarak yapılmıştır. Evrenin ilk maddesinin ne olduğu üzerine uzun yıllar kafa yorulmuş ve varlığın kaynağına cevaplar aranmıştır. Evrenin ilk maddesi ile varlığın kaynağı merak edilen en önemli felsefi argüman haline gelmiştir. Bu arayışları arka planda tetikleyen ve besleyen temel düşünce ise kültürel yapılar olmuştur. Kültürel yapılar ile inanç yapılarının iç içe geçtiği Yunan toplumunda Tanrı ile doğa arasında doğrusal bir ilişki kurulmuştur. Öte taraftan doğa ile akıl arasında anlam benzerliği gündeme taşınmıştır. Bu benzerlikten Tanrı ile insan arasındaki ilişkisinin benzerliğine vurgu yapılmıştır. Bu ilişkinin merkezine ise akıl yerleştirilmiştir. Buradan hareketle de Tanrı'ya ulaşmak ya da hakikate ulaşmak için olmazsa olmaz muharrik güç *akıl* kabul edilmiştir. Akıl eylemleriyle kaosu doğuran iken, Tanrı ise bu kaosa müdahale etmek ve ona şekil vermek suretiyle kaosu ortadan kaldırandır.

İkinci dinamik ise, sofistlerin felsefi anlayış ve yöntemlerdir. Sokrates, sofistlerin felsefi anlayışlarına eleştirel yaklaşmıştır. Mesela, sofistler bilgi ve ahlakın göreceli olabileceğini dile getirmişlerdir. Sokrates ise bu konuda sofistleri eleştirmiştir. Ona göre bilgi ve ahlaka dair hakikatler genel geçerdir, rölatif olamazlar. Sokrates, sofistlerin yöntemlerini de eleştirmiştir. Öğretimi para karşılığında yapan sofistleri eleştirmiş ve öğretimin para ile yapılamayacağını ifade etmiştir. Sofistler, hakikatin peşinde koşmamış, hakikat bildikleri şeyi muhataplarına ikna ile öğretme peşinde koşmuşlardır. Sokrates ise buna karşılık hakikat arayışını bütün bir yaşama yaymıştır. Benzer şekilde erdemin öğretilip öğretilemeyeceği konusunda

da Sokrates, sofistlerden ayrılmıştır. Sofistlere göre, erdem öğretilebilir. Sokrates de erdemin öğretilebileceğini söylemiştir. Ancak sofistlere göre erdemin öğretilebilmesi için bilgisine ihtiyaç yoktur, çünkü herhangi bir şeyin bilgisi yoktur ve olması da mümkün değildir. Sokrates'e göre ise, erdemin bilgisi onun öğretilmesi için temel gerekçedir. Eğer erdemin bilgisine sahip değilseniz onu öğretemezsiniz. Sokrates, erdemin bilgisinin var olduğunu, sadece onu arayıp bulmak gerektiğini söylemektedir. Hatta Sokrates, erdemin bilgisini, erdemi öğretmenin önüne koymuştur.

Üçüncü dinamik ise, aile mesleğidir. Sokrates, heykeltıraş bir babanın ve ebe olan bir annenin oğludur. Baba mesleğine ilgi duymuş olan Sokrates bir dönem taş işçisi olarak heykeltıraşlık yapmıştır. Ailenin mesleği ya da uğraş alanı insanın düşünce yapısına etki ettiği gibi, kişinin çalıştığı meslekler de onun düşüncesi üzerine etkiler bırakmaktadır. Sokrates'in gerek aile mesleği gerek kendisinin o meslekte bir süre çalışmış olması kendi felsefesi üzerine kalıcı izler bırakmıştır. Baba mesleği ve kendisinin de çalışmış olduğu heykeltıraşlık, doğası gereği taşlara şekil verme sanatıdır. Heykeltıraşlıkta taşlardaki kabalıklar yontulup törpülenmekte ve estetik bir güzellik vermek için çaba harcanmaktadır. Sokrates felsefesine etki eden bir dinamik olarak, bu mesleğin yansıması insanları düzeltme ve onlara form verme şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. Sokrates, söz konusu yöntemle hem insanlardaki cehaleti hem de onlardaki kabalıkları ortaya çıkaracak sorgulamayı geliştirmiştir. Şu durumda heykeltıraşlık sanatıyla Sokrates, insanların bilge olduklarını düşündükleri kibirlerini ve onların biliyoruz diye zannettiği görüşlerini yontmuştur. Yontma süreci sonunda insanlardaki ortaya çıkarılmak istenen fikirsel güzellik ile sorgulama sonrasında onlarda ortaya çıkarılmak istenen öz arasında benzerlik kurulabilir. Bu çerçevede usta bir heykeltıraş gibi bilge bir filozof insanları işlemekte ve onlara yeni bir hayat vermektedir. Sokrates'in annesinin ebelik mesleği gereği çaresiz, darda kalmış ve sıkıntılar içinde kıvranan gebe kadınlara çare olmuş, sıkıntılarını gideren ve bebeklerini sağlıklı olarak doğurtan doğum sanatkarı denilebilir. Bu açıdan Sokrates de doğrudan ya da dolaylı olarak bilmediğinin bile farkına varamayan ama bildiklerini zanneden insanların cehaletlerinin çaresizliğine onların içinde var olan hakikatin bilgisine ulaşmalarını sağlayarak çare olmuştur. Adeta bir ebenin bebeği doğurtması gibi Sokrates de insanların içindeki hakikatin bilgisini doğurtmuştur. Bu şekilde insanlar, doğmalarından kurtulmuşlardır.

KAYNAKÇA

AKARSU, B. (1998), Mutluluk *Ahlakı,* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ANGELES, P. A. (1981), *A Dictionary of Philosophy*, New York: Harper and Row Pub.

ARMSTRONG, K. (1998), *Tanrı'nın Tarihi*, Çev., O. Özel, H. Koyukan, K. Emiroğlu, Ankara: Ayraç Yayınları.

CEVİZCİ, A. (2000), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

CONFORD, F. M. (1972), *Befare and After Socrates*, Cambridge: Cambridge Unv. Press.

ÇAKMAK, C. (2015). İnsan Felsefesi: Sofistler ve Sokrates, Ed., Celal TÜRER, Hakan OLGUN, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* (s. 97-116), C. 2, İstanbul: İnsan Yayınları.

GOULD, J. (1988), On making of Greek Religion, *in Greek Religion and Society* (s. 5-15), ed. P. E., EASTERLING & J. V. MUIR, New York: Cambridge University Press.

GUTHRIE, W.K.C. (1971), *The Sophist*, Cambridge: Cambridge University Press.

HAMBURGER, M. (1942), *The Awakening of Western Legal Thought,* London.

HİLAV, S. (2009), *Felsefe El Kitabı*, İstanbul: YKY.

JORDAN, W. (2005), *Ancient Concept of Philosophy*, London: Taylor & Francis e-Library.

KENNY, A. (2004), *Ancient Philosophy*, New York: Oxford Unv. Press.

LAERTIOS, D. (2010), *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, Çev. Candan Şentuna, 4. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

MUNSON, T. N. (1975), *Religious Consciousness and Experience*, Martin us, Nijhoff The Hague, Belgium.

ÖÇAL, Ş. (2015). Sofistler ve Sokrates, Ed., Celal TÜRER, Hakan OLGUN, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* (s. 117-140)*,* C. 2, İstanbul: İnsan Yayınları.

PLATON (1945), Phaidon, Çev. Suat Kemal Yetkin ve Hamdi Ragıp Atademir, Ankara: MEB Yayınları.

PLATON (1996), *Diyaloglar I (Protagoras),* Çev. Tanju Gökçöl, İstanbul: Remzi Kitabevi.

PLATON (2008), *Gorgias*, Dünya Ed. Ter. Yunan Klâsikleri, 17.

PLATON (2008), *Sofist*, Dünya Edebiyatından Tercümeler, Yunan Klâsikleri, 16.

PLATON (2008), *Sokrates'in Savunması*, Çev. Teoman Aktürel, 13. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

SENA, C. (1976), *Filozoflar Ansiklopedisi*, C. I V, İstanbul: Remzi Kitabevi.

TAMBİAH, S. J. (2002), *Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı,* Çev. U. Can Akın, Dost Ankara: Kitabevi Yayınları.

VERNANT, J. P. (2001), *Evren, Tanrılar; İnsanlar*, Çev. M. Emin Özcan, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Bölüm 31

ADANA HALKEVİ SPOR ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ (1933-1951)

Hatice BOZKURT ÇANAK[1]

1 Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi. ORCİD: 0000-0001-8281-7169

Giriş

Halkevleri, 1930'lı yıllardaki ekonomik ve sosyal koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Açılmalarında, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılâpların halka yeterince götürülemediğini ortaya koyan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile Menemen Olayı önemli bir etken olmuştur. Şöyle ki, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın neden olduğu iktisadi sıkıntı ile tek parti rejiminin denetlenememesinden rahatsız olan Atatürk, Fethi Okyar'a 12 Ağustos 1930 tarihinde SCF'yi kurdurmuştur. Fakat SCF, kısa sürede rejim aleyhtarlarının toplandığı bir yer haline gelmiştir. Bunun üzerine Fethi Okyar, 17 Kasım 1930 tarihinde fırkanın kapatılmasını sağlamıştır. Fırkanın kapatıldığı gün Atatürk, uzun süren bir yurt gezisine çıkmıştır (Çanak, 2016b: 128-178). Kalabalık bir uzmanlar heyetinin de katıldığı gezi sırasında, halkın yeni fırkaya ilgi göstermesinin nedenleri ile 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın ülkeye olan etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak gezi esnasında Menemen Olayı meydana gelmiştir. Bu durumun müsebbibi olarak da siyasete bulaştığı gerekçesiyle Türk Ocakları görülmüştür.

Yurt gezisine devam eden Atatürk, ziyaret ettiği şehirlerdeki Türk Ocaklarına da uğrayarak vaziyetlerini tetkik etmiştir. Aydın ziyareti esnasında uğradığı Türk Ocağı'nda gördüğü manzara ve yaşanan diyalog, Ocaklarla ilgili bazı kararların alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Ziyaret sırasında Atatürk, iki katlı Ocak binasının kahvehane olarak kullanılan alt katına uğradığında oyun oynayanların aldıkları sayıları eski yazıyla yazmış olduklarını görünce, *Bu rakamlar yasak değil mi?* diyerek kızmıştır. Müteakiben Ocak idare heyetiyle tanışarak, Aydın'a dair çeşitli sorular yöneltmiştir. Aldığı cevaplardan tatmin olmayan Atatürk, kültür, sağlık, ekonomi ve köylülere yönelik çalışmaları olup olmadığını sormuştur. *Harcırah ve vasıta olmadığı için köylere gidilemediğinin* söylenmesi üzerine de, *Siz gidemiyorsunuz ama bir sürü yobaz çarığı çektiği gibi sırtında torbası ile karanfil yağı satacağım diye inkılâbı köstekleyen yayınlarla köyleri adım adım dolaşmaktadır. Sizin ise bu uğurda en küçük tedbir ve hareketiniz yok* diyerek kızgınlığını dile getirmiştir (Güneş, 2005: 119-142).

Atatürk, gezi kapsamında Mersin ve Adana'yı da ziyaret etmiştir. Bilhassa Adana'da Türkçe konuşamayan azınlıkların olduğunu görünce Türk Ocağını eleştirmiştir (Çanak, 2014: 71; Çanak, 2016a: 68-69; Çanak, 2019: 8-9). Eleştirilerin de etkisiyle Türk Ocakları, 10 Nisan 1931 tarihinde gerçekleştirdiği olağanüstü kongresinde CHP'ye katılma kararı almış, 18 Nisanda da devir işlemi tamamlanmıştır. Karar, 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan CHP'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde de kabul edilmiştir. Ancak Ocakların kapanmasıyla birlikte ortaya çıkan boşluğu dolduracak yeni bir müesseseye ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine 1932 yılından

itibaren halkevleri açılmaya başlanmıştır. Fakat halkevlerinin açılmasına daha önceden karar verildiği anlaşılmaktadır. Zira Türk Ocakları kendini lağvetmeden kısa bir süre önce basında halkevlerine yönelik haberler yer almaya başlamıştır (Cumhuriyet, 2 Ocak 1931).

Halkevleri açılmadan önce dünyadaki benzerleri incelenmiştir. Bunun için Selim Sırrı (Tarcan) İsveç'e, Vildan Aşir Savaşır ise Orta Avrupa ülkelerine gönderilmiştir. Savaşır'ın bilhassa Çekoslovakya'daki Sokol teşkilatı ilgisini çekmiştir. Savaşır, 1931 yılında Türk Ocağı'nda Sokol teşkilatını anlattığı konferansta Türkiye'de de *Halkevleri* ya da *Halkınevi* adıyla benzer bir müessesenin kurulabileceğini dile getirmiştir (Arıkan, 1999: 267). Halkevleri açılırken, dünyadaki benzer örneklerinin yanı sıra Türk Ocakları tecrübesinden de yararlanılmıştır. Nitekim dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey de Ankara Halkevi'nin açılışı sırasında yaptığı konuşmada, halkevleri yönetmeliği hazırlanırken *Türk Ocaklarında geçirilen tecrübelerden istifade edildiği gibi birçok memleketin mümasil kültür ve gençlik teşekküllerinin* de incelendiğini belirtmiştir (Atatürk ve Halkevleri, 1974: 17-38).

Halkevlerine dair hazırlanan tüzüğün partinin yetkili organlarında görüşülmesinden sonra 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında yapılan CHP'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde halkevlerinin açılmasına karar verilmiştir. Hazırlıkların tamamlanması üzerine ilk halkevleri, 19 Şubat 1932 günü Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'da açılmıştır (Olgun, 2008: 17). Zaman içerisinde de sayıları hızla artarak 1951 yılında 478'e ulaşmıştır (Özacun, 1996: 91-92). Halkevlerinin sayılarının artmasında tek parti iktidarı önemli rol oynamıştır. Zira CHP vilayet teşkilatları şehirlerinde halkevi açmak için gayret sarf ederken, valiler ile belediye başkanları da devletin ve şehrin olanaklarıyla bu sürece destek vermiştir (Çeçen, 1990: 118).

Halkevleri, bünyelerindeki dokuz şube aracılığıyla vatandaşların cumhuriyet rejimini ve onun getirdiği değerleri yaşayarak öğrenmesi için yoğun bir şekilde tiyatro, gezi, okuma-yazma kursları, şiir yarışmaları, spor müsabakaları ve içtimai yardım faaliyetleri gibi sosyal ve kültürel aktiviteler gerçekleştirmişlerdir. 1932 tarihli Halkevleri Talimatnamesine göre bu şubeler şunlardır:

* Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi

* Güzel Sanatlar Şubesi

* Temsil Şubesi

* Spor Şubesi

* İçtimai Yardım Şubesi

* Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

* Kütüphane ve Neşriyat Şubesi

* Köycüler Şubesi

* Müze ve Sergi Şubesi

Spor Şubesinin Görevleri

1932 CHF Halkevleri Talimatnamesine göre Spor Şubesinin görevi şunlardır (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 11-14):

* Spor ve bütün beden hareketleri gençlik terbiyesinin ve milli terbiyenin vazgeçilmeyecek asli ve mühim bir yanıdır. Bu sebeple Türk gençliğinde ve Türk halkında spor ve beden hareketlerine sevgi ve alaka uyandırmalı ve bunları bir kütle hareketi, milli ve faaliyet haline getirmelidir. Bu milli idealin tahakkuku için sporun ve bütün beden hareketlerinin fenni usuller ve kaideler dâhilinde sistem ve plan dairesinde tatbik ve icrası lazım geldiği daima göz önünde tutulmalı ve bunun için Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakına dâhil bulunan ve bulunmayan spor teşekküllerinin inkişaf, terakki ve tekâmüllerine yardım ederek, memleketimizde teknik spor faaliyetlerinin intişarını terviç etmelidir. Bunun gibi ittifaka dâhil olmayan kulüplerin federasyon nizamnamesinin talep ettiği liyakate çıkararak ittifaka girmelerini ve henüz hiç kulüp bulunmayan yerlere kulüp tesisini teşvik, ihzar ve temin etmelidir. Yine bunun gibi hariçte kalan gençleri spor kulüplerine girmeğe ve kulüpler dâhilinde fenni metotla yetiştirilmiş birer hakiki sporcu olmaya teşvik etmelidir.

* Bugünün spor mefhumu, bedeni güzelleştirecek, tekâmül ettirecek ve irade ile nefse itimat gibi ruhi vasıfları yükseltecek bir faaliyettir. Her yerin hususi imkân ve vaziyetine göre aşağıda sıralanan fenni spor tasnifine uyan hareketlerin inkişafı teşvik ve takip edilmelidir.

- *Daha ziyade sıhhi maksatlara hizmet eden, kuvvet sarfıyla yapılan ve bedii kuvveti, bünyeyi inkişaf ettiren spor nevileri:* (Buna jimnastiklerin birçoğu dâhildir) kürek çekme, yürüme, atletizm

- *Kuvvet ve maharet talep eden ve bunları inkişaf ettiren spor nevileri:* Futbol, yüksek jimnastik hareketleri, eskrim, boks, güreş, otomobil, bisiklet, yüzme, adi ata binme, müdafaasız hayvan avı, iç sularda olta ve ağ ile balık avları, silahla atıcılık.

- *Kuvvet ve maharet talep eden ve az çok bir tehlike ile bağlı olan spor nevileri:* Müdafaalı hayvan avı, sürgün avı ve at koşuları, milli cirit oyunu, dağ ve kış sporu, yelkenli sürat hareketi, açık denizlerde balıkçılık ve yelken sporu

* Jimnastik ve diğer beden hareketleri de ferdi ve milletin bedeni, ruhi ve ahlaki terbiyesinde ve sıhhatinde büyük bir ehemmiyete haizdir. Jimnastik ve beden hareketleri şunlardır:

Serbest beden hareketleri; ritmik jimnastik, sanatlı danslar, toplu gezintiler,

Gülle; trapez, sandov ve saire gibi vasıtalarla yapılan aletli jimnastik.

- Bu jimnastik ve beden hareketleriyle bütün muhit gençliği (spor kulüplerine dâhil olan ve olmayan) ve halk tabakaları iştigale sevk olunur. Halkevlerinde imkânın müsaadesi derecesinde ve tedricen jimnastik salonları ve açık jimnastik sahaları bulunur. Halkevlerinin spor ve gençlik şubeleri bu salon ve sahalarda münferit ve toplu hareketleri öğrenirler.

- Beden terbiyesi ve jimnastik öğretmek işi daima bilgili ve tecrübeli muallimlerin eline ve nezaretine bırakılır.

- Vatandaşlara modern sıhhat telakkisinin esası olan ev ve oda jimnastikleri öğretmek ve bunun günlük yaşayışın en lüzumlu bir vasıtası olduğuna herkesi inandırmak şubenin mühim vazifesidir.

- Spor ve gençlik şubesi jimnastik salonunda veya sahada talim ve tatbik edeceği hareketleri yüzlerce ve yerine göre binlerce vatandaş müsait fırsat ve zamanlarda kütle halinde tatbik ettirmeği bu husustaki iştigalin yüksek hedefi ve gayesi telakki etmelidir.

- Beden terbiyesi ve jimnastik çalışmaları zamanlı ve programlı olmalıdır.

- Halkevleri, yerine ve imkânına göre bir veya iki yılda bir mahalli jimnastik günleri tertip ederler. Ayrıca üç veya dört yılda bir bütün vatana şamil büyük jimnastik bayramları tertip olunur. Bu bayramları umumi idare heyeti tanzim ve tebliğ eder. Tatbikatı Halkevleri Spor Şubeleri tanzim ederler. Jimnastik bayramları büyük milli birliğin asaletli ve muhabbetli bir tezahürü olduğu gibi bu vesileyle halkevleri spor ve gençlik şubeleri çalışmalarının hesabını vermiş olurlar.

* Yurdun uzak yakın her köşesini sevmek duygusunu kuvvetlendirmek için bir gezme kültürü yaratmalı; yay ve vasıtalı seyahatler ve kamplarla Türk vatanının dağlarında, ormanlarında ve sularında gezmeği, yaşamağı, bunlara alışıp ısınmağı, bunları sevmeği, bunlara ruhen bağlı kalmağı ve bunlar için can vermeği, milli bir seciye, bir şuur ve bir ideal haline getirmelidir. Spor ve gençlik şubesinin bu yolda heves uyandırması ve fiilen tertip ve tatbik etmesi vazifesidir.

* Spor ve gençlik şubesinin vazifesi olarak sayılan bütün bu faaliyetler hakkında herkeste alaka, heves ve sevgi uyandırmak için halkevlerinin umumi konferans mesaisi arasında yer ayırmak mühimdir.

Adana Halkevi'nin Açılışı

Yurt genelinde açılan halkevlerinden birisi de Adana Halkevi'dir. Ancak Adana Halkevi, şehrin sosyo-ekonomik gelişmişliğine rağmen 19 Şubat 1932 tarihinde açılan ilk halkevleri arasında yer almamıştır. Bu durum Adana kamuoyunda rahatsızlık yaratmış ve bilhassa yerel basında, halkevinin açılması yönünde bir toplumsal talep olmasına rağmen neden açılmadığı sorgulanmıştır (Türk Sözü, 28 Kânunuevvel 1931*)*.

Yeni Adana Gazetesi'nin 24 Şubat 1932 tarihli sayısında yer alan bir haberde, birçok yerde açılmış olan halkevinin yakında Adana'da da açılacağı bilgisi yer almıştır (Yeni Adana, 24 Şubat 1932). Buna rağmen 24 Şubat 1933 günü açılmıştır (Türk Sözü, 22 Şubat 1933; 24 Şubat 1933; Yeni Adana, 24 Şubat 1933; Çanak, 2013a: 1-45; Çanak, 2013b: 139-156). Halkevinin açılmasını müteakiben dönemin yerel basınında yer alan duyurularda, şubelere kayıt işleminin devam ettiği belirtilerek isteyen herkesin arzu ettiği şubeye ücretsiz olarak kaydolabileceği belirtilmiştir (Türk Sözü, 27 Şubat 1933; 28 Şubat 1933; 1 Mart 1933). Bunlardan Spor Şubesinin 1933-1935 yılları arasındaki üyeleri ile bunların mesleklerine göre dağılımı şu şekilde olmuştur (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1934: 82-115; Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1935: 138-187; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1936: 122-187):

Meslekler	1933	1934	1935
Avukat	-----	1	1
Doktor	-----	-----	-----
Muallim	10	12	13
Tüccar	17	16	20
İşçi	4	7	705
Çiftçi	43	26	30
Güzel Sanatlar	-----	2	2
Sair Meslekler	626	638	-----
Toplam	700	702	771

Üyelerin sayısına bakıldığında 1933 yılında 5'i kadın, 695'i erkek olmak üzere 700, 1934 yılında 6'sı kadın, 696'sı erkek olmak üzere 702, 1935 yılında 5'sı kadın, 765'i erkek olmak üzere 771 olduğu görülmektedir. Üyelerin mesleklerine bakıldığında ise doktordan işçiye kadar birçok farklı meslekten bireylerden oluştuğu dikkat çekmektedir.

22 Mart 1933 günü yapılan seçim sonucuna göre şube yönetimi; Muallim Ragıp Ziya Bey, Baytar Müdürü Adil Bey, Nafıa Başkâtibi Hamza Bey, stadyum müsteciri Kadri Ramazan Bey ile Kasım Zeki Bey'den oluşmuştur (Yeni Adana, 5 Mart 1933; 22 Mart 1933; 24 Mart 1933; Türk Sözü, 6 Mart 1933; 22 Mart 1933; 24 Mart 1933).

Adana Halkevi Spor Şubesinin Faaliyetleri

Milli bünyeyi sağlamlaştırmayı, sıhhatli, ahlaklı ve dürüst insanlar yetiştirmeyi amaçlayan şube, bunun için sporu araç olarak seçmiştir. Bu bağlamda Türkiye İdman Cemiyetleri Birliği'ne dâhil olan ve olmayan spor kulüplerinin gelişmesine, birliğe dâhil olmayan kulüplerin federasyonun istediği yeterliliğe çıkmasına, kulüp olmayan yerlerde yeni kulüp kurulmasına, milli sporlarımızın canlanması için mahalli şartlar ve imkânlardan faydalanarak sporun her çeşidinin gençler arasında yayılmasını sağlamaya çalışmıştır (Çanak, 2016c: 72).

Şubenin gelişmesi için çalıştığı spor dalları arasında cirit, tenis, atlı sporlar, futbol, yüzme, dağ sporları, bisiklet, avcılık, atıcılık, voleybol, atletizm, güreş ve kayak sayılabilir. Çalışmaların düzgün ve düzenli bir yerde yapabilmesi için Belediyeye müracaat edilerek stadyumun Halkevine devredilmesi istenmiştir. Ancak, stadyumun üç yıllığına kiraya verilmesinden dolayı talebin kira süresinin dolmasından sonra ele alınabileceği ifade edilmiştir (Türk Sözü, 5 Mayıs 1933). Stadyumun devredilmesi teşebbüsünden bir sonuç elde edilememişse de Adana'da sporunun gelişmesi için spor kulüplerinin sayısı birleşmelerle düşürülmeye çalışılmıştır (Akgünler, S.1 (5 Ocak 1935). Bu nedenle şehirdeki spor kulüplerinin katılımıyla 8 Aralık 1934 tarihinde bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı sonucunda oluşturulan spor komitesinin çalışmalarının etkisiyle Adana Spor ile Seyhan Spor kulüplerinin birleşmesi sağlanmıştır (Adana Halkevi, 1938: 22; Akgünler, S.13 (23 Şubat 1936).

Bireyleri spor hareketleri ve beden terbiyesi konusunda bilgilendirmeye çalışan şube, bu doğrultuda beden terbiyesiyle alakalı konferanslar düzenlemiş (Akgünler, S.10 (2 İlkkânun 1935), filme alınmış spor hareketleri ile Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Kurumu'nun Almanya'dan getirttiği spor filmlerini ücretsiz olarak göstermiştir (Akgünler, S.17 (1 Haziran 1936). Ayrıca 1935 Mayısında Adana'ya gelen Alman spor muallimi Alki Abraham da Halkevinde gösterdiği filmlerle yapılması gereken spor hareketleri konusunda vatandaşları bilgilendirmiştir (Akgünler, S.6 (3 Haziran 1935).

Şube, şehirdeki spor hayatının gelişmesi için 1935 Nisanında bir spor gecesi düzenlemek istemiş (Akgünler, S.4 (6 Nisan 1935), 5 Nisan 1936 günü de *Spor Bayramı* adıyla bir etkinlik gerçekleştirmiştir (Yeni Adana, 7 Nisan 1936). Stadyumdaki etkinliğe bölgedeki kulüpler ile sporcular da katılmıştır. Program gereği saat 13.00'te Halkevinden bando eşliğinde ayrılan sporcular, Türk bayrağı önde olmak üzere Saat Kulesi, Yeni Otel ve Asfalt Cadde'yi geçerek Atatürk Parkı'na gelmişler ve Atatürk anıtına çelenk koymuşlardır. Merasimden sonra stadyuma gelinmiş ve İstiklâl Marşı'nın söylenmesinden sonra da müsabakalar başlamıştır (Akgünler,

S.16 (23 Nisan 1936). Bayramın programı ise şu şekildedir (Türk Sözü, 20 Mart 1936):

1. Bütün sporcular saat 12.30'da Halkevi bahçesinde toplanacak ve önde Türk bayrağı olmak üzere saat 13.00'de hareket edilecektir. Türk bayrağını, Halkevi bandosu ve altı oklu bayrak, Adana-Mersin Halkevi takımları, Halkevi kayakçıları ile kulüplerin bütün atlet ve futbol takımları, avcılar, bisikletçiler, ciritçileri kulüp idare heyetleri takip edecektir.

2. Birinci maddedeki kafile, Saat Kulesi-Yeni Otel ve Asfalt Cadde'yi takip ederek Atatürk Parkı'na gidecek, hazırlanan çelenk Ulu Önderin heykeline konacaktır. Bundan sonra kafile, doğruca şehir alanına giderek Halkevi bandosunun çalacağı İstiklal Marşı ile törene başlayacaktır.

3. İstiklal Marşı'ndan sonra sporcular tarafından şehir alanında geçit resmi yapılacaktır. Geçit resmi son bulunca aşağıdaki yazılı oyun programı tatbik edilecektir:

* Yüksek atlama, 800 metre koşu

* Gülle atma, 100 metre koşu

* Tek adım, 300 metre koşu

* Disk, 1500 metre koşu

* Üç adım, 200 metre koşu

* Sırıkla yüksek atlama, 3000 metre koşu

* Bayrak yarışı

* Futbol maçı

4. Müsabakalarda birinci gelenlere madalya, futbol müsabakasında galip gelen takımına ise kupa verilecektir.

5. Bu program, hava müsait olduğu takdirde yapılacaktır.

Şube, zaman zaman diğer şubelerle de işbirliği yaparak etkinlikler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 28 Temmuz 1940 günü Köycülük Şubesi ile birlikte Karayusuflu köyünde *İstiklal* piyesi sahnelenmiş, müteakiben de paraşütlü düşman kuvvetleri hakkında malumat verilerek resimli ve renkli broşürler dağıtılmıştır (Türk Sözü, 28 Temmuz 1940). 24 Ağustos 1940 günü de Karataş ile bazı köyleri kapsayan bir gezi gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 18 Ağustos 1940; 25 Ağustos 1940).

Şube, birçok dalda faaliyet göstermekle birlikte bunlardan bazıları mevsimsel olarak ön plana çıkmıştır. Örneğin yaz sıcaklarının başlamasıyla birlikte futbol ve ciridin yerini tenis ve yüzme almıştır. Şubenin faaliyet gösterdiği spor dalları ile bu dallarda gerçekleştirdiği faaliyetler ise şu şekildedir:

Atıcılık: Atıcılığın gelişmesi için 1933 yılında Fırka kumandanlığının yardımıyla stadyumda bir atış yeri yaptırılmıştır. Ayrıca zaman zaman güvercine atış yarışması düzenlenmiş olup benzer yarışmalar ilerleyen yıllarda da düzenlenmeye devam edilmiştir (Türk Sözü, 25 Kânunusani 1934). Bu doğrultuda 18 Ocak 1948 günü atış poligonunda yapılan yarışmayı (Türk Sözü, 21 Ocak 1948), 11 Şubat 1948 günü kız okulları arasında yapılacağı ilan olunan atış müsabakası takip etmiştir (Türk Sözü, 8 Şubat 1948).

Atletizm: Gelişmesi için zaman zaman ödüllü kır koşuları organize edilmiştir. Tespit edilen ilk etkinlik 25 Ocak 1935 (Yeni Adana, 4 Sonkanun 1935; Adana Halkevi, 1938: 52-53), ikinci etkinlik ise 1 Mart 1936 günü düzenlenmiştir (Akgünler, S.14 (15 Mart 1936). Benzer etkinlikler ilerleyen yıllarda da yapılmıştır. Nitekim 1937 yılında üç kır koşusu gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 19 Şubat 1938; Yeni Adana, 10 Nisan 1937; Adana Halkevi, 1938: 61). 19 Ocak 1938 ile 23 Nisan Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı münasebetiyle 23 Nisan 1941 günü de koşu etkinliği yapılmıştır (Görüşler, S.7 (2. Kanun 1938; Türk Sözü, 23 Nisan 1941; 24 Nisan 1941).

Gerçekleştirilen en önemli atletizm müsabakası, Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin yıldönümü münasebetiyle düzenlenen *Atatürk Koşusu* olmuştur. İlk defa 27 Aralık 1939 günü gerçekleştirilen koşu, ilerleyen yıllarda gerçekleştirilmeye devam edilmiştir (Türk Sözü, 28 Kânunuevvel 1939; Görüşler, S.23 (I. Kanun 1939); Yeni Adana, 26 Birincikanun 1939). Nitekim 27 Aralık 1940, 27 Aralık 1941 ve 27 Aralık 1945 günü de yapılmıştır (Yeni Adana, 26 Birincikanun 1940; Türk Sözü, 27 Birincikanun 1941; 28 Birincikanun 1941; Görüşler, S.40-41 (I. Kanun 1941-II. Kanun 1942); Yeni Adana, 28 Aralık 1945).

26 Aralık 1943 günü gerçekleştirilen koşu, Gençlik kulüpleri, kızlar ve erkekler olmak üzere üç kategoride düzenlenmiştir (Türk Sözü, 26 Birincikanun 1943).

Atletlerin daha iyi çalışabilmesi için 1936 yılında gülle, disk, bambu kamışı, kronometre gibi malzemeler alınmış ve atletlere ilk defa bambu ile yüksek atlama gösterilmiştir (Adana Halkevi, 1938: 52).

Avcılık: Gelişmesi için zaman zaman ödüllü yarışlar ile sürek avları yapılmıştır (Akgünler, S.10 (2 İlkkânun 1935); S.13 (23 Şubat 1936); S.15 (1 Nisan 1936). 1934 yılında köylülerin iştirakiyle sürek avı düzenlenmiş (Adana Halkevi, 1938: 21), 25 Ocak 1936 günü de Tarım Direktörlüğü ve Muzır Hayvanlarla Savaş Komitesi ile işbirliği yapılarak domuz avı organize edilmiştir. Abdioğlu, Büyük Kapılı ve Herekli bölgesini kapsayan av için Halkevinde toplanılacağı, hava müsait olursa otomobil ve kamyonla, yağmurlu olursa trenle Misis'e gidileceği ve pazar sabahı da

avın başlayacağı açıklanmıştır (Türk Sözü, 25 Sonkânun 1936; Akgünler, S.13 (23 Şubat 1936). Bunların haricinde 26 Mart 1936 günü Ceyhan nehri kenarında (Adana Halkevi, 1938: 52), 1 Ağustos 1937 günü Kurttepe'de (Yeni Adana, 3 Ağustos 1937), 7-8 Ağustos 1937 günlerinde Kurttepe ile Körkün köprüsü civarında (Yeni Adana, 11 Ağustos 1937), 15 Eylül 1940 günü Abdioğlu ve Herekli'de (Türk Sözü, 17 Eylül 1940), 1941 Ocağında da Kaşoba civarında avlar düzenlemiştir. 16 Ocak 1941 günü düzenlenmek istenen av ise havanın yağışlı olmasından dolayı ertelenmiştir (Türk Sözü, 23 İkincikanun 1941; Görüşler, S.31 (II. Kanun 1941).

Binicilik: 1934 Mayısında Fırka Kumandanlığının yardımıyla bir atlı spor kulübü kurmak üzere harekete geçilmiştir (Türk Sözü, 9 Sonteşrin 1935). Kulüp, hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte 16 Aralık 1935 günü kurulmuştur (Türk Sözü, 16 Sonteşrin 1935). Kulübün üyeleri arasında mülki ve askeri erkân da yer almıştır (Akgünler, S.10 (2 İlkkânun 1935); S.12 (20 İkincikânun 1936); Çukurova Atlı Spor Kulübü İç Tüzüğü, 1936; BCA, 490.01.1125.106.3). Atların bakım işinin kolay ve temiz bir ortamda yapılması için bir ahır kiralanmış (Akgünler, S.10 (2 İlkkânun 1935); S.12 (20 İkincikânun 1936); Türk Sözü, 14 Sonkânun 1936; 15 Sonkânun 1936), rahat çalışma yapılabilmesi amacıyla da bir saha yaptırmak üzere harekete geçilmiştir (Akgünler, S.2 (2 Şubat 1935). Zaman zaman kır gezileri düzenleyen şube (Akgünler, S.10 (2 İlkkânun 1935); S.12 (20 İkincikânun 1936), 27 Eylül 1936 günü kır gezilerinden farklı olarak Ceyhan'da bir at yarışı tertiplemiştir (Türk Sözü, 31Temmuz 1936; 26 Eylül 1936).

Bisiklet: Gelişmesi için zaman zaman ödüllü yarışlar organize edilmiştir. 1936 yılındaki Gençlik ve Spor Bayramı'nda ödüllü bisiklet yarışı (Yeni Adana, 19 Mayıs 1936; Akgünler, S.17 (1 Haziran 1936); Adana Halkevi, 1938: 53), 1937 Ağustosunda da Adana-İstanbul arası bisiklet turu düzenlenmiştir. Konya-Afyon-İzmir-Bursa üzerinden İstanbul'a ulaşan bisikletliler, Eskişehir-Ankara-Kayseri üzerinden Adana'ya dönmüşlerdir (Adana Halkevi, 1938: 61; Türk Sözü, 19 Şubat 1938). 1937 yılında da çeşitli yarışlar gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 18 Mart 1937; 6 Nisan 1937; Görüşler, S.2 (1 Mayıs 1937); Adana Halkevi, 1938: 61). 28 Aralık 1937 günü yapılan, fakat yağmur yüzünden tamamlanamayan yarış, 12 Ocak 1938 günü tekrarlanmıştır (Görüşler, S.6 (1. Kanun 1937); S.7 (2. Kanun 1938).

21 Eylül 1941 günü ödüllü bir yarışma yapılmıştır (Görüşler, S.38 (I. Teşrin 1941). Sürat ve mukavemet olmak üzere iki kategoride yapılan yarışın hem sürat hem de mukavemet kısmını Milli Mensucat Gençlik Kulübü'nden Ahmet Ecesoy birinci tamamlamıştır (Türk Sözü, 23 Eylül 1941). Halkevlerinin açılışının yıldönümü ile 23 Nisan Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı gibi özel günlerde de zaman zaman bisiklet yarışı organize edilmiştir (Türk Sözü, 23 Şubat 1940; 27 Şubat 1940; 25 Şubat 1941; 24

Nisan 1941; Yeni Adana, 23 Şubat 1940).

Boks: Şubenin en az ilgilendiği spor dalları arasında yer almaktadır. Bu dalla ilgili tespit edilen tek faaliyet, Mersin Boksevi Müdürü Kadri'nin İzmir boksörlerinden Mustafa ile 28 Aralık 1934 günü Halkevinde yaptığı gösteri amaçlı karşılaşmadır (Türk Sözü, 28 Birincikanun 1934).

Cirit: Önem verilen spor dalları arasında yer almaktadır. Şube çatısı altında toplanan ciritçiler için 1933 yılında Demirköprü civarında cirit oynanabilecek bir alan oluşturulmuş, ciridin kurallara uygun bir şekilde oynanması için de *Cirid Oyununun Kuralları* adlı bir talimatname bastırılmıştır (Cirit Oyununun Kuralları, 1935).

Demirköprü civarındaki oyun alanında havanın güzel olduğu belirli günlerde köylülerin de iştirakiyle müsabakalar düzenlenmiştir (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsaları, 1933: 3; Adana Halkevi, 1938: 17, 21, 25, 61, 68; Akgünler, S.10 (2 İlkkânun 1935). Genellikle Cuma günleri gerçekleştirilen müsabakaların yanı sıra Cumhuriyet Bayramı, Halkevlerinin açılış yıldönümü, Adana'nın kurtuluş bayramı ile Kurban Bayramı gibi özel günlerde de gösteri amaçlı müsabakalar organize edilmiştir (Türk Sözü, 27 Teşrinievvel 1937; 20 Şubat 1938; 22 Şubat 1938; 17 Şubat 1939; 19 Şubat 1939; 25 Teşrinievvel 1939; 26 Teşrinievvel 1939; Yeni Adana, 20 Şubat 1937; Akgünler, S.13 (23 Şubat 1936); Görüşler, S.5 (2. Teşrin 1937).

Halkın yoğun ilgi gösterdiği müsabakalar, sıcakların arttığı yaz aylarıyla birlikte sona ermiş, havaların serinlemeye başladığı sonbahar aylarıyla birlikte yeniden başlamıştır (Akgünler, S.12 (20 İkincikânun 1936); Türk Sözü, 21 Teşrinisani 1936; 14 Kânunuevvel 1937; Adana Halkevi, 1938: 52). Şehirdeki en önemli sosyal ve sportif aktivitelerden olan cirit müsabakalarını zaman zaman 2-3 bin kişi izlemiştir (Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, 1938: 160; Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsaları, 1933: 3; Adana Halkevi, 1938: 17, 21, 25).

Dağcılık: Toros Dağlarının da etkisiyle gelişen bir spor dalıdır. Gerekli malzemelerin 1934 yılı sonunda temin edilmesiyle birlikte dağlara yönelik gezilere başlanmıştır (Türk Sözü, 17 Birincikanun 1934; Akgünler, S.1 (5 Kânunusani 1935; Adana Halkevi, 1938: 25). Bahar ve yaz aylarının yanı sıra kış aylarında da dağ sporu yapılması amaçlanmıştır (Akgünler, S.10 (2 Aralık 1935).

Disk/Gülle Atma: Satın alınan disk ve güllelerle bu dalda mücadele edecek sporcular yetiştirilmeye çalışılmıştır (Akgünler, S.15 (1 Nisan 1936). Ancak elde edilmiş ciddi bir başarı söz konusu değildir.

Futbol: Halkevi futbol takımı, 1934 yılı Kurban Bayramında Lefkoşa Türk Spor Kulübü'nü maç yapmak üzere Adana'ya davet etmesiyle ilk

defa gündeme gelmiştir (Türk Sözü, 21 Şubat 1934; Adana Halkevi, 1938: 21). Şubenin davetini kabul eden Lefkoşa takımı, kısa bir süre sonra şehre gelmiştir (Türk Sözü, 9 Mart 1934; 11 Mart 1934). Yüzlerce kişi tarafından karşılanan sporcular, şehri gezdikten sonra istirahat etmek üzere kalacakları Yeni Bağdat Oteli'ne geçmişlerdir (Türk Sözü, 22 Mart 1934). 26 Martta gerçekleşen ilk maçı Halkevi spor takımı 3-0 kazanırken, ikinci maç 0-0 berabere bitmiştir (Türk Sözü, 26 Mart 1934;1 Nisan 1934; Adana Halkevi, 1938: 21).

Futbola olan ilgiyi artırmak isteyen şube, 1935 yılındaki Halkevi Bayramı kapsamında kupa ödüllü bir futbol turnuvası düzenlemiştir (Türk Sözü, 20 Şubat 1935; 24 Şubat 1935). Benzer etkinlik 1936 Ekiminde, 1937 Nisanında, 1945 Ekiminde ve 1946 Kasım-Aralığında da yapılmıştır (Türk Sözü, 16 Eylül 1936; 30 Eylül 1936; 18 Mart 1937; 24 Kasım 1946; 1 Aralık 1946; 8 Aralık 1946; Adana Halkevi, 1938: 53). Düzenlenen turnuvalar ile futbol müsabakalarının yanı sıra zaman zaman farklı şehirlerden Adana'ya gelen takımlar da olmuştur (Akgünler, S.8 (20 Eylül 1935).

Güreş: Yaygınlaşması için 1937 ve 1938 yıllarında güreş müsabakaları düzenlenmiştir (Türk Sözü, 19 Şubat 1938; Adana Halkevi, 1938: 68; Görüşler, S.15 (Şubat 1939). 1937 yılında Misis köyüne yapılan gezi sırasında civar köylerden gelen güreşçilere serbest güreş yaptırılmıştır (Adana Halkevi, 1938: 61). 1939 Ağustosunda Adana'ya gelen ünlü pehlivanlardan Urfalı Raşit ise Halkevinin bahçesinde dört gece güreş müsabakası yapmıştır (Türk Sözü, 11 Ağustos 1939; Görüşler, S.20-21 (Eylül-1. Teşrin 1939). Şubenin bu spor dalına dair tespit edilen son faaliyeti ise 1949 yılında gerçekleştirdiği müsabakadır (Türk Sözü, 19 Şubat 1950).

Tenis: Yaz sıcaklarının başlamasıyla birlikte futbol ve ciridin yerini almıştır. Yaygınlaşması için Halkevinin bahçesine bir tenis sahası yaptırılmıştır (Akgünler, S.5 (9 Mayıs 1935); S.13 (23 Şubat 1936). Ancak sahanın bir süre sonra yetersiz gelmeye başlaması üzerine stadyuma bir tenis sahası yaptırmak amacıyla belediyeye müracaat edilmiştir. Talebin, Belediye tarafından uygun görülmesi üzerine yapımına başlanan saha, 11 Mayıs 1936 günü hizmete açılmıştır (Akgünler, S.5 (9 Mayıs 1935); S.17 (1 Haziran 1936); Türk Sözü, 13 Mayıs 1936; Adana Halkevi, 1938: 53). Açılışı müteakiben de amatör sporcular arasında 15 Ağustos günü başlayan ve bir hafta süren kupa ödüllü bir turnuva organize edilmiştir (Türk Sözü, 16 Ağustos 1936; 21 Ağustos 1936). Benzer organizasyonlar 1936, 1937 ve 1938 yıllarında da düzenlenmiştir (Türk Sözü, 5 Kânunuevvel 1936; 19 Şubat 1938; Adana Halkevi, 1938: 68). Fakat sahanın bozulmasından dolayı 1939 yılına kadar müsabakalara ara verilmiştir (Türk Sözü, 18 Kânunusani 1939). Sahanın tekrar açılmasından sonra ise bilhassa kadınların tenise yönlendirilmesiyle birlikte teniste dikkat çekici bir canlanma görülmüş

(Görüşler, S.18 (Mayıs 1939); S.20-21 (Eylül-1. Teşrin 1939); S.22 (II. Teşrin 1939); S.24 (II. Kanun 1940); S.25-26 (Şubat-Mart 1940); Türk Sözü, 15 Şubat 1940; 18 Şubat 1940), 8-9 Mayıs 1941 günlerinde de ödüllü bir tenis müsabakası yapılmıştır (Görüşler, S.35 (Mayıs 1941). Ödüllü turnuvalar ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Nitekim 3-4 Ağustos 1946 günleri ile 19 Temmuz 1947 günü başlayan bir turnuva gerçekleştirilmiştir (Çukurova, S.1 (Ağustos 1946); Yeni Adana, 14 Temmuz 1947; Türk Sözü, 26 Temmuz 1946; 6 Ağustos 1946; 8 Ağustos 1946; 20 Temmuz 1947; 25 Temmuz 1947).

Voleybol: 1936 ve 1937 yıllarında kupa ödüllü turnuvalar düzenlenmiştir (Türk Sözü, 5 Kânunuevvel 1936; Yeni Adana, 12 Nisan 1937; 15 Nisan 1937). 1937 yılındaki turnuvaya Toros, Seyhan ve İdmanyurdu kulüpleri katılmıştır (Adana Halkevi, 1938: 61). 1945 yılında da okullar arasında turnuva organize edilmiştir (Görüşler, S.85-86 (Şubat 1946).

Yüzme: Gelişmesi için çalışılan spor dallarındandır. İklimsel faktörler ile Seyhan nehrinin varlığı da süreci olumlu yönde etkilemiştir. Ancak Adanalı yüzücülerin çalışmalarını kulüplere bağlı olarak sürdürmesinden dolayı bu spor dalında elde edilen ciddi bir başarı bulunmamaktadır. 1933 yılında Demirköprü civarına bir yüzme havuzu yapılması için Belediye'ye müracaat edilmiştir (Türk Sözü, 25 Kânunusani 1934). Fakat ilerleyen süreçteki gelişmeler dikkate alındığında bu teşebbüsün başarıya ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Zira şehirdeki ilk yüzme havuzu 1940 yılında açılan Atatürk Parkı içindeki havuz olmuştur (Çanak, 2017: 237). Havuzun açılmasıyla birlikte yüzme organizasyonları burada yapılmaya başlanmıştır (Türk Sözü, 26 Temmuz 1942; 28 Temmuz 1942; 16 Ağustos 1942; 18 Ağustos 1942; Görüşler, S.46 (I. Teşrin 1942). Benzer yarışmalar ilerleyen yıllarda da gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.88-91 (Temmuz 1946); Yeni Adana, 30 Haziran 1947; Türk Sözü, 29 Haziran 1947; 1 Temmuz 1947).

Sonuç

Halkevleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan inkılâpları halka benimsetmek amacıyla açılmış olup cumhuriyet değerlerini benimsemiş bireylerin yetişmesi için çalışmıştır. 1932 yılından itibaren açılmaya başlanan bu müesseseler, 1951 yılına kadar faaliyet göstermiş, faaliyetlerini ise bünyelerinde tesis edilen 9 şube aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu şubelerden birisi de Spor Şubesi'dir. Bu şube, milli terbiyenin asli unsuru olarak görülen spora ve beden hareketlerine karşı Türk halkında sevgi ve alaka uyandırarak spor yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda spor kulüplerini gelişmeleri yönünde desteklemiş, spor kulübü olmayan yerlerde kulüp kurulmasını sağlamış, spor bayramları düzenlemiş, yurt sevgisinin gelişmesi için doğa yürüyüşleri organize etmiş ve düzenlediği

sportif etkinliklerle bedenen ve ruhen sağlıklı nesillerin yetişmesi için gayret sarf etmiştir.

1933 yılında açılan Adana Halkevi Spor Şubesi de atıcılık, atletizm, avcılık, binicilik, bisiklet, boks, cirit, dağcılık, disk/gülle atma, futbol, güreş, tenis, voleybol ve yüzme dallarında gerçekleştirmiş olduğu sportif aktivitelerle hem sporun yaygınlaşmasına hem de sağlıklı nesillerin yetişmesine çalışmıştır. Bu spor dallarından da bilhassa bisiklet ve cirit gibi spor dalları gelişmiş, diğerlerinin gelişmesi noktasında da önemli mesafe elde edilmiştir. Bunun yanı sıra şehrin iklimsel özelliklerinden dolayı kışın yoğun olarak yapılan cirit, tenis gibi spor dallarının yerini yazın yüzme sporu almıştır.

Şube, gerçekleştirmiş olduğu sportif müsabakalarla sadece sağlıklı nesillerin yetişmesine katkı sağlamakla kalmayarak bu faaliyetlere iştirak etmek üzere farklı şehirlerden gelen sporcularla Adanalı sporcuların kaynaşmasını da sağlamıştır. Bu durum, ülkedeki birlik ve beraberliğe de katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi

BCA, 490.01.1125.106.3.

Kitaplar ve Makaleler

Arıkan, Zeki. (1999). Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. *Atatürk Yolu,* S.23.

Adana Halkevi. (1938). Adana.

Atatürk ve Halkevleri. (1974). Ankara: Türk Tarih Kurumu

CHF Halkevleri Talimatnamesi. (1932). Ankara.

Cirit Oyununun Kuralları. (1935). Adana.

Çanak, Erdem. (2013a). Akgünler Gazetesi ve Gazetede Adana Halkevi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 85, 1-45.

_____. (2013b). Çukurova: Adana Halkevi Dergisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22, 1, 139-156.

_____. (2014). Atatürk'ün Adana Ziyaretleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* XXX, 90, 49-81.

_____. (2016a). Atatürk ve Adana, Ankara: Gece Kitaplığı.

_____.(2016b). Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 24, 128-178.

_____. (2016c). Mersin Halkevi ve Faaliyetleri (1933-1951), *Tarihin Peşinde,* 15, 55-93.

_____. (2017). Tarihi, Siyasi, Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Adana (Seyhan) (1923-1956), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

_____. (2019). Kırklareli Halkevi (1932-1951), Ankara: Gece Kitaplığı.

Çeçen, Anıl. (1990). Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, Ankara.

Çukurova Atlı Spor Kulübü İç Tüzüğü. (1936). Adana.

Güneş, Günver. (2005). Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 61, 119-142.

Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası. (1934). Ankara.

Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası. (1935). Ankara.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası. (1936). Ankara.

Olgun, Kenan. (2008). Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi. İstanbul: Değişim Yayınları.

Özacun, Orhan. (1996). Halkevlerinin Dramı. *Kebikeç,* II/3, 91-92.

Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde. (1938). İstanbul.

Süreli Yayınlar

Akgünler, (1935-1936)

Cumhuriyet (1931)

Görüşler, (1938-1946)

Türk Sözü (1933-1950)

Yeni Adana (1933-1947)

Çukurova, (1946)

Bölüm 32

MAARİF NEZARETİ'NİN 1894 TARİHLİ GAYRİMÜSLİM OKULLAR RAPORUNA GÖRE MUSEVİ MEKTEPLERİ

Doğan GÜN[1]

Murat SORGU[2]

1 Dr. Öğr. Üye. Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mersin/Türkiye, e-posta:tarihcidogangun@gmail.com, https://orcid.org/ 0000-0002-0962-929X

2 Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Mersin/Türkiye, e-posta: muratsorgu1@gmail.com, https://orcid.org/ 0000-0001-8446-1178

Giriş:

Toplumların gelişimine eğitim ve öğretim etkinliklerinin ciddi katkısı olduğu bilinmektedir. Eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinin ve verimliliğinin sağlanabilmesi, bu faaliyetlerin yasal düzleme oturtulmasıyla mümkün olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki hukuki ve anayasal reformları, eğitim-öğretim etkinliğini sistemli çalışmalar bütünü haline getirmiştir. Bu durum siyasetten bürokrasiye, iktisattan eğitime çok geniş bir alanda hissedilecek gelişmelerin tetikleyicisi olmuştur.

Bu dönemin hukuki metinleri, eğitsel faaliyetlerin gelişimi için bir yol açıcı vazifesi görmekle birlikte bu faaliyetlerin yaygınlaşması amacına yönelik bir amaç da taşımaktadır. Bu dönemde eğitim faaliyetleri, bizzat merkezi devlet tarafından teşvik edilmiştir. Bu süreç, sadece Müslim unsurların değil aynı zamanda Gayrimüslim unsurların da gelişimini öngörmesi ve desteklemesi bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim unsurlarından olan Musevi Cemaati, bu yüzyılda nesillerinin eğitim ve öğretimini sağlamaya yönelik bir seferberlik içerisinde olmuştur. İmparatorluğun belirli şehirlerinde yoğun olarak görülen Museviler, bulundukları şehir ve kasabalarda eğitim kurumları tesis etmişlerdir.

1894 yılına gelindiğinde, Maarif Nezareti tarafından, Gayrimüslim unsurların eğitim kurumlarını tespit etmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Çalışmalar neticesinde hazırlanan üç ayrı rapor, dönemin Maarif Nazırı Zühtü Bey tarafından padişaha sunulmuştur. Raporlar Musevi Cemaati ile ilgili bilgileri de ihtiva etmektedir. Bu sayede, diğer Gayrimüslim unsurlar gibi Musevi cemaatinin de eğitim kurumlarının sayısı ve kentlere göre dağılımı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde faaliyet gösteren gayrı resmi ve resmi nitelikli Musevi mekteplerin sayısı, coğrafi olarak dağılımı, okulların dağılımına etki eden faktörler ve yoğunluk kazandıkları şehirler incelenecektir. Bunun yanında, okulların kuruluşunda ve eğitim hayatlarını sürdürmede etkili olan hukuki normlar, statüler, Maarif Nezareti nezdindeki konumları ve bürokratik meseleleri resmi belgeler ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde Museviler

Osmanlı coğrafyasındaki Musevi cemaatinin varlığı, Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden önceye dayanmaktadır. Mesela Romaniot Musevileri, henüz Osmanlı Devleti kurulmadan önce, Balkanlar'ın güney sahasında varlıklarını sürdüren ve Yunanca konuşan Musevilerdendir. Bu topluluklar Küçük Asya'nın batısında, Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'te, Yunanistan'da ve bazı Balkan kentlerinde yaşamaktaydılar. Musevi ilahilerinde ve ayinlerinde Roma Örfünü -Minhag

Romania- yani Bizans İmparatorluğu geleneğini takip etmişlerdir (Lewis, 1996, s.140).

Bilindiği üzere 1492 yılında İber yarımadasında yaşanan çatışmalar, bölgedeki Musevilerin çevre bölgelere göç etmelerinde önemli bir etkendir. II. Bayezid Han dönemine tekabül eden bu dönemde, İspanya'dan Osmanlı ülkesine hareket eden Museviler, ellerindeki birikimleriyle Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır (Yeni Mecmua Gazetesi, 1923, s.184). Bu göçlerin, Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerine kadar uzandığı görülmektedir. Bu dönemde sadece İspanya'dan değil aynı zamanda Almanya, Sicilya ve İtalya'dan göç eden Musevilerin varlığı da bilinmektedir (Groepler, 1999, s.29).

Osmanlı'nın kuruluş döneminde fethedilen Bursa havalisinde de Musevilerin varlığı söz konusudur. Şehir fethedildikten sonra Musevilere ferman yoluyla mabet ve mahalle inşa etmelerinin yolu açıldığı gibi ülke sınırları içerisinde onlara pozitif bir yaklaşım sergilenmiştir (Yeni Mecmua Gazetesi, 1923, 184).

Musevi Cemaati, coğrafi yönden Osmanlı Ülkesinin tamamına yayılmakla birlikte, 19. Yüzyıla gelindiğinde Selanik, dünyanın en kalabalık Musevi kenti olmuştur. İspanya'dan sürülmelerinden sonra Osmanlı'da yaşayan Musevi nüfusunda sürekli bir artış olmuştur (Ortaylı, 2000, s.26).

19. yüzyıl Avrupa'sında dini guruplar özgürleşme süreci içerisindeyken, Avrupalı Museviler üzerinde zulüm ve felaket hız kazanmıştır. Nihayetinde, Avrupa'nın doğusunda Antisemitik bir hareket ayyuka çıkmıştır (Tanilli, 1999, s. 242-243). Bu gelişmeler üzerine 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne yönelik kitlesel göçün arttığı ve ülkede Musevi nüfusunun günden güne artmaya başladığı görülmektedir(Groepler, 1999, s.42).

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, *küre-i arzda* Musevilerin dağılmış olduğunu (Maarif Gazetesi, 1892, s.188-189) ve *Âlem-i Beni İsrail Gazetesi* ise yalnız Osmanlı Avrupa'sında Musevi nüfus miktarını 282.287 olarak açıklamıştır (Mecmua-i Ebuzziya, 1911, s.1052). Osmanlı Gayrimüslim unsurları arasında çeşitli akımlar yaygınlaşırken, genel olarak Osmanlı Musevilerinin bu tür akımlardan uzak durduğu görülmektedir (Ortaylı, 2000, s.27). Museviler, Hahambaşılık makamı aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne olan muhabbet ve sadakatlerini uzun yıllar sürdürmüşlerdir (Aydın, 1993, s.33). Böylece asırlar boyunca huzur ve emniyet içerisinde yaşamışlardır (Galanti, 1995, s.24).

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan hukuki gelişmeler, Musevilerin sosyo-kültürel yaşamında birtakım değişimlere sebebiyet vermiştir. Ülkede yenileşme çabalarına yönelik ilan edilen hukuki metinler,

genelde Gayrimüslimler, özelde ise Museviler için olumlu gelişmelere yol açmıştı. Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen "Tanzimat Fermanı" ve 1865 yılında, dağınık Musevi toplulukların örgütlenmesini sağlayan "Hahambaşı Nizamnamesi" bu gelişmelerin zeminini hazırlamıştır (Niyaz, 2019, s.25). 1856 tarihli Islahat Fermanıyla, Musevilerin de içerisinde bulunduğu dini unsurlar, siyasi açıdan eşit vatandaş hakkını kazanmakla birlikte, kendilerine ait eğitim kurumlarını oluşturma hakkını elde etmişlerdir (Hizmetli, 1999, s.125).

Eğitim sisteminin revize edilmesinde, II. Abdülhamit döneminin bir dönüm noktası olduğu ifade edilebilir (Demirel, 2010, s. 520). Tanzimat devrine kadar, diğer Gayrimüslimlerin eğitim hayatlarına müdahale edilmediği gibi Musevi cemaatinin eğitim faaliyetlerine de müdahale edilmemiş, Tanzimat'ın ilanından sonra ilk modern Musevi eğitim müesseselerinin temelleri atılmıştır (İpek, 2011, s.25).

Süreç içerisinde, Gayrimüslim mekteplerinde yaşanması muhtemel olumsuzlukların engellenmesine yönelik hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda eğitimde düzeni ve denetimi arttırmak amacıyla 1869 yılında *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname ile açılması düşünülen okulların bürokratik işlemlerini yürütmede, eğitim müfredatını değerlendirmede ve okullarda istihdam edilecek öğretmenlerin durumlarını kontrol etmede Maarif Nezareti tek yetkili mercidir. Bu düzenlemeler nizamnamenin 129. maddesine uygun bir şekilde icra edilecekti (Şimşek, 2018, s. 202-203).

Osmanlı Devleti'nde bu şekilde değişim yaşanırken, Avrupa Musevileri örgütlenmek amacıyla çeşitli cemiyetlerin temelini atmıştır (Özgül, 2018, s. 129). Aynı örgütlenmenin Osmanlı sınırları dâhilinde yerel çapta Yardımlaşma Sandıkları şeklinde gerçekleştiğini ifade etmek gerekmektedir (COA, MF.MKT: 256/20/1). Bu cemiyetleşmenin temel amacı, Doğu coğrafyasında yaşayan Musevileri aydınlatmak ve onları birer aktif birey haline getirmekti (İpek, 2011, s.50).

Musevilerin Eğitim Faaliyetlerine Yönelik Hukuki Gelişmeler ve Bürokratik Teamüller

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda reformların uygulanması ve Batı nitelikli okulların inşası 18. Yüzyılda başlamıştır. Bu eğitim kurumlarının yanında, geleneksel eğitim kurumlarının da var olduğu bilinmektedir. Süreç içerisinde eğitim alanında ciddi anlamda parçalanma yaşanmıştır (Altın, 2008, s. 272-273). II. Mahmut döneminden Tanzimat'a kadar eğitim alanında değişim yaşanırken, birtakım sıkıntılar yaşansa da modern eğitimin teorik altyapısını sağlamaya yönelik çalışmalar devam etmiştir (Gün & Nalcı, 2020, s.525). Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabalarına yönelik olarak ilan edilen Tanzimat Fermanı genelde Gayrimüslimler,

özelde ise Museviler için olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiştir (Niyaz, 2019, s. 25).

Islahat Fermanı ile birlikte eğitimin alanında yenilikler gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, Gayrimüslimlere yönelik Islahat Fermanı'nın amacına uygun olarak Maarif Nezareti bünyesinde, *Meclis-i Muhtelit-i Maarif* kurulmuştur. Bu kurum, Gayrimüslimlerin temsilcilerinden oluşmakta olup, Gayrimüslim unsurların eğitim-öğretim ile ilgili bürokratik işlemlerinden sorumluydu. 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi,* eğitim alanındaki değişimin doruğa ulaştığı safha olarak bilinir. Bu çerçevede, Gayrimüslimlerin eğitim faaliyetlerinin genel ve özel hatları belirtilmiştir (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2012, s.696-708).

Osmanlı Devleti'ndeki okulları genel ve özel okullar şeklinde ikiye ayıran 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi, yabancı okulların tabi olduğu kuralları belirlemesi bakımından önemlidir. Buna göre; yabancı okullarda öğretmenlik yapacak eğitmenler, Maarif Nezareti tarafından onaylanmış bir diploma edinmelidirler. Eğitim ve öğretimde kullanılacak ders kitaplarının ahlâka ve siyasete aykırı olmaması ve Maarif Nezareti'nin onayından geçen kitapların tercih edilmesi gerekli görülmüştür. Gayrimüslimlerin yeni bir okul açabilmeleri için tabi bulundukları vilayetlerden ruhsat almaları gerekmekteydi. (Uyanık, 2017, s.12). Bu tarz okulların açılması hususunda ayrıca padişahın onayına başvuruluyordu (COA, MF. MKT: 275/51/13).

Bu nizamnameden sonra Gayrimüslimlere, mekteplerini açmaları hususunda kolaylık sağlanmıştır. Maarif Nizamnamesi'nin ilanından hemen sonra Musevi cemaati tarafından Alyans Israilit Mektepleri açılmıştır (Koyuncu, 2013, s.90). Bu mekteplerin açılmasında Tanzimat Fermanı'nın da önemli bir etkisi olmuştur (Kahraman, 2019, s.16).

Bu yasal düzenlemelerin yanında, 1876 tarihli Kanun-i Esasisinin 15. ve 16. maddeleri gereğince devlet kontrolünde olmak kaydıyla, Gayrimüslimlere eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunma imkânı sağlanmıştır (Eren, 1994, s.73). Bu vesileyle, Gayrimüslimlerin eğim alanındaki temel hak ve sorumlulukları anayasal bir nitelik kazanmış, böylece eğitim faaliyetleri kanun dairesinde serbest bir hal almakla, her Osmanlı vatandaşı eğitim faaliyetlerini icra etmede serbest bırakılmıştı. Eğitimde denetimin arttırılmasına yönelik olarak, 1886 yılında Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müffettişliği kurulmuş olup Gayrimüslim mektepler, Maarif Nezareti'ne bağlı müfettişlerce denetime tabi tutulmuştu (Keskinkılıç, 2015, s. 181-182).

Musevi cemaatinin eğitim faaliyetlerine yönelik belirleyici bir diğer gelişme, 1865 yılında yürürlüğe giren Hahambaşı Nizamnamesidir (Niyaz, 2019, s.25). Nizamname başlangıçta İstanbul Hahambaşılığı ile ilgili olsa da

daha sonra diğer vilayetlerdeki hahambaşılık makamlarını da ilgilendiren hukuki, idari ve sosyal bir gelişmedir (Sağkulak, 2011, s.74-75). Bu nizamname ile Musevi cemaatinin idari anlamda teşkilatlanmasının yolu açılmıştır. Bu doğrultuda hem yerel Hahamlık makamı hem de İstanbul Hahambaşılık Makamı'nda meclisler teşkil edilerek bu meclislere üyeler atanmıştır. Bunun yanında Başhahamlığa, Musevi cemaatinin yararına dini ve ilmi eserler basımıyla ilgili yetki verilmiştir (Poyraz, 2019, s.205).

Bilindiği üzere Hahambaşılık makamı, Musevi cemaatinin eğitim faaliyetlerinden de sorumlu bulunmaktaydı (Kahraman, 2019, s.18). Vilayetlerde bulunan Hahamlık Makamı'nın da vilayette bulunan Musevi mektepleri üzerinde hak ve yetkileri vardı. Bu çerçevede okullarda görev alacak lisan öğretmenlerini tayin edecek merci, okulların bağlı oldukları Mahalli Hahamlık makamıdır. Hahamlık kurumunun okullarda görev alacak öğretmenlere uzman oldukları lisanlar ile ilgili diploma veya resmi belge verme yetkisi de mevcuttu. Bu belgelerin sınavla ya da sınavsız verildiğiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Lisan öğretmenleri haricinde bulunan, ilmi-fenni öğretimden sorumlu hocaların, Maarif Nizamnamesi'nin 129. Maddesi gereğince, resmi eğitim kurumlarından bir diploma edinmeleri gerekmekteydi. Bu sebeple gerek ilmi gerekse fenni nitelikli faaliyetlerde bulunacak öğretmenlerin diploma edinmeleri temel şarttı. Maarif Nezareti, Hahamlık makamının lisan derslerine yönelik öğretmen tayinine -kanun çerçevesinden çıkılmadığı sürece- müdahale etmemiştir (COA, MF. MKT: 275/51/07). 1913 yılında yapılan bir düzenlemeyle, vakıflar ve cemaat okulları gibi müesseseler üzerindeki dini otoritelerin yetkileri tamamen sonlandırılmıştır (Poyraz, 2019, s. 28).

Musevi Mektepleri ve 1869 Maarif Nizamnamesi

Maarif Nezareti 19. yüzyılda eğitim alanında yaşanan çarpıklığa ve başıboşluğa son vermek için yukarıda da değindiğimiz gibi, 1869 yılında ''Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'' adıyla bir yasa yürürlüğe koymuştur. Bu nizamname Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim kurumlarının yanı sıra azınlık ve ecnebi okulların nizam içerisinde eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmalarını öngörmektedir. Bu nizamnamede değinilen en önemli hususlardan biri ''okulların ruhsat dairesinde'' faaliyet göstermeleri ile ilgilidir. (Haydaroğlu, 2006, s.152). 128. maddeden ve 131. maddeye kadar özel öğretim ile ilgili bilgileri ihtiva eden bu nizamname; okulların açılışı, işleyişi ve kapatılmasıyla ilgili sınırları çizmekle(Çağır & Türk, 2017, s.64) birlikte, okulların ruhsat alabilmeleri için de bazı koşulları ileri sürmektedir.

Bu açıdan Nizamnamenin 129. Maddesi; Gayrimüslimlerin dolayısıyla Musevilerin eğitim-öğretim faaliyetlerini tespit ve tayin etmede en önemli argümanlardandır. Bu maddenin birinci fıkrasında; *''Mekatib-i*

hususiye gerek tebea-i Devlet-i Aliyye'den ve gerekse tebea-i ecnebiyyeden olan efrad ve eşhastan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir." tanımlaması bulunmaktadır (COA, ŞD: 2288/29/1). Bu madde doğrultusunda açılan veya açılacak okulların, özel mektep statüsünde oldukları kabul edilmektedir. Bunun yanında gerek Osmanlı vatandaşı ve gerekse farklı bir ülke vatandaşı olan kişiler okul açma başvurusunda bulunabilmektedirler. Açılması düşünülen mekteplerin ücretli ya da ücretsiz bir şekilde faaliyet yürütebilmeleri hususu maarife bildirilmiştir (COA, Y. PRK. MF: 3/31/1). Mesela Trablusgarp'ta açılacak Alyans İsrailit Mektebi ile ilgili ruhsat başvurusunda, okuldaki öğrencilerin mali durumlarına göre, öğrencilerden ücret alınıp alınmayacağı Maarif Nezareti'ne sorulmuştur (COA, MF. MKT: 275/51/07).

Nizamnamenin ikinci fıkrasında; bu okulların tesis edilebilmeleri için okulda görev alacak öğretmenlerin diploma sahibi olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Bu diplomalar Maarif Nezaretinden ve mektebin bağlı bulunduğu mahalli maarif idaresinden temin edilebilmektedir. Okulda görev alacak eğitimcilerin, diplomalarının olmaması durumunda kurulması düşünülen okul, eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlayamamaktaydı (COA, Y. PRK. MF: 3/31/1). Ancak okul, eğitim-öğretim faaliyetlerine başladıktan sonra öğretmenlerin diplomasız olması durumunda, diploma edinmeleri tavsiye edilmiştir. Diploma edinemeyenlerin yerine diploma sahibi öğretmenlerin tayini zaruri görülmüştür (C.O.A., MF. MKT: 275/51/15), (C.O.A., MF. MKT: 275/51/16).

Nizamnamenin üçüncü fıkrası; okullarda okutulacak ders programı ve kitapları ile ilgilidir. Nezaret bu fıkrada, Osmanlı Devleti'nin dünya görüşüyle örtüşmeyen derslerin işlenmesine ve zararlı ders kitaplarının kullanılmasına müsaade etmeyeceğini belirtmiştir. Bu konuda okulun kuruluş öncesi ve sonrasında, Maarif Nezareti'nin bir denetim mekanizması geliştirdiğini görmekteyiz. Bu durum hem okulların birer fitne yuvası olmasına engel olmaya hem de talebelerin kötü ve zararlı fikirlerden sakınmalarını sağlamaya yönelik bir tedbir niteliğindedir. Yukarıda zikredilen üç fıkradan herhangi birinin yerine getirilmemesi durumunda okulun açılması için gerekli ruhsat verilmemiştir. Şartları taşıdıktan sonra okullarda bahsedilen sorunlardan herhangi birinin gerçekleşmesi durumunda okulun men edilebileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla okulların birtakım gizli emellerinin olmaması gerektiği, zikredilmektedir (COA, Y. PRK. MF: 3/31/1).

1894 Tarihli Rapora Göre Musevi Mektepleri ve Dağılımı

Maarif nezareti tarafından 1894 tarihli rapor hazırlanmakla birlikte, yine aynı tarihli olmak üzere tamamlayıcı iki ayrı çalışma daha yapılmıştır. Bunlar bize Gayrimüslim mekteplere yönelik yapılan çalışmaların üç ayrı şekilde raporlandırıldığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde ruhsatlı ve ruhsatsız şekilde çalışmalarda bulunan Gayrimüslimlere ait eğitim müesseseleri bulunmaktaydı. Bu okulların ne zaman, kimler tarafından ve ne amaçla kuruldukları Maarif Nezareti tarafından sorgulanmıştır. Yaklaşık bir aylık çaba neticesinde 1894 yılında, Maarif Nezareti tarafından geniş kapsamlı bir rapor hazırlanmış ve padişaha sunulmuştur (COA, Y. PRK. MF: 3/29). Gayrimüslim okulların bir kısmı dış ülkeler tarafından desteklenirken bir kısmı da Osmanlı tebeası tarafından açılmıştır. Tespit edilen mekteplerin bir kısmının tabiiyeti bilinmemektedir. Çalışmamızın ileriki sayfalarında bazı okulların kuruluş tarihi, tabiiyeti, kuruldukları mevkiler ve okulların isimleri belirtilecektir. Bununla birlikte Musevilere ait mekteplerle ilgili bilgilerin önemli ölçüde eksik olduğu anlaşılmaktadır (COA, Y. PRK. MF: 3/30/1).

Raporda, Gayrimüslim cemaatlerin okul açma yetki ve salahiyetlerinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla okulların açılması konusunda talepte bulunularak ilgili merciden ruhsat alınması durumunda, başvurusu yapılan okulun açılmasına yönelik bir imkân elde edilmektedir. Bununla birlikte gerek vilayet ve gerekse Maarif Nezareti nezdinde ruhsat alınsa bile okulların açılması konusunda son sözün padişaha ait olduğu görülmektedir. Ferman-ı Ali olarak belirtilen padişah fermanı alındığı takdirde, Gayrimüslim mektebinin kuruluşu için gerekli olan bürokratik aşama tamamlanmış oluyordu (COA, Y. PRK. MF: 3/31/1).

İlgili mercilerden alınan ruhsatname ile birlikte Musevi mektepleri, herhangi bir hanede yahut yeni inşa edilecek bir binada, eğitim-öğretim hayatına adım atmışlardır. Ruhsatsız bir şekilde faaliyet gösteren okulların, biran evvel ruhsat alarak resmi olarak çalışmalarına devam etmeleri gerektiği nezaret tarafından tavsiye edilmiştir (COA, Y. PRK. MF: 3/31/1). Gayrimüslim mekteplerin ne tür bir binada eğitim icra edeceği, okulu inşa edecek olan cemaatin ekonomik durumuyla ilgiliydi. Yukarıda da ifade edildiği gibi, imkân bulunduğunda yeni bir okul inşa edilmekte, aksi durumda ise bir hane dairesinde eğitim faaliyetleri icra edilmekteydi.

Maarif Nezareti, Gayrimüslim okulların açılması konusunda birtakım şartlar ileri sürmüştür. Bu şartlar kapsamında açılacak Gayrimüslim mekteplere, Müslüman öğrencilerin kabul edilmemesi ve Osmanlı Devleti'nin yasalarına uyulması gerektiği belirtilmiştir. Okulların uyması gerektiği temel yasa, eğitim sisteminin genel çerçevesini oluşturan Maarif Nizamnamesi'dir. Gayrimüslim okulları kuruluş tarihinden itibaren, vilayet maarif müdürlerine bağlı bulunan seyyar müfettişler tarafından teftiş edilirlerdi. Vilayet maarif müdürleri, okullarla ilgili tahkikat yürütme yetkisini de ellerinde bulundurmaktaydılar (COA, Y. PRK. MF: 3/31/1). Bu durum eğitim ve öğretim alanında düzenin sağlanmasına yönelik tedbirlere örnek teşkil etmektedir.

Gayrimüslim mekteplerde eğitim dilinin Türkçe olması ve Lisan-ı Osmanî derslerinin her mektepte zorunlu olarak okutulması, Maarif Nezareti'nin temel şartlarından biridir. Gayrimüslim mekteplerinde, inanılan din ve konuşulan dile yönelik dersler de mevcuttu. Okullarda görev alacak öğreticilerin, itimad edilen ve emniyet sahibi kişilerden tercih edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (COA, Y. PRK. MF: 3/31/1).

Dönemin Maarif Nazırı Zühtü Bey tarafından yaptırılan araştırma sonucunda, Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde ruhsatlı ve ruhsatsız olarak faaliyet gösteren 241 adet Musevi mektebinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu mekteplerin ne tür mektepler olduğu ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Okulların dağılımında Musevi vatandaşların nüfus yoğunluğunun etkili olduğu muhakkaktır. Osmanlı vilayetleri içerisinde İstanbul, Selanik, Kudüs, İzmir, Halep, Edirne ve Aydın en çok Musevi mektebini bünyesinde barındırdığından dolayı en fazla Musevi öğrencinin buralarda eğitim gördüğünü söyleyebiliriz. Araştırmamız esnasında, Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'nda, Musevi mekteplerinin varlığına dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Okulların yoğun olarak Balkanlar, Anadolu ve Irak-Suriye-Kudüs hattında bulunduğunu görmekteyiz.

Balkanların küçük Kudüs'ü olarak tabir edilen (Safa, 2017, s.27) Selanik şehrinde, Musevi cemaatine ait 54 okul faaliyet göstermekteydi. Bu aynı zamanda Balkanlar'da en kalabalık Musevi nüfusun olduğu vilayetin Selanik olduğunu göstermektedir. Selanik şehrinden sonra Edirne, altı Musevi mektebine ev sahipliği yapmıştır. Balkanlar'da Selanik şehrinden sonra Edirne, ikinci büyük Musevi kenti olarak görülmektedir. Tekfurdağ'da ise iki ayrı Musevi mektebi bulunmaktadır. Yine Balkanlarda birer tane Musevi mektebine ev sahipliği yapan kentler bulunmaktadır. Bu kentler Gümülcine, Kırkkilise, Gelibolu, Drama, Kosova-i Üsküp, Priştine, Yanya ve bir Kosova meskeni olan İpek gösterilebilir. (COA, Y. PRK. MF: 3/31/2).

Anadolu ve Rumeli'de en fazla Musevi mektebine sahip olan şehir İstanbul'dur. 63 adet Musevi mektebi barındıran bu anakent, Osmanlı Devleti'nde en kalabalık Musevi nüfusuna sahip şehirler arasındaydı. İstanbul'dan sonra İzmir ve Aydın vilayetleri en çok mektebe ev sahipliği yapan şehirlerdir. İzmir'de 23, Aydın Vilayeti'nde ise 6 tane Musevi mektebi bulunmaktaydı (COA, Y. PRK. MF: 3/31/2). İzmir'de faaliyet gösteren mekteplerden biri Fransa tabiiyetinde bulunan Alyans İsrailit Mektebi'dir. 1878 yılında ruhsatsız bir şekilde faaliyete başlayan bu mektebin, öğrenci sayısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (Çetin, 2011, s. 207). Nezaret raporuna göre, İzmir Vilayeti'nde bulunan mekteplerden biri, 1870 tarihinde kurulan Talmud Tora mektebidir. Ruhsatsız faaliyet yürüten bu mektep ise İtalyan menşeilidir. Sadece erkek öğrencilere yönelik faaliyet yürüten bu mektepte 500 öğrenci öğrenim görmüştür (COA, Y. PRK. MF: 3/30/1).

Saruhan kentinde üç, Urfa'da iki, Diyarbekir, Ergani, Teke ve Hakkâri'de ise birer Musevi mektebi bulunmaktadır. Bunun yanında ayrı birer liva olarak değerlendirilen, Sakız ve Rodos adalarında da birer tane Musevi mektebi mevcuttu (COA, Y. PRK. MF: 3/31/2). Sakız'da bulunan Musevi Mektebi'nin, ibtidai nitelikli mektep olduğu ve dönemin iki banker ailesi tarafından finanse edildiği belirtilmiştir (COA, ŞD: 2602/1/1). Sadece bu vesikadan hareketle, Sakız'da Museviler tarafından kurulan bu okulun ibtidai düzeyinde olduğunu anlıyoruz. Diğer şehirlerde kurulan mekteplerin türü hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı şehirlerde Alyans İsrailit mektepleri zikredilmiştir.

Irak, Suriye ve Kudüs havalisinde Musevi mektepleri bulunmakla birlikte en yoğun mektebin bulunduğu mahal Kudüs-i Şerif olarak bilinmektedir. Kudüs-i Şerif'te 48 adet Musevi mektebi mevcuttu. (COA, Y. PRK. MF: 3/31/2) Farklı bir Nezaret raporunda, Kudüs'te 1885/1886 yılında kurulduğu bildirilen bir Musevi Mektebi'nden bahsedilmektedir. Ruhsatsız faaliyet yürüten ve herhangi bir öğrenci bilgisi bulunamayan bu mektebin tabiiyeti bilinmemektedir. Bunun yanında 1874/1875 yılında Gazze'de Mekoy İsrail isminde bir mektebin kurulduğu ifade edilmiştir. Fransa bağlantılı bu okul, ruhsatsız bir şekilde faaliyet yürütmüş ve 100 erkek öğrenciye eğitim hizmeti sunmuştur. (COA, Y. PRK. MF: 3/30/1)

Raporlarda, Halep şehir merkezinde 1868 ve 1888 yıllarında kurulan, iki ayrı Şirket-i İsrailiye isimli mektep bulunmaktadır. Fransız tabiiyetinde bulunan bu iki mektep, 1890 yılında ruhsat alarak resmi olarak faaliyet yürütmüşlerdir. 1868 tarihli mektep, erkek talebelere yönelik olup 130 mevcutluydu. 1888 tarihli mektep ise sadece kızlara yönelik açılmış ve 120 talebesi olmuştur (COA, Y. PRK. MF: 3/30/1). Bölgede Kudüs'ten sonra en çok Musevi mektebini barındıran Halep'te toplamda 10 Musevi mektebi, Şam ve Beyrut'ta ise üçer tane Musevi mektebi bulunmaktaydı (COA, Y. PRK. MF: 3/31/2). Çetin, yapmış olduğu çalışmasında, Şam'daki Musevi mekteplerden birinin Fransa tabiiyetinde bulunan ve 1878 yılında kurulan Alyans İsrailit Mektebi'nin olduğunu ifade etmiştir. Gayriresmi bir şekilde faaliyet yürüten mektebin sadece 160 erkek talebesi vardı. (Çetin, 2011, s.211) Bu bilgiyi, incelediğimiz arşiv belgesi de doğrulamaktadır (COA, Y. PRK. MF: 3/30/1).

Beyrut Vilayeti'nin Hayfa Kazası'nda bulunan Musevi mekteplerinin üçü de Fransa menşeili Alyans İsrailit Mektebi olarak belirtilmiştir. 1882'de kurulan ve ruhsatsız bir şekilde faaliyet yürüten Alyans mekteplerin birinde 150 erkek talebe mevcuttu. Sadece kız öğrencilere yönelik olarak 1886'da kurulan Alyans İsrailit Mektebinin 40 öğrencisi vardı. Diğer Alyans Mektebi de 1886 yılında kurulmuş olup erkek talebelere yönelik eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Okulda bulunan öğrenci sayısı ise 35 olarak belirtilmiştir (COA, Y. PRK. MF: 3/30/1).

Öte yandan Akka'da iki, Basra ve Süleymaniye'de ise birer Musevi mektebi bulunmaktadır. Okulların dağılımı, nüfusun yoğunluğuna göre değişkenlik göstermektedir. Okulların bulunduğu bölgelerin ekseriyetle kıyı ve liman kentleri olması dikkat çekicidir. Maarif Nezareti'nin hazırladığı bu raporda, okulların toplam sayısı 201 olarak gösterilse de gerçekte 241 adet Musevi mektebinin varlığı görülmektedir (COA, Y. PRK. MF: 3/31/2).

Nezaret raporu, ruhsat dairesinde faaliyet yürüten bazı okullara değinmemiştir. Bu çerçevede 1894 tarihli nezaret raporunda, 1857 tarihinde faaliyete giren Şumnu İbtidai Mektebi (Gün & Sorgu, 2020, s. 529-540) ve 1886 tarihinde varlığı bilinen Bursa Musevi Mektebi (COA, MV: 7/55) ve 1875 tarihinde Bağdat'ta faaliyet gösteren Yahudi Mektebi (COA, MF. MKT: 25/2/1) ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Konuyla ilgili ilginç nokta ise ruhsatlı bir şekilde faaliyet gösteren Bursa (COA, MV: 7/55), Şumnu (Gün & Sorgu, 2020, s.529-540) ve Bağdat Yahudi (COA, MF. MKT: 25/2/1). mekteplerine Maarif Nezareti'nin bilgisi dahilinde Lisan-ı Osmani hocası tayin edilmiş olmasıdır.

Nezaret raporunda, Urfa'da Musevilere ait iki mektebin bulunduğu (COA, Y. PRK. MF: 3/31/2) ifade edilmişse de söz konusu rapor dışında, bu mekteplerle ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hakkında herhangi bir resmi belge bulunmayan bu iki mektebin, nezaret raporunda yer bulmuş olması dikkat çekicidir.

Sonuç

Eğitim ve öğretim faaliyetleri, nesillerin sadece kültürlenme sürecini değil aynı zamanda toplumların sosyal adaptasyon ve toplumsal uzlaşı süreçlerine hizmet etmektedir. Museviler, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösterdikleri eğitim çalışmalarıyla, Osmanlı toplumsal hayatına uyum sağlayan Gayrimüslim unsurların başında gelmektedir. Bu çerçevede, Musevi mekteplerinin katkısı göz ardı edilemez. Musevi mektepleri, bir taraftan Musevi çocuklarının eğitimini sağlarken, öte taraftan Osmanlı Devleti'nin geliştirmeyi hedeflediği; duyguda, düşüncede ve dilde ortak bir toplum oluşturma amacına hizmet etmiştir. Bu okullar, sosyal sorumluluklarını gerçekleştirmenin yanı sıra ferdi açıdan makul bir vatandaş yetiştirme idealine yönelik çaba sarf etmişlerdir.

Musevi Cemaati'nin oluşturduğu eğitim ağı, hem sosyal kontrolü hem de toplumsal iletişimi sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde resmi olarak inşa edilen her bir Musevi mektebi, cemaatin toplumsal sürekliliğini temin etmek kadar toplumsal barışı tesis etmeyi amaç edinmiştir. Bireyin toplumla, toplumun devlet ile iletişimini sağlamada birer katalizör vazifesi gören bu müesseseler, tarihsel süreç içerisinde Musevilerin yerel ve küresel organizasyonunu sağlamada da muharrik bir güç olmuşlardır.

Kaynakça

I. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

a. Yıldız Perakende Evrakı Maârif Nezâreti Maruzâtı

C.O.A., Y.PRK.MF: 3/29., Hicri 29 Zilhicce 1311, Miladi 3 Temmuz 1894.

C.O.A., Y.PRK.MF: 3/30., Hicri 29 Zilhicce 1311, Miladi 3 Temmuz 1894.

C.O.A., Y.PRK.MF: 3/31/1., Hicri 29 Zilhicce 1311, Miladi 3 Temmuz 1894.

C.O.A., Y.PRK.MF: 3/31/2., Hicri 29 Zilhicce 1311, Miladi 3 Temmuz 1894.

b. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi

C.O.A., MF. MKT: 275/51/07., Hicri 7 Safer 1313, Miladi 30 Temmuz 1895.

C.O.A., MF. MKT: 275/51/13., Hicri 7 Safer 1313, Miladi 30 Temmuz 1895.

C.O.A., MF. MKT: 275/51/15., Hicri 7 Safer 1313, Miladi 30 Temmuz 1895

C.O.A., MF. MKT. 275.51.16. Hicri 7 Safer 1313, Miladi 30 Temmuz 1895

C.O.A., MF.MKT: 25/2/1., 1 Muharrem 1292, Miladi 7 Şubat 1875.

C.O.A., MF. MKT: 256/20/1., Hicri 16 Şevval 1312, Miladi 12 Nisan 1895.

c. Şura-yı Devlet Evrakı

C.O.A., ŞD: 2288/29/1., Hicri 08 Safer 1316, Miladi 28 Haziran 1898

C.O.A., ŞD: 2602/1/1., Hicri 7 Zilkade 1310, Miladi 23 Mayıs 1893.

d. Meclis-i Vükelâ Mazbataları

C.O.A., MV: 7/55., Hicri 28 Rebüulahir 1303, Miladi 3 Şubat 1886.

II. Gazete Arşivi

Maarif Gazetesi, Cilt 3, Sayı 64. 29 Safer 1310, Miladi 22 Eylül 1892.

Mecmua-i Ebuzziya, Cilt: 11, Sayı 111. 7 Ramazan 1329, Miladi 1 Eylül 1911.

Yeni Mecmua Gazetesi, Cilt:4, Sayı: 75-9. (Fevkalade Nüsha), 1 Mayıs 1923.

III. Araştırma ve Tetkik Eserler

Altın, H., (2008), "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/1*, s.271-283.

Aydın, M., (1993), "Musevilerin Osmanlı Topraklarına Kabulünün 400. Yıldönümü Kutlamaları", *Osmanlı Araştırmalar Dergisi 13,* s.29-39.

Çağır, M., & Türk, İ. C., (2017), "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *ASEAD,* 4, 11, 62-75.

Çetin, A., (2011), "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* s.189-219.

Demirel, F., (2010), Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(2),* 507-530.

Eren, N., (1994), *Türk Milli Eğitiminde Yabancı Okullar,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Galanti, A., (1995), *Türkler ve Yahudiler,* İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın Aş.

Groepler, E., (Ekim 1999), *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler,* İstanbul, Belge Yayınları.

Gün, D., & Nalcı, A., (2020), "Eğitimde Modernleşmeye Bir Örnek: Malatya İdadi Mektebi", Zafer Gölen, Sevilay Özer (Ed.), *İnsani ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar,* Kitap İçi Bölüm XXIX, (s. 500-528), Yayım Yeri: Ivpe Cetinje, Montenegro.

Gün, D., & Sorgu, M., (2020), "Şumnu Yahudi Sıbyan Mektebi Üzerine Bazı Gözlemler", Zafer Gölen, Sevilay Özer (Ed.), *İnsani ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar,* Kitap İçi Bölüm XXX, (s.529-540), Yayım Yeri: Ivpe Cetinje, Montenegro.

Haydaroğlu, İ., (2006), "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları", *A.Ü.DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi,* cilt:25-Sayı:39, s.149-160.

Hizmetli, S., (1999), "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Gayr-i Müslimlerin Durumlarıyla İlgili Gelişmeler", *İslami Araştırmalar Dergisi, 12, (2),* s.123-129.

İnalcık, H., & Seyitdanlıoğlu, M., (2012), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İpek, N., (2011), *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kahraman, T., (2019), *Osmanlı Arşivlerine Göre Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Çabaları (1880-1922),* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Keskinkılıç, E., (2015), *İstanbul'da Gayrimüslim Okulları,* Büyük İstanbul Tarihi 9. Cilt içinde (180-191). İstanbul, İSAM Yayınları.

Koyuncu, A., (Güz/2013), *Tanzimat Dönemi Eğitim Reformları Işığında Çanakkale'de Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepleri, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 15,* 77-127.

Lewis, B.,(Nisan/1996), *İslam Dünyasında Yahudiler,* Ankara, İmge Kitapevi.

Niyaz, H., (2019), *İstanbul Yahudileri: Tarihçe, İnanç, İbadet ve Uygulamalar,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ortaylı, İ. (2000, Temmuz). *"*Osmanlı Yahudileri", *Popüler Tarih Dergisi, 2,* s.26-30.

Özgül, E., (2018), *1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin'e Yahudi Göçü,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Poyraz, E., (2019), *Türkiye'de Hahambaşılık: Tarihi, Kurumsal Yapısı, Önemi ve İşlevi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Safa, L., (2017), *Osmanlı Döneminde Selanik,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Sağkulak, Ş., (2011), *19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Topraklarına Yahudi Göçü,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/ Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Şimşek, M., (Bahar/2018), "Osmanlı Devleti'nde Türkçe'nin Gayrimüslim Okullarında Mecburi Hale Getirilmesi ve Uygulanması", *OTAM, 43,* s.199-227.

Tanilli, S., (1999), *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 5, 19. Yüzyıl-İlerlemenin Çelişkileri*. İstanbul: Adam Yayınevi.

Uyanık, E., (Bahar/2017), "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865- 1908), *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, 14*, s.1-29.

Bölüm 33

FİNLANDİYA'NIN EĞİTİM SİSTEMİ VE BİLGİ EKONOMİSİ

Hüseyin ERCAN[1]
Mahmut KÜÇÜKOĞLU[2]

1 Doktora Öğrencisi ,Harran Üniversitesi,Maliye ABD,Şanlıurfa/Türkiye e-mail:huseyin.ercan@inonu.edu.tr, ORCİD: 0000-0003-2641-3674
2 Dr.Öğr.Üyesi,Yalova Üniversitesi,İİBF,İktisat Bölümü,Yalova/Türkiye-mail:mahmut.kucukoglu@yalova.edu.tr ,ORCİD: 0000-0002-8286-6929

1. Giriş

Finlandiya, bir Kuzey Avrupa ülkesidir. Doğudan Rusya Federasyonu, Kuzeyden Norveç, Kuzeybatıdan İsveç, Botni Körfezi, Güney ve Güneybatıdan Baltık Denizi (Botni ve Finlandiya Körfezi) tarafından çevrelenmiştir (Özey, 2010:250).

Finlandiya diğer Nordik ülkelerin aksine merkezi yönetim ve belediyeler şeklinde organize olmuştur. Bu yapılanmadan dolayı belediyelere çok sayıda görev devredilmiştir. Belediyeler, merkezi yönetimin politikalarının uygulanması açısından özel bir yere sahiptir. Eğitim, sağlık bakım hizmetleri, altyapı hizmetlerinin yerine getirilmesinden sorumludurlar (Anckar, Kuitto, Oberst ve John, 2018:35). Finlandiya 320 özerk belediye yönetimine ayrılmıştır. Belediyeler sağlık bakım hizmetleri, çocuk bakım ve eğitim hizmetleri gibi bir çok hizmet sunmaktadır.

Finlandiya'yı 600 yıl İsveç yönetmiştir. 14. yy.'ın ortasına kadar İsveç Krallığının himayesi altında kalmıştır. Bundan dolayı İsveç, Finlandiya toplumu üzerinde derin bir etkiye sahiptir ve Finlandiya'nın yönetimi üzerinde sağlam izler bırakmıştır (Pesonen ve Rııhınen, 2002:20).

Finlandiya, İsveç ve Rusya arasında 1300-1800 yılları arasında sürekli savaş alanı olmuştur. 1809'da Rusya ile İsveç arasındaki Fin savaşı sona ermiş ve bunun sonucunda Finlandiya ile İsveç Krallığı arasındaki ilişki sona ermiş,Finlandiya Rusya'nın himayesi altına girmiştir. Fakat Rusya,Finlandiya'nın yönetimine karışmamıştır. Bu özerklik sayesinde İsveç'ten de izole olmuştur. Rus Çarı 1. Aleksandr Finlandiya'ya toprak özerkliğini geri vermiş ve yönetim Finlilerin kontrolüne geçmiştir. II. Aleksandr döneminde de Finliler rahat bir dönem geçirmiş fakat ondan sonra gelen Rus Çarları daha önceki verilen özgürlükleri tekrar almışlardır.1898' de genel vali olarak atanan General Nikolai Bobrikov tüm Fin eylemlerini Rus denetimi altına almış, Finlandiya kendi içerisinde kırmızılar ve beyazlar diye iki taraf olarak ortaya çıkmış ve bunlar arasında iç savaş doğmuştur. Bu iç savaş sonucu bir çok kişi yaşamını yitirirken birçoğu da yaralanmıştır. Bu savaş toplum üzerinde derin yaralar bırakmış ve uzun yıllar bunu Finliler unutamamıştır.

2. Dünya savaşı çıkmadan önce Almanya ve Sovyet Rusya arasında gizli bir anlaşma yapılmış; bu anlaşmaya göre Finlandiya'nın Sovyet Rusya'ya bırakılması kararlaştırılmıştır. Rusya'nın Finlandiya'da askeri birlik kurmasına Finliler karşı çıkmış ve karşılık olarak da Sovyetler 30 Kasım'da saldırıya geçmiş ve 30 Mart 1940'da barış anlaşması Finliler ile Sovyetler Birliği arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucunda Finliler topraklarının %10'unu Sovyetlere bırakmak zorunda kalmıştır. 400.000'den fazla Finli yeni Fin topraklarına göç etmişlerdir. Finlandiya 2. Dünya savaşına Almanya ile beraber katılarak ve daha önce kaybettiği

toprakları Sovyetlerden almak amacıyla Sovyetlere karşı savaşmışlardır. Savaş sonrası Moskova anlaşması imzalanmış ve Finliler daha önceki kaybettikleri topraklara ek olarak başka topraklarda vermek zorunda kalmışlardır.1939-1945 yılları arasındaki savaşlardan dolayı 87.000 Finli hayatını kaybetmiştir (Chung, 2008:100-108).

2. Dünya savaşından sonra Finlandiya ile Sovyetler Birliği arasında yeni bir ilişki başlamıştır.İki devlet arasında ticari ilişkiler gelişmiş,1960'larda emeklilikle ilgili programlar, sağlık sigortası başlatılarak ve 1970'lerde daha kapsamlı kamu sağlık bakım sistemleri ortaya çıkmıştır. Eğitim sistemindeki reformlarda bu zamanda ortaya çıkmıştır. Bu dönem, sosyal refah harcamalarının da hızlı bir şekilde arttığı bir dönemdir

1980'lerde Avrupa'nın Japonya'sı olarak görülen Finlandiya, OECD ülkelerinin büyümesinin üzerinde büyüme gerçekleştirerek sanayisini çeşitlendirmiş, başlangıçta ağaç ve kağıt sanayisine dayalı olan ihracatını metal ve mühendislik ürünlerine dönüştürmeyi başarmıştır. Bu dönem boyunca Sovyet korkusuyla yaşamışlardır (Chung, 2008:110-111).

1 Ocak 1995'de Avrupa Birliği üyesi olmuştur. 1990'dan 1993'e kadar süren resesyon sonucu işsizlik oranı %20'lere yükselmiş,bir çok Finli ekonomist bu resesyonu Büyük Depresyona benzetmiştir. Resesyondan sonra elektronik piyasası büyük bir endüstri haline gelmiştir (Chung, 2008:112-113).

2. Finlandiya'nın Eğitim Sistemi

Finlandiya'nın eğitim sistemindeki başarısını anlamak için o ülkenin insanını, kültürünü, dilini, toplumunu ve tarihini incelememiz gerekmektedir. 17 yy. başlarından itibaren kilise, Finlilere okuma ve yazmayı öğretme konusunda kendini görevli görmüştür. Kilise 1686'da herkesten dini kitapları ezbere okuyup öğrenmesini talep etmiş, uymayanlar için korkunç cezalar uygulamıştır. Örneğin evlenmek isteyenlerin okuma yazma yeteneğine sahip olması şartı getirilmiştir. Bu cezalar, evlenme hakkına ek olarak sivil hakların kullanılmasına da izin vermeme şeklinde uygulanmıştır. 1866'da halk okulları açılmış, 1880'de on yaşından büyük halkın %97,6'sının okuryazar olduğu görülmüştür. (Chung, 2008:129-130).

Başlangıçta eğitim sistemi merkezden yönetilmekte iken, 1960'larda yerel yönetim birimlerinin kurulduğu görülmektedir.Hükümet okullara mali yardımda bulunmakta, fakat harcamaların kontrolünü belediyeler yapmaktadır. Temel eğitim belediyelerin sorumluluğundadır (Chung, 2008:139).

Finlandiya'nın eğitim politikası, yaşam boyu öğrenme ilkesi üzerine inşa edilmiş ve yüksek eğitim standartlarını sürdürmeyi ve ilerletmeyi amaç

edinmiştir. Kanuna göre eğitim ve öğretim hizmetlerine erişimde herkes eşit haklara sahiptir, temel eğitim ücretsiz olup, belediyeler tarafından sağlanmaktadır (Anckar, Kuitto, Oberst ve John, 2018:11).

Finlandiya, geleneksel ekonomiyi modern bilgi ekonomisine kısa sürede dönüştürmeyi başaran Avrupa Birliğinin en kuzeydeki üyesi olan demokratik bir refah devletidir. Bu başarıyı elde etmesinde eğitim önemli bir rol oynamaktadır (Sahlberg, 2009:1).

1970'lerden beri uygulanan eğitim politikaları, Fin toplumu arasında tüm eğitim seviyelerinde eşit fırsatlar yaratmak, kaliteyi artırmak, katılımı artırmak gibi amaçları gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Finlandiya toplumunun refahı; eğitim, kültür ve bilgi üzerine inşa edilmiştir. Fin eğitim sistemi üç seviyelidir. Temel eğitim, lise eğitimi ve yükseköğretimden oluşmaktadır. Temel eğitim 9 yıllık eğitimden oluşur. Lise eğitimi mesleki eğitim ve genel eğitimden oluşmakta olup yükseköğretim hem teknik eğitim veren üniversitelerden hem de normal üniversitelerden oluşmaktadır (Education And Science İn Finland, 2006:2).

Şekil 1'de Finlandiya'nın eğitim sistemi görsel olarak anlatılmıştır. Finlandiya'da zorunlu eğitimin süresi 9 yıl olup, eğitime başlama yaşı 7'dir. Öğretmenler öğretecekleri metotları ve kullanılacak materyalleri seçmede serbesttirler. Okuldan sonra özel eğitim yaygın değildir.

Zorunlu eğitim döneminde sınav yoktur. Okullarda eğitim görme günü, dünyada en düşük olan ülkelerden biridir. Temel eğitim hakları Finlandiya Anayasasında güvence altına alınmıştır. Her Finlinin maddi durumu dikkate alınmaksızın yetenekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda kendisini geliştirmesi, eğitmesi için eşit fırsatlara sahip olması eğitim sisteminin temelini oluşturmaktadır. (Education And Science In Fınland, 2018:1-2)

Şekil 1: Finlandiya'nın Eğitim Sistemi

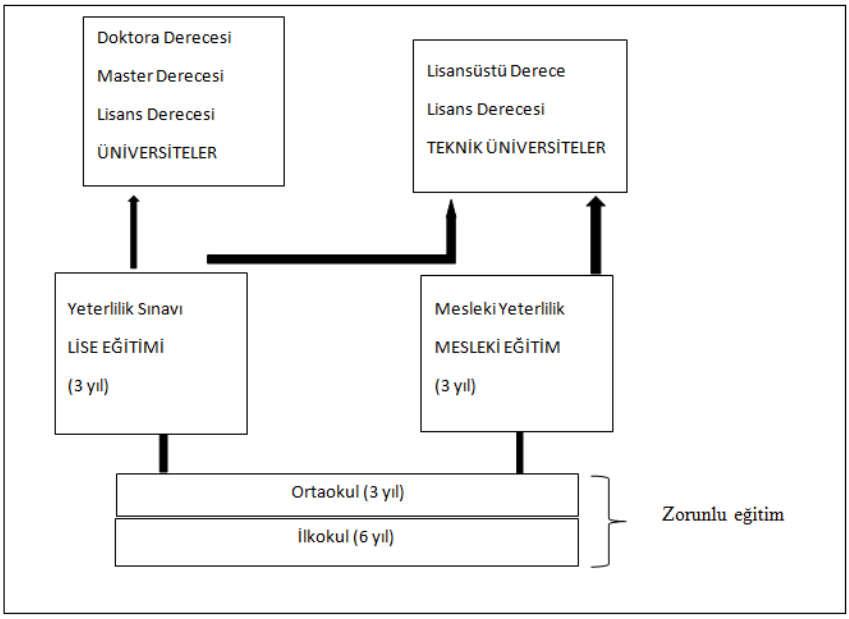

Kaynak: Dahlman, Routti ve Ylä-Anttila, 2006, s.13.

Tablo 1:OECD Ülkerinde 15 Yıllık Bir Sınıf Öğretmeninin 2018 Yılındaki Bir Yıllık Maaşı (ABD Doları)

Ülke	OECD Yıllık kazanç (ABD Doları)	OECD Sıralaması
Lüksemburg	108.624	1
Finlandiya	42.180	18
Türkiye	28.545	27

Kaynak:OECD (2019), Teachers' salaries (indicator). doi: 10.1787/f689fb91-en (Accessed on 18 Kasım 2019)

Finlandiya'da sınıf öğretmeni bir öğretmenin maaşı çok yüksek olmamasına karşın çok da düşük değildir. Öğretmen maaşının Finlandiya eğitim sisteminin başarısında çok önemli bir kriter olmadığı görülmektedir.

Birleşmiş Milletler tarafından 2012 yılından itibaren her yıl yayımlanan Dünya mutluluk raporu 2019'a göre Finlandiya 156 ülke arasında 1. Sıradadır. Bu rapora göre 8 gösterge üzerinden ülkeler değerlendirilmektedir. Bunlar (World Happiness Report 2019); Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla, doğumdan itibaren sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal destek, yaşamla ilgili seçimlerde özgürlük, cömertlik, yolsuzluk algısı, pozitif etki ve negatif etki gibi göstergelerdir.

Tablo 2: Finlandiya'nın 2012-2019 Dünya Mutluluk Sıralaması

Yıllar	2012	2013	2015	2016	2017	2018	2019
Sıralaması	3	7	6	5	5	1	1

Kaynak: World Happiness Report, 2012, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019.

Finlandiya dünya mutluluk sıralaması açısından son iki yılda 1. sıraya yükselmiştir. Bu sonuç, Finlandiya'nın refah devleti olduğunun da göstergesidir.

Finlandiya eğitim sisteminin temel özellikleri (Finnish National Board of Education);

- ✓ Eğitim tüm seviyelerde ücretsizdir,
- ✓ Tüm çocuklarda okula girme yönünden aynı fırsatlara sahiptir,
- ✓ Eğitim destekleri açısından tüm öğrenciler aynı haklara sahiptir,
- ✓ Evi okuldan uzak olan öğrencilerin ulaşım bedeli devlet tarafından karşılanmaktadır,
- ✓ Okul materyalleri ücretsizdir,
- ✓ Okul yemekleri ücretsizdir.

Tablo 3: Küresel Eğitim Sistemi ile Finlandiya Eğitim Sistemi Arasındaki Farklar

Küresel eğitim sistemi	**Finlandiya eğitim sistemi**
Rekabet	İşbirliği
Standardizasyon	Bireyselleştirme
Test temelli sorumluluk	Güven temelli sorumluluk
Seçiş	Eşitlik

Kaynak: Kupıaınen, Hautamakı ve Karjalainen, 2009, s. 12.

Finlandiya'nın eğitim sistemi, yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi temel değerler olarak eşitlikçi, işbirliğine dayalı, kişiye özgü eğitim, karşılıklı güven esasına dayalı bir eğitim anlayışına dayanmaktadır. Bu özelliklerde Finlandiya'nın eğitim sistemini faklı kılmaktadır.

Finlandiya'da öğretmenler öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama da daha özgürdür ve ulusal müfredat programı kısa ve daha az kuralcıdır.

Finlandiya'nın eğitim sisteminin başarılı olduğu, OECD'in Program For İnternational Student Assessment (PISA) tarafından yüksek skorlarla kanıtlanmıştır (Anckar, Kuitto, Oberst ve John, 2018:11). Ekonomik

İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı – OECD (Organization of Economic Cooperation and Development) tarafından finanse edilen Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı – PISA (The Programme for International Student Assessment) 2000 yılından itibaren üç yılda bir yapılan OECD üyesi ülkeler ve diğer katılımcı ülkelerdeki (dünya ekonomisinin yaklaşık olarak %90'ı) zorunlu eğitimi bitiren öğrencilerin modern toplumda yerlerini alabilmeleri için gereken temel bilgi ve becerilere ne ölçüde sahip olduklarını ölçmeyi hedeflemektedir. PISA araştırmasının hedef kitlesi 7. sınıf ve üzeri sınıf düzeylerinde örgün eğitime kayıtlı olan 15 yaş grubu öğrencilerdir. PISA 2015 uygulaması, 35'i OECD üyesi olmak üzere 72 ülke ve ekonomideki yaklaşık 29 milyon öğrenciyi temsilen 540 bine yakın öğrencinin katılımıyla 2015 yılı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Finlandiya'nın 2015 yılı PISA sonuçlarına göre ortalaması 531 puanla 5. Sırada yer almaktadır.(Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı PISA 2015 Ulusal Raporu:6). Bu da Finlandiya'nın eğitim açısından başarısının göstergelerinden birisidir.

Tablo 4: Finlandiya'nın PISA Sıralaması

Yıllar	Matematik	Okuma	Bilim
2006	2	2	1
2009	5	2	1
2012	10	5	4
2015	13	4	5

Kaynak: OECD PISA

PISA sonuçlarına göre son yıllarda sıralamasında bir düşüş olsa da Finlandiya'nın eğitim alanında başarısını sürdürmekte olduğu görülmektedir.

Finlandiya'nın eğitim sistemindeki başarının bir diğer nedeni de eğitim harcamalarının GSYH'ya oranının yüksek olmasıdır. Aşağıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi yıllar itibariyle bu oran artmıştır.

Tablo 5: Finlandiya'nın Eğitim Harcamalarının GSYH'ya Oranı(%)

Yıllar	1970	1980	1990	2000	2010	2016
Oran	5,4	4,8	5,3	5,7	6,5	6,8

Kaynak: OECD (2019), Eğitim Harcamaları Erişim Tarihi, 18 Kasım 2019

Finlandiya'da eğitim harcamalarının büyük bir oranı kamu tarafından finanse edilmekte olup,özel kesim eğitim harcamaları çok düşük düzeydedir.

3. Finlandiya Ekonomisi

Finlandiya 5.5 milyon nüfuslu küçük bir ülkedir. 65 yaş üstünün toplam nüfus içindeki oranı %20'lere ulaşmıştır. Diğer Batılı devletler gibi Finlandiya'da nüfusun yaşlanması tehlikesi ile karşı karşıyadır. 2018 yılı enflasyon oranı %1,1 işsizlik oranı %7,8 Kişi başına düşen GSYH 49.648 Amerikan Dolarıdır.

Tablo 6: Finlandiya Endüstrisinin ve Ekonomisinin Kalkınma Aşamaları

Hammaddeye dayalı ekonomi	Yatırıma dayalı ekonomi	Bilgiye dayalı ekonomi
1. Bol ve ucuz ham orman ürünleri 2. Standart ürünler 3. Orman ürünlerine dayalı endüstri 4. 1800'lerden 1900'ün başlarına kadar	1. Yatırım yapmak için istekli ve yetenekli yatırımcılar 2. Farklılaştırılmış ürünler 3. Makine, mühendislik endüstriler ve orman ürünlerine dayalı endüstriler 4. 2. Dünya Savaşından 1980'lere kadar	1. Yerli bilgi üretimi 2. Pratik yenilikler, AR&GE ve yerli teknolojiler 3. Bilgi ve iletişim teknolojileri, elektronik, makine, mühendislik, orman ürünlerine dayalı endüstri, kimya sanayisi 4. 1980'lerin sonundan günümüze

Kaynak: Dahlman, Routti ve Ylä-Anttila, 2006, s.6.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, Finlandiya ekonomisi 1800'lerden 1900'lere kadar kaynak temelli ekonomi yapısına sahiptir. Diğer hammadde zengini ülkeler gibi Finlandiya'da orman ürünlerine dayalı hammaddenin bol olmasından dolayı endüstrisi buna yönelik olmuştur. Orman ürünlerine dayalı endüstrisi Finlandiya ekonomisinde tarih boyunca hep yer almıştır. 2.Dünya Savaşından 1980'lere kadar farklı alanlarda yatırımlar yaparak farklı ürünler üretmiştir. Zamanla bilgi kullanımının artması ile farklı endüstriler gelişmiştir. AR&GE harcamalarının 1980'den sonra artması ile bilgi ve iletişim teknolojileri ve elektronik sanayi gelişmiştir.

Tablo 7: Finlandiya'nın 2018 Yılı İthalat ve İhracat Kalemleri

İTHALATI	**€ Milyon**	**%**
Kimyasal Ürünler	11 593	17,4
Elektrik ve elektronik ürünler	9 564	14,4
Maden ürünleri	8 579	12,9
Taşıma Ekipmanları	7 237	10,9
Makine teçhizat	5 728	8,6
Diğer	23 884	35,9
TOPLAM	66 585	100

İHRACATI	€ Milyon	%
Orman Endütrisi ürünleri	13 094	20,6
Kimya endüstri ürünleri	12 328	19,4
Metal ürünler	9 884	15,5
Makine teçhizat	8 219	12,9
Elektrik ve elektronik ürünler	7 417	11,6
Diğer	12 740	20,0
TOPLAM	**63 682**	**100**

Kaynak: Statistics Finland.

Finlandiya'nın 2018 yılı dış ticaret yapısına baktığımızda, ithalat tutarı ihracat tutarından fazladır. İthalat kalemleri, ağırlıklı olarak kimyasal ürünlerden oluşmaktadır. İhracat kalemleri içerisinde geleneksel orman endüstrisne dayalı ürünlerin payı %21'e yakındır. Diğer mühendislik ve kimya endüstrisi ürünlerinin de ihracat payı yüksektir.

Finlandiya'nın başarısında kısmen Washington Konsensusu etkili olmuştur. Bu politikalar (Dahlman, Routti ve Ylä-Anttila, 2006:17);

- ✓ Güçlü kanun kuralları
- ✓ Güçlü yönetim ve hesap verebilirlik
- ✓ Güçlü makroekonomik politikalar
- ✓ Güçlü mali sektör
- ✓ Dış fikirlere açıklık ve serbest ticaret rejimi
- ✓ İç rekabeti cesaretlendirmeye yönelik politikalar.

Washington Konsensusunda daha az yer alıp da Finlandiya'ya özgü diğer politikalar ise (Dahlman, Routti ve Ylä-Anttila, 2006:17);

- ✓ Güçlü refah devleti, özellikle de eğitim alanında
- ✓ Kamu birimleri arasında ve kamu birimleri ile diğer üretken sektörler arasında politika koordinasyonu
- ✓ AR&GE ve inovasyona odaklanma
- ✓ Geleceğe yönelik odaklanma.

Yukarıda sayılan politikalar günümüz Finlandiya'sının oluşmasında etkili olmuştur. Bu politikaların haricinde tarihi, kültürel bir çok faktör etkili olmuştur.

4.Bilgi ekonomisi

Bilgi ekonomisi, merkezinde bilgi olan ve teknik bilgi (know-how), niteliğe ilişkin bilgi, bilgiye dayalı karar verme ve analiz yapma yeteneğine

sahip olan eğitimli iş gücü ile nitelendirilebilir (Özsoy, 2013:164). Bilgi ekonomisi, verimlilik artışı sağlamak için bilgiye erişim, inovasyon ve ekonomik kalkınma ile ilgili bir kavramdır.

Tablo 8: İlkel Toplumdan Bilgi Toplumuna Geçişte Eğitim Alanındaki Dönüşüm

İlkel Toplum	Tarım Toplumu	Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
-Deneme yanılma yöntemi ile öğrenme, -Klan içi eğitim	-Tarıma dayalıişbaşında eğitim	-Hızlı okullaşma -Belirli yaşlarda zorunlu eğitim	-Yaşayarak öğrenme -Öğrenmeyi öğrenme -Kendi kendini eğitme zorunluluğu -Okul duvarlarını aşan her zaman ve her yerde eğitim -Yaşam boyu öğrenme

Kaynak: Özsoy,(2013) Bilgi Ekonomisi,s.164.

İlkel toplumdan bilgi toplumuna geçişte eğitim başlangıçta deneme yanılma yoluyla öğrenilirken zamanla okullarda eğitim ve en sonunda da yaşam boyu öğrenme şeklini almıştır.

Y. Masuda Bilgi toplumunda eğitim alanında ortaya çıkabilecek gelişmeleri şu şekilde sıralamaktadır:

• Örgün eğitim sınırlamaları bilgi toplumunda ortadan kalkacaktır.

• Günümüz kapalı eğitim sistemleri yerlerini bilgi networklerine bırakacaktır.

• Bu durum gelişmiş bölgeler ile gelişmemiş bölgeler arasındaki boşluğu ortadan kaldıracaktır.

• Kendi kendine öğrenme eğitimin ana şekli olacaktır. Örgün eğitim öğretmenden öğrenciye doğru tek taraflı, edilgen bir eğitim sistemidir. Bilgi toplumunda öğretmen, özellikle bilgisayar desteği sayesinde bir danışman işlevi görecek, öğrenci öğrenme sürecinde etkin bir rol oynayacaktır. Öğretmenin görevi öğrenciye "öğrenmeyi öğretmek" olacaktır.

• Günümüzde eğitim zorunlu ve genç yaşta tamamlanmaktadır. Bilginin sürekliliği gereği bilgi toplumunda yetişkinlerin eğitimi de büyük önem kazanmaktadır.

• Kitle eğitimi yerini bireysel yeteneklere ve tercihlere uygun bir eğitim anlayışına bırakacaktır. Diğer bir deyişle, kişisel tarzda eğitim sistemi uygulamaya konacaktır (Özsoy, 2013:164).

Finlandiya 1990'larda dünyada bilgi ve iletişim teknolojileri alanında en iyi uzmanlaşmış ülkelerden biri olmuştur. Kısa bir sürede başarılı bir şekilde kendisini bilgi ekonomisine çevirmeyi başaran bir ülkedir. 1990'lardaki Fin deneyimi, bilginin ekonomik büyüme ve dönüşümde nasıl itici güç olabileceğinin çok nadir örneklerinden birini temsil etmektedir. Kaynak temelli kalkınmadan bilgi ve iletişim temelli kalkınmaya geçilmiştir (Dahlman, Routti ve Ylä-Anttila, 2006:1).

Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan Global Rekabet Endeksi 2019'a göre Finlandiya 141 ülke arasında 11. Sırada yer almaktadır. Bu endeks 4 ana başlık altında 12 sütundan oluşmaktadır. Bu sütunlar; Kurumsal Yapılanma, Altyapı, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Makroekonomik Ortam, Sağlık, Beceriler, Mal Piyasası, İşgücü Piyasası, Finansal Sistem, Pazar Büyüklüğü, İş Dünyasının Dinamizmi, İnovasyon Kabiliyeti gibi başlıklardan oluşmaktadır.

Tablo 9: Finlandiya'nın 2019 Küresel Rekabet Endeks Sıralaması

Sütün Adı	Dünya sıralaması
Kurumsal Yapılanma	1.
Altyapı	22.
Bilgi ve İletişim Teknolojileri	13.
Makroekonomik Ortam	1.
Sağlık	27.
Beceriler	2.
Mal Piyasası	15.
İşgücü Piyasası	17.
Finansal Sistem	5.
Pazar Büyüklüğü	60.
İş Dünyasının Dinamizmi	7.
İnovasyon Kabiliyeti	12.

Kaynak: The Global Competitiveness Report 2019, World Economic Forum.

Finlandiya ile ilgili detaylara baktığımızda, Finlandiya Küresel Rekabet Endeksinde 12 gösterge arasında 5 göstergede ilk 10'a girmiştir. Kurumsal yapılanma, makroekonomik ortam, beceriler, finansal sistem ve iş dünyasının dinamizmi açısından başarılı bir ekonomidir. Bilgi ekonomisi açısından değerlendirdiğimizde beceriler açısından 2. sırada ve bilgi ve iletişim teknolojileri açısından da 13. sırada olması Finlandiya'nın gelişmişliğini göstermektedir. Ayrıca Finlandiya diğer yıllara ait küresel rekabet endeks sıralamasında hep ilk 10'a girmiştir.(The Global Competitiveness Report 2019, World Economic Forum, 2019:2)

Finlandiya'nın bilgi ekonomisi alanında gelişmişliğinin göstergelerinden biriside Ar&Ge harcamalarıdır. Tablodan anlaşıldığı gibi OECD ortalamasının üzerinde AR&GE harcamalarının GSYH'ya oranı açısından yüksek bir ortalamaya sahiptir.

Tablo 10: Finlandiya ve OECD Ülkelerinin AR&GE Harcamalarının GSYH'ya Oranı

Yıl	OECD Ortalaması	Finlandiya
2000	2,1	3,2
2005	2,1	3,3
2010	2,2	3,7
2017	2,3	2,7

Kaynak: OECD (2019), Araştırma Geliştirme Harcamaları Erişim Tarihi: 25 Kasım 2019)

Finlandiya'nın inovasyon sistemi AR&GE ve eğitim kapasitesi sayesinde başarılı bir şekilde endüstriyel güce dönüşmüştür. 1980'den itibaren hükümetin AR&GE harcamalarına büyük yatırımlar yapması bilgi temelli endüstrilerin gelişmesini sağlamıştır.

Tablo 11: Finlandiya'nın AR&GE Harcamalarının Yıllar İtibariyle Tutarı (€ Milyon)

YIL	Özel sektör	Kamu sektörü	Üniversiteler	Toplam
2000	3.136	497	789	4.423
2005	3.877	555	1.042	5.474
2010	4.854	692	1.425	6.971
2015	4.047	543	1.481	6.071
2018	4.156	583	1.573	6.312

Kaynak: Statistics Finland, Research and development.

Tablo 11 incelendiğinde Finlandiya'da yıllar itibariyle AR&GE harcamaları hem özel sektörde hem de kamu sektöründe artmıştır. Burada dikkat çekici nokta özel sektörün yapmış olduğu harcama tutarının hem kamu sektöründen hem de üniversitelerin yapmış oldukları harcamalardan fazla olmasıdır.

Şekil 2: Finlandiya'da AR&GE Harcamalarının Sektörel Dağılımı

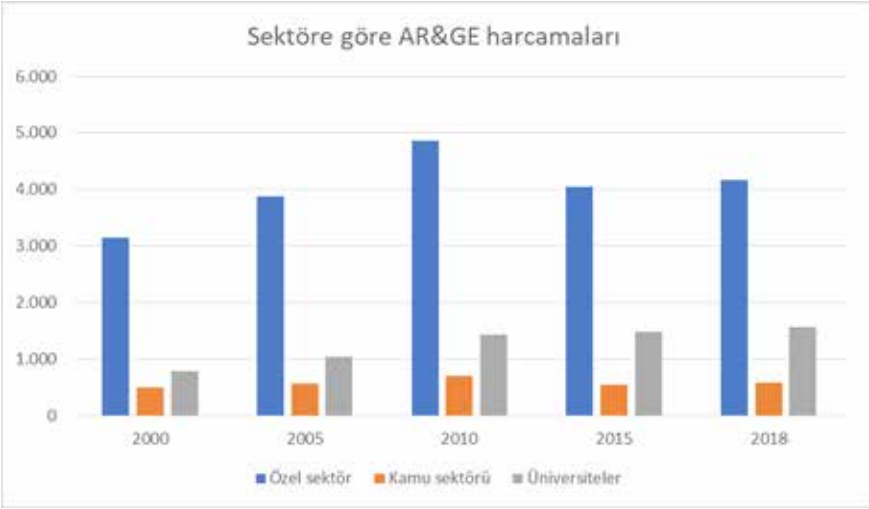

Grafikten de anlaşıldığı gibi özel sektörün yapmış olduğu AR&GE harcama tutarı diğer iki sektörün toplamından da fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Finlandiya'nın İnovasyon Sistemi

Kamu Sektörü	**Politika Yapıcılar**	**Finansman**	**Kullanıcılar**	**Özel Sektör**
-Parlamento	-Hükümet -Bilim ve Teknoloji Politika Kurulu -Eğitim Bakanlığı -Diğer Bakanlıklar	-Finlandiya Akademisi -Tekes (Teknoloji ve İnovasyon finansman ajansı -Sitra	-Üniversiteler -Teknik Üniversiteler -Araştırma Enstitüleri	-Ticari işletmeler -Araştırma Enstitüleri -Fonlar -Vakıflar -Sanayi ve Akademik Kurumlar

Kaynak: Dahlman, Routti ve Ylä-Anttila, 2006, s.10.

Tablo 12'den Finlandiya'nın inovasyon sistemi incelendiğinde hem özel sektör hem de kamu sektörünün işbirliğine dayandığı görülmektedir. Her iki kesiminde hem politika oluşturma da hem de uygulama aşamasında birbirlerinden yararlandıkları görülmektedir.

Bir diğer bilgi ekonomisi göstergesi Küresel İnovasyon Endeksidir. Bu endeks 2 temel alt göstergeden oluşmaktadır. Bunlar inovasyon girdi alt endeksleri ve inovasyon çıktı alt endeksleridir. Alt endeksler de kendi içerisinde farklı performans göstergeleri eşliğinde hesaplanarak ülkelerin

sıralaması ortaya çıkmaktadır. Girdi alt endeksleri; Kurumlar, İnsan Kaynağı ve Araştırma, Altyapı, Pazar Gelişmişliği ve İş Gelişmişliği. Çıktı alt endeksleri: Bilgi ve Teknoloji Çıktıları ve Yaratıcı Çıktılar'dan oluşmaktadır.

Tablo 13: Finlandiya'nın Küresel İnovasyon Endeks Sıralaması

Yıl	129 Ekonomi arasında sıralaması
2015	6
2016	5
2017	8
2018	7
2019	6

Kaynak: Global Innovation Index 2019, s. 11.

Yukarıda tabloda görüldüğü gibi, Finlandiya'nın Küresel inovasyon endeksi açısından dünya ekonomileri arasında sıralaması oldukça yüksektir. Bu endeks de bilgi ekonomisi açısından önemli bir göstergedir.

Şekil 3: Finlandiya ve Diğer Ülkelerde 2017 Yılına Ait 1000 Kişiye Düşen Araştırmacı Sayısı

Kaynak: OECD (2019), Researchers (Erişim Tarihi 26 Kasım 2019)

1000 kişiye düşen araştırmacı sayısına göre 2017 yılında Danimarka 15,4 ile 1. sırada yer alırken İsveç 14,6 ile 2. sırada Finlandiya ise 14,5 ile 3. sırada yer almaktadır. Bu da bu ülkelerin araştırma ve geliştirmeye büyük önem verdiklerinin bir göstergesidir.

Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayımlanan 2017 yılı Küresel Beşeri sermaye endeks raporunda 130 ülke baz alınmaktadır. Bu endeksin 4 alt bileşeni vardır. Bunlar kapasite, etkinlik, geliştirme ve know-how olmak üzere dört tematik boyutta ve beş farklı yaş grubunda 130 ülkenin insan kaynağı potansiyelini ortaya koymaktadır (Küresel Beşeri Sermaye Endeksi Türkiye Değerlendirmesi, 2017).

Tablo 14: Küresel Beşeri Sermaye Endeksinin Bileşenleri

Kapasite Endeksi	Etkinlik Endeksi	Gelişim Endeksi	Know How Endeksi
-Okur Yazarlık ve Matematik Yeteneği, -İlköğretim Başarı Oranı, -Ortaöğretim Başarı Oranı, -Yükseköğretim Başarı Oranı	-İş Gücüne Katılma Oranı -İstihdamda Cinsiyet Eşitliği -İşsizlik Oranı -Eksik İstihdam Oranı	-İlköğretime Kayıt Oranı -İlköğretimin Kalitesi -Ortaöğretime Kayıt Oranı -Ortaöğretimde Cinsiyet Eşitliği -Mesleki Eğitim Kayıt Oranı -Yükseköğretim Kayıt Oranı -Mezunların Beceri Çeşitliliği -Eğitim Sisteminin Kalitesi -Personel Eğitimin Kapasitesi	-Yüksek Vasıflı İstihdam Payı -Orta Vasıflı İstihdam Payı -Ekonomik Karmaşıklık -Vasıflı Çalışanların Mevcudiyeti

Kaynak:World Economic Forum, The Global Human Capital Report, 2017, s.6.

Dünya Ekonomik Forumunun 2017 yılı Küresel Beşeri Sermaye Raporuna göre Finlandiya 130 ülke içerisinde 2. sırada yer almaktadır. Bu da Finlandiya'nın bu endeksi oluşturan alt bileşenlerde yüksek skora sahip olduğunu göstermektedir.Aynı zamanda Finlandiya'nın eğitim sistemindeki başarısının da kanıtıdır.

SONUÇ

Eğitim sisteminin temel hedefi tüm vatandaşlara eşit fırsatlar sağlamaktır. Finlandiya eğitim sisteminin temel ilkelerinden birisi yüksek kaliteli eğitime herkesin eşit erişimini sağlamaktır. Etnik kökeni, serveti, yaşadığı yeri dikkate almaksızın aynı eğitim fırsatlarına tüm vatandaşların erişebilmesi temel hedef olarak belirlenmiştir. Finlandiya'da eğitim okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar ücretsiz verilmektedir. Her bireyin potansiyelinin maksimum ölçüde ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Yaşam boyu öğrenme, yetişkin eğitimi Finlandiya'da uzun ve köklü bir geleneğe sahiptir. Eğitim sistemi güven ve sorumluluk temeline dayanır. Yerel yönetimler eğitimde anahtar role sahiptirler. Finlandiya'nın eğitim sistemindeki başarısında bir çok faktör etkili olmuştur. Finlandiya'da her okulun müfredatının belirlenmesinde özerk olmaları, öğrencinin yetenek ve ihtiyacına göre öğretmeninin ders vermesi, karşılıklı güvene dayalı eğitimin olması eğitim sisteminin temel ilkelerindendir. Bu eğitim sisteminin başarısının etkisi bir çok alanda görülmektedir.

Finlandiya'nın ekonomisi incelendiğinde, başlangıçta doğal kaynaklara dayalı bir ekonomik yapı sözkonusu iken zamanla sanayileşmiş bir ülkeye ve oradan da bilgi ekonomisine dayalı bir ekonomiye geçiş sağlanmıştır. Başarısında etkili olan diğer bir faktör de güçlü bir yönetim anlayışına sahip olmasıdır. Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2017 yılı Küresel Beşeri Sermaye Endeksi raporuna göre Finlandiya'nın 130 ekonomi arasından 2. Sırada yer alması beşeri sermaye yönünden güçlü bir ekonomi olduğunu ve eğitim sistemi alanında uyguladığı politikalarının da başarılı olduğunun kanıtıdır.

Finlandiya ARGE harcamalarına önem veren bir ülkedir. Bunun yansımaları yapılan inovasyonlarda da görülmektedir. Küresel inovasyon endeksi sıralamasında 6. Sırada yer alması eğitimin kalitesi ve yapılan ARGE harcamalarının çıktısının göstergesidir. 1000 kişiye düşen araştırmacı sayısı yönünden 2017 yılında Danimarka ve İsveç'ten sonra 3. sırada yer alması ARGE'ye önem verdiğini göstermektedir.Kişi başına düşen gelir, sağlıklı yaşam beklenti süresi, sosyal destekler, özgürlük, yolsuzluk algısı gibi bir çok bileşenin değerlendirildiği Dünya Mutluluk Endeksine göre Finlandiya 2018 ve 2019 yıllarında 1.sırada yer almıştır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı – OECD (Organization of Economic Cooperation and Development) tarafından finanse edilen Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı – PISA (The Programme for International Student Assessment) açısından Finlandiya'nın başarı skorunun yüksek çıkması eğitim sisteminin başarısının diğer bir kanıtıdır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Finlandiya'nın bilgi ekonomisi açısından elde etmiş olduğu başarıları kanıtlayan bir çok endeks ve

raporlar belirtilmiş ve bu endekslerde Finlandiya sıralama olarak hep üst sıralarda yer almaktadır. Finlandiya'nın bu başarısını bir çok ülkenin kendi ülkeleri açısından, özellikle de Türkiye'nin uygulanabilirliğini inceleyip değerlendirmesi büyük önem arzetmektedir.

KAYNAKÇA

Anckar, D., Kuitto, k. ve Oberst, C. (2018). *Sustainable Governance İndicators.* Finland Report.

Chung, J. (2008). An *İnvestigation Of Reasons For Finland's Success İn PISA*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Oxford, Oxford, (U.K).

Dahlman, C. J., Routti J.ve Ylä-Anttila, P. (2006). *Finland as a Knowledge Economy*. Finland: Ministry of Education Finland Yayını.

Dutta, S., Lanvin, B. ve Wunsch-Vincent S. (2019). *Global İnnovation İndex 2019.* Cornell University, INSEAD, and WIPO.

Finnish National Agency for Education. (2018). *Compulsory education in Finland.*

Helliwell, J., Layard, R. ve Sachs, J. (2019). *World Happiness Report 2019*, New York: Sustainable Development Solutions Network.

Kupıaınen, S., Hautamakı, J. ve Karjalainen, T. (2009). *The Finnsih Education System and PISA.* Finland: Ministry of Education Finland Yayını.

Ministry of Education Finland. (2006). *Education And Science İn Finland*. Finland.

OECD, PISA.

OECD (2019), Teachers' salaries (indicator). doi: 10.1787/f689fb91-en (Accessed on 18 Kasım 2019)

OECD (2019), Eğitim Harcamaları Erişim Tarihi, 18 Kasım 2019.

OECD (2019), Araştırma Geliştirme Harcamaları Erişim Tarihi: 25 Kasım 2019). OECD (2019), Researchers https://data.oecd.org/rd/researchers.htm (Erişim Tarihi 26 Kasım 2019)

Özey, R. (2010). Ülkeler Coğrafyası. Aktif Yayınevi: İstanbul.

Özsoy, C. (2013). Bilgi Ekonomisi ve Eğitim. E. Kutlu ve B. T. Tosunoğlu (Editörler), *Bilgi Ekonomisi* içinde (s.162-188). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Pesonen, P. ve Riihinen, O. (2002). *Dynamic Finland, The Political System and the Welfare State.* Helsinki: Finnish Literature Society Yayınları.

Public Services International. *Working in Finland, Pre-departure Information for Filipino and İndian Migrant Health Workers Bound for Finland.*

Sahlberg, P. (2009). A Short History of Educational Reform in Finland.

Statistics Finland. https://www.stat.fi/index_en.html (26.11.2019).

World Economic Forum. (2017). *The Global Human Capital Report 2017*. Geneva/Switzerland.

World Economic Forum. (2019). *The Global Competitiveness Report 2019.* Geneva/Switzerland.

Bölüm 34

BANDIRMA MÜZESİ'NDE BULUNAN DON (RUS) KAZAKLARINA AİT İKİ İKONA

Feride İmrana ALTUN[1]

1 Doktor öğretim üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, faltun@bandirma.edu.tr ORCID: 0000-0003-2709-6033. Bu çalışma Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Bap Koordinatörlüğü tarafından BAP-19-1003-011 numaralı proje kapsamında desteklenmektedir.

1.Giriş

Bandırma, Balıkesir iline bağlı bir ilçedir. Marmara Denizi'nin güneyinde bulunur. Kuzeyinde Erdek ve Kapıdağ Yarımadası, doğusunda Karacabey, güneyinde Manyas ve Kuş Gölü, batısında ise Gönen yer alır. Bandırma İlk çağda Panormos, (Grekçe; her yanı güvenli) olarak bilinmektedir (Umar, 1993: 156). Panderma diye de adlandırılır (Hasluck, 1910: 51). Bandırma Orta Çağ'da Palormo olarak geçmektir (Hortaçlı, 2019: 2). Bandırma'nın tam olarak ne zaman kurulduğu belirsizdir. Genel olarak Mysia bölgesinde Kyzikos şehri ile aynı yıllarda kurulmuş olduğu düşünülmektedir. Bizans döneminde Mysia bölgenin önemli kentlerinden biri olmuştur. Kent, Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra 1530 yılında Anadolu Vilayeti Hüdavendigar[2] Sancağı Aydıncık (Edincik) Kazası'na, 1592'de de Galata'ya bağlanmıştır (Kayhan, 2018: 19-30; Hortaçlı, 2019:7) .

Alman seyyah Stephan Gerlach 4 Ocak 1574'te geldiği Bandırma'nın, deniz kenarında vadide kurulduğunu bağlık bahçelik bir yer olduğunu belirtmektedir (Gerlach, 2012: 116, 440-441). 1849 yılı Salname-i Devlet-i Osmaniye'de Bandırma, Erdek Livası'na bağlı bir nahiye olarak görünmektedir. 1362 nolu nüfus defterine göre Bandırma'da üç Rum, dört Ermeni mahallesi bulunmaktadır. Rumlara ait mahalleler Aya Nikola, Hızır İlyas ve Selvi'dir. Ermeni Mahalleleri ise Abraham, Evanes/Evaksive, İstefan ve Mıgırdıç'tır (Hortaçlı, 2019: 41- 43). Ayrıca Salnameler[3]'den 19. yüzyılın sonlarında Kapıdağı Yarımadası'nda Erdek kaza merkezi ile Gonya (Ocaklar), Rutya (Narlı), Herek (İlhanköy), Dragonda (Doğanlar), Fati (Turanköy), Şeytan (Ormanlı), Kocaburgaz (Ballıpınar), Şahinburgaz (Çayağzı), Kestel (Kestanelik), Muhanya (Çakılköy), Perama (Karşıyaka), Aşağıyapıcı, Hamamlı, Yukarıyapıcı ve Çeltikci isimleriyle kayıtlı 15 Rum köyünün varlığı bilinmektedir (Ertüzün, 1969:198-199).

Bölgedeki diğer bir önemli yerleşim Manyas'tır. Manyas'ın doğusunda Bandırma, Susurluk, batısında Gönenen, kuzeyinde Manyas Gölü, güneyinde Balya ve Balıkesir bulunmaktadır (Değirmencioğlu, 2010: 12). Manyas'a 1737 yılından sonra, Çar I. Petro'nun baskılarından kaçan Don (Rus) Kazakları[4] (Kozakları) yerleşmişlerdir. Don (Rus) Kazakları, (35-40) hane olarak deniz yolu aracılığıyla Bandırma'ya gelerek oradan da Manyas'a geçerek Kocagöl adını verdikleri bir köy inşa ettiler. Kazaklardan ilk defa bahseden 1906-1907 tarihli Bursa Salnamesi'dir. Bu salnamede Manyas'ta 751 Kazak'ın yaşadığı belirtilmektedir (Fındıkoğlu, 1962: 8).

---

2 Osmanlı idari teşkilatında merkezi Bursa olan sancak. Bkz. Emecen, 1998:285.

3 Salname: Osmanlı Devlet'inde merkezi yönetimin nezaretlerin, askeri kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin çıkardıkları yıllıklar. Bkz. Aydın, 2009: 51-54.

4 Kazak; Kossak, Kosak ve Kozak Rus Kazaklarını ifade etmektedir. Bkz. Muşmal ve Benli, 2019: 108

Bandırma Müzesi, Ziraat Bahçesi olarak da bilinen Atatürk Parkı'nın yanında yer almaktadır. Müze, Müze Yaptırma ve Yaşatma Derneği tarafından inşasına başlanmıştır. Su basmanı seviyesine gelindiğinde ise 1995 yılında inşaat Kültür Bakanlığı tarafından devam edilmiştir. 21 Haziran 2003 yılında teşhir ve tanzim işleri tamamlanmış ve resmi olarak ziyarete açılmıştır. 14 Eylül 2008 tarihinde müdürlük olarak hizmet vermeye başlamıştır. Müze, Lydia, Frig, Pers, Helenistik, Roma çağından Orta çağ kadar kronolojik bir teşhire sahiptir. Bandırma Müzesi'nde Bandırma, Gönen, Erdek, Manyas, Marmara Adası İlçelerinden çeşitli yollarla gelmiş eserler iki teşhir salonunda ve bahçede sergilenmektedir (Öztürk, 2019: xvıı).

Çalışma kapsamında Bandırma Müzesi'nde bulunan ve daha önce çalışılmamış Don (Rus) Kazaklarına ait, ahşap ve bronz (skladen) ikonanın tanıtılması amaçlanmıştır[5]. Eserler müzeye satın alma ve müsadere yoluyla kazandırılmıştır. Bu nedenle, orijinal sahipleri kesin olarak bilinmemekte ancak Bandırma ve çevresinde yaşamış (Don) Rus Kazaklarına ait oldukları anlaşılmaktadır. Bandırma Müzesi'ndeki ahşap ve bronz (skladen) ikonanın üzerindeki tasvirler, ikonografi ve üslup açısından detaylı bir şekilde tanıtılıp benzer örnekler ile karşılaştırma yapılmıştır. Araştırmada, özgün örnekler olarak düşünülen bu objeleri bilim dünyasına tanıtmak amaçlanmıştır.

2. İkonanın Tanımı ve Doğu Ortodoks Dünyasındaki Yeri

İkona Grekçe "eikon", "eoika" benzetmek kelimesinden üretilmiştir (Vassilaki, 2008: 758). Resim, suret, portre tasvir anlamına gelmektedir. İkona, duvara bağımlı ve bağımsız tüm dinsel konulu resimleri kapsamaktadır. Duvardan bağımsız ikonalar, ahşap, mermer, kâğıt, metal, seramik, fildişi ve tekstil gibi farklı malzemeler üzerine yapılmıştır (Akkaya, 2000: 9; Şarlak, 2001:7). Ortodoks ikonalarını iki ana grup altında toplamak mümkündür. Bunlar, "ibadet ikonaları" ve "tanımlayıcı didaktik ikonalar"dır. İbadet ikonalarında, sadece kutsal kişilerin tasvirlerine yer verilmiştir. Tamamlayıcı ve didaktik ikonalar konularını Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten, Meryem'in hayatından, azizlerin, martirlerin yaşamlarından ve yaptıkları işlerinden almaktadır (Akkaya, 2000: 10).

Dimaşklı (Şamlı) Aziz Ioannes, ikonaların okuryazar olmayanlar için yapıldığını, "yazılı kelimeler okumuşlar içindir. İkonalar ise okuryazar olmayanlar içindir" diye belirtmiştir (Ostorogorsky, 2006: 187, 188). Kilise babalarından Aziz Basileos da "İkona, tasvir ettiği kaynaktan doğar" diye vurgulamaktadır (Akkaya, 2000: 12).

---

5 Bandırma Müzesi'ndeki, Don Kazaklarına ait ikonaları çalışmama olanak sağlayan müze müdiresi Sayın İlhame Öztürk'e, çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen müze araştırmacısı Sayın Gülay Yılmaz'a ve müzede görevli arkeolog Sayın Döndü Urhan'a çok teşekkür ederim.

Genel olarak Mısır'da Fayyum Portrelerinin ikonaların öncüleri olduğu kabul edilmektedir[6]. İkona yapımında ankostik[7] ve tempera[8] tekniği uygulanmıştır.

İkonografi kuralları ve teknikleri konusunda en geniş bilgileri 1700 yıllarında Agion Oros'ta yaşamış Fournalı Dionysios adlı keşişin "Hermenia" adlı eserinden öğrenilmektedir (Şarlak, 2001: 11). Erken Hıristiyanlık dönemine ait ilk ikonalar, İsa, Meryem, havari ve azizlere aittir. Roma imparatoru I. Konstantin (324-337) döneminde ikonalar anıtsal yapılarda yer almaya başlamıştır (Şarlak, 2001: 58-59). Erken Bizans döneminde ikonalar önemli bir yere sahipti. İmparator II. Theodosios'un (408-450) eşi Eudokia, imparatorun kız kardeşi Pulcheria'yı Kudüs'e gönderip, Havari Aziz Luka tarafından yapılan Hodegetria Meryem ikonasını aldırıp, İstanbul'a getirtmiştir (Koch, 2007: 145). Bizans tarihinde 726-843 yılları İkonoklastik dönem olarak geçmektedir. Bu dönemde ikona yapımı yasaklanmıştır. Yedinci İznik Konsil'inde İmparatoriçe Eirene'nin önderliğinde ikona yapımına izin verilip, kutsallık dogması tekrar gözden geçirilmiştir (Grabar, 1957: 34-35). Orta Bizans döneminde (867-1204) ikona sanatı önemini korumuştur. 10. yüzyılda yapılmış İsa'nın havarilerinden İoudas ile Kral Abgar tasviri dönemin sanat anlayışını yansıtır. Palaiologoslar döneminde (1204-1453) klasik güzellik anlayışı tekrar ortaya çıkar, insan odak noktası olmuştur (Wulf, 1914: 28; Şarlak, 2001: 74).

Bizans İmparatorluğu'nun 15. yüzyılın ortalarında çöküşünden sonra, ikona sanatı bölgesel okullarda devam etmiştir (Akkaya, 2000: 18). Bu okulların önde gelenleri Girit, Makedonya ve Rus ekolleridir. Makedonya Ekolü 13. yüzyılda ortaya çıkmış, Helenistik sanat anlayışının etkisinde kalmıştır. Kumaş kıvrımları yalın ele alınmıştır. 16. yüzyılda ikona üretimi durmuştur. Girit Ekolü ise ince ve uzun formları benimsemiştir. Resimlerin genelinde koyu ve sert zıtlıklara yer verilmiştir.

Ruslar 9. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul ederek Ortodoks mezhebini seçmişlerdir. İkona sanatını Bizans'tan Rusya'ya gelen Bizanslı ikona ustalarından öğrenmişlerdir. 12. -13. yüzyıl Rus ikonaları Bizans üslubunu yansıtmaktadır. 13. yüzyılda Moğol ve Tatar istilalarından dolayı sanatsal üretimler durmuştur. 14. yüzyılda yeni kiliselerin yapılması ile ikona sanatı tekrar canlanmış ve çok sayıda ikona üretilmiştir. Bir müddet sonra

6 Fayyum Portreleri, 1.-3.yüzyıllar arasında Mısır'da mumyalanmış cesetlerin baş kısımlarına yerleştirilmiş ahşap pano üzerine resmedilmiş portrelerin geneline verilen isimdir. Bkz. Ekici, 2013: 27. Fayyum bölgesinde yoğun olarak bulunduğundan bu isimle bilinirler. Bkz. Berger, 2003: 52.

7 Renk verici maddelere sıcak balmumu ve yağ eklenerek boya hazırlanmıştır. Bkz. Ekici, 2013: 32.

8 Yağ reçine, yumurta akı ve kazein gibi yapıştırıcı maddelerin, boyalarla karıştırılmasıyla elde edilmektedir. Kuruyunca matlaşır, üzerine vernik sürüldükten sonra parlaklık görülmektedir. Bkz. Turani,1973:126.

Rus atölyeleri, Bizans atölye geleneğinden ayrılmışlardır. 15. yüzyılda Roublev gibi ikona ressamları çıkmıştır. Rusya'da belli bölgelerde ikona ekolleri ortaya çıkmıştır. Moskova, Vladimir, Suzdal, Kiev başlı ekollerdir. Yine Novgororord, Rostov ve Psikov ekolleri de bulunmaktadır. Rus yapımı ikonalarda 16. yüzyıllarda didaktik ve teolojik olgu ön plandadır. 17. yüzyılda ikonalar gümüş, tunç, pirinç gibi madenlerle kaplanmış ve üzerleri değerli taşlarla bezenmiştir (Yılmaz, 1993a: 7). 18.-19 yüzyıl ikonaları batı sanatının etkisinde kalmıştır (Akkaya, 2000: 18).

Rus ikona sanatında ahşap malzemenin yanı sıra metalden yapılmış ikonalarda bulunmaktadır. Daha çok skladen adı verilen ikonalar üretilmiştir. Skladen; İki yan kanadı bulunan katlanabilir ikonadır (Smith, 2015: 17). Skladenler bronz veya pirinç malzemeden yapılmışlardı. Ahşap ikonalara göre daha ucuz ve seri olarak üretilebiliyordu bu nedenle daha çok tercih edilmiştir. Bir örnekten yüzlerce kopya elde etmek mümkündür (Shrumm, 2012, 94).

3. *Eski İnananlar* ve Don (Rus) Kazakları

1652 yılında Patrik Nikon (1605-1681) Doğu Ortodoks Kilisesi tarafından kullanılan metinleri değiştirerek tartışmalı bir karar vermiştir. Rus Kilisesi bünyesindeki Slavca kitaplar, Yunancadan tercüme edilmiş ve bu süreçte küçük hatalar meydana gelmiştir. Rus ayininin, Yunan ayinine ters düştüğü durumlarda Rus ayinin doğru olduğu kabul edilecektir. Patrik Nikon'un uyguladığı yeniliklerden hoşlanmayan ve bunların yanlış olduğunu öne süren bir ruhaniler zümresi oluşmuştur. Çar 1666'da Moskova'da bütün Rus ruhanileri çağırarak bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda Patrik Nikon'un yaptığı düzeltmeleri onaylamayan ve karşı çıkanları kınama kararı alınmıştır (Çopur, 2006: 43).

Patrik Nikon'un "Kilise Islahatı" Rus din kitaplarındaki birtakım yanlışlıkları düzeltildiyse de bu olay Rus Kilisesinde bir parçalanmaya sebep olmuştur. *Eski İnananlar* olarak adlandırılan mezhep, din kitaplarındaki düzeltmeleri kabul etmeyerek 1667'de kilise tarafından aforoz edilerek farklı bölgelere sürgüne gönderildiler. Rus tarihinde bu dönem "Raskol Dönemi" olarak bilinmektedir (Çopur, 2006: 42; Shrumm, 2012: 95; Şahin, 2019:320; Karataş, 2019: 14). 1723'te Rus Doğu Ortodoks Kilisesi'nin kutsal sinodu[9], bakır alaşımından yapılmış her türlü kutsal imgenin dökümünün yapılmasını ve satışını yasaklamıştır. Ayrıca, *Eski İnananlardan* toplanan bakır ve pirinçten üretilmiş ikonalar imha edilmek üzere suya veya ateşe atılmıştır (Ahlborn ve Espinola, 1991: 1-9, 17). Bu kararnameden önce üretilen tüm bakır alaşımlı ikonalara el konulmuştur. Vyg Nehri yakınında yaşamış olan *Eski İnananlar* toplumunda 18.-19.

9 Kurul, meclis anlamına gelmektedir. Doğu Kiliselerinde patriklerin danışma kurulunu ifade etmektedir. Bkz. Harman, 2002:175-178.

yüzyılda ikona üretilmeye devam edilmiştir. Bunlar, Rusya'nın dışına göç eden *Eski İnananlara* gönderilmiştir (Shrumm, 2012: 95).

Eski İnananların yoğun bölümünü Kazaklar oluşturuyordu. Çar Petro'nun dini konularda baskısı ve halktan alınan vergilerin artması, halkı isyana sürüklemiştir. Kazaklar Don bölgesine kaçmış ve burada yaşayan Kazaklara sığınmışlardı. I. Petro buraya bir ordu gönderip, Kazakların yerleşim yerlerini talan etmişti. Bu olay, Kazaklarda hareketlenmeye neden olmuştu. Don Kazakları 1709'da devletin baskılarından kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardı. 1737 yılından sonra Rus kazakları, 35-40 hane olarak deniz yolu aracılığıyla Bandırma'ya gelip Manyas'a geçtiler. Manyas'ta Kocagöl adını verdikleri bir köy kurmuşlardı. Köylerinde ayrıca iki adet kilise inşa etmişlerdi (Şahin, 2019: 320; Muşmal ve Benli, 2019: 108-113)(Fotoğraf 6)[10]. Don (Rus) Kazakları, 1960'lı yıllarda Manyas Kocagöl'ü terk ettikten sonra oradaki iki kilisenin kutsal eşyaları İstanbul Ayasofya Müzesi'ne götürülmüştür (Yılmaz, 1993a:8).

4.Bandırma Müzesi'nde Don Kazaklarına ait İkonalar

Bandırma Müzesi arkeoloji ve etnoğrafik koleksiyonunda iki adet Don (Rus) Kazaklarına ait ikona bulunmaktadır. İkonalardan biri ahşap diğeri ise bronz malzemeden yapılmıştır.

Makale kapsamında söz konusu objeler, bilimsel yöntemlerle değerlendirilmiş, ölçüleri alınarak fotoğraflanmıştır. İkonografileri ve üslup özellikleri detaylı incelenmiş, farklı müze ve koleksiyonlarda yer alan benzer örnekleri ile malzeme, üslup ve ikonografi açıdan karşılaştırılarak değerlendirme yapılmıştır.

10 Ayrıca 25.06. 2020 tarihinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi sanat tarihi yüksek lisans öğrencisi Cansu Erdağ ile Manyas Kocagöl'e gidilerek Don (Rus) Kazaklarına ait iki kilise tespit edilmiştir. Yapıların fotoğrafları çekilmiştir. İki kiliselerden biri camiye çevrilmiştir. Diğeri ise uzun zaman okul olarak kullanıldıktan sonra terk edilmiştir. Yapı kötü durumdadır.

4.1. Ahşap Aziz Georgios[11] İkonası (Fotoğraf 1a-e) 18.-19. yüzyıl

Müze Envanter Numarası ve Müzeye Geliş Şekli: 167 E / Müsadere

Ölçüleri: 32,5 x 41, 5 cm

Tanım: Sahnenin etrafını dört yönden bordür çevrelemektedir. En üst kısımda Kiril'ce ωιρα ςταιο ιη ω ΓΩΡΓΙΑ yχ *"Aziz Georgios'un Mucizesi"* yazılıdır. Sol köşede yeşil bulutun üstünde yeşil tunik üstüne turuncu *himation* giyimli tasvir edilen İsa'nın vücudu hafif yandan gösterilmiştir. Sol kolu dirsekten kırılmış, sağ elindeki kitabı işaret etmektedir. Sağ elinde ön kapağında haç motifi bulunan kitap tutmaktadır. İsa'nın başının iki yanında adının kısaltması IC ve XC yer alır. İsa'nın vücudunda bir orantısızlık söz konusudur (Fotoğraf 1a, 1b). Merkezde Aziz Georgios, beyaz bir atın üzerinde gösterilmiştir. Atının hemen altında mızrağını atığı ejderha, atının arkasında, kent surlarının önünde ayakta prenses yer almaktadır. Sahnenin ayrıntılarına bakıldığında kompozisyonun merkezinde diğer figürlere nazaran daha büyük gösterilmiş aziz Georgios vardır. Aziz Georgios 'un üzerindeki beyaz atın ayakları şaha kalkmış olarak tasvir edilmiştir. Aziz, yeşil üzerine kıvrık dallarla süslü, eğer örtüsü üzerine yan oturmaktadır. Figür, sarı renk, etek uçları kıvrımlı zırhın üzerine turuncu tonlarda pelerin giyimlidir. Pelerin sol omuzunda, yuvarlak bir fibula ile tutturulmuştur. Azizin hemen omzunun arkasında, rüzgârın etkisiyle pelerini uçuşmaktadır. Başı sağa dönük olan figür aşağıya doğru bakmaktadır. Aziz Georgios'un kısa kahverengi saçları enseye kadar uzanmakta, saçlarının konturları siyah, ortadan ikiye ayrılmış kısımları ise daha açık renktir. Figür yuvarlak yüzlüdür. Göz kapakları ve gözaltı torbaları oldukça belirgindir. Sol

---

11 Aziz Georgios, 280 yılında, İmparator Diocletianus (284-305) döneminde dünyaya gelmiştir. Babası Kapadokyalı olup İmparator Diocletianus'un hizmetinde çalışıyordu. Annesi ise, Filistin'in Lydda şehrindendi. Georgios babası öldükten sonra annesi ile Lydda'ya dönerek eğitimine devam etmiştir. Georgios, sonrasında Roma ordusuna katılmıştır. Orduda *Tribunus Tribune* ve daha sonra da *Comes* unvanını almıştır. İmparator Diocletianus'un özel muhafızlarının bir üyesi olarak Nikomedeia'ya yerleşmiştir. İmparator 303 yılında çıkardığı bir ferman ile tüm imparatorlukta Hıristiyanlara zulüm yapılmasına yetki verir. Georgios 'un bir Hıristiyan olduğunu itiraf etmesi ve imparatorluk kararını eleştirmesine rağmen, bu zulümlerde yer alması için görevlendirilir. Diocletianus, Georgios'u aşikâr bir vatan haini olarak görüp işkence edilmesini ve daha sonra da idam edilmesini emreder. Birçok işkenceden sonra, Georgios Nikomedeia surları önünde 23 Nisan 303 tarihinde bası kesilerek idam edilir. Bkz. Ünal, 2015: 295. Aziz Georgios, aynı zamanda ejderha ile mücadelesi ve onu öldürülmesi ile de tanınmaktadır. Olay şu şekilde anlatılmaktadır:
Anadolu'da Attaleia şehrinde, bir göl içindeki mağarada ejderha yaşamaktaydı. Ejderha, mağarasından çıkıp, oradaki halka dehşet saçmaktaydı. Şehir halkı krallarına gidip, bu duruma çözüm bulmasını istemişlerdi. Kral ise çözüm olarak halktan her gün birinin çocuğunu ejderhaya vermesini önerdi. Bu nedenle her gün bir aile, çocuğunu ejderhanın mağarasına götürüp bırakıyordu. Kralın kızını da ejderhaya gönderme sırası gelmişti. Kral, kızını göl kenarına ejderhanın bulunduğu yere bırakmak için iki askerini görevlendirdi. Prenses gölün kenarında ejderha tarafından alınmayı bekliyordu. Ancak ansızın beyaz at üzerinde Aziz Georgios gelerek ve elindeki mızrağı atarak ejderhayı öldürüp prensesi kurtarmıştır. Bkz. http://www.oodegr.com/tourkika/synaksaristis/gewrgios1.htm

kulağı net olarak görünmektedir. Omuz hizasında başını kırmızı renk hale çevrelemektedir. Başının iki yanında delikler vardır. Bu delikler azizin halesinin gümüş gibi değerli bir metal ile kaplandığını göstermektedir. Aziz bir eliyle atın eyerini, diğer eliyle ucu haç biçiminde sonlanan mızrağı tutmaktadır (Fotoğraf 1a,1b). Mızrak, yerde yatan ejderhanın açık ağzına girmiştir. Ejderha mızrağın etkisiyle yere düşmüştür. Ejderhanın gövdesi ve kuyruğu yeşil, yana açılmış üçgen kanatları ve başı turuncu renktedir ve kuyruğu üçgen şeklinde sonlanmaktadır (Fotoğraf 1a,1c).

Sahnenin sağ köşesinde, şehir surlarına ait, üçgen çatılı, silindir gövdeli burç yer alır. Burcun iç kısmında yuvarlak kemerli kapının önünde ayakta cepheden turuncu giysili tasvir edilen prenses iki elini göğüs hizasında birleştirilmiştir. Başında üçgen taç yer almaktadır. Prenses yuvarlak yüzlü, saçları ensesine kadar uzanmaktadır. Prensesin ayakları yanlara doğru açılmakta ve yere basmaktadır. Siyah ayakkabı giyimlidir. Prensesin ayakları, baş ve ellerine göre oldukça orantısızdır. Azizin, prensesin ve atın bastığı zemin sarı renktedir (Fotoğraf 1a,1d).Yer yer toprak üzerinde öbek halinde bitkiler tasvir edilmiştir. İkonanın arkası düzdür, üst ve alt bölümde bir yere monte etmek için dikdörtgen çukurlar bulunmaktadır (Fotoğraf 1d).

Fotoğraf 1a- Ahşap Aziz Georgios İkonası (F.İ.Altun Arşivi)[12]

12 Fotoğraf çekimleri için Sayın Cansu Erdağ'a teşekkür ederim.

Fotoğraf 1b- Ahşap Aziz Georgios İkonası Detay (F.İ. Altun Arşivi)

Fotoğraf 1c- Ahşap Aziz Georgios İkonası Detay (F.İ. Altun Arşivi)

Fotoğraf 1d- Ahşap Aziz Georgios İkonası Detay (F.İ. Altun Arşivi)

Fotoğraf 1e- Ahşap Aziz Georgios İkonası Arka Yüz (F.İ. Altun Arşivi)

4.2. Bronz İsa ve Meryem'in Hayatından Konuları İçeren Skladen (Fotoğraf 3-4) 18.- 19. yüzyıl

Müze Envanter Numarası ve Müzeye Geliş Şekli: 848/2003 A Satın alınma

Ölçüleri: 16, 8 x 10 cm

Tanım: Bandırma Müzesi'nde bulunan skladen (diptikon) ikona, katlanabilir iki levhadan oluşmaktadır. Levhalar birbirine menteşe ile bağlanmaktadır. Her iki levhanın üstü üçgen, alt bölümü ise dikdörtgendir.

Toplamda on yüzeyin üzeri Meryem ve İsa'nın hayatından alınan sahneler ile süslenmiştir. Sahnelere bakıldığında sol levha üstte; İsa'nın Çarmıha Gerilmesi, altta sırasıyla; Meryem'e Müjde, İsa'nın Doğumu, Meryem'in Doğumu, Meryem'in Tapınağa Sunumu yer almaktadır. Sol levha üste sembolik sahne, alta sırasıyla: İsa'nın Vaftizi, Metamorfosis, İsa'nın Kudüs'e Giriş sahneleri bulunmaktadır. Sahnelerin detayına bakıldığında; Üstte İsa'nın Çarmıha Gerilmesi[13] sahnenin genelinde yedi figür yer almaktadır (Fotoğraf 3). Kompozisyonun merkezinde çarmıha gerili durumdaki İsa, haç kollarının iki yanında melek figürleri, haçın dikey kolu üzerinde İsa'nın haleli başı vardır. Kompozisyonun solunda haç kolunun altında Meryemler, sağında haç kolunun altında İncilci Yuhanna ve onun arkasında Romalı Yüzbaşı Kenturion yer almaktadır. İsa'nın gerili olduğu çarmıh Golgota Tepesi üzerinde yükselmektedir. Arkada ise Kudüs kentinin kale ve duvarları gösterilmiştir. Sahnede Esepos ve Longinos figürlerine yer verilmemiştir[14].

Meryem'e Müjde[15] Başmelek Gabriel ve Meryem'den oluşan sahne, bir evin içinde geçmektedir (Fotoğraf 3). Gabriel, solda ayakta profilden gösterilmiştir. Omuzlarından çıkan kanatlarının uçları aşağı doğru sarkmaktadır. Başmelek Gabriel 'in sağ eli ileri Meryem'e doğru hafif yukarıya kaldırılmıştır. Sol kolu giysisi altında kalmıştır. Sağ bacağını ileri doğru atmış, diz kısmından hafif kırılmıştır. Sol bacağı, ise geriye doğru atılmıştır. Karşısındaki Meryem, arkalıklı bir taht önünde ayakta profilden gösterilmiştir. Evin mimari özellikleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

İsa'nın Doğumu[16] ilk bakım (doğduktan sonra İsa'nın yıkanması), melekler ve çobanlar bir arada verilmiştir (Fotoğraf 3). Sahnenin tümünde on iki figür, çeşitli alanlara dağıtılmıştır. Sahne doğumun gerçekleştiği mağaranın oluşturduğu doğal bir çerçeve içinde tasvir edilir. Kompozisyonun merkezinde bir yatak üzerinde uzanan Meryem sağında beşikte yatan bebek İsa, etrafında eşek ve öküz ile gösterilmiştir. Altta sağda mağaranın sınırlarında Yusuf bir kayalık üstünde oturmakta ve karşısında ayakta çoban tasviri bulunmaktadır. Altta İsa'nın ilk bakımı yer alır. Mağaranın hemen üst sağ köşesinde Kâhin Krallar, üst sol köşede melekler sol alt köşede çoban ana kompozisyonla bütünlük içindedir.

Sol altta Meryem'in Doğumu yer almaktadır (Cömert, 2010: 183). Sahnenin genelinde beş figür bulunmaktadır (Fotoğraf 3). Sahne bir evin içinde betimlenmiştir. Evin üst katında doğum yapan Anna yanında ebe

13 Luka 23: 26-43, Matta 27: 32-44, Markos 15: 21-32, Yuhanna19: 16-37.

14 İsa'nın Çarmıha Gerilme sahnelerinde Esepos elindeki ucu süngerle kaplı sirkeli mızrağı, İsa'ya doğru uzatmakta, Longinos ise elindeki mızrağı İsa'nın böğrüne saptamaktadır. Bkz. Altun, 2020: 84, 222, 223.

15 Luka 1:26-38, Yakup'un Protoevangelion'unda 11: 1-2'da geçmektedir. Bkz. Scheneemelcher, 1991: 430-441.

16 Luka 1: 1-7, Matta 1: 18-25.

figürü, altta Meryem'in ilk bakımı bulunmaktadır. Karşısında evin diğer bir odasında bulunan Yuhakim betimlenmiştir.

Sağ altta Meryem'in Tapınağa Sunumu resimde beş figür görülmektedir (Cömert 2010: 184,185). Kompozisyonun merkezinde bir tapınağın önünde Anna ve Yuhakim, önlerinde Meryem, tapınağın basamakları üstünde onu karşılayan rahip yer almaktadır. Tapınağın mimarisi ayrıntılı olarak verilmiştir (Fotoğraf 3).

Sol levha üsttü, Sembolik Sahne çelenk biçiminde düzenlenmiş bir madalyonun ortasında haçlı globus tutan iki figür (Petrus ve Pavlos) ayakta gösterilmiştir (Fotoğraf 3). Çelengin dışında ayakta iki melek figürü, altta ise dört İncil yazarının sembolleri bulunmaktadır[17]. Altta sağda İsa'nın Tapınağa Sunumu[18] sahnenin tümünde altı figür yer almaktadır (Fotoğraf 3). Tapınağın içinde merkezde Meryem İsa'yı tapınak rahibi Simeon'a vermiştir. Rahip İsa'yı kucağında taşımaktadır. Meryem'in arkasında Yusuf ve Anna figürleri bulunmaktadır. Tapınağın tüm mimarlık detayları verilmiştir. Yan bölümde İsa'nın Vaftiz Edilmesi[19] sahnenin merkezinde Erden Nehri içinde İsa, solunda Vaftizci Yahya onu vaftiz ederken gösterilmiştir (Fotoğraf 3). İsa'nın arkasında üç melek yer almaktadır. En üste Tanrı figürü tasvir edilmiştir. Alt sağda, Metamorphosis (Başkalaşım)[20] sahnenin genelinde altı figür yer almaktadır (Fotoğraf 3). Merkezde İsa mandorla içinde ayakta cepheden gösterilmiştir. Mandorla dışında sağda ve solda Eski Ahit Peygamberleri Musa ve İlyas ayakta dörtte üç profilden elleriyle merkezdeki İsa'yı işaret ederken gösterilmiştir. Resmin ön düzleminde İsa ile Tabor Dağına çıkan ve bu olaya şahitlik eden üç öğrencisi Petrus, Yahya ve Yakup yer almaktadır. Alt solda İsa'nın Kudüs'e Girişi[21] sahne beş figürden oluşmaktadır (Fotoğraf 3). Merkezde bir sıpa üzerinde İsa Kudüs kentine girerken gösterilmiştir. Önünde onu karşılayan Kudüs halkı, arkasında ise iki havarisi yer almaktadır.

İkonanın sol levha arka yüzünde üstte oval madalyon içinde yedi satır Kiril alfabesi ile yazılmış yazıt bulunmaktadır (Fotoğraf 4). "*Efendimizin gerildiği haç, kutsal diriliş günü, onun önünde eğilecektir*"[22]. Madalyon altta büyük boyutta bir oval madalyona bağlanmaktadır. Merkezde Golgota tepesi üzerinde yükselen İsa'nın gerildiği Çarmıh, bulunmaktadır. Haç kolunun üstünde yer alan yazıtlar okunmaktadır. Arkada Kudüs kentinin görüntüsü haçın iki yanında İsa'nın böğrüne batırılan mızrak ve sirkeye batırılmış süngerle kaplı sopa tasvir edilmiştir. Madalyonun etrafında bitkisel süslemeler görülmektedir. Zaman içinde süslemeler aşınmaya uğramıştır.

17 Markos: Aslan, Luka: Öküz, Matta: Melek, Yuhanna: Kartal.
18 Luka 2: 22-28.
19 Matta 3: 13-17; Luka 3: 21-22; Markos 1: 9-11.
20 Matta 17: 1-8; Luka 9: 28-36; Markos 9: 2-13.
21 Matta 21: 1-11, Markos 1: 1-11, Luka 19: 29-40, Yuhanna 12: 12-19.
22 Yazıt oldukça kötü durumdadır. Yazıtı okuyan Rahip İlya Gotlinsky'e çok teşekkür ederim.

Fotoğraf 3- Bronz Skladen İkona (F.İ. Altun Arşivi)

Fotoğraf 4- Bronz Skladen İkona Arka Yüz (F.İ. Altun Arşivi)

5. Değerlendirme

Bandırma Müzesi koleksiyonunda yer alan Aziz Georgios ikonası, özellikle kompozisyon düzeni, figürlerin ele alınışı bakımından 19. yüzyıla tarihlenen, bugün bir internet sitesinde satışı yapılan Aziz Georgios ikonasına (Fotoğraf 2a) oldukça benzemektedir. Özellikle azizin üzerine bindiği beyaz at ve mücadele ettiği canavar çok benzemektedir. İki ikona arasındaki fark kent tasvirleri ve azizlerin atların üzerindeki duruş şekillerdir. Her iki ikona ressamının da benzer atölyelerde çalıştıkları olasıdır.

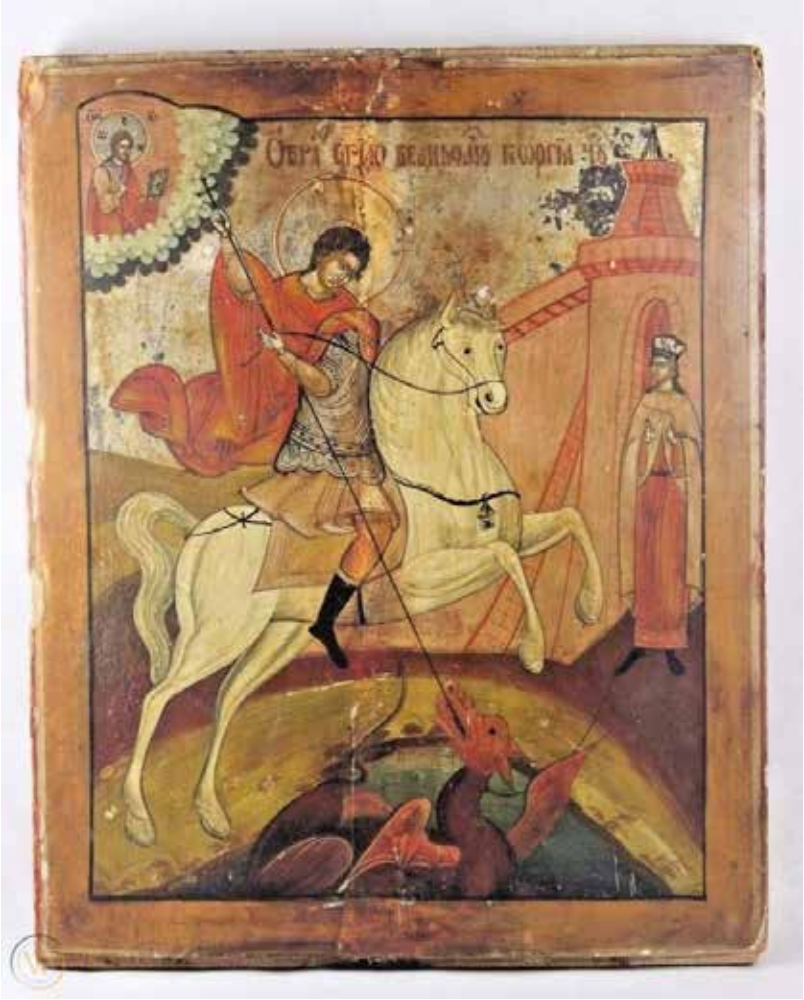

Fotoğraf 2a- Ahşap Aziz Georgios İkonası https://www.worthpoint.com/worthopedia/1800s-russian-icon-st-george-slaying-1831365600

Bandırma Müzesi'ndeki Aziz Georgios ikonasının bir diğer benzeri bugün Ayasofya Müzesi'ndedir. Ayasofya Müzesi koleksiyonunda 13639 envanter numaralı ve 18.-19. yüzyılla tarihlenen Aziz Georgios'un Ejderhayı öldürmesi ikonası (Fotoğraf 2b) Bandırma Müzesi'ndeki örneğe kompozisyon, figürlerin ele alınışı bakımından oldukça benzemekte, mimarinin ele alınışı ve üstte iki kule arasındaki İsa Mandilion tasviri farklıdır. Aziz Georgios'un mızrağının tepesindeki haç, zaferin bilek gücü ile değil, iman gücü ile kazanıldığını anlatmaktadır (Yılmaz, 1993a: 188-189, res. 79).

Fotoğraf 2b- Ahşap Aziz Georgios İkonası (Yılmaz 1993a: Res. 79)

Bandırma Müzesi'ndeki ahşap Aziz Georgios ikonası ibadet amacıyla yapılmış ikonalardan biridir. İkonanın konu açısından benzerleri Türkiye'deki çeşitli kiliselerde ve müzelerde sergilenmektedir. Örneğin

Edirne'de Kıyık semtindeki Aziz Georgios Kilisesi'nde iki adet Aziz Georgios ikonası vardır (Yörükoğlu 2006: 14). Kilisenin ikonotasisinde, Aziz Georgios tasvirli ahşap ikona yer almaktadır. İkona 1880 tarihli ve 71 x 104 cm boyutunda ve tempera tekniğinde yapılmıştır. İkonada ayrıca azizin gördüğü işkenceler ve öldürülmesine de yer verilmiştir. Kilisede iki adet daha Aziz Georgios'un ejderha ile mücadelesini gösteren ikona vardır (Yörükoğlu, 2006: 41, 42, 47, res. 23, 32,33).

Antalya Müzesi'nde iki adet ahşap tempera tekniğinde yapılmış Aziz Georgios tasvirli ikona bulunmaktadır. İkonalardan 153.2.82. envanter nolu olanı 21, 3 x 25,3 x 2,4 cm boyutlarında ve 1907 yılına tarihlenmektedir. Diğer ikona, 129. 2. 82 envanter numaralı ve 13,5 x 20 x 1 ölçülerindedir (Yandım, 1999: 41, 42, 43, res. 19-23). Ayrıca Sinop ve Tokat Müzelerinde de benzer Aziz Georgios ikonası görülmektedir (Yandım 1999: res. 133, 154). Azizin yurt dışında farklı müzelerde bulunan ikonaları da yer almaktadır[23]. Bizans döneminde azizin adına yapılmış kiliseler bulunmaktadır[24].Doğu Ortodoks ikonografisinde Aziz Georgios 7. yüzyıla kadar asker olarak betimlenir. 9. yüzyıldan başlayarak Aziz Georgios'un ejderhayı öldürmesi de resim sanatında sıklıkla tasvir edilmiştir[25].

Bizans döneminde Aziz Georgios'un mücadele ettiği ejderha paganları, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise Türkleri sembolize etmiştir (Yandım, 1999: 42).

Bandırma Müzesi'ndeki Georgios ikonası üslup özelikleri açısından da Ayasofya Müzesine Manyas Kocagöl Kazak Kiliselerinden getirilen çok sayıdaki ikonaya benzemektedir. Aziz Georgios'un göz altının torbalı tasvir edilmesi 131018 envanter nolu Meryem ve Çocuk İsa ve 13015 envanter nolu Kazan Meryem'i ikonasındaki figürlerde de görülmektedir (Yılmaz, 1993a: 18, 19, 20 ve 21, res. 4, 5). Bandırma Müzesi'nde yer alan ikonanın sol üst köşesinde bir bulut içinde gösterilen İsa'nın betimi, 13056 ve 13143 envanter nolu Aziz Nikoloas ikonasındaki solda bulut kümesindeki İsa tasvirine oldukça benzemektedir (Yılmaz, 1993a: 180-181, res.75; Yılmaz, 1993b: 212, 213, res.96). Söz konusu ikona gerek üslup, gerekse ikonografik açıdan Bizans geleneğine uygun tarzda yapılmıştır.

Bandırma Müzesi'nde bulunan skladen ikonanın, benzerleri University of Victoria Art Collection (Shrumm, 2012: 95) ve Kunz Collection'da saklanmaktadır (Ahlborn ve Espinola, 1991: 47, kat. no.9). İkonalar 18.

23 National Art Museum of Ukraine Kiev'de ve The State Russion Museum of St. Petersburg'da Aziz'in farklı yüzyıllar içinde yapılmış ahşap ikonaları vardır. Bkz. Kondakov, 2009: 62,64, 120,121 res. 42, 82.

24 Gerea, Kiev, Selanik'te yer alan yapılar bu kiliselerin bir kaçıdır. Bkz. Mango, 2006: 29, 33; 78,79; 291.

25 Antik dönemde Perseus ve Andromeda'yı içeren mitolojik hikâyede de benzer konu işlenmiştir Bkz. Hamilton, 1994: 104-105.

yüzyıla tarihlenmekte ve dört panelden oluşmaktadır. Bu açıdan Bandırma örneğinden farklıdır. İkonalar üzerindeki, sahnelerin ele alınışından duvar resimlerinin taklidi olarak yapıldıkları anlaşılmaktadır (Fotoğraf 5a). Resimlerin detayına bakıldığında ressam Fournalı Dionysios'un örnek alındığı görülmektedir. İkona üzerinde yer alan sahnelerin, ait olduğu kilisenin ikonotasisinde bulunduğu düşünülmektedir. Bahsi geçen ikonaların üst bölümlerinde sahneler Rus Mimarisinde sıkça rastlanan soğan kubbeler gibi sivri kıvrılmaktadır Ancak ikona üzerinde mavi renk emaye uygulanmıştır. Bu bakımdan farklılık vardır (Shrumm 2012, 95-97, res. 2, 4). Skladenin arka yüzü de Bandırma Müzesi'ndeki örneğe oldukça benzemektedir (Fotoğraf 5b). Skladen ikonalar küçük boyuta ve taşınabilir olmalarından dolayı yaygın bir şekilde kullanılmışlardır.

Fotoğraf 5a- University of Victoria Art Collection'da Bulunan Bronz Skladen İkona (Shrumm, 2012: 95, Res.2)

Fotoğraf 5b- University of Victoria Art Collection'da Bulunan Bronz Skladen İkona (Shrumm, 2012: 97, Res.4)

6. Sonuç

Bandırma Müzesi, Arkeoloji ve Etnoğrafik Eserler Koleksiyonlarında bulunan Don (Rus) Kazaklarına ait iki eser bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bunlar, ahşap ve skladen ikonalardır. Eserlerin tarihlendirilmesi, farklı müze ve koleksiyonlarda bulunan benzer örnekler üzerinden yapılmış ve 18.-19. yüzyıl içinde değerlendirilmiştir. Söz konusu objeler hakkında yaptığımız araştırmalar ve karşılaştırmalı değerlendirmeler sonucunda, bu eserlerin Don (Rus) Kazaklarına ait oldukları anlaşılmaktadır . Bu konuda bizim fikrimiz destekleyen en önemli bulgu, İstanbul Ayasofya müzesi envanterine kayıtlı 68 adet Don (Rus) Kazaklarına ait Balıkesir Manyas Kocagöl'den gitmiş ikonadır.

Bandırma Müzesi'nde bulunan bronz skladen, tanımlayıcı didaktik ikonadır . İkona, Rus tarihi içinde önemli bir yere sahip olan "*Eski İnananlar*" için yapılmış dini objelerden biridir.

Bandırma Müzesi'ndeki ahşap ve skladen ikona, Rus Çarı I. Petro'nun baskılarına dayanamayıp Osmanlıya sığınan sonrasında Manyas Kocagöl'e yerleşen Don (Rus) Kazaklarına yani *Eski İnananlara* aittir. Her iki ikona da sahipleri tarafından Manyas'a gelirken ya yanlarında getirilmiş ya da sonrasında buradaki kiliselerde üretilmişlerdir.

Fotoğraf 6 Manyas Kocagöl Rus Kazak Kilisesi (F.İ. Altun Arşivi)

Sonuç olarak 18. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğuna sığınan ve Balıkesir Manyas Gölü civarındaki Kocagöl'e yerleşen Don (Rus) Kazakları, 1962 yılına kadar burada yaşamışlar, sonrasında Kocagöl'den ayrılmışlardır. Don (Rus) Kazaklarının köylerinde bıraktıkları kiliselerden çok sayıda ikona ve kilise eşyası Ayasofya Müzesine getirilmiştir. Çalışma kapsamında tanıtılan iki ikonanın yine kendi bölgesi içinde bulunan Bandırma Müzesi'nde saklanıp korunması ve sergilenmesi oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

AHLBORN, R. E.ve ESPINOLA, V. B.B.(1991). *Russian Copper Icons and Crosses From the Kunz Collection: Castings of Faith.* Smithsonian Institution Press Washington D.C.

AKKAYA, T. (2000). *Ortodoks İkonaları,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul

DEĞİRMENCİOĞLU, F. (2010).*"Manyas Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri"*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD.

ALTUN, S.İ.F. (2020). *Kapadokya Bölgesi Soğanlıdere Vadisi'nde Üç Kilise, Karabaş, Canavar ve Geyikli Kilise,* Gece Kitaplığı, Ankara.

AYDIN, B. (2009).*"Salnameler"*, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt, 36, 51-54, İstanbul.

BERGER, J. (2003). *The Shape of a Pocket*, Pantheon Edition New York.

CÖMERT, B. (2010). *Mitoloji ve İkonografi*, De ki Yayınları, Ankara.

ÇOPUR, L. (2006). "Rus Kültür Tarihinde Raskol Dönemi ve Bu Dönemin Mücahidi Avvakum (Hayatı ve Eserleri)"Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı ABD.

EKİCİ, D.K. (2013)."*Fayyum Portreleri*", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı1, 27-36.

EMECEN, F. (1998). "*Hüdavendigar*", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt, 18, 285-286 İstanbul.

ERTÜZÜN, R. M. (1969). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar, Tarih ve Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar,* 3. Baskı, İstanbul.

FINDIKOĞLU, Z.F. (1962).*"Türkiye'de İslav Muhacirleri"*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları, S. 3, İstanbul, 1-30.

GERLACH, S.(2012). *Türkiye Günlükleri,* İstanbul.

GRABAR, A. (1957). *L'iconoclasme Byzantin. Dossier Archéologique*. Collège de France, Fondation Schlumberger pour les études byzantines.

HAMILTON, E. (1994). *Mitologya,* çev. Tamer, Ü. Varlık Yayınları, İstanbul.

HARMAN, Ö.F. (2002).*"Konsil"* Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt, 26, 175-178, İstanbul

HASLUCK, F.W. (1910). *Cyzicus*, Cambridge.

HORTAÇLI, S.(2019). *Tanzimat'tan Meşrutiyete Bandırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi T.C. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

KARATAŞ, N.Ç. (2019). "*19. Yüzyıl Rus Düşünce ve Edebiyatında Raskol ve Eski İnançlılar"*, **Al-**Farabi International Journal on Social Sciences, Volume 3, Issue 4, 13-29.

KAYHAN, H. (2018) *"Karesi Beyliği Hâkimiyetinde Bandırma ve Çevresinin Ekonomik Gelişimi"*, İçinde Z. Mete, A. Aydın ve diğerleri (Yay. Haz.) Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı: Tarih, Arkeoloji, Göç Hareketleri, Önemli Şahsiyetler, Kültür ve Folklor, Edebiyat ve Eğitim (ss.19-30). Bandırma: Balıkesir Büyükşehir Yayınları.

KİTABI MUKADDES. (1997). Eski ve Yeni Ahit Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

KOCH, G. (2007). *Erken Hıristiyan Sanatı,* çev. Aydın, A. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

KONDAKOV, N.P. (2009). *Icons*, Parkstone Press International, New York.

MANGO, C. (2006). *Bizans Mimarisi*, çev. Kadiroğlu, M. Rekmay Ltd. Şti. Ankara.

MUŞMAL, H. ve BENLİ, K. (2019).*"Osmanlı Dönemi'nde Beyşehir Mada Adası'na Yerleştirilen Rus Kazakları"*, İçinde A. Akoz, D. Yörük ve H. Karpuz (Yay. Haz.) Geçmişten Günümüze Göçler, Konya Kitabı XVII (107-128), Konya.

OSTROGORSKY, G. (2006). *Bizans Devleti Tarihi,* çev. Işıltan, F., TTK, Ankara.

ÖZTÜRK, İ. (2019). İ. Öztürk ve E. Çoşar (Yayına Haz.) *Mysi'dan Üç Nekropolis, Three Necropoleis from Mysia, Üzümlü. Kalebayır. Şevketiye* Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

RICE, D ve RICE,T.T.(1974). *Icons and their Dating*, Thames and Hudson, London.

SCHENEEMELCHER, W. (1991). *New Testemant Apocrypha*, Westminster.

SHRUMM, R.D. (2012). "*Windows into Heaven: Russian Icons of the Brown Collection*", The Arbutus Review Vol. 3, No 1, 91-111.

SMITH, R. (2015). *Iconography Terms***,** Compiled by Nicholas Roumas, Worcester Polytechnic Institute Nick Beinor, Boston College.

ŞARLAK, E. A. (2001). "*Post-Bizans Dönemi İstanbul Kiliselerinde Duvardan Bağımsız İkonalar*", Yayımlanmamış Doktora Tezi İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD.

ŞAHİN, C. (2018). *"Bandırma- Kocagöl Yöresinde Kazaklar",* İçinde Z. Mete, A. Aydın ve diğerleri (Yay. Haz.) Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı: Tarih, Arkeoloji, Göç Hareketleri, Önemli Şahsiyetler, Kültür ve Folklor, Edebiyat ve Eğitim (ss.318-324). Bandırma: Balıkesir Büyükşehir Yayınları.

TURANİ, A. (1973). *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

UMAR, B. (1993), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar,* İnkilap Kitabevi, İstanbul.

ÜNAL, C. (2015). *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

VASSILAKI, M. (2008).*"Icons"*, R. Cormack, J.F. Haldon ve E. Jeffreys (Yay. Haz.) The Oxford Handbook of Byzantine Studies, Oxford University Press (ed.) Oxford, 758-766.

WULFF, O. (1914). Altchristliche und Byzantinische Kunst. 2.v. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Berlin.

YANDIM, S. (1999).*"An Historical and İconographical Study of a Group of Twenty Post Byzantine Icons in the Antalya Museum (Volume I: Text)"* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Bilkent Üniversitesi, The Institute of Economics and Social Sciences in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Archeology and History of Art.

YILMAZ, N. (1993a). *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

YILMAZ, N.(1993b). *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

YÖRÜKOĞLU, T. (2006). *"Batılaşma Devri Resim Sanatında Edirne Bulgar Kilisesindeki İkonaların Yeri"*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD.

https://www.worthpoint.com/worthopedia/1800s-russian-icon-st-george-slaying-1831365600 (Erişim tarihi 16.04.2020)

http://www.oodegr.com/tourkika/synaksaristis/gewrgios1.htm. (Erişim tarihi 16.04.2020)

Bölüm 35

NARSİSİZM VE NARSİSİSTİK KİŞİLİK BOZUKLUĞU HAKKINDA BİLDİKLERİMİZ

Pervin TUNÇ[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

Narsisistik Kişilik Bozukluğu (NKB), sürekli bir görkemlilik arayışı, sınırsız güç veya kendine fazladan önem atfetme ve hayranlık bekleme fantezileri veya özel muamele edilme ihtiyacı ile karakterize olan psikolojik bir bozukluktur. NKB'nin temel bilişsel, duyuşsal, kişilerarası ve davranışsal özellikleri; dürtüsellik, dikkat çekme ihtiyacı, düşük benlik saygısı ve istikrarsız kişilerarası ilişkileri içermektedir (APA, 2013). Bu durum, kişilerarası ilişkilerde zorluklar, mesleki sorunlar ve önemli psikososyal sıkıntılar şeklinde yaygın bir durumla sonuçlanır. Bu makalede, Narsisizm ve Narsistik Kişilik Bozukluğu (NKB) kavramlarının tarihsel gelişimi, klinik bir tanı olarak DSM sınıflandırması içinde yer alma süreci, Tanı Kriterleri, Büyüklenmeci ve Kırılgan Narsisizm kavramları, Tanı Sorunları, Epidemiyolojisi, Etiyolojisi ve Narsisistik Özelliklere Sahip Hastaları Yönetmenin Zorlukları ile ilgili konular sunulmuştur.

Narsisism Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Sözlük anlamına bakıldığında, Narsisizm bireyin kendi bedenine yönelik duyulan cinsel arzu ve haz olarak tanımlanmıştır (Özsaydın, 1984). Patolojik narsisizm ise literatürde ilk defa Ellis (1989) tarafından tanımlanmış ve daha sonra psikanalistler tarafından daha da detaylandırılmıştır (Freud, 1914; Kernberg, 1975; Kohut, 1966). Freud'un, "Narsisizm Üzerine Bir Giriş" adlı makalesi ilk önemli çalışma olarak kabul edilmiş ve narsisizmin psikanalizdeki yeri bu makaleden etkilenmiştir. Hartmann (1950) narsisizm kavramını libidinal dürtülerin "kendiliğe" yatırılması olarak yeniden formüle etmiştir. Narsisizmin bu yeniden formülasyonu üzerine bazı revizyonlar yapılmış, birçok analist ve kuramcı tarafından kabul görmüştür (Reich, 1960; Jacobson, 1964; Kernberg, 2012).

Narsisistik Kişilik Bozukluğunun, psikiyatrik literatürde uzun süredir yer almasına rağmen, DSM-III' e kadar (Ruhsal Bozuklukların Teşhis ve İstatistik El Kitabı) psikiyatrik bir bozukluk olarak tanıtılmamış olduğu görülmektedir (APA, 1980). DSM-III' teki tanı kriterleri ise, önceden ampirik değerlendirme olmaksızın psikanalitik literatüre ve uzmanların ortak görüşlerine dayanmaktadır (Frances, 1980). Ardından, "yoğun klinik sıkıntı ve işlevsellikte ciddi bozulma" Narsisistik Kişilik Bozukluğu DSM-IV tanı ölçütlerinden biri olarak eklenmiştir (APA, 1990). Mevcut DSM-V ise önceki belirlenen kriterleri korumuştur (APA, 2013). DSM-V ilk öze sadık kalarak, NKB'yi erken erişkinlik döneminde başlayan ve çeşitli koşullarda kendini gösteren bir bozukluk olarak tarif etmiştir.

Narsistik Kişilik Bozukluğu DSM-V Kriterleri

Patolojik narsisizm, öz düzenleme, öz saygı ve kendilik duygusundaki kırılganlıkla tanımlanır. Narsisistik Kişilik Bozukluğu gösteren kişilerde büyüklenmecilik, kendini beğenme, sınırsız başarı, güç, çekicilik,

entelektüel üstünlük veya ideal aşk fantezilerine rastlanmaktadır. Üstünlük ve özel olma duygusu sıklıkla eşlik etmektedir. Beğenilme arzusu, güç ve hak görme duygusu yoğun yaşanmaktadır. Diğer insanları manipüle etme ve sömürü sıklıkla görülmektedir. Bu kişiler, empati eksikliğinin yanı sıra başkalarının onu kıskandığına inanmaktadır. Kibirli ve aşağılayıcı tutum ve davranışlar da belirgindir. Görkemli ve kendine hizmet eden davranışlar, altta yatan tükenmiş bir benlik duygusunu telafi etme çabası şeklinde yorumlanabilir (Ronningstam, 2014).

Narsistik bireylerin kişilerarası ilişkilerinin özellikleri incelendiğinde belirgin bazı özellikler dikkat çekmektedir. Narsistik bireylerde, hak etme duygusuna bağlı olarak diğer insanlara yönelik empati eksikliği gözlenmektedir (Millon ve ark 2004). Bu durum, yakın ilişkileri genellikle olumsuz ve imkânsız hale getirmektedir; çünkü narsisistik kişiler ilişki kurduğu diğer insanları yakın ilişki partnerleri olarak değil de, narsisistik egolarının bir uzantısı olarak görürler. Narsistik özellikler gösteren kişiler ilişkinin başında olumlu bir etki bırakırlar, ancak çok geçmeden diğerleri onun kibirli yanını görmeye başlar. Bununla birlikte, saygısızlık olarak algıladıkları durumlara karşı son derece duyarlı davranırlar ve hemen tepki verirler. Ayrıca bu kişiler genellikle kendilerine kayıtsız şartsız boyun eğecek ve hayranlık duyacak bir çevre ararlar.

NKB, genç yetişkinlik döneminde başlayan ancak ilerleyen yaşlarda da gözlemlenen büyüklenmecilik, hayranlık gereksinimi, özel ve benzersiz olmaya dair inanç, empati yoksunluğu gibi özellikler göstermektedir. NKB Antisosyal, Sınırda ve Histriyonik Kişilik Bozukluklarını da içeren B Kümesinde ("dramatik, duygusal ve dengesiz") sınıflandırılmıştır. Tanı için aşağıdaki kriterlerden en az beşinin bulunması gerekli şart olarak belirlenmiştir (APA,2013).

1. Büyüklenmeci bir kendilik duygusu (başarı ve yeteneklerini gerçekten farklı olarak abartma),

2. Sınırsız başarı, güç, zekâ, güzellik veya ideal aşk fantezileriyle meşguliyet,

3. "Özel" ve "benzersiz" olduğuna dair inanç ve ancak özel ya da üst düzey insanlar tarafından anlaşılabileceğine, onlarla ilişkide bulunması gerektiğine dair inanç,

4. Aşırı hayranlık beklentisi,

5. Hak sahibi olduğu inancı (özellikle ayrıcalıklı muamele görme ya da beklentilerine otomatik olarak cevap verilmesi gerektiğine dair mantıksız beklenti),

6. Kişilerarası ilişkilerde sömürücülük (kendi amaçları için diğer insanları kullanma),

7. Empati yoksunluğu (diğer insanların duygu ve gereksinimlerini kabullenme veya anlamada isteksizlik ya da yetersizlik),

8. Diğer insanlara haset duyma veya diğer insanların kendisine haset duyduklarına inanma,

9. Kibirli ve küstah davranış ya da tutumlar,

DSM-V'te NKB tanı kriterlerinde patolojik narsisismin büyüklenmeci boyutuna aşırı vurgu yapılmış olup kırılganlık boyutuna değinilmemiştir.

Narsisism türleri

DSM-V, her ne kadar Narsisistik Kişilik Bozukluğunun büyüklenmeci tarafına ağırlık verse de literatürde patolojik narsisizmin tek boyutlu bir yapı olup olmadığı tartışılmaktadır (Wink, 1991; Pincus ve Lukowitsky, 2010). Bazı araştırmacılar narsisizmin yapısında yüksek özgüven olduğuna dikkati çekseler de (Miller & Campbell, 2008), bazı kişilik kuramcıları NKB'nin büyüklenmeci ve kırılgan olmak üzere en az iki boyutlu yapıda ele alınması gerektiğini öne sürmektedirler (Fossati ve ark.,2005; Pincus & Lukowitsky, 2010;Wink, 1991). Wink (1991), büyüklenmeci ve kırılgan narsisizmin "Kibir, kendini beğenmişlik, ve başkalarının ihtiyaçlarını önemsememe" gibi benzer karakteristik özelikleri paylaşmalarına rağmen bazı belirgin farklılıkları da taşıdığına dikkat çekmiştir. Kırılgan narsisistik kişiler, "savunmacı, aşırı duyarlı, kaygılı ve özel ilişkilerinde ketum olmakla birlikte rahatına düşkün, kendini beğenmiş, kibirli ve kendi yolunda ısrar eden" özelliklere sahipken, büyüklenmeci narsisistik kişiler ise kendine aşırı güven, başkalarına karşı düşmanca davranışlar, ve başkalarınca beğenilme gereksinimi gibi özelliklere sahiptirler (Wink, 1991).

Patolojik narsisizmin en az iki alt tipi veya fenotipik görünümünün olduğu artık genel olarak kabul edilmektedir. Büyüklenmeci veya açık narsisizm ve kırılgan veya gizli narsisizm olarak sınıflandırılmıştır (Cain, 2008; Pincus, 2014). Büyüklenmeci narsisism türüne sahip kişiler kibirli, iddialı, baskın, kendine güvenen, teşhirci veya saldırgan görünebilirken, kırılgan narsisistik kişilik özellikleri gösteren kişiler, altta yatan utanç ve yetersizlik duygusu konusunda aşırı duyarlı, güvensiz, savunmacı ve endişeli görünebilir. Bu iki karşıt görünüm, psikanalitik literatürde iyi tanımlanmıştır (Britton,2003).

Bu teoriler, narsisistik kişinin görünen tutum ve davranışlarının, kendi içsel ve öznel deneyimlerinden nasıl belirgin bir şekilde farklı olabileceğini vurgulamaktadır. Örneğin, büyüklenmeciliğin altında güçsüzlük, utanç ve yetersizlik duygusunun yatmakta ve bunu gizleme çabasının belirgin olduğu

vurgulanmaktadır. Ya da tam tersine, görünür utangaçlık ve suskunluk, gizli bir önem duygusuna işaret edebilir. Bununla birlikte, sağlıklı narsisistik işlevsellik, patolojik narsisizm ile bir arada olabilir. Bu birliktelik bağlama ve kişilerarası ilişkilere göre değişiklik gösterebilir. Bununla birlikte, hem büyüklenmeci hem de kırılgan narsisizmi olan bireyler, başkalarını dikkate almadan sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamakla meşgul olurlar.

Birinci narsisizm biçimi olan büyüklenmeci narsisimde, büyüklenmeci tutum, hayranlık duyulma ihtiyacı ve empati eksikliği ya da yoksunluğu yaygın bir örüntüdür. Bu kişiler özsaygılarına yönelik bir tehdit karşısında aşırı hassasiyet gösterebilir ve saldırganlık gösterebilirler. Yaşadıkları kriz durumları, aşağılanma ve utanç duyguları karşısında, öfke, küçümseme ve kayıtsızlık ile savunmacı davranışlar sergilerler (Kay ve Tasman, 2006). Bu davranışlar, yüksek başarı beklentisi, mükemmel olma fantazileri, yoğun beğenilme kaygısı ve kusurlarının ya da mükemmel olmayan yönlerinin açığa çıkma korkusu ile ilişkili özelliklerdir (Svrakic ve Cloninger, 2007).

İkinci narsisizm biçimi olan kırılgan narsisizmde ise, büyük ölçüde bilinçdışı ihtişam duyguları belirgindir. Açıkça sergilenen özgüven ve inisiyatif eksikliği, belirsiz depresyon duyguları ve işe yönelik zevk eksikliği görülmektedir. Kırılgan narsisist bireyler aşırı duyarlı, endişeli, çekingen ve güvensiz görünürler, ancak yakın temasta olanlar büyüklenmeci fantezileri olduğunu şaşırtıcı bir şekilde gözlemleyebilirler (Kernberg, 1986). Açıkça kendinden emin, başkalarına karşı düşmanca davranan ve başkalarınca beğenilme gereksinimi olan büyüklenmeci narsisistlerin aksine, narsistik patolojinin daha pasif bir kanadında yer alan kırılgan narsisistler büyüklenmeci beklentilerinin altında alçakgönüllülük ve ketlenme gösterirler.

Narsisistik Kişilik Bozukluğu ve Tanı Sorunları

Narsisistik Kişilik Bozukluğu tanı sürecinde bazı kavramsal karışıklıklar söz konusu olabilir. Bu kavramsal karışıklıklar, bireylere ya da kamunun ilgi odağı olan bireylere fazladan teşhis konulmasını beraberinde getirebilir. Bu nedenle kişinin yaşam öyküsü detaylı bir şekilde değerlendirilmeli, işlevsel bozukluğu doğrulanmalı ve tek bir özellik temelinde olmayan bir yaklaşımla tanı ele alınmalıdır.

Bireylerin kültürel ifadelerindeki farklılıklar, temel karakter özellikleri ve işlevsellik düzeyleri NKB'nin klinik görünümünde önemli değişkenliğe neden olabilir. NKB gösteren bazı insanlar belirgin bir şekilde kendinden emin ve kibirli, övünen, ilgi arayan ve hak sahibi olarak kendilerini sunabilir ve narsistik özelliklerini açıkça ve hatta gururla ifade edebilirler (Stormberg ve ark.,1998). Bazı kültürlerde veya sosyal bağlamlarda bu kendini sunuş biçimi bireysel girişkenlik olarak kabul edilir ve hatta teşvik edilebilir. Öte yandan bazı kültürlerde ise bu davranış sosyal onaylanmamaya

hatta kınamaya neden olabilir. Bazı narsistik insanlar mütevazı olmakla övünebilirler ve narsistik çabalarını bilinçli olarak gizleyebilirler ya da utanç ve güvensizlik nedeniyle özel ya da üstün hissetme eğilimlerini inkâr edebilirler (Akhtar, 2000). Kuzey Amerika gibi bazı kültürlerde alçakgönüllülük ve kendini gizleme davranışı hem sosyal hem de mesleki açıdan engelleyici olabilirken, diğer kültürlerde ise bir erdem olarak kabul edilebilir. Bu tür kırılgan narsisistik özellikler, hassas, uyumlu, çekingen ve alçak gönüllü göründüklerinden, doğru teşhis konulana kadar uzun bir tanı değerlendirmesi veya daha uzun bir psikoterapi süresi gerektirebilir.

Bununla birlikte, NKB'nin antisosyal kişilik bozukluğu ve psikopatiden ayırıcı tanısında kafa karışıklığı ortaya çıkabilir. Patolojik narsisizm ve psikopati arasındaki örtüşme iyi tanımlanmıştır. Bazı çalışmalarda, narsisismde görülen kendine hak görme duygusu, ego-merkezlilik ve empati eksikliği gibi özellikler psikopatinin de özelikleri arasında yer aldığı belirtilmiştir (Cleckley, 1941;Hare 2003). Kernberg (1998) ise psikopatinin Narsisistik Kişilik Bozukluğu ile karakterize edilen kötü huylu bir narsisizm biçimi olduğunu öne sürer. Özellikle bu karakteristik durumlar, antisosyal özellikler, paranoyak özellikler ve sadizmdir. Psikopati aralığına daha yakın olan diğer narsisistik insanlar acımasız ve duyarsızdırlar. Manipülatif ve sadist davranışlarla sömürücü davranırlar (Kernberg, 1998).

Bununla birlikte, başlangıçta açık biçimde narsisistik özellikler sergileyen insanlar paradoksal olarak daha az şiddetli narsisistik patolojiye sahip olabilir. Bu kişilerin hem empati gösterme hem de kişilerarası ilişkilerde duyarlı olabileceği gerçeği teşhis ve klinik açıdan önemlidir. Diğer insanlara yönelik ilgi gösteren ve kişilerarası ilişkilerde "uyum sağlamış" görünen bazı insanlar ise daha ciddi narsisistik patolojiye sahip olabilir. Kurnaz, kıskanç, kindar, aşağılayıcı, intikamcı ve karşılıklı kişiler arası ilişkilerden yoksun olabilir (Yakeley, 2018). Mevcut tanı kriterlerinin veya araçlarının hiçbirinin bu varyasyonları hesaba katmadığı görülmektedir.

Yaygınlık Oranları

Patolojik narsisizm kavramı psikoloji ve psikiyatri tarihi kadar eski olmasına rağmen, DSM' de tanımlanan Narsisistik Kişilik Bozukluğu kriterlerine göre yapılmış az sayıda klinik çalışma mevcuttur. NKB ile ilgili epidemiyolojik araştırmaların çoğu klinik örneklem ya da vaka çalışması kullanılarak yürütülmüştür. Bu nedenle genel popülasyonda NKB prevalansını ölçen çalışmalar eksiktir. DSM-III-R veya DSM-IV'e göre Narsistik Kişilik Bozukluğu prevalansı, toplum örneklemlerinde %0.0 ile %1.0 arasında değişmektedir (Torgersen, 2001; Lenzenweger, 2007; Samuels, 2002; Stinson, 2008; Dhawan, 2010; Trull, 2010; Köroğlu

ve Bayraktar 2010). Son araştırmalarda ise NKB'nin yaygınlık tahminleri %0 ila %6,2 arasında değişmektedir (APA, 2013): Bazı toplum örneklemli araştırmalarda NKB'nin yaygınlık oranlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. ABD'de 2004-2005 yılları arasında 34 093 kişi ile yüz yüze yapılmış ulusal çaptaki bir araştırmada %6,2 oranında genel bir NKB prevalansı bulunmuştur. Yine aynı çalışmada kadınlar için (%4,8) erkekler için (%7,7) oranları saptanmıştır (Hasin, 2015). Geniş topluluklarda çalışmalar yapılmadığı için Birleşik Krallık popülasyonunda NKB'nin yaygınlığı bilinmemektedir (Jenkins, 2003).

Psikiyatri örneklemli çalışmalarda %0,8 ile %5,8 arasında değişen yaygınlık oranları bildirilmiştir. Bazı çalışmalarda ise klinik ortamlardaki yaygınlığı %2-16 arasında olduğu tespit edilmiştir (Sadock ve Sadock 2009). Psikiyatri kliniklerinde yatarak tedavi gören hastalar arasında, ayakta tedavi görenlere göre görülme sıklığının daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Grilo, 2002; Zimmerman, 2005).

Cinsiyet ve Yaş Farklılıkları

Narsistik eğilimler, cinsiyet açısından değerlendirildiğinde farklı bakış açıları ve sonuçların olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar NKB'nin kadın ve erkek arasında eşit düzeyde görüldüğünü bildirmiştir (Lasch, 2006). Bazı araştırmacılar (Akhtar ve Thomson, 1982; Philipson, 1985) ise narsistik eğilimlerin erkeklerde daha fazla görüldüğünü ifade etmişlerdir. Bu bulgu, erkeklerde (%1,2) kadınlardan (%0,7) daha yüksek NKB oranları bildiren genel toplum tabanlı verilerle tutarlıdır (Dhawan, 2010). İkinci olarak, klinik çalışmaların çoğu erkekler arasında daha yüksek yaygınlık oranları bulmuştur (Fossati,2005; Lynam Disord, 2007). NKB teşhisi konan bireylerin %50-75'i erkektir (APA, 2013).

Askerlerden oluşan bir örneklemde narsisism (özellikler veya kişilik bozukluğu ile birlikte) tanısı konan hastaların %95'nin erkek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun meslek ile ilişkili bir cinsiyet farklılığına işaret ettiği söylenebilir (Crosby ve Hall, 1992). Çıkar elde etme amacıyla sömürücülük, ayrıcalık elde etme, hak iddia etme, güç ve otorite elde etme çabaları gibi davranışların erkeklerde daha fazla görüldüğüne dair araştırma bulgularına da rastlanmaktadır (Grijalva ve ark., 2015).

Ergenlikten yetişkinliğe geçişteki belirli gelişimsel zorluklar nedeniyle, narsisistik sorunlar, ergenlik döneminin sonlarında ve yirmili yaşların başındaki kişilerde sıklıkla görülür. Bu tür rahatsızlıklar genellikle gelişimsel yaşam deneyimleriyle düzeltilir ve normalde yetişkin NKB'sine dönüşmez (Ronningstamve ark..1995). Bununla birlikte, hem çocuklarda hem de ergenlikte NKB'nin varlığı ampirik olarak doğrulanmıştır (Kernberg ve ark.,1998). Diğer B kümesi bozukluklarından farklı olarak, NKB genellikle ileri yaşla birlikte azalmaz ya da yatışmaz. Aslında

orta yaş, kronik inkâr, boşluk, değersizlik, suçluluk ve sinizmle birlikte NKB'nin gelişmesi veya konuşulması için özellikle kritik bir dönemdir (Kernberg,1980). Yaşlı insanlarda da önemli düzeyde narsisistik patoloji ve kişilik bozukluğu bulunmuştur (Kernberg, 1977).

Eşlik Eden Önemli Psikopatolojik Durumlar

Narsisistik Kişilik Bozukluğu gösteren bireyler, önemli fiziksel ve ruhsal sağlık komorbiditeleri ve sosyal problemler yaşarlar. Ancak NKB, ruhsal veya kişilik bozukluğu olan hastaların çoğu klinik örnekleminde nispeten düşük bir prevalansa sahiptir (Zimmerman, 2005; Katerud, 2007). Depresyon ve distimi, NKB'ye en sık eşlik eden ruhsal sorunlardır. NKB gösteren bireylerde eş zamanlı, madde kullanımı, duygudurum, anksiyete ve diğer kişilik bozukluklarının yüksek oranda olduğu da gözlenmiştir (Stinson, 2008). Anoreksiya nervoza ve travma sonrası stres bozukluğu ile birlikte görüldüğü de tespit edilmiştir. Aynı zamanda, NKB gösteren kişiler artan intihar riski altındadır (Ronningstam, 1996). NKB ile en sık birlikte görülen (DSM-5'te tanımlanan) kişilik bozuklukları ise, histrionik kişilik bozukluğu ve antisosyal kişilik bozukluğudur. Bu birliktelik durumu ayırıcı tanıda zorluklar yaratabilir (Widiger, 1998).

Stinson ve arkadaşları (2008), yaptıkları bir araştırmada NKB tanısı alan katılımcılar arasında yüksek madde kullanımının (%40.6), duygudurum bozukluğunun (%28.6) ve anksiyete bozukluğunun (%40) eşlik ettiğini tespit etmişlerdir.

NKB'nin bu tür ruhsal sorunların komorbiditelerine katkıda bulunan temel özellikleri arasında sıklıkta utanç, çaresizlik, kendine yönelik öfke, yüksek düzey kendine hayranlık ve dürtüsellik bulunur (Casillas ve Clark, 2002). Bu özellikler, birden çok intihar girişimi, intihar girişiminde ölümcül yöntemler kullanma, işten çıkarılma veya ev içi, ekonomik veya sağlıkla ilgili sorunlarda intihar girişiminde bulunmanın önemli bir öngörücüsüdür (Ansell ve ark., 2015;Blasco-Fontecilla ve ark., 2010).

Fiziksel sağlık sonuçları ile ilişkili olarak yapılmış araştırmalarda, NKB dahil olmak üzere B Kümesi kişilik bozukluğu gösteren bireyler, kişilik bozukluğu göstermeyenlere göre kardiyovasküler hastalığa bağlı daha yüksek ölüm oranları göstermiştir (Samuels, 2011; Quirk ve ark., 2014). Aynı zamanda NKB özellikle gastrointestinal rahatsızlıklar ile de ilişkili bulunmuştur (Quirk ve ark., 2015). Narsistik kişilik bozukluğu gösteren bireylerin akut bir şekilde ortaya çıkan çeşitli sağlık problemleri yaşadıkları da sıklıkla görülmektedir (Samuels, 2011).

Davranışsal açıdan bakıldığında, NKB dahil olmak üzere B Kümesi kişilik bozuklukları tanısı konan bireylerde, daha fazla ceza mahkûmiyeti alma, daha uzun süreler cezaevinde kalma, daha fazla şiddet gösterme

öyküsü, başkalarına yönelik daha fazla eziyet ya da istismar ve daha fazla sosyal ilişkilerinde bozulma olduğuna dair araştırma bulguları ortaya konmuştur. Ek olarak, NKB gösteren bireylerin hekim-hasta ilişkilerinde, dramatik, duygusal ve kaotik düşünme ya da davranışları ve kişilerarası işlev bozukluğu nedeniyle zorluklar görülebilir (Samuels, 2011).

Patolojik Narsisizm ve Narsisistik Kişilik Bozukluğunun Etiyolojisi

Kişilik bozukluklarında kişinin mizacının mı yoksa yetiştirilme tarzının mı etkili olduğu yaygın bir tartışma konusudur (Paris, 1999). Bazı araştırmacılar kişinin genetik, nöropsikolojik ve biyolojik yapısının kişilik özelliklerinde bir etkisi olduğunu ancak kişilik bozukluklarıyla doğrudan ilişkili olmadığını savunmaktadırlar (Livesley, 2003; Livesley ve Jang, 2000). Üçüncü bir yorum ise, klinik perspektiften türetilebilir ve narsisizmin açık ve gizli biçimleri arasındaki ayrımı içerir. Psikanalistler, narsisizmi ebeveynin duyarsızlığına bağlamaktadırlar, bunun da çocuğun savunmaya yönelik büyüklenmeci davranışlarının gelişmesiyle sonuçlandığını ifade etmektedirler (Kernberg, 1975).

Narsisizm ile ilgili etiyolojik teorilerle ilgili geniş ve zengin bir literatür vardır. Ayrıca, Narsistik kişilik bozukluğu ile ilişkili araştırmaların çoğunluğu Psikanalitik ve psikodinamik kuram ağırlıklıdır. Erken dönemde bakım verenler ile bebek arasında sağlıklı bağlanmanın oluşamaması ve bebeğin ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi bebeğin olumsuz duyguları deneyimlemesine neden olmaktadır (Mahler, 1967). Bu şekilde olumsuz gelişim sürecinin ardından bebek nesneye yapması gereken libidinal yatırımı kendisine yapmakta ve dış dünya yerine iç dünyasında yaşamaya yönelmektedir (Freud, 1914).

Ancak son zamanlarda sosyal öğrenme ve bağlanma teorisi açısından yapılan araştırmalara da rastlanmaktadır. Bu son çalışmaların çoğu, öncelikle ebeveyn davranışına odaklanmıştır. Narsisizm ve ebeveynlik tarzı arasındaki ilişkiler incelenmiş, incelenen çocukların yaş ve uyruğunda farklılıklar olmasına rağmen, hepsinde işlevsiz ebeveynliğin yetişkinlikte patolojik narsisizmin gelişimi ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermektedir. İlginç bir şekilde, araştırmalar ebeveyn tarafından şımartılmanın hem büyüklenmeci narsisizm hem de kırılgan narsisizm ile ilişkili olduğunu öne sürmesine rağmen, ebeveyn kayıtsızlığının ve çocuğun duygusal olarak kontrol edilme davranışının da kırılgan narsisizm ile ilişkili olma olasılığının yüksek olduğu bildirilmiştir (Horton, 2011).

Narsisizmin ortaya çıkması ve gelişmesinde ebeveynlerin rolü üzerine klinik alandan gelen bilgiler çok değerli bilgiler sunmaktadır (Kernberg, 2006; Kohut, 2015). Çocuğun sağlıklı bir narsisizm geliştirebilmesi için koşulsuz sevgi ile, değerli olduğunu hissettiği, başarılarının takdir edildiği

bir ortamda büyümesi gerekir (Kohut, 2017). Diğer taraftan sevgi ve takdir edilme abartılırsa ya da gerçeklikten koparsa, çocuk zamanla çok özel olduğu ve bunun için özel bir muameleyi hak ettiği düşüncesini içselleştirerek etrafına bu şekilde davranmaya başlayabilir. Tanrı'nın bir lütfuymuş gibi davranıp, çocuklarını hep merkezde tutan, onlara aşırı değer atfeden ebevenylik tarzının çocuklarda büyüklenmeci narsisizmin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir faktör olduğu görülmektedir (Otway & Vignoles, 2006). Öte yandan ebeveynlerin çocuklarına soğuk ve empatiden uzak, destekleyici olmayan bir şekilde davranmaları ve onlara kendilerinin narsisitik bir uzantısı gibi ve kontrol edici bir şekilde davranmaları narsisizmin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde rol oynamaktadır (Miller, 1981; Kernberg 2006). Reich (1960) narsisizmin kırılgan duygulara karşı geliştirilmiş bir savunma mekanizması olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, narsisistik bireylerin erken travma deneyimleri sonucunda özsaygılarını düzenlemede yaşadıkları yetersizlikten muzdarip olduklarını da ileri sürmüştür.

Çocuk ve bakım veren arasındaki ilişkide erken dönem sorunlarının narsisizm gelişimiyle bağlantılı olabileceğine dair ortaya çıkan kanıtlar bazı bağlanma araştırmalarına dayanmaktadır. Çalışmalar, hem kayıtsız hem de kaygılı bağlanma stilleri ile yetişkinlerde patolojik narsisizm ve NKB arasında bir ilişki olduğunu bildirmiştir (Rosenstein, 1996; Dickinson, 2003; Otway, 2006; Miller, 2010; Fossati, 2014). Bu güvensiz bağlanma örüntüleri (yani kayıtsız ve kaygılı), narsistik kişilik bozukluğu (büyüklenmecilik ve kırılganlık) ile ilişkilendirilmiştir (Meyers, 2011).

Narsistik kişilik bozukluğu ile ilişkili olabilecek genetik çalışmalara çok az rastlanmaktadır. Bir araştırmada, 19-35 yaşları arasındaki 1386 Norveç ikiz çiftinde B kümesi kişilik bozuklukları değerlendirilmiştir. Anti sosyal kişilik bozukluğu için %38, sınırda kişilik bozukluğu için %35, histriyonik kişilik bozukluğu için %31 ve Narsistik kişilik bozukluğu için %24 kalıtsallık tahmini yapılmıştır (Torgersen, 2008). 36 biyolojik akraba aile grubundan 144 katılımcı ile yapılan başka bir araştırmada, Narsistik Kişilik özellikleri ve ebeveynlik tarzları incelenmiştir. Sonuçlar, narsisizm seviyelerinin baba-kız ilişkisi için önemli olduğunu, ancak diğer ebeveyn-çocuk çiftleri için sıfıra yakın bir korelasyon gösterdiğini bildirmiştir. Yazarlar, bu sonucu Narsisistik kişilik özellikleri için X kromozomu dâhil olmak üzere, ebeveynlik tarzının katkısının nispeten az olduğu şeklinde yorumlamışlardır (Miles, 2014).

Narsisistik Kişilik Bozukluğunun Yönetimi ve Tedavisindeki Zorluklar

Patolojik narsisizm veya NKB için bir dizi spesifik tedavi yöntemi ya da stratejisi geliştirilmiş ve savunulmuştur. Ancak hiçbiri etkililik

açısından sağlam bir şekilde test edilememiş ve herhangi birinin üstün olduğu kanıtlanmamıştır. Bununla birlikte, hasta-klinisyen arasındaki terapötik ittifak bu farklı yaklaşımlarda ortak bir tema oluşturmakta ve merkezi bir rol oynamaktadır.

NKB gösteren kişilerin tedaviye yönlenmesi, tedaviyi kabul etmesi ve birinden yardım istemesi oldukça zor bir durumdur. Genellikle, kliniklere başvursalar bile, çeşitli fiziksel şikâyetlerle birinci basamak hizmetlerine başvururlar ancak bu aşamada tanı genellikle gözden kaçabilir. Çeşitli yaşam olayları sonucu tedaviye başvururlar. Bu başvuruların altında yatan ortak tema, yaşam deneyimlerinin ve özellikle de ilişkilerinin, yüksek standartlarına ve beklentilerine uymaması nedeni ile gelişen sorunlardır. Sıklıkla, yaşadıkları bu zorlukların kendi sorunlu kişilik özelliklerinden kaynaklanabileceğine dair iç görüleri oldukça zayıftır. Bunun yerine sorunlarını dışsallaştırır ve başkalarına yansıtırlar. Çeşitli araştırmalarda, NKB gösteren bireylerin diğer psikiyatrik problemlere göre daha yüksek oranda tedaviyi sonlandırdıkları tespit edilmiştir (Ogrodniczuk ve ark.,2009).

NKB gösteren kişilerde mağduriyet veya hak sahibi olma duygusu yaygındır. Başkalarını kendilerine kötü muamele etmekle suçlar veya onları kendi içinde yaşadığı ancak savunma mekanizması nedeni ile inkâr ettiği hatalar için eleştirir. Ailesi, arkadaşları ve işverenleri ile ilgili zorlukları ya da şikâyetleri kabul etmedikleri ya da inkâr ettikleri için yasal yaptırımlara dair ciddi kriz durumları yaşayabilirler. Diğer belirgin zorluklar arasında sosyal izolasyon, cinsel işlev bozukluğu, sinirlilik, saldırganlık ve ruh halini yükseltmek için uyuşturucu ve/veya alkole bağımlılığın artması yer alır. Bazıları boşluk, disfori ve çaresizlik duygularını bildirir. Bazılarında ise özellikle bir ilişkinin kopması veya işlerini kaybetme gibi olaylarda utanç, aşağılanma ve değersizlik duyguları ağır basabilir. Bu durumların ardından, depresif bozukluk veya intihar eğilimi gibi eşzamanlı ruhsal sorunlar ile psikiyatri kliniğine sevk edilebilirler.

NKB gösteren bireyler, özel olma duygularını tehdit ettiği, utanç, aşağılanma ve düşük öz saygı duygularını tetiklediği için kişilik bozukluğu tanısını sıklıkla kabul etmezler. Bu nedenle hastalar nadiren NKB tanısı nedeniyle ruh sağlığı kurumlarına başvururlar. Genellikle anksiyete veya depresif bozukluklar gibi eşlik eden ruhsal sorunlar nedeni ile hastane başvurularının olduğu gözlenmektedir.

NKB gösteren kişiler genellikle tedavi ittifakı içinde yer almakta zorlanırlar. Tedavi ittifakı, herhangi bir tedavinin ilk aşamalarında gerekli olup, ana hatlarıyla belirlenmiş bir tedavi çerçevesi içinde karşılıklı olarak kabul edilen hedefleri belirlemektedir. Hasta ve sağlık uzmanlarının bu tedavi amaçlarına karşılıklı uyması beklenmektedir. Ancak NKB gösteren bireyler bu ittifakı başaramadıkları için tedavilerinde güçlükler ortaya

çıkmaktadır. Algılanan küçük düşmelerle bağlantılı olarak ortaya çıkan utanç, aşağılanma duyguları ve başkalarından saygısızlık görme, NKB gösteren bireyler için merkezi bir çatışma nedeni olabilir ve ardından terapötik ilişki içinde belirli zorluklara neden olabilir. Birey zayıflık ve savunmasızlığı hasta olma kavramı ile eşleştirdiğinde, terapötik yardım teklifi utanç duygularını tetikleyebilir. Bu tür kırılganlık duyguları tahammül edilemez bir duruma gelebilir ve hasta ile klinisyen arasındaki ilişki içerisinde yansıtma, büyüklenmeci ya da her şeye gücü yeten davranışlar ile savunulur hale gelebilir. Narsisistik bir hastayla ilişki kurmaya çalışırken, sağlık profesyonellerinin hastanın reddedilme ve çaresizlik duygularına tahammül etmesi gerekebilir (Yakeley, 2018).

Bu bireylerin psikoterapi süreci, klinisyenlerde karmaşık karşı aktarım tepkilerini tetikleyebilir. Bu karşı aktarım tepkileri; hayal kırıklığı, öfke veya hiçlik gibi ya da tam tersine, özel olma ve tümgüçlülük gibi duyguları kapsayabilir. Klinisyen karşı-aktarım olarak, hasta ile tedavi ilişkisinde kendini yok sayılmış, çaresiz, seans sırasında ise sıkılma ve belirsizlik duyguları içinde hissedebilir. Bu durumlarda klinisyen kendine yönelik neyi yanlış yaptığını düşünüp çaresizlik döngüsüne girmek yerine NKB gösteren danışanın psikololjik formülasyonuna odaklanmalıdır (McWilliams, 2009;Yakeley, 2018).

Tanzilli ve meslektaşları (2015) NKB'li hastaları tedavi eden uzmanların olumsuz karşı aktarım yaşama olasılığının diğer psikiyatrik tanı gruplarına göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte eleştiriye ve olumsuz davranışa maruz kalma duygularını da hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu yazarlar, hastanın terapist ile güvenli ve güvene dayalı bir ilişki kuramama potansiyelinin tedavinin önünde önemli bir engel olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum, vaka tartışma gruplarının oluşturulmasının ve klinisyenin süpervizyon desteği almasının önemini ortaya koymaktadır. Hastanın psikopatolojisini, kişilerarası ilişki zorluklarını anlamak ve bunların terapötik ilişkiyi nasıl etkilediği hakkında daha derinlemesine farkındalık kazanmak amacıyla klinisyenin duygularını güvenli bir şekilde keşfedilebildiği süpervizyon ortamları gerekmektedir (McWilliams, 2009;Yakeley, 2018).

Narsisistik kişilik bozukluğu gösteren hastaların tedavisinde ortaya çıkan zorluklar genellikle şu şekilde özetlenebilir.

• Tedavinin erken sonlandırılması veya ani terk,

• Gelişimsel yaşam değişimlerine duyarlılık (örneğin evlilik, doğum, yaşlanma) ve tedavi ittifakını bozabilecek ani yaşam olayları,

• Teşhisin reddi (özellikle de büyüklenmeci tutum ve empati eksikliği özellikleri nedeni ile),

• Terapist tarafından da dâhil olmak üzere suçlanma, eleştirilme ve haksız muamele görme hissi,

• Özellikle utanç, aşağılanma ve kırılganlık duygularına tahammülsüzlük,

• Terapötik değişikliğe dair her hangi bir kanıt olmaksızın terapiste memnuniyet bildirmek, terapisti etkilemek veya görüşlerini taklit etmek,

• Tedavi başarısızlığını öne sürerek sık sık yeni tedavi arayışlarına girişmek,

• İntihar düşüncesi ve davranışı,

• Semptomlardan ikincil kazanç,

• Daha kötü prognozla ilişkili agresif, antisosyal veya psikopatik özellikler,

• Tedavi eden klinisyende olumsuz karşı aktarımsal duygular (hastayı tedaviden dışlamak gibi yararsız veya cezalandırıcı yanıtlara yol açabilir). (Yakeley, 2018).

Sonuç

Klinikte, Narsisizmin tanınması konusunda bilgi eksikliğinin olduğu görülmektedir. Mevcut tanı kriterlerinin veya araçlarının hiçbirinin gelişim narsisismi, patolojik narsisism ve narsisistik kişilik bozukluğu gibi varyasyonlar arasındaki farkları hesaba katmadığı görülmektedir. DSM sisteminde ise NKB ile ilgili olarak, patolojik narsisismin büyüklenmeci boyutuna aşırı vurgu yapılmış olup kırılganlık boyutuna hiç değinilmemiş olduğu görülmektedir. DSM kriterlerine göre tanısının konulup konulmadığına bakılmaksızın, ruh sağlığı profesyonellerinin hastalarında narsisistik patolojinin varlığına karşı uyanık olmaları son derece önemli görünmektedir. Çünkü fark edilmeyen bu durum, bu vakaların yönetimini ve tedavisini önemli ölçüde imkansız hale getirebilecektir. Ayrıca, klinisyenler bu vakalarla çalışırken, sağlıklı ve patolojik narsisizm arasındaki ince ayrıntıları da fark etmelidir. Tüm klinisyenler, narsisistik eylemlerle yalnızlaşma riski altındaki bu hastaları daha derinlemesine anlamaya gayret etmelidir.

Kaynaklar

Akhtar, S. (2000). The Shy Narcissist. Changing Ideas In A Changing World: The Revolution in Psychoanalysis. Essays in Honour of Arnold Cooper, 111-119.

Akhtar, S. ve Thomson, J. A. (1982). Overview: Narcissistic personality disorder. The American journal of psychiatry 139(1),12-20.

American Psychiatric Association (1980). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM- III). 3rd ed. Washington: American Psychiatric Press.

American Psychiatric Association (1987). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-III-R), 3rd rev ed. Washington: American Psychiatric Press.

American Psychiatric Association (1990). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV). 4th ed. Washington: American Psychiatric Press.

Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). Ruhsal Bozuklukların Tanımsal ve Sayımsal Elkitabı, 5. Baskı (DSM-V) (E Köroğlu, Çev.) Ankara, Hekimler Yayın Birliği.

Ansell, E. B., Wright, A. G. C., Markowitz, J. C., Sanislow, C. A., Hopwood, C. J., Zanarini, M. C., … Grilo, C. M. (2015). Personality disorder risk factors for suicide attempts over 10 years of follow-up. Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 6(2), 161–167.

Blasco-Fontecilla, H., Baca-Garcia, E., Duberstein, P., Perez-Rodriguez, M. M., Dervic, K., Saiz-Ruiz, J., Oquendo, M. A. (2010). An Exploratory Study of the Relationship between Diverse Life Events and Specific Personality Disorders in a Sample of Suicide Attempters. Journal of Personality Disorders, 24(6), 773–784.

Britton, R. (2003). Sex, Death and the Superego: Experiences in Psychoanalysis. Karnac Books.

Cain, N. M., Pincus, A. L., & Ansell, E. B. (2008). Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across clinical theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis. Clinical Psychology Review, 28(4), 638–656.

Casillas, A., & Clark, L. A. (2002). Dependency, Impulsivity and Self-Harm: Traits Hypothesized to Underlie the Association Between Cluster B Personality and Substance Use Disorders. Journal of Personality Disorders, 16(5), 424–436.

Cleckley, H. (1955). The mask of sanity: An attempt to clarify some issues about the so-called psychopathic personality (3rd ed.). C V Mosby Co.

Crosby, R. M., & Hall, M. J. (1992). Psychiatric evaluation of self-referred and non-self-referred active duty military members. Military Medicine, 157(5), 224–229.

Dhawan, N., Kunik, M. E., Oldham, J., & Coverdale, J. (2010). Prevalence and treatment of narcissistic personality disorder in the community: a systematic review. Comprehensive Psychiatry, 51(4), 333–339.

Dickinson, K. A., & Pincus, A. L. (2003). Interpersonal Analysis of Grandiose and Vulnerable Narcissism. Journal of Personality Disorders, 17(3), 188–207.

Ellis, H. (1989).Autoeroticism: A psychological study. Alienist Neurol 19:260–99.

Fossati, A., Beauchaine, T. P., Grazioli, F., Carretta, I., Cortinovis, F., & Maffei, C. (2005). A latent structure analysis of Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition, Narcissistic Personality Disorder criteria. Comprehensive Psychiatry, 46(5), 361–367.

Fossati, A., Feeney, J., Pincus, A., Borroni, S., & Maffei, C. (2015). The structure of pathological narcissism and its relationships with adult attachment styles: A study of Italian nonclinical and clinical adult participants. Psychoanalytic Psychology, 32(3), 403–431.

Frances, A. (1980). The The DSM-III personality disorders section: a commentary. American Journal of Psychiatry, 137(9), 1050–1054.

Freud, S. (1914). On narcissism: An introduction. Standardth ed. London: Hogarth Press.

Grijalva, E., Newman, D. A., Tay, L., Donnellan, M. B., Harms, P. D., Robins, R. W., ve Yan, T. (2015). Gender differences in narcissism: A meta-analytic review. Psychological Bulletin, 141(2), 261.

Grilo, C. M. (2002). Are there gender differences in DSM-IV personality disorders? Comprehensive Psychiatry, 43(6), 427–43.

Hare, R. D. (2003). Manual for the Revised Psychopathy Checklist (2nd ed.). Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.

Hartmann, H. (1950). Comments On The Psychoanalytic Theory Of The Ego. The Psychoanalytic Study Of The Child, 5:74-96, New York: International Universities Pres.

Hasin, D. S., & Grant, B. F. (2015). The National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions (NESARC) Waves 1 and 2: review and summary of findings. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 50(11), 1609–1640.

Jacobson, E. (1954). The Self and the Object World. The Psychoanalytic Study of the Child, 9(1), 75–127.

Jenkins, R., Bebbington, P., Brugha, T., Farrell, M., Lewis, G., & Meltzer, H. (2003). British Psychiatric Morbidity Survey. International Review of Psychiatry, 15(1-2), 14–18.

Katerud S, Wilberg T (2007) From general day hospital treatment to specialised treatment programmes. International Review of Psychiatry, 19: 39–49.

Kay, J., Tasman, A.(2006). Essentials of Psychiatry. Chichester: John Wiley and Sons; 789-814.

Kernberg P., Hajal F., Normandin L. (1998) Narcissistic personality disorder in adolescent inpatients—A retrospective record review study of descriptive characteristics. In Disorders of Narcissism: Diagnostic, Clinical and Empirical Implications (Ed. E. Ronningstam), pp. 437–456. American Psychiatric Press, Washington.

Kernberg, O. (1975). Borderline Conditions and Pathological Narcissism. New York: Jason Aronson.

Kernberg, O. (2012). A Contemporary Reading of "On Narcissism". In Joseph Sandler, E.S. Person, P. Fonagy (Eds), Freud's On Narcissism: An Introduction. (pp. 131-148). London, UK: Karnac.

Kernberg, O. F. (1986). Severe personality disorders: Psychotherapeutic strategies. Yale University Press.

Kernberg, O. F. (2006). Sınır durumlar ve patolojik narsisizm. (M. Atakay, Çev.) İstanbul: Metis.

Kernberg, O.F. (1977). Normal psychology of the aging process, revisited II. Discussion. J. Geriatric Psychiatry, 10: 27–45.

Kernberg, O.F. (1980). Internal World and External Reality. Aronson, New York.

Kernberg, O.F. (1998). The psychotherapeutic management of psychopathic, narcissistic and paranoid transference. In Psychopathy. Antisocial, Violent and Criminal Behavior (Eds T. Millon, E. Simonsen, M. Birket-Smith, R.D. Davis), pp. 372–392. Guilford, New York.

Kohut, H. (1966). Forms and Transformations of Narcissism. Journal of the American Psychoanalytic Association, 14(2), 243–272.

Kohut, H. (2015). Kendiliğin Çözümlenmesi. (C. Atbaşoğlu, B. Büyükkal, C. İşcan Çev.) İstanbul: Metis

Kohut, H. (2017). Kendiliğin Yeniden Yapılanması. (O. Cebeci, Çev.) İstanbul: Metis.

Köroğlu, E. ve Bayraktar, S. (2010). Kişilik Bozuklukları. Ankara: HYB Yayıncılık.

Lasch, C. (2006). Narsisizm kültürü. Çev. Suzan Öztürk ve Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Lenzenweger, M. F., Lane, M. C., Loranger, A. W., & Kessler, R. C. (2007). DSM-IV Personality Disorders in the National Comorbidity Survey Replication. Biological Psychiatry, 62(6), 553–564.

Lynam, D. R., & Widiger, T. A. (2007). Using a General Model of Personality to Understand Sex Differences in the Personality Disorders. Journal of Personality Disorders, 21(6), 583–602.

Mahler, M. S. (1967). On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation. Journal of the American Psychoanalytic Association, 15(4), 740–763.

McWilliams, N. (2009). Psikanalitik tanı klinik süreç içinde kişilik yapısını anlamak. (E. Kalem, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Meyers, B., Pilkonis, P.A. (2011). Attachment theory and narcissistic personality disorder. In The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder: Theoretical Approaches, Empirical Findings, and Treatments (eds WK Campbell, JD Miller): 434–444. John Wiley & Sons.

Miles, G. J., & Francis, A. J. P. (2014). Narcissism: Is parenting style to blame, or is there X-chromosome involvement? Psychiatry Research, 219(3), 712–713.

Miller, A., (1981). The drama of the gifted child: The search for the true self. (R.N. Ward, Çev.) New York: BasicBooks Inc.

Miller, J. D., & Campbell, W. K. (2008). Comparing Clinical and Social-Personality Conceptualizations of Narcissism. Journal of Personality, 76(3), 449–476.

Miller, J. D., Dir, A., Gentile, B., Wilson, L., Pryor, L. R., & Campbell, W. K. (2010). Searching for a Vulnerable Dark Triad: Comparing Factor 2 Psychopathy, Vulnerable Narcissism, and Borderline Personality Disorder. Journal of Personality, 78(5), 1529–1564.

Millon, T., Grossman, S., Millon, C., Meagher, S., Ramnath, R. (2004).Personality Disorders in Modern Life. 2nd Ed. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Norton, R. S. (2011). Parenting as a cause of narcissism: Empirical support for psychodynamic and social learning theories. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments (p. 181–190). John Wiley & Sons, Inc..

Ogrodniczuk, J. S., Piper, W. E., Joyce, A. S., Steinberg, P. I., & Duggal, S. (2009). Interpersonal problems associated with narcissism among psychiatric outpatients. Journal of Psychiatric Research, 43(9), 837–842.

Otway, L. J., & Vignoles, V. L. (2006). Narcissism and Childhood Recollections: A Quantitative Test of Psychoanalytic Predictions. Personality and Social Psychology Bulletin, 32(1), 104–116.

Özsaydın, S. (1984). Psikiyatri Sanal Matbaacılık, cilt:7, İstanbul.

Paris, J. (1999). Nature and nurture in psychiatry: a predisposition-stress model of mental disorders. Washington, DC: American Psychiatric Press.

Philipson, I. (1985). Gender and narcissism. Psychology of Women Quarterly, 9(2), 213-228.

Pincus, A. L., & Lukowitsky, M. R. (2010). Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder. Annual Review of Clinical Psychology, 6(1), 421–446.

Pincus, A. L., Cain, N. M., & Wright, A. G. C. (2014). Narcissistic grandiosity and narcissistic vulnerability in psychotherapy. Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 5(4), 439–443.

Quirk, S. E., El-Gabalawy, R., Brennan, S. L., Bolton, J. M., Sareen, J., Berk, M., … Williams, L. J. (2014). Personality disorders and physical comorbidities in adults from the United States: data from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 50(5), 807–820.

Reich, A. (1960). Pathologic Forms of Self-Esteem Regulation. The Psychoanalytic Study of the Child, 15(1), 215-232.

Ronningstam, E. (1996). Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder in Axis I Disorders. Harvard Review of Psychiatry, 3(6), 326–340.

Ronningstam, E. (2016). Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder: Recent Research and Clinical Implications. Current Behavioral Neuroscience Reports, 3(1), 34–42.

Ronningstam, E., Gunderson, J., & Lyons, M. (1995). Changes in pathological narcissism. The American Journal of Psychiatry, 152(2), 253–257.

Ronningstam, E.F. (2014). Narcissistic personality disorder. In Gabbard's Treatments of Psychiatric Disorders (ed GO Gabbard): 1073–86. American Psychiatric Publishing.

Rosenstein, D. S., & Horowitz, H. A. (1996). Adolescent attachment and psychopathology. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64(2), 244–253.

Sadock BJ, Sadock VA.(2009). Kişilik Bozuklukları. In: Klinik Psikiyatri El Kitabı (A. Bozkurt, Çev. Ed.). 4. Baskı. 269-288. Ankara: Güneş Kitabevi.

Samuels, J. (2011). Personality disorders: Epidemiology and public health issues. International Review of Psychiatry, 23(3), 223–233.

Samuels, J., Eaton, W. W., Bienvenu, O. J., Brown, C. H., Costa, P. T., & Nestadt, G. (2002). Prevalence and correlates of personality disorders in a community sample. British Journal of Psychiatry, 180(06), 536–542.

Stinson, F. S., Dawson, D. A., Goldstein, R. B., Chou, S. P., Huang, B., Smith, S. M., Ruan, W. J., Pulay, A. J., Saha, T. D., Pickering, R. P., & Grant, B. F. (2008). Prevalence, correlates, disability, and comorbidity of DSM-

IV narcissistic personality disorder: results from the wave 2 national epidemiologic survey on alcohol and related conditions. The Journal of clinical psychiatry, 69(7), 1033–1045.

Stormberg, D., Ronningstam, E., Gunderson, J., & Tohen, M. (1998). Pathological narcissism in bipolar disorder patients. Journal of Personality Disorders, 12(2), 179–185.

Svrakic, D.M., Cloninger, C.R.(2007). Kişilik Bozuklukları. In: Sadock BJ, Sadock VA (Eds). Comprehensive Textbook of Psychiatry (H. Aydın, A. Bozkurt, Çev. Ed.). 8. Baskı. Ankara: Güneş Kitabevi p.2063-2104.

Tanzilli, A., Colli, A., Muzi, L., & Lingiardi, V. (2015). Clinician Emotional Response Toward Narcissistic Patients: A Preliminary Report. Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome, 18:1–9.

Torgersen, S., Czajkowski, N., Jacobson, K., Reichborn-Kjennerud, T., Røysamb, E., Neale, M. C., & Kendler, K. S. (2008). Dimensional representations of DSM-IV cluster B personality disorders in a population-based sample of Norwegian twins: a multivariate study. Psychological Medicine, 38(11), 1617-25.

Torgersen, S., Kringlen, E., & Cramer, V. (2001). The Prevalence of Personality Disorders in a Community Sample. Archives of General Psychiatry, 58(6), 590-596.

Trull, T. J., Jahng, S., Tomko, R. L., Wood, P. K., & Sher, K. J. (2010). Revised NESARC personality disorder diagnoses: gender, prevalence, and comorbidity with substance dependence disorders. Journal of personality disorders, 24(4), 412–426.

Widiger, T. A., & Trull, T. J. (1998). Performance characteristics of the DSM–III–R personality disorder criteria sets. In T. A. Widiger, A. J. Frances, H. A. Pincus, R. Ross, M. B. First, W. W. Davis, & M. Klein (Eds.), DSM–IV sourcebook (Vol. 4, pp. 357–373). Washington, DC: American Psychiatric Association.

Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. Journal of Personality and Social Psychology, 61(4), 590–597.

Yakeley, J. (2018). Current understanding of narcissism and narcissistic personality disorder. BJPsych Advances, 24(05), 305–315.

Zimmerman, M., Rothschild, L., & Chelminski, I. (2005). The Prevalence of DSM-IV Personality Disorders in Psychiatric Outpatients. American Journal of Psychiatry, 162(10), 1911–1918.

Bölüm 36

FLEKSO BASKI SİSTEMİ VE KULLANIM ALANLARI

Osman ŞİMŞEKER

GİRİŞ

Flekso baskı sistemi, matbaacılık sektöründe kullanılan temel baskı sistemlerinden birisidir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında flekso baskı, adını kullandığı mürekkepten alan "anilin baskı" olarak anılmıştır. Anilin baskı sistemindeki gelişmeler, (anilin boyanın, baskı mürekkebi olarak kullanılmasından sonra bu şekilde adlandırılmıştır) 1987 yıllarında başlar ve ilk anilin baskı üniteleri 20. yüzyılın başlarında kağıt çanta üzerine baskı yapmak için kullanılmıştır. İlk bobinden bobine anilin baskı makinesi 1914 yılında üretime başlamıştır. Bu yüzden flekso baskı makinelerinin yüz yıllık bir geçmişi vardır [1]. 20. Yüzyıla girerken Flekso Baskı Sisteminde bazı yenilikler ve çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu yenilik ve çalışmalar; kullanılacak yere uygun ve hassas fotopolimer flekso baskı kalıplarının üretilmesi, mürekkep transfer eden aniloks merdanenin farklı teknik ve özelliklerde geliştirilmesi, farklı amaçlarla yenileştirilmiş ve geliştirilmiş güncel ve modern flekso baskı mürekkepleri, baskı işlemindeki değişkenlerle uyumlu bir şekilde çalışılabilmesi, gelişen teknoloji ile baskı hızının daha da ileri seviyelere taşınabilmesi, modern ekran ve görüntüleme yöntem ve teknolojilerinin kullanımı, optimimize edilen film çıkış yada ctp işlemlerinin kullanılması şeklinde sıralanabilir.

Günümüzde plastik teknolojisinin gelişmesi ve üretimde verimli kullanılabilmesi nedeniyle, yaygın bir şekilde kullanılmaya devam eden flekso baskı sistemi; hem tifdruk baskı sistemi hem de baskı kalitesi, çözünürlük, farklı baskıaltı malzemelerine baskı ve az sayıda baskı işlemlerine maliyet açısından izin vermesi konusunda ofset baskı ile rekabet eder duruma gelmiştir [2].

ÇALIŞMA PRENSİBİ

Flekso baskı sistemi Tipo baskı sistemi ile birlikte, yüksek baskı sisteminin bir alt birimidir. Bu baskıyı yüksek baskı sistemine dahil eden neden, baskı kalıbının yükseklik formudur. Kalıpta baskıyı gerçekleştirecek yani baskı kalıbında mürekkep alıp baskı yapacak bölümlerin, mürekkep almayıp baskı yapmayacak bölümlere göre yüksekte bulunuşudur. Flekso baskı sisteminde; baskı kalıbı ile baskıaltı malzemesi baskı sırasında birbirine temas ettiği için, bu sistemi aynı zamanda "direkt baskı yöntemi" olarak da adlandırılır [3]. Flekso baskı sisteminde kullanılan kalıplar, dairesel şekilde kalıp silindirine sarılabilecek derecede esnek yapıdadır.

Sistemin mekanizması ve çalışma şekli; mürekkep haznesi, mürekkep hazne merdanesi, aniloks merdane, kalıp silindiri ve karşı baskı silindirinden oluşur. Mürekkebin haznesinin içinde bulunan ve kullanılan sisteme göre çalışma şekli farklı olabilen, ancak çoğunlukluk kauçuk yüzeyli mürekkep hazne merdanesi, baskı sırasında makinenin diğer mekanizmalarına mürekkebi transfer eder.

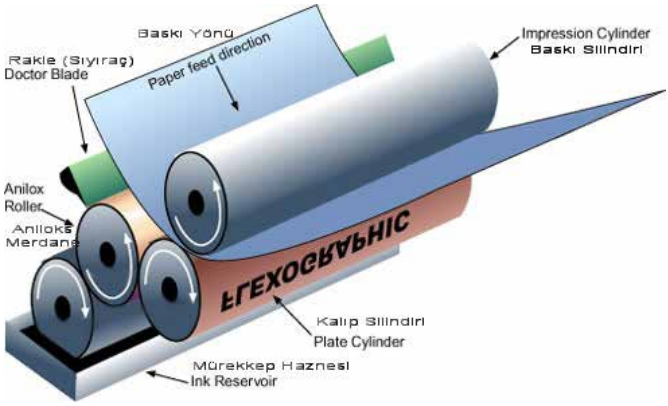

Şekil 1: *Flekso Baskı Sistemi Çalışma Prensibi [4].*

Bu merdane mürekkep haznesinden aldığı mürekkebi, hemen yanındaki gözenekli aniloks merdaneye aktarır. Aniloks merdane, yüzeye mürekkep aktarımının iyi sağlanması için yüzeyinde gözenekler oluşturulmuş ve fiziksel hasarlara karşı koruyucu bir katmanla kaplanmıştır. Aniloks merdane hazne merdanesinden gözeneklerine aldığı mürekkebi, gözeneklerinin sıklığı (1 inç'deki hücre sayısı) oranında, kalıp silindirinin üzerine monte edilen kalıba transfer eder. Böylece kalıp üzerine ince bir film şelinde mürekkep aktarılmış olur. Kalıp, baskı yapacak yüksek kısımlarına aldığı bu mürekkebi baskı silindirinin forsası (baskı basıncı) ile aralarındaki baskıaltı malzemesine aktarır. Baskı işlemi bu şekilde tamamlanmış olur [5].

Flekso baskı sisteminde kullanılan aniloks merdanelerin görevi; hazne merdanesinden gözeneklerine almış olduğu mürekkebi, flekso baskı kalıbına aktarmaktır. Bu işlem sırasında kalıba aktarılan mürekkep miktarı, aniloks merdanelerin üzerine temas eden raklenin temas basıncı ve açısı ile kontrol edilir. Aniloks merdaneler temelde üniform olarak işlenmiş gravür yani oyma silindirleridir. Kalıba mürekkep transfer eden Aniloks merdanelerin gözenek sayısı ve geometrik şekilleri, basılmış ürünün nerede kullanılacağına göre farklılık gösterir. Örneğin; 175 lpi'lık aniloks, baskı ve görntü kalitesinin önemli olmadığı tire işlerin baskılarında kullanılır. 360 lpi'lık aniloks birinci hamur ve pürüzlü yüzeyli kartonlar gibi emici baskıaltı malzemelerin üzerine standart baskılar için kullanılır. 700 lpi'lık ve daha yukarısı anilokslar ise, yüksek çözünürlüklü ve tram sıklığına sahip, çok renkli ve tramlı işlerin plastik film, metalize film gibi emici olmayan baskıaltı malzemeleri üzerine yapılan baskılarda tercih edilir.

Aniloks merdanenin hücrelerinin açısı da önemlidir. Geleneksel olarak hücreler merdane miline 45° açı yapacak şekilde üretilmektedir. Fakat hücreler 60° ile üretilirse birim alana daha fazla hücre sığdırmak

mümkün olacaktır. Günümüzde aniloks merdanelerin hemen hepsi 60° olarak üretilmektedir [1].

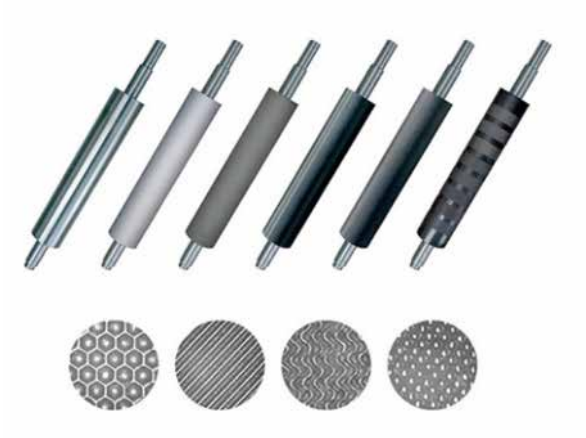

Şekil 2: *Aniloks Merdaneler. [6]*

Flekso baskıda kullanılan rakleler (doctor blade) aniloks merdanelerin üzerine temas ettikleri sırada uyguladıkları temas basıncı ile kalıba aktarılacak mürekkep oranını ayarlar. Aniloks merdane üzerindeki raklelerin farklı kullanım yeri ve amacına göre; seramik, karbon çelik kaplama, paslanmaz çelik ve polyester kaplanmış karbon çelik, polyethylen'den yapılan farklı çeşitleri bulunmaktadır.

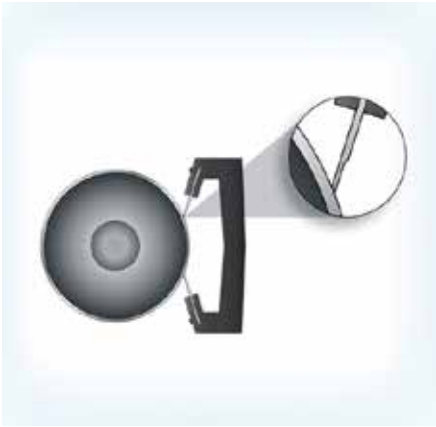

Şekil 3: *Aniloks Üzerinde Doctor Blade. [7]*

FLEKSO BASKIDA KALIP HAZIRLAMA YÖNTEMLERİ

Flekso baskı sisteminde baskı sırasında görüntünün çoğaltılması için, farklı baskıaltı malzemelerine; fotoğraf, resim ve yazı transfer etmek

amacıyla, esnek lastik veya ışığa hassas fotopolimer malzemelerden mekanik yada dijital yöntemlerle hazırlanan görüntü taşıyıcı ana malzemeye, flekso baskı kalıbı denir.

Şekil 4: *Flekso Baskı Kalıbı. [8]*

Flekso baskı kalıbı, basılması istenin görüntünün baskı yapılacak baskıaltı malzemesine transfer edilebilmesi için gerekli bir malzemedir. Başlangıçta flekso kalıpları günümüzde kullanılan lastik mühürler şeklinde üretilirdi. Sonraları malzeme, polimer ve basım teknolojilerinin gelişimi ile farklı özelliklere sahip kalıplar üretilip kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla değişen, geliştirilen ve farklılaşan flekso baskı kalıpları, günümüzde bilgisayardan direkt kalıp (CtP) kalıp hazırlama ve yapım makinelerinde lazer ışın kullanılarak daha kaliteli, daha düzgün ve yüksek çözünürlüklü tram nokta yapısı ile üretilmeye başlanmıştır.

Flekso baskı kalıbı; baskı sırasında görüntüyü oluşturacak yani baskıyı gerçekleştirecek bölümlerin, baskı yapmayacak yani mürekkep almayacak bölümlere göre yüksekte bulunduğu bir kalıptır [2]. Geleneksel Flekso baskı sisteminde üç çeşit kalıp hazırlama yöntemi bulunmaktadır.

- Termomekanik Kalıp Hazırlama Yöntemi,
- Fotokimyasal Kalıp Hazırlama Yöntemi,
- Dijital (CtP) Kalıp Hazırlama Yöntemi.

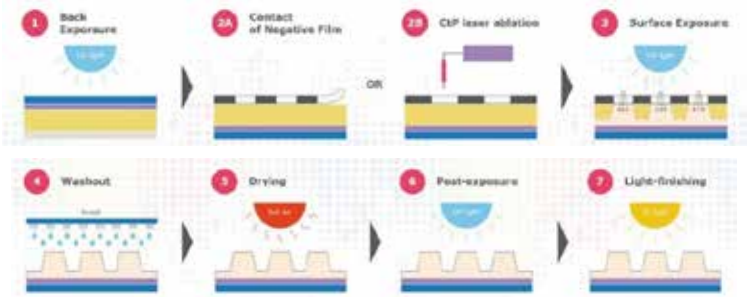

Şekil 5 *: Fotokimyasal ve Dijital Flekso Kalıp Hazırlama Aşamaları [9].*

1 Arka Poz, 2A Negatif Film montajı, 2B Varsa CtP Lazer, 3 Ön Poz, 4 Yıkama, 5 Kurutma, 6 Son Poz, 7 Bitirme Pozu.

FLEKSO BASKIDA KULLANILAN MÜREKKEPLER

Mürekkep; bir düşüncenin bir tasarımın bir şeklin çoğaltılması amacıyla belirli malzemelere transferini sağlayan renkli ve akışkan ana malzemelerdir.

Mürekkeplerin içerisinde temel olarak bir renk verici madde bir bağlayıcı sisteminde dağılmış olarak bulunur.

Mürekkepler 4 ana bileşenden oluşur:

- Renklendirici Kısım (pigment ve boyar madde)
- Bağlayıcı Kısım (reçineler)
- Çözücü ve İnceltici Kısım
- Yardımcı (katı) Maddeler

Bu dört ana bileşen içerisine katılan farklı yardımcı maddelerle birlikte belirli oranlarda karşılaştırılarak, farklı baskıaltı malzemeleri ve farklı kullanım alanları için farklı özelliklerde mürekkepler üretilir [3].

Flekso baskı sistemindeki en önemli konulardan biri kullanılan flekso baskı mürekkebinin sahip olduğu kimyasal yapıya uygun olarak istenilen zamanda kuruması, diğeri ise baskı sistemine uygun şekilde sorun çıkarmadan kaliteli baskı sonuçlarını gerçekleştirebilecek şekilde kullanılabilmesidir. Yüksek baskı ailesine dahil olan flekso baskı mürekkepleri Letterpress baskı mürekkeplerine göre sahip olduğu solvent miktarı fazla olduğundan daha kısa sürede kururlar. Bu nedenle çok renkli işlerin baskısında, yüzeye uygulanan mürekkepler çabuk kuruduğundan üretimde bir sorunla karşılaşılmaz. Ancak bugün çevre ve insan sağlığı açısında su bazlı ve solvent kullanılmayan mürekkep ve vernikler ile yoğun ve kaliteli flekso baskı mürekkeplerinin kullanılmasıyla ofset baskı kalitesiyle rekabet edebilme durumuna gelmiştir.

Sıradan solvent içeren flekso baskı mürekkepleriyle gerçekleştirilen baskıya karşılık kaliteli baskı sonuçları veren UV mürekkeplerle üretim yapılan baskı makinelerinin günümüzde kullanım alanları artmaktadır. UV kurumalı makineler kaliteli baskı, düşük üretim maliyeti, yüksek randıman gibi birçok uygulayıcının aradığı özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. UV mürekkep baskısının felsefesi, diğer baskı yöntemleri ve mürekkeplerinden tamamen farklıdır. Çünkü baskıda kullanılan flekso mürekkebinin akışkanlığı çok önemli değildir. Başka bir ifadeyle, mürekkep densitesi ya da uygulanan mürekkebin kalınlığının değiştirilmesi aniloks mürekkep merdanesi ve üzerindeki rakle yardımı ile yapılmaktadır. Bu

özellik farklı zamanlarda basılmış aynı işlerin görüntü ve baskı kalitesi açısından birbirine benzer ve uyumlu olmasını sağlar. Geleneksel flekso baskıda ise mürekkebin katı oranı üzerinde oynanarak, renk şiddeti ve densitesi ayarlanmaktadır.

UV kurumalı mürekkep kullanılan makine istenilen zaman durdurulabilir. Çünkü mürekkep baskı makinesinin haznesinde kesinlikle kurumamaktadır. UV kurumalı mürekkep kullanılan makinede baskıya uzun bir süre ara verilse bile herhangi bir problem olmadan baskıya devam edilebilir.

BASKIALTI MALZEMELERİ

Flekso baskı sisteminde; Selülozik, polimer, metalize malzemeler kullanılır. Selülozik malzemeler, kağıt, karton, oluklu mukavva gibi malzemelerdir. Polimer malzemeler ise; PVC, Polipropilen (PP-OPP), Polietilen (PE), PET (PolietilenTerefitalat)'tir. Metalize malzemeler de farklı yöntemlerle hazırlanan sonrasında polimer malzemelerle lamine edilen metalize filmlerdir. Bu farklı baskıaltı malzemelerine baskı yapılırken, kimyasal yapıları ve kullanılacakları yere uygun kalıp, mürekkep ve aniloks merdane kullanılmalıdır. [10]

FLEKSO BASKI MAKİNELERİ

Flekso baskı makinelerini 3 temel çeşidi vardır. Bu temel modeller; ofset, tifdruk, kuru ofset yada serigrafi baskı makineleri için de geçerlidir. Bu modeller; in- line (sıralı düzen), stack (toplu düzen) ve central impression (merkezi baskı silindirli) makinelerdir.

Toplu Düzen Flekso Baskı Makineleri

Toplu düzen flekso baskı makineleri, baskı üniteleri birbirinin üzerine doğru konumlandırıldığı için daha az yer kaplarlar. Baskının dar bir alanda gerçekleşmesi verimliliği arttırsa da operatörün baskı ünitelerine müdahale edebilmesini zorlaştırır. Manuel kontrollü (stack) toplu düzen flekso makinelerinde operatör ayarları yapabilmek için üniteye çıkmak zorundadır. Modern uzaktan kumandalı makine tiplerinde operatörün makineye çıkma ihtiyacı azaltılmış olsa da, kalıpların, kalıp silindirlerinin ve aniloks merdanelerin değiştirilmesi için baskı ünitelerine çıkmak zorundadır.

Şekil 6: Toplu Düzen Flekso Baskı Makinesi. [11]

Sıralı Düzen Flekso Baskı Makineleri

Sıralı düzen flekso baskı makinelerinin dizaynı diğer makine dizaynlarına göre daha avantajlıdır. Bütün ünitelerin zemine monte edilmesinden dolayı makineyi kullanan operatörler, ayar yapabilmek ve makineye müdahale edebilmek için gereksiz yere fiziksel efor harcamadan, bir üniteden diğer üniteye kolaylıkla hareket edebilirler.

Şekil 7: *Sıralı Düzen Flekso Baskı Makinesi. [12]*

Bu makinelerde baskıyı izleyip kontrol edebilmek diğer makinelere göre daha kolaydır. Bu makine tiplerinin bir başka avantajı ise; makine ünite ve çaplarının sabit bir şekilde düzenli olmasıdır. Ancak sıralı düzen baskı makinelerinin, baskı sırasında baskı altı malzemesi uzun bir mesafe almak zorundadır. Kullanılan baskı altı malzemesinin mesafesinin uzun olması ayar yapmak için daha fazla malzeme kullanılması anlamına gelir. Kullanılan uzun baskıaltı malzemesinin üniteler arasında gergin bir şekilde çekilme işlemine tabi tutulmasından dolayı da özellikle düşük yoğunluğa sahip malzemeler üzerine yapılan baskılarda ayar yapmak zorlaşmaktadır.

Sıralı düzen flekso baskı makinelerini genellikle etiket üreticileri tercih etmektedir. Oluklu mukavva üreticileri de sıralı düzen tabaka flekso baskı makinelerini tercih ederler.

Merkezi Baskı Silindirli Flekso Baskı Makineleri

Bu tip makinelerde tek ve büyük bir baskı silindiri vardır ve kalıp silindirleri ve mürekkep üniteleri bu silindirin etrafına yerleştirilmiştir.

Şekil 8: *Merkezi Baskı Silindirli Flekso Baskı Makinesi. [13]*

Bu makinelerin üretilme nedeni plastik film endüstrisi için baskı sırasında esnek malzeme üzerine hassas, ayarlı baskı yapabilme imkanına sahip olmasıdır. Bu ihtiyaç nedeniyle üretilen merkezi baskı silindirli flekso baskı makinelerinde baskıaltı malzemesi, bobin halde giriş kısmından gerginlik ünitesine ve oradan da ortak merkezi baskı silindirine gönderilir. Daha sonra baskıaltı malzemesi üzerine sırası ile bütün renklerin baskısı gerçekleştirilir. Böylece merkezi baskı silindiri üzerindeki baskıaltı malzemesi üzerine, ayar bozukluğu olmadan baskı yapılabilir. Bu makinelerde maksimum ayar toleransı yaklaşık 0.1 mm'ye kadardır. Bu yüzden bu makineler; mekanik veya elektronik yardımcı düzeneklere ihtiyaç kalmadan bobin malzeme üzerine diğer makine tiplerine göre çok daha hassas bir şekilde ayarlı baskı yapabilir. [10]

Flekso Baskı Sisteminin Kullanım Alanları

Flekso baskı sistemi, günümüzde flekso baskı ve tifdruk baskı sistemlerinin kullanıldığı tüm ambalaj sektörlerinde uygulanmaya ve geliştirilmeye devam etmektedir. Oluklu mukavva malzemenin üzerine flekso baskı makineleriyle oluklu kısımlarına zarar vermeyecek şekilde baskı yapılabilir. Bu baskılar tabaka şeklinde gerçekleştirilir. Kısa sürede kuruyan su bazlı flekso baskı mürekkepleri, uygun sertlikte ve uygun ShoreA değerine sahip flekso kalıpları ve hafif (düşük) baskı basıncı yardımıyla tabaka şeklinde oluklu mukavva baskıaltı malzemelerinin üzerine, istenilen şekilde gerçekleştirilebilir. Esnek ambalaj hammaddesi olarak günümüzde en çok polimer filmler kullanılır. Bunlar genellikle ekmek poşetleri, yiyecek poşetleri, şekerleme ve sakız ambalajları, taşıma poşetleri ve tekstil ambalajlarıdır. Flekso baskı yöntemi ile bu

malzemeler üzerine çok kaliteli bir şekilde baskılar gerçekleştirilebilir. Hediye paketi kağıtları ve duvar kağıtları gibi malzemeler üzerine yapılan flekso baskılarda, baskı görüntüsü bir zemin baskısı şeklinde isteniyorsa farklı renk ve dokularda gerçekleştirilebilir. Günümüzde tahıl, deterjan ve kozmetik karton kutuların baskıları genellikle ofset ve tifdruk baskı sistemleriyle gerçekleştirilmesine rağmen, flekso baskı sistemi de yükselen grafiği ve kalitesiyle bu pazarda kendine yer bulmaya başlamıştır. Sert kağıttan üretilen karton kutular genellikle; ekmek ve benzeri ürünler, ayakkabı ve kravat gibi ürünler için kullanılırlar. Flekso baskı sistemi ile birçok zarf çeşidi kolaylıkla basılabilir. Aynı zamanda bankaların ve ticari işletmelerin dekont, fatura ve irsaliye gibi ticari evrakları da flekso baskı sistemi ile üretilebilmektedir. Günümüzde bu uygulamalar devam etmekte ve gelişmektedir. Bu tip ambalajların hammaddesi genelde kraft kağıtlardır. Günümüzde yaklaşık olarak mevcut süt kutularının %90'ının baskısı flekso baskı sistemi ile gerçekleştirilmektedir. Sadece Amerika'da yaklaşık 40 gazete flekso baskı sistemiyle gerçekleşmektedir. [14]

KAYNAKLAR / REFERENCES:

[1]- Gençoğlu, E, Şimşeker, O, Özdemir, L; (2009)"Flekso Baskı Sistemi" Kitap, İstanbul, Türkiye.

[2]- Şimşeker, O. (2012) "Temel Matbaa Eğitimi" Ders Notu, Teknik Eğitim Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[3]- Karatepe, A,K.; "Farklı Tipteki Köpük Kesicilerin Flekso Baskı Mürekkeplerindeki Performanslarının Saptanması", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

[4]- https://www.prismpak.com/Printing-Options-s/103.htm (Erişim Tarihi: 27.11.2020)

[5]- Çağlar, M.; "Flekso Baskı Kalıplarının Hazırlanması ve Baskı Kalitesine Etkisinin İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[6]- http://mzansicores.co.za/anilox-roller-engraving/(Erişim Tarihi: 27.11.2020)

[7]- https://primeblade.se/guide/flexo-settings/(Erişim Tarihi: 27.11.2020)

[8]- https://thepackman.in/dupont-advanced-printing-introduces-cyrel-dlc-plate-for-corrugated-printing/(Erişim Tarihi: 27.11.2020)

[9]- https://www.printsystems.pl/en/2016/08/19/plate-making-process-for-toyobo-cosmolight/(Erişim Tarihi: 27.11.2020)

[10]- Şimşeker, O. (2011) "Esnek Ambalaj ve Etiket Üretimi" Ders Notu, UBYO, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[11]- http://www.printgraph.in/8-Colour-Flexo-Printing-Machine.php (Erişim Tarihi: 27.11.2020)

[12]- https://www.vinsak.com/flexo-label-printing-machines/(Erişim Tarihi: 27.11.2020)

[13]- http://twmachine.cn/product/ci-central-impression-flexo-printing-machine/(Erişim Tarihi: 27.11.2020)

[14]- Şimşeker, O. "Flekso Baskı Kalıp Hazırlama Yöntemleri" II. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu, Ankara, Türkiye, 25 - 26 Ekim 2007, ss.233-246.

Bölüm 37

NAKIŞLI GİYSİLERİN KÜLTÜR SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Emine KOÇAK[1]

1 Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü Dr.Öğr.Üyesi, eminekocakgsf@gmail.com

1. Giriş

Örtünme, yaklaşık olarak insanlık tarihiyle yaşıt ve dünya çapında yaygınlığa sahip insani bir özelliktir. Giyim insanlıkla birlikte var olmuş, ilkel topluluklardan çağdaş toplumlara geçerken önemini her geçen gün artırmıştır. Kılık kıyafet toplumun her ferdini ilgilendiren önemli bir konu haline gelmiştir (Haddadadil, 1988: 11). Giysiler en temel ihtiyaçlarından birisi olmakla birlikte başlangıcında korunmak ve örtünmek işlevleri vardır. Giyinmeye duyulan gereksinim, ilk çağlarda insanların vücutlarını tabiatın etkilerinden korumak için doğmuş, daha sonraki devirlerde kültür ve uygarlık seviyelerinin gelişmesi, her alanda olduğu gibi giyimde de kendini göstermiştir (Tilmaç 2003: 11).

Giyim bütün toplumların öncelikli ihtiyaçlarından biri olarak insanın ilk elde ettiği en temel nesnelerdendir. Geçmiş çağlardan beri giyimin niteliği, şekli ve hizmet ettiği amaçlar dönüşüme uğramış, pek çok evrelerden geçerek insanların bulundukları uygarlık seviyelerine göre şekil almıştır. Kılık-kıyafet artık örtünme işlevinden ziyade insanların düşünce yapılarının, hayat tarzlarının, kimliklerinin belirleyicisi olmuştur.

İnsanlık tarihiyle birlikte var olan giyim, ilkel topluluklardan çağdaş toplumlara geçerken önemini her geçen gün artırarak, ilk zamanlarda insanların çevrenin çeşitli olumsuz şartlarından korunma ve örtünme amaçlı kullanılırken, daha sonrasında giyimin fonksiyonel olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. Kıyafet tercihlerinde artık ihtiyacın yanında beğeni ve zevkler devreye girmiştir. Kıyafet en temel ihtiyaçlar arasında yer almakla birlikte toplumun her ferdini yakından etkilemektedir.

Giysi sadece bir eşya değil, sosyolojiyi de ilgilendiren önemli bir konudur. Sosyolojik açıdan kılık kıyafet, insanların bir gruba aidiyetinin bir sembolü olarak değerlendirilmektedir. İnsanın duygularını, mevkisini, kabilesini, cinsiyetini, yöresini, milletini, medeniyetini temsil edebilen, ortaya koyabilen önemli bir semboldür (Abalı 2009: 14).

İlk zamanlar ilkellik boyutunda, kültürel ve çevresel faktörlerin etkisiyle sıradanlık çerçevesinde, sonrasında ayırt edici ve abartılı yaklaşımlarla evrimsel bir değişim süreci yaşayan süslenme ihtiyacında giysi tasarımlarında, nakış kullanılmıştır.

Kültür sosyolojisi, toplumsal bir olgu olarak kültür konusunu inceleyen sosyolojinin alt dalıdır. Sosyolojik manada kültür ise en genelde; doğal olanın karşısında insanoğlunun çabasıyla ortaya konan her şey olarak tanımlanmaktadır. Giyim kavramı kültürün önemli bir konusudur. Her türden kıyafet ve aksesuar için kullanılan bu sözcük, maddi anlamda insan vücudunu örten parçalar bütünü olarak tanımlanırken, çevresel etkilerden korunma amacı ön planda tutulmaktadır. Fakat giyim sosyal ve kültürel

anlamda hem bir davranış hem de iletişim biçimidir. Belirli bir kültürdeki giysi, birliği belirli bir işaretleme sistemini de beraberinde oluşturmaktadır (Özdemir, 2005: 269). Bu sistem toplumsal yaşantıda biz ve öteki ayrımının yani kültürel farkların, aidiyetin, statünün, sosyal sınıfın ölçütlerinden birisi olarak işlev görür. Giyim-kuşam, moda aracıyla toplumsal değişmenin nedenlerinden ve sonuçlarından birisidir. Giyim-kuşam aynı zamanda toplumlararası ilişkilerin arttığı küreselleşme sürecinde kültürleşmenin farklı boyutlarının göstergesidir (Koca vd, 2008).

Nakış, birincisi onarım ve daha sonra süsleme unsuru olarak ikincisi yaratma olgusu ile ilişkilendirilmektedir. İpliğe büküm verilebildiği sürece hemen hemen her tür hammaddeye uygundur. Nakışlı giysiler, genellikle çeşitli kültürel kimlikleri ve kültürel miras etkilerini temsil ederler. Renkli ipliklerle hazırlanan el yapımı nakışlı giysiler genellikle kadının bireysel tarzını temsil eden geleneksel motiflerden oluşmaktadır. Nakışlı giysiler, kraliçelerin önlüklerini süsleyen saf altın nakışlardan, en fakir kimseler için bile erişilebilen basit pamuktan oluşan ipliklerden elde edilen nakışlara kadar çeşitlidir.

2. Bir Kültür Öğesi Olarak Nakışlı Giysiler

Dünyanın her yerindeki eski kültürlerden nakış örnekleri olduğu bilinmektedir. Şimdiye kadarki en eski örneğin, milattan öncesine kadar uzanan Cro-Magnon Rusya'da, elde dikilmiş fildişi boncuklarla süslenmiş kürklü giysiler olduğu bulgusuna rağmen, birçok nakış türünün Asya ve Orta Doğu'da ortaya çıktığına da inanılmaktadır. Çin'de işlemeli giysi örneklerinin milattan öncesine dayandığı ve bugün ipek iplik gibi ince zarif malzemeler kullanarak nakış teknikleri ile mükemmelleştirerek hala yaygın biçimde kullanıldıkları hatta Çin'de bu durumun bir sembol haline geldiği bilinmektedir. Çin'de önemli tarihi sahneleri bile bazen boyamak yerine kumaşla işledikleri tablolar göz kamaştırıcı niteliktedir.

Yaklaşık 1600 yıl öncesine dayandığı bilinen Japonya'nın nakış geleneği 'nihon shishu' dir. Yalnızca dini törenler için nesnelerin ve giysilerin süslemesi için yapılan bu nakışlar, dini çağrışımdan ziyade daha sanatsal bir çağrışımla gelişme ve değişim göstermiştir. Shishu, ipek ve altın ipliklerden, genellikle ipek üzerine yapılan karmaşık desenlerle karakterize edilmiştir. Zamanla Japon sanatının vazgeçilmez bir ögesi olmuş ve sanatsal bir amaç üstlenmiştir. Saray hanımlarının kıyafetlerini süslemek için kullanılan işleme, sadece varlıklı bir kesimin ulaşabildiği bir sanat dalı ve yüksek maliyetinden ötürü bir statü göstergesi olarak kabul edilmiştir. Japon işleme ustaları tarafından usta-çırak ilişkisi ile kuşaktan kuşağa aktarılarak bu sanatın devamı sağlanmıştır. 'Nihon Shishu', günümüzde dünyanın en zorlu yüzey dekorasyon formlarından biri olarak kabul edilmektedir (URL 1). Güzelliği ve yaşamın geçişini sembolize eden

kiraz çiçeği (sakura), servet, cesaret ve şeref sembolü olarak bilinen ve çiçek kralı olarak tanımlanan şakayık motifi, sevgi ve hayranlığı sembolize eden karanfil motifi ve uzun ömürlülüğü, gençleşmeyi temsil eden imparatorluk ailesinin sembolü sayılan kasımpatı motifleri sıklıkla kullanılmıştır.

Görsel 1- Nihon Shishu (URL 1)

Sashiko adı verilen bir başka nakış türü de yaygın bir teknik olarak başlangıçta aşınmış kumaşı veya yırtıklarını yamalar ile güçlendirmek veya onarmak için kullanılmıştır. Kumaşı tamir etmenin daha dekoratif bir yolu olarak bu nakış tekniği geliştirilmiş, tamamen estetik olması nedeniyle de değer kazanmıştır (URL 2). Güzelliği ve dayanıklılığı nedeniyle, sadece işlevsel olmaktan çok bir sanat formu haline gelerek çok popüler geleneksel sashiko tasarımları için genellikle bulutlar, dalgalanan su veya dalgalar, çiçekler ve yapraklar gibi doğadan gelen motifler tercih edilmiştir. Tasarımlar ayrıca birbirine kenetlenen çizgiler, yıldızlar, kareler, üçgenler ve daireler içeren çok geometrik olabildiği gibi mozaikleme tasarımları (birbirine kenetlenmiş tekrar eden şekiller) da sashiko işlemede çok yaygın motiflerdir. Motiflerinin her birinin tipik olarak bir geçmişi, çoğunun özel anlamları ve ortak kullanım biçimleri vardır. Örneğin, kaplumbağa kabuğu veya arı kovanı olarak da bilinen altıgen kikko tasarımı iyi bir şans sembolü olarak kabul edilir.

Görsel 2- Sashiko (URL 3)

Ayrshire işi, ince muslin üzerindeki beyaz işlemeye verilen isimdir. On sekizinci yüzyılın sonlarında 'dresden işi' veya 'tambur işi' denilen işlemeden geliştirilerek muslin üretiminin merkezi olan İskoçya'daki Ayr'da ortaya çıkmıştır. Basit muslin elbiselerinin moda olduğu 19. yüzyılın başlarında popüler olmuştur. Bu basit kesim stili, sadece iğne ve iplikle oluşturulan dantel görünümünde dolgulu sarma işidir. Genellikle, bebek başlıkları ve bebek kıyafetleri süslemek için kullanılan Ayrshire çalışmalarında, hava kadar hafif muslini harika bir etkiyle süsleyen başka bir nakış türü olan Hint chikan ile birçok paralellik vardır. (Görsel 3). Diğer nakış türlerinde olduğu gibi, 19. yüzyılın ortalarında ve sonlarında orta sınıf Avrupalı ve Amerikalı kadınlar için dini çarşaflar, gece kıyafetleri, vaftiz giyimi ve süslemeler için kullanılmıştır (URL 4). Ayrshire işlemeleri On dokuzuncu yüzyılın başlarında moda olan genellikle beyaz muslin kullanılarak, geniş yakalarda ve kapalı şapkaların süslemelerinde kullanılmıştır (URL 5).

Görsel 3- Ayrshire işi ile uzun elbise (detay), yapımcısı bilinmiyor, 1820 - 30, İskoçya. Müze no. CIRC. 410-1924. © Victoria ve Albert Müzesi, Londra (URL 4)

Chikan, 'nakış' anlamına gelir. Babürler tarafından tanıtıldığına inanılan bu geleneksel nakış tarzı, Lucknow'un en eski ve en tanınmış sanat formlarından biridir. Giysi üzerindeki basit ve hassas el işçiliği, ona modern nakış tekniklerinin eksik olduğu çok ince ve şık bir his verir. Giysinin ana özü basit bir tasarımdır ancak giysinin zengin görünmesi için motifler ön plandadır. Sıcak, hafif nemli iklime en uygun olduğu için muslin üzerine beyaz bir nakış formu olarak başlamıştır. Babür İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, chikankari zanaatkârları Hindistan'ın her yerine yayılmıştır. Genellikle dini törenler, düğünler veya bayramlarda giyilen aynı zamanda keyifli ve çekici bir işlemeli giysidir. Blok baskılar kullanılarak basılan desenlerin üzeri iğne ardı, zincir dikiş, gölge çalışması ve kenar bastırma yöntemleri ile işlenerek, zarif bir biçimde giysiye zengin bir görünüm verilmektedir (Görsel 4). Her türlü kumaş üzerine chikan çalışması yapabilmesine rağmen gölge efekti için daha çok şeffaf kumaş tercih edilmektedir. Çoğunlukla mull, muslin, vual, organze, ipek, krep ve şifon üzerine yapılmaktadır. Bu çalışma net olarak yapıldığında dantel benzeri bir görünüm vermektedir (URL 6).

Görsel 4- Chikan. Anjul Bhandari (URL 7)

Broderie anglaise, denilen "İngiliz nakışı" kumaşta yuvarlak veya oval deliklerin oluşturulması ile beyaz iplikler kullanılarak kesilen kenarların sürfile yapılması ve daha sonra bu delikler veya halkaların, basit nakış teknikleri ile sarılarak işlenmesi ile oluşmaktadır (Görsel 5). 16. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan bu teknik, 19. yüzyılda genellikle gece kıyafeti ve iç giyimde kullanılmaktaydı (Görsel 6). Günümüzde broderie anglaise genellikle makine ile yapılmaktadır (URL 8).

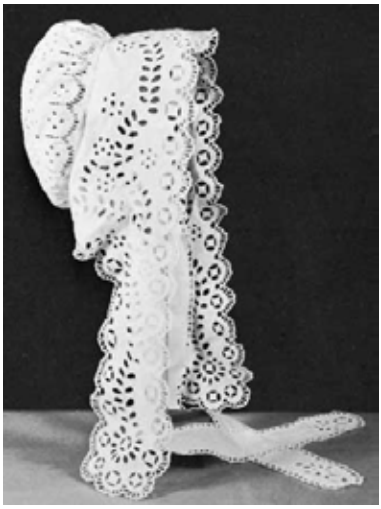

Görsel 5- Şapka (URL 8). *Görsel 6- Valentino Resort 2015 (URL 9).*

Kogin işi, 1615 – 1868 arası kuzey Japonya'nın Honshu Aomori eyaletinde giysilere hacim ve sıcaklık eklemek için tasarlanmış bir kumaş onarma biçimidir. Kogin desenleri, sashiko'ya benzer ancak daha düz dikişlerden oluşmaktadır. Sashiko'nun aksine Kogin, genellikle çapraz dikiş ile aynı türden olan keten gibi düz ve genellikle indigo boyalı dokuma kumaşlar üzerine, çeşitli uzunluklarda tekrar eden ve simetrik motifler oluşturacak şekilde düzenlenerek işlenmektedir. Zorunluluktan doğan bir zanaat olan bu tarz, Tsugaru Yarımadası'ndaki sert kışlarda çiftçiler tarafından giyilen kalın iş kıyafetlerinin dayanıklılığını artırmak için tasarlanmıştır (URL 10). 20. yüzyılın başlarında, neredeyse yok olan kogin işi, son zamanlarda ev ve moda ürünleri için yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır (Görsel 7).

Görsel 7- Kogin nakış işini gösteren kimono, 1880 - 1920, Japonya. Müze no. FE.141-1983. Victoria ve Albert Müzesi, Londra (URL 8).

İspanyol işi olarak da bilinen Blackwork, sayılarak yapılan bir nakış türüdür. Kral VII. Henry'nin en büyük oğlu Prens Arthur ile evlendiğinde, İspanya'dan İsabella ve Ferdinand'ın kızı Aragonlu Catherine tarafından İngiltere'ye getirildiği söylenmektedir. Ancak Kuzey Afrika'nın, özellikle de Fas'ın bu nakış tarzının gerçek doğum yeri olabileceği sanılmaktadır. Tasarımların çoğu geometrik olduğu için, çoğunlukla düz dokuma bir kumaş üzerine işlenen Blackwork ismine rağmen mavi, yeşil, altın veya gümüş kullanılarak da yapılmaktaydı. Blackwork'ün asıl amacı aşağıda resmedilen gömlek manşeti gibi kostüm süslemesi olduğundan, genellikle keten veya pamuk kumaşlar üzerine uygulanmaktaydı. (URL 11)

Görsel 8- Blackwork (URL 12)

Geleneksel olarak giyim için beyaz keten üzerine siyah ipekle yapılan Blacwork işlemeli giysileri kiri gizlemeye yardımcı olmak için genellikle basit biçimdeyken sonraları altın ve ipek ile işlenerek sadece seçkinlerin giyebileceği türden erkek gömlekleri için tasarlanmıştır. Blackwork işi, sadece dekoratif değil aynı zamanda manşetleri ve etekleri güçlendirmek için benzersiz bir amaca da hizmet ederek, manşet ve yakaları süslemede kullanılmıştır. Katharine'in 1533'te Kral Henry'den boşanmasının ardından, "İspanyol işi" olarak bilinen bu işlemenin adı "Blackwork" olarak değiştirildi (URL 13).

Görsel 9- Jane Seymour'un kelepçelerinde işlemeli fırfırlar bulunan portresi. (URL 14)

Orta Çağ'da Avrupa'da nakış uygulaması sonraki yüzyıllarda çok çeşitli nakış teknikleri ve stilleri ile özellikle İtalya ve Fransa'da sadece rahibelerin işi olmaktan çıkarak profesyonel hale gelmiştir. Rahiplerin cüppelerinden, duvar süslerine hatta İncil'den çok şeyin yoğun bir şekilde nakışlarla süslendiği görülmektedir. Nakışlı giysiler sadece kilise ile sınırlı olmayıp, kraliyet ve asalet göstergeleri olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, genellikle hükümdarlar ve üst sınıf aileler tarafından mobilyalar ve giysiler için kişiselleştirilmiş nakışlı işler yapılmaktaydı. 16. ve 17. yüzyılda, nakış biraz daha erişilebilir hale gelerek, özellikle Tudor nakış stilinin dini ikonografiden ziyade, çiçek ve doğayı içeren İngiltere'de, daha seküler motiflere de yer verildiği görülmektedir.

Latin Amerika'nın, nakış söz konusu olduğunda gelenekle dolu olduğu bilinmektedir. Örneğin Panama'daki Kuna halkının mola giysileri, kültürün önemli bir parçasıdır (URL 15). 18. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve vücut resminden esinlenerek yapılan bu renkli giysiler, ters aplike tekniği kullanılarak geometrik desenlerde yapılmaktadır. Kullanılan

motifler, bu tür giysilere özgüdür ve kolayca tanınabilir. Mola terimi Kuna dilinde bluz anlamına gelmesine karşın, zamanla parlak renklerin kullanıldığı ve imgesel bir yaratıcılığa sahip olan bir bluzun ön ve arka korsaj bölümlerini oluşturan ve mola tekniğinin uygulandığı parçalar için kullanılmaya başlanmıştır. Kuna halkı, Avrupa'ya gelen yerleşimcilerin getirdiği kumaşları da kullanarak geleneksel vücut boyalarını anımsatan ayrıntılı desenlerle süslenmiş uzun tunik bluzlar giymeye başlamışlardır.

Görsel 10- Ay Tutulması Mola Giysisi. Dr. Clyde Keeler'ın Denison Müzesi'ne hediyesi. 1900'lerin ortası. Panama Cumhuriyeti, Pamuk; Ters aplike, nakışı; 47x57cm. 1972.372 (URL 16).

"Kuna kadınları, uzun eteklerinin alt kenarını geniş desen ve sembollerle süslemeye başlamış ve bu sanat formu on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir" (Shaffer, 1985: 4). Kuna yerli kadınları, günlük giyim olarak kullandıkları geleneksel kıyafetlerinin bir parçası olan mola bluzlarında uyguladıkları mola aplike tekniği ile son yüzyıl içinde gelişen yeni bir sanat yaratmışlardır (Görsel 10). Bluzun korsaj bölümünü oluşturan ve mola tekniğinin kullanıldığı bu parçalar en az 3 olmak üzere 7- 8 kat kumaştan oluşur. Bir mola aplike parçası genel olarak, 38- 45cm genişliğinde ve 25 - 34cm eninde olur. Bu ölçüler, mola bluzunun bir kadının gövdesine sıkıca oturması içindir. Yirminci yüzyılın başlangıcından itibaren eski molaların daha büyük, çoğunlukla 65 cm'nin üzerinde genişliğe sahip olduğu görülmektedir (Marks, 2016: 32)

16. ve özellikle 17. yüzyıllardan kalma serbest stilde dikişlerden oluşan Crewel nakışı, iki katlı kamgarn ile yün iplik kullanılarak, keten veya pamuklu kumaş üzerine işlenmektedir (Görsel 10). Çoğunlukla hayat ağacı görüntülerine dayanan, büyük çiçekli kıvrımlı dallar tipik bir tasarımdan oluşan crewel nakışlarında sadece keten üzerinde yün ipliği kullanılırken günümüzde daha geniş bir yelpazede birçok desenlerden oluşmaktadır (Nichols, 1974).

Jakoben nakışları, genellikle erken Elizabeth dönemlerinde ortaya çıkan bir moda olan keten üzerine renkli ipeklerle işlenmiş kayan çiçek

desenlerini içermektedir. İşlemeli ceketler1600-1620 döneminde hem erkekler hem de kadınlar için modaydı ve bu ceketlerin birçoğu günümüze kadar gelmiştir (URL 17).

Görsel 11- 1750 yılına ait Crewel işlemeli kombinezon. Erişim Numarası 1361215 (URL 18)

1700'lü yılların başlarında giysilerde nakış kullanımı yeniden ortaya çıktığında, motifler ve renkler, önceki yüzyılda kullanılan Jakoben nakışı'na çok benzemektedir. Bununla birlikte, ipek ve altının da kullanıldığı kombinasyonunu ince ipek ve pamuklu kumaşlarının da kullanıldığı Jakoben nakış, bir nakış tekniğinden ziyade bir nakış tasarım tarzıdır. Tarz, ayrıntılı stilize çiçekler, asmalar, bitkiler, hayvanlar ve kuş motiflerini içermektedir. "Jacobean" tarzı İngiltere James I hükümdarlığı altında popüler hale gelmiştir. Görsel 12 ve 13' de görülen 1740'lardan kalma bu ceket, yapıldığı kumaşla aynı mavi tonda işlenmiş, ayrıntılı ve ince bir tasarıma sahiptir.

Görsel 12 ve 13 – Jakobean nakışlı mavi ceket. Erişim numarası M.2007.211.811 (URL 19).

Türklerde, saray mensupları ve azınlıklar kendi sınıf, statü ve mesleklerini belirten kıyafetler giymişlerdir (Öztürk ve Yazar, 2017: 2). Osmanlı İmparatorluğu'nda giysiler kişinin sosyal statüsünün göstergesidir. İşlemeli giysiler, bu nedenle aynı zamanda politik önem de taşımıştır. Çünkü farklı kültürlerin bir araya gelmesiyle oluşmuş, karmaşık bir toplumda giysi renkleri ve tarzları, insanların din, ırk, meslek, zenginlik gibi açılardan diğerlerinden ayırt edilmesini kolaylaştırmıştır (Koca ve Koç, 2009: 3). Bu nedenle her meslek grubu, her sosyal sınıf veya millet için giysi biçim ve renklerinde farklılıklar oluşmuştur.

Sarayda yaşayan padişahın eşleri ve diğer kadınlar kıyafetlerinde zengin mücevherler ve incilerle süslenmiş entariler, harmaniyeler ve şalvarlar giymişlerdir. İpek, atlas, saten, brokar ve kadife gibi kumaşlardan yapılan bu kıyafetlerin üzerine altın ve gümüş üzerine kıymetli taşlarla süslenmiş kemerler kullanılmıştır (Altınay ve Yüceer, 1992: 65).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan son devirlerine kadar sultanların giyim-kuşamı, devlet idâri teşkîlâtının giysileri, tören giyimi ve askerî üniformaların tezyinatında metal iplik kullanımı göze çarpmaktadır. Metal ipliğin dokusu nakışta seçkin bir görüntü oluşturmaktadır. Bu sebepledir ki Osmanlı Askerî Teşkîlâtı üniformaları ve aksesuarlarında altın ve metal iplik kullanımı vazgeçilmez unsurlardan biri olmuştur. Askerî üniformalarda en sık kullanılan işleme teknikleri başta zerdûz işi olmak üzere dival işi ve aplike tekniğidir. Aplikasyon tekniğinin çoğunlukla

üniformaların kol kapakları, yakaları ve göğüs aksesuarlarında kullanıldığı görülmektedir. İpek veya sırma ile kıyafete yapılan bu nakış veya süse tiraz denir. Askerî üniformalara konulan rütbe işareti işlemeler de tiraza örnektir. Üniformalar ve kullanılan askerî eşyaların üzerinde barındırdığı işleme ve aksesuarlar hem devletin zenginliğini hem de kuvvetini vurgulamaktadır (Görsel 14 ve 15). Kullanılan sırmanın miktarı rütbenin kademesi ile orantılı olarak artış göstermektedir (Boynukalın, 2020: 56-63).

Görsel 14- Sultan Mehmed Reşad.

Görsel 15- Damat Ethem Paşa

Özenle işlenmiş giysiler, dini nesneler ve ev eşyaları, eski Pers, Hindistan, Çin, Japonya, Bizans ve ortaçağ ve Barok Avrupa dahil olmak üzere birçok kültürde zenginlik ve statü işareti olmuştur (Görsel 16). Geleneksel halk teknikleri, kuzey Vietnam, Meksika ve Doğu Avrupa gibi çeşitli kültürlerde nesilden nesile aktarılmış, orta çağ İngiltere'sinde profesyonel atölyeler ve loncaların kurulmasına katkı sağlamıştır. "İngiliz işi" olarak adlandırılan bu atölye çalışmaları tüm Avrupa'da yaygınlaşmış, Doğu İsviçre'deki St. Gallen'de makinelerin yapılmasıyla da nakışların üretimi 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlamıştır (URL 19).

Görsel 16- 1644-1911 dönemi Qing Hanedanlığı'ndan Mançu tarzı zarif bir kraliyet giysisi (URL 20).

1848'de Jacob Scheiss, teknolojinin de gelişmesi ile birlikte New York'ta makineleşme süreci ile birlikte elle yapılan nakış üretimlerinin ve tüm muhteşem, karmaşık nakışların makinede yapıldığı ve nakışın giderek daha fazla ticarileştiği görülmektedir. Zanaatın makineleştirilmesi için bir pazar olduğunu fark eden Joshua Heilmann, yeni bir nakış makinesi tasarlamıştır. Satışlar oldukça önemsiz olsa da, buluş, nakış tekniği için bir dönüm noktası olmuştur. Mekanize nakış teknolojisinin bu ilk parçasını hızla daha başarılı "mekik nakış" ve "zincir dikiş nakış" süreçleri takip etmiştir. 1870'lerde İsviçreli Isaak Grobeli dikiş makinesinden ilham alarak bir iplik bobini ile yüklenmiş bir mekik ile birleştirilmiş sürekli iplik hareket sistemi olan bir iğne sistemi ile "küçük tekne" anlamına gelen "Schiffli" makineyi icat etmiştir (URL 21).

Günümüzün makineleri, çoğu modern dikiş makineleri gibi, bilgisayarla çalıştırılmaktadır. Nakış yazılımı, kullanıcıların kalıpları dijitalleştirmesine ve karmaşık işleri hızlı ve kolay bir şekilde oluşturmasına olanak tanımaktadır. Günümüzde nakış, genellikle böylesine eski, geleneksel bir teknik ile daha çağdaş potansiyeli arasındaki yan yana gelmeyi vurgulamak için kullanılmaktadır. Alternatif malzemeler, zanaata yeni bir soluk getirmenin yanı sıra modern motifler ve renk tonlarının kullanılmasıyla günümüz moda tasarımcılarının koleksiyonlarına değer katmaktadır. Tasarımcılar, kültürlerin değişkenlerine bağlı olarak geleneksel bir nakıştan esinlenerek bu eylemsel potansiyeli güncel formlarda yeniden yaratmaktadırlar.

Aslında iç içe olan toplumsal yapı ve kültürel yapı, yani insan ilişkileri ile insanların kullandıkları araçlar, sahip oldukları değerler, kurallar,

anlamlar, bir arada sosyo-kültürel yapıyı meydana getirirler. Toplum yaşantısında sosyo-kültürel yapının istikrarı ve sürdürülebilirliği çok önemlidir ancak bu görecelidir. Çünkü yapı, hem toplumun her kesiminde aynı değildir hem de sürekli değişmektedir. Bu gerçekten hareketle, bir toplumda genel değer, kural ve anlamlardan farklı olanlara alt kültür denilmektedir (Kongar, 1985: 33–35).

Giyim-kuşam, sosyo-kültürel yapıda en başta insan vücudunu çevresel etkilerden koruyan maddi bir kültür unsurudur. Cinsiyetçi tutumun ve rollerin aracı olan giysiler, kişiler arasındaki simgesel sınırların belirlenmesindeki işlev, aynı zamanda mahremiyet için kullanılan bir araçtır. Kişinin hem sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel statüsünü gösteren simge, hem de göreceli kişiliği yansıtan kimlik ve önemli bir ekonomi sektörüdür.

Kimlik kavramı giyim-kuşam kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Modern toplumda aidiyet giyim-kuşam aracılığıyla insan bedeninde maddileşmektedir. Sosyolojide bu konuyla ilgili Pierre Bourdieu'nün önerdiği habitus kavramı dikkat çeker (Bourdieu ve Wacquant, 2014). Bu kavram, toplumsal faillerin kimlik edinme süreçlerini bir kültürel alışkanlıklar, tüketim pratikleri, eğilimler ve beğeniler bütünü üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Modern toplumlarda kişilerin neyi, ne kadar tüketeceklerinin kimliklerine ilişkin somut bir fikir verebileceği öngörüsüne kuramsal destek vermektedir.

Giyim-kuşam modern toplumda oldukça çeşitlenmiştir. İnsanlar yaptıkları işlere, statülerine, bulundukları mekâna, memleketlerine, mevsime, sahip oldukları kişiliklere, ideolojilere, etnik ve dini inançlara göre farklı giyinmektedirler. Okul giyimi, ev giyimi, çalışan kadın giyimi, tatil giyimi, tenis giyimi, bisiklet giyimi, plaj giyimi, mevsimlik giyim, balo giyimi, konser giyimi, düğün giyimi, cenaze giyimi, dini ayin giyimi ile 20. yüzyılda giyim-kuşam modası ayrı bir sanayi kolu haline gelmiştir.

"Giyim tarzı ve anlayışı simgesel anlatım gücünü oluşturur. İnsanların yaşadığı coğrafyayı, mensup olduğu topluluğu, hangi dinden olduğunu anlamak çoğu kez bu simgesel anlatım gücü ile mümkün olmaktadır... İnsanın doğal çevresi, ülkenin coğrafi konumu, ekonomik ve toplumsal yapısı ve erotik etmenleri bile giyimin şekillenmesinde önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu karmaşık görünümler ve ayrımların oluşumu dünya uygarlık tarihinin başından bu yana tüm toplumlar için geçerli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır" (Koca vd. 2008: 797). Bugünlerde pek çok moda trendi, özellikle işlemeler başta olmak üzere bu ayrıntılara yoğun bir şekilde odaklanmış durumdadır. Bu anlamda özellikle geleneksel nakışlar ilgi çekicidir.

3. Sonuç

Sosyo-kültürel yapı günde güne değişim göstermektedir. Bu değişim sürecini küreselleşme kavramı da doğrudan etkilemektedir. Dünya çapında bireyler, gruplar, ülkeler ve kültürler arası daha çok ekonomik ilişkilerin artmış olması, kültürel yapıda ortaya çıkan hızlı değişim ve farklılaşma günümüzdeki toplumların olağan gündelik yaşamları, genellikle işlevsel olarak değişmektedir. İşlevsel değişme sürecinde ise giyim kuşamı belirleyen pek çok sosyolojik etken devreye girmektedir.

Tekdüzelikten uzaklaşmak isteyen kadınların, kendi kişiliklerini, yaşam tarzlarını, hayat felsefelerini, duruşlarını geçmiş dönemlerin kadın giyim stillerinde aradıkları, bir anlamda toplumda giyim tarzı ve duruşuyla kendini psikolojik ve sosyolojik anlamda ifade etmek istemektedirler.

Geleneksel nakışlar, geleneksel sanatın ihtişamını bünyesinde barındıran, mükemmel kültür mirasının önemli bir parçasıdırlar. Günümüzde sosyal ekonominin gelişmesiyle birlikte bilgi sisteminin yenilenmesi, estetik fikrin değişmesi, onu modern giyim arayışı haline getirerek yeni bir arzuya yönlendirmiştir. Geleneksel yaklaşımı nakışlı tasarımlarla başarılı bir şekilde birleştiren kadın giyimini şık bir zerafete dönüştüren Türk ve dünya modasında giyim stiline yepyeni bir boyut katan öncü tasarımcılar, kadınsı detayları yücelten, zarif ve romantik ruh halini destekleyen koleksiyonlar oluşturmaktadırlar. Günümüzde toplumsal zevkler, yaşam biçimlerindeki değişimler, teknolojik donanımla birlikte yeni bir boyut kazanmış, geçmişin izlerini taşıyan çeşitli tekstil ve süsleme teknikleriyle birleşerek moda tasarımcılarının yetenekli ellerinde, sanatsal bir dokunuşla görsel bir şölene dönüşmüştür.

Yaşamdaki birçok değişiklik özünde daha yararlı ve rahat bir ortam sağlamak düşüncesini taşırken, modanın ilkesi yararlı olmak değil değişik olmaktır. Aslında insanlar bir yandan var olanı korumak isterken diğer yandan da farklı olmak istemektedirler.

Belirli bir toplumda kültürel bütünleşme sağlanabiliyor ise gelişmişlikten söz edilir. Kültürel bütünleşmenin sağlandığı toplumlarda farklı kültür grupları giyim-kuşam alışverişinde bulunarak ortaya yeni bir giyim kültürü çıkarabilmektedirler. Buna karşın kültürel ayrışma hakimse farklı kültür grupları içe kapanıp, etnik-dinsel ya da sınıfsal temelden kendi giyim kuşam tarzlarını öne çıkararak öteki kültürlerden bir işleme bile kabul etmeyebilirler.

Bireyin bir parçası olduğu günümüz modern şehirleri, tasarımları bakımından içinde yaşayan insanın ihtiyaçlarını yenilikçi çözümlerle karşılamanın yanı sıra ona yeni bir estetik yaklaşım sunmakta ve onu etkilemektedir. Sanayi ve tüketim toplumunun hızlanan ve sıradanlaşan

dünyasında geleneksel nakışa, özlem duyulduğu anlaşılır bir durum olmaktadır. Bu dönemde moda tasarımcıları, kadın giysilerinde çağdaş ya da fütüristik eğilimlere yönelirken, giyim ve modada yeni çözüm arayışlarına gidilmiştir.

Geçmişten günümüze kadar uzanan geleneksel desen ve motiflerin özel anlamları ve isimleri vardır. Bu desenler ve motifler toplumsal statüleri, istek, arzu, beklenti, inançları, evlilik, bekarlık, gibi halleri, göç, felaket, üzüntü, sevinç, tasa, mutluluk, özlem ve beklentileri, aşk, ayrılık, dilek ve istekleri ifade eden semboller şeklindedir.

Geleneksel nakışlı giysiler, somut olmayan kültürel mirasa aittir. Modern giysi tasarımında geleneksel nakışları uygulamak, modern moda tasarımındaki herhangi bir eksikliği telafi edebildiği gibi insanlarda kişiselleştirilmiş bir talebin benzersizliğini de tatmin edebilmektedir. Pek çok yüksek moda ürünü elbiselerde, genellikle el işlemeleri ile daha değerli olarak yansıtılmak için kullanılmaktadır. İşleme desenlerindeki uğurlu imalar insanların en iyi dileklerini yansıtabildiğinden tercih sebebi olmaktadır. Ulusal din kültürünü nakışla yansıtabilir bir giysinin kültürel çağrışımında etken olmaktadır. Markaların logoları ya da sloganlarının nakışlarla işlenmesiyle ayrıcalık ya da statü imleyen bu işlevin sürdürülebilmesi sağlanmaktadır.

Geleneksel nakışlar, geleneksel sanatın ihtişamını bünyesinde barındıran, mükemmel kültür mirasının önemli bir parçasıdırlar. Günümüzde sosyal ekonominin gelişmesiyle birlikte bilgi sisteminin yenilenmesi, estetik fikrin değişmesi, onu modern giyim arayışı haline getirerek yeni bir arzuya yönlendirmiştir. Giyside nakış desenleri, tasarımın anahtarını yansıtan biçimsel güzelliğin düzenidir. Nakış deseni, en sezgisel görsel faktörlerdir. Ancak modern kıyafetlerin özelliklerine ve modern estetik bakış açısına göre, geleneksel nakış deseninin düzeninde bazı sınırlamaları olduğunu ve modern kıyafetlerin uygulamasında nakışları nasıl etkilediğini de görebiliriz. Coğrafi farklılıklar ve günümüz teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle, çeşitli nakış stilleri oluşmaktadır.

Geleneksel nakış uygulaması ile geleneksel kültürü modern moda tasarımı ile birleştirerek, halk nakışlarının eşsiz cazibesi tam anlamıyla modern moda tüketimine iyi bir ekonomik fayda yaratma ihtiyacını karşılamakta ve uluslararası büyük sahneye taşıyarak küreselleşme ile birlikte kültür daha ileriye taşınabilmektedir.

Büyük bir çoğunluğu hazır giyim ürünlerinden oluşan günümüz giysilerinde, bu simgesellik ve işlevselliğe yön veren markaların logolarının, prestij göstergeleri olarak, geçmişin motiflerinin yerini aldığını söylemek yanlış olmaz. Bu armalar, padişahların kaftanlarındaki desenler kadar ihtişamlı olmasalar da yine de bir markayla özdeşleşmiş olan kalitesini

nakış teknikleri ile sunabilmektedirler. Günümüzde nakış teknikleri ile üretilmiş giysiler, geçmişten veya gelenekten kültürel bir öğenin günün koşullarına ve ihtiyaçlarına uygun cevap verir niteliktedirler.

Geleneksel nakışlı giysilerin kuşaktan kuşağa aktarımı ve kültürel gücün sağlanması bir yandan da seri üretimlerle bilinen kültürel değerlerin daha fazla hedef kitlelere ulaşabilmesi mümkün hale gelmiştir.

Kaynakça

ABALI, N. (2009). Geleneksellik ve Modernizm Açısından Kılık Kıyafet. İstanbul. İlke Yayınları.

ALPAT, E. (2010). XX. Yüzyıl ve XXI. Yüzyıl Başında Kadın Moda Tasarımında Nostalji Anlayışı, *Atatürk Üniversitesi Sanat Dergisi*. Sayı: 17. s. 15- 24.

ALTINAY, H., YÜCEER, H. (1992). Moda ve Tarihi. Ankara. Kadıoğlu Matbaa.

ATILGAN, D. K. (2014). Giysi Tasarımında Esinlenmenin ve Araştırmanın Yaratıcılığa Etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*. Sayı: 27, s. 471-487, Sonbahar, I. 2014. Doi number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2486

ASLANAPA, O., (2003). Türk Sanatı, Remzi Kitapevi, İstanbul.

BOURDİEU, P. ve WACQUANT, L. (2014). Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, İstanbul. İletişim Yayın.

BOYNUKALIN, H.(2020). "Osmanlı Askerî Teşkilâti Üniformalarının Tezyînati ve Mâliyeti Üzerine Bir İnceleme", *Arış*, Haziran-Sayı:16, s. 56-77.

DOYLE, S.A., MOORE, C.M. and MORGAN, L. (2006). "Supplier Management in Fast Moving Fashion. *Retailing", Journal of Fashion Marketing and Management*, Vol.10, No. 3: 272–81.

ERAY, F. (1997). 20. Yüzyıl Modacılarından Gabrielle Chanel ve Christion Dior Dönemlerinin İncelenmesine İlişkin Karşılaştırmalı Bir Araştırma, *Tekstil veKonfeksiyon Dergisi*, İzmir: Sayı.6.

ERTÜRK, N., KİPÖZ, Ş. ÇİVİTÇİ, Ş., ÜREYEN, E., KANIŞKAN, E., KAĞNICIOĞLU, H., (2013). Moda Tasarım. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3014 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1967 Eskişehir ISBN: 978- 975-06-1674-7

HADDADADİL, G. A. (1988). Çıplaklık Kültürü/Kültürel Çıplaklık. (Çev: Sabah Kara) İstanbul. Seçkin Yayın.

GÖKSEL, N., KUTLU, N. (2016). Decorative Elements In Turkish Garment Culture From Past to Future: Art of Embroidery, Tekstil ve Mühendis. 23: 103, 231-236. For online version of the article:

http://dx.doi.org/10.7216/1300759920162310309

JACKSON, T. (2007). "The Process of Trend Development Leading to a Fashion Season" . Fashion

KONGAR, E. (1985). Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. İstanbul: Remzi.

KOCA, E. vd. (2008). Kültürlerarası Etkileşimde Giyim Kuşam. Edit. Z. Dilek vd., 38. ICANAS

(Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Cilt 2, Maddi Kültür, s. 793–808.

KOÇ, F., KOCA, E. (2009). Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul. 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Ankara.

JONES, S., JENKYN (2005). Fashion Design, New York. Watson-Guptill Publication.

KOCA, E., KOÇ, F. (2012). "Giysi Yüzey Tasarımına Disiplinlerarası Bir YaklaşımdaTasarımcının

Rolü", 1. Uluslararası İstanbul Tekstil Sanatı Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi, 17-20 Ekim. s. 64-75. İstanbul

KOMŞUOĞLU, Ş. ve v.d. (1986). Resim II Moda Resmi ve Giyim Tarihi. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MARKS, D. (2016). Molas: Dress, Identity, Culture. USA: University of new mexico pres.

NİCHOLS, Marion (1974). Crewel Dahil Nakış Dikişleri Ansiklopedisi . ISBN 0-486-22929-7.

ÖNDOGAN, Z., (1994). Konfeksiyon Sanayinde Koleksiyon Hazırlamanın Önemi ve Aşamaları**.** *Tekstil ve Konfeksiyon*, İstanbul.

TİLMAÇ, F. (2003). Örtünmeden Giyinmeye: Terzilik ve Modanın Dünü Bugünü ve Yarını. İstanbul. İTO Yay.

ÖZDEMİR, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayın.

ÖZTÜRK, H. ve YAZAR, T. (2017). Dokuma Ve Motif Özellikleri Açısından Sembolik Değer Olarak Osmanlı Padişah Kaftanları ve Şifreleri. *Researcher: Social Science Studies.* 5-10 s.148-160

SHAFFER, F. W. (1982). Mola Design Coloring Book. USA. Dover Publications.

Elektronik Kaynakça

URL 1: https://www.bilgiustam.com/nihon-shishu-nedir/

URL 2 https://www.thesprucecrafts.com/sashiko-embroidery-1177614

URL 3 https://www.pinterest.com.au/pin/333970128590612579/

URL 4: https://www.vam.ac.uk/articles/embroidery-styles-an-illustrated-guide

URL5:https://www.trc-leiden.nl/trc-needles/regional-traditions/europe-and-north-america/embroideries/ayrshire-whitework

URL6:https://www.craftsvilla.com/blog/chikankari-the-art-behind-the-traditional-lucknowi-embroidery/

URL 7: https://www.weddingwire.in/wedding-tips/chikankari-embroidery--c7429

URL 8: https://www.britannica.com/art/broderie-anglaise

URL 9: https://www.vogue.com/article/fashion-word-of-the-day-broderie-anglaise

URL 10: https://www.vam.ac.uk/articles/embroidery-styles-an-illustrated-guide

URL11:http://www.nordicneedle.net/guides/stitching-techniques-guides/blackwork-embroidery/#.X9JsK1Uza00

URL 12: https://www.wikiwand.com/en/Blackwork

URL13:http://www.nordicneedle.net/guides/stitching-techniques-guides/blackwork-embroidery/#.X9JsK1Uza00

URL 14: https://romanticrecollections.com/blog/2020/05/18/historical-embroidery-part-1/

URL 15: https://startupfashion.com/fashion-archives-history-embroidery/

URL 16: https://www.clevelandart.org/magazine/cleveland-art-fall-2020/fashioning-identity

URL 17: https://www.britannica.com/art/crewel-work

URL 18: http://www.sew18thcentury.com/2011/12/more-adventures-in-crewel-embroidering.html

URL 19: https://collections.lacma.org/node/214509

URL20:https://www.aucklandmuseum.com/discover/stories/blog/2015/the-language-of-chinese-embroidery

URL 21: https://www.fibre2fashion.com/industry-article/4135/history-of-embroidery

Bölüm 38

İŞKODRA VİLAYETİNDE MALİSÖRLERİN EĞİTİMİ (1863-1912)

İlkay ERKEN[1]

1 İlkay ERKEN, *Dr. Öğr. Üyesi, Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Samsun, ilkay.erken@omu.edu.tr,* ORDIC ID: 0000-0002-7049-1058.

Giriş

II. Mahmud'un ilan ettiği fermanla kız ve erkek çocuklarına okula devam zorunluluğu getirmesi Osmanlı eğitim tarihi açısından önemlidir. Fermanın tatbiki İstanbul'daki sıbyanlarla sınırlı olsa ve tam olarak uygulanamasa da meseleye dair bakışı göstermesi açısından önemlidir. (Kodaman, 1999, s. 58; Tekeli ve İlkin, 1999, s. 62) Öyle ki eğitimin kitleselleşmesiyle ilgili bu yaklaşım Tanzimat Fermanı ardından eğitimde gerçekleştirilmeye çalışan ıslahatların da odak noktasıydı. Nitekim 1847'de yayınlanan talimatnamede kız ve erkek çocukların ilköğretim düzeyindeki okullara devamı istenmekteydi. Bunun da hem aileler hem de muhtar ile imamlar tarafından denetimi talep edilmekteydi. İlk kademe okullara yani sıbyan mekteplerine getirilen bu devam zorunluluğu II. Mahmud'un fermanının aksine İstanbul ile sınırlı değildi. Üstelik sıbyan mekteplerinin müfredatına artık Türkçe okuyup yazma dersi eklenmiş, birlikte eğitimden vazgeçilerek sınıf usulüne geçilmişti. Öğretmenlerin ise merkez idareden maaş alan birer memur olması düşünülmüştü. Ancak temelde sıbyan mekteplerinin merkez idareye bağlanması ve denetiminin de buradan yapılması amacıyla gerçekleştirilen düzenleme tatbik edilememiştir. Bunda ilk olarak mali sorunlar gündeme gelmiş ve öğrencilere dağıtılması düşünülen eğitim araç gereçleri ile öğretmen maaşlarının ödenmesinden vazgeçilmiştir. Eğitimde devam zorunluluğu ise bu hamlenin tatbik edilebilen en önemli maddesi olmuştur. (Bilim, 2002, s. 196-197) Lakin okula devam meselesinin önceki dönemlere nazaran kabul görmesine rağmen yaygın bir hal aldığını söylemek güçtür. Devam zorunluluğuna 1863'te yeniden dikkat çekilmiştir. (Gelişli, 2020, s. 36) Bunun ardından sıbyanlarla alakalı bir diğer düzenleme 1863 yılında yapılmıştır. (Bilim, 2002, s. 197) Bu yıl itibariyle yeni usulde eğitim veren ilk kademe okullarından ibtidailer açılmaya başlanmıştır. (Kodaman, 1999, s. 145) İlk örnekleri İstanbul'da açılan bu okullar daha sonra yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Arnavutluk'un da bu gelişmelerden olumlu etkilendiği söylenebilir. Okulların açılması yönündeki bu girişimler ihtiyaç duyulan öğretmenlerin temin edilememesi nedeniyle istenilen ölçüde yaygınlaşamamıştır. (Bilim, 2002, s. 199-200) Üstelik bu durum İstanbul için dahi söylenebilirdi. (Somel, 2019, s. 145)

Osmanlı'da ilköğretim okullarının yaygınlaştırılması ve aslında genel olarak eğitimde etraflı değerlendirmelerin yapılması 1869 Maarif Nizamnamesi ile olmuştur. Buna göre her mahalle veya köyde bir sıbyan mektebi açılacaktı. İlgili mahallede veya köyde Müslümanlarla birlikte gayrimüslimler yaşıyor ise iki ayrı okul tesis edilecekti. (Gelişli, 2020, s. 36) İşkodra gibi maarif gelirlerinin yetersiz olduğu (Erken, Kasım 2018, s. 72-73) vilayetler için önemli görülebilecek mesele ise ilköğretim giderlerinin ahali tarafından karşılanacak olmasıydı. (Gelişli, 2020, s. 38) 1869 Maarif Nizamnamesi ardından önce İstanbul'da açılarak

yaygınlaştırılmak istenen ve yeni usulde eğitim verilen Maarif Nezareti idaresindeki ibtidai okullarının müfredatı 1891'de hazırlanmıştır. Böylece şehir ve kasaba merkezlerinde 3 yıl olan eğitim süresi köylerde 4 yıl olarak düzenlenmiştir. (Gelişli, 2020, s. 39)

Osmanlı Devleti'nin, Tanzimat Dönemi'nde eğitimin yaygınlaştırılması faaliyetlerinin İşkodra vilayetine yansımaları ve daha özelde vilayetin dağlık alanlarında meskûn malisörlere mahsus eğitim-öğretim çabalarına değinilen bu çalışmada bahsedilen okulların tespitine çalışılacaktır. Malisörler için açılmak istenen okullar ile amaçlanan temel meselelere dair tespitlerde bulunularak bu teşebbüslerin kasaba-şehir merkezlerindeki çalışmalarla karşılaştırılacaktır. Bunun için belgeler ve salnamelerden temin edilen bulgular üzerinden mukayeseli değerlendirmeler yapılacaktır.

1.İşkodra Vilayetinde Malisör İdaresi

İşkodra'da 1868 yılı sonunda vilayet idaresi tatbik edilmiş ve vilayet iki sancağa taksim edilmiştir. (Erken, 2014, s. 25) Osmanlı idaresinden ayrıldığı Balkan Harbi'ne değin sınırlarında ve mülki taksimatında yaşanan ufak değişiklikler dışında düzenleme olmamıştır. Vilayetin İşkodra ve Draç sancaklarının idari, mali ve hukuki açıdan farklı usullerde yönetilmesi ilk bakışta dikkat çekmektedir. Vilayetin dağlık kısımları olan kuzey bölgesi ya da İşkodra sancağı *Dağlı İdaresi* olarak adlandırılan hususi özellikleri ihtiva eden bir şekilde yönetilmekteydi. Bu sebepten dolayı dağlı anlamındaki malisörlerin de ikamet ettikleri yerler İşkodra vilayeti açısından İşkodra sancağı ile sınırlandırılabilir. Dağlı idaresi kendi içerisinde çeşitli düzeylerde tatbik edilmekteydi. Bu yüzden İşkodra sancağı sınırlarındaki nüfusun tamamının malisör sayıldığı ve *dağlı idaresi* denilen sistem dahilinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim İşkodra'nın merkez mahallelerinin yanında Malisya bölgesi, Mirdita ve Puka kazaları ile Leş Malisyası ve Zadrime nahiyeleri, Tuz kazasının ise Hot ve Gruda kabilelerinde cibal sisteminin-dağlı idaresinin uygulandığı söylenebilir. Bu idari birimlerin İşkodra sancağı dahilinde Akçahisar kazası dışındaki yerlerin büyük kısmını kapsadığı söylenebilir. Ancak bazı hallerde İşkodra Malisyası şeklinde ifade edilen bu sistem dahilindeki yerlerin bahsedilen usulün tatbik edildiği sınırların tamamını göstermediği ayrıca ifade edilmelidir. *İşkodra Malisyası*, İşkodra kazasına bağlı olarak idare edilen 10 cibal ve bu ciballer dahilindeki 27 bayrağa[2] taksim edilmekteydi. (Erken, 2014, s. 60-61) Burada önemli bir ayrım daha mevcuttu. Cibal idaresine mensup bulunanların dağlık köylerde ikamet edenlerinin Müslüman ya da Katolik olmaları şeklinde bir ayrım yoktu. Ancak İşkodra şehir merkezindeki mahallerde, Zadrime nahiyesi, Barbölüş, Buşat, Berdice, Drinkenarı, Dağkenarı, Kraniye gibi yerlerdeki

2 Konunun teferruatlı bir şekilde ele alındığı cibal ve bayrakların sıralandığı çalışma için bk. (Erken, 2014, s. 64-67)

ahaliden sadece Müslümanlar bu sisteme dahildi. (Erken, 2014, s. 68)

İdari sınırları bu şekilde çizilebilen dağlı idaresi dahilindeki nüfusun ne kadarının Müslüman ve ne kadarının Katolik olduğu kaynaklarda yaklaşık olarak ifade edilmektedir. Bölgede nüfus sayımının yapılmaması demografik yapıyla ilgili tahminleri zaruri kılmıştır. Buna göre vilayette Draç sancağı ve İşkodra sancağının Akçahisar kazası dışındaki yerlerde nüfus sayımı tatbik edilmemiştir. Diğer bir deyişle nüfus sayımı yapılmayan yerler aynı zamanda dağlı idaresi dahilindeki yerlerdi. 1862 yılı içerisinde Cevdet Paşa'nın naklettiği bilgilere göre İşkodra kasabası ile merkez köyleri ve buradan idare edilen Malisyada 5498 Müslüman, 5405 Katolik ve 380 Ortodoks hane mevcuttu. (CevdetPaşa, 1991, s. 194) 1902 yılı verilerinde ise İşkodra sancağında 98.072 Müslüman, 79.146 gayrimüslim yaşamaktaydı. Sancağın bu demografik dağılımı dikkate alındığında dağlı idaresinin tatbik edildiği yerlerde gayrimüslimlerin Müslümanlarla birlikte yaşadığı düşünülebilir. (Erken, 2014, s. 101)

İdari ve demografik yapı itibariyle sıralanan hususiyetleri tespit edilebilen İşkodra sancağında malisörlerin eğitimi bahsinde ayrıca tedbirler alınmıştır. İşkodra vilayet idaresi, dağlı idaresi dahilindeki ahalinin eğitim vasıtasıyla Türkçe öğrenmesine, Müslümanların da ibadetlerini yapabilecek derecede bilgilenmesine ve ayrıca asayişin temini ile bölge halkının ecnebi propagandalarının olumsuzluklarına maruz kalmamasına çalışmıştır. Bu şekilde vilayet dahilinde malisörlerin eğitim öğretim faaliyetlerinin düzenlenmesine, yeni okullar açılmasına, mevcut okulların eksikliklerinin giderilmesine çalışılmıştır.

2. İşkodra Vilayetinde Malisörlere Okul Tesisi

İlköğretim okullarının imparatorluk genelinde yaygınlaştırılması hamleleri İşkodra vilayetinde benzer dönemlerde tatbik edilmiştir. 8 Ağustos 1863'te İşkodra vilayetinde malisörlerin yaşadığı yerlerde ahalinin *cehaletleri* sebebiyle yaptıkları uygunsuzluklara son vermek üzere ıslahat girişimlerine başlanmıştır. İşkodra'da yapılması düşünülen ıslahat çerçevesinde okullarla beraber camiler de inşa edilecekti. (Ağanoğlu, Bayram, & Yıldıztaş, 2008, s. 325) Cevdet Paşa Müslümanların bulunduğu köylerde açılan cami ve okullar hakkında bilgiler nakletmektedir. Açılan okullara 850 erkek ve 345 kız öğrenci devam etmekteydi. Okulların tesisinin yanında Müslüman oldukları halde henüz sünnet olmayanlardan 5173 kişinin sünnet merasimleri de gerçekleştirilmişti. Bu gelişmelerin ardından kısa süre içinde bu öğrenciler içinden ihtiyaç duyulan öğretmenlerin de yetişeceği umut edilmekteydi. Bu gelişmeler sırasında *Koplik* köyündeki sıbyan mektebinde yapılan imtihanda öğrencilerin verdikleri cevaplar dikkat çekmiştir. Bunun üzerine okulların faydasına dikkat çekilmiştir. (CevdetPaşa, 1991, s. 168) Burada görüldüğü üzere köylerde okulların

teşkilinin bir amacı Müslüman çocuklara temel dini bilgilerin verilmesiydi. Nitekim köylerdeki okulların, imamlardan öğretmen olarak istifade edilmesinden sebeple, cami dahilinde bulundukları tespit edilebilir. Böylece ayrıca bir bina inşası ihtiyacı kalmamakta, ekonomik açıdan eğitime fayda sağlanmaktaydı. (Erken, 2018, s. 47)

1860'lı yılların başında malisya bölgesindeki köylerde açılmaya başlanan okulların sayısı 1865 itibariyle 24'e ulaşmıştır. Bu okullarda görevli 24 hocanın idaresindeki öğrenci toplamı bu sefer 649 olarak verilmiştir. Burada belirtilen öğrenci sayısı üzerinde uyuşmazlık olduğu tespit edilebilir. Lakin 1865 yılında sayı ve öğrenci mevcudu verilen okulların daha önceden açılanlara ilave olması muhtemeldir. Bu tarihe kadar inşa edilen okulların sayısı 11 kadardı ki bunlara devam eden öğrenci sayısı da 1200'e yakındı. (Erken, 2018, s. 49) Gerek 1863 ve gerekse 1865 yılındaki okulların teşkili gerekçesi ise özellikle cibal ahalisinin *cehaletinin giderilmesiydi*. Yapılan düzenlemelerden ve tesis edilen okullardan dolayı ahalinin memnuniyetlerini dualar eşliğinde dillendirdikleri Meclis-i Valâ mazbatasında belirtilmiştir. (BOA, MVL. 1016-37, 1 Muharrem 1282/27 Mayıs 1865) Merkez idare, ciballerde açılan bu okullar ve görevlendirilen hocalar hakkındaki işlemlerine 1867'de devam etmiştir. Bu yıl irade-i seniyye gereği İşkodra sancağının ciballerinde inşa edilen okullardaki hocaların maaşları vilayete havale edilmiştir. Ayrıca Ocak 1866-Şubat 1866 aylarına ait maaşların ödenmesinde yapılan denetimlerde vilayet tarafından bahsedilen 2 okul kayıtlarda mevcut değildir. Yapılan tahkikat neticesinde 24 okul dışında diğer iki okulun inşası ahalinin talepleriyle sonradan gerçekleşmiştir. Bu şekilde her bir hocaya verilecek ikişer aylık maaş bedeli karşılığı olan 11.500 kuruş vilayete gönderilmiştir. Her bir hocaya aylık 250 kuruş maaş hesabıyla aradaki eksikliğin nedeni de böylece ortaya çıkmıştır. Böylece merkezi hükümetin İşkodra sancağının dağlık alanlarında tesis ettiği okul sayısı 24 iken ayrıca inşa edilen 2 okul ile 26 olmuştur. Öyle ki bu iki okulun hocalarına o güne kadar verilen maaşlar da hazineye kaydedilmiş ve ayrıca karşılıklarının temin edileceği belirtilmiştir. (BOA, MVL. 1036-7, 29 Recep 1284/26 Kasım 1867)

İşkodra'da 1860'lı yıllar boyunca dağlık alanlarda ilk kademe okullarının inşası süreci sonra da devam etmiştir.[3] Malisörlerin yaşadıkları yerlerde ve daha geniş bir ifadeyle dağlı idaresine tabi olan yerlerdeki bu işlemler vilayet merkezine bağlı köylerde de tatbik edilmiştir. Nitekim dağlı

3 İşkodra vilayetinde malisörlerin meskûn bulunduğu ve dağlı idaresinin tatbik edildiği İşkodra sancağı dışında okulların teşkili çalışmalarının yürütüldüğü şüphesizdir. Bu anlamda hem dağlı idaresi dışındaki yerlerde hem de Draç sancağında okullar açılmış ve sayıları arttırılmıştır. İşkodra'daki okulların sayı ve isimlerinin tespitinin yapıldığı çalışmada buna değinilmiştir. (Erken, 2018, s. 45-77)

idaresi[4] kapsamındaki *Buşat* köyü buna iyi bir örnektir. Buradaki sıbyan mektebinin ahali tarafından inşa edildiği, eğitim öğretime başlandığı ve tayin edilen hocanın maaşının da ödendiği görülmektedir. 1874 yılı içinde burada görevlendirilen Ali Efendi'ye 195 kuruş maaş tahsisi bunu açıkça göstermektedir. (BOA, MF.MKT. 31-105, 14 şaban 1291/26 Eylül 1874)

İşkodra sancağında malisörlerin eğitimi amacıyla köylerde tesis edilen okulların isimlerinin, tıpkı vilayetin diğer yerleşim birimlerinde olduğu gibi, toplu bir şekilde verildiği bir kaynak tespit edilememiştir. Ancak 1885 ve 1890 yıllarında İşkodra sancağında Akçahisar kazası dışındaki sıbyan mekteplerinin sıralandığı belgelerde bu kısmen açıklığa kavuşturulmaktadır. Tablo 1'de İşkodra şehri merkezindeki 15 mahalledeki okul sıralanmamıştır. Aslında bu okullar da İşkodra şehir merkezinde yer alması nedeniyle cibal idaresi kapsamında değerlendirilebilir. Bu 15 okul ile Tablo 1'de isimleri verilen okullarda 1885 yılında 891 kız, 1382 erkek öğrenci mevcuttur. 1890'da bu sayı Tuz, Puka ve Leş kazalarındaki okulların hesaba katılmasıyla 818 kız, 1807 erkek öğrenci olarak nakledilmektedir.[5]

Tablo 1: *İşkodra Sancağında Malisörler İçin Açılan Sıbyanlar.*

Merkez-Köy Adı	Hoca Adı (1885)	Talebe Sayısı (1885)[1]		Talebe Sayısı (1890)[2]	
		Kız	**Erkek**	**Kız**	**Erkek**
Buşat	Tahir Efendi[3]	11	23	16	24
Barbölüş	Mehmed Efendi	16	25	30	26
Krakay	Mehmed Efendi	15	25	18	21
Oblik[4]	Ahmed Efendi[5]	8	19	7	20
Vizgar	Hüsnü Efendi	17	29	12	17
Dikav-Vikay	Osman Efendi	30	30	13	23
Koplik-i Balâ	Veliddin Efendi	-	30	-	28
Koplik-i Zîr	Yusuf Efendi	5	40	5	40
Göl Kenarı	Umur Efendi	-	24	-	25
Kastrat	Yusuf Efendi	2	15	15	25
Reç[6]	Ahmet Efendi	-	31	-	34
Grije	Tahir Efendi	-	26	-	24
Riyol	Ramazan Efendi	4	16	2	20
Dragos	Umur Efendi	15	17	19	20
Bicay	İsmail Efendi	6	21	-	26
Darkiri	Yusuf Efendi	5	25	3	25
Domni	Adem Efendi	8	20	7	25
Vize	Tahir Efendi	11	9	8	14

4 Draç sancağının Şiyak kazasının dört köyündeki sıbyan hocalarının maaşının ahalinin fakir olması nedeniyle hazineden karşılanması istenmiştir. (BOA, *MF.MKT.74-9*, 21 Safer 1299/12 Ocak 1882)

5 Kavaye'de 50, Tiran'da 80, Draç'ta 36 olmak üzere toplam 166 erkek öğrenci hesap edildiğinde vilayet genelindeki erkek öğrenci sayısı 1973'tür. (BOA, *MF. İBT. 26-14*, 20 Ağustos 1306/1 Eylül 1890)

Boks	Ramazan Efendi	9	36	12	21
Dragoç	Abdullah Efendi	5	16	6	25
Mis?	Ahmet Efendi	3	25	3	25
Zogan	Osman Efendi	15	45	33	20
Ostros[7]	İbrahim Efendi	13	18	17	31
Azbiş?-Arniş	İdris Efendi	7	33	15	26
Gruda	Mustafa Efendi	-	47	-	57
Puka Merkezi	Boş	-	29	20	13
Kert (Puka)	Muslihiddin Efendi	-	27	-	26
Akbale (Puka)	Yusuf Efendi	-	18	-	20
Kravar	x	x	x	61	140
Eşkaril-Şkreli	x	x	x	5	10
Lohe	x	x	x	5	23
Reş Ma' Vorka	x	x	x	-	30
Metagoş (Tuz)	x	x	x	13	46
Karacadağ (Puka)	x	x	x	24	16
Leş Merkezi	x	x		-	17

İşkodra malisyası ve dağlı idaresinin tatbik edildiği yerlerde isimleri verilen okullar şüphesiz buralardaki yegâne okullar değildir. Sıralanan köylerin dışında da okulların bulunduğu tablodaki okul sayılarında görülen değişikliklerden hareketle ileri sürülebilir. Öyle ki 1860-1874 yılları arasında vilayet dahilinde inşa edilen yeni okul sayısı 100'e yakındır. Üstelik bu okulların büyük bir kısmı dağlık alanlarda-köylerde inşa edilmiştir. (Erken, 2018, s. 49-50) Burada Tablo 1'de gösterilen *Göl Kenarı* ile alakalı bir değerlendirme de yapılabilir. 1897'de *Buyana Kenarı* adıyla burada 2 okul bulunduğu görülürken bunun gibi dağlı idaresine tabi *Dağ Kenarı, Drin Kenarı* ve *Kraniye* nahiyelerinde ayrıca 10 okul mevcuttur. (Erken, 2014, 76) Bu veriler, dağlı idaresi uygulanan yerlerdeki okulların Tablo 1 ile sınırlı olmadığını gösterir. Diğer yandan Tablo 1'deki veriler öğrenci mevcutlarının değerlendirilmesi bakımından önemlidir.

Tablo 1'deki okullardan bazıları hakkındaki bilgiler 1890 yılıyla sınırlıdır. Bu bize ilgili okulların 1885 yılı ardından açıldıklarını düşündürür. Nitekim bu okullardan *Eşkaril* sıbyan mektebinde görevli bulunan Tahir Efendi'nin istifası üzerine Ağustos 1889 itibariyle Murat Efendi görevlendirilmiştir. Murat Efendi Podgoriçe muhacirlerinden olup yapılan incelemeler neticesinde işinin ehli olduğu tespit edilmiştir. Maarif Nezareti'nin 13 Ekim 1890'da bu işlemin tasdiki ve gerekli kayıtların ifasıyla göreve başlamıştır. (BOA, MF.MKT. 121-99, 28 Zilhicce 1307/15 Ağustos 1890)

Tabloda gösterilmediği halde malisör çocukları için teşkil edilmiş başkaca okulların tespit edilebileceği belirtilmiştir. Bu okullardan birisi

Temmuz 1991 itibariyle ahalinin yardımlarıyla *Kraniye* nahiyesinin *Askaye* mahallesinde açılmıştır. Burada öğretmenlik vazifesini, bu gibi okulların birçoğunda olduğu üzere, imamın üstlendiği anlaşılmaktadır. Umur Efendi'nin muallim tayinine dair vilayet maarif idaresinin işlemi nezaret tarafından uygun görülerek işleme konulmuştur. (BOA, MF.MKT. 149-2, 11 Ağustos 1308/23 Ağustos 1892)

Kraniye nahiyesinde olduğu üzere Akçahisar kazasının *Malisya* nahiyesi dahilindeki *Kurbin, Ranye ve Ode* kollarındaki bazı köylerde inşa edilmiş ve edilmekte olan okullar için bazı taleplerde bulunulmuştur. Bu okulların sayısı ve öğrenci mevcudu verilmemiş olsa da bunlara dağıtılmak üzere talep edilen 400 elifba, 250 ilm-i hal ve 50 Kur'an-ı Kerim bizlere bu konuda fikir vermektedir. Tablo 1 incelendiğinde okullardaki öğrenci ortalamasının 20-40 arasında olduğu görülmektedir. Buna göre talep edilen elifbalardan hareketle Akçahisar'ın Malisya nahiyesinde 400 öğrenci ve 10'dan fazla okulun bulunduğu ileri sürülebilir. Vilayet idaresinin bu talebi merkez idare nezdinde olumlu karşılanmıştır. Ancak istenilenlerin yarısı 30 Nisan 1893'te postaya verilmiştir. (BOA, MF.MKT.180-143, 15 Ağustos 1309/27 Ağustos 1893)

Tablo 1'de verilmeyen okullara İşkodra merkez kazası dahilindeki köylerde inşa edilen okullar da dahil edilebilir. Bunlardan biri 1888'de, 93 Harbi ardından İşkodra'ya gelen Podgoriçe ve Ülgün muhacirleri için kurulan *Hamidiye* köyündeki sıbyan mektebidir. (Erken, 2014, s. 109) 13 Aralık 1895'te resmi açılışı yapılan okula yine Podgoriçeli muhacirlerden Kaplan Efendi öğretmen tayin edilmiştir. (BOA, MF.MKT. 313-44, 25 Şaban 1313/10 Şubat 1896) Hamidiye köyündeki okul bu sırada inşa edilen on okuldan sadece birisiydi. (BOA, MF.MKT. 313-44, , 19 Zilkade 1313/2 Mayıs 1896) Nitekim bu 10 okulun İşkodra merkez kazasından idare edilen köylerde olması muhtemeldir.

Tablo 1'de Puka merkez, *Kert, Akbale* ve *Karacadağ*'daki okullar görülmektedir. 1897'de Puka kazası dahilinde ahali yardımlarıyla *Rape, Kabaş, Miçoy, Kelt, Kaliyaş, Mefol, Nikay ve Şika* isimli köylerdeki 8 okulun inşası tamamlanmıştır. Bunlara maaşı Maarif Nezareti'nden ödenmek üzere birer öğretmen tayini vilayet idaresince merkezden talep edilmiştir. Ancak vilayetin talebine Maarif Nezareti, 1869 Maarif Nizamnamesi'nin 4. maddesini hatırlatarak bu gibi okulların masraflarının ahali tarafından karşılanmasını isteyerek olumsuz yanıt vermiştir. Vilayetin kendi imkanları ile buradaki öğretmenlerin maaşını temin etmesi istenmiştir. (BOA, MF.MKT. 362-26, 28 Safer 1315/29 Temmuz 1897)

Vilayet dahilinde teşkil edilen okulların ardından daha ne kadar okula ihtiyaç olduğu Maarif Nezareti tarafından takip edilmiştir. Vilayetten, Müslüman halinin bulunduğu köylerden hangilerinde ne kadar okula

ihtiyaç duyulduğunun tespiti istenmiştir. (BOA, MF.İBT. 113-142, 22 Teşrinievvel 1317/4 Kasım 1901) Bu nedenle vilayet genelinde olduğu üzere Puka kazasında da malisör çocuklarının eğitimi amacıyla tesis edilen okullara öğretmen tayinlerinin yapıldığı ve bunun düzenli bir şekilde takip edildiği söylenebilir. Hemen üst paragrafta sıralanan 11 okul dışında yine Puka dahilindeki *Petkay* köyünde yaşanan öğretmen değişikliği bu değerlendirmeyi yapmamıza yardımcı olur. Buradaki sıbyan mektebinde görevlendirilen Mustafa Bekir Efendi daha önce 5 yıl bir buçuk ay gibi bir süre boyunca çalıştığı Kert köyü sıbyan mektebinden ayrılmış, iki sene kadar hizmete ara verdikten sonra 28 Ekim 1902'de Petkay'da yeniden öğretmenliğe başlamıştır. (BOA, MF.MKT. 707-22, 28 Zilkade 1320/26 Şubat 1903)

Okullardaki hocaların düzenli bir şekilde takip edildiği, buna dair işlemlerin gelişi güzel yapılmadığını gösteren diğer bir örnek *Kastrat* köyü sıbyan mektebidir. Burada görevlendirilen Hasan Efendi'nin 50 yaşında bulunduğu, anadilinin Boşnakça ve Arnavutça olup Türkçe okur yazar olduğu ve ilk memuriyetinin de bu öğretmenlik olacağı tercüme-i hal varakasından anlaşılmıştır. (BOA, MF.MKT. 708-22, 1 Teşrinievvel 1318/14 Ekim 1902) Mesleki yeterliliği ise işe 28 Kasım 1902'den itibaren başlayacak şekilde İşkodra vilayet idaresinin incelemesiyle ortaya konulmuştur. İşkodra vilayetinin konuya dair ifade ve evrakları Maarif Nezareti'ne iletmesi ardından Hasan Efendi'nin tercüme-i hal varakasında bu vazifesine değin memur olarak çalışmadığını beyan ettiği halde hangi işlerle iştigal ettiğini de belirtmediğine dikkat çekilmiştir. Merkeze gönderilen evraklar arasında Hasan Efendi'nin tezkere-i Osmanîyesi de yoktu. Yine tercüme-i hal varakasında bulunması gereken muhaceret pullarının da eksikliğinden bahisle şekil ve içerik açısından gerekli düzeltmelerin yapılması ve evrakların yeniden düzenlenmesi İşkodra vilayeti maarif müdüriyetinden istenmiştir. (BOA, MF.MKT. 708-22, 25 Zilkade 1320/23 Şubat 1903) Hasan Efendi'nin muhacir olmasından sebeple yaşanan bu durum *Eşkaril* sıbyan mektebinde görevlendirilen Sırrı Efendi için de söylenebilir. (BOA, MF.MKT. 523-47, 9 Cemazeyilevvel 1318/ 4 Eylül 1900) Sırrı Efendi'nin de tezkire-i Osmaniyesi yoktu. Ancak bunun nedeni Sırrı Efendi'nin de sakinlerinden olduğu İşkodra'nın bu kısımlarında nüfus sayımının yapılmamış olmasıydı. Nitekim vilayet idaresi Maarif Nezareti'ne Sırrı Efendi'nin memuriyetinin tasdiki talebinde durumu izah etmiş ve bunun normal olduğunu işaret etmiştir. (BOA, MF.MKT. 523-47, 6 Rabiulahir 1318/3 Ağustos 1900)

Malisörlerin yaşadıkları mahallerde okulların inşası ve ardından öğretmenlerin görevlendirilmesi meselelerine vilayet idaresinin dikkati imkanlar ölçüsünde mümkün olmuştur. Özellikle mali kaynak yetersizliği bunda etkiliydi. Mirdita kazasının *Mid* köyünde açılmak istenen sıbyan

mektebinin inşası için gereken para temin edilememiştir. Bunun Maarif Nezareti bütçesine ilavesi de mümkün olmamıştır. Merkez idare, bu okulun inşasında gereken paranın İşkodra sancağında tatbik edilmeyen zebhiyye resminin toplanarak teminini istemiştir. (BOA, MF.MKT.803-22, 25 Temmuz 1320/8 Temmuz 1904) Benzer şekilde İşkodra kaza merkezine bağlı olarak idare edilen nahiyelerden *Dağ Kenarı'*ndaki *Raştiba, Sokopina, Berayiş, Selita, Miza, Korusa ve Klezna* isimli köylerde daha önceden okullar inşa edilmiştir. Ancak aradan geçen onca yıla rağmen eğitime başlanmamıştır. (BOA, MF.MKT. 828-38, 22 Kanunuevvel 1320/4 Ocak 1905) Maarif Nezareti okulların inşa edildiği halde öğretmenlerinin atanmadığından bahisle kendisine gelen bilgilendirme üzerine öğretmenlerin atanmasını ve verilecek maaş karşılığının da bulunmasını vilayetten istemiştir. (BOA, MF.MKT. 828-38, 15 Kanunusani 1320/28 Aralık 1904) Maarif Nezareti, vilayet maarif idaresinin bu okullardan *Raştiba*, *Selita, Korusa* ve *Berayiş* köylerindekilere atanacak öğretmenlerin maaşlarının evkaf-ı münderise gelirlerinden ödenmesini istemiştir. Ancak vilayetin buna cevabında vilayet maarif bütçesinde bu maaşlara karşılık bulunamadığı, ancak bazı memurlara ayrılmış tahsisatlar yerine bu öğretmenlerin maaşlarının karşılanabileceği beyan edilmiştir. (BOA, MF.MKT. 828-38, 28 Zilhicce 1322/5 Mart 1905) Yani, açılması istenen okullarda görevlendirilecek öğretmenlerin maaşı ancak hali hazırda görevli memurlara verilen maaşlardan ödenebilecekti.

Vilayetin, bahsedilen okulları tesis etmek amacıyla yaptığı girişimler mali gerekçelerle kısmen de olsa neticesiz kalmıştı. Öncelikle İşkodra valisinin 1906'da *Puka* kazası dahilindeki *Kabaş*, İşkodra malisyasının *Kelmend* cibalindeki *Nikç* mahallesinde, *Dağ Kenarı* nahiyesinin *Sokopina* ve *Klezna* köylerindeki okulların inşası ve öğretmenlerinin de tayini talebi bunu göstermektedir. (BOA, MF.MKT. 488-8, 14 Şaban 1324/2 Ekim 1906) Gerçekten 1892 tarihli vilayet salnamesi verileri incelendiğinde Müslümanların da yaşadığı *Kabaş'*ta okul bulunmamaktadır. (Erken, 2014, s. 52) Ancak vilayet idaresinin bu okulların teşkiliyle ilgili taleplerinin karşılanmadığı, tahsisat gönderilmediği Maarif Nezareti'ne iletilen yazısında belirtilmiştir. Bunun üzerine vilayet idaresi teşkil edilecek okullardan *Nikç'e* 200, *Kabaş'a* 120, *Sokopina ve Klezna'ya* 100 kuruş ki toplamda aylık 520 kuruşa ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır. Ayrıca buna *Some* ve *Selita*'daki okulların öğretmen maaşlarına yapılacak 80 kuruş zam ile aylık 600 kuruşa ihtiyaç duyulduğunu anlatmıştır. Buna karşılık olarak daha önceden *Dayiç ve Barbölüş'te* Hıristiyan ahali için teşkil edilmesi düşünülen okullara ayrılan aylık 1200 kuruş kullanılacaktı. (BOA, MF.MKT. 488-8, 24 Mayıs 1322/6 Haziran 1906) Nitekim bu okullar 5-6 yıl geçmesine rağmen tamamlanmamıştı. Vilayet idaresi teşkil edilmesini istediği okulların giderlerine karşılık, gayrimüslimlere mahsus olarak inşa edilmesi düşünülen ve bunun için tahsis edilen âtıl durumdaki

parayı kullanmak istemiştir. Merkez idare ise bu paranın tahsis edildiği amaç-okullar dışında kullanımı için ayrıca meclis kararı gerektiğini bildirmiştir. (BOA, MF.MKT. 488-8, 6 Temmuz 1322/19 Temmuz 1906) Nitekim süregelen yazışmalar neticesinde Maarif Nezareti'nin bu öneriye yaklaşımı olumlu olmuş, *Dayiç ve Barbölüş* okullarına ayrılan tahsisatın, açılması istenen diğer köylerdeki okullarda kullanılmasına müsaade edilmiştir. (BOA., MF.MKT.488-8, 5 Eylül 1322/18 Eylül 1906) Buradaki örneklerden takip edildiği üzere vilayet maarif idaresi malisörler için teşkil ettiği okullarda görevlendirilen öğretmenlerin maaşlarını temin etmeye ve düzenli bir şekilde ödemeye dikkat etmiştir. Ayrıca buradaki öğretmenlere verilen maaşın güncellenerek arttırılmasına çalışmıştır. *Some ve Selita*'daki okullar bu açıdan değerlendirilebilir. Nitekim *Some* cibalinin *Şakot* mahallesindeki okula yapılan atamada Mehmed Efendi'ye verilecek maaş 200 kuruş yapılmıştır. (BOA, MF.MKT. 1002-45, 26 Zilhicce 1325/30 Ocak 1908) Bu şekilde öğretmenlerin özellikle coğrafi koşullar nedeniyle vazifelerinden ayrılmaları önlemek istemiştir.

İşkodra'nın dağlı idaresi dahilindeki idari birimlerinde isim ve sayıları tespit edilebilen okullar bu şekilde sıralanabilir. Bunlara Akçahisar'ın malisya bölgesindeki okullar da dahil edilebilir. Zira *Herak, Sahra, Göynem*[6]*, Selita, Milot, Pros, Şemane, Mavreşa, Kuderas* köylerindeki okullarda 1908 yılı itibariyle yapılan denetimlerden hareketle öğrencilerin eğitim aldığı, öğretmenlerin de vazifelerini ifa ettiği görülmektedir. (BOA, MF.MKT. 1037-2, 12 Şubat 1323/25 Şubat 1908) Şüphesiz bunlar vilayette okul tesisi çalışmalarının sonu değildi. 1910 yılında vilayette her kademede okulların tesisiyle, malisyalardaki okulların sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. İşkodra valisi bu yıl *Puka* kazasında 8, *Tuz ve Leş* kazalarında 6 olmak üzere toplam 14 ibtidainin teşkiline başlandığı nezarete iletmiştir. (BOA, MF.İBT. 271-35, 4 Mart 1326/17 Mart 1910) Buna uygun olarak malisya ahalisinin faydalanacağı şekilde *Şale, Şoş ve Kelmend* köyleri ile *Zadrime* nahiyesinde birer ibtidai teşkili çalışmaları için gereken inşaat masrafları vilayete havale edilmiştir. (BOA, MF.İBT, 371-42, 18 Nisan 1328/1 Mayıs 1912) Bu ise hemen her yıl vilayet idaresinin dağlık alanlarda meskûn ahalinin istifade edeceği okulları yaygınlaştırdığını göstermektedir.

2.1. Asayişin Temini ve Osmanlı Terbiyesinin Tesisi Amacıyla Okul Teşkili

Malisörlerin eğitimi için teşkil edilen ve sayılarının arttırılmasına çalışılan okullarla eğitim ile birlikte farklı faydalar elde edilmek istenmiştir.

6 14 Temmuz 1887 tarihli iradeyle teşkil edilen 43 okula ilave olarak ahali tarafından inşa edileceği belirtilen bir okul eklenmiştir. Hafız Rüstem Efendi de muallim tayin edilmiştir. Ancak sonradan okul binası bitirilemediğinden hocaya verilecek maaş elde tutulmuştu. 1893'te okul tamamlanmış ve aynı muallim atanmıştır. (BOA, *MF.İBT. 34-39*, 16 Rabiulahir 1311/27 Ekim 1893)

Bunlardan birisi malisör çocuklarının aşiret[7] mekteplerine devamına çalışılmasında görülmekteydi. Arnavutluk coğrafyasında İşkodra'dan 4, Manastır'dan 4, Yanya'dan 2 ve Kosova'dan 10 olmak üzere toplam 20 malisör çocuğunun İstanbul'daki Aşiret Mektebi'ne 1901 yılı içinde kabul edileceği Maarif Nezareti'nden Babıali'ye bildirilmiştir. (BOA, MF.MKT. 644-11, 8 Rabiulahir 1320/15 Temmuz 1902) İlgili yıl içerisinde Aşiret Mektebi'ne kabul edilebilecek öğrenci sayısının ilerleyen yıllarda oluşacak talebe göre arttırılabileceği de nezaretin beyanına eklenmiştir. (BOA, MF.MKT. 644-11, 15 Ağustos 1317/28 Ağustos 1901)

İşkodra vilayeti bu çalışma hakkındaki sorularını Maarif Nezareti'ne iletmiştir. Buna göre Aşiret Mektebi'ne kabul edilecek 4 öğrenciye eşlik edecek zaptiyelerin harcırahları ve öğrencilerin masraflarının nasıl karşılanacağı açık değildi. Zira vilayet maarif bütçesinin bu amaçla kullanılmak üzere hesaplanan 3830 kuruşu karşılama imkânı yoktu. (BOA, MF.MKT. 660-50, 30 Ağustos 1318/12 Eylül 1902) Nezaretin cevabında 4 öğrenciye verilecek 890'ar[8] kuruş ile jandarma zaptiyelerinin harcırahlarının Manastır vilayeti maarif müdüriyeti vasıtasıyla İşkodra'ya iletilecekti. (BOA, MF.MKT. 660-50, 5 Eylül 1318/18 Eylül 1902) Konunun netleştirilmesi üzerine İşkodra vilayetinden İstanbul'a gidecek çocuklara İhsan Efendi refakat edecekti. (BOA, MF.MKT. 674-51, 5 Teşrinievvel 1318/18 Ekim 1902) Aşiret mekteplerine kabul edilecek malisörlerle ilgili İşkodra vilayetinin mali kaygılarının yanında diğer vilayetlerin talepleri farklıydı.[9] Nitekim vilayetlerden okula kabul edilecek talebelerin sayısının artırılması talepleri hemen aynı yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Manastır vilayeti kendi hesabına düşen 4 öğrencinin bunlara ilave edilecek 15 öğrenci ile 19'a çıkartılmasını istemiştir. (BOA, MF.MKT. 644-11, 29 Cemaziyelahir 1320/3 Ekim 1902) Ancak bu talepler kabul edilmemiş, kontenjan açıldıkça halledilebileceği belirtilmiştir.

İşkodra vilayetinde ve daha genel olarak Arnavutluk'ta malisör çocuklarının Aşiret Mektebi'ne kabulüne dair girişimlerin uzun soluklu olmadığı ve yaygınlaştırılamadığı söylenebilir. Bunun üzerine 1911 yılında malisörlerin eğitimine dair farklı talepler gündeme gelmiştir. Bu yıl İşkodra müstakil fırka kumandanlığı tarafından *malisör ve Mirdita* bayraktarlarının çocuklarını *Osmanlı terbiyesi ile yetiştirmek* üzere İşkodra'da bir okul

7 4 Ekim 1892'de kurulan okul ilk önce Arap aşiret çocuklarına mahsustu. Sonradan diğer aşiret ve kabilelerin de kabul edildiği, Maarif Nezareti idaresinde değil doğrudan saraya bağlı bulunan özel bir okuldur. (Kodaman, 1991, s. 8-9) 14 Eylül 1894'te eğitim öğretime başlanmış ve 1907'ye kadar açık kalmıştır. (Yıldız, 2019, s. 290)

8 Belgede ifade edilen 3830 kuruş hesabından yanlışlık yapılmıştır. Her bir öğrenciye verilecek 890 kuruşun 4 öğrenci masrafına karşılık gelen miktar 3.560 kuruştur.

9 Sadaret ve Maarif Nezareti arasındaki görüşmelerin gerçekleştiği esnada bu bazı vilayetlere duyurulmamıştır. Kosova valisi Aşiret Mektebi'ne katılmak üzere verilen dilekçelerden kendisine bu hususta bir bilgilendirme yapılmadığını Maarif Nezareti'ne iletmiştir. (BOA, *MF.MKT. 644-11*, 23 Rabuilahir 1320/30 Temmuz 1902)

teşkili gereği ifade edilmiştir. Konunun Harbiye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne iletilmesi üzerine hali hazırda vilayet idaresinin Dahiliye Nezareti'nden bunu talep ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca Sadaret, İşkodra vilayet idaresinin bu okulun teşkili halinde malisörlerin çocuklarını buraya gönderip göndermeyeceğine dair bir değerlendirme ile kaç çocuğun devam edeceğinin öngörüldüğünü öğrenmek istemiştir. Vilayetin bunları açıklığa kavuşturması talebi dışında Sadaret'in dikkat çektiği bir başka husus mevcuttur. Vilayet idaresinin bu okulun bir yıllık masrafı olarak öngördüğü 1000 liranın malisörlere dağıtılmak üzere tahsis edilen paradan karşılanması önerisi olumlu bulunmamıştır. Nitekim mevzuat gereği belirli bir alanda-konuda harcanmak üzere tahsis edilen paranın bundan gayri bir yerde harcanması mümkün değildi. Bu nedenle konunun Maarif Nezareti ile görüşülerek halli Dahiliye Nezareti'nden istenmiştir. (BOA, DH.İD. 139-1, 24 Recep 1329/21 Temmuz 1911)

Dahiliye Nezareti'nin konuya ilişkin suali üzerine Maarif Nezareti'nin verdiği yanıtta dikkat çekildiği üzere okulun teşkilinden evvel tahsisatının da temini gerekmekteydi. Yani önerildiği şekliyle malisörlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere dağıtılacak bütçeden bu okulun giderinin karşılanması uygun bulunmamıştı. Daha da önemlisi İşkodra vilayet idaresinin, müstakil fırka kumandanlığının okul teşkili önerisine dair farklı bir yaklaşımı bulunmaktaydı. (BOA, BEO. 3931-294792, 26 Şaban 1329/22 Ağustos 1911) Vilayet idaresine göre İşkodra kumandanlığının malisör çocuklarının *Osmanlı terbiyesi ile yetiştirilmesi ve bölgede asayişin de temini* amacıyla bir okul inşası yersizdi. İleri sürülen bu gerekçeleri temin edecek uygulamanın vilayet merkezinde açılacak bir *pansiyon* ile gerçekleşeceği belirtilmiştir. (BOA, DH.İD. 139-1, 16 Ağustos 1327/29 Ağustos 1911) Vilayet idaresi okul yerine malisöslere mahsus bir pansiyonun teşkili için gereken paranın yine malisörlere dağıtılmak üzere tahsis edilen bütçeden karşılanmasını istemiştir. Dahiliye Nezareti de bunun acilen ifası hususunda Maarif Nezareti'ni bilgilendirmiştir. (BOA, MF.MKT. 1174-88, 6 Ramazan 1329/31 Ağustos 1911) Maarif Nezareti yaptığı değerlendirmede pansiyon giderlerinin malisörlere dağıtılmak üzere ayrılan bütçeden karşılanmasını yine uygun bulmamıştı. Ayrıca böyle bir pansiyonun açılması halinde burada kalacak öğrencilerin yiyecek ve barınma giderlerinin de maarif bütçesinde bir karşılığı yoktu. (BOA, MF.MKT. 1174-88, 12 Ramazan 1329/6 Eylül 1911) Benzer şekilde pansiyon giderlerinin ibtidai okullar için ayrılmış bütçeden de karşılanamayacağı belirtilmiştir. Bu açıdan daha önceden *malisyalarda* açılması kararlaştırılan okulların bütçe imkânları ölçüsünde açılmaya devamı ile tamire muhtaç olanların tamirine öncelik verilmesi önerilmiştir. Maarif Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ni bilgilendirdiği bu ifadelerde teşkili istenen pansiyonun *mevzuatta bir karşılığının* ve o güne değin örneğinin de olmadığı vurgulanmıştır. Bu yüzden İşkodra'da bir

pansiyon teşkiline izin verilmemiştir. (BOA, DH.İD. 139-1 , 12 Ramazan 1329/6 Eylül 1911)

Böylelikle vilayet idaresinin önce İstanbul'daki Aşiret Mektebi'ne göndereceği öğrencilerle temin etmeye çalıştığı malisör çocuklarının Osmanlı terbiyesi ile yetiştirilmesi girişimi 1911 itibariyle vilayet dahilinde malisörlere mahsus bir okul teşkili talebiyle devam etmiştir. Ancak böyle bir okulun teşkili ile asayişin de temin edileceği düşüncesi İşkodra vilayet idaresi tarafından gerçekçi bulunmamıştır. Vilayet idaresi asayişin teminini ve malisör çocuklarının İşkodra şehir merkezindeki okullara devamını sağlayacak şeyin teşkil edilecek pansiyonla olacağını düşünmekteydi. Fakat İşkodra'da mali sıkıntılar nedeniyle tesis edilemeyen okullar gibi bu da tatbik edilememiştir. Burada ayırt edici husus ise bütçede bu pansiyonun giderlerinin karşılanacağı bir hükmün bulunmamasıydı.

2.2.Ecnebi Propagandalarına Karşı Okul Teşkili

Malisörlerin eğitiminde vilayet idaresinin gösterdiği çabaların bir nedeni de bu havalideki ahalinin büyük bir kısmını oluşturan Katoliklerdi. Öyle ki Ecnebiler, malisörlerin meskûn oldukları yerlerde bizzat açtıkları ya da destekledikleri gayrimüslim okullarıyla Osmanlı Devleti aleyhine propagandalarda bulunuyordu. Vilayet idaresi malisörlerin Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinin sürmesi amacıyla eğitim öğretim faaliyetlerine bir kat daha özen göstermiştir. Hatta İşkodra vilayet idaresi eğitimde ecnebilerin açık ve üstü kapalı teşebbüsleri karşısında vilayet dahilinde gayrimüslimlere mahsus okullar da açmak istemiştir.

Esas olarak malisörler için teşkil edilen okullarda Müslüman ahalinin eğitimine odaklandığı söylenebilir. Nitekim vilayet dahilindeki okullar eğitim-öğretim kalitesi bakımından genel olarak değerlendirildiğinde gayrimüslim ve ecnebi okulları resmi okullardan daha iyi durumdaydı. Ancak zamanla vilayet idaresi gayrimüslimlerin eğitimiyle de ilgilenmek durumunda kalmıştır. Bu bakımdan İşkodra'nın *Vreka* isimli Ortodoks ahalinin meskûn bulunduğu köyde açılmak istenen gayrimüslim okullarından hareketle bu girişimlerin başladığı düşünülebilir. (BOA, MF.MKT. 239-62, 22 Rabiulahir 1312/23 Ekim 1894) *Vreka* köyünde açılması düşünülen Rum mektebinin gayrimüslimlerin idaresinde olması mevcut nizamnamelerle uyumlu idi. Vilayetin, durumu Maarif Nezareti'ne iletmesi üzerine bu civarda ne kadar Rum mektebinin bulunduğu, açılmak istenen *okulun giderlerinin nereden temin edileceği* ile okulun açılmasında *bir maksad-ı ecnebi* olup olmadığı sorulmuştur. (BOA, MF.MKT. 239-62, 20 Cemaziyelahir 1312/19 Aralık1894) Vilayet, Rum Metropolitinin ifadesiyle okul giderlerinin kilise bütçesinden ödeneceğini bildirilmiş, ecnebi bir devletin müdahalesine dair beyanda bulunmamıştır. (BOA, MF.MKT. 239-62 , 27 Cemaziyelevvel 1312/26 Kasım 1894)

Maarif Nezareti'nin, vilayetteki gayrimüslim okullarında ecnebi faaliyetlerine dair şüpheleri bir başka okul bahsinde gün yüzüne çıkmıştır. Katolik çocukları için inşa edilen ve öğretmen atamalarının yapıldığı *Dayiç ve Barbölüş* köylerindeki gayrimüslim sıbyan mektepleri bu açıdan dikkat çekmektedir. Latin ahalinin devam edeceği bu okulların giderlerin Avusturya konsolosu tarafından karşılanacağı yapılan tahkikat neticesinde anlaşılmıştır. (BOA, MF.MKT.478-31, 16 Teşrinievvel 1315/28 Ekim 1899) Ahalinin bu okulların giderlerini karşılamak yeterliliğinin olmadığı gibi açılacak okullardan da haberdar olmadığı görülmüştür. Ayrıca *Dayiç* köyünün tamamının 43 Katolik, Barbölüş'ün 160'ı Müslüman, 120'isi Katolik haneden ibaret olduğu belirtilerek buraların konumları açısından önemli köyler oldukları vurgulanmıştır. Buradaki ahalinin ve kiliselerin okul giderlerini karşılayamayacağı bilindiğinden Avusturya'nın müdahalesi önlenmek istenmiştir. Yani buralarda ecnebilerin doğrudan ve dolaylı olarak okul tesisi sakıncalı görülmüştür. Bunun önlenmesi amacıyla yapılacak iş vilayet idaresince açıktı. Buradaki köylere civar 3-4 köyde Hristiyan tebaanın devam edeceği okullar inşa edilecekti. Zira o güne değin gerek şehir-kasaba merkezlerinde ve gerekse köylerde Maarif Nezareti'nce teşkil edilen sıbyan-ibtidai mektepleri Müslüman ahaliye mahsustu. Bu okulların giderleri de genelde hazineden karşılanmaktaydı. Vilayetteki gayrimüslimlerin de bu hizmetlerden istifade etmesi faydalı olacaktı. (BOA, MF.MKT.478-31, 25 Recep 1317/29 Kasım 1899)

Vilayet idaresinin 3-4 ayrı köyde Hristiyan çocuklarının istifade edeceği okullar açmak talebi nihayetlenmemiştir. Fakat *Dayiç ve Barbölüş'te* Latin okulları teşkil edilmiştir. Öğretmenler de *Katolik çocukların dini gereklerini ifa etmeleri ve Türkçe öğrenmeleri* amacıyla vilayet tarafından tayin edilmiştir. Ancak bu gibi gayrimüslim okullarının idaresi cemaatler-kiliseler elinde olduğundan Piskopos Efendi buna itiraz etmiş, öğretmenleri kendisi tayin etmek istemiştir. Vilayet idaresi, ahalinin daha ilk kademe okullardan itibaren *lisan-ı resmiyi* öğrenmesini gerekli görmekteydi. (BOA, MF.MKT.588-5 , 15 Ağustos 1900) Bu amaçla vilayet idaresi yetkisi dışındaki okullarda ecnebilerin etkin olmaması amacıyla, devlete bağlı ve Türkçeye vakıf öğretmenler atamıştı. Uygulamada buna yetkisi bulunmadığından sonradan Piskopos Efendi'nin istediği tayinler yapılmıştır. Zaten Piskopos Efendi'ye göre ilk kademe okullarda çocuklar anadillerinde eğitim almalıydı. Çocuklar, sonradan devam edecekleri rüşdiye ve idadi seviyesindeki okullarda zaten Türkçe öğreneceklerdi. Piskoposun talepleri üzerine İşkodra vilayeti durumu izah ettiği açıklamasında ne yapılması gerektiğini Maarif Nezareti'nden sormuştur. (BOA, MF.MKT.588-5, 6 Cemazeyilevvel 1319/21 Ağustos 1901) Bu şekilde vilayet idaresinin müdahalesi gerçekleşmemiş, Piskopos Efendi'nin tayin ettiği öğretmenler görevine devam etmiştir. (BOA, MF.MKT.588-5,

27 Cemaziyelahir 1319/11 Ekim 1901) Yani vilayet idaresinin Katolik ahalinin Türkçe öğrenmesi ve ecnebi devletlerin muhtemel müdahalelerini önlemek girişimi mevzuat gereğince yerine getirilememiştir.

Görüldüğü üzere vilayet idaresinin, İşkodra'da ecnebilerin gayrimüslimler vasıtasıyla yaptığı propagandaları önlemek maksadıyla *Maarif Nezareti idaresinde gayrimüslimlere mahsus okulların* inşası çalışmalarından netice alınamamıştır. Buna rağmen ecnebilerin faaliyetleri takip edilmiştir. Gayrimüslim çocukların devam ettikleri okullarda devamlarını sağlamak üzere her birisine para verilmesine, eğitim araç gereçleri ile kıyafetler dağıtılmasına dikkat çekilmiştir. Gayrimüslimlerin eğitimdeki ahvaline nazaran Müslüman ahalinin devam edebileceği okulların yaygınlaştırılması istenmiştir. Akçahisar kazasının *Milot* köyü ile *Kışla* nahiyesindeki bu girişimlere karşı dile getirilen bu talep sadece ecnebilerin gayrimüslim okullarıyla yaptığı faaliyetlere karşı değildi. Bazı dergahların faaliyetlerine karşı da benzer talepler dile getirilmiştir. Akçahisar'ın dağlık köylerindeki gayrimüslim okullarına karşı alınacak tedbirlerden olan Müslüman ahaliye yeni okulların açılması çalışmaları buralarda faaliyette bulunan *Bektaşi, Hacı Baba ve Zeynel Kavs* dergahları içinde uygulanmak istenmiştir. (BOA, MF.MKT.1099-30, 21 Kanunuevvel 1323/3 Ocak 1908) Adı geçen dergahlar ahalinin *cahiliyetinden* istifade ettiğinden bunun önlenmesi amacıyla Müslüman ahalinin devam edebileceği okullar yaygınlaştırılacaktı. Nitekim bu dergahlar ile Katoliklerin etkin oldukları köylerde Maarif Nezareti idaresinde herhangi bir okul yoktu. İşte bu sebepten *Bulçeş, Doşe, Cezit, Borizane, Çukt, Majan ve Kitam* isimli köylerde masrafları Maarif Nezareti'nden karşılanmak üzere birer okul açılması kararlaştırılmıştır. Buradaki okulların inşasının tamamlanması ve ardından öğretmenlerin atanmasıyla maaş karşılıklarının vilayet maarif bütçesine havale edileceği vilayete bildirilmiştir. (BOA, MF.MKT.1099-30, 17 Muharrem 1326/20 Şubat 1908)

Vilayet idaresinin özellikle gayrimüslim ahali nezdindeki ecnebi faaliyetlerini önlemek üzere girişimlerde bulunduğu yerlerden birisi de *Mirdita* kazasıydı. Vilayetin Maarif Nezareti'ne *Mirdita* ile ilgili yaptığı değerlendirmede, burada ahalinin hemen hepsinin gayrimüslim olduğu ve o güne değin devletin buralarla fazla ilgilenmediği değerlendirmesi görülmektedir. Ahalinin, özellikle rahipler vasıtasıyla ecnebilerin tesirinde olduğu da tespit edilmiştir. Bunun düzeltilmesi amacıyla daha önceden *Dayiç ve Barbölüş'te* gayrimüslimlere mahsus okul inşası girişiminde olduğu gibi *Mirdita* kaza merkezinde bir okul inşası düşünülmüştür. Bu açıdan kaza merkezinde bir *yatılı ibtidai* teşkili önerilmiştir. Okulun yatılı olarak teşkili düşüncesi ise bölgenin birbirinden uzak ve ulaşım şartları uygun olmayan yerleşim birimlerinin mevcudiyetinden kaynaklanmış olmalıdır. Merkez idare vilayetten gelen bu öneriye olumlu yanıt

vermemiştir. Vilayetten, açılması düşünülen okulun nerede açılacağı ve ne kadarlık bir bütçeye ihtiyaç duyulacağının beyanı istenirken her hâlükârda istenilecek miktarın bütçeye dahil edilmesi için onaylanmasının beklenmesi gerektiği de ifade edilmiştir. Netice itibariyle *Mirdita'*da leyli bir ibtidai tesisi girişimi neticelenmemiştir. (BOA, MF.İBT. 315-69 , 23 Şevval 1328/28 Ekim 1910)

Vilayet idaresinin, İşkodra'nın ve daha genel bir deyişle Rumeli topraklarının kaybı öncesinde hızlandırdığı bu girişimlerinin hayata geçirilemediği söylenebilir. Burada istisnai bazı teşebbüsler dışında Maarif Nezareti'nin gayrimüslim ahaliye ait okullar inşa etmek hususunda istekli davranmaması yaklaşımının bir kenara bırakıldığını göstermektedir. Bunun, bölgede ecnebi faaliyetlerinin önlenmesi ve gayrimüslim ahalinin ilk kademeden itibaren resmi okullara devamını sağlamak gibi neticeleri yanında resmi dilin yaygınlaşması gibi faydalarının da olacağı öngörülmüştür. Bu nedenle açılması düşünülen gayrimüslim ibtidai mekteplerindeki muallimlerin de Maarif Nezareti tarafından yetiştirilmesi istenmiştir. Nitekim vilayette tesis edilen darûlmuallimîne kabul edilecek gayrimüslim öğrencilerin yine gayrimüslim ibtidailerinde öğretmen olarak görevlendirilmesi amaçlanmıştı. Ancak ifade edildiği üzere 1912 ortasındaki bu girişimden de netice alınamamıştır. (BOA, MF.İBT. 367-26, 24 Mart 1328/6 Nisan 1912)

2.3.Dini Gerekçelerle Okul İnşası

Malisörlerin eğitimi amacıyla yeni okullar teşkil etmek üzere çalışmalarda bulunan vilayet idaresi ve Osmanlı bürokrasisi bir yandan da ahalinin dini bilgiler edinmesini istemekteydi. Aslında sıbyanların işlevinin klasik dönemden itibaren temel dini bilgiler edindirmek olduğu ve Tanzimat Devri'nde de bunu büyük oranda sürdürdüğü düşünüldüğünde idarenin bu amacının gayet makul olduğu söylenebilir. (Tekeli ve İlkin, 1999, s. 7) Bu anlamda vilayet dahilinde Müslüman malisörlerin sakin oldukları yerlerde ibadethanelerle[10] birlikte okulların teşkiline çalışılması dikkat çekmektedir. Bu açıdan malisyalarda Müslüman ahali için teşkil edilen okullarda öğretmen teminindeki sıkıntıların de etkisi ile önce imamların öğretmenlik yapması istenmiştir. Bu şekilde eğitimle birlikte ahalinin dini bilgilerden mahrum kalmaması istenmiştir. İşkodra'nın malisya bölgelerinde 1860'lı yıllarda tesis edilen okullarda görevlendirilen öğretmenlere bu amaçla merkez idareden talimatlar iletilmiştir. Merkez idare bu sırada kendisini de eleştirmiştir. Müslüman ahalinin o vakte kadar imam ve öğretmen yokluğundan dini gereklerini öğrenemediği, ibadetlerini yapamadığı vurgulanmıştır. İşte bu eksiklikleri gidermekle görevlendirilen öğretmenlerin çalıştıkları yerlerdeki Latin-Katolik ahali

10 Sıbyanların bu özelliği de klasik döneme ait izlerine örnektir. (Tekeli ve İlkin, 1999, s. 7-8)

ile olan münasebetlerine de dikkat etmeleri belirtmiştir. Müslüman ve Katolikler arasındaki ilişkilere dikkat edilerek bunun bozulmamasına dikkat çekilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin okullarında ihtiyaç duyacakları kitap ve risaleleri merkez hükümetten düzenli bir şekilde talep etmeleri hususu da vurgulanmıştır. (BOA, HR.SYS. 822-1, 23 Muharrem 1282/28 Haziran 1864)

Vilayette, aslında idari bir merkez olarak teşkil edilen, *Tuz* kasabasında Osmanlı askerlerinin kullanımı için bulunan mescidin *tamiri ve ahşaptan bir minare* inşası Evkaf Nezareti tarafından Sadaret'e iletilmiştir. Sadaret'in durumu vilayete iletmesi üzerine aldığı cevapta mescidin dört tarafının mezarlık olduğu ve yapılacak tamirat ve minare inşası esnasında oradaki sıbyan mektebinin başka bir yere nakline ihtiyaç duyulacağı vardı. Okulun başka bir yere nakliyle yeniden inşasında 5025 kuruşa ihtiyaç bulunmaktaydı. Ancak mescidin önceden ahali tarafından inşa edildiği, vakfiyesinin de olmadığı gerekçesiyle ihtiyaç duyulan paranın merkezden temini istenmiştir. (BOA, MF.MKT. 274-61, 26 Zilkade 1312/21 Mayıs 1895) Maarif Nezareti'nin değerlendirmesinde bahsedilen okulun sadece Tuz kasabasındaki Müslüman ahali için değil civar köylerdekiler için de önemli olduğu vurgulanmıştır. (BOA, MF.MKT. 274-61, 20 Muharrem 1313/13 Temmuz 1895)

Tuz kasabasında Müslüman ahalinin dini bilgilerden yoksun kalmaması amacıyla cami ile birlikte okul tesisiyle ilgili bu yaklaşım vilayet genelinde tatbik edilmiştir. Bu açıdan tamamı Müslüman ve 80 haneden ibaret *Mid* köyündeki çalışmalar dikkat çekmektedir. 100'ün üzerindeki kız ve erkek çocuk köyde okul bulunmadığından hem tahsilden hem de temel dini bilgiler edinerek ibadetlerini yerine getirmekten mahrum kalmaktaydı. İşte burada bir okul inşası ile öğretmen maaşının hazineden karşılanması *Mirdita* kaymakamı tarafından istenmişti. Ancak Maarif Nezareti'nin bütçesi müsait olmadığından talep olumsuz karşılanmıştır. Bunun üzerine İşkodra valisi adı geçen köyün etrafında büyük Hristiyan köylerinin bulunduğunu, burada okul inşa edilmemesi halinde Müslüman çocuklarının dini bilgiler edinmesinin de mümkün olmayacağını beyan etmiştir. (BOA, MF.MKT.803-22, 11 Cemazeyilevvel 1322/24 Temmuz 1904) Aslında köyde bir cami vardı ve bu cami bünyesinde imam tarafından çocuklara eğitim verilmekteydi. (BOA, MF.MKT.803-22, 24 Temmuz 1320/7 Temmuz 1904) Fakat vilayette 50 ve üzeri hane bulunan yerlerde ahalinin *ilmî terbiyesi ile dinî talimi* amacıyla okulların teşkili ve sayılarının arttırılması ıslahatı gereğince bu durumun uygun olmadığı ve bir okula ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Ancak vilayet idaresi okulların teşkili ve sayılarının arttırılması yönündeki ıslahatın aynı zamanda mali yönüne dikkat çekerek bunu kendi imkanları ile yapamayacağını belirtmiştir. (BOA, MF.MKT.803-22 , 23 Recep 1322/3 Ekim 1904)

Vilayet idaresi, merkez idare ile eğitim bahsinde yaptığı görüşmelerin hemen hepsinde vilayetin hali hazırdaki durumunu açıklayarak yeni taleplerde bulunmuştur. Böylelikle vilayette birçok yerleşim biriminde okullar inşa edildiği halde hala ahalisi Müslüman olan bazı köylerde okulların inşa edilemediğini ifade etmiştir. Bu şekilde gerek sadece Müslümanların yaşadığı ve gerekse Katolik ve Müslümanların birlikte yaşadıkları köylerde okulların inşası bahsinde dini gerekçeler de ifade edilmiştir. Sıbyan mekteplerinin okuma yazmanın yanında temel dini bilgilerin de öğretildiği yerler olması bunda etkiliydi. Zira hem *Kabaş* gibi ahalisi tamamen Müslüman köylerde hem de Katoliklerin de bulunduğu *Nikç* gibi köylerde Müslüman ahaliye mahsus okulların inşasına çalışılmıştır. Bu gibi köylerdeki Müslüman ahalinin sadece Müslüman olduklarını ifade ettikleri, ibadetlerini ifa etmek de dahil başkaca dini bilgiden yoksun oldukları vilayet idaresince tespit edilmiştir. İşte bunun düzeltilmesi, kız ve erkek öğrencilerin dini bilgiler edinmeleriyle beraber eğitimin nimetlerinde de istifade etmeleri açılacak okullarla mümkündü. (BOA., MF.MKT.488-8, 28 Mayıs 1322/10 Haziran 1906)

Vilayette özellikle gayrimüslimlerin eğitim faaliyetleri nedeniyle Müslümanların kullanımına mahsus okulların inşasına özen gösterilmesi ahalinin ibadetlerini ifa etmesi ve temel dini bilgilere vakıf olmasını gerçekleştirmek amacıyla istenmekteydi. Bu açıdan hem okul sayılarının arttırılması hem de bu sayede gayrimüslimlerin dini propagandalarına karşı da ahalinin bilinçlendirilmesi düşünülmekteydi. Böylece dini bilgilere vakıf ahali ecnebi propagandalarına karşı daha sağlıklı davranabilecekti. Bu açıdan malisörlere okul inşası, gayrimüslimlerin eğitim öğretim faaliyetleriyle ahalinin Müslüman olmasına rağmen dini bilgilerden yoksun olmasına bir çare olarak görülmekteydi. Bunun gayrimüslimlerin faaliyetlerine karşı bir tedbir olduğu söylenebilirken bazı hallerde Müslüman bazı dergahların faaliyetlerine karşı da yapıldığına işaret edilebilir. (BOA, MF.MKT.1099-30 , 17 Muharrem 1326/20 Şubat 1908)

2.4.Türkçe Öğretimi Amacıyla Okul Teşkili

Malisörlerin meskûn bulundukları mahallerde okulların teşkili ve yaygınlaştırılması girişimlerinde temel dini bilgilerin edinilmesi, ecnebi propagandalarının önlenmesi gibi gerekçelerin yanında Türkçe öğretilmesi de sayılabilir. Zira buna ecnebilerin gayrimüslim okullarıyla yaptıkları faaliyetlere dair önlemlerde işaret edilmişti. Hatta vilayet idaresinin ciballerde malisörlerin devam edeceği okulları yaygınlaştırmaya başladığı ilk andan itibaren Türkçenin öğretilmesi gayesini önemsediği söylenebilir. 1865 yılı itibariyle İşkodra'da ve daha genel olarak *Arnavutların Müslümanlarının* dahi Türkçe konuşamadıkları ve okuyup yazmadıklarına dikkat çekilmiştir. Hatta Müslümanların Türkçe okuyup yazamamaları bir yana Rumca eserleri okudukları ve bu şekilde zararlı

birtakım fikirlere de kapıldıkları belirtilmiştir. İşte bunun düzeltilmesi gayesiyle 3. Ordu Müfettişliğince yapılan değerlendirmelerde İşkodra'da dağlık alanlarda meskûn Müslüman ahalinin devam edeceği okulların inşası ile öğretmenlerin tayini önerilmiştir. Buradaki Müslümanların eğitim alacakları okullar ile dini bilgiler dinerek ibadet edecekleri camileri de yoktu. Hatta bu eksiklikler nedeniyle Müslüman malisörler civarlarındaki Katolik malisörlerin yolundan giderek bölgedeki rahiplere tabii olmaktaydı. İşte daha 1860'lı yıllar itibariyle İşkodra'da malisörlere mahsus okulların teşkili sürecinde bu ifadeler üzerinden hareketle Türkçe'nin yaygınlaştırılmasına da çalışılmıştır. (BOA, MF.MKT. 1017-70, 11 Rabiulahir 1282/3 Eylül 1865)

Sonuç

İşkodra vilayetinde, sınırları genel olarak İşkodra sancağı ile çizilebilen bölgede sakin olan malisörlerin eğitimi için bazı hususi tedbirler alınmıştır. Vilayet maarif idaresinin öncelikle kasaba ve şehirlerde, nüfus yoğunluğunun da dikkate alınmasıyla, okul teşkili süreci çok geçmeden kırsal bölgelere ulaşmıştır. Katolik Arnavutların daha yoğun bir şekilde bulundukları köylerdeki Müslümanların camiler ve okullar açılarak dini anlamda eğitilmeleri istenmişti. Böylelikle civarlarında gayrimüslimlerin ve ruhban sınıfı vasıtasıyla ecnebi devletlerin faaliyetlerine karşı durulabilecekti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin o güne değin bölgede eğitim ve dini bilgilerin nakli açısından Müslüman ahaliyi ihmal ettiği öz eleştirisinin de bu girişimler esnasında yapılması dikkat çekicidir. Vilayet ve merkez idarenin bölgede asayişin temini, ecnebi propagandalarının önlenmesi, Türkçe'nin yaygınlaştırılması ve dini bilgilerin öğretilmesi gibi gerekçelerle malisörlerin eğitimi meselesine kafa yorduğu anlaşılmaktadır.

Malisörlerin eğitiminde genel olarak Müslüman Arnavutlara mahsus okulların teşkil edilmiştir. Ancak geç de olsa vilayet idaresi hem asayişin temini hem de ecnebi propagandalarının önlenmesi amacıyla gayrimüslimlerin de eğitimine dair çabaların sarf edilmesi gerektiğini anlamıştır. Bunun için gayrimüslimlere mahsus okullar açılmaya çalışılırken onların da Türkçe konuşabilmesi için Türkçe bilen gayrimüslim öğretmenler yetiştirilmek istenmiştir. Ancak bu girişimlerde genel olarak karşılaşılan maddi kaynak temini sorunları bir şekilde aşılabilse de ihtiyaç duyulan öğretmenler yetiştirilememiştir. Öğretmenlerin temini sorunu halledilemediği gibi yıllar boyunca devletin eğitim kurumları ile bölgede var olmaması da yapılmak istenenlerin hayata geçirmesinde bir engeldi. Nitekim vilayet idaresinin bölgeyle ilgili sorunları daha etraflı bir şekilde değerlendirerek ele aldığı dönemde hedeflenen uygulamaların tatbiki ve neticelerinin alınması için yeterince zaman kalmamış, bölge Osmanlı idaresinden çıkmıştı.

Kaynakça

1.Arşiv Malzemesi

BOA, *BEO. 3931-294792*. (26 Şaban 1329/22 Ağustos 1911).

BOA, *DH.İD. 139-1*. (12 Ramazan 1329/6 Eylül 1911), (24 Recep 1329/21 Temmuz 1911), (16 Ağustos 1327/29 Ağustos 1911).

BOA, *MF.İBT. 26-14*. (20 Ağustos 1306/1 Eylül 1890).

BOA, *MF.İBT. 20-31*. (16 Kanunusani 1301/28 Kasım 1885).

BOA, *MF.İBT. 207-1*. (4 Nisan 1324/18 Nisan 1908).

BOA, *MF.MKT. 760-65*. (4 Şevval 1321/24 Aralık 1903).

BOA, *MF.İBT, 48-32*. (12 Teşrinisani 1311/24 Kasım 1895).

BOA, *MF.İBT. 1-53*. (27 Mart 1288/8 Nisan 1872).

BOA, *MF.İBT. 34-39*. (16 Rabiulahir 1311/27 Ekim 1893).

BOA, *MF.MKT.74-9.* (21 Safer 1299/12 Ocak 1882).

BOA, *MF.MKT. 1002-45*. (26 Zilhicce 1325/30 Ocak 1908).

BOA, *MF.MKT. 1017-70*. (11 Rabiulahir 1282/3 Eylül 1865).

BOA, *MF.MKT. 1037-2*. (12 Şubat 1323/25 Şubat 1908).

BOA, *MF.MKT. 1174-88*. (6 Ramazan 1329/31 Ağustos 1911), (12 Ramazan 1329/6 Eylül 1911).

BOA, *MF.MKT. 121-99*. (28 Zilhicce 1307/15 Ağustos 1890).

BOA, *MF.MKT. 149-2.* (11 Ağustos 1308/23 Ağustos 1892).

BOA, *MF.MKT. 239-62* . (22 Rabiulahir 1312/23 Ekim 1894), (27 Cemaziyelevvel 1312/26 Kasım 1894), (20 Cemaziyelahir 1312/19 Aralık1894).

BOA, *MF.MKT. 274-61*. (26 Zilkade 1312/21 Mayıs 1895), (20 Muharrem 1313/13 Temmuz 1895).

BOA, *MF.MKT. 31-105*. (14 şaban 1291/26 Eylül 1874).

BOA, *MF.MKT. 313-44.* (25 Şaban 1313/10 Şubat 1896), (19 Zilkade 1313/2 Mayıs 1896).

BOA, *MF.MKT. 362-26*. (28 Safer 1315/29 Temmuz 1897).

BOA, *MF.MKT. 488-8*. (24 Mayıs 1322/6 Haziran 1906), (28 Mayıs 1322/10 Haziran 1906), (6 Temmuz 1322/19 Temmuz 1906), (5 Eylül 1322/18 Eylül 1906), (14 Şaban 1324/2 Ekim 1906).

BOA, *MF.MKT. 523-47.* (6 Rabiulahir 1318/3 Ağustos 1900), (9 Cemazeyilevvel 1318/4 Eylül 1900).

BOA, *MF.MKT. 644-11*. (8 Rabiulahir 1320/15 Temmuz 1902), (15 Ağustos 1317/28 Ağustos 1901), (29 Cemaziyelahir 1320/3 Ekim 1902).

BOA, *MF.MKT. 660-50*. (30 Ağustos 1318/12 Eylül 1902), (5 Eylül 1318/18 Eylül 1902).

BOA, *MF.MKT. 674-51*. (5 Teşrinievvel 1318/18 Ekim 1902).

BOA, *MF.MKT. 707-22*. (28 Zilkade 1320/26 Şubat 1903).

BOA, *MF.MKT. 708-22*. (1 Teşrinievvel 1318/14 Ekim 1902), (25 Zilkade 1320/23 Şubat 1903).

BOA, *MF.MKT. 828-38*. (15 Kanunusani 1320/28 Aralık 1904), (22 Kanunuevvel 1320/4 Ocak 1905), (28 Zilhicce 1322/5 Mart 1905).

BOA, *MF.MKT.1099-30*. (21 Kanunuevvel 1323/3 Ocak 1908), (17 Muharrem 1326/20 Şubat 1908).

BOA, *MF.MKT.180-143*. (15 Ağustos 1309/27 Ağustos 1893).

BOA, *MF.MKT.478-31*. (16 Teşrinievvel 1315/28 Ekim 1899), (25 Recep 1317/29 Kasım 1899).

BOA, *MF.MKT.588-5*. (15 Ağustos 1900), (6 Cemazeyilevvel 1319/21 Ağustos 1901), (27 Cemaziyelahir 1319/11 Ekim 1901).

BOA, *MF.MKT.803-22*. (24 Temmuz 1320/7 Temmuz 1904), (25 Temmuz 1320/8 Temmuz 1904), (11 Cemazeyilevvel 1322/24 Temmuz 1904), (23 Recep 1322/3 Ekim 1904).

BOA, *MVL. 1016-37*. (1 Muharrem 1282/27 Mayıs 1865).

BOA, *MVL. 1036-7*. (29 Recep 1284/26 Kasım 1867).

2.Kütüphane Malzemesi

Ağanoğlu, H. Y. Bayram, S. & Yıldıztaş M. (2008). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk.* İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Bilim, C. Y. (2002). *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1973-1876).* Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

CevdetPaşa. (1991). *Tezakir 13-20.* (C. Baysun, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erken, İ. (2014). *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912).* Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi).

Erken, İ. (2018). İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarının Sayı ve İsimlerinin Tespiti. *TÜBAR*(XLIV), 45-77.

Erken, İ. (2018, Kasım). İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarının Giderlerinin Temini. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 5*(13), 69-81.

Gelişli, Y. (2020). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü). *Türkler, 15*, 35-43.

Kodaman, B. (1991). Aşiret Mektebi. *DİA*, *4*, 9-11.

Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Somel, S. A. (2019). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908).* (O. Yener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekeli. İ. ve İlkin. S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yıldız. H. (2019). II. Meşrutiyet Döneminde Akim Kalmış Bir Eğitim Projesi: Medrese-i Aşâir. *Belleten* (83/296), 289-308.

(Footnotes)

1 (BOA, *MF. İBT. 20-31*, 16 Kanunusani 1301/28 Kasım 1885)

2 Bu yıl okullarda görevli hoca isimleri verilmemiştir. (BOA, *MF. İBT. 26-14*, 20 Ağustos 1306/1 Eylül 1890)

3 28 Mayıs 1895 itibariyle Nuh Efendi muallimdir. (BOA, *MF.İBT, 48-32*, 12 Teşrinisani 1311/24 Kasım 1895)

4 Ahali tarafından 1872'den evvel inşa edilmiştir. Bu yıl Yusuf Efendi maaşının bir kısmı yine ahali tarafından karşılanmak üzere öğretmen tayin edilmiştir. (BOA, *MF.İBT. 1-53*, 27 Mart 1288/8 Nisan 1872)

5 1885'ten 13 Mayıs 1895'teki istifasına değin görevini sürdürmüştür. Yerine Bekir Efendi 28 Mayıs itibariyle işe başlamıştır. (BOA, *MF.İBT, 48-32*, 12 Teşrinisani 1311/24 Kasım 1895)

6 1903'te muallim Mehmet Efendi yerine vekil bırakarak hacca gitmek istemiş ve buna izin verilmiştir. (BOA, *MF.MKT. 760-65*, 4 Şevval 1321/24 Aralık 1903)

7 1908'de muallim, 140 kuruş maaşla İdris Hilmi Efendi'dir. (BOA, *MF.İBT. 207-1*, 4 Nisan 1324/18 Nisan 1908)

Bölüm 39

İNSANİ MÜDAHALE ÇERÇEVESİNDE VENEZUELA KRİZİ

Ali HAMURCU[1]

1 Ali Hamurcu, Öğretim Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi

GİRİŞ

Venezuela dünyada petrol rezervlerinin en fazla olduğu bir ülkedir. Ülke petrol zengini olmasına rağmen gerek iç güçler gerekse de dış güçler yüzünden kalkınamamıştır. Ülke uzun zaman boyunca sosyalist politikalara meyilli bir siyaset izlemiş ve siyasetçiler ülkede doğal kaynaklardan gelen kazancın halk içinde eşit bir şekilde dağılmasını istemiştir. Ancak ülkede kalkınma için gerekli yatırımlar yapılamamış ve de petrol fiyatlarının dalgalanmasından ülke çok etkilenmiştir. Petrole pazar bulma ve pazar çeşitliliği oluşturmada sıkıntı vardır. Örneğin ABD, Venezuela'nın en önemli petrol ithalatçısı iken ABD için Venezuela çok önemli bir ithalatçı değildir. Venezuela'nın petrol ihracatında ABD % 40'lık bir paya sahiptir (https://www.reuters.com, E.T: 10/01/2020). Ancak petrol ihracatçıları içinde ABD açısından Venezuela % 8'lik bir paya sahiptir. Ülke her ne kadar petrol zengini olsa da ekonominin hemen hemen tamamının petrole dayalı olması ve de gerekli alt yapının dış güçlerce sağlanmasından, yanlış izlenen politikalar yüzünden kalkınamamıştır. Her ne kadar sosyalist politikalar izlense de yolsuzluğun önüne geçilememiştir (Maya, 2018, s. 68).

2018 yılının sonlarına doğru seçimle işbaşına gelen Maduro hükümeti seçimlere hile karıştırdığı iddialarının hedefinde olmuştur. Ülkede 2019 yılı başlangıcında muhalefetin ve de dış güçlerin desteği ile kriz tırmandırılmıştır. ABD, Caracas yönetimini izlediği politikalar nedeniyle şeytana benzetmiş ve de seçim sonuçlarını kabul etmemiştir. ABD, daha sonra insani yardım bahanesiyle Venezuela'ya yardım götürmeyi teklif etmiş ancak Maduro yönetimi bunun bir müdahaleyi yasallaştırabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak reddetmiştir. ABD ve Venezuela muhalefeti, Maduro'yu diktatörlükle suçlamaktadır (Gulati ve Panizza, 2018, s.11). Bu durumda masaya müdahale kavramının gelmesine neden olmaktadır. Müdahale, egemenlik, insan hakları kavramları birbirleriyle çok yakından ilişkili kavramlardır ve makalenin devamında Venezuela Krizi'nin bu kavramlarla incelenmesi amaçlanmaktadır.

1) EGEMENLİK

Egemenlik bir devletin kendi toprakları üzerinde siyasi yönetim yetkisini kullanma hakkıdır. Egemenlik, içsel olarak bir devletin kendi ülkesindeki herkes ve her şey üzerinde yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanabilmesidir. Dışsal manada baktığımızda ise devletin davranışları üzerinde kendi rızası dışında hiçbir etkiyi ve sınırlamayı tanımaması anlamını taşır.

Egemenlik üstün iktidarı, hiçbir denetime bağlı olmayan kesin buyruklar verme gücünü belirtir (Akad, 1974, s. 575). Devletin bu kadar keskin bir otoriteye sahip olması üzerinde uluslararası toplumsal yaşamı

düzenleyen hiçbir kurumsallaşmanın bulunmadığını ve bulunmayacağını varsayar. Madem ki devletin üzerinde hiçbir otorite yoktur bu durum devletin üzerinde herhangi bir kurallar bütününün olmamasını gerektirir. Ancak özellikle Avrupa'da 1648 Vesfalya anlaşmaları ile ortak düzenin, uluslararası hukuk düzeninin doğmasını zorunlu kılar (Pazarcı, 2016, s. 148).

Uluslararası ilişkiler disiplinine göre egemenlik kurucu bir kavramdır. İlk dönem anlayışına göre devletler en üstün otoritedirler. İç, hiyerarşiyi ve dolayısıyla düzeni temsil ederken dış anarşiyi ve kaosu temsil eder. Üstünlük güç kullanma tekeli ile egemenlikten kaynaklanır (Balcı, 2011, s. 13).

İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde uluslararası örgütler sistemde daha fazla görünür hale gelirler. Dış ticaret ve sermeye akımları dünya ekonomisinin bir parçası haline gelir (Bulut, 2003, s. 184). Mutlak egemenlik artık daha fazla tartışılan bir konu olur. Devlet egemenliğinin dönüşümü ve değişimi tartışmaların merkezindedir.(Şener, 2014, s. 52).

Konu özellikle egemenliğe dair iç işlerine karışmama ilkesi olunca insan hakları ihlallerinden ötürü devletler artık burası benim egemenlik saham diyememektedirler. Uluslararası hukuk devletler açısından bağlayıcıdır ve kısıtlamalar söz konusudur. Derin insan hakları ihlallerine karşı insani müdahalede bulunulması bunun bir göstergesidir (Arslanel, 2013, s. 31). Oysa ki egemen eşitliğin en net tezahürü bir devletin başka bir devletin iç işlerine karışmamasıdır. Bir devletin siyasal rejimi ve genel olarak ulusal yetki sahasına giren konularla uluslararası toplumun ilgilenmemesi gerekirdi (Öğüt, 2013, s. 157). Fakat özellikle insani müdahale kavramı çerçevesinde devlet ya da devletler topluluğu bir devletin iç işlerine ilgilendiren konulara müdahil olabilmektedir.

Devletlerin egemen eşitlik prensibince medeniyet seviyesi, askeri kapasite, nüfus büyüklüğü, ekonomik gelişmişlik, refah düzeyi, yüzölçümü gibi eşit olmayan yönlerine karşılık olarak uluslararası hukuk önündeki durumlarının eşit olduğu kabul edilir. Ancak uluslararası pratikler bunun aksini göstermektedir. Devletler her ne kadar sistemde anarşik kabul edilseler de gerçekte devletlerde hiyerarşik bir yapılanma söz konusudur (Çelik, 2017, s. 6).

Bunun en iyi örneği BM sistemi olarak gösterilebilir. Her ne kadar Genel Kurul'da devletlerin birer oy hakkı varsa da Güvenlik Konsey'inde beş daimi üye vardır ve bunlar veto hakkına sahiptirler. Aynı örgüt içinde dahi iki ayrı devletler statüsü ile karşılaşılmaktadır (Keskin, 1998, s. 150).

Devletlerin egemen eşitliği prensibi egemenliğin bir göstergesidir. Egemenlik prensibine göre devletler dış işlerinde mutlak bağımsız ve de

diğer devletlerle egemenlik ve bağımsızlık anlamında mutlak eşit olmalı ve iç işlerinde mutlaka otoriter olmalıdırlar. Bu tanım mutlak egemenlik, Vesfalyan egemenlik olarak tanımlanabilmektedir. Devletlerarası hukuk önünde devletlerin bu hukuka boyun eğmekte ve himayesini talep etmekte eşittirler. Fakat ne maddi ne de manevi sahada eşitlik olası değildir. Egemen eşitlik ilkesi uyumlu olmayan birçok doktrinel görüşün uluslararası hukuk pratiğinde hayata geçirilmesini eşitliğe aykırı ülke dışı yetkili mahkemelerin uygulamalarında ve antlaşmalarda görmek mümkündür (Öğüt, 2013, s. 154).

Devletlerarasında eşitsizlik yeni ortaya çıkmış bir kavram da değildir. Fakat küreselleşmenin neticesinde serbest rekabet var olan eşitsizliği daha fazla açmış ve de devletlerden bazılarına rekabette üstünlük sağlamıştır (Özerkmen, 2017, s. 138). Ulus devletler artık güç kaybına uğramakta ve uluslararası düzlemde karşılıklı bağımlılık artmakta, ulusal yapılanmalar halkların isteklerini karşılayamaz hale gelmektedirler (Yıldırım, 2004, s. 46-47).

Neticede, devletlerin egemen eşitliği ve bağımsızlığı ilkesinin gereği, iç işlerine ve müdahale edilmemesi ve karışılmamasıdır. Çünkü bir devletin iç işlerine karışıldığı durumlarda egemenlik zarar görecektir. İçişlerine karışmamama genel olarak bir devletin ulusal yetki alanına giren konularla ilgilenmemesi anlamına gelmektedir (Sur, 2016, s. 119). Fakat insan haklarının günümüzde gelişmesiyle birlikte müdahalelerden bağışık olma ilkesi de tartışma konusu olagelmiştir.

2) İNSAN HAKLARI

En temel hak yaşama hakkıdır ve insan haklarının kaynağı insanların kendi doğalarıdır. İnsan birey olarak bir araç değil bir amaç bir değerdir. İnsan hakları soyut amaçlar veya kollektiviteler uğruna feda edilemez. İnsan özgürdür ve özgürlük insanın seçimleri üzerinde herhangi kısıtlamanın, baskının ya da bir dış müdahalenin olmaması durumunu gerekli kılar. Dolayısıyla bu durum başka bireylerin özgürlüğüyle de sınırlıdır (Dağı ve Polat, 2004, s. 37).

Hak, hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetki olmasının yanında sınırı, konusu, kullanılma şekil ve koşulları gösterilmiş, hukuk düzenince tanınmış, yararlanılması toplumca sağlanmış özgürlüktür.

Özgürlükler kaynağını insanın, insan olma özelliğinde bulur. Diğer bir deyişle özgürlükler insandan ayrılmaz, dokunulmaz ve devredilmezdir. Doğuştan özgür kabul edilmek devletlerin özgürlükleri ortadan kaldıramayacağı ve yersiz kısıtlayamayacağını gösterir. Haklar, insanın isteyebileceği, kullanabileceği yetkileri yasalarca güvence altına alınır. İnsan hakları kavramı da insanlığın bütün tarihi ile ilgilidir ve bütün

insanlık artık kendi bölgesindeki insan hakları ihlalleri ile ilgisi olmayan çoğu toplumun tepkisine neden olabilmektedir (Kocaoğlu ve Kocaoğlu, 2007, s. 106).

Gerek ulusal gerekse de uluslararası alanda gerek demokratik hukuk devletinin oluşumu yönüyle gerekse de insan haklarına saygılı devletin gelişmesi açısından insan haklarının korunması gayet önemlidir. Küreselleşme ve iletişim alanındaki muazzam gelişmeler ile insan hakları kavramı evrensel bir boyut kazanır. Devletler insan hakları konusunda daha hassas davranmaya başlar. İnsan hakları konusu artık sadece devletlerin değil bireylerin de ilgilendiği bir konudur. Şimdiye kadar devletlerin de bireylerin de insan hakları ile ilgili çabalarının yeterli olduğu söylenemez. İnsan hakları konusunda gerek devletlerin gerekse de bireylerin daha fazla bilinçlendirilmesi gerekmektedir. (Çelebi, 2012, s. 37).

İnsan haklarının tatbik edildiği alan iç hukuktur. Uluslararası insan hakları sözleşmeleri sayesinde devletler, insan hakları ile ilgili standartları iç hukuklarında tatbik etme taahhüdünde bulunmuş olmaktadırlar. Devletler, sözleşmelere girerek egemenlik alanı içinde bu hakları herkes için uygulama zorunluluğunda olduklarına dair söz verirler (Eren, 2007, s. 112).

Uluslararası insan hakları kuralları, ulusal yetki alanlarını ve devletlerin egemenliklerini kısıtlar. Bunun nedeni ise artık günümüzün bu yeni demokrasi düzeninde hiçbir devlet, kendi ülkesindeki insan hakları ihlallerine hiç kimsenin buna karışamayacağını öne süremememektedir. Bu gelişmenin neticesinde, ulusal üstü insan hakları hukuku diye gittikçe gelişmekte olan bağımsız bir disiplin oluşmaktadır (Tezcan; Erdem; Sancakdar vd. 2011, s. 37-39).

Uluslararası güvencelerin varlık sebeplerine baktığımız zaman ise altında şu nedenin olduğunu görmekteyiz. Toplumsal yaşamda insanların güven ve barış içinde yaşaması için bir düzene ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şartı yerine getirebilecek olan da ancak ve ancak devlettir. Ancak maalesef insan hak ve özgürlükleri gene en çok insan tarafından kurulmuş olan devlet tarafından ihlal edilmektedir. Bu sebeple uluslararası sözleşmeler, bildiriler; devletlerin insan hak ve özgürlükleri için almış aldıkları tedbirlerin yerini almak değil onları desteklemek için vardır (Kocaoğlu ve Kocaoğlu, 2007, s. 107-128).

3) İNSANİ MÜDAHALE

Üzerinde en çok mutabık kalınan ve en basit tanımıyla insani müdahale; “bir devletin vatandaşlarını o devletin uyguladığı geniş çaplı insan hakları ihlallerinden korumak amacıyla bir devlet, devletler grubu ya da uluslararası örgütler tarafından kuvvet kullanılması ya da kuvvet

kullanılması tehdidi"dir (Ertuğrul, 2007, s. 658). Diğer bir deyişle insani müdahale bir devletin başka bir devlet dâhilindeki derin insan hakları ihlallerini engellemek için kuvvet kullanmasıdır (Keskin, 1998, s. 125).

Avrupa Parlamentosunun insani müdahale hakkındaki kararındaki tanım ise şöyledir: Başka ülkelerin tebaasında ve/veya yerleşik olan kişilerin temel insan haklarının bir ülke veya ülkeler grubu tarafından korunması ki bu koruma şiddetle tehdidi veya zor kullanmayı içerir (Dülger, 2012, s. 113).

Müdahale kavram olarak uluslararası ilişkiler ve de uluslararası hukuk literatüründe çok eski bir tartışma konusudur. Daha çok Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra üzerinde daha çok yazılıp analiz edilen bir kavramdır.

İnsani müdahale ile ilgili problemlerin temelinde egemen eşitlik ilkesi ile insan haklarının korunmasının çatışması yer almaktadır. Devletlerin egemenlik sınırları içinde ağır insan haklarının olabilmesi bir realitedir. Ancak bu ihlallerin olduğu devletlere başka devletlerin müdahalesi ise neticede egemenliğin ihlali anlamına gelir.

Bu yüzden dolayı insani müdahale kavramı üzerinde kesin çizgilerle oluşturulmuş bir mutabakat yoktur. Bu durum ne yazık ki uluslararası platformda neyin ihlal olduğu ve ihlale karşı nasıl tepki verileceği muğlaktır (Yavlal, 2011, s. 48).

Örnek vermek gerekirse zengin kuzey ülkeleri ile fakir güney ülkeleri arasında insan hakları konusunda fikir ayrılığı vardır. Bazı toplumlara göre sosyal haklar üstünken bazı toplumlarda ulusun çıkarları ya da ekonomik haklar daha üstün olabilmektedir (Dağı ve Polat, 2004, s. 51). Böyle bir farklılıktan ötürü uluslararası toplum tarafından neyin insan hakları ihlali olduğu ve insani müdahaleyi gerektirecek durumlar belirsizleşmektedir.

İnsani müdahaleye dair tartışmaların temel kaynağı müdahalenin yasal olup olmadığıdır. Uluslararası toplumca daha baskın olan görüş tek taraflı insani müdahalenin mevcut uluslararası hukuk uyarınca yasal olmadığıdır.(Demirel, 2013, s. 167). Birleşmiş Milletler sisteminde yer alan yaptırımların kuvvet kullanılmasına ve uygulanmasına karar verecek temel sorumlu ve yetkili organ Güvenlik Konseyidir. Konsey, kuvvet kullanma kararı verirken de aynı şekilde BM Antlaşması amaç ve ilkelerine uygun hareket etmek zorunluğundadır.

İnsani müdahaleye taraf olanlarca doğru olan BM Güvenlik Konseyi'nin derin insan hakları ihlalleri durumlarında yetersiz kalması ya da ilgisiz kalması durumlarında devletlerin uluslararası teamül hukukuna atfen insani müdahale haklarının olduğudur. Fakat bu durum eleştirilebilir. Çünkü böylesi zor şartlarda herhangi bir üye tek başına değil, BM Genel Kurulu'nun sorumlu olduğu vurgulanır. Müdahaleye taraf olanlara göre

ırkçı rejim ya da sömürgeci güce karşı yardım etmek hukukidir (Keskin, 1998, s. 127).

Uygulamaya bakıldığında ise müdahaleye taraf olan düşünceye karşı olanlar üç neden sıralarlar. İlk sebep olarak müdahaleci bir tutumun uluslararası sistemde istikrarı zedeleyebileceğini ileri sürerler. Bu tutuma göre uluslararası sistemin olgunlaşması ancak ve ancak karışmazlık ilkesinin ve devletlerin egemen eşitliğinin kabulüne bağlıdır. Müdahale karşıtı olanlara göre müdahale uluslararası sistemde sorunlarının çözümünden daha çok problem oluşturabilir. İkinci sebep ise müdahale konusunun bir amaç olmaktan çıkıp araç olabilmesidir. Müdahaleci devletlerin amacı insani niyetlerden ziyade kendi çıkarları olabilir. Üçüncü ve diğer önemli neden ise kültürel ve tarihsel görecelik kavramları müdahaleciliğin ahlakiliğinin sorgulanmasına neden olur. Toplumların kültürel ve tarihsel olarak farklılıkları ve kendilerine has olan geçmişleri neyin ahlaki neyin ahlaki olmadığı sorunsalını da bir diğer önemli itiraz noktası haline getirmektedir (Dağı ve Polat, 2004, s. 75-78).

4) KORUMA SORUMLULUĞU

Koruma Sorumluluğu kavram olarak ilk defa Kanada Hükümeti'nin kurduğu Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu (International Commmission on Intervention and State Sovereignty) (ICISS) tarafından deklare edilen bir raporda kullanılır. Koruma Sorumluluğu kavramının ortaya çıkışında en temel etken derin insani suçları kendi egemenlikleri dâhilinde engelleyememesi ya da engellemekte isteksiz davranmasıdır. Komisyona göre aslolan egemen eşitlik prensibince müdahale etmemektir ancak müdahale zorunlu ise bunun haklı bir nedene dayandırılması gerekmektedir (Telli, 2012, s. 208)..

Koruma Sorumluluğu, askeri müdahaleyi bazı nedenlerin oluşumuna bağlar. Terör faaliyetleri, göçe zorlama, öldürme, tecavüz içeren büyük çaptaki etnik temizlik gibi durumlara karşı devletin halkın koruyamaması ya da korumakta isteksiz davranması olarak sırlanabilir. Koruma Sorumluluğu'na göre müdahaleci devlet için ilk ölçüt doğru niyettir. Müdahaleci devletin tek amacı insani acıları durdurmak olmalıdır. Diğer ölçütler ise müdahalenin son çare olması ve de orantılı olunmasıdır. Başarılı olunma ihtimalinin olması da bir başka kriterdir (Acar, 2015, s. 122-123).

Koruma Sorumluluğu'nda ilk önce görev ev sahibi devletindir. Eğer ev sahibi devlet halkını korumada yetersiz ya da isteksiz ise bu durumda sorumluluk diğer devletlere aittir. Ancak böylesi şartlarda diğer devletler devreye girebilir (Telli, 2012, s. 214). Koruma Sorumluluğunun ise daha çok uluslararası dayanışmayı artırabilecek olmasıdır. Koruma Sorumluluğu, insani müdahale gibi salt tepkiden ibaret değildir. Koruma kavramı aynı zamanda yeniden inşayı ve de önlemeyi içinde barındırabilir.

2005 Dünya Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde yer alan 138. ve 139. paragraflar Koruma Sorumluluğu'nun uluslararası toplumda tanınırlığı açısından bir dönüm noktası olur. 138. paragrafa göre her devlet, halkını insanlığa karşı işlenen suçlardan, etnik temizlikten, soykırım, savaş suçları gibi suçlardan korumakla yükümlüdür. Bahsi geçen suçların engellenmesi de buna dâhildir. Uluslararası toplum uygun gördüğü yerde ve şekilde söz konusu sorumluluğu yerine getirmede devletlere yardım eder ve onları cesaretlendirir (İren ve Gürkaynak, 2016, s. 149).

Koruma Sorumluluğu'na göre egemenlik mutlak değildir. Şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Bir devletin egemenlik sahasında derin insan hakları yaşanmaktaysa ve de kişi özgürlüğü ve güvenliği gibi haklar ihlal ediliyorsa orada mutlak egemenlikten söz edilemez. Devletlerin böylesi durumlarda çekindiği tek taraf ise tek taraflı müdahale yolunun açılıp bir devletin başka bir devleti hegemonyası altına almasıdır.

Neticede günümüzde Koruma Sorumluluğu hiçbir uluslararası antlaşmada bir hukuk normu olarak düzenlenemez. Koruma Sorumluluğu teamül hukukuna istinat ettirilebilir. Bir hukuk normu olarak uygulanması tereddütlere neden olmaktadır. Kavram, BM'in çok az dokümanı hariç uluslararası uygulamada yerini alabilmiştir. ICISS'in yaklaşımı 2005 Dünya Zirvesi sonuç dokümanında eksikleriyle görülmektedir. Kimi devletlerin itirazları ve de istenmeyen maddelerinden ötürü bir norm olarak Koruma Sorumluluğu'nun geçerli olup olmadığı net değildir (Arsava, 2011, s. 110).

5) VENEZUELA KRİZİ

Venezuela, gelir dağılımdaki adaletsizliğin en geniş bir biçimde yaşandığı ülkelerden biri olmuştur. Yüzyıllar boyunca süren sömürge döneminin akabinde geçtiğimiz yüzyılda karşılaşılan emperyalist politikaların izlerini Venezuela'da bulmak mümkündür. Halkın yaşadığı özellikle ekonomik sorunlar karşısında siyasilerin çözümleri yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı da ülke tarihinde çok fazla askeri darbelerin görülmesine neden olmuştur. Venezuela'nın İspanyol sömürgeciliğinden bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rolü olan Simon Bolivar, Hugo Chavez'in her zaman ön planda tuttuğu bir lider olmuştur. Chavez, sosyalist devrimci subayların Carlos Perez hükümetine yönelik gerçekleşen askeri darbenin liderliğini yapmıştır (Çin, 2019, s. 12-13).

Venezuela'da Hugo Chavez'in 1992'de başarısız bir darbe girişiminin ardından 2002 yılına kadar politik alanda kaygan bir zemine sahip olan Venezuela o zaman diliminde Latin Amerika'daki diğer ülkeler örnek bir ülke olarak gösterilmiştir. Chavez, ülkesinin diğer Latin Amerika ülkelerinden farklı olduğunu düşünmekteydi. Çünkü ona göre Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerinin liderleri kendi kahramanları olan Simon Bolivar, Simon Rodriruez ve Ezequiel Zamorabu bölgede yetişmişti (Kaya, 2014, s. 194).

Venezuela'nın petrol ve enerji kaynakları ne yazık ki hiçbir zaman ülkenin rasyonel politikalarına temel oluşturmadı ve yerinde kullanılmadı. Sözün doğrusu, planlı bir petrol ve enerji kaynakları sistemi hiçbir zaman oluşturulamadı. Eğer petrol ve tabii kaynakların kullanımı iyi bir şekilde planlanmış olsaydı petrol fiyatlarının düşmesi karşısında ülke bu kadar etkilenmezdi. Ekonomik refahın topluma eşit bir şekilde dağıtılamamış olması Venezuela'da son dönemlerde bir krizin çıkmasına çanak tutmuştur. Chavez, darbe girişiminin ardından 1998'de devlet başkanlığı yarışına girerek sonuç aldı. Kurucu Meclis'i hemen topladı ve yetkilerini artırdı. Ülkenin adı Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti olarak değişti. Chavez'in ABD ve yabancı sermayeli şirketlere karşı olan olumsuz tutumu hem ABD'nin hem de şirketlerin tepkisine neden oldu. Bugün yaşanan olayların temelinde de aslında Chavez'in o günkü tutumu yer almaktaydı. Bundan dolayıdır ki Chavez'in kendisi de 2002'de bir darbe ile karşı karşıya kalmıştır (Toro, 2004, s.2). Chavez döneminde Bolivarcı bir siyaset izlenmekteydi ve amaç yoksul halkın elini güçlendirmekti. Amaç gelirin eşit bir şekilde dağılması sağlamaktı ancak yeteri kadar yatırımın da yapılmadığı aşikârdı. Sadece petrole bağımlı kalınmış ve de petrol endüstrisinden gelen gelirler oy potansiyeli yüksek grupların eline geçmişti. Chavez, günü kurtarmaya yönelik kısa vadeli çözümler üretmeye daha fazla meyil gösterdi. Uluslararası politikada ise ABD karşıtı politikalardan vazgeçmedi. ABD tarafından Venezuela tarihinin gördüğü en azılı terör devleti olarak lanse edildi. 2000'li yılların başından itibaren Venezuela yaptırımlara maruz kaldı ve de 2010 yılında ise diplomatik misyonlar geri çekildi.

Venezuela, bu dönemde sömürgeci kapitalist emperyalist devletlere karşı başkaldıran sosyalist bir eğilim gösterdi. Petrol gelirlerinin eşit olarak dağıtılmasının ön görülmesi ve de ABD'ye karşı olan tutum, ülkenin sosyalist bir çizgiye evirildiğini gösteriyordu. Hemen yanı başında Soğuk Savaş döneminin rakibi SSCB'nin halefi olarak bilinen Rusya ile ekonomik ilişkiler kurabilecek bir Latin Amerika ülkesinin ABD için bir tehdit olarak görülmesine neden oldu. Petrol alanında güvensizleştirmeye giden ABD'nin elbette Venezuela'ya karşı kayıtsız kalması beklenemezdi. ABD, finans sektörü başta olmak üzere sağlık ve gıda konularında Venezuela'ya yaptırımları söz konusuydu. Venezuela'nın ABD'ye petrol satışları azaldı. Donald Trump döneminde Venezuela bu yaptırımlardan daha şiddetli bir şekilde etkilendi. Venezuela Devleti'ne ait petrol şirketi PDVSA'nın ABD'deki mal varlığına el konuldu. ABD ve birçok Avrupa ülkesi de şu an ki devlet başkanı Maduro'nun iktidarını tanımadıklarını deklare ettiler. Maduro döneminde durum daha da kötüye gitti ve Venezuela'da şu an ciddi bir istikrarsızlık söz konusudur (http://politikaakademisi.org/ (E.T: 10/01/2020) .

Washington yönetimlerinin silahlı kuvvetler aracılığı ile Amerikan çıkarlarını muhafaza etmeye çalıştığı bu dönemden farklı olarak, günümüzde ekonomik ve siyasi yaptırımlarla yönetim sistemlerinin ve siyasal iktidarların değiştirilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Trump yönetimin Küba'ya olan ve tekrar uygulamaya koyduğu yaptırımlar ve Irak'a yönelik askeri müdahale kararı günümüzde Nicolas Maduro yönetimine uygulanan ağır yaptırımların gerekçelerinde demokrasi ve serbest piyasa kavramları ön plana çıkarılmıştır (Çin, 2019, s.11).

Dünya kamuoyuna Venezuela Krizi olarak giren olay 2019 yılının ilk aylarında meydana gelmiştir. 2018 sonlarına doğru seçimle iş başına gelen Maduro, seçimleri % 68 ile kazanmıştır. Seçimlere katılım oranı ise % 46 ile oldukça düşük kalmıştır. Bunun nedeni ise muhalefetten birçok kesimin seçimleri boykot kararı almış olmasıdır. Birçok AB üyesi ve Latin Amerika ülkeleri ile ABD sonuçları tanımayacağını söylemiştir. Muhalefetin seçimlere hile karıştığı iddiası ve de yapılan seçimleri yok hükmünde kabul etmesi krizin ateşleyicisi olmuştur. ABD, seçim sonuçlarını hiçbir şekilde tanımayacağını ileri sürmüştür. Maduro liderliğindeki kurucu meclisin yasadışı olduğunu iddia eden Juan Guaido ise ulusal meclisin lideri olarak kendini geçici devlet başkanı olarak ilan etmiştir. ABD'nin de yönlendirmesi ile birçok Latin Amerika devleti ve de AB devletleri Maduro'yu tanımamışlardır. Buna karşılık olarak ise Meksika, Rusya, İran, Küba, Çin, Bolivya ve Türkiye Maduro'ya destek vermiştir. Trump ise bu gelişmeler üzerine Venezuela'ya siyasi, ekonomik her türlü baskıyı gündeme getirmiş ve de ülkeyi adeta dünyadan izole etmeye çalışmıştır. Trump aynı zamanda, Maduro'ya destek veren ülke yönetimlerini de tehdit etmiştir. Trump, Venezuela halkını da tehdit etmiş ve Maduro ile devam ederlerse her şeylerini kaybedecekleri iddiasında bulunmuştur. Maduro yönetimi ise, ABD'nin sözde insani yardımlarını şaibeli olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir. Bunu ABD, işgalini meşru göstermenin ön adımı olarak nitelendirmiştir. Batılı devletler ve ABD, Venezuela'da sosyal dokuyu bozacak eylemler yapmaktan da geri durmamışlardır. Örneğin İngiltere Merkez Bankası Venezuela'nın altın rezervlerine bloke koymuştur. ABD, Venezuela ulusal petrol şirketi olan PDVSA'nın hesabını dondurmuştur (Genel, 2019, s. 164).

Rusya, Çin ve Türkiye ise Maduro'ya desteğini sürdürmüştür. ABD, Rusya'nın Venezuela'dan çekilmesini istemesine karşılık olarak da Rusya ABD'nin Suriye'den çekilmesini istemiştir. Rusya ve Çin petrol zengini olan ancak bunu çıkarmada ve pazarlamada zorlanan Venezuela'yla ilişkileri kesmemiştir. Türkiye ise Venezuela'dan yüksek miktarda altın ithalatı yapmıştır. Maduro, süreçte Türkiye'yi birçok kez ziyaret etmiş ve de Erdoğan'da buna karşılık vermiştir. Erdoğan'ın ziyaretlerindeki temel mesajlardan bir tanesi de ABD'ne Türkiye'nin özgür bir ülke olduğudur. 15

Temmuz darbe girişimi sonrasında gerginleşen Türkiye-ABD ilişkilerinden sonra Venezuela Krizin'de de Türkiye, Batı ittifakından ayrı hareket etmeyi yeğlemiştir.

SONUÇ

ABD'nin Venezuela'ya askeri müdahalesinin ihtimal dâhilinde olduğu bir gerçektir. Başkent Caracas'a Kolombiya üzerinden bir müdahalesi olabilir. Ancak bu ihtimal biraz zayıf görülebilir. Çünkü bunun negatif etkilerinin olabileceği aşikâr. Böyle bir hareket, ABD'ne göre bir diktatör olan Maduro'nun mağdur söylemini canlandırabileceği gibi olası göçlerinde Birleşik Devletlere yığılmasının önünü açabilir. Bogota yönetimi ve Washington yönetimi tarafından müdahale seçeneği iyi değerlendirilmeli çünkü negatif sonuçları pozitif sonuçlarından daha fazla olabilir. Diğer yandan müdahale için ABD yönetiminin BM Güvenlik Konseyi'nden onay alması gerekmektedir. Bu da meselenin bir diğer boyutu ve diğer güçlerin özellikle Rusya'nın yasal hakkı olan vetoyu kullanma ihtimali de problem.

Eğer Maduro'nun çağrısı üzerine Rusya ülkeye bir müdahalede bulunursa, resmi devlet başkanının isteği üzere ülkeye bir müdahale olacağından burada insani müdahale için gereken şartlara bakılmaz. Çünkü insani müdahale kavramında ilgili devletin rızasının olmadığı şartlarda gerçekleştirilir. Diğer yandan her ne kadar Çin hükümeti Maduro ile ilişkilerine devam ediyor olsa da siyaseti gereği her türlü müdahaleden uzakta olmayı tercih edecektir (Nino, https://www.researchgate.net/ (E.T: 10/01/2020).

Çin, Rusya ve ABD için Latin Amerika bir satranç tahtası gibi ve her ülkenin kendince bir Venezuela'sı var. Eğer müdahale seçeneği masaya yatırılırsa zaten bilinmezliklerle dolu olan Venezuela, daha fazla bilinmezliğe yelken açacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, Z. S. (2015). "Doktrinleşme Sürecindeki İnsani Müdahale: NATO'nun Kosova Müdahalesi ve Koruma Sorumluluğu Kavramı". *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 119-137.

Akat, M. (1974). "Machiavel-Bodin ve Hobbes'da Monarşi Anlayışı". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4), 553-587.

Arsava, A. F. (2011). "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 101-124.

Arslanel, M.N. ve E. Eryücel, (2013). "Küreselleşme Sürecinde Egemenlik Kavramının Dönüşümü". *Journal of Graduate School of SocialSciences*, 17(1), 23-36.

Balcı, A. (2011). "Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi". *Uluslararası İlişkiler*, 7(28), 3-29.

Bulut, N. (2003). "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), 173-197.

Çelebi, M.B. (2012). *İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması ve Birleşmiş Milletler Sistemi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Çelik, Metin (2017). *Devletlerin Egemen Eşitliği.* Ankara: Nobel Yayın.

Dağı, İ. ve N. Polat. (2004). *Herkes İçin Demokrasi ve İnsan Hakları.* Ankara: Liberte Yayınları.

Demirel, N. (2013). "Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu" . *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* ,1, 152-172

Dülger, K. (2012), "Avrupa Parlamentosunun İnsani Müdahale Kriterleri Hakkındaki Kararı". *Küresel Bakış*, 2(6), 111-116.

Emrah, Kaya. (2014). "Hugo Chavez'in Petrol Politikası ve ABD". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2014*(31), 193-208.

Eren, Abdurrahman. (2007). *Türkiye'de İnsan Haklarının Korunması, Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü*. (1. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Genel, M. G. (2019) "Demokrasi'nin Sonu Mu? ABD'nin Egemen Devletleri Sindirme Politikası "Venezuela Örneği"". *Sosyal Bilimler*, 155

Gökhan, Çin. (2019). "Amerikan Emperyalizminin Latin Amerika'daki Son Örneği: Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'nde Yaşanan Kriz". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 1-38.

Gulati, G. M.,&Panizza, U. (2018). "Madurobonds". *Duke Law School PublicLaw& Legal Theory Series*, (2018-56).

İren, A. A. ve M. Gürkaynak, (2016). "Mutlak Güç ya da Sınırsız Sorumluluk: Devlet Egemenliği ve Uluslararası Toplumun Koruma Sorumluluğu". *Journal of Suleyman Demirel University Institute of SocialSciences*, *24*(2), 134-158.

Keskin, Funda (1998). *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Kocaoğlu M. ve S. Kocaoğlu. (2007) "İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Uluslararası Korunması". *Ankara Barosu Dergisi*, 65 (3), 105-128.

Maya, M. L. (2018). "Populism, 21st-century socialism and corruption in Venezuela". *Thesis Eleven*, *149*(1), 67-83.

Öğüt, S. (2013). "Egemen Eşitlik Prensibine Modern Uluslararası Hukuk Açısından Bir İstisna Hali Olarak Yaklaşma". *MÜHF-HAD*, 19(3), 147-163.

Özerkmen, N. (2017). "Uluslararası Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Ekonomik Küreselleşme". *DTCF Dergisi*, 44(1), 135-148.

Pazarcı, Hüseyin (2016). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Sur, Melda (2016). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul: Beta Basım.

Şener, B. (2014). "Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları". *Journal of History School* (JOHS), Year 7, Issue XVIII, 51-77.

Telli, A. (2012). "İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna Geçiş: Eski Sorun, Yeni Kavram". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(2), 206-220.

Tezcan, D., M.R. Erdem, O. Sancakdar ve R.M. Önok. (2011). *İnsan Hakları El Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Toro, F. (2004). "Venezuela's 2002 Coup Revisited: The Evidence Two Years On". *Unpublished manuscript available at: www. proveo. org/l lA. pdf*.

Yavlal, N. (2011) . *İnsancıl Müdahalede Etik, Hukuksal ve Siyasal Sorunlar*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Yıldırım, M. (2004). "Küreselleşme Sürecinde Egemenlik". *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 35-48.

http://politikaakademisi.org/2019/06/10/kafkasya-stratejik-arastirmalar-merkezi-uluslararasi-hukuk-direktoru-sayin-zeynep-deniz-altinsoy-ile-venezuela-krizi-hakkinda-mulakat E.T: 10/01/2020

https://www.researchgate.net/publication/331101293_The_Military_Way_in_Venezuela_is_an_Entrance_to_the_Regional_Chaos_-_The_Geopolitics E.T: 10/01/2020

https://www.reuters.com/article/us-venezuela-politics-crude-exports-expl/explainer-u-s-sanctions-and-venezuelas-exports-and-imports-idUSKCN1S82BI E.T : 10/01/2020

Bölüm 40

ÖĞRENCİLERİN TEKNOLOJİ KAVRAMINA YÖNELİK METAFORİK ALGILARI

Cemile ÇETIN[1]
Özlem ANUK[2]

1 Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İzmir, Türkiye, cemilegurcay@gmail.com/cemile.gurcay@deu.edu.tr,
2 Öğr. Gör. , İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, İzmir Türkiye, ozlem.anuk@kavram.edu.tr/ozlemanuk@hotmail.com

GİRİŞ

Teknoloji çok hızlı gelişmekte ve değişmektedir. Bu hızlı değişimin bireylerin günlük kullandığı araçlar, dil, iletişim becerileri ve kişiler arası iletişim gibi birçok alanda köklü değişimlere neden olduğu söylenebilir. Teknolojinin toplumsal hayat üzerinde yarattığı baş döndürücü etki teknoloji öğretiminin ve teknoloji kullanımının da önemini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, teknoloji okuryazarlığı kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Teknoloji okuryazarlığı; teknolojiyi kullanma, yönetme, değer biçmek ve anlamayı içerir. Bir bireyin sosyal ve bireysel çevresinde ortaya çıkan değişimleri anlaması ve uyum sağlaması aynı dili konuşmasına yani teknoloji okuryazarlığına sahip olmasına bağlıdır. Dil hem kendimizi ifade etme hem de ortak değerleri paylaşmak için bir araç olarak değerlendirildiğinde metaforik ifadeler, değişen teknoloji ve değişimin tüm bireyler tarafından hissedilen ancak ifade edilmesi güç olan tüm algılarına açıklık getirmektedir. Metaforik kavramlar; iletişim, tartışma ve zaman için bir anlama sağlamakla birlikte, anlamın bazı özelliklerini de gizleyebilmektedir.

Metafor, benzetme yaptığımızı üstü örtülü bir şekilde anlatı sanatıdır (Oker, 2019:94). Metafor, bir şeyi anlatırken başka bir şeye benzetmeye çalışmak ve dolaylı olarak anlatmak olarak tanımlanabilir. metafor sadece bir isim ya da kavram değildir. Sosyal ve kültürel anlamlardan oluşan bir düşünce figürüdür ve temel epistemolojik fonksiyonları vardır. Bir konu veya durum hakkındaki kişisel inançları, tutumları veya duyguları da yansıtır. Teknolojiye ilişkin metaforik atıflarımız da algılarımızın bir yansımasıdır.

Bu çalışmanın amacı, bir meslek yüksekokulu öğrencilerinin teknoloji kavramına yönelik algılarını, bitki ve hayvan metaforları aracılığıyla ölçmektir. Bu çalışmada İzmir'de özel bir üniversitenin Meslek Yüksekokulundaki öğrencilerin teknoloji algıları metafor analizi kullanılarak araştırılmıştır. Metafor ve teknoloji arasındaki ilişki, çalışmamızda katılımcıların deneyimlerine ve algılarına bağlı olarak kullandıkları bitki ve hayvan metaforları aracılığıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Katılımcılar kendi öznel değerlendirmeleri ve algıları doğrultusunda soruları yanıtlamışlar ve teknoloji ile ilgili olumlu veya olumsuz deneyimlerinden, olumlu veya olumsuz algılarından yola çıkarak metaforları kullanmışlardır. Araştırma sağlık, teknik ve sosyal bilimler alanında öğrenim gören 46 kız öğrenciye açık uçlu sorular sorularak, alınan cevaplara içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, teknoloji en fazla internet ve sosyal medya ile ilişkilendirilmiş, bununla birlikte teknolojiye ilişkin en fazla metoforik algı, bitki grubunda ağaç

(n=13), hayvan grubunda ise bukalemun (n=7) olduğu saptanmıştır.

Teknoloji Kavramı

Değişimlerin dönemsel unsurların bir yansıması olarak gerçekleştiği temelinde toplumsal değişimlerin eski çağlardan beri yavaş ilerleyişine karşın teknolojik gelişmelerin yoğun ve hızlı yaşandığı dönemler teknolojiyi salt bir kavram olarak değil aynı zamanda insanları, zamanı, tarihi, geleceği ve hayatları nasıl değiştirip, şekillendirdiğini de değerlendirmek gerekliliği içinde yaşanmakta ve yol almaktadır. Kavramsal olarak bakıldığında ham bilginin işlenmesi, geliştirilmesi ve insanlığa yaralı biçimde üretime katkı sağlaması olarak değerlendirilebilir(Batur ve Uygun, 2012: 74) olan teknoloji eğitim süreçlerinde de özellikle bilgisayar teknolojilerindeki değişikliklerle hızla bütünleşen bir görünümde rol almaktadır. Bu ve benzeri değişikler ile gelişmeler de günümüzde karşılığını teknoloji destekli eğitimde kullanılan dijital ya da dijital olmayan araçlardır (Wiley, 2002: 5).

Teknoloji salt kavramsal bir ifade olarak değil, toplumun algısına bağlı olarak anlam ifade etmektedir. Teknoloji, algılanan insan ihtiyaçları ve isteklerini karşılamak için doğal çevrenin değiştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (ITEA, 2000: 7). Teknolojinin varlığına ilişkin bir bilinçlenmenin yanı sıra hızlı gelişiminin de doğru olarak algılanması teknolojiyi kullanma ve üretme becerisi üzerinde etkili olacaktır. Teknolojiyi algılayış biçimi pek çok faktörden etkilenmektedir. Teknolojinin her zaman yararlı olmayacağı ve bazı değerleri yok edebileceği ihtimaline ilişkin düşünceler farklı bakış açıları ortaya çıkarmaktadır. Yiğit vd. (2013: 85)'de yaptığı bir çalışmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının teknolojinin değerlere yansımasına ilişkin olarak, teknolojinin gelişimine yönelik bakış açısı teknolojik iyimserlik çerçevesinde, teknoloji ve değerler arasındaki ilişkiye dair yaklaşımların ise teknolojik kötümserlik çerçevesinde olduğunu saptamışlardır. Bu bağlamda, teknolojinin sistemler üzerindeki etkisi ve insan-doğa uyumlaştırma sürecinde gelişim göstermesi istenilen bir durumken insani değerlerin gelişim karşısında olumsuz durumlar oluşturacağı kaygısı endişe verici bir durum olarak değerlendirildiği söylenebilir.

Teknoloji Okur-Yazarlığı

Teknolojinin toplumsal hayat üzerinde yarattığı baş döndürücü etki teknoloji öğretiminin ve teknoloji kullanımının da önemini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, teknoloji okuryazarlığı kavramı karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji okuryazarlığı; teknolojiyi kullanma, yönetme, değer biçmek ve anlamayı içerir. Teknoloji okuryazarlığına sahip bir birey, teknolojinin yarattığı toplumu şekillendirme süreçlerini rahatlıkla anlayabilir (ITEA, 2007: 11). Nitekim, bir bireyin sosyal ve bireysel

çevresinde ortaya çıkan değişimleri anlaması ve uyum sağlaması aynı dili konuşmasına yani teknoloji okuryazarlığına sahip olmasına bağlıdır. Uluslararası Teknoloji Eğitim Kurulu olan ITEA tarafından yayınlanan "Teknoloji okuryazarlığı için standartlar: Teknolojik çalışmalar için içerik" adlı çalışmada teknoloji okuryazarı bir bireyin yapması ve bilmesi gerekenler şu şekilde belirtilmiştir (ITEA, 2000; Yaman, 2020: 14):

- Teknoloji okuryazarı birey, teknolojinin ne olduğunu, nasıl şekillendiğini, nasıl ortaya çıktığını ve teknolojinin toplum üzerindeki etkisini bilir.
- Birey, teknoloji ile ilgili okuduğu bir yazıyı, izlediği bir haberi ilginç bulur ve yeni fikirler üretir.
- Teknolojinin kullanılmasında, tarafsız ve rahat davranır

Dil hem kendimizi ifade etme hem de ortak değerleri paylaşmak için bir araç olarak değerlendirildiğinde metaforik ifadeler, değişen teknoloji ve değişimin tüm bireyler tarafından hissedilen ancak ifade edilmesi güç olan tüm algılarına açıklık getirmektedir.

Metafor Kavramı

Türk Dil Kurumu sözlüğünde karşılığı "mecaz" olarak yer almakta olan "metafor " kelimesi (http://www.sozluk.gov.tr), Yunanca "metapherein" kelimesinin dönüşüme uğramasından türemiştir (Levine, 2005: 172). Metafor, "meta", öte; "pherin", taşımak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, metafor bir şeyi anlamından öte başka bir şeyle anlatmak veya başka bir şeye taşımak olarak tanımlanabilmektedir (Parın, 2017: 149). Bu nedenle, metafor sadece bir isim ya da kavram değildir. Sosyal ve kültürel anlamlardan oluşan bir düşünce figürüdür ve temel epistemolojik fonksiyonları vardır. Bir konu veya durum hakkındaki kişisel inançları, tutumları veya duyguları da yansıtır. Bu nedenle, özellikle sosyal ve davranış bilimlerinde bireylerin düşünce ve muhakemeleri hakkında bilgi edinmek için bir araştırma aracı olarak kullanılmaktadır (Aktaran: Koç, 2013: 2). Hayatımızda birçok şeyi anlatırken anlamı dışında ifadeler kullanmak veya başka nesnelerle ilişkilendirmek çoğu zaman yaptığımız bir davranıştır. Bilişsel dilbilime göre metafor bir kavramsal alanı başka bir kavramsal alan aracılığıyla anlamlandırmak olarak tanımlanır (Kövesces, 2010: 4). Metin olmadan, metin içindeki cümleler okuyucunun algısına göre farklı anlamlara gelebilmektedir. Buna göre metinden çıkarılan anlam okuyucuların dünya görüşleri, politik düşünceleri ve kişisel özelliklerine göre farklı anlamlar ifade edebilir. Metaforik kavramlar; iletişim, tartışma ve zaman için bir anlama sağlamakla birlikte, anlamın bazı özelliklerini gizleyebilmektedir. Söz konusu anlamların kısmi bir yapıda olduklarını göz önünde bulundurmak önemlidir. Metnin tamamı için bu metaforik

yapıyı kullanılamamaktadır. Metin içinde metaforik kavramlar kullanmak, sıradanlığın ötesinde mecazlı, şiirsel ve düşsel düşünce ve dil kullanımını sağlamaktadır (Lakoff ve Johnson, 2003: 15). Green (1971) metaforun iki yönlü değerini ortaya koymuştur. İlki metaforlar, tanımlama, açıklama ve daha açık bir şekilde görme şansı vermektedir. İkinci ve daha da önemlisi, "bilinenden bilinmeyeni anlamamıza yardımcı olur" şeklinde ifade etmiştir (Hlynka ve Nelson, 1991: 111).

ÖĞRENCİLERİN TEKNOLOJİ KAVRAMINA YÖNELİK METAFORİK ALGILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın çıkış noktası, özellikle üniversite öğrencilerinin teknoloji kavramına nasıl atıfta bulunduğu ve teknoloji kavramının bireylerin zihninde benzetildiği objenin ne olduğuna ilişkin meraktır. Bu bağlamda, özel bir yükseköğrenim kurumunda öğrenim gören Z kuşağı öğrenciler araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırmanın amacı ise öğrencilerin teknoloji kavramına yönelik metaforik algılarını ölçmektir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada öğrencilerin cevaplarından da alıntılar yapılarak bulguların geçerliliği ve güvenilirliği desteklenmeye çalışılmıştır. Araştırmada metafor analizinin kullanılması bilişsel, kültürel, sosyal ve bireysel özellikleri getirmesi disiplinler arası bir bağlantı kurmasının yanında nitel ve nicel araştırma paradigmaları arasında da bir bağlantı sağlamaktadır (http://www.qualitative-research.net/index.php/ fqs/article/ view/ 1090/ 2388).

Araştırma, nitel bir çalışma olarak yapılandırılmış yazılı bir biçimde hazırlanan sorular 46 öğrenciye uygulanmıştır. Araştırmanın verileri içerik analizi "Nvivo" programı ile gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin cevapları ile bitki ve hayvan metaforlarına dayalı temalar oluşturulmuştur.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BULGULAR

Örneklemin Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan öğrenciler yaş ve bölüm bazında incelendiğinde, 46 öğrencinin 38 'i 21 yaş ve altında, 7'si 22-29 yaş aralığında, 1'i 33-39 yaş aralığındadır. Öğrencilerin 20'si sağlık bilimlerinde, 9'u sosyal bilimlerde, 17 'si teknik bilimlerde öğrenimlerini sürdürmektedir (Tablo1). Bu bağlamda, araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin ağırlıklı olarak 21 yaş ve altında sağlık bilimlerinde öğrenim gören kız öğrenciler olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Yaş Aralığı ve Bölüm Bazında Sayıları

Toplam Öğrenci Sayısı (46)	Yaş aralığı			Bölüm		
	21 yaş ve altı	22-29 yaş aralığı	33-39 yaş aralığı	Sağlık Bilimleri	Sosyal Bilimler	Teknik Bilimler
	38	7	1	20	9	17

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin bilgiye erişim için çoğunlukla tercih ettikleri arama motoru "Google" dur (n=44). İnternete erişim için çoğunun tercih ettiği araç akıllı telefon olup (n=44) interneti kullanma amaçlarını ise, "E-mail ve anında mesajlaşmak, olayları ve gelişmeleri takip etmek ve webde sörf yapmak" şeklinde ifade etmişlerdir. En çok kullanılan sosyal medya hesapları ise sırasıyla twitter, whatsapp, facebook ve instagram dır.

Yapılan benzer çalışmalarda ise 2019 yılına ait Global Digital Report verilerine göre 18-24 yaş aralığındaki sosyal medya kullanıcılarının %9'u kadın, 25-34 yaş aralığında ise %13 'ü kadındır (www.wearesocial.com/global-digital-report-2019). Son üç ay içinde 16-24 yaş aralığında interneti kullanan kadınların oranı %86,6 olup 25-34 yaş aralığındaki kadınların oranı ise %88,2'dir (www.tuik.gov.tr). Bir başka analiz şirketinin verilerine göre facebook kullanımında Türkiye 7. sıradadır. Toplam 42.000.000 kişi facebook kullanmaktadır. Bu rakamın 15.000.000'u kadın, 26.000.000'u ise erkektir(www.boomsocial.com).

Metaforlara İlişkin Sonuçlar

Bitki Metaforuna İlişkin Sonuçlar

Öğrencilerin teknoloji algısını değerlendirmeye yönelik sorulara verilen cevaplarda 26 farklı bitki metaforu kullanılmıştır. En çok kullanılan bitki metaforu genel olarak ağaç ve özel ağaç türleri birlikte değerlendirildiğinde ağaç olmuştur (n=13). Ağacın ardından en çok belirtilen bitkiler sarmaşık ve kaktüstür (n=7). Öğrenciler tarafından en fazla ifade edilen bitki metaforları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Öğrenciler Tarafından İfade Edilen Bitki Metaforları

Bitki Metaforu	**Frekans**
Ağaç (Çam, Çınar, Asma, Elma, Nar, Palmiye, Zakkum)	13
Sarmaşık + Zehirli Sarmaşık	7
Kaktüs	7
Menekşe + Hercai Menekşe	3
Gül	3
Etobur Bitkiler	1
Sinekkapanı	1

Buğday	1
Papatya	1
Zencefil	1
Ot	1
Ayçiçeği	1
Bambu	1
Küstüm Çiçeği	1
Dieffenbachia	1
Orkide	1
Hanımeli	1
Nane	1
Toplam	46

Öğrencilerden bazıları metaforlarını,

Ö4: "Çınar ağacına benzetirdim. Kocaman bilgileriyle bizi bilgi sahibi yapar."

Ö26: "Sarmaşığa benzetirdim; çünkü teknoloji de hızlı gelişip, büyür."

Ö32: "Kaktüse benzetirdim. Kötü kullanımda dikenleri batabilir, iyi kullanım da ise depoladığı suyu ihtiyacı olduğunda karşılar."

şeklinde ifade etmişlerdir.

Hayvan Metaforuna İlişkin Sonuçlar

En fazla ifade edilen hayvan metaforu bukalemun (n=7) ve onu izleyen aslan (n=5), arı (n=5) ve köpek (n=4) tir.. Öğrenciler tarafından ifade edilen hayvan metaforları Tablo 3 'de yer almaktadır.

Tablo 3: Öğrenciler Tarafından İfade Edilen Hayvan Metaforları

Hayvan Metaforu	Frekans
Bukalemun	7
Aslan	5
Arı + Bal Arısı	5
Köpek	4
Kedi	3
Yılan	3
Kuş	2
Maymun	2
Karınca	2
Baykuş	1
Güvercin	1
Deve kuşu	1
Anka kuşu	1
Koala	1
Ahtapot	1

İnek-koyun	1
Gergedan	1
Tilki	1
Mürekkep Balığı	1
Tırtıl	1
Panda	1
TOPLAM	45

Metafora ilişkin tanımlamalardan bazıları,

Ö32:" Bukalemun. Her ortamda kullanabilirsin, her ortama uyum sağlar."

Ö1: "Aslana benzerdi. Çünkü; bilindiği üzere ormanın kralı aslandır. Ormanda onun kadar güçlü bir hayvan yoktur. Günümüz teknolojide o kadar güçlü ki tüm evreni etkisi altına almıştır."

Ö46: "Eğer teknolojiyi bir hayvana benzetecek olsaydım bu arı olurdu. Çünkü teknolojiyi doğru biçimde kullanırsak bize karşılığında bilgi verir. Tıpkı bir arının bal vermesi gibi. Fakat teknolojiyi isteğimiz dışında kullanırsak ve hayatımızı ona indekslersek bize zarar verir. Tıpkı bir arının bizi sokup canımızı acıtması gibi." olarak dile getirilmiştir.

Metaforlara İlişkin Kavramsal Kategoriler

Araştırmada gerek bitki gerekse hayvan metaforlarına ilişkin sekiz kategori oluşmuştur. Bu kategoriler algı, bağımlılık, kolay ve hızlı erişim, hakimiyet, yenilik, bilgi, ihtiyaç ve sevgidir.

Tablo 4: Öğrencilerin Oluşturduğu Metaforlara İlişkin Kavramsal Kategoriler ve Frekansları

Kavramsal Kategoriler	Frekans
Algı	52
Bağımlık	15
Kolay ve hızlı erişim	14
Hakimiyet	13
Yenilik	12
Bilgi	10
İhtiyaç	6
Sevgi	2
TOPLAM	124

Kategorilere ilişkin öğrenci değerlemelerinde bazıları,

Algı kategorisi**;**

Ö43: "Kaktüse benzetirdim. Teknolojiyi gereksiz yere kullanırsak bize bir yarar sağlamaz ama işe yarar şekilde kullanırsak bize çok katkı sağlar. Tıpkı kaktüsü dikeni batması ama suladığımız zaman çiçek açması gibi."

Ö5: “Yılana benzetiyorum çünkü yavaşça etrafımızı sarar ve zehirlemek ya da sıkarak boğmak suretiyle size zarar verir.”

Bağımlılık kategorisi;

Ö29: ”Baykuş. Başlarını her daim 270 derece döndürebilir. Bu özelliği de benzetmem teknolojiyi her zaman dilimi ve hangi şartlarda olursak bile bakıyoruz.”

Ö13: “Sarmaşık. Çünkü bizi kendine tutsak edebiliyor.”

Kolay ve hızlı erişim kategorisi;

Ö12: “Karınca. Çünkü hızlı ve çalışkan.”

Ö43: ”Kuşa benzetirdim. Çünkü kuş büyüdükçe uçtuğu yerler günden güne fazlalaşır ve uçtuğu mesafe artar. Teknoloji de günden güne gelişim ve değişim gösterip ilerlediği için kuşa benzetirim.”

Hakimiyet kategorisi;

Ö2: ”Ağaca benzetebiliriz. Dalları göklere kadar uzanan, gür yaprakları olan, bolca meyve veren . Tüm dünyaya hakim olan teknoloji, bir ağacın dallarına benziyor. Çok geniş kapsamlı ve yararlı.”

Ö21: “Aslan. Dünyaya hüküm süren en güçlü şeydir. Görünüşü ve gücü insanları büyüleyip içine çeker. O gücü ne zaman ve nasıl göstereceği belli olmaz. Stratejik ve zekidir.”

Yenilik kategorisi;

Ö38: “Teknolojiyi tırtıla benzetiyorum. Teknoloji evet var ama; sürekli gelişim ve değişim içerisinde, tırtıl da yumurta yapar, sonra larva, ,sonra pupa ve daha sonrası kelebek gelişim ve değişim içerindedir. Bu döngüyü teknolojinin sürekli gelişmesine benzetiyorum.”

Ö10: “Papatya her dönem bir şey çıkıyor.”

Bilgi kategorisi;

Ö4:” Güvercine benzetirdim. Bize haber verdiği için.”

Ö9: “Köpeğe benzetirim; çünkü teknoloji de aynı köpekler gibi akıllıdırlar çünkü verilen emirler, söylenen sunulan aynı tutardadır, köpekler de aynı teknoloji gibi akıllılar, sahiplerinin ağızlarından çıkan sözler doğrultusunda hareket ederler teknoloji de böyle bir şey aradığımız herhangi bir şeyi orada buluyoruz.”

İhtiyaç kategorisi;

Ö33: “Teknoloji ağaçlara benzer. Oksijensiz yaşam nasıl mümkün değilse, günümüzde teknolojisiz bir yaşam düşünülemez.”

Ö44: "Kesinlikle ağaç olurdu. Teknoloji günümüzde vazgeçilmez bir unsur; fakat teknoloji olmasa çoğu şeyi yapamayız. Çünkü teknoloji hayatımızın her yerinde ve o olmazsa hayatımız ciddi anlamda etkilenir."

Sevgi kategorisi;

Ö3: "Çam ağacına benzetirim. Çünkü çam ağaçlarını severim"

Ö3:" Kediye benzetirdim. Çünkü kedileri çok severim ve kedi gibi teknoloji, internet de akıllı. Bazen sinsi pat diye bozuluveriyor, donuveriyor."

Şeklinde değerlendirilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir meslek yüksekokulunun farklı bölümlerde öğrenim gören 46 kız öğrencisinin teknoloji kavramına yönelik algılarını amaç olarak çalışmanın ana konusu belirleyen araştırmada öğrencilere "Teknolojiyi bir bitkiye benzetmeniz gerekirse bu hangi bitki olurdu? Neden?" ve "Teknolojiyi bir hayvana benzetmeniz gerekse bu hangi hayvan olurdu? Neden?" soruları yöneltilmiştir. Öğrencilerin tümü soruları cevaplamışlar ve 26 bitki metaforu ile 22 hayvan metaforu kullanmışlardır. En çok kullanılan bitki metaforu, farklı ağaç türleri birlikte ele alındığında ağaç olmuştur (n=13). Bunu sarmaşık ve kaktüs metaforları izlemektedir (n=7). En çok kullanılan hayvan metaforu bukalemun olmuştur (n=7). Bunu aslan ve arı metaforları izlemiştir (n=5).

Çalışmada metaforlara ilişkin sekiz tema belirlenerek yanıtlar bu temalar altında gruplandırılmıştır. Temalar algı, bağımlılık, kolay ve hızlı erişim, hakimiyet, yenilik, bilgi, ihtiyaç ve sevgidir. Ekici tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, öğretmen adaylarının bilgisayar kavramı için kullandıkları metaforlar değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen altı kategori "teknik yapı, alışkanlıklar açısından, sosyal açıdan, duygusal açıdan, hayatı kolaylaştırma açısından ve hayat için zorunlu ihtiyaçlar açısından" başlıklarını taşımaktadır (2016: 764). Benzer şekilde, Fidan'ın öğretmen adaylarının teknoloji ve sosyal ağ kavramı konusundaki metafor algılarını ele aldığı araştırmada sekiz kategoriye ulaşılmıştır. Bu kategoriler; "ihtiyaç, gelişim-değişim, bilgi kaynağı, sonsuzluk, hem yararlı hem zararlı olan, yararlı olan, zararlı olan ve diğer" kategorileridir (2014: 488). İlgili çalışmada yer alan ihtiyaç ve bilgi kategorileri araştırma ile benzerlik göstermektedir.

Bilgisayar öğretmeni adayları üzerinde yapılan bir başka çalışmada günlük hayatta sosyal ağların kullanımına ilişkin bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada katılımcılar metaforlarla ilgili 7 kavramsal kategori oluşturmuştur. Çalışmada oluşan kategoriler "hızla gelişim ve değişim, iletişim, paylaşım

ve haberleşme, bağımlılık, olumlu, olumsuz hem olumlu hem olumsuz ve kaçınılmazlık" kategorileridir. Bağımlılık, olumlu, olumsuz ve hem olumlu hem olumsuz metaforlara ilişkin kategori çalışmamızla bir benzerlik taşımaktadır (Gürol ve Donmuş, 2010: 1493). Eğitim süreçlerinde teknoloji ve metafor ilişkisini araştıran bir diğer çalışmada ise teknolojinin bir köprü görevi gördüğüne vurgu yapılmıştır. Söz konusu araştırmada elde edilen bulgularda katılımcıların kullandıkları "su" metaforuyla teknolojinin temel bir ihtiyaç olduğuna da değinmişlerdir (Gök ve Erdoğan, 2010: 150). Bir başka metafor çalışmasında ise teknolojinin eğitim süreçlerindeki rolü ele alınmış olup bilgisayar teknolojileriyle bir tıkla bilgiye erişim örnek verilerek bilgisayarların bilgiye erişimdeki önemli birer araç oldukları ifade edilmiştir (Çoklar ve Bağcı, 2010: 192). Koç (2013: 2) tarafından, teknik öğretmen adayı öğrencilerin teknoloji anlayışlarını araştırmak için gerçekleştirilen metafor analizi çalışması, 237 öğrenciyi kapsamaktadır. Öğretmen adaylarından elde edilen veriler hem nitel hem de nicel olarak analiz edilmiştir. Katılımcılar, teknolojiyi geliştirme, kolaylaştırma, hayati zorunluluk, güç ve tehdit olarak niteleyen beş kavramsal kategoride kümelemiştir.

Bulgular sonucunda öğrencilerin genel olarak teknolojiye ilişkin algılarının olumlu olduğu söylenebilir. Teknolojiye ilişkin kullandıkları metaforlar kavramsal kategoriye ayrıldığında teknolojinin hızlı ve sürekli gelişen yönüne yaptıkları vurgular, teknolojinin toplumu etkileme yönüne de dikkat çekmektedir. Nitekim benzer bakış açısı farklı araştırmacılar tarafından da vurgulanmıştır. Bu çalışmalardan biri altıncı ve sekizinci sınıf öğrencilerinin teknoloji algılarını inceleyen bir araştırmadır. Özellikle teknolojiye ilişkin algıların teknolojinin yararlarına, zararlarına ve hem yararlarına hem zararlarına değinen sekiz kavramsal kategoriye ayrımı teknolojinin toplum üzerindeki etkisi açıkça değerlendirilebilir (Karaçam ve Aydın, 2014: 557). Sosyal ağlar konusunda gerçekleştirilen başka bir çalışmada da öğrencilerin sosyal ağlar hakkında olumlu ve olumsuz hem olumlu hem olumsuz ve bağımlılık kategorileri altında oluşturdukları metaforlar, çalışmada teknolojinin toplumu etkileme yönü ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca, sosyal ağlarla ilgili çalışmada öğrenciler örümcek, karadelik, bildiri panosu, güneş ve sigara metaforları aracılığıyla sosyal ağlar hakkındaki düşüncelerini paylaşmışladır(Gürol ve Dönmüş, 2010: 1491). Sosyal ağlar hakkında yapılan başka bir çalışmada ise katılımcılar teknolojinin hayatı kolaylaştırma yönüne dikkat çekerken alkol, sigara, dikenli gül ve hırsız metaforları ile olumsuz özelliklerine de bir vurgu yapmışlardır (Köseoğlu, 2018: 50).

Teknoloji, teknolojik gelişim ve araçları ile toplumların ve bireylerin yaşamsal parçaları haline gelmiştir ve gelmeye devam etmektedir. Metaforlar aracılığı ile elde edilen bulgular, hayatımızdaki yerinin hem kabul hem

de kalıcılık noktasındaki anlamını ve özelliğini ifade etmektedir. Nitekim hayatımızda anlamlı olarak gördüğümüz canlılarla ilişkili değerlendirmeler vazgeçilmezliğini de ifade etmektedir. Bugünde ve yarınlarda teknolojisiz bir dünya düşünmek ve hayal etmek imkansız gözükmektedir. Esas olan bu farkındalık içinde özellikle eğitim süreçlerinde öğrencilerin algı ve değerlendirmelerini esas alan düzenlemelerin yapılma gerekliliğidir.

Unutulmaması ve göz ardı edilmemesi gereken bir gerçeklik teknolojik değişimlerde olduğu gibi her çözümün ve değişimin yeni çoğu zamanda öngörülemeyen sorunları ile birlikte geldiği ve yaşandığıdır. Bu kapsamda teknolojik gerçeklik ve devamlılık özellikle eğitim süreçlerinde günceli yakalamayı zorunlu kılmaktadır.

Çalışma, bir okul ve okuldaki bölümlerle sınırlıdır. Örneklemi oluşturan kız öğrencilere ders veren akademisyenlerle tekrar edilebilir. Sonuçlar, karşılıklı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Akpınar G. Farklı kuşaklardaki bireylerin teknolojiyi algılama ve kullanma durumları, Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Aile Ekonomisi ve Beslenme Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara:2007, 41-85.

Batur Z., Uygun K. İki neslin bir kavram algısı: teknoloji. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi:2002; 5(1), 74-88.

Çoklar, A.N. ve Bağcı, H. What are the roles of prospective teachers on the educational technology use: a metaphor study. World Journal on Educational Technology. 2, 3;2010:186-195.

Ekici, G. adaylarının "bilgisayar" kavramına ilişkin metaforik algıları. Gaziantep University Journal of Social Sciences. 15(3);2016: 755-781.

Fidan, M. Öğretmen adaylarının teknoloji ve sosyal ağ kavramlarına ilişkin metaforik algıları. International Journal of Social Science. 25-I;2014: 483-496.

Gök B., Erdoğan T. Investıgatıon of pre-servıce teachers' perceptıons about concept of technology through metaphor analysıs. The Turkish Online Journal of Educational Technology. 9, 2;2010: 145-160.

Gürol M., Dönmüş V. Metaphors created by prospective teachers related to the concept of "Social Network", Procedia Social and Behavioral Sciences (9); 2010: 1489-1496.

Hlynka D. , Nelson, B. Educational Technology as Metaphor. (Ed:Denis Hlynka ve John C. Belland), Kitap Adı: Paradigms Regained: The Uses of Illuminative, Semiotic , and post-modern criticism as modes of inquiry in educational technology : A book of readings. Educational Technology Publications, First Edition, New Jersey;1991: 107-119. ISBN:0-87778-223-7.

https:// www.similarweb.com Erişim Tarihi: 30.08.2019 Saat:19:19

https:// www.boomsocial.com Erişim Tarihi: 30.08.2019 Saat:19:30

https://www. wearesocial.com/global-digital-report-2019 Erişim Tarihi: 30.08.2019 Saat 19:58

International Technology Education Association (ITEA). Standards for technological literacy: content for the study of tecnology (3 rd ed.). Reston:2007.

International Technology Education Association (ITEA). Technology for All American Project: Standards for Technological Literacy: Content for The Study of Technology, Reston, Virginia:2000.

Karaçam S., Aydın, F. Ortaokul öğrencilerinin teknoloji kavramına ilişkin algılarının metafor analizi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (2); 2014: 545-572.

Koç M. Student Teachers' Conceptions of technology: a metaphor analysis. computers & education, 68, October; 2008: 1-8.https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.04.024

Köseoğlu, P. An analysis of prospective teachers' perceptions concerning the concept of "social media" through metaphors, EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 14 (1);2008: 45-52.

Kövesces, Z. Metaphor, New York: Oxford University Press,2010.

Lakoff G., John, M. Metaphors we live by, London: The University of Chicago Press, 2003.

Levine P.M. Metaphors and images of classrooms. (ERIC Document Reproduction Service No: EJ72489,2005.

Moser K.S. Metaphor Analysis in Psychology —Method, Theory, and Fields of Application, 1, 2,2000. www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1090/2388 Erişim Tarihi:27.12.2019 Saat:11.41

Oker C. Genç Yazarlar İçin Hikaye Anlatıcılığı Kılavuzu,8.Basım, Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbul:2019.

Parın K. Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil, Filoloji Dergisi, 2(3);2017: 149-151.

Stanford W.B. Greek metaphor, Oxford: Blackwell:1936.

Türk Dil Kurumu(TDK), https:// www.sozluk.gov.tr, Erişim Tarihi:22.07.2019, Saat:11:47.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). İnternet kullanım istatistikleri,http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30574 Erişim Tarihi :09.09.2019 Saat:09:09

Wiley D.A. The Instructional use of learning objects. Agency for Instructional Technology and Association for Educational Communications & Technology,2002.

Yaman C. Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilişim teknolojileri ve iletişim becerileri ile fen ve teknoloji okuryazarlığına yönelik öz yeterlik algıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Matematik ve Fen Bilimleri Anabilim Dalı. Fen Bilgisi Eğitimi Yüksek Lisans Tezi. Aydın;2020:14.

Yiğit E. Ö. , Çengelci, T. ve Karaduman, H. Teknolojinin değerlere yansıması konusunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının görüşleri, Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 4(1); 2013: 73-96.

Bölüm 41

FİNANSAL YÖNETİM, FİNANSAL STRES, FİNANSAL MEMNUNİYET VE YAŞAM MEMNUNİYETİ İLE HANEHALKI BORÇLANMA DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA*

Aysel Anıl GÜNDÜZALP[1]
Arzu ŞENER[2]

1 Aysel Anıl GÜNDÜZALP, Uzm., Hacettepe Üniversitesi
2 Arzu ŞENER, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi
Bu çalışma "Hanehalkı Borçlanma Eğiliminin Demografik, Sosyoekonomik Ve Psikososyal Faktörler Açısından İncelenmesi" başlıklı Yüksek Lisans tezinin bir bölümüdür ve II. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda sunulan ve bildiri kitabında sunulan aynı başlıklı çalışmanın revize edilmiş halidir.

1. GİRİŞ

Tüketimin yoğun bir şekilde yaşamın anlamı haline dönüştüğü günümüz tüketim ortamında dünyada ve ülkemizde yaşanan finansal krizler, finansal piyasalardaki değişme ve dalgalanmalar, enflasyonist ortam, artan işsizlik, gelir dağılımındaki dengesizlikler hanehalklarının finansal tablosunu olumsuz etkilemektedir. Bireylerin satın alma gücünün azaldığı; buna karşın mevcut yaşama düzeyini devam ettirebilmek için, hanehalkı bazında harcama eğilimi ve dolayısıyla da borçlanma düzeyinin arttığı görülmektedir. Bu nedenle hanehalkının borçlanma eğilimindeki bu artışı etkileyen dinamikler önemlidir. Hanehalkı borçlanmasının temel araçlarından olan bireysel kredi kullanımına ilişkin (tüketici kredileri ve kredi kartı ile yapılan harcamaların tümü) Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verileri incelendiğinde; 2010 yılında bireysel krediler kullanım tutarı 172,7 milyar TL iken, Haziran 2020 döneminde 699 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2010; BDDK, 2020). Diğer bir deyişle bireysel krediler bu 10 yıllık dönemde yaklaşık dört kat artmıştır. Haziran 2020 döneminde bireysel kredi kartlarının toplamı 115 milyar TL olarak gerçekleşmiş ve ihtiyaç ve diğer tüketici kredileri tutarı 342 milyar TL seviyesine çıkmıştır (BDDK, 2020).

Yaygınlaşan bireysel kredi kullanımı, hanehalkının finansal yükümlülüğünü artırmış ve gelecekte elde edeceği gelirin bir kısmına finansal kuruluşlar tarafından el konulmuş bireyler topluluğu yaratmıştır. Hali hazırda harcamayı teşvik eden bireysel krediler, gelecekte yapılacak harcamayı sınırlandırarak, yaşanacak talep daralmasını daha da güçlendirecektir. Hanehalkının finansal yükümlülüklerinin artması başarılı bir şekilde yönetilmezse, hanehalkının ve finansal kuruluşların makroekonomik çevrede oluşacak dalgalanmalar veya krizler karşısında duyarlılığı artacaktır (Kılınç, 2012, s. 1). Diğer taraftan karmaşık finansal sistemde çeşitli faaliyetlerde bulunan tüketicilerin finansal konulara ilişkin bilgi düzeylerinin düşük olması gelir ve harcama düzeyi arasında denge kurulamamasına ve böylece borç, harcama, tasarruf gibi finansal yönetime ilişkin alanlarda bireylerin rasyonel kararlar verememesine diğer bir deyişle finansal konularda başarı sağlayamamasına neden olmaktadır (Capuano, Ramsay, 2011).

Hanehalkı borçlanma düzeyinin artması sonucu bireylerin finansal stres düzeyleri de artmaktadır. Borçlanmanın devam ettiği, arttığı ya da finansal açıdan bireyin kontrolünü kaybettiği bir ortamda, yaşam kalitesi ve doyumunun olumsuz etkilenmesi de kaçınılmazdır. Bu nedenle borçlanmayı hem etkileyen hem de borçlanmadan etkilenen finansal yönetim, finansal stres, finansal memnuniyet ve yaşam memnuniyeti ile hanehalkı borçlanma düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi önemlidir.

1.1.Finansal Yönetim ve Borçlanma Düzeyi

Finansal yönetim, analiz, planlama, bütçe yapma, ihtiyacımız olan kaynaklara ulaşma ve onları etkin bir şekilde kullanmada önemli rol oynar (Armstrong, 2001, s. 6). "Materyal kaynaklar (gelir, net varlık, tasarruf) ve insansal kaynaklardan (eğitim, yaş, finansal bilgi) oluşan bir sistem olan finansal yönetim uygulamaları, hanehalkının ya da bireylerin finansal durumlarını geliştirmek için gelir ve harcamalarının planlanmasıdır" (Parrotta, Johnson, 1998, s. 60). Temelde finansal yönetim uygulamaları nakit ve kredi yönetimi, bütçe yapma, finansal planlama, para yönetiminden oluşmakta (Joo, Grable, 2004, s. 43) ve para yönetimi uygulamalarındaki başarısızlık borçlanmanın nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Livingstone, Lunt, 1992). Finansal yönetim ile borçlanma arasındaki ilişki incelendiğinde; aşırı borçlu olanların finansal yönetim becerilerinin yetersiz ve finansal bilgilerinin düşük seviyede olduğu görülmektedir (Lea, Webley ve Walker, 1995, s. 683). Finansal planlama, bireyin gelir ve giderini doğru bir şekilde yönetmesi sonucu istediği ekonomik hedeflere ulaşmasını sağlayan bir süreçtir. Gerek kurumlar gerekse tüketiciler için önemli olan planlama, başarının anahtarıdır. Bu nedenle para yönetiminde başarılı olmak için bireyler açısından, kendilerine uygun bir finansal plan hazırlanması ve plana uygun hareket kaçınılmazdır (Öztürk, 2014, s. 35).

1.2.Finansal Stres, Finansal Memnuniyet Ve Yaşam Memnuniyeti ve Borçlanma Düzeyi

Borçlanan bireyler; hem psikolojik hem de finansal açıdan etkilenmekte ve bu bazı olumsuz sonuçlarla karşılaşmaktadır. Bu sonuçlardan biri finansal strestir. Finansal stres; kişisel olarak yaşanan hastalık, kaza, yatırım kaybı gibi olaylar sonucu ortaya çıkabileceği gibi ailede yaşanan evlilik, doğum, ölüm, iş kaybı, boşanma gibi önemli yaşam olayları nedeniyle de ortaya çıkabilir. Diğer taraftan iflas, hastalık gibi beklenmeyen harcamalar yanında ev alımı, araba alımı gibi büyük harcamalar da finansal strese neden olur. Bu tür olaylar bireyin yaşam döngüsü içinde olağan, çoğu zaman da tolere edilen olaylardır. Ancak günümüzde finansal strese neden olan önemli olgulardan biri bireylerin rasyonel olmayan tüketim tercihleri ve bunun sonucu ortaya çıkan maddi güçlüklerdir (Joo, Grable, 2004, s. 29). Ödenemeyen faturalar ve bireysel krediler kredi kuruluşları ve bankalardan gelen uyarı, ceza ve faiz bildirimleri bireylerin finansal stres düzeyini artırmaktadır (Prawitz vd., 2006, s. 37). Özellikle kredi kartı borcu, kısa ve uzun vadeli sıkıntılar yaratır. Bireyin aktif kullandığı birden fazla kredi kartının olması, işin kaybı, yeterli gelire sahip olmama ve tasarruf yapamama finansal krizlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Borçlu olmanın yarattığı stres, endişe düzeyini de artırarak, bireyin finansal durumunu kontrol etmesini zorlaştırmaktadır (Drentea, 2000, s. 439). Böylece borç seviyesi yüksek olan bireylerin hem finansal stresi

artmakta hem de finansal memnuniyeti azalmaktadır (Norvilitis, Szablicki ve Wilson, 2003, s. 936).

Borçlanma sonucu oluşan finansal stres aynı zamanda finansal memnuniyeti de doğrudan etkiler. Finansal memnuniyet; sağlıklı ve mutlu olmak, finansal endişeden uzak durmak olarak tanımlanmaktadır (Joo, Grable, 2004, s. 27). Kredi kartı borcunu her ay zamanında ve düzenli bir şekilde ödemek olumlu bir finansal davranış olup, bu tür olumlu finansal davranışlar, finansal memnuniyet düzeyini de artırmaktadır (Joo, 1998). Yani pozitif finansal davranışlar, bireylerin finansal memnuniyetlerini olumlu yönde etkileyerek, daha az borçlanmalarına ve finansal sıkıntılar için tasarruf yapabilmelerine sebep olmaktadır (Shim vd., 2009, s. 711). Diğer taraftan finansal amaç ve finansal kaynaklar birbiri ile uyuşmazsa, bireyler ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanırlar. Bu da finansal memnuniyetin azalmasına yol açar (Plagnol, 2011, s. 47).

Borçlanma, bireylerin yaşamdan duydukları tatmini ve yaşam kalitesini de olumsuz etkileyen bir faktördür. İnsanlar aynı durumlara farklı reaksiyonlar gösterir ve her birinin beklentileri, değerleri, tecrübeleri diğerlerine benzememektedir (Diener vd., 1999, s. 277). Yaşam memnuniyeti, bireylerin pozitif ve negatif duygularını nasıl değerlendirdiğine göre değişmektedir (Ahuvia, Friedman, 1998, s. 153). Yaşam memnuniyetinin belirleyicileri çok çeşitlidir. İşsizlik, gelir düzeyi ve borçlanma düzeyi bunlardan sadece birkaçıdır (Frijters, Haisken-DeNew ve Shields, 2003, s. 653). Bireyler, paranın mutluluk getirdiğine inanırlar, ancak daha çok para kazanma isteği aslında bireysel mutluluğun azalmasına yol açar (Ahuvia, Friedman, 1998, s. 154). Yaşam memnuniyeti ile gelir arasındaki ilişki önemlidir (Frijters vd., 2003, s. 652). Gelir kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede değilse, yaşam memnuniyeti seviyesi geçici olarak artıp, azalabilir (Diener vd., 1999, s. 287). Borçlanma ise; gelir, tüketim ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi daha karmaşık bir hale getirmektedir. Yönetilemeyen borç yani başarısız borç yönetimi, gelir seviyesine bakılmaksızın, yaşam memnuniyetinin azalmasına neden olmaktadır (Ahuvia, Friedman, 1998, s. 155).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE HİPOTEZLERİ

Kredi ve kredi kartı kullanımının yaygınlaşması, borçlanmanın gittikçe artması, tüketicilerin satın alma gücünün düşmesi gibi mikro faktörlerin yanında yaşanan ekonomik krizler, piyasalardaki dalgalanmalar borçlanma düzeyini etkileyen ve borçlanma düzeyinin etkilediği faktörlerin araştırılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu araştırma finansal yönetim, finansal stres, finansal memnuniyet ve yaşam memnuniyeti ile borçlanma düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla planlanmış ve Ankara'nın 3 farklı ilçesinde (Çankaya, Keçiören, Mamak) yaşayan 300 birey üzerinde yürütülmüştür.

Bu amaç doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Borçlanma düzeyi ile finansal yönetim davranışı arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Borçlanma düzeyi ile finansal stresi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Borçlanma düzeyi ile finansal memnuniyet arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H4: Borçlanma düzeyi ile yaşam memnuniyeti arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

2.1.Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Ölçme Araçları

Veri toplama amacıyla oluşturulan soru formunun uygulanmasında, yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Oluşturulan soru formu katılımcıların demografik ve sosyoekonomik durumlarını belirlemeye yönelik sorular ile finansal yönetim davranışlarını, yaşam memnuniyetlerini, finansal stres ve finansal memnuniyet düzeylerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Çalışmada Dew ve Xiao (2011) tarafından geliştirilen Türkiye'de geçerlik ve güvenirliği Ünal ve Düger (2015) tarafından yapılan "*Finansal Yönetim Davranış Ölçeği"* (The Financial Management Behaviour Scale) ve Diener ve diğerleri (1985) tarafından geliştirilen "*Yaşam Tatmini Ölçeği'* (The Satisfaction with Life Scale-SWLS) kullanılmıştır. Katılımcıların finansal stres ve finansal memnuniyet düzeyleri Joo ve Grable (2004) tarafından kullanılan 2 soru ile ölçülmüştür.

Araştırmanın bağımlı değişkeni borçlanma düzeyi olup çalışmada aylık borcun aylık gelire oranı olarak ele alınmıştır. Buna göre aylık borcun aylık gelire oranı %30 ve üzeri olanlar aşırı borçlular, aylık borcun aylık gelire oranı %30'un altı olanlar aşırı borçlu olmayanlar ve aylık borcun aylık gelire oranı %0 olanlar hiç borcu olmayanlardır (D'Alessio ve Iezzi, 2013, s. 1-28).

Araştırmanın bağımsız değişkenleri finansal yönetim, finansal stres, finansal memnuniyet ve yaşam memnuniyetidir. Bu çalışmada bireylerin finansal yönetim durumlarını değerlendirmek amacıyla Dew ve Xiao (2011) tarafından geliştirilen "Finansal Yönetim Davranış Ölçeği" tek boyut olarak kullanılmıştır. Ölçek 15 maddeden oluşmakta ve her bir madde "asla" ile "daima" aralığında 5'li likert tipinde derecelendirilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puan, bireylerin finansal yönetimde başarılı olunduğunu, düşük puan ise finansal yönetim davranışlarında başarısız olduklarını göstermektedir. Ölçeğin bu çalışmadan elde edilen iç güvenirlik katsayısı 0,701'dir.

Araştırmada, bireylerin yaşam kalitelerini değerlendirmek amacıyla Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen "Yaşam Tatmini Ölçeği"nden yararlanılmıştır. Ölçek 5 maddeden oluşmaktadır. Katılımcıların her bir maddeye "kesinlikle katılmıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" aralığında 7'li derecelendirmede cevap verdikleri likert tipi bir ölçektir. Yaşam Memnuniyeti ölçeğinden elde edilen düşük puanlar, bireylerin yaşam memnuniyeti düzeylerinin düşük olduğunu; yüksek puanlar ise yaşam memnuniyeti düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin bu çalışmadan elde edilen iç güvenirlik katsayısı 0,91'dir.

Araştırma kapsamında katılımcıların finansal stres ve finansal memnuniyet düzeylerini ölçmek amacıyla Joo ve Grable (2004) tarafından kullanılan "Finansal Stres ve Finansal Memnuniyet"sorularından yararlanılmıştır. Finansal stres "hiç stresli değilim" ile "çok stresliyim" aralığında, finansal memnuniyet ise "hiç memnun değilim" ile "çok memnunum" aralığında derecelendirilmiştir. Finansal stres ve finansal memnuniyet sorularından alınan düşük puanlar bireylerin finansal stres ve finansal memnuniyet düzeylerinin düşük olduğunu, yüksek puanlar ise finansal stres ve finansal memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırma verilerinin analizinde "Pearson Korelâsyon Analizi"nden faydalanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1.Katılımcıların Demografik ve Sosyoekonomik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Tablo 1'de katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulan sorulara ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Araştırma kapsamındaki bireylerin %59,7'si "kadın", %40,3'ü "erkek"tir. Katılımcılar arasında "25-34" yaş grubunda olanlar (%36,3) önde gelmekte, bunu %24,3 ile "35-44" yaş grubunda yer alanlar izlemektedir. "Lisans ve üzeri' 'eğitim düzeyinde olanlar (%67,3) ilk sırada yer almaktadır. Katılımcılar medeni durumlarına göre incelendiğinde; %56,0'sının "evli", %44,0'ünün "bekâr" olduğu saptanmıştır. Çalışanların oranı (%69,3), çalışmayanların oranından (%30,7) oldukça yüksektir. Katılımcıların %40,0'nın "profesyonel", %29,3'ünün ise "profesyonel olmayan" meslek grubunda yer aldığı, %68,3'ünün "3-4 kişilik", ailelerde yaşadığı bulunmuştur. Katılımcılar arasında çocuğu olmayanlar (%43,0) önde gelmektedir.

Tablo 1 Katılımcılara İlişkin Demografik ve Tanımlayıcı Bilgiler

		N	%
Cinsiyet	Kadın	179	59,7
	Erkek	121	40,3
Yaş	18-24	53	17,7
	25-34	109	36,3
	35-44	73	34,6
	45 yaş ve üzeri	65	24,3
Eğitim Düzeyi	İlköğretim ve daha az	24	21,7
	Ortaokul/Lise	74	8,0
	Lisans ve üzeri	202	24,7
Medeni Durum	Bekâr	132	67,3
	Evli	168	44,0
Çalışma Durumu	Çalışıyor	208	56,0
	Çalışmıyor	92	69,3
Meslek	Profesyonel Meslek	158	30,7
	Profesyonel Olmayan Meslek	50	40,0
Aile Büyüklüğü	1-2 kişi	56	29,3
	3-4 kişi	205	18,7
	5-6 kişi	39	68,3
Çocuk Sayısı	Yok	129	13,0
	Bir	62	43,0
	İki ve üzeri	109	20,7
			36,3

Tablo 2'de katılımcıların sosyoekonomik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulan sorulara ilişkin bilgiler yer almaktadır. Araştırmada "2000-2999 TL" gelir grubunda yer alanların %34,3 ile ağırlık taşıdığı görülmektedir. Aylık ortalama aylık gelir miktarı $\bar{x}$=2,871 TL'dir. Katılımcıların çoğunluğunun (%81,3) borcu bulunmaktadır. Aylık borcu "1001-2000 TL" olanların (%28,2) birinci sırada geldiği, bunu %27,8 gibi çok yakın bir oranla aylık borcu "2000 TL ve üzeri" olanların izlediği bulunmuştur. Aylık borç miktarı ortalama $\bar{x}$=1398 TL'dir. Katılımcıların %59,0'u "aşırı borçlu", %22,3'ü "aşırı borçlu olmayan" ve %18,7'si "borcu olmayan" grupta yer almaktadır. Büyük çoğunluk (%87,3) kredi kartı kullanmakta olup, "iki kredi kartı"na sahip olanların oranı %30,7'dir. Kredi kartı sayısı ortalaması $\bar{x}$=3,00'tür. Aktif olarak "bir kredi kartı" kullandığını belirtenlerin %50,0 oranındadır. Katılımcıların aktif olarak kullandığı kredi kartı ortalaması, $\bar{x}$=1,00'dir. Kredi kartı

limitinin "5000 TL ve üzerinde" olduğunu belirtenler (%30,3) en yüksek orandadır. Katılımcıların kredi kartı limiti ortalamasının, $\bar{x}$=4892 TL olduğu bulunmuştur. Kredi kartı kullandığını belirten katılımcıların (262 kişi) %76,7'sinin kredi kartı borcunu geri ödeyemedikleri saptanmıştır. Araştırmada son üç yıl içerisinde bireysel kredi kullananların oranı %49,7 olup, bireysel krediyi geri ödeyemediğini belirtenlerin oranı %54,4'tür. Bireysel kredi toplam borç miktarı incelendiğinde; toplam borcu "10.000 TL ve üzeri" olanlar (%27,4) önde gelmekte, bunu toplam borç miktarı "5001-10.000 TL" (%24,8) ve "1001-3000 TL" olanlar (%20,5) izlemektedir. Araştırma kapsamındaki katılımcıların bireysel kredi toplam borç miktarı ortalamasının, $\bar{x}$=9717 TL olduğu bulunmuştur.

Tablo 2 Katılımcılara İlişkin Sosyoekonomik ve Tanımlayıcı Bilgiler

		N	%	$\bar{X}$
Ortalama Aylık Gelir Miktarı	1000 TL altı	28	9,3	2871
	1001-1999 TL	53	17,8	
	2000-2999 TL	103	34,3	
	3000-3999 TL	61	20,3	
	4000 TL ve üzeri	55	18,3	
Borç Durumu	Evet	244	81,3	
	Hayır	56	18,7	
Aylık Borç Miktarı	500 TL ve altı	48	19,4	1398
	501-1000 TL	61	24,6	
	1001-2000 TL	70	28,2	
	2001 TL ve üzeri	65	27,8	
Aylık Borcun Gelire Oranı	Aşırı borçlu olanlar	177	59,0	
	Aşırı borçlu olmayanlar	67	22,3	
	Borcu olmayanlar	56	18,7	
Kredi Kartı Kullanımı	Evet	262	87,3	
	Hayır	38	12,7	
Kredi Kartı Sayısı	Yok	38	12,7	3,00
	1	83	27,6	
	2	92	30,7	
	3 ve üzeri	87	29,0	
Aktif Kullanılan Kredi Kartı Sayısı	1	131	50,0	1,00
	2	110	42,0	
	3 ve üzeri	21	8,0	
Kredi Kartı Limiti	1000 TL ve altı	72	24,0	4892
	1001-2000 TL	35	11,7	
	2001-3000 TL	34	11,3	
	3001-5000 TL	68	22,7	
	5001 TL ve üzeri	91	30,3	

Kredi Kartı Borcunu Geri Ödeme Durumu	Evet	61	23,3	
	Hayır	201	76,7	
Son Üç Yıl İçerisinde Bireysel Kredi Kullanımı	Evet	149	49,7	
	Hayır	151	50,3	
Bireysel Krediyi Geri Ödeme Durumu	Evet	68	45,6	
	Hayır	81	54,4	
Toplam Borç Miktarı	1000 TL ve altı	34	9,1	
	1001-3000 TL	41	15,5	
	3001-5000 TL	35	12,2	9717
	5001-10000 TL	62	20,7	
	10001 TL ve üzeri	72	23,8	

3.2.Finansal Yönetim, Finansal Stres, Finansal Memnuniyet ve Yaşam Memnuniyeti İle Borçlanma Düzeyi Arasındaki İlişki

Katılımcıların finansal yönetim davranışları ile borçlanma düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır (p<0,01) (Tablo 3). Diğer bir deyişle finansal yönetim becerisi yüksek olan bireylerin borçlanma düzeyi düşüktür.

Tablo 3 Finansal Yönetim Davranışı İle Borçlanma Düzeyi Arasındaki İlişki

	Borçlanma Düzeyi		
	N	r	p
Finansal Yönetim	300	-0,035	**0,046**

**.0.05 düzeyinde anlamlı*

Konu finansal stres açısından değerlendirildiğinde; finansal stres ile borçlanma düzeyi arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur (p<0,05) (Tablo 4).

Tablo 4 Finansal Stres İle Borçlanma Düzeyi Arasındaki İlişki

	Borçlanma Düzeyi		
	N	r	p
Finansal Stres	300	0,121*	**0,037**

*.0.05 düzeyinde anlamlı

Araştırmada finansal memnuniyet ile borçlanma düzeyi arasında negatif yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır (p<0,05) (Tablo 3).

Tablo 5 Finansal Memnuniyet İle Borçlanma Düzeyi Arasındaki İlişki

	Borçlanma Düzeyi		
	N	r	p
Finansal Memnuniyet	300	-0,119*	**0,039**

*.0.05 düzeyinde anlamlı

Yaşam memnuniyeti ile borçlanma düzeyi arasındaki ilişki analiz edildiğinde; yaşam memnuniyeti ile borçlanma düzeyi arasındaki ilişkinin önemli olmadığı bulunmuştur (p>0,01) (Tablo 6).

Tablo 6 Yaşam Memnuniyeti İle Borçlanma Düzeyi Arasındaki İlişki

	Borçlanma Düzeyi		
	N	r	p
Yaşam Memnuniyeti	300	0,068	0,241

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada bireylerin borçlanma düzeyi ile finansal yönetim davranışı, finansal stres, finansal memnuniyet ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Katılımcıların finansal yönetim davranışı ile borçlanma düzeyi arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç finansal yönetim konusunda başarılı olan bireylerin daha az borçlu olduklarını göstermektedir. Finansal yönetim ile borçlanma düzeyi arasındaki anlamlı ilişki daha önce bu konuda yapılmış araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Nitekim literatürde başarılı bir finansal yönetim ile birlikte kredi ve kredi kartı kullanımının azaldığı, borçlanma düzeyinin düştüğü, harcama ve tasarruf dengesinin sağlandığı, bireyin mevcut finansal kaynaklarını daha iyi kullanmasına yardımcı olduğunu gösteren çok sayıda çalışmanın mevcut olduğu görülmektedir (Lea, Webley ve Walker, 1995; Perry, Morris, 2005; Cude vd, 2006; Daşdöğen, 2015).

Araştırmada katılımcıların finansal stres düzeyleri ile borçlanma düzeyi arasındaki ilişki pozitif yönlü ve anlamlıdır. Diğer bir deyişle, aşırı borçlular finansal konularda daha fazla sıkıntı ve stres yaşamaktadır. Finansal stres ve borçlanma düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen önceki çalışmalarda da, bireylerin harcama miktarının artması ve tasarruflarının azalması sonucu oluşan aşırı borçlanmanın finansal strese yol açtığı,

ödenmemiş kredi borcu fazla olan bireylerin finansal stres seviyelerinin arttığı saptanmıştır (Drentea, 2000; Brown, Taylor ve Price, 2005; Norvilitis, vd., 2006).

Konu finansal memnuniyet açısından değerlendirildiğinde; finansal memnuniyet ile borçlanma düzeyi arasındaki negatif yönlü ilişki borçlanma düzeyi azaldıkça finansal memnuniyetin arttığını ortaya koymaktadır. Brown vd. (2005)'un çalışması da bu çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde borç düzeyi yüksek olanların finansal memnuniyetlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Plagnol (2011) tarafından yürütülen araştırma sonuçları da finansal amaçlar ile finansal koşullar arasında uyuşmazlık yaşanması durumunda bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için borçlandıklarını ve bu durumun finansal memnuniyetin azalmasına yol açtığını ortaya koymuştur.

Yaşam memnuniyeti ile tüketicilerin borçlanma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Borçlanma düzeyi ve yaşam memnuniyeti ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda ise borçlanma düzeyi yüksek olan bireylerin yaşam memnuniyetlerinin düştüğü, parasal konularda problemler yaşayanların psikolojik olarak stresli oldukları ve yaşamdan aldıkları tatminin azaldığı görülmektedir (Diener, 1999; Frijters, Haisken- DeNew, Shields, 2003; Norvilitis, Szablicki, Wilson, 2003; Brown, Taylor ve Price, 2005). Bu araştırmada borçlanma düzeyi ile yaşam memnuniyeti arasında farklılık bulunmaması ülkemizde çoğu birey borçlu yaşadığından borçlanmanın normalleştiği, bireylerin borçlu olmaktan rahatsızlık duymadığı kanaatini uyandırmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda; bireylerin borçlanma düzeyinin azaltılması ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesi için ülkemizde borçlanma kültürünün azaltılmasına yönelik etkin politikalar geliştirilmesi ve bu politikaların sürdürülebilir olması, ödeme güçlüğü içerisinde olan bireylerin borcu borçla kapatma sarmalından kurtulması için borçlarının yeniden yapılandırılması, borçlanma kültürünün azaltılmasına ilişkin farklı sosyo-ekonomik ve demografik özellikteki bireylere uygun eğitim programlarının hazırlanması, hem kamu hem özel kurum ve kuruluşların tasarrufu artırıcı politikalar oluşturması ve harcamaların azaltılarak tasarrufun artırılmasına yönelik stratejiler geliştirmesi, konu ile ilgili daha sonra yapılacak çalışmalarda borçlanmayı etkileyen finansal tutum, finansal davranış, bireysel özellikler, harcama alışkanlıkları, özgüven, risk alma gibi çeşitli faktörler açısından da borçlanma düzeyinin incelenmesi, bireylerin finansal problemlerini çözmelerine yardımcı olacak, sıkıntı yaşadıklarında başvuracakları finansal danışma merkezlerinin oluşturulması ve var olan Aile Danışma Merkezleri'nde finansal danışmanlık hizmetleri verilmesi ve bu alanda Aile ve Tüketici Ekonomistlerinin istihdam edilmesi gerekliliği önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahuvia, A. C.. ve Friedman, D. C. (1998). Income, Consumption, and Subjective Well- Being: Toward a Composite Macromarketing Model. *Journal of Macromarketing,* 18, (2), 153-168.

Armstrong, M. (2001). A Handbook of Management Techniques: The Best Selling Guide to Modern Management Methods. Kogan Page Publishers, London.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2010). "Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Aralık 2010. Erişim adresi: https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSGG/9105tbs_genel_gorunum_aralik_2010.pdf

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2020). Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Haziran 2018. Erişim adresi: https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0846_01.pdf

Brown, S., Taylor, K., Price, S.W. (2005). Debt and Distress: Evaluating the Psychological Cost of Credit. *Journal of Economic Psychology*, 26, (5), 642-663.

Capuano, A.. Ramsay, I. (2011). What Causes Suboptimal Financial Behaviour? An Exploration of Financial Literacy, Social Influences and Behavioural Economics, University of Melbourne Legal Studies, Research Paper, 540.

Cude, B.J.,Lawrance, F.C., Lyons, A.C. Metzger, K., LeJeune, E., Marks, L.,Machtmes, K. (2006). College Students and Financial Literacy: What They Know and What We Need to Learn. *Eastern Family Economics and Resource Management Association*, 102-109.

Daşdöğen, S. (2015). Household Indebtedness and Financial Literacy in Turkey, Master of Arts in Economics, Boğaziçi University Social Sciences Institute, İstanbul.

Dew, J.. Xiao, J. J. (2011). The Financial Management Behavior Scale: Development and Validation. *Association for Financial Counseling and Planning Education*, 22, (1), 43-59.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment,* 49, (1), 71-75.

Diener, E.,Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin,* 125, (2), 276-302.

Drentea, P. (2000). Age, Debt and Anxiety. *Journal of Health and Social Behaviour,* 41, (4), 437-450.

Frijters, P., Haisken- DeNew., J. P., Shields, M. A. (2003). Investigating the Patterns and Determinants of Life Satisfaction in Germany Following Reunification. *The Journal of Human Resources*, XXXIX, (3), 650-674.

Joo, S. (1998). Personal Financial Wellness and Worker Job Productivity. Unpublished Doctoral Dissertation, Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg.

Joo, S., Grable, J. E. (2004). An Exploratory Framework of the Determinants of Financial Satisfaction. *Journal of Family and Economic Issues*, 25, (1), 25-50.

Kılınç, N. (2012). Bireysel Kredi Kullanımında Hanehalkı Davranışları ve Sosyo İktisadi Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Lea, S.E.G., Webley, P., Walker, C. (1995). Psychological Factors in Consumer Debt: Money Management, Economic Socialization, and Credit Use. *Journal of Economic Psychology*, 16, (4), 681-701.

Livingstone, S.M.. ve Lunt, P.K. (1992). Predicting Personal Debt and Debt Repayment: Psychological, Social, and Economic Determinants. *Journal of Economic Psychology,* 13 (1), 111-134.

Norvilitis, J.M., Szablicki, P.B., Wilson, S.D. (2003). Factors Influencing Levels of Credit-Card Debt in College Students, *Journal of Applied Social Psychology*, 33, (5), 935-947.

Norvilitis, J. M., Merwin, M. M., Osberg, T. M., Roehling, P. V., Young, P., Kamas, M. M. (2006). "Personality Factors, Money Attitudes, Financial Knowledge, and Credit-Card Debt in College Students. *Journal of Applied Social Psychology,* 36, (6), 1395-1413.

Öztürk, E. (2014). Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi Akademik Personel Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Parrotta, J.L.. ve Johnson, P.J. (1998). The Impact of Financial Attitudes and Knowledge on Financial Management and Satisfaction of Recently Married Individuals. *Financial Counseling and Planning*, 9, (2), 59-75.

Perry, V.. ve Morris, M.D. (2005). Who Is in Control? The Role of Self-Perception, Knowledge, and Income in Explaining Consumer Financial Behavior. *The Journal of Consumer Affairs*, 39, (2), 299-313.

Plagnol, A. C. (2011). Financial Satisfaction over the Life Course: The Influence of Assets and Liabilities. *Journal of Economic Psychology*, 32, (1), 45-64.

Prawitz, A. D., Garman, E. T., vd. (2006). In Charge Financial Distress / Financial Well being Scale: Development, Administration, and Score Interpretation. *Financial Counseling and Planning Education,* 17, (1), 34-50.

Shim, S., Xiao, J.J., Barber, B.L., Lyons, A.C. (2009). Pathways to Life Success: A Conceptual Model of Financial Well-being for Young Adults, *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, (6), 708–723.

Bölüm 42

DARA MEZAR TAŞLARINDAN SANDUKA FORMUNDA İKİ ÖRNEK

İrfan YILDIZ[1]
Fırat ERTEKİN[2]

1 Prof. Dr. Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, irfanyildiz21@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-1647-8012
2 Mardin İl Müftülüğü

1. Giriş[3]

Dara, Türkiye'nin güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Mardin iline bağlı bir köydür. Zengin bir tarihe ve kültürel mirasa sahiptir. Tarihi ve coğrafi konumu itibari ile yüzyıllarca önemli bir merkez olma özelliğini korumuştur. Bu özellikleriyle, farklı uygarlıkların gelip geçtiği ve silinemeyecek kültürel ve tarihi izler bıraktıkları bir yer olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Dara, M.Ö. 500'lü yıllarda kurucu imparatorun adıyla "Dara-Anastasiopolis" olarak anılmaktadır (Ahunbay, 1991: 391). Dara Antik Kenti günümüzdeki ismi ile Dara (Oğuz) köyü, (Grekçe: Δαρας Arapça: اراد) olarak anılmaktadır (Kütük, 2016: 55).

İlk defa Roma döneminde kurulan Dara, Roma imparatorluğu ile Sasani devleti arasında sürekli el değiştirdi. İslam ordusu tarafından fethedildi (Taştemir, 2003: 44). Bir süre Emevi valileri tarafından yönetildi. Dara 750'de Abbasilerin, hâkimiyetine girmiştir (Bodakçi, 2017: 16). Daha sonra sırasıyla 895'te Hamdaniler, 990'da Mervaniler, 1085'te Selçuklular, 1103'te Artuklular, 1203'te Eyyübiler, 1260'ta İlhanlılar, 1409'da Karakoyunlular, 1507'de Safeviler ve son olarak da Osmanlı devleti, Safevi Devleti ile yaptığı Çaldıran Savaşından sonra bölgeyi hâkimiyetine almış ve bu bağlamda Dara'da Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Taştemir, 2003: 44).

Mardin'in merkezinde, ilçe ve köylerinde Osmanlı dönemine ait onlarca mezar taşına rastlamak mümkündür. Bu mezar taşlarından bir kısmını da Mardin'in merkezine 30 km uzaklıktaki Dara köyünde görmekteyiz. Dara genelinde yapılan saha çalışmalarında Ağa ve Zindan mezarlık alanlarında çoğunluğu Osmanlı'nın geç dönemine ait çok sayıda mezar taşı tespit edilmiştir. Bunların içerisinde gerek form, gerekse bezeme kompozisyonu yönünden öne çıkan Ağa mezarlığında bulunan iki örnek, çalışma konumuzu oluşturmuştur. Söz konusu mezarlar; şahideli ve sandukalıdır. Bu iki mezar taşı mezarlıktaki diğer mezarlardan ebat olarak daha büyük yapılmışlardır. Bu iki mezartaşı, gerek mezar tipolojisi açısından gerekse göz alıcı yoğun plastik süslemeleriyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu çalışma kapsamında Ağa Mezarlığı alanından bulunan ve farklı özellikler sergileyen Daralı Eyüb Bey'in kızı Fatıma'nın mezarı ve Daralı Ramazan Fehmi Efendi'nin hanımı Hatice'nin mezarları tanıtılmıştır.

2. Dara'daki İki Mezar Taşı

2.1. Daralı Eyüb Bey'in kızı Fatıma'nın Mezarı (H.1325/M.1907)

Mezar, Ağa mezarlığında bulunmaktadır. Şahideli sandukalı mezar tipinde olup baş ve ayak şahidelerinden oluşmaktadır. Kitabesi celi sülüs

3 Bu çalışma Prof. Dr. İrfan Yıldız danışmanlığında Fırat Ertekin tarafından hazırlanan Mardin'in Dara Köyü'ndeki Mezar Taşları ve Kitabeler adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

yazı türüyle yazılmış olup Arapça'dır. Kitabesinde mezarın Daralı Eyüb Bey'in kızı Fatıma'ya ait olduğu ve 1325/1907 tarihli olduğu yazılıdır. Mezarın şahideleri üzerinde bitkisel ve geometrik motifler bulunmaktadır. Kenarlarda da geometrik süslemelere yer verilmiştir (Fotoğraf:1, Çizim:1).

Fotoğraf:1- Daralı Eyüb Bey'in kızı Fatıma'nın Mezarı Genel Görünüşü.

Çizim:1- *Daralı Eyüb Bey'in kızı Fatıma'nın Mezarının, Perspektifi, 3D Rölöve (Ölçek: 50 cm).*

Sandukanın kapağında şahidelerin ön kısmında altı kollu yıldız motifleri yer almaktadır. Sandukanın tam ortasında dairesel bir boşluk

bulunmaktadır. Sanduka yüzeyinde iki şahide arasında yer alan altı kollu yıldızlar dairesel bir formla sınırlandırılmıştır. Altıgenlerin uçları arasına palmetler yerleştirilmiştir. Arada kalan boşluklar değişik formda palmetlerle doldurulmuştur. Üst sandukanın yüzeyine örgülü bir zincir çekilmiştir. Sanduka kapak taşının yan bordüründe yer alan "S" ve "C" kıvrımlı rûmili bitkisel dal tüm cepheyi dolamaktadır. Rûmili kıvrık dalın aralarına penç, lotus ve rûmilerden oluşan bitkisel bezemeye yer verilmiştir (Fotoğraf:2).

Fotoğraf:2- *Daralı Eyüb Bey'in kızı Fatıma'nın Mezarının Üst Kapak Taşı Süslemesi.*

Baş şahidesi açık sarımsı kalker taşından yapılmış olup dikdörtgen gövdelidir. Şahidenin üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profilleme yapılarak üstte sivri kemer şeklinde sonlandırılmıştır. Şahidenin kenarlarında geometrik motifler bulunmaktadır. Şahidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında damla motifi içerisinde "Ya Munisi" lafzı oyma tekniğiyle işlenmiştir. Gövde kısmında cetvellerle ayrılmış ve yatay satırlar halinde düzenlenmiş celi sülüs hatlı yazılar kartuşlar içerisinde dokuz satır halinde, kabartma tekniğiyle yazılmıştır. İlk satır damla motifi içerisinde verilmiş, sonraki dört satır cetvellerle ayrılmış; son dört satır ise dairesel form içerisine alınmış ve etrafı geometrik şekillerle süslenmiştir (Fotoğraf: 3). Şahidenin dış yüzü ve yan yüzleri tamamen bitkisel bir kompozisyonla bezelidir. Örgülü madalyonlu damla motifinin tepesinde ay-yıldız formu bulunmaktadır. Şahide dış yüzünde altta bitişik iki kıvrık dal yanlardan "S" ve "C" kıvrımları yapıp üste doğru dolanmakta ve şahidenin alınlık kısmında palmetle nihayetlenmektedirler. Kıvrık dalların aralarına lotuslar, ters laleler, gülbezekler, goncagüller ve rûmilerden oluşan bitkisel bir bezeme yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 4).

Fotoğraf:3- *Daralı Eyüb Bey'in Kızı Fatıma'nın Mezarının Baş Şahidesi.*

Baş Şahidesi İç Yüzündeki Kitabe:

Metni:

١. يا مونسي

٢. قبر به ست النسيا فاطمه

٣. بصلاحها نالت لحسن الخاتمه

٤. بنت الكرام الهى اكرمها غدا

٥. واصرف عنها بفضلك حول الحاطم

٦. هذا

٧. قبر المرحومة فاطمه بنت

٨. ايوب بك الديري الى رو

٩. حها الفاتحه

Transkripsiyonu:

1. Ya Munisi
2. Kabere biha sittu en-nesiya? Fatime
3. Bi selahiha nalet li hüsni'l-hatimeti
4. Bintu'l-kiram ilahi ekrimha ğaden

5. V'esrif anha bi-fedlike havle'l-hatimi
6. Haza
7. Kabru'l-merhume Fatime binti
8. Eyub Bek ed-Deyri ila ru
9. Hiha el-fatiha

Anlamı: Ey canıma yakın olan; burda …. Fatıma yatmaktadır. İyiliğiyle güzel sana ulaştı. Mükerrem bir kızdır. İlahi yarın ona kendi fazlınla ikramda bulun, onu ateşten uzaklaştır. Bu Daralı Eyüb Beyin kızı merhume Fatıma'nın kabridir. Ruhuna Fatiha.

Fotoğraf:4- *Daralı Eyüb Bey'in Kızı Fatıma'nın Mezarının Baş Şahidesinin Arka Yüzü.*

Ayak şahidesi dikdörtgen gövdeli olup, üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profilleme yapılarak üstte sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Şâhidenin üzerinde geometrik motifler bulunmaktadır. Şahidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında damla motifi içerisinde "Fi Vahdeti" yazısı yer almaktadır. Damla motifinin kenarları geometrik süslemelerle hareketlendirilmiştir. Gövde kısmında cetvellerle ayrılmış ve yatay satırlar halinde düzenlenmiş celi sülüs hatlı yazılar kartuşlar içinde dokuz satır halinde, kabartma tekniğiyle yazılmıştır. İlk satır damla motifi

içerisinde verilmiş, sonraki dört satır cetvellerle ayrılmış; son dört satır ise dairesel form içerisine alınmış ve etrafı geometrik şekillerle süslenmiştir (Fotoğraf:5). Ayak şahidesinin dış yüz ve yan kısmındaki düzenleme baş şahidesinin tekrarıdır. Eser üzerinde sanatkâr ismine rastlanılmamıştır. Eser iklimin ve yılların verdiği etki ile kısmen aşınmış olmakla birlikte günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır (Çizim:2).

Çizim:2- *Daralı Eyüb Bey'in Kızı Fatıma'nın Mezarının Ayak Şahidenin Arka Yüzü, Rölöve.*

Ayak Şahidesi İç Yüzündeki Kitabe:

Metni:

١. فى وحدتي
٢. عاملها باللطف العميم كما اتت
٣. ربى اليك عن المأثم صايمه
٤. شفع بها المختار والمصطفى
٥. واحشر مع امها الحسين فاطمه
٦. قد توفت
٧. المرحومه فى شهر ذى القعدة
٨. من سنت خمسة و عشرون و ثلاثو مائة
٩. بعد الف ٥٢٣١

Transkripsiyonu:

1. Fi vahdeti

2. Amilha bi'l-lutfi'l-amimi kema etet
3. Rabbi ileyke ani'l-me'semi sayime ?
4. Şeffi' biha el-muhtar ve'- Mustafa
5. V'ahşur maa ummiha el-Hüseyin Fatıma
6. Kad teveffet
7. El-merhume fi şehri Zilka'de
8. Min seneti hamsetun ve işrûne ve selasu mietin
9. Ba'de'l-elf 1325/1907

Anlamı: Yalnızlığımda; nasıl ki geldi genel lütfunla muamele et. Rabbim sana doğru… ona şefaat etsin muhtar ve Mustafa. Hüseyin'in annesi Fatıma ile haşret, muhakkak vefat etti Zilkade ayında merhume, binden sonra H.1325.

Fotoğraf:5- *Daralı Eyüb Bey'in Kızı Fatıma'nın Mezarının Ayak Şahidesi.*

2.2. Daralı Ramazan Fehmi Efendi'nin Hanımı Hatice'nin Mezarı (H.1331/M.1913)

Mezar, Ağa mezarlığında bulunmaktadır. Sanduka tipolojisinde olup baş ve ayak şahidelerinden oluşmaktadır. Celi sülüs yazı türüyle yazılmış kitabe Arapça'dır. Kitabesinde H.1331/M.1913 tarihine yer verilmiş ve mezarın Daralı Ramazan Fehmi Efendi'nin hanımı Hatice'ye ait olduğu belirtilmiştir. Şahideler üzerinde ve sanduka kapağında bitkisel ve geometrik motifler bulunmaktadır. Kenarlarda da geometrik süslemelere yer verilmiştir (Fotoğraf:5).

Fotoğraf:6- *Daralı Ramazan Fehmi Efendi'nin Hanımı Hatice'nin Mezarının Genel Görünümü.*

Sandukanın kapağında şahidelerin ön kısmında altı kollu yıldız motifi işlenmiştir. Sandukanın tam ortasında dairesel bir boşluk yer almaktadır. Sanduka yüzeyinde iki şahide arasında, yer alan altı kollu yıldızlar dairesel bir formla sınırlandırılmıştır. Altıgenlerin uçları arasına palmetler yerleştirilmiştir. Aradaki kalan boşluklar için değişik formda palmetlere yer verilmiş. Üst sandukanın yüzeyine örgülü bir zincir çekilmiştir (Çizim:3). Sanduka kapak taşının yan bordüründe yer alan "S" ve "C" kıvrımlı rûmili bitkisel dal tüm cepheyi dolamaktadır. Rûmili kıvrık dalın aralarına penç, lotus ve rûmilerden oluşan bitkisel bezemeye yer verilmiş ve bu bezeme tüm cephede uygulanmıştır.

Çizim:3- *Daralı Ramazan Fehmi Efendi'nin Hanımı Hatice'nin Mezarının, Üst Görünüşü, 3D Rölöve (Ölçek: 50 cm).*

Baş şahidesi açık sarımsı kalker taşından yapılmış olup dikdörtgen gövdelidir. Şahidenin üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profilleme yapılarak üstte sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Şahidenin kenarlarında geometrik süslemeler bulunmaktadır. Şahidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında damla motifi içerisinde يا مونسي "Ya Munisi" lafzı yer almaktadır. Gövde kısmında cetvellerle ayrılmış ve yatay satırlar halinde düzenlenmiş celi sülüs hatlı yazılar kartuşlar içinde dokuz satır halinde, kabartma tekniğiyle yazılmıştır. İlk satır damla motifi içerisinde verilmiş, sonraki dört satır cetvellerle ayrılmış; son dört satır ise dairesel form içerisine alınmış ve etrafı geometrik şekillerle süslenmiştir. Şahidenin dış yüzü ve yan yüzleri tamamen bitkisel bir kompozisyonla bezelidir. Örgülü madalyonlu damla motifinin tepesinde ay-yıldız formu bulunmaktadır. Şahide dış yüzünde yüzeyi dilimli bir vazodan çıkan kıvrık dallar yanlardan "S" ve "C" kıvrımları yapıp üste doğru dolanmakta ve alınlık kısmında palmetle nihayetlenmektedirler. Kıvrık dalların aralarına lotuslar, ters laleler, gülbezekler, goncagüller ve rûmilerlerden oluşan bitkisel bir bezemeye yer verilmiştir (Fotoğraf:7, Çizim:4).

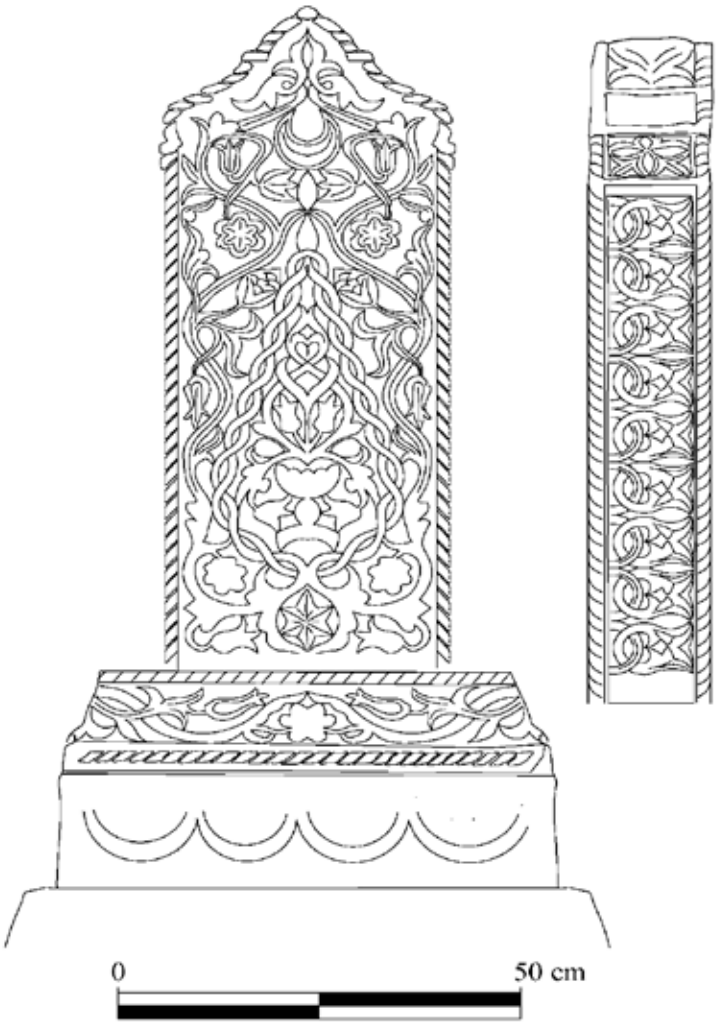

Çizim:4- *a) Daralı Ramazan Fehmi Efendi'nin Hanımı Hatice'nin Mezarının Baş Şahidesi, Dış Yüzü, Rölöve.*

b) Daralı Ramazan Fehmi Efendi'nin Hanımı Hatice'nin Mezarının Baş Şahidesi, Yan Görünüşü, Rölöve.

Baş Şahidesi İç Yüzü Kitabesi:

Metni:

.١ يا مونسي

٢. يا قبر يا ويكي من مولاكي رضوان

٣. ورحمة الله تاتى ثم احسان

٤. يا صاحيب قلوذ (?) ثوت فى الرمس خديجة

٥. لكي من الله في التاريخ ١٣٣١ غفران

٦. هذا قبر المرحومه

٧. خديجة بضعت رمضان فهمى

٨. افندى الديرى الى

٩. روحها فاتحه

Transkripsiyonu:

1. Ya munisi
2. Ya kabre ya viyeki (?) min mevlaki Rıdvan
3. Ve rahmetullahi te’ti sümme ihsan
4. Ya sahibi kelevuz (?) sevet fi remsi Hadicete
5. Li key mennellahu fi tarihi 1331 ğufran
6. Haza kabru’l-merhume
7. Hadicete bidate Ramazan Fehmi
8. Efendi ed-Deri ila
9. Ruhiha el-Fatiha

Anlamı: Ey canıma yakın olan; ey kabir, ey kerem sahibi mevlanın rahmeti ve ihsanını lütfettiği kişi. Ey dostum, Hatice’nin kabrine kılavuzluk et ki Allah 1331 tarihinde affını (bağışlamasını) lütfetsin. Bu kabir Daralı Ramazan Fehmi Efendi’nin hanımı merhume Hatice’nin kabridir. Ruhuna Fatiha.

Fotoğraf:7- *Daralı Ramazan Fehmi Efendi'nin Hanımı Hatice'nin Mezarının Baş Şahidesi.*

Ayak şahidesi dikdörtgen gövdeli olup, üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profilleme yapılarak üstte sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Şâhidenin üzerinde geometrik süsleme yer almaktadır. Şahidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında damla motifi içerisinde فى وحدتي "Fi Vahdeti" lafzı mevcuttur. Damla motifinin kenarları geometrik bezemelerle hareketlendirilmiştir. Gövde kısmında cetvellerle ayrılmış ve yatay satırlar halinde düzenlenmiş celi sülüs hatlı yazılar kartuşlar içinde dokuz satır halinde, kabartma tekniğiyle yazılmıştır. İlk satır damla motifi içerisinde verilmiş, sonraki dört satır cetvellerle ayrılmış; son dört satır ise dairesel form içerisine alınmış ve etrafı geometrik şekillerle süslenmiştir. Son iki satırda iklim şartlarından dolayı kısmi tahribat bulunmaktadır (Fotoğraf:8). Ayak şahidesinin dış yüz ve yan kısımdaki düzenleme baş şahidesinin tekrarıdır. Eser üzerinde sanatkâr ismine rastlanılmamıştır.

Fotoğraf:8- *Daralı Ramazan Fehmi Efendi'nin Hanımı Hatice'nin Mezarının Ayak Şahidesi.*

Ayak Şahidesi İç Yüzü Kitabesi:

Metni:

١. فى وحدتي

٢. وفاتكى خديجت الكبرى بوصفها

٣. و حشرتی فی زمرتها مسرورا

٤. فلکی الهناء اذا دعیت باسمیها

٥. ولذا وفاتکی ارجو بمغفورا ٩٢٣١

٦. قد توفت مرحومه

٧. في شهر ذی الحجه من شهور سنت

8. واحد وثلاثون و ثلاث مأت

٩. بعد الف ١٣٣١

Transkripsiyonu:

1. Fi vahdeti
2. Vefatuki Hadicete'l-Kübra bi-vasfiha
3. Ve haşerti fi zümretiha mesrura
4. Feleki el-hanau iza duite bi ismiha
5. Ve liza vefatuki ercu bi mağfura 1329
6. Kad teveffet merhume
7. Fi şehri zilhicce min şuhuri seneti
8. Vahidun ve selasune ve selasu mietun
9. Ba'de elf 1331/1913

Anlamı: Yalnızlığımda; senin vefatın Haticete'l-Kübra'nın vefatının vasfıyla benzerdir. Onun zümresinde neşeli bir şekilde haşr olundun. Ne mutlu sana onun ismiyle haşr olunduğun zaman. Bunun için umuyorum senin vefatın affedilmendir. 1329. Merhume, bin üç yüz otuz bir senesinin aylarından Zilhicce ayında vefat etti. 1331

3. Sonuç

Çalışmamızın konusu olan Dara'daki her iki mezar taş malzemeden yapılmıştır. Bu mezar taşlarında kullanılan taş malzeme, Mardin yöresinin mimarisiyle de özdeşleşmiş açık sarı kalker taşıdır. Ocaktan çıkartıldığında yumuşak olan, sonradan sertleşen kireçli oluşum, süslemede de aynı rahatlıkla asırlar boyu kullanılmıştır. Mardin ve yakın çevresinde mimarinin ana malzemesini oluşturmuş olan açık sarı kalker taşı, kentte olumsuz koşullara rağmen sürdürülen geleneksel taş işçiliğinin ana malzemesi konumundadır (Baş, 2012: 62).

Genel itibari ile mezar taşlarındaki yazı, dil ve bezeme özellikleri bölgeye yakın olan Mardin, Nusaybin, Cizre, Savur gibi merkezlerdeki

örneklerle benzer form ve süslemelere sahip olduğu görülmüştür. Kitabe metinlerinde yazılmış ifadelerin, uygulanmış olan bezeme ve şahidelerdeki metinlerin benzer olması, o dönemde etkileşimin olduğunu göstermektedir. (Ertekin, 2019: 167).

Dara mezarlıklarından Ağa Mezarlığında bulunan mezarlardan seçtiğimiz bu iki mezartaşı örneğinde kullanılan süslemeler, Türkiye'deki mezar taşlarında kullanılan motiflerle bazı ortak özellikler taşımalarına karşın, kullanılan süsleme unsurlarıyla çağdaşı olan mezar taşlarından ayrılırlar. Yerel özelliklerin ağırlıkta olduğu Dara'daki mezar taşlarında, aynı döneme ait olan Osmanlı mezar taşı geleneğinin, Dara Bölgesine fazla nüfus edemediği, etkileşimin formdan ziyade tezyinatta kullanılmış olan bazı motiflerde olduğu görülmüştür.

Süsleme özellikleri açısından zenginlik gösteren mezarların yüzeyleri, hiçbir tarafı boş bırakılmayacak şekilde, bitkisel bezemelerle süslenmiştir. Her iki örnekteki mezarın yükseklik, kalınlık, boy, genişlik ve bezemeleri benzerdir. Mezartaşı örneklerinde geometrik ve bitkisel bezemeler yoğunluktadır. En çok kullanılan motifler; palmet, rumi, lotus, damla, ters lale, gülbezek, goncagül, kıvrık dal, yaprak, çiçek, hilal, yıldız, vazo süslemeleridir.

Sülüs hatlı olan kitabeleri ve süslemeleri oyma ve kabartma tekniğiyle tatbik edilmişlerdir. Mezartaşlarında kullanılan dil Arapça olup yazılar baş ve ayak şahidelerine eşit oranda uygulanmıştır. Her iki mezar taşının kitabeliklerinin baş şahidesinde "يا مونسي" Ya Munisi (Ey canıma yakın olan), ayak şahidesinde ise " فى وحدتى " Fi Vahdeti (Yalnızlığımda) yazı kalıpları kullanılmıştır.

Mezartaşlarında usta veya hattat ismine rastlanmamış olmasına rağmen; birbirlerine yakın yıllarda yapılmış olmaları ve süsleme yazı vb. özelliklerinin benzerliğinden yola çıkarak, aynı usta tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak Dara mezarlık alanında bulunan sanat tarihi potansiyeli bakımından önem arz eden bu mezartaşları insanların yaptığı tahribatlar ve doğa tahribatı nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yapılan bu çalışma ile bu mezartaşlarının gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Ahunbay, M. (1991), Dara-Anastasiopolis, XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara: 28 Mayıs-1 Haziran 1990 ss.391-397

Baş, G. (Bahar 2012), Mardin'de Türk Dönemine Ait Bilinmeyen Bir Mezar ve Mezar Taşları, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S.61, ss.31-46

Berk, S. (2006), Zamanı Aşan Taşlar, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss.18-33

Bodakçi, A. (2017), Mardin Merkezde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Demirci, K. (2001), Kabir. D.İ.A., C.24, ss. 33-35.

Ertekin, F. (2019), Mardin'in Dara Köyündeki Mezartaşı ve Kitabeler, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Kütük, A. (2016) 19. Yüzyıl Batılı Seyyahlarının Antik Dara (Anastasiopolis) Şehri İle İlgili Gözlemleri, Artuklu İnsan Ve Toplum Bilim Dergisi, C.1, s.55-63.

Soyalp, S. (2016) Denizli Sarayköy'de Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi, Sakarya: 12-15 Mayıs 2016, ss.249-269.

Taştemir, M. (2003), Mardin. D.İ.A., C.28, ss.43-48

Uluçam, A. (1996) Erciş-Çelebibağı'ndaki Mezar Çeşitleri, Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri, Van: 22-25 Mayıs 1996, ss.85-100.

Bölüm 43

ARKAİSTİK DİONYSOS BETİMLEMELERİ:

SİNOPE SİKKE ÖRNEKLERİ IŞIĞINDA BİR DEĞERLENDİRME

Nazlı YILDIRIM[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, SİNOP. nazliyildirim@sinop.edu.tr

ORCİD: 0000-0002-2924-5111.

Söz konusu çalışma sırasında Sinop Arkeoloji Müzesi içerisinde yer alan eserlere ulaşmam konusunda yardımlarını ve desteğini esirgemeyen Sayın Eray Aksoy'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Giriş

Karadeniz'in güneyinde, "Boztepe" olarak adlandırılan bir yarımadanın, anakara ile birleşme noktasında yer alan Sinope, stratejik konumu ve doğal limanlara sahip olması nedeniyle günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüş, önemli bir kenttir. Bu çalışma içerisinde, üzerinde Tanrı Dionysos'un betimlemelerinin bulunduğu bir grup Sinope Roma Eyalet sikkesi incelenmiştir. Retrospektif bir anlayışla ve arkaistik stilde yapılmış olan bu betimlemeler, sikkeler üzerinde tekil örnek olmaları ve tanrının kentteki erken dönem özelliklerini yansıtmaları nedeniyle hem kentin hem de bölgenin kült araştırmaları konusunda önemli bir yere sahiptir. Çalışma içerisinde bu betimlemelerin ayrıntılı tanımlaması yapılmış; tanrının genel özellikleri ve kült imgeleri, arkaistik Dionysos betimlemeleri ve Roma Dönemi retrospektif sanat anlayışı gibi konulara yer verilmiştir. Bu betimlemenin tercih edilme nedenleri ile Dionysos'un, Sinope ve ona yakın diğer kentlerdeki varlığı da çalışma içerisinde irdelenmiştir. Sikkelerin ayrıntılı tanımlamalarını ve resimlerini içeren katalog bölümüne çalışmanın sonunda ayrıca yer verilmiştir.

Tanımlama

Bu çalışma içerisinde Domitianus **(Kat. no. 1)**, Hadrianus **(Kat. no. 2)**, Lucius Aelius **(Kat. no. 3-4)** ve Antoninus Pius'a **(Kat. no. 5)** ait olmak üzere toplam 5 Sinope Roma Eyalet sikkesi incelenmiştir. Bu sikkelerin ön yüzünde imparatorların profilden büstleri; arka yüzlerinde ise Tanrı Dionysos'un arkaik özellikler barındıran betimlemeleri yer almaktadır. İsmet Ebcioğlu tarafından daha önce değerlendirmeye alınan bu sikkeler üzerinde yer alan figürlerin kimliği irdelenmiş; Septimius Severus'a ait bir Sinope Roma Eyalet sikkesinin arka yüzünde yer alan Dionysos kült heykeli betimlemesinin ışığında, maske şeklindeki bu figürlerin Tanrı Dionysos olduğu kesin olarak tespit edilmiştir (Ebcioğlu, 1974: 94-101).

Sikkelerin arka yüzlerinde yer alan ve cepheden tasvir edilmiş olan Dionysos başları genel olarak doğallıktan uzak, sert ve kübik bir görüntüye sahiptir **(Res. 1)**. Betimlemelerin tümünde saçlar boncuk dizileri şeklinde düzenlenmiştir. Alın üzerinde başlayan boncuk tanesi şeklindeki saç lüleleri, başın yukarısına doğru bir peruk gibi yükselerek, polos benzeri bir şapka görüntüsüne ulaşmıştır. Betimlemelerde yüzler genel olarak katı ve donuk bir ifadeye sahiptir. Kalın ve belirgin dışbükey bir kavis biçiminde düzenlenmiş olan kaşlar, şakaklara kadar uzanmaktadır. Alnın ortasında birbiriyle birleşen kaşlar, aşağı doğru düz bir hat şeklinde ilerlemekte ve bu hat burun çizgisini oluşturmaktadır. Belirgin olmayan burun delikleri, iki küçük nokta görünümündedir. Belirgin gözlerin etrafında yer alan üst ve alt göz kapakları, kalın dışbükey hat şeklinde düzenlenmiştir. Elmacık kemikleri belirgin, yanaklar şişkindir. Yanakların bitiminden başlayarak

boyna doğru uzanan sakal lüleleri oldukça uzundur. Saçlarda olduğu gibi boncuk dizileri şeklinde düzenlenmiş olan sakal lüleleri, yan yana dikey çizgiler halinde yerleştirilmiştir. Dairesel hatlara sahip olan dudaklar, kalın ancak küçüktür.

Sikkelerin arka yüzünde yer alan tüm Dionysos betimlemeleri genel olarak değerlendirildiğinde yüz elemanlarındaki köşeli hatlar, donuk ifade, boncuk tanesi lülelerden oluşturulan peruk şeklindeki saç ile sakal, belirgin göz kapakları ve çıkık elmacık kemikleri gibi Arkaik Dönem heykeltıraşlığına özgü olarak kabul edilen stilistik özelliklere sahip oldukları gözlemlenmektedir (Boardman, 2001: 26-30 Fig. 62, 63, 64, 194, 213-6). Söz konusu sikkelerin arka yüzünde yer alan Tanrı Dionysos betimlemelerinin Arkaik Dönem heykeltıraşlığının stil özellikleri göz önünde bulundurularak, retrospektif (geriye dönük) bir sanat anlayışı ile oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Hadrianus, Lucius Aelius ve Antoninus Pius'a ait sikkelerde, arkaistik Dionysos betimlemelerinin her iki yanında ayrıca iki küçük figür daha yer almaktadır **(Kat. no. 2, 3, 5)** ancak sikkelerdeki yoğun aşınma nedeniyle bu figürlerin kimliği tam olarak tespit edilememektedir. İ. Ebcioğlu, Dionysos'un yanında yer alan bu figürleri, yukarı kaldırdıkları elleriyle kymbalon çalan menad/bakkhalar olarak yorumlamıştır (Ebcioğlu, 1974: 97-98) ancak Roma Dönemi sikkeleri üzerinde yer alan bu figürler genellikle *genius* olarak tanımlanmışlardır (Stevenson, 1889: 409-410).

Her insana doğumundan ölümüne kadar eşlik ettiğine ve onu her türlü kötülükten koruduğuna inanılan, "koruyucu ruh ya da yaşam gücü" olarak tanımlanabilecek olan geniuslar, Roma Dönemi'nde bir tanrı gibi tapınım görmüşlerdir. İmparatorların yanı sıra her evin, her kentin, ormanların, dağların, ırmakların hatta bazen tanrıların da birer geniusu olduğuna inanılmıştır (Burton, 1912: 80-81; Berens, 2015: 185). Konumuzla ilgili olarak sikkeler üzerindeki geniuslar, ellerinde tanrı/tanrıça kült heykelleri (RPC IV.1 No. 10444, 10949; IV.2 No. 156, 9451, 9203), bereket boynuzu ya da çelenk taşıyan erkek figürleri (RPC I No. 60, 1190, 1258, 1762A; II No. 104, 304) ya da tanrıların etrafında yer alan küçük figürler şeklinde kişileştirilmişlerdir (RPC II No. 2549; III No. 4120, 4687. 2, 4907.6; IV.1 No. 7841, 9289; IV.4 No. 13836, 16103, 16158). Sikkeler üzerinde yer alan bu betimlemelerin ilgili kentin ya da halkın koruyucu geniuslarını sembolize ettiği düşünülmektedir (Stevenson, 1889: 409-410).

Dionysos'un bir doğa tanrısı olması nedeniyle Antik Dönem sanatında sıklıkla menad/bakkha ve satyrlerden oluşan müridleri ile birlikte betimlendiği düşünüldüğünde bu figürleri menad/bakkha olarak yorumlamak mümkündür ancak konu ile ilgili herhangi bir karşılaştırma örneği bulunmadığı için kesin bir yargıya varmak oldukça güçtür.

Sikkeler üzerinde yer alan benzer figürlerin genel olarak genius olarak yorumlandıkları göz önüne alındığında; Sinope sikkeleri üzerinde yer alan bu figürleri de kenti ya da halkı temsil eden ve tanrının kült imgesini koruyan geniuslar olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Dionysos'un kent ya da halk için değeri ve önemi, olasılıkla tanrının maske şeklindeki kült imgesinin geniuslar tarafından korunmasıyla simgeleştirilmiştir.

Tanrı Dionysos ve Kült İmgeleri

Antik Dönem'in en önemli tanrıları arasında yer alan Tanrı Dionysos doğa, eğlence, şarap ve tiyatronun tanrısı olarak tapınım görmüştür (Erhat, 2000: 91-96). Doğanın kışın ölmesi ve baharda yeniden canlanması teması ile iç içe olan Dionysos dini hem bereket hem de yeraltı gizemleriyle yakından ilişkilidir. Bu dinde kutsal kabul edilen şarap, tanrıya ulaşmada bir aracı olarak kullanılmıştır. Tanrı Dioysos adına düzenlenen dinsel ayinlerde şarabın verdiği sarhoşluk ve çılgın danslarla vahşileşerek kendinden geçen insanın, doğa ile bütünleşip arınması ve sonunda tanrıya ulaşması düşüncesi bu dinin temelini oluşturmuştur (Dürüşken, 2000: 84-86). Toprağa bolluk ve bereket getirmesinin yanı sıra Tanrı Dionysos'un insanların bedensel ve zihinsel sınırlarını aşarak özgürleşmesi yani tanrılaşmasını sağladığına inanılması bu dinin popüleritesini artırmış; tanrının Antik Dönem'de Hellen, Anadolu, Roma ve Mısır kültürlerinin tamamını kapsayan çok geniş bir coğrafyada tapınım görmesini ve dinin Roma İmparatorluk Dönemi sonlarına kadar süren uzun bir tarihsel süreç içerisinde devam etmesini de beraberinde getirmiştir (Öztürk, 2010: 41-61).

Mermer ya da ahşaptan yapılmış, oturan ya da bağımsız duran heykellerin (Boardman, 2001: 100 Fig. 162; Smith, 2013: 67 Fig. 77-80) yanı sıra antik yazarların aktarımları ve arkeolojik eserler üzerinde yer alan betimlemeler, Tanrı Dionysos'un erken dönemlerde bir "maske" şeklinde kişileştirildiğine işaret etmektedir. Bu maske şeklindeki görüntü, tanrının sembolü ve kült içerisindeki enkarnasyonu olarak hizmet etmiştir (Otto, 1965: 86-91). Örneğin antik yazarlardan Pausanias, Lesbos Adası'ndaki Methymna halkının, maske ile kişileşen tanrıya tapınmasını şu şekilde aktarmaktadır (Pausanias, 10. 19. 3):

"Bir Lesbos hikayesi anlatmaya devam edeceğim. Bazı Methymna balıkçıları, ağlarının deniz yüzeyinde açığa çıkardığı zeytin ağacından yapılmış bir maske buldular. Görünüşü bir tanrısallık hissi veriyordu ancak tuhaftı ve Hellen tanrılarının normal özelliklerinden farklıydı. Bu yüzden Methymna halkı, Pythia rahibesine bu figürün hangi tanrı ya da kahramana ait olduğunu sordular ve Rahibe onlara Dionysos Phallen'e tapınmalarını emretti. Bunun üzerine Methymna halkı, ahşap maskeyi denizin dışına çıkartarak ona kurbanlar ve dualarla taptılar ancak bronz bir kopyasını Delphi'ye gönderdiler."

Ahşap bir sütun üzerine yerleştirilen, Arkaik heykel başlarındaki özelliklere sahip lüleler şeklinde saç ve sakallara sahip büyük bir maske şeklindeki bu görüntü, tanrının en erken ve en önemli kült imgelerinden birini oluşturmaktadır (Simon, 1985: 276; Kerenyi, 2013: 255-258; Boardman, 2001: 101; Moraw, 2011: 237-238). Asma dalları ile süslenen, uzun saçlı ve sakallı büyük bir maske şeklindeki bu imgelerin, dinin özünde bulunan ilkel ve kaba uygulamalarla paralel bir biçimde ölüm ile yaşam, tanrı ile insan gibi karşıtlıkları simgelediği düşünülmektedir (Otto, 1965: 90-91). MÖ. 540-530 yıllarına tarihlendirilen Ikaria örneği gibi (Romano, 1982: 399 Pl. 93) **(Res. 2)** mermerden ya da pişmiş topraktan yapılmış maskelerin yanı sıra MÖ. 6. yüzyıla tarihlendirilen pek çok vazo resmi üzerinde, tanrının sadece maske şeklindeki görüntüsü yer alır (Simon, 1985: 276 Abb. 268; Boardman, 2003: 219 Fig. 178; Paleothodoros, 2007: 191 Fig. 5) **(Res. 3)**. Tanrının kadın müridlerinin kült imgesi hazırlıklarının **(Res. 4)** ya da şarap sunumu ve dansların betimlendiği vazo resimleri de (Simon, 1985: 274-275 Abb. 263-265) **(Res. 5)** Dionysos maskelerinin dinsel ayin ve şenliklerde kullanılan birer kült imgesi olduklarına işaret etmektedir. Maskelerin yanı sıra Dionysos'un sabit bir duruşla karakterize edilen ve antropomorfik özellikler barındıran herme şeklindeki görüntüsü **(Res. 6)**, tanrının üzüm bağlarını koruyan, apotropaik yönünü vurgulamaktadır (Goldman, 1942: 61 Fig. 2-5). Bu tür hermeler üzerinde yer alan Dionysos başları tıpkı maske betimlemelerinde olduğu gibi lüleler şeklinde saç ve sakallara sahip, sert görünüşlü bir tanrı görüntüsü içerisindedir.

Roma Dönemi Arkaistik Dionysos Betimlemeleri

Şarap ve eğlence ile tanrıya ulaşmayı amaçlayan Dionysos dininin sahip olduğu cazibe ve ahiret ümidi, devlet onaylı imparatorluk kültlerinin açık bıraktığı ruhani boşluğu doldurmaya yardım etmiş ve bu din Roma Dönemi'nde büyük bir popülariteye ulaşmıştır (Fullerton, 1990: 201). Güney İtalya'daki Hellen kolonilerinden gelen köleler aracılığı ile Roma halkı, MÖ. 5 yüzyılda Dionysos dini ile tanışmış; Dionysos yerel tanrı Liber Pater ile bir tutularak, "Bakkhus" adı ile tapınım görmeye başlamıştır (Öztürk, 2010: 46-50). Roma Dönemi'nde Dionysos özellikle heykeltıraşlık eserlerinde retrospektif bir anlayışla betimlenmiştir (Fullerton, 1990: 201-202). Bağımsız heykeller şeklinde ve bir insan yüksekliğinde düzenlenen Dionysos figürleri, bir ayak önde ya da bacaklar neredeyse birbiriyle bitişik bir biçimde, sert ve sabit bir görüntü içerisindedir. Örnekler Arkaik Dönem kore heykellerinde olduğu gibi aşağıya dümdüz inen khiton üzerine kırlangıç kuyruğu formunda kıvrımlarla zenginleştirilmiş, vücuda asılı gibi duran çapraz himation gibi uzun kıyafetler içerisinde betimlenmişlerdir (Fullerton, 1990: 127-153) **(Res. 7)**. Figürler çoğunlukla tanrının erken dönem maske şeklindeki görüntüsüne vurgu yapan; kalın ve belirgin kaşlar, kalın göz kapakları, belirgin elmacık kemikleri, hafif bir

gülümseme, boncuk dizisi bukleler ve alnın üstünde salyangoz şeklindeki spirallerden oluşan saç ve uzun sakal düzenlemeleri ile betimlenmişlerdir (Conze, 1891: 51-54 No. 100-115) **(Res. 8)**.

Roma Dönemi Retrospektif Sanat Anlayışı

Romalı sanatçılar, geniş bir zaman aralığında Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem gibi geriye dönük heykeltıraşlık eserlerinin stil özelliklerini kopyalayarak, bu stilleri yeniden canlandırmışlardır (Fullerton, 1990: 2-6). Roma Cumhuriyet ordularının MÖ. 146 yılında gerçekleşen Korinth Savaşı'nda Hellen ordusunu yenmesi ile başlayan Roma hakimiyeti sonucunda, orijinal Hellen sanatı Roma'ya aktarılmış; bu durum MÖ. 1. yüzyıldan itibaren geriye dönük stillerin yaratılmasına öncülük etmiştir (Fullerton, 1990: 190-206; Touchette, 2015: 292-306). Roma heykellerinde genel olarak iki retrospektif stil hakimdir: Arkaizm ve Klasisizm.

Konumuz ile ilgili olan arkaizm (Harrison, 1965: 50-66) Roma heykeltıraşlığının en yaygın retrospektif stilini oluşturmaktadır. Yaklaşık MÖ. 650-480 yılları arasında yaratılmış olan Arkaik Dönem eserlerinin üslupsal ve stilistik özelliklerinin taklit edilmesini ifade eden bu sanat akımında (Fullerton, 1990: 190-192) Roma sanat atölyelerinde yaratılan figürlerin duruşları, kıyafetleri, yüz hatları, saç ve sakal düzenlemelerinde Arkaik Dönem'in orijinal stilleri taklit edilmiştir[2].

Bu retrospektif sanat anlayışı olasılıkla "II. Sofistik Dönem" olarak adlandırılan akımla doğrudan bağlantılıdır. MS. 1. yüzyılın sonları ile 3. yüzyılın başları arasındaki tarih aralığında görülen ve bir tür "Hellen kültürünü yeniden canlandırma" olarak tanımlanabilecek olan bu akımda edebiyat, sanat ve felsefe alanlarında özellikle MÖ. 5. ve 4. yüzyıl Hellen eserleri taklit edilmiş (Bowie, 1970: 3-4; Kaya, 2012: 49-51); dinlerin saf biçimi canlandırılarak, kahramanların ve Homerik tanrıların kültleri teşvik edilmiştir (Philostratus, XIX). İmparatorluğun çatısı altında yaşayan halkların kendi köklerine duydukları saygı ve özlemin yanı sıra Roma ulusunun kökenini Hellen kültürüne bağlayarak bu kültürün hamisi olduklarına inanmaları, bu tür retrospektif stillerin yaratılmasında doğrudan etkili olmuş olmalıdır. Örneğin Romalıların kurucu atası olarak kabul edilen Aeneas, Hellen mitolojisine göre Tanrıça Aphrodite ile Troya Prensi Ankhises'in oğludur. Bu kuruluş hikayesi Roma'nın kökenlerini Troya ve Hellen kültürüne bağlamasının yanı sıra Tanrıça Aphrodite'nin,

2 Arkaik Dönem'in sanatsal özellikleri Roma Dönemi öncesinde örneğin Hellenistik Dönem ve hatta MÖ. 5. yüzyıl sonlarında bile dini, siyasi ya da kültürel pek çok nedene bağlı olarak taklit edilmiştir (Havelock, 1964: 43). Hellenistik Dönem içerisinde, geçmişe ve geçmişte kalanlara duyulan saygının ifade edilmesinde ya da kentlerin siyasi ve kültürel birliğinin sağlanmasında, kentlerin kuruluş mitoslarıyla doğrudan bağlantılı betimlemelerden faydalanılmıştır. Örneğin bu dönem sikkelerinde yerel tanrı/tanrıçaların arkaik özellikler barındıran imgelerine sıkça yer verilmiştir. Bkz.: Morkholm, 2000: 27-27 Fig. 268, 505, 649, 650, 651, 652, 657, 615.

Venüs Genetrix (Venüs Anne) adıyla Roma ulusunun annesi olarak tapınım görmesine de kaynaklık etmiştir (Cyrino, 2010: 127-131).

MS. 1. yüzyıl sonunda ortaya çıkan bu akımın yanı sıra İmparator Hadrianus'un, Hellen kültürüne duyduğu hayranlık ve bağlılık, MS. 131-132 yıllarında "Panhellenia" olarak adlandırılan ve Hellen kültürünü yeniden canlandırmayı amaçlayan bir birliğin kurulmasına öncülük etmiştir (Spawforth ve Walker, 1985: 78-80; Boatwright, 2000: 13). Birliğe katılan kentlere İmparator tarafından büyük imtiyazlar tanınmasının ve geniş mimari faaliyetlerin sağlanmasının yanı sıra ün ve saygı kazandırması, kentlerin bu birliğe girmek için bir yarış içerisine girmelerine neden olmuştur. Birliğe katılım için Hellen soyundan olma şartının aranması nedeniyle pek çok Anadolu kenti, Hellen kökenli kuruluş mitosları yaratarak ya da eski dinleri yeniden canlandırarak bu birliğe katılmaya çalışmışlardır (Boatwright, 2000: 147-148 Fig. 6; Gülbay, 2009: 55-63). MS. 2. yüzyılda retrospektif stillerin belirgin şekilde artış göstermesinin nedenlerinden biri de olasılıkla İmparator Hadrianus'un bu Hellen kültürünü canlandırma ideasıdır.

Bu akımlarla birlikte MS. 1. yüzyılın sonlarından itibaren tanrı/tanrıçaların eski kült formlarına bir geri dönüş modası yaşanmıştır. Özellikle Anadolu kentlerinde görülen bu kültürel uyanış ve geriye dönüş, Roma İmparatorları tarafından olasılıkla siyasi bir propaganda unsuru olarak kullanılmıştır. İmparatorlar yerlerini sağlamlaştırmak, halkların desteğini sağlamak ve imparatorluk genelinde manevi bir birlik oluşturmak amacıyla özellikle sikkeler üzerinde hem kendi portrelerini hem de retrospektif akımla yeniden canlanan yerel kült imgelerini bilinçli ve sistemli bir şekilde kullanmışlardır (Ellul, 1967: 27-30).

Konu ile ilgili olarak örneğin MS. 1. yüzyıldan 3. yüzyıla uzanan tarihsel süreç içerisinde Perge, Ephesos, Miletos ya da Alexandria Troas gibi kentlerin eyalet sikkelerinin ön yüzünde imparatorun portresi yer alırken arka yüzünde Artemis Pergaia (Onurkan, 1969: 305 vd.) **(Res. 9)**, Ephesos Artemis (BMC, 1892: 47-115) **(Res. 10)**, Apollon Didymeus (Fontenrose, 1988: 115-116. RPC IV. 2 No. 1074) ya da Apollon Smintheus (RPC IV. 2 No. 22, 149, 2150, 3168, 8951, 9190, 9193, 11287, 11288) **(Res. 11)** gibi yerel tanrı ve tanrıçaların en eski kült imgelerine yer verilmiştir (Onurkan, 1969: 310).

Dini, kültürel ya da siyasi nedenlerin yanı sıra Roma Dönemi'nde bazı tanrısal betimlemeler olasılıkla zorunlu olarak retrospektif bir anlayış ile yapılmışlardır. Örneğin Ares, Athena, Hekate gibi özünde şiddet, korku ve gizem barındıran tanrı ve tanrıçaların bu özelliklerini daha iyi yansıtabilmek adına, bu tanrı ve tanrıçaların yüz ifadelerinde ve kıyafetlerinde çoğunlukla sert üsluba sahip arkaistik stiller kullanılmıştır. Benzer şekilde hermeler ya

da karyatidler gibi önemli alanlar ya da girişler için hazırlanan ve koruyucu olduğu düşünülen apotropaik figürler, kötü niyetli kişilere karşı caydırıcı bir görüntüye sahip olması için bu dönemde çoğunlukla arkaistik stilde yapılmışlardır (Fullerton, 1990: 199-201).

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Sinope Roma Eyalet sikkelerinin arka yüzünde yer alan arkaistik Dionysos betimlemeleri, sikkeler üzerinde tekil betimlemeler olmaları nedeniyle oldukça önemlidirler. Dionysos betimlemeleri genel olarak değerlendirildiğinde bu figürlerin Roma İmparatorluk Dönemi heykeltıraşlığının üslup ve stilistik anlayışına uymadığı; açık bir biçimde Arkaik Dönem özellikleri barındırdıkları anlaşılmaktadır. Figürlerde ilk olarak göze çarpan doğallıktan uzak, şematik ve kübik görüntü, yatay ya da dikey olarak yan yana yerleştirilen boncuk tanesi şeklindeki saç ve sakal lüleleri, dış bükey kavisli kaşlar, belirgin göz kapakları ve çıkık elmacık kemikleri gibi özellikler Arkaik Dönem'in stilini yansıtmaktadır. Arkaik özellikler barındıran ve sikkeler üzerinde tekil olan Dionysos'un bu görüntüsü, kentin dini ve siyasi yapısı konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

Sinope'de Dionysos kültü ve bu kültün özelliklerine doğrudan işaret eden kesin bir dilbilimsel veri henüz tespit edilmiş olmasa da Dionysos'un kentteki varlığına ışık tutan diğer bilimsel veriler konumuz açısından önemlidir. Örneğin Sinope'nin, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Karadeniz Bölgesi'nde önemli bir şarap ve zeytinyağı ihracatçısı ve önemli bir amphora üretim merkezi olması, kentte çok erken dönemlerden itibaren önemli bir Dionysos kültünün var olması gerektiği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

Anadolu'nun en kuzey ucunda, denize doğru uzanan bir yarımada üzerinde yer alan Sinope'nin iki doğal limana sahip olması, tarih boyunca önemli bir ticari limanı olmasını da beraberinde getirmiştir. Önemli bir ticaret limanı olması ile paralel olarak MÖ. 4. yüzyıl ortalarından MÖ. 1. yüzyıla kadar ticari amphora üreten Sinope'nin; Histria, Kallatis ve Odessos gibi Karadeniz'in kuzeybatı kentleri başta olmak üzere batıdaki merkezlere satış yaptığı ve amphora üretiminin Roma İmparatorluk Dönemi'nde de devam ettiği bilinmektedir (Stoyanov, 2012: 410-411; Vnukov, 2012: 361-369 Fig. 2). Kentin çok sayıdaki seramik atölyesinde, ticari amphoraların üretilmesi, bu kapların içerisinde depolanarak nakledilen şarabın ham maddesi olan üzümün de Sinope'de yetiştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Antik yazarlardan Strabon, toprakları oldukça verimli olan yarımadanın (Boztepe) bostanlar ile çevrili olduğunu bildirmektedir (Strabon, XII. III. 11). Bu bilgiler kentte üzüm yetiştiriciliği

yapıldığı konusunda kesin bilgi sunmamaktadır[3] ancak kentte üretimin olmaması üzümün kent için önemsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Kentin bölgedeki en önemli ticari amphora üreticilerinden biri olduğu düşünüldüğünde, gerekli olan hammaddenin çevre bölgelerden sağlanarak şarabın Sinope'de üretildiği ve ardından ampholara doldurularak ihraç edildiği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Strabon'a göre ırmaklar tarafından sulanan Themiskyra Ovası çok verimlidir. Yabani üzüm, senenin herhangi bir gününde bol miktarda bulunur (Strabon, XII. 3. 15). Benzer şekilde Ksenophon bölgenin üzüm ve şarap konusunda zengin olduğunu bildirir (Ksenophon, V. IV. 27; VI. I. 14; VI. II. 3; VI. IV. 1; Laflı, 2017: 30-32).

Dionysos kültünün kentteki varlığına işaret eden en önemli veriler sikkelerdir. Arkaistik Dionysos betimlemelerine sahip örnekler dışında tanrının sakalsız ve başında asma yapraklarından oluşturulan bir taç taşıdığı, alışılagelen görüntüsüyle betimlendiği sikkeler yoğunluktadır (Stevenson, 1889: 119-120). MÖ. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen sikke örneklerinin ön yüzünde profilden ve uzun saçlı olarak betimlenmiş olan tanrının başında asma yapraklarından oluşturulan bir taç bulunmaktadır (SNG IX, No. 1541). Nerva, Gordion III ve Philip II dönemlerine ait Sinope Roma Eyalet sikkelerinin arka yüzünde ayakta ya da uzanarak betimlenmiş olan tanrı, thyrsos ve panter gibi alışılagelen sembolleri ile birlikte betimlenmişken (RPC III No. 1216; VII. 2 No. 19558; VIII No. 19570); Gallienus Dönemi'ne tarihlendirilen bir eyalet sikkesinin arka yüzünde tanrı, Suriye tipi alınlığı olan distylos düzeninde bir tapınağın cephesinde, ayakta betimlenmiştir (SNG XI No. 1063).

Sikkelerin yanı sıra diğer arkeolojik veriler de tanrının kentteki varlığı konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Kentin farklı noktalarında gerçekleştirilen bilimsel kazılar ya da hafriyat çalışmalarında çok sayıda pişmiş toprak Dionysos başı tespit edilmiştir. Adak olarak kullanılmış olması gereken bu eserler, tanrının kentte önemli bir kült merkezi olduğuna işaret etmektedirler. Örneğin bir örnekte uzun sakallı ve boğa boynuzlu olarak betimlenen Dionysos'un, *Tauromorphos* (Boğa görünümlü) sıfatı vurgulanmıştır **(Res. 12)**. Diğer örneklerde sakalsız ve genç bir erkek şeklinde betimlenmiş olan tanrının alnında bir taenia ve onun doğa ile olan ilişkisini vurgulamak amacıyla başında sarmaşık yaprakları, çiçekler ve çam kozalakları ile süslenmiş bir taç bulunmaktadır (Akurgal ve Budde, 1956: 30 dipnot 9 Taf. XIII-b; Summerer, 1999: P III 10) **(Res. 13-14)**.

3 Günümüz Karadeniz Bölgesi'nde Artvin – Sinop arasındaki sahil şeridinde çilek tadını andıran özel aromaya sahip; kalın kabuklu oluşu ile depolama ve taşımaya son derece uygun olan "İsabella Üzümü" bol miktarda yetiştirilmektedir. İsabella'nın yanı sıra Narince, Çavuş, Hamburg Misketi, Hafızali, Tilkikuyruğu, Kahta, Kadın parmağı, Yapıncak, Aküzüm, Terkabuk, Balbal, Alfons, Ata sarısı, Italia, Yalova incisi, Kardinal gibi pek çok üzüm çeşidinin yetiştirilmesi, bölgedeki bağcılığın köklü bir geleneğe sahip olması gerektiğine işaret etmektedir. Bkz.: Çelik, 2004: 19 vd.

Yine Sinop'ta ele geçen ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Dionysos heykeli önemlidir (Işın vd., 1992: 35) **(Res. 15)**.

Çevre bölgelerde elde edilen arkeolojik veriler de Dionysos kültünün bölgede oldukça baskın olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Sinope'ye coğrafi olarak oldukça yakın olan Amisos kentinde saç ve sakalları stilize üzüm taneleri şeklinde olan Dionysos *Botyrs* **(Res. 16)** ile Sinope örneği ile benzer özelliklere sahip sakallı ve boğa boynuzlu Dionysos *Tauromorphos*'un **(Res. 17)** betimlendiği çok sayıda pişmiş toprak örnek söz konusudur (Summerer, 1999: 40-51). Yine Amisos'da ele geçen ve herme büst şeklinde betimlenmiş olan Dionysos, konumuz açısından oldukça önemlidir (Şirin, 2018: 518). Mermerden yapılmış olan bu eserde katı ve kübik görünüme sahip olan Dionysos, lüleler şeklinde uzun saç ve sakal düzenlemesiyle Sinope sikke örnekleri ile paralel şekilde arkaistik özellikler barındırmaktadır (Şirin, 2018: 520 No.7 Res. 29) **(Res. 18)**. Kentin özellikle MÖ. 1. yüzyıl sikkelerinin ön yüzünde Dionysos betimlemelerine sıkça rastlanılmaktadır (SNG IX No. 1192-1195). Söz konusu arkeolojik veriler bölgedeki bağcılık ve üzüm üretimi ile bağlantılı olarak (Arslan, 2007: 40 vd. dipnot 107) Amisos kentinde de önemli bir Dionysos kültünün varlığına işaret etmektedir. Amisos dışında Pompeiopolis, Amastris ve Herakleia Pontika gibi kentlerden elde edilen bilimsel veriler de Dionysos kültünün bölgedeki baskın varlığına ışık tutmaktadır (Işık, 2004: 89-96; 257-261).

Sinope örnekleri dışında Roma Eyalet sikkeleri üzerinde karşılaşılmayan ve retrospektif bir sanat anlayışı ile yapılmış olan Dionysos betimlemelerinin anlamı ve tercih edilme nedenleri de hem kentin hem de bölgenin Dionysos kült araştırmaları açısından oldukça önemlidir:

Dionysos'un arkaik stile sahip betimlemelerinin MS. 1. ve 2. yüzyıllara ait sikkelerde görülmesi MS. 1. yüzyılın sonları ile 3. yüzyılın başları arasındaki dönemde özellikle Anadolu kentlerinde görülen, "II. Sofistik Dönem" ve "Panhellenia" gibi Hellen kültürünün yeniden canlanmasını amaçlayan akımlarla bağlantılı olmalıdır. Bu dönemde eski kült imgelerine geri dönüş modası, olasılıkla Sinope için de söz konusudur. Sinope Dionysos örnekleri de olasılıkla Artemis Pergaia, Ephesos Artemis ve Apollon Smintheus gibi **(Res. 9-11)**; yerel halkın kendi köklerine duyduğu saygı ve özlemi sembolize eden kült imgelerinden biridir. Bu tür betimlemelerin kentlerin erken kült imgelerini yansıttığı göz önüne alındığında; Sinope'nin üzüm, şarap ve bereket ile bağlantılı olarak erken dönem Dionysos kültlerinden birine sahip olduğunu düşünmek mümkündür. Dionysos'un ilkel kült imgelerinden izler taşıyan bu betimlemeler ayrıca kentte Arkaik Dönem ve öncesinde gerçekleştirilen dinsel ayin ve şenliklerde, tanrının "maske" şeklinde ahşap kült imgeleri ile temsil edilmiş olabileceği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Vazo resimlerinde vurgulandığı

gibi **(Res. 4-6)**, ahşap bir sütun ya da herme üzerine yerleştirilen bu maskeler, arkaik sert görünüşleri ile olasılıkla tanrının yeraltı gizemleri ile bağlantılı apotropaik ve koruyucu yönünü yansıtmaktadır. Arka yüzünde eski kült imgeleri betimlenmiş olan bu sikkelerin ön yüzünde İmparator portrelerinin yer alması ise Roma İmparatorluğu'nun mutlak hakimiyetinin ve siyasi otoritesinin varlığını sembolize etmektedir.

Amisos, Pompeiopolis, Amastris ve Herakleia Pontika kentlerinde ele geçen ilgili arkeolojik eserler, Dionysos kültünün Sinope ile sınırlı olmayıp Karadeniz'in güneyindeki kıyı kentlerinde oldukça baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Tanrının bölgedeki varlığı ve etkisi konusundaki belki de en önemli veri, Sinope'de doğup büyüyen ve tanrının bölgedeki dini gücünün farkında olan Pontus Kralı Mithradates VI. Eupator'un (MÖ. 133-63) halkın desteğini kazanmak ve politik gücünü garanti altına almak amacıyla Dionysos'u kendine epitheton olarak alması (Arslan, 2007: 75-76; 125-126); kent sikkeleri üzerinde üzüm salkımı ve asma yapraklarından oluşan tacı ile kendini Dionysos şeklinde betimletmiş olmasıdır (Arslan, 2007: dipnot 545; Grose, 1929: No. 7368; SNG IX No. 1199-1209).

Sonuç olarak arkeolojik veriler, önemli bir ticaret ve seramik üretim merkezi olan Sinope'de olasılıkla Arkaik Dönem ve öncesine uzanan; yaşam, ölüm ve yeniden doğuş döngüsünü simgeleyen hem bereket hem de yeraltı gizemleri ile bağlantılı büyük bir Dionysos kült merkezinin olduğuna ve bu kültün Roma İmparatorluk Dönemi sonlarına kadar devam ettiğine işaret etmektedir. Dionysos'un erken dönem "maske" şeklindeki kült imgelerinden izler taşıyan arkaistik betimlemeleri, Hellen kültürünün yeniden canlanmasını amaçlayan akımlarla bağlantılı olarak, imparatorluğun izni ve desteği ile sikkeler üzerinde tercih edilmiş olmalıdırlar.

Katalog

Kat. no: 1

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope

AE. 23mm. 5.90gr.

Ön yüz: [DOMIT]IANVS CAESAR AVG [F CO]S IT[ER]; İmparator Domitianus'un defne çelenkli başı, sağa.

Arka yüz: C I FE AN CXXII; Dionysos'un arkaistik stilde başı, cepheden.

Dönem: MS. 76-77

Kaynak/Referans:RPC II, No. 721 (Bibliothèque nationale de France Museum, Env. no. 2016.159)

Erişim: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/721

Kat. no: 2

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope

AE. 31mm. 26.81gr.

Ön yüz: IMP CAES TRAIAN HADRIANO AVG P P; İmparator Hadrianus'un defne çelenkli başı, sağa.

Arka yüz: C I F ANN CLXXXII; Dionysos'un arkaistik stilde başı, cepheden; her iki yanında iki genius.

Dönem: MS. 136-137

Kaynak/Referans: RPC III, No.1226 (Edward J. Waddel Koleksiyonu)

Erişim: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1226

Kat. no: 3

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope

AE. 33mm. 24.39gr.

Ön yüz: L AELIVS CAESAR; Lucius Aelius'un defne çelenkli başı, sağa.

Arka yüz: C I F ANN CLX[XXII]; Dionysos'un arkaistik stilde başı, cepheden; her iki yanında iki genius.

Dönem: MS. 136-137

Kaynak/Referans: RPC III, No.1228A (Jean-Pierre Righetti Koleksiyonu)

Erişim: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1228A

Kat. no: 4

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope

AE. 28mm. 14.04gr.

Ön yüz: L AELIVS CAESAR; Lucius Aelius'un defne çelenkli başı, sağa.

Arka yüz: C I F ANN CLXXXII; Dionysos'un arkaistik stilde başı, cepheden.

Dönem: MS. 136-137

Kaynak/Referans: RPC III, No.1229 (Bibliothèque nationale de France Museum, Env. no. 786)

Erişim: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1229

Kat. no: 5

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope

AE. 20mm. 5. 17gr.

Ön yüz: IMP ANToNINo A[; İmparator Antoninus Pius'un defne çelenkli başı, sağa.

Arka yüz: C I F S ANN(O?) [CL?]XXXVIII; Dionysos'un arkaistik stilde başı, cepheden; her iki yanında iki genius.

Dönem: MS. 138-161

Kaynak/Referans: RPC IV. I, No. 4931 (Berlin Statliche Museen, Env. no. 1923/344)

Erişim: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/4931

Katalogda Kullanılan Teknik Kısaltmalar

Kat. no. Katalog numarası

Env. no. Envanter numarası

AE Bronz

mm Milimetre

gr Gram

Resimler

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 5

Res. 6

Res. 7

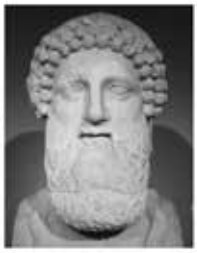

Res. 8

Res. 9

Res. 10

Res. 11

Res. 12

Res. 13

Res. 14

Res. 15

Res. 16

Res. 17

Res. 18

Resimler Listesi

Res. 1 Sinope Arkaistik Dionysos Betimlemesi.

Res. 2 Ikaria'dan Dionysos Maskesi (Simon, 1985: Abb. 266)

Res. 3 Dionysos Maskesi (Simon, 1985: Abb. 268)

Res. 4 Dionysos Maskesi, Athens National Museum No. 216949 (Boardman, 2017: Res. 233)

Res. 5 Lenaea Şenlikleri (Simon, 1985: Abb. 265)

Res. 6 Dionysos Hermesi, British Museum No. 1856,1512.14.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1856-0512-14

Res. 7 Roma Dönemi, Arkaistik Dionysos Heykeli (Fullerton, 1990: Fig. 64)

Res. 8 Dionysos Hermesi, Pergamon Museum No. K. 207.

http://www.my-favourite-planet.de/english/people/d1/dionysus.html#dionysos-herm-berlin

Res. 9 Artemis Pergaia Küt İmgesi, Perge Roma Eyalet Sikkesi (RPC VII. 2 No. ID 21017)

Res. 10 Ephesos Artemis Kült İmgesi, Ephesos Roma Eyalet Sikkesi (RPC III No. 1328)

Res. 11 Apollon Smintheus Kült İmgesi, Alexandria Troas Roma Eyalet Sikkesi (RPC IV. 2 No. 9190)

Res. 12 Dionysos *Tauromorphos* (Sinop Arkeoloji Müzesi, Env. no. 10.2.72)

Res. 13 Genç Dionysos Başı (Akurgal ve Budde, 1956: Taf. XIII-b)

Res. 14 Genç Dionysos Başı (Summerer, 1999: P III 10)

Res. 15 Dionysos Heykeli (Işın vd., 1992: 35)

Res. 16 Amisos'dan Dionysos *Tauromorphos* (Summerer, 1999: P I 2)

Res. 17 Amisos'dan Dionysos *Botyrs* (Summerer, 1999: P II 1)

Res. 18 Amisos'dan Dionysos Hermesi (Şirin, 2018: Res. 29)

KAYNAKÇA

Akurgal, E. ve Budde, L. (1956). *Vorlaufiger Bericht Über die Ausgrabungen in Sinope.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arslan, M. (2007). *Mitridates VI Eupator. Roma'nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık.

Berens, E. M. (2015). *Myths and Legends of Ancient Greece and Rome*. Irvine: Xist Publishing.

BMC, *A Catalogue of The Greek Coins of Ionia*, (Ed.) R. S. Poole, 1892. London: British Museum.

Boardman, J. (2001). *Yunan Heykeli. Arkaik Dönem*. (Çev.) Y. Ersoy, İstanbul: Homer Kitabevi.

Boardman, J. (2003). *Siyah Figürlü Atina Vazoları*. (Çev.) G. Ergin, İstanbul: Homer Kitabevi.

Boardman, J. (2017). *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları. Klasik Dönem*. (Çev.) N. Öz, İstanbul: Homer Kitabevi.

Boatwrıght, M. T. (2000). *Hadrian and the Cities of Roman Empire*. United Kingdom: Princeton University Press.

Bowie, E. L. (1970). Greeks and Their Past in the Second Sophistic. *Past & Present*, 46, 3-41

Burton, H. F. (1912). The Worship of the Roman Emperors. *The Biblical World*, 40 (2), 80-91.

Conze, A. (1891). *Beschreibung der antiken Skulpturen mit Ausschluss der pergamenischen Fundstücke*. Berlin: Verlag von W. Spemann.

Cyrino, M. S. (2010). *Aphrodite.* London-New York: Routledge.

Çelik, H. (2004). *Kokulu Kara Üzüm Bağcılığı*. Rize: Pazar Ziraat Odası.

Dürüşken, Ç. (2000). *Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk. Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ebcioğlu, İ. (1974). Neşredilmemiş Yeni Bir Sinope (Sinop) Şehri Sikkesi ve Onunla İlgili Bazı Sorunlar. *Anadolu (Anatolia)*, 18, 91-103.

Ellul, J. (1967). *Histoire de la propaganda*. Paris: Presses Universitaires de France.

Erhat, A. (2000). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Fontenrose, J. E. (1988). *Didyma. Apollo's Oracle, Cult and Companions*. London: University of California Press.

Fullerton, M. D. (1990). *The Archaistic Style in Roman Statuary*. Supplements to Mnemosyne Netherlands: Brill.

Goldman, H. (1942). The Origin of the Greek Herm. *AJA,* 46 (1), 58-68.

Grose, S. W. (1929). *Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins,* Vol. III. Cambridge: Cambridge University Press.

Gülbay, O. (2009). *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, İzmir.

Harrison, E. B. (1965). *Archaic and Archaistic Sculpture*. The Athenian Agora 11, Princeton.

Havelock, C. M. (1964). Archaistic Reliefs of the Hellenistic Period. *AJA,* 68 (1), 43-58.

Işık, A. (2004). *Pers, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia ve Pontus Bölgesi Kültleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Işın, M. A., Tatlıcan, İ., Işın, M. (1992). *Sinop*. Ankara: Dönmez Ofset.

Kaya, A. E. (2012). II. Sofistik Dönem: Yunan Kültürünün Yeniden Uyanışı. (Ed.) A.V. Çelgin ve N. E. Akyürek Şahin, *Eskiçağ Yazıları 5,* içinde (s. 49-73). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kerenyi, C. (2013). *Dionysos. Yok Edilmez Yaşamın Arketip İmgesi*. (Çev.) B. Çetiner, İstanbul: Pinhan Yayınları.

Ksenophon, *Anabasis. Onbinlerin Dönüşü*, (Çev.) T. Gökçöl, 1974. İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Laflı, E. (2017). Antik Hellen ve Roma Dönemlerinde Anadolu'da Bağcılık ve Şarapçılık. (Ed.) E. Akpınar ve E. Tükenmez, *Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu I. Tarih Öncesi ve Antik Çağlarda Üzüm, Bağcılık ve Şarapçılık Konferans Bildirileri* içinde (s. 19-56). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi.

Moraw, S. (2011). Visual Differences: Dionysos in Ancient Art. (Ed.) R. Schlesier, *In A Different God? Dionysos and Ancient Polytheism* içinde (s. 233-252). Germany: Walter de Gruyter.

Morkholm, O. (2000). *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri. Büyük İskender'in tahta çıkışından Apameia Barışı'na kadar (İ.Ö. 336-188)*. (Çev.) O. Tekin, İstanbul: Homer Kitabevi.

Onurkan, S. (1969). Perge Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia. *Belleten*, 131 (33), 303-323.

Otto, W. F. (1965). *Dionysus. Myth and Cult*. Bloomington-London: Indiana University Press.

Öztürk, B. (2010). *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda Dionysos Kültü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Paleothodoros, D. (2007). Dionysiac Imagery in Archaic Etruria. *Etruscan Studies*, 15 (10), 187-201.

Pausanias, *Description of Greece*. (Çev.) W. H. S. Jones ve H. A Omerod, 1918. Loeb Classical Library Edition. Cambridge: Harvard University Press. https://www.theoi.com/Text/Pausanias1A.html

Philostratus, *The Lives of the Sophists*. (Çev.) W. C. Wright, 1961. Cambridge: Harvard University Press.

Romano, I. B. (1982). The Archaic Statue of Dionysos from Ikarion. Hesperia, 51 (4), 398-409.

RPC, Roman Provincial Coinage Online https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/

Simon, E. (1985). *Die Götter der Griechen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Smith, R.R. R. (2013). *Hellenistik Heykel*. (Çev.) A. Y. Yıldırım, İstanbul: Homer Kitabevi.

SNG, Sylloge Nummorum Graecorum- Project http://www.sylloge-nummorum-graecorum.org/

Stevenson, S. W. (1889). *A Dictionary of Roman Coins. Republican and Imperial*. London: George Bell and Sons.

Spawforth, A. J., Walker, S. (1985). The World of the Panhellenion. I. Athens and Eleusis. *The Journal of Roman Studies*, 75, 78-104.

Stoyanov, T. (2012). Sinope as a trading and cultural agent in Thrace during the Classical and early Hellenistic Periods. (Ed.) D. K. Tezgör, *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research*, Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009 içinde (s. 405-428). Leiden: Brill.

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası. Geographika: XII-XIII-XIV.* (Çev.) A. Pekman, 2000. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Summerer, L. (1999). *Hellenistische Terrakotten aus Amisos*. Germany: Franz Steiner Verlag GMBH Stutgart.

Şirin, O. A. (2018). Amisos'ta Roma İmparatorluk Dönemi (M.S. 2. Yüzyıl)'ne Ait Kalıntılarda Gerçekleştirilen Kurtarma Kazısı ve Kazı Buluntuları. *Amisos*, 5 (3), 515-537.

Touchette, L. A. (2015). Archaism and Eclecticism. (Ed.) E. A. Friedland – M. G. Sobocinski – E. Gazda, *The Oxford Handbook of Roman Sculpture* içinde (s. 292-306). USA: Oxford University Press.

Vnukov, S. Y. (2012). Sinopean Amphorae of the Roman Period. (Ed.) D. K. Tezgör, *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research*, Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009 içinde (s. 361-370). Leiden: Brill.

Bölüm 44

ÇOKLU DOĞRUSAL REGRESYON VE BAZI CEZALI TAHMİN YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ

Yıldırım DEMİR[1]

1 Yıldırım DEMİR, Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, E-Mail: ydemir@yyu.edu.tr (https://orcid.org/0000-0002-6350-8122)

Hızla artan dünya nüfusu ve gelişen teknoloji ile beraber insanların talepleri de artmaktadır. Artan taleplerle beslenme, barınma, enerji gibi birçok ihtiyacın karşılanmasında sorunlar yaşanmakta ve daralan piyasada işsizlik de büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlarla baş etmek için alternatif kaynak arayışları ve var olan kaynaklardan daha yüksek verim elde etmeye yönelik araştırmalar hız kazanmıştır. Özellikle insanlar için hayati öneme sahip olan beslenme ve besin kaynaklarına erişim üzerine yapılan araştırmalar önemlidir.

Besin kaynaklarına erişim, genellikle tarım ve hayvancılık ürünlerine erişim imkânı ve refah düzeyi ile ilişkilidir. Bunun ekonomik boyutta öneminin kavranması için tarımla ilgili bazı göstergelerin, ülkelerin refah düzeyini nasıl etkilediği sorusu cevaplandırılabilir. Bu nedenle, ele alınan bu göstergeler ile refah düzeyi için önemli bir gösterge olan Gayri Safi Yurt içi Hâsıla (GSYİH) arasındaki ilişki doğru bir şekilde incelenmelidir. Bu da, doğru istatistik modellerin kullanılması ve bu modellerle yapılacak tahminlerin gerçeğe yakın olmasıyla mümkündür. Zira, hatalı veya veri yapısına uygun olmayan istatistik yöntemlerle doğru sonuçların elde edilmesi mümkün değildir (Eskitoros, 2020). Bu nedenle, isabetli tahminler yapabilmek için uygun ve doğru istatistik yöntemlerin seçilmesi oldukça önemlidir.

İstatistik bir tahmin yapabilme ve bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemede kullanılan yöntemlerden birisi de çoklu doğrusal regresyon yöntemidir. Çoklu doğrusal regresyon yöntemi, bir bağımlı değişkenin birden fazla bağımsız değişken tarafından açıklanabileceği varsayımına dayanan istatistik analiz yöntemidir (Topal ve ark., 2010). Ancak çoklu doğrusal regresyon yönteminin kullanılabilmesi için bazı varsayımların (ön şartların) sağlanması gerekmektedir. Bu varsayımlardan birinin veya bir kaçının sağlanmaması durumunda sapmalı bir tahmin değeri elde edilmekte ve böylece yanlı bir tahmin yapılmaktadır. Tahmin edicinin yanlı olması, hesaplanan varyansın minimum olma varsayımının yanı sıra bağımsız değişkenlerin bağımsızlık varsayımını da bozmaktadır (Karadavut ve ark., 2005). Çoklu regresyon analizinde modele giren bağımsız değişkenler arasındaki yüksek korelasyon, "Çoklu doğrusal bağlantı" (multicollinearity) olarak adlandırılmaktadır. Çoklu doğrusal bağlantı durumunda, En Küçük Kareler (EKK) tahminleri yansız olsa bile varyanslarda meydana gelen büyüme, tahminleri gerçek değerlerinden uzaklaştırabilir. Bu durumda, çoklu doğrusal regresyon yöntemine alternatif olarak geliştirilen ve yanlı tahmin yöntemleri olarak da bilinen cezalı yöntemler kullanılabilir (Hines ve ark., 2003).

Cezalı regresyon yöntemleri, regresyon modelindeki bağımsız değişkenlerin tümünü modelde bırakarak parametre tahmini yapan yanlı regresyon yöntemleridir (Büyükuysal ve Öz, 2016). Bu yöntemlerde,

EKK tahminlerine küçük bir ceza tahminci sabiti eklenerek daha küçük varyanslar elde edilmektedir. Dolayısıyla, regresyon analizinde çoklu doğrusal bağlantının olması durumunda parametre tahminleri üzerinde oluşan olumsuz etikler ortadan kaldırılmakta ve böylece daha iyi sonuçlar elde edilmektedir (Orhunbilge, 2017).

Bu çalışmada, çoklu doğrusal regresyon yöntemi ile bazı cezalı tahmin (Ridge, Lasso, Elastic-Net) yöntemleri incelenmiş ve yöntemlere ilişkin uygulama yapılmıştır.

Çoklu Doğrusal Regresyon

Çoklu doğrusal regresyon, bir bağımlı değişken ile iki veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi incelemek ve bağımsız değişkenlerin etkisini belirlemek için kullanılmaktadır.

Çoklu doğrusal regresyon yöntemi, En Küçük Kareler Yöntemini (EKK) kullanmaktadır. EKK yöntemi ile karelerin toplamı minimize edilerek katsayılar (β) belirlenmektedir. Ancak bu yönteminin uygulanabilmesi için bazı varsayımların yerine gelmesi gerekmektedir (Topal ve ark., 2010). Bu varsayımlar;

Beklenen değer ortalamasının sıfır ve varyansının sabit olması,

Hata terimlerinin normal dağılımlı ve stokastik (rastlantısal) bir değişken olması,

Hata terimleri ile bağımlı değişken arasında ilişki olmaması,

Hata terimlerinin (e_i) birbirinden bağımsız olması,

Bağımsız değişkenlerle ile hata terimleri arasında ve bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olmaması şeklinde özetlenebilir (Albayrak, 2005; Orhunbilge, 2017; Kalaycı, 2018). Bu varsayımların gerçekleşmesi, regresyon analizinde parametre kestirimlerinin yansız ve doğru bir şekilde elde edilebilmesini sağlamaktadır.

X, bağımsız değişkenleri ve *Y* bağımlı değişkeni göstermek üzere popülasyon için çoklu doğrusal regresyon modeli,

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \cdots + \beta_k X_{ik} + \varepsilon_i \qquad i = 1, 2, \ldots, N \qquad (1)$$

olarak yazılabilir. Model içindeki bağımsız değişkenlerin etkisini kontrol etmek için kullanılan terimler β ile ve sıfır etrafında normal dağıldığı kabul edilen rassal değişkenler olan hata terimleri ise ε ile gösterilmektedir. Ancak genellikle popülasyonun tamamına ulaşmanın imkansız olması veya farklı nedenlerle tamamının analizlere dahil edilememesinden *n* boyutlu örneklem kullanılmaktadır. Örneklem için çoklu doğrusal regresyon modeli,

$$\hat{Y}_i = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 X_{i1} + \hat{\beta}_2 X_{i2} + \cdots + \hat{\beta}_j X_{ij} + e_i \qquad i = 1,2,\ldots,n \qquad j = 0,1,\ldots,k \qquad (2)$$

olarak yazılmaktadır. Burada $\hat{\beta}$ değerleri β'ların tahmin değerleridir. Eşitlik (2)'nin matris gösterimi,

$$\begin{bmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1k} \\ 1 & x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2k} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 1 & x_{n1} & x_{n2} & \cdots & x_{nk} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \hat{\beta}_0 \\ \hat{\beta}_1 \\ \vdots \\ \hat{\beta}_k \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_1 \\ e_2 \\ \vdots \\ e_n \end{bmatrix} \qquad \begin{matrix} i = 1,2,\ldots,n \\ j = 0,1,\ldots,k \end{matrix} \qquad (3)$$

şeklinde olur. Burada *k* bağımsız değişken sayısını göstermek üzere *X* veri matrisi *nxp* boyutlu olup *p*=*k*+1'dir. Eşitlik (2)'de *j*=1 olursa basit regresyon modeli elde edilir (Draper ve Smith, 1998). Öyle ki, doğrusal yaklaşımı eşsiz bir şekilde oluşturmak için β değeri, $x_i'\beta$ fonksiyonunu y_i'nin en iyi doğrusal tahmincisi yapacak şekilde seçilmelidir. Burada, en iyiden kasıt, hata kareler ortalamasının en iyi şekilde minimize edilmesidir. Bu durumda, hata kareler toplamı (HKT),

$$\sum_{i=1}^{n} e_i^{\,2} = \sum_{i=1}^{n} (y_i - \hat{y}_i)^2 = \sum_{i=1}^{n} (y_i - x_i'\beta)^2 \qquad (4)$$

şeklinde olur. Hata kareler ortalamasını minimize eden $\hat{\beta}$ değerlerinin elde edilmesi için eşitlik (4)'un birinci dereceden türevi alınıp sıfıra eşitlenerek çözülmesi gerekmektedir. Böylece varsayımların sağlanması durumunda EKK yönteminden yararlanılarak $\hat{\beta}$ değerleri,

$$\hat{\beta} = \underset{\beta}{\arg\min} \left\{ \sum_{i=1}^{n} (y_i - x_i'\beta)^2 \right\} \qquad \text{veya} \qquad \hat{\beta} = (X'X)^{-1} X'Y$$

verilen bu eşitliklerden herhangi birisi ile elde edilebilir (Hansen, 2020). Bağımlı değişkenlerin tahmin edilen değerleri ($\hat{Y}$) ise eşitlik (5) ile hesaplanmaktadır (Öztürk, 2014).

$$\hat{Y} = X\hat{\beta} + e \qquad (5)$$

Varyasyon ölçüsü sapmaların karelerin toplamına dayanmakta ve Y değişkenindeki toplam varyasyon ise açıklanan (regresyon) ve açıklanamayan (hata) varyasyon olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Böylece genel kareler toplamı (*GKT,* total sum of squares), regresyon kareler toplamı (*RKT,* regression (explained) sum of squares) ve hata kareler toplamı (*HKT,* error (unexplained) sum of squares) arasındaki ilişki,

$$GKT = RKT + HKT$$

$$\sum_{i=1}^{n}(y_i - \bar{y})^2 = \sum_{i=1}^{n}(\hat{y}_i - \bar{y})^2 + \sum_{i=1}^{n}(y_i - \hat{y}_i)^2 \tag{6}$$

şeklinde olur. Burada, $\hat{y}_i$ regresyon doğrusu üzerindeki gerçek bağımlı değişken değerlerine karşılık gelen tahmin değeridir. EKK yönteminde eşitlik (4) yardımıyla, gerçek değerler ile tahmin değerlerinin farklarının karelerinin toplamı minimize edilmektedir. Ayrıca, $\bar{y}$ bağımlı değişkenlerin ortalama değerini ifade etmektedir (Daniel ve Cross, 2013).

Regresyon modelinin verilere uygunluğu birkaç farklı ölçü ile belirlenebilir. Bunlardan en yaygın olanı Y_i ve $\hat{Y}_i$ arasındaki korelasyon katsayısının karesi olanı R^2'dir. Belirleme katsayısı olarak ifade edilen bu ölçü (R^2), bağımlı değişkendeki toplam varyasyonun ne kadarının bağımsız değişkenlerdeki varyasyon tarafından açıklandığını göstermektedir (Hintze ve NCSS, 2007). Böylece R^2, modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklanan varyasyonun, toplam varyasyona bölünmesiyle bulunmaktadır. Belirleme katsayısı eşitlik (7) ile hesaplanabilir (Newbold ve ark., 2013; Hansen, 2020).

$$R^2 = \frac{RKT}{GKT} = 1 - \frac{HKT}{GKT} \tag{7}$$

Eşitlik (7)'de oran formülü kullanıldığı için R^2, 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Sıfıra yakın bir R^2 değeri bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasında doğrusal bir ilişki olmadığını, 1'e yakın bir değer ise mükemmel bir doğrusal ilişki olduğunu göstermektedir. Böylece R^2 değerine bakılarak, *Y*'deki varyasyonun ne oranda *X* değişkenleri tarafından açıklandığı belirlenebilir (Hintze ve NCSS, 2007; Alpar, 2011).

Çoklu Doğrusal Bağlantı Problemi

Çoklu doğrusal regresyonda, bir bağımlı değişken ve bu değişkeni açıklamak için çok sayıda bağımsız değişken kullanılarak bir modelleme yapılır. Burada bağımlı değişkendeki değişkenliğin bağımsız değişkenler tarafından oluşturulan kısmının belirlenmesi, bağımlı değişken üzerinde etkili olan ve olmayan bağımsız değişkenlerin saptanması ve bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkenin tahmin edilmesi amaçlanmaktadır. Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) sorunu olmadığında çoklu doğrusal regresyon analizinde parametre tahminleri genelde EKK yöntemine göre yapılmaktadır. EKK yönteminin temeli hata kareler toplamını minimum yapan katsayı tahminlerine dayanmaktadır (Saleh ve ark., 2019).

Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olması durumunda EKK yöntemi ile yapılan tahminler yansız olmaktadır. Ancak

varyansların büyümesi katsayıların istatistik olarak anlamlı çıkmamasına neden olmaktadır (p>0.05). Bu nedenle, EKK yöntemi yerine yanlı tahmin yöntemi olan cezalı tahmin yöntemleri önerilmektedir. Bu modellerde, EKK tahminci modeline küçük bir ceza sabiti eklenerek, parametre varyansları küçültülmekte ve böylece hata kareler toplamı minimize edilerek daha anlamlı sonuçlar elde edilebilmektedir (p<0,05) (Hoerl ve Kennard, 1970; Büyükuysal ve Öz, 2016).

Çoklu doğrusal bağlantı sorununun belirlenmesinde öncelikle, bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren basit korelasyon katsayılarına bakılabilir. Korelasyon katsayıları (r≥0,75) büyük ise çoklu doğrusal bağlantıdan şüphelenip diğer ölçütler ele alınmalıdır. Kullanılan modele yeni bir bağımsız değişken eklendiğinde belirleme katsayısında önemli bir artış olmaması, istatistik olarak ikili korelasyonların anlamlı ve çoklu veya kısmi korelasyon katsayılarının anlamsız bulunması çoklu doğrusal bağlantı durumunda araştırmacıyı uyaran ölçütlerdir. Ayrıca, varyans şişme faktörü (*VIF*=Variance Inflation Factor), bağımsız değişkenler için tolerans değeri (TV=Tolerance Value), koşul sayısı (CN=Condition Number) veya koşul indeksi (CI=Condition Index) gibi değerler de bu ölçütlerin yanında etkin ve sık kullanılan ölçütlerdir (Albayrak, 2005; Eskitoros, 2020).

Bağımsız değişkenlerle ilişkili korelasyon matrisi tersinin köşegen elemanlarına *VIF* denilmektedir. *VIF* değeri, çoklu doğrusal bağlantı varlığının belirlenmesinde kullanılan etkili yöntemlerden biridir. Tahmin edilen katsayıları kullanarak çoklu doğrusal bağlantı etkisini gösteren bu değer, x_j'nin geriye kalan p-1 açıklayıcı değişken ile regresyon sonucu bulunacak çoklu belirleme katsayısına (R_j^2) dayanmaktadır. *VIF* değeri eşitlik (8) yardımıyla hesaplanmaktadır (Alin, 2010).

$$(VIF)_j = (1 - R_j^2)^{-1} \qquad j = 1, 2, \dots, k \tag{8}$$

Burada R_j^2, *j*'inci tahmincinin diğer tüm tahminciler üzerindeki belirleme katsayısını göstermektedir. Bir bağımsız değişken, diğer değişkenlerin doğrusal bir bileşeni ise $R_j^2 = 1$ ve $VIF = \infty$ olurken, diğer değişkenlerle tam olarak ilişkisizse $R_j^2 = 0$ ve $VIF = 1$ olur. 10 veya daha büyük *VIF* değerleri ($R_j^2 \geq$ %90) çoklu doğrusal bağlantı sorununu göstermektedir (Hintze ve NCSS, 2007; Orhunbilge, 2017).

Bir çalışmada, çoklu doğrusal bağlantı sorunu belirlenirse, regresyon modeli üzerindeki zararlı etkisinden dolayı bu ortadan kaldırılmalı veya etkisi azaltılmalıdır. Çoklu doğrusal bağlantının ortadan kaldırılması için birçok farklı yöntem önerilmektedir. Ancak; veriye yeni gözlem eklenmesi, bir veya daha fazla bağımsız değişkenin modelden çıkartılması, fark alınarak değişkenlerin dönüştürülmesi, birbiriyle ilişkili iki değişkenin

birleştirilmesi veya analizlerin cezalı tahmin yöntemleri gibi yanlı regresyon yöntemleriyle yapılması, önerilen başlıca yöntemlerdir. Bu yöntemlerin her birinin kendine göre uygulama alanları ve sakıncaları bulunmaktadır (Albayrak 2005; Kalaycı 2018).

Ridge Regresyon

Çoklu doğrusal bağlantı varlığında EKK tahminleri yansız olmasına rağmen hesaplanan varyasların büyük olması bunları gerçek değerlerinden uzaklaştırır. Bu nedenle, çoklu doğrusal bağlantı durumunda ridge gibi EKK'ya alternatif yöntemlerin kullanılması önerilmektedir. Ridge regresyon, çoklu doğrusal bağlantıda çoklu regresyon verilerini analiz etmek için kullanılan sapmalı bir tahmin yöntemidir. Doğrusal regresyonun bir uzantısı olan yöntemde, standart hatalar minimize edilerek hata fonksiyonu değiştirilmektedir. Bu değişiklik, katsayıların (β) karesine eşdeğer bir ceza parametresinin modele eklenmesiyle yapılmaktadır. Böylece, yanlı tahmin yöntemi olan ridge denklemine bir ceza uygulanarak çoklu doğrusal bağlantı sorununun giderilmesiyle regresyon tahmini yapılabilir. Ridge regresyon tahmincisi ($\hat{\beta}^{Rdg}$) eşitlik (9) ile hesaplanabilir (Yüzbaşı ve Ahmed, 2015; Saleh ve ark., 2020).

$$\hat{\beta}^{Rdg} = \underset{\beta}{\arg\min}\left\{\sum_{i=1}^{n}(y_i - x_i'\beta)^2 + \lambda\sum_{j=1}^{p}\beta_j^2\right\} \tag{9}$$

Burada λ, modeldeki iki terimin göreceli etkisini kontrol eden ve kullanıcı tarafından atanan ridge sabiti ve $\sum_{j=1}^{p}\beta_j^2$, ceza terimini olarak ifade edilen hata kareler toplamını minimize eden terimi göstermektedir. λ 'nın 0 olduğu durum EKK tahmincisini vermektedir. Cezalı tahmincilerde *HKT*'yi minimum yapan λ değerinin belirlenmesi önemlidir. Bu nedenle, belirli değerler içeren bir veri seti seçilir, seçilen her bir değer için çapraz doğrulama (CV: cross validation) yapılır ve en küçük CV değerini veren λ , ridge sabiti olarak belirlenir.

Çoklu doğrusal bağlantı varlığında ridge regresyon, EKK'ya göre daha küçük varyanslı tahminler vermesinin yanı sıra modelde tüm değişkenlere yer vermesi bakımından da üstündür (Hastie ve ark., 2015).

Lasso Regresyon

LASSO ("Least Absolute Shrinkage and Selection Operator" En Az Mutlak Büzülme ve Seçme Operatörü) Tibshirani (1996) tarafından geliştirilen yanlı bir regresyon yöntemidir. Yöntem, regresyon modelinin tahmin doğruluğunu ve yorumlanabilirliğini artırmak için hem değişken seçimi hem de regülasyon yapmaktadır. Lasso regresyonu da doğrusal regresyonun bir uzantısı olup amacı ridge ile aynıdır. EKK ve Ridge

tahmincilerinin tahmin kesinliği yüksek olmasına rağmen bu tahmincilerle hesaplanan varyanslar genellikle büyük değerlere sahip olmakta ve bunların üst sınırı da bulunmamaktadır. Bu nedenle, tahmin doğruluğunu artırmak için bazen daralma (shrinkage) yapılmakta veya bazı katsayılar 0'a ayarlanmaktadır. Bu yöntemde, katsayıların mutlak değerinin toplamı ceza terimi olarak uygulanmakta ve böylece HKO minimize edilmektedir (Tibshirani, 2011). Lasso katsayıları,

$$\hat{\beta}^{Lasso} = \underset{\beta}{\arg\min} \left\{ \sum_{i=1}^{n} (y_i - x_i'\beta)^2 + \lambda \sum_{j=1}^{p} |\beta_j| \right\} \tag{10}$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır (Yüzbaşı ve Ahmed, 2015). Lasso, değişken seçiminde bazı katsayıları sıfıra eşitlediğinden, ridge regresyonunun ilgili-ilgisiz tüm değişkenleri modele dahil etme dezavantajını gidermektedir. Lasso'da λ'nın belirlenmesi ridge ile aynıdır (Hastie ve ark., 2015).

Elastic-Net Regresyon

Elastic-Net'te amaç ceza uygulayarak hata kareler toplamını minimize etmektir. Bu yöntem, tahmin ediciler arasında aşırı ilişkilerde sağlam olan Lasso yönteminin bir uzantısıdır (Ogutu ve ark., 2012). Ridge ve Lasso yöntemlerinin birleşimi olan Elastic-Net ilk kez Zou ve Hastie (2005) tarafından önerilmiştir. Bu yöntem, ridge tarzı cezalandırma ve lasso tarzı değişken seçimi yaparak daha etkin bir düzgünleştirme yapmaktadır. Çoklu doğrusal bağlantı sorununa ve aşırı öğrenme problemlerine karşı daha dirençlidir. Elastic-Net tahmincisi,

$$\hat{\beta}^{Enet} = \underset{\beta}{\arg\min} \left\{ \sum_{i=1}^{n} (y_i - x_i'\beta)^2 + \lambda_1 \sum_{j=1}^{p} \beta_j^2 + \lambda_2 \sum_{j=1}^{p} |\beta_j| \right\} \tag{11}$$

şeklinde hesaplanır (Zou ve Hastie, 2005).

Elastic-Net, Lasso'nun genelleştirilmiş bir uzantısı olduğundan değişken seçimi otomatik olarak gerçekleşebilir. Öte yandan, Elastic-Net, çok bileşenli spektral analiz gerçekleştirilirken sıklıkla ortaya çıkan "büyük p ve küçük n" ile ilgili verilerle başa çıkmada kullanılabilir. Lasso en fazla n tahminci seçebilirken, Elastic-Net en uç p değişkenlerini bile seçebilmektedir. Elastic-Net'in bir diğer önemli özelliği de gruplama etkisidir. Genel olarak, güçlü şekilde ilişkili değişkenlerin regresyon katsayılarının mutlak değerleri eşit olma eğilimindeyse, regresyon modeli bir gruplama etkisi sergilemektedir (Fu ve ark., 2011).

Araştırmalarda, herhangi bir analiz yöntemi kullanılmadan önce verilerin, analiz yöntemi varsayımlarını sağlayıp sağlamadığı test edilmeli

ve ona göre uygun bir yöntem seçilmelidir. Aksi durumda, yanlış yöntem ve modellerin kullanılmasıyla hatalı sonuçlar elde edilebilir.

Uygun model seçiminde RMSE değerinin düşük R^2 değerinin yüksek olması istenir. Zira çoklu doğrusal bağlantı problemi olduğu durumda, R^2 bazen yanıltıcı bir şekilde yüksek olabilir. Bu nedenle, R^2 değerinin yanı sıra RMSE değeri de kontrol edilmeli ve düşük RMSE değerine sahip olan model tercih edilmelidir.

Hata kareler ortalamasının karekökü olan RMSE, bir modelden tahmin edilen değerlerin gerçek değerlerden ne kadar saptığını gösteren bir ölçüdür. RMSE değeri küçüldükçe, model tahmin doğruluğu artmaktadır.

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^{n} e_j^2}{n}}$$

Örnek Uygulama

Uygulama için bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olan örnek bir veri seti kullanılmıştır. Bu örnek veri seti, Dünya Bankası'nın https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators internet adresinden alınmış ve Türkiye'nin 1999-2019 yıllarına ait Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), ham tarım ürün ihracatı, ham tarım ürün ithalatı ve tarım sektöründe istihdam verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada, bağımlı değişken olarak GSYİH (Y_i), bağımsız değişkenler olarak da ham tarım ürün ihracatı (X_1), ham tarım ürün ithalatı (X_2) ve tarım sektöründe istihdam (X_3) alınmıştır. R istatistik paket programı kullanılarak doğrusal regresyon ve cezalı tahmin yöntemlerinden Ridge, Lasso ve Elastic-Net regresyon yöntemleri incelenmiştir.

Tablo 1. *EKK yöntemi ile elde edilen VIF değerleri*

Bağımsız Değişkenler	VIF Değerleri
X_1	15.083
X_2	17.136
X_3	11.781

Tablo 1 incelendiğinde, EKK analizi ile hesaplanan VIF değerlerinin 10'dan büyük olduğu görülmektedir. VIF değerlerinden hiçbirinin 10'dan daha küçük olmaması, analizde kullanılan ham tarım ürün ihracatı, ham tarım ürün ithalatı ve tarım sektöründe istihdam bağımsız değişkenleri arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olduğunu göstermektedir. Bu

durumda çoklu doğrusal regresyon analizi yerine cezalı tahmin yöntemleri daha uygun sonuçlar verebilmektedir.

Cezalı tahmin yöntemlerinde ceza sabiti olan λ değerinin belirlenmesinde birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden birisi de farklı λ değerlerine göre hesaplanan VIF değerleridir. Tablo 2'de, cezalı tahmin yöntemleri için uygun bir λ yanlılık sabitinin belirlenmesi amacıyla, çeşitli λ değerlerine göre hesaplanan bağımsız değişken katsayıları, R^2 ve VIF değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. *k-değerleri için elde edilen standardize edilmiş Ridge regresyon katsayıları*

λ	X_1	X_2	X_3	R^2	VIF
0.000	0.4260	0.6801	0.8491	0.07916	14.370
0.010	0.4109	0.6103	0.7412	0.07730	13.711
0.011	0.3157	0.5414	0.7014	0.07122	11.843
0.014	**0.2417**	**0.4180**	**0.6371**	**0.06142**	**8.670**

Tablo 2'ye göre, en uygun λ değeri 0.014 olarak belirlenmiştir. Zira değeri 10'dan küçük olan ilk VIF değeri $\lambda = 0.014$ olduğunda elde edilmiştir. Ayrıca belirlenen VIF değeri göz önüne alındığında R^2 değerinin çok küçük hatta sıfıra yakın olması da bağımsız değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Böylece 0.014 olarak alınan λ değeri ile bağımsız değişkenler arasındaki bağımlılık ortadan kaldırılmış ve analizler tekrar yapılmıştır.

0.014 olarak belirlenen λ değerine göre EKK, Ridge, Lasso ve Elastic-Net regresyon katsayıları ve standart hata değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. $\lambda = 0.014$ *alındığında EKK ve bazı cezalı tahminci katsayıları ve standart hataları*

Değişken	EKK	Ridge	Lasso	Elastic-Net	EKK Standart Hata	RR Standart Hata	Lasso Standart Hata	Elastic-Net Standart Hata
$\hat{\beta}_0$	9.804	9.397	10.032	9.483				
$\hat{\beta}_1$	1.903	0.649	0.537	0.721	9.471	3.045	2.914	3.670
$\hat{\beta}_2$	1.847	0.348	0.217	0.492	10.381	4.184	2.973	4.813
$\hat{\beta}_3$	1.531	0.912	0.735	0.976	9.619	4.617	3.041	4.904

Tablo 3'te, bağımlı değişkeni etkilediği düşünülen üç bağımsız değişken ile bu bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek için bunlara ait katsayılar ve standart hatalar verilmiştir. Tablo 3'te verilen katsayılar dikkate alınarak EKK, Ridge, Lasso ve Elastic-Net yöntemlerine ait modeller oluşturulmuştur. Böylece EKK modeli;

$$GSYİH = 9.804 + 1.903*X_1 + 1.847*X_2 + 1.531*X_3$$

şeklinde, Ridge modeli;

$$GSYİH = 9.397 + 0.649*X_1 + 0.348*X_2 + 0.912*X_3$$

şeklinde, Lasso modeli;

$$GSYİH = 10.032 + 0.537*X_1 + 0.217*X_2 + 0.735*X_3$$

şeklinde, Elastic-Net modeli ise;

$$GSYİH = 9.483 + 0.721*X_1 + 0.492*X_2 + 0.976*X_3$$

şeklinde olmuştur.

Hesaplanan regresyon katsayılarının ($\hat{\beta}$), gerçek katsayılardan (β) işaret ve değerce çok farklı olması $\hat{Y}_i$ değişkenini etkilemekte ve böylece standart hatalar da büyümektedir. Ayrıca çoklu doğrusal bağlantı problemini ortadan kaldırmak amacıyla kullanılan cezalı tahmin yöntemleriyle elde edilen tahminlere ait standart hataların EKK tahmincisi ile elde edilen standart hatalardan küçük olması beklenmektedir. Tablo 3 incelendiğinde; EKK tahmincisine ait standart hataların, cezalı tahmin yöntemlerine ait standart hatalardan oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Böylece, cezalı bir parametre ile gerçeğe daha yakın katsayı tahminleri yapıldığı gözlenmiştir. Özellikle EKK standart hataları, Lasso standart hatalarının en az üç katına eşittir. Bu sonuçlara göre, bu çalışmada katsayı tahmini için en uygun yöntemin Lasso olduğu söylenebilir.

En uygun yöntem olarak belirlenen Lasso yönteminde, tüm bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni (GSYİH'yi) pozitif yönde etkilemiş ve en büyük etkiyi (0.735) tarım sektöründe istihdam gösterirken en düşük etkiyi (0.217) ise ham tarım ürün ithalatı göstermiştir.

Çalışmada kullanılan modellerden hangisinin daha iyi olduğunu belirlemek amacıyla RMSE ve R^2 değerlerine de bakılmış ve sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Yöntemlere ait RMSE ve R^2 değerleri

	RMSE	R^2
EKK	0.948302	0.851390
RR	0.938343	0.813938
Lasso	0.927835	0.834096
Elastic-Net	0.939560	0.850425

Tablo 4 incelendiğinde, EKK yönteminde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranının (R^2), cezalı tahminci yöntemlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, daha sağlıklı sonuçların elde edilmesi, model seçme kriterlerinden biri olan RMSE değerinin düşük olmasına bağlıdır. Bu nedenle, en düşük RMSE değerine sahip olan Lasso yönteminin diğer yöntemlerden daha iyi olduğu belirlenmiştir.

Değerlendirme

Çoklu doğrusal regresyon analizi, çoklu doğrusal bağlantı probleminde sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Zira çoklu doğrusal bağlantı varlığında EKK yöntemiyle yansız tahminler yapılmasına rağmen hesaplanan varyansların büyük olması bu tahminleri gerçek değerlerinden uzaklaştırmaktadır. Bu sorunla baş etmek için cezalı tahmin yöntemleri olarak bilinen ve çoklu doğrusal regresyon yöntemine alternatif olarak geliştirilen yöntemler kullanılmalıdır (Hines ve ark., 2003). Bu yöntemlerde, varyansları minimize etmek için EKK tahmincisine küçük bir ceza parametresi eklenmekte ve bu sayede gerçek değerlere daha yakın sonuçlar elde edilmektedir. (Orhunbilge, 2017). Bu amaç doğrultusunda, bu çalışmada Türkiye'ye ait bazı ekonomik göstergeler kullanılarak çoklu doğrusal regresyon, Ridge, Lasso ve Elastic-Net regresyon yöntemleri incelenmiştir.

Analizler sonucunda, en uygun λ değeri 0.014 olarak belirlenmiş ve belirlenen bu λ değeri kullanılarak her model için ayrı ayrı sabit (β_0), ham tarım ürün ihracatı, ham tarım ürün ithalatı ve tarım sektöründe istihdam değişkenlerine ait katsayılar (β) tahmin edilmiştir. Ayrıca standart hata ve RMSE değerleri göz önüne alındığında kullanılan dört modelden Lasso regresyon yönteminin daha güvenilir sonuçlar verdiği ve R^2'de de önemli bir değişime yol açmadığı gözenmiştir. Ridge regresyonu ise Lasso'dan daha kötü, Elastic-Net'ten daha iyi sonuçlar vermiştir.

Sonuç olarak; ekonomi, sağlık, tarım ve hayvancılık gibi farklı alanlarda gerçekleştirilen birçok araştırmada, kullanılan değişkenler

arasında genellikle çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmaktadır. Bu nedenle, bu araştırmalarda çoklu doğrusal regresyon yöntemi yerine cezalı tahmin yöntemlerinin özellikle de Lasso regresyon yönteminin kullanılması önerilmektedir.

Kaynakça

Albayrak, A. S. 2005. Çoklu Doğrusal Bağlantı Halinde En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Yanlı Tahmin Teknikleri ve Bir Uygulama. ***ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 1***(1): 105-126.

Alin, A., 2010. Multicollinearity. ***WIREs Computational Statistics, 2***: 370-374.

Alpar, R. 2011. ***Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler***. Nobel Yayınevi, Ankara.

Büyükuysal, M. Ç., Öz, İ. İ. 2016. Çoklu Doğrusal Bağıntı Varlığında En Küçük Karelere Alternatif Yaklaşım: Ridge Regresyon. ***Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6***(2), 110-114.

Daniel, W. W., Cross, C. L. 2013. ***Biostatistics A Foundation for Analysis in the Health Sciences***, Tenth Edition. John Wiley & Sons, Inc, USA.

Draper, N. R., Smith, H. 1998; ***Applied Regression Analysis,*** Third Edition. John Wiley & Sons, Inc, Canada.

Eskitoros, M. S. 2020. ***Ridge Regresyon Analizi ve Zootekni Alanında Kullanımı*** [Yüksek Lisans Tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.

Fu, G. H., Xu, Q. S., Li, H. D., Cao, D. S., Liang, Y. Z. 2011. Elastic Net Grouping Variable Selection Combined with Partial Least Squares Regression (EN-PLSR) for the Analysis of Strongly Multi-collinear Spectroscopic Data. ***Applıed Spectroscopy, 65***(4); 402-408.

Hansen, B. E. 2020. ***Econometrics.*** https://www.ssc.wisc.edu/~bhansen/econometrics/Econo-metrics.pdf [Erişim Tarihi: 15.11.2020].

Hastie, T., Tibshirani, R., Wainwright, M. 2015. ***Statistical Learning with Sparsity: The Lasso and Generalizations***. CRC Press, USA.

Hines, W. W., Montgomery, D. C., Goldsman, D. M., Borror, C. M. 2003. ***Probability and Statistics in Engineering***, Fourth Edition. John Wiley & Sons, Inc., USA.

Hintze, J. L., NCSS. 2005. ***User's Guide III Regression and Curve Fitting***. NCSS Inc., Kaysville, Utah.

Hoerl, A. E., Kennard, R. W. 2000. Ridge Regression: Biased Estimation for Nonortogonal Problems. ***Technometrics, 42***(1): 80-6.

Karadavut, U., Genç, A., Tozluca, A., Kınacı, İ., Aksoyak, Ş., Palta, Ç., Pekgör, A. 2005. Nohut (*Cicer arietinum* L.) Bitkisinde Verime Etki Eden Bazı Karakterlerin Alternatif Regresyon Yöntemleriyle Karşılaştırılması. ***Tarım Bilimleri Dergisi, 11***(3): 328-333.

Kalaycı, Ş. 2018. SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 8. Baskı. Dinamik Akademi, Ankara.

Newbold, P., Carlson, W. L., Thorne, B. M. 2013. ***Statistics for Business and Economics***, Eighth Edition. Pearson, England.

Ogutu, J. O., Schulz-Streeck, T., Piepho, H. P. 2012. Genomic Selection Using Regularized Linear Regression Models: Ridge Regression, Lasso, Elastic Net and Their Extensions. ***BMC Proceedings, 6***(Suppl 2); 1-6.

Orhunbilge, N. 2017. Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi. Gözden Geçirilmiş 3. Basım. Nobel Akademi Yayınevi, Ankara.

Öztürk, İ., 2014. Hayvansal Üretim Verilerinde Çoklu Bağlantı Probleminin Yanlı Regresyon Yöntemi İle Çözümlenmesi. ***KSU J. Nat. Sci., 17***(3); 1-12.

Saleh, A. K. M. E., Arashi, M., Kibria, B. M. G. 2019. ***Theory of Ridge Regression Estimation with Applications.*** John Wiley & Sons, Inc, USA.

Tibshirani, R. 1996. Regression Shrinkage and Selection via the Lasso. ***J. R. Statist. Soc. B, 58***(1): 267-288.

Tibshirani, R. 2011. Regression Shrinkage and Selection via the Lasso: A Retrospective. ***J. R. Statist. Soc. B, 73***(3): 273–282.

Topal, M., Eyduran E., Yağanoğlu, A. M., Sönmez, A. Y., Keskin, S. 2010. Çoklu Doğrusal Bağlantı Durumunda Ridge ve Temel Bileşenler Regresyon Analiz Yöntemlerinin Kullanımı. ***Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 41***(1): 53-57.

Yüzbaşı, B., Ahmed, S. E. 2015. ***Shrinkage Ridge Regression Estimators in High-Dimensional Linear Models***. Xu, J., Nickel, S., Machado, V. C., Hajiyev, A. (Eds), Proceedings of the Ninth International Conference on Management Science and Engineering Management, (Advances in Intelligent Systems and Computing, (362)). Springer-Verlag. Berlin, 793-807.

Zou, H., Hastie, T. 2005. Regularization and Variable Selection via the Elastic Net. ***Journal of the Royal Statistical Society B 67***:301-320.

Bölüm 45

SAĞLIK BİLİNÇLİ TÜKETİM VE SAĞLIK BİLİNÇLİ TÜKETİCİ

Ezgi KARATAŞ YÜCEL[1]

1 Araş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ezgi.karatas@deu.edu.tr

GİRİŞ

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve insanlarda akut solunum sendromuna yol açan Sars-CoV-2 virüsü Kasım ayına kadar 50.7 milyon insana bulaşmış ve 1.250.000'den fazla insanın ölümü ile tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Elflein, 2020). Dünya Sağlık Örgütü tarafından daha önce kolera, kara veba vb hastalıklarda ilan edildiği gibi Sars-CoV-2 diğer adıyla COVID – 19 (Corona virüsü) salgını 11 Mart 2020'de pandemi olarak tanımlanmış olup (Siemaszko, 2020), pandemi, el yıkamayı artırarak, yüze dokunmayı azaltarak, halka açık yerlerde ve yakın fiziksel mesafelerde maske takarak virüsün yayılmasını yavaşlatmak için büyük bir küresel halk sağlığı hareketine dönüşmüş durumdadır (Pfefferbaum ve North, 2020). Bu denli hem bireyleri hem de toplumları etkileyen bir küresel sağlık krizinde bireylerin kendilerini sağlık açısından korumasının oynadığı kilit rol bilimsel açıdan çok yönlü bir şekilde tartışılmadır. Bireylerin kendilerini korumalarında ise kişisel sağlıklarına yönelik tutumları ve kişisel sağlıklarını korumada nasıl davrandıkları önem kazanmaktadır.

Söz konusu bu çalışma bireylerin sağlık bilinçli tüketimlerini ve birer tüketici olarak sağlık bilinçli davranışlarını irdeleyecek olup öncelikle sağlık ve bilinç kavramlarını ele alacak daha sonra sağlık bilinçli davranışı tüketim ve tüketici kavramları açısından inceleyecektir. Günümüz olağanüstü şartlarında sağlık bilincinin tüm dünyanın geleceğine yön vereceği gerçeği düşünüldüğünde çalışmanın sosyal bilimler açısından kritik önem taşıdığı düşünülmektedir.

SAĞLIK VE SAĞLIK HARCAMASI NEDİR?

Dünya Sağlık Örgütü'nün 1946'de yaptığı ve daha sonra temel bağlamda değiştirmediği bir kavram olarak sağlık, "sadece hastalık veya sakatlığın olmaması değil, tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik hali" şeklinde tanımlanmaktadır (World Health Organization, 1948). Dolayısıyla sağlığın kendi içinde bir amaçtan ziyade, bir bireyin toplumdaki işlevini destekleyen bir kaynak olduğunu ve sağlıklı bir yaşam tarzının, anlamı ve amacı olan tam bir yaşam sürmenin yolunu sağladığını söylemek mümkündür (Felman, 2020).

Hayden (2014)'e göre, Amerikalı düşünür Ralph Waldo Emerson'ın 1860 yılında ilk olarak bir motto şeklinde dile getirdiği "Sağlık birincil servettir." sözü bir yaşam, topluluk ve ekonomi inşa etmede en temel varlığın sağlık olması gerektiğini ortaya koymakta olup daha uzun ve daha sağlıklı yaşamak için insanlar tıbbi teknikler ve aşılar geliştirmekte ve tüm bu gelişmelerin arkasında büyük bir ekonomik döngü bulunmaktadır. Bu ekonomik döngünün ise temelinde sağlığa yönelik olarak yapılan harcamalar yer almaktadır.

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun (1961)'a göre sağlık, "yalnız hastalık ve malüliyetin yokluğu olmayıp bedenen, ruhen ve sosyal bakımdan tam bir iyilik hali" şeklinde tanımlanmakta olup sağlık hizmetleri "insan sağlığına zarar veren çeşitli faktörlerin yokedilmesi ve toplumun bu faktörlerin tesirinden korunması, hastaların tedavi edilmesi, bedeni ve ruhi kabiliyet ve melekeleri azalmış olanların işe alıştırılması (rehabilitasyon) için yapılan tıbbi faaliyetler" olarak ele alınmaktadır. Söz konusu bu tanım doğrultusunda koruyucu sağlık hizmetleri, tedavi edici sağlık hizmetleri ve rehabilite edici sağlık hizmetleri olarak ayrılabilecek olan bu hizmetlere yönelik harcamalara ise sağlık harcamaları adı verilmektedir (Boz ve Sur, 2016).

Sağlık harcamaları, yatırım harcamaları dışında kalan kişisel sağlık bakımı (tedavi edici bakım, rehabilite edici bakım, uzun süreli bakım, yardımcı hizmetler ve tıbbi ürünler) ve kolektif hizmetler (önleme ve halk sağlığı hizmetleri ve sağlık yönetimi) dahil olmak üzere sağlık bakımı mal ve hizmetlerinin nihai tüketimini ölçmektedir. Aynı zamanda sağlık hizmetleri, hükümet harcamaları ve zorunlu sağlık sigortalarının yanı sıra gönüllü sağlık sigortası ve hane halkının cepten ödemeleri, STK'lar ve özel şirket ödemeleri gibi özel fonlar dahil olmak üzere çeşitli finansman düzenlemeleri doğrultusunda finanse edilebilmektedir (Xu, Saksena ve Holly, 2011). Sağlık harcamaları, bir ülkenin sağlık durumu ve ekonomik kalkınmasının önemli bir belirleyicisidir. Sengupta (2015)'nın vurguladığı üzere, bu alanda yapılan çalışmaların da desteklediği şekilde sağlık harcamalarına gereken önemi veren ülkelerin daha sağlıklı ve daha üretken insan sermayesine sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda Boyacıoğlu (2012)'nun da belirttiği gibi sağlığın sürdürülebilir kalkınmanın hem kaynağı hem de sonucu olduğunu belirtmek mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin sağlık harcamalarının ekonomik durumuna yansıdığını, aynı şekilde ülkenin ekonomik durumundan yola çıkarak da sağlık harcamalarına verilen önemin tahmin edileceğini belirtmek mümkündür. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre sağlık harcamalarına ayrılan bütçe değişiklik göstermekte ve gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarına yılda 3.000$'ın üzerinde bütçe ayrılırken bu miktar az gelişmiş ülkeler için yıllık 30$'ın altına düşmektedir (Xu ve diğerleri, 2011). Özellikle COVID – 19 gibi küresel bir sağlık krizinin olduğu günümüz koşullarında sağlık harcamaları bireylerin hayatta kalmasında ve yaşam kalitelerinde daha kritik önem taşır hale gelmektedir. Ancak pandeminin gelecekteki boyutu, zamanlaması ve değişimine bağlı bir şekilde sağlık harcamalarında dünya genelinde gerçekleşen artışın ilerleyişi de belirsiz bir hal almaktadır. Tüm bu koşullarla birlikte nüfus artışı, nüfusun yaşlanması, sağlık hizmetlerinin ücreti ve yoğunluğu, hastalıkların yayılma ve etki düzeyleri, sağlık hizmetlerinin kullanılabilir

olması gibi faktörler de sağlığa yönelik harcamalarda artış nedenleri olarak ele alınmaktadır (Dieleman ve diğerleri, 2017). Söz konusu bu faktörler her ne kadar toplumsal bağlamda ele alınan faktörler olsa da bireysel açıdan bakıldığında sağlığa yapılan bireysel yatırım ve harcamaların kişilerin sağlık bilinci düzeylerine göre şekillendiğini söylemek mümkündür.

BİLİNÇLİLİK VE SAĞLIK BİLİNÇLİLİĞİ KAVRAMLARI

Sağlık bilinci kavramını ele alırken öncelikle bilinçlilik kavramını irdelemek ve bilinç kavramını öncü olarak ele alarak sağlık bilinçliliği konusunu tartışmak konunun daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Günümüzde kullanılan haliyle bilinçlilik (consciousness) kavramının kökeni, genellikle John Locke'un 1690'da yayınlanan ve bilincin kişisel kimlikteki rolünü tartıştığı "İnsan Anlayışı Üzerine Deneme Yazısı (Essay Concerning Human Understanding)"na atfedilmektedir. Locke, bilincin düşüncenin ayrılamaz bir parçası olduğunu ve düşüncenin temeli olduğunu belirtmektedir. Bilinci bireyin kendinin bilinci algıladığını algılamadığı sürece, algılanmasının imkânsız olduğu bir kimlik bileşeni olarak "kişinin aklından geçenleri algılaması" şeklinde tanımlamaktadır. Gördüğümüzde, duyduğumuzda, kokladığımızda, tattığımızda, hissettiğimizde, meditasyon yaptığımızda veya herhangi bir şey yaptığımızda, bunu yaptığımızı bildiğimizi ve her zaman düşünmeye eşlik ettiğini belirtmektedir (Locke, 1999, ss. 318–319).

Louangrath (2019, s. 20) bilincin bir farkındalık hali olduğunu, farkındalığın dış uyaranları bilmek anlamına geldiğini ve bilmenin ise işitmek için kulaklar, koklamak için burun, görmek için gözler, tatmak için dil, dokunmak için beden ve biliş reseptörleri aracılığıyla uyaranları toplama, işleme ve değerlendirme yeteneği olduğunu ve bilincin farkındalık ve bilmeden bağımsız ele alınamayacağını belirtmektedir. Vithoulkas ve Muresanu (2014)'ya göre de bilinç, insan zihninin bilgiyi alan ve işleyen, belirgin hale getiren ve daha sonra beş duyu, zihnin muhakeme yeteneği, hayal gücü, duygular ve hafıza yardımıyla bu bilgileri depolayan veya reddeden işlevidir. Dolayısıyla tanımın yıllar boyunca detaylandırılarak geliştirildiğini ancak farkındalık ve bilme eylemine dayanmakta olduğu gerçeğinin her zaman temel alındığını söylemek, bununla birlikte araştırmacıların bilincin tanımı üzerine fikir birliği sağladığı bir yaklaşım olmadığını çalışılan alan ve konuya göre tanımlarda değişiklikler olduğunu ve bilgi, duygu, birey, zihin gibi kavramlara dayalı tanımlara rastlanabileceğini belirtmek mümkündür.

Yalnızca bir var olma ve tüketme davranışını değil, aynı zamanda dinamik bir büyüme ve değişim sürecini temsil etmekte olan sağlık bilinci ise bir bireyin sağlık durumunun farkında olduğu ve sağlık durumu ile ilgilendiği psikolojik bir durumu ifade etmektedir (Gould, 1990, s. 228).

Gould (1990)'un görüşleri sağlık bilinci kavramının literatüre girmesi bağlamında bir ölçek geliştirme çalışması olması açısından öncü bir çalışma sayılmakta olup sağlık bilincinin vitamin alımı, günlük kalori alımını azaltma, spor yapma, sağlıkla ilgili programlar dinleme-izleme gibi pek çok davranışı da etkilediğini belirtmektedir. Temel olarak sağlıkla ilgili gelişmeleri izlemeyi ve proaktif sorumluluğu zorunlu kılan sağlık bilinci aracılığı ile tüketiciler, hem sağlıklı kalmak ve yaşam kalitelerini artırmak ve devam ettirmek için kendilerini motive etmekte, hem de sağlık bilinci doğrultusunda sağlıklı davranışlara yönelerek hastalık risklerini de ortadan kaldırmaktadırlar (Ustaahmetoğlu ve Tok, 2015, s. 200). Aynı zamanda Shimoda vd. (2019) çalışmalarında sağlık bilincinin sağlık hakkında bilgi araştırma, organik ürün satın alma, egzersiz yapma, çevre dostu tüketim, tüketim karşıtı tutum geliştirme gibi pek çok olumlu davranış ve tutum ile ilişkisinin literatürde yapılan çalışmalarda ele alındığını ortaya koymaktalardır. Bu çalışmaların öncülüğünde sağlık bilincinin gerek literatürde gerekse gündelik hayatta giderek daha fazla ele alındığını söylemek mümkündür.

Hem literatürde hem de günümüz pandemi sürecinin de bir yansıması olarak bu denli gündemde bir konu olarak sağlık bilincinin ne denli önemli olduğunu da tartışmak gereği oluşmaktadır. Institute for Healthcare Metrics and Evaluation (2017) tarafından yapılan çalışmaya göre artan nüfus, yaşlanan nüfus, hastalıkların yayılma ve etkilerinde yaşanan değişiklikler, insanların sağlık hizmetlerini kullanma sıklığının artması ve sağlık hizmetlerinin fiyatı ve yoğunluğunun değişmesi sağlık hizmetlerinin maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte günümüz koşullarında giderek bilgilenen tüketicilerin de sağlık konularında reaktif yaklaşımdan proaktif yaklaşıma doğru geçtiğini ve sağlık konusunda kişisel olarak bilinçlenmeleri ile birlikte bu bilinçlerini çevrelerini etkileyebilecek yönde de kullandıkları bilinmektedir (Gustafson, 2017). Sağlık bilinçli bireylerin artışının sadece bireysel değil toplumsal bir iyileşme getireceği ve dolayısıyla sağlık bilincinin toplumun genel sağlığı açısından önemli olduğu tartışılmaz bir hal almaktadır.

Sağlık bilinçli bireylerin artışı ile beraber, sağlık bilinçli bireylerin bu bilince nasıl ulaştıkları ve bilinçli sayılmak için hayatlarında ne gibi değişikliklere gittikleri araştırıldığında araştırmacıların pek çok farklı kategorizasyon yaptıkları görülmektedir. Bu kategorizasyonları ele alan Hong (2009)'a göre sağlık bilincini beş boyut ile ele almak mümkündür. Bu boyutlar; (1) sağlık davranışının entegrasyonu, (2) kişisel/içsel durum, (3) sağlık bilgisi arama ve kullanma, (4) kişisel sağlık sorumluluğu ve (5) sağlık motivasyonu şeklinde sıralanabilir.

Sağlık bilincinin ilk boyutu olan sağlık davranışının entegrasyonunda bireylerin sağlıklı davranışları hayatlarına sokma derecesi ile sağlık

bilinçlerinin ilişkilendirildiği görülmektedir. Kraft ve Godell (1993, ss. 18–19)'e göre bireylerin sağlıklı yaşam tarzı yönelimleri sağlık bilinçlerini göstermekte olup sağlıklı yaşam "kişinin sağlığıyla ilgili kişisel etkinlikler, ilgi alanları ve görüşler bütünü" olarak tanımlanmaktadır. Sağlıklı yaşam ilk olarak çevrenin kişinin sağlığı üzerindeki etkisine duyulan endişeye karşılık olarak "tehlikeli çevre endişesi", ikinci olarak egzersiz, aktif katılım ve riski azaltmak için harcanan zamanı içeren öğelerden oluşan "fiziksel uygunluk", üçüncü olarak kişinin sağlıklı olmak için sorumluluk alma isteğinin derecesini gösteren "kişisel sorumluluk" ve son olarak ise kişinin sağlığıyla doğrudan ilgili olan beslenme şekli ve bu konuda yaşadığı stresi gösteren "beslenme ve stres yönetimi" olacak şekilde dört boyuttan oluşmaktadır ve bu dört boyutun bireyde bulunmasına göre bireyin ne derece sağlık bilinçli olduğunu söylemek mümkündür. Bu alanda yapılan pek çok çalışma da bu dört boyutun birini ya da birkaçını sağlık bilinci ile ilişkilendirerek bu görüşleri destemektedir (Banovic ve Otterbring, 2021; Cohn, Fredrickson, Brown, Mikels ve Conway, 2009; Pu, Zhang, Tang ve Qiu, 2020; Rana ve Paul, 2020; Rong-Da Liang ve Lim, 2020).

İkinci sağlık bilinci boyutu kişisel/içsel durumdur. Bu boyut bireylerin psikolojik yapı itibari ile sağlık bilincini ne derece içselleştirdiğini yansıtmaktadır. Örneğin Lin ve Kuo (2020) yaptıkları çalışmada yaşlı tüketicilerin izlenebilir gıda ürünlerine olan tutumlarını değiştirmede olan tutum değişikliklerinin sağlık bilinci yüksek olan bireylerde daha fazla görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bireylerin içsel olarak sağlık bilincini kabul etmeleri doğrultusunda bu durumun sağlık bilinçli davranışlarına yansıdığını söylemek mümkündür. Benzer şekilde Chang (2020) özdenetim sahibi kişilerin güçlendirme arayışlarının daha yüksek olduğunu bununla birlikte sağlık mesajlarını güvenilir olarak algıladıklarını, sağlık mesajlarına katıldıklarını ve bu mesajlardaki öneriler doğrultusunda davranışlarını değiştirdiklerini ortaya koyduğu çalışmasında öz kontrolü harekete geçiren güç olarak sağlık bilinci ve sağlık bilgisine vurgu yapmaktadır. Söz konusu bu örnekler doğrultusunda sağlık bilincinin alt boyutu olarak içsel durumun varlığının pek çok çalışmada ele alındığını söylemek mümkündür.

Sağlık bilincinin bir diğer alt boyutu sağlık bilgisi arama ve kullanmadır. Hong (2009)'a göre sağlık bilgisi ile ilgili eylemlerin, sağlık bilinci kavramının veya kişinin sağlık bilincine bakarak tahmin edilebilecek faktörlerin bir bölümü olup olmadığı konusunda sağlık bilinci tanımında tutarsızlık bulunmaktadır. Sağlık bilinci kavramının ortaya atıldığı ilk yıllarda her ne kadar bu konuda bir tutarsızlık görülmüş ve kimi araştırmacılar sağlık bilgisi arama ve kullanmanın sağlık bilincinin alt boyutu olduğunu kabul etmemiş olsalar dahi son dönemde yapılan çalışmaların bu konuda karşı bir görüşe vurgu yaptığı ve sağlık bilgisi arama ve kullanmanın sağlık bilinci ile bağlantısını sıklıkla ortaya

koyduğu görülmektedir. Örneğin Zhang ve Chen (2020) yaptıkları çalışmada sağlık bilincinin ve Çin'de popüler bir mesajlaşma programı olan WeChat sağlık bilgisi güvenilirliğinin, kullanıcıların WeChat'te sağlık bilgisi arama eylemlerini öngören önemli öncüller olduğunu göstermiştir. Xiao vd. (2020) ise sigara kullanımı bağlamında bilgi aramanın belirleyici unsurlarını araştırdıkları çalışmalarında sigaranın maliyeti, sigara bırakma arzusu gibi belirleyicilerle birlikte sağlık okuryazarlığı ve sağlık bilincinin bilgi kullanımı ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu belirtmektelerdir. Yine aynı şekilde Janetius ve Krithika (2020) COVID – 19 salgını sırasında yoga meraklıları arasında sağlık bilinci ve sağlık bilgisi üzerine yapmış oldukları niteliksel analiz çalışmalarında, COVID – 19 sürecinin kişilerin sağlık bilincinin artmasına ve sağlık sorunları hakkında daha fazla bilgi sahibi olma arzusuna yol açtığını belirtmektedir. Aynı zamanda sağlık bilincini anlamanın, kişinin sağlık bilgisi aradığı kaynaklarını da belirlediği, doğru ve uygun sağlık müdahalelerinin önerilmesine de yardımcı olduğunu dolayısıyla sağlık bilincinin COVID – 19 süreci ile birlikte kritik önem taşıdığını ortaya koymaktalardır. Tüm bu güncel çalışmalar eşliğinde sağlık bilgisi arama ve kullanmanın sağlık bilincinin boyutu olarak ele alınması gerektiğini belirtmek mümkündür.

Dördüncü boyut kişisel sağlık sorumluluğudur. Kraft ve Goodell (1993) sağlıklı yaşam tarzını benimseyen tüketicileri belirlemek üzere bir ölçek geliştirmek amacıyla öncelikle sağlık odaklı olan tüketiciler olarak beslenme, zindelik, stres ve çevre olarak dört boyutla ilgilendiklerini öne sürmektedir. Bu çalışmada kişisel sağlık sorumluluğunun sağlık bilincini oluşturan bileşenlerden biri olduğunu öne sürmekte ve sağlıklı beslenen, zinde kalmaya çalışan, stresini yöneten ve çevresel faktörleri ele alarak sağlıklı bir çevreye ulaşmaya çalışan bireylerin sağlık sorumluluklarını üstlendiklerini sağlıkla ilgili ürün ve hizmetler için mükemmel müşteriler olduklarını belitmektedirler. Dutta-Bergman (2004)'a göre sorumlu bir yaşam tarzı, tam bir birey olan "sağlıklı vatandaş"ı oluşturan farklı tutum, ilgi ve görüş unsurlarına nüfuz etmektedir ve kendini sağlığına bakmaktan sorumlu hisseden "sağlıklı vatandaş" bulunduğu topluma katılarak bakımını yapmak konusunda kendini sorumlu hissetmektedir. Bireylerin bu sağlıklı yaşam insiyatifine ne ölçüde katıldıkları ise sağlık seçimlerini ortaya koymakta olan sağlık bilincine göre değişim göstermektedir.

Sağlık bilincinin son boyutu sağlık motivasyonudur. Hong (2011) sağlık bilincinin bireysel mesaj işleme ve kabulü üzerindeki etkisini araştırmak üzere yaptığı çalışmasında sağlık bilincini "sağlık farkındalığı, sağlık motivasyonu ve kişisel sorumluluk olarak üç yönden oluşan sağlığa yönelik algısal bir yönelim" olarak tanımlamakta olup özellikle sağlık konusunda motive olmuş bireylerde sağlığa yönelik mesajları alma ve işleme açısından sağlık bilincinin yerleşmesinde önemli bir yeri olduğunu

vurgulamaktadır. Bireylerin sağlık bilincini ölçtükleri ölçeklerinde sağlık motivasyonunu "Hayatı mümkün olan en sağlıklı şekilde yaşamak benim için çok önemlidir" ve "Hastalıksız ve salgınsız yaşamak benim için çok önemlidir" şekilde iki soruyla ölçümlemiştir. Dolayısı ile sağlıklı, hastalıksız ve salgınsız bir yaşamın sağlık bilincinin alt boyutu olduğunu geçerli ve güvenilir bir şekilde ortaya koymuştur. Banonic ve Otterbring (2021) ise çalışmalarında sağlıklı beslenme ve kilo yönetiminin önemli olduğunu düşünen yani sağlık bilinci yüksek kişilerde uyarılmanın ürün tutumları üzerinde etkili olduğunu, sağlık bilincinin sağlık ürünleri satın alma ve sağlıklı olma motivasyonunu tetiklediğini bulmuşlardır. Sağlıkla ilgili görüntülerin sağlık bilinci düzeyine göre tüketiciyi etkilediğini belirttikleri bu çalışmada sağlık motivasyonu ve sağlık bilinci bağlantısını tartışmaktadırlar. Bu ve benzer pek çok çalışma temel alınarak sağlık bilincinini dördüncü ve son boyutunun sağlık motivasyonu olduğunu söylemek mümkündür.

Boyutlarla ilgili bu tartışmalardan ve literatürdeki pek çok araştırmadan yola çıkarak, sağlık bilincinin bireylerin tüketim davranışları üzerinde çok etkili olduğunu, gerek sağlıkla ilgili harcamalar yapmalarında gerekse yiyecek, içecek, temizlik ve kozmetik ürünleri gibi satın alım yaptıklarında sağlık bilinci düzeylerine göre karar verdiklerini görmek mümkündür. Bu nedenle çalışmanın devamında tüketim ve tüketici kavramları tartışılacak olup daha sonra sağlık bilinçli tüketim ve tüketici kavramları incelenecektir.

TÜKETİM VE TÜKETİCİ KAVRAMLARI

Herhangi bir araştırmaya başlamadan önce bu araştırmada yer alması gereken kavramların açık bir şekilde tanımlanması gerekir. Bu nedenle, araştırmacılar tüketim, tüketimle ilgili yönelimler, tutumlar, görüşler veya deneyimler üzerine bir çalışmaya başlamadan önce ilk aşama olarak her bir kavram açıkça tanımlanmalıdırlar (Pepermans, 1984, s. 281). Sağlık bilinçli tüketim ve sağlık bilinçli tüketici kavramlarına ulaşma yolunda tüketim ve tüketici kavramlarının tartışılması konunun daha net bir şekilde anlaşılması anlamında oldukça önemlidir.Pepermans (1984, s. 282)'a göre "tüketim", "tüketmek" fiilinden türemekte olup insanların tüketici gibi davrandıkları yaptıkları eylemleri içermektedir. Bu tanım başlangıç noktası alındığında tüketimin kavramını tanımlamada dahi "tüketmek" fiilini kullanmadan bir ortak tanıma ulaşılamadığı görülmektedir. Bu alanda yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde ise tüketimin edinme, sahip olma, satın alma, satın alma kararı verme, talep etme, elden çıkarma, ekolojik dönüşüme sokma, sahiplenme, para harcama, yatırım yapma, kullanma, oylama, değerlendirme, çalıştırma gibi pek çok anlamda kullanılmış olduğunu görmek mümkündür. Cook (1996, s. 52)'a göre ise tüketim tanımı yapmak üzere yola çıkan bir araştırmacının yalnızca belirli bir mal ya da belirli bir alıcı grubu üzerinden değil bireysel, bilinçli ve iletişimsel yönleri de

vurgulayarak bir bağlantı kurması gerekmektedir. Tüketimin anlamını anlamakla ilgilenen herhangi bir yaklaşımın, anlamların sosyal olarak motive edilmiş aktörler tarafından dışa vurulduğu ve yorumlandığı somut ve spesifik örneklerle mutlaka ilgilenmesi gerekmektedir. Bu görüş Stern vd. (1997, s. 13)'nin fizikçiler, iktisatçılar, ekolojistler ve sosyologların tüketim kavramına farklı anlamlar yükledikleri için tüketimin anlamının çeşitlendiğine görüşünü de destekler niteliktedir. Genellikle para, satın alma ve harcama eylemleri ile ilişkilendirilen tüketim kavramını kısaca "bireylerin gündelik yaşamlarını sürdürmek, istek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile bir mal veya hizmeti kullanmaları, satın almaları, sahiplenmeleri, tüketmeleri" şeklinde tanımlamak mümkündür.

Amerikan Pazarlama Derneği (American Marketing Association) (2020)'nin hazırlamış olduğu ve tüm dünyada pazarlama çalışmalarında referans alınan AMA Sözlüğü'ne göre tüketici "malların, fikirlerin ve hizmetlerin nihai kullanıcısı veya tüketeni" şeklinde tanımlanmaktadır. Hindistan Tüketici Koruma Yasası (1986)'na göre yapılan tanım da öncü tanımlardan sayılmakta olup tüketiciyi ürün ve hizmet bağlamında ayırmaktadır (Kharb, 2013). Bu yasaya göre ürün tüketicisi "herhangi bir malı bir bedel karşılığında satın alan ve malın kullanıcısını içeren kişi" anlamı taşımakta olup bir tüketici, bedelini ödeyen veya ödemeyi taahhüt eden veya kısmen ödeyen ve kısmen ödeme taahhüdünde bulunan veya kiralama satın alma sistemi veya taksit sistemi gibi herhangi bir ertelenmiş ödeme sistemi altında olan kişi sayılmaktadır. Ancak, malları yeniden satmak amacıyla ve herhangi bir ticari amaçla satın alan bir kişiyi kapsamamaktadır. Hizmet tüketicisi ise ürün tüketicisi ile benzer şekilde "ödenmiş veya taahhüt edilmiş veya kısmen ödenmiş ve kısmen taahhüt edilmiş veya herhangi bir ertelenmiş ödeme sistemi kapsamında herhangi bir hizmetten yararlanan veya bu hizmetlerin herhangi bir yararlanıcısını içeren bir kişi" anlamına gelmektedir. Türkiye'de Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanun (2013) temel alındığında ise daha kısa bir tanımla karşılaşılmakta olup tüketici "ticari veya mesleki olmayan amaçlarla hareket eden gerçek veya tüzel kişi" olarak tanımlanmaktadır. Kısaca ele almak gerekirse tüketici "ticari bir amaç gütmeden bir malı, hizmeti, fikiri kısacası satılabilen her tür aracı satın alan, kiralayan, tamamen ve ya kısmen ödemesini gerçekleştiren kişi" olarak ele alınabilir.

SAĞLIK BİLİNÇLİ TÜKETİM VE SAĞLIK BİLİNÇLİ TÜKETİCİ

Sağlık ve tıp bilimlerinin yıllar içinde çok önemli gelişmeler kaydetmesi ile birlikte bireyler hem fiziksel hem de zihinsel olarak üretken yaşamın ve kaliteli yaşamın temeli olarak sağlık konusunda giderek daha bilinçli hale gelmektedir. Günümüzde kiloya dikkat etmek ve kilo kontrolü yapmak, gıda takviyeleri kullanmak, yiyeceklerin içerisinde yer

alan yağların türlerini gözden geçirmek, trans ve doymamış yağ asidi içeren yiyeceklerden uzak durmak, beslenme alışkanlıklarını değiştirmek ve bol kalorili yiyeceklerden ve hazır gıdalardan uzak durmaya çalışarak beslenme alışkanlıklarını değişirmerk, daha iyi fiziksel ve zihinsel sağlık ve zindelik hissedebilmek amacıyla egzersiz yapmak, bireysel açıdan stresten uzak durmaya çalışmak, rastgele ecza türevleri kullanma alışkanlığını bırakmak, rutin sağlık kontrolleri yaptırmak gibi pek çok davranış giderek daha yaygın olarak benimsenmeye başlamıştır. Dolayısıyla bireylerin yaşamalarında yapmakta oldukları bu köklü değişiklikler aynı zamanda birer tüketici olarak da davranışlarında değişikliklere sebep olmaktadır.

Hayakawa (2016, ss. 20–21)'ya göre sağlık başlı başına ele alındığında harcama yapmayı düşünen bir tüketici üzerinde üç farklı rol oynamaktadır. Bu roller; (1) sağlığın diğer mallarla orantılı olarak doğrudan tüketiciye fayda sağlaması, (2) sağlığın bir sağlık üretim işlevine uygun olacak şekilde tüketilen şeyden üretilmesi ve (3) sağlığın iş performansının verimliliğini, dolayısıyla emekten elde edilecek geliri etkilemesi şeklinde sıralanabilir. Bu gerekçelerden dolayı sağlığı sadece bireysel bir faktör olarak ele almak çok hatalı bir tercih olacaktır. Sağlık, toplumların kalkınması için mutlaka makro seviyede de ele alınması gereken bir konu niteliğinde olduğu için, bireylerin sağlık konusunda bilinçli olması ve bu bilinç doğrultusunda hareket etmesi oldukça önemli bir konudur.

Her ne kadar sağlık bilinçli tüketim genel bağlamda toplumsal bir bakış açısı ile ele alınabiliyor olsa da tüketici bakış açısı ile irdelendiğinde günümüz tüketicilerinin bireysel farklılıklarının göz önünde bulundurulmasını tercih ettiklerini ve benzersiz bir beslenme ve sağlıklarını takip etme planına sahip olmayı seçtiklerini söylemek daha doğru olacaktır. Genel bir sağlık ürünleri programı ve genel bir sağlık bilinçli tüketici grubu yaklaşımı yerine bireysel bağlamda sağlık bilinçli tüketim yaptıklarının işletmeler tarafından kabul edilmesini talep etmektedirler. Örneğin yiyecek kategorisi bağlamında ele alındığında sağlıklı yiyeceklere ulaşmaya yön veren eğilimler gözden geçirildiğinde dahi tüketicilerin ne denli bireysel yaklaşıma yöneltiklerini görmek mümkündür. Sloan (2020)'a göre işletmelerin "sizin için daha iyi" yaklaşımından "benim için en iyisi" yaklaşımına geçiş yapan tüketiciler, sağlıklı beslenmeye yönelik yaklaşımlarını kişiselleştirmek ve diyet ve beslenme hedeflerine yeniden öncelik vermek amacıyla probiyotikli, vitaminli gibi özel içerikli ürünlere, içeriği belli olan ve sentetik madde içermeyen ürünlere, protein açısından yüksek ürünlere, çocukları için çocuklara özel hazırlanan gıda ürünlerine, diyabet, obezite, alerji gibi sorunları olanlara özel hazırlanan gıdalara, vegan tercihine yön veren ürünlere, kilo vermeye yönelik ürünlere eğilim göstermekte ve bu eğilimleri de sağlık bilinçli tüketimin geleceğine yön vermektedir.

Tüm bu gündelik hayatın normal akışı içerisinde ele alınan bilgilerle birlikte günümüzde küresel bir kriz haline gelen pandemi süreci boyunca da sağlık bilinçli tüketimin önemi ve sağlık bilinçli tüketimin artışı üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Jones (2020)'a göre 10.000'den fazla tüketici üzerinde yapılan araştırmaya göre tüketiciler pandemi süreci boyunca her ne kadar spor salonları kapalı olsa da %43 oranında günlük fiziksel egzersizlerini artırdıklarını, evde kalmaya başladıkça %20 daha fazla uyumaya başladıklarını, %49 oranında ne yediklerinin daha fazla farkında olduklarını, %186 oranında ruh hallerini daha fazla takip ettiklerini ve son olarak %53 oranında yaşam koçlarına ve terapistlere ilgilerinin arttığını belirtmektedir. Pu vd. (2020)'ye göre araştırmalarına katılan bireylerin üçte biri COVID – 19 pandemi sürecinin başlangıcında kaygı bozukluğu yaşadıklarını ancak daha sonra yaşamlarını daha sağlık bilinçli yürütmeye devam ettiklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde kaygı bozukluğundan sağlık bilinçli davranışlara doğru evrilen süreç beraberinde sağlık bilinçli tüketime doğru bir eğilim göstermelerine sebep olmuştur. Lim (2020)'e göre ise tüketiciler pandemi öncesi süreçte aperatiflere yalnızca öğün aralarında kendilerini doymuş hissetmelerini sağlayan yiyecekler ve bazen de öğünün kendisiymiş şeklinde yaklaşmakta iken pandemi sürecinin ilerlemesi ile birlikte atıştırmalıkları kişisel diyetleri ve beslenme planlarına uygun şekilde daha sağlıklı alternatiflere kaydırarak sağlık biliçli tüketim konusunda oldukça fazla ilerleme göstermişlerdir. Wright ve Balckburn (2020)'e göre de COVID – 19 pandemisi süresince tüketiciler kendileri ile birlikte diğer insanların sağlıklarını da oldukça fazla düşünmeye başlamış ve tüketicilerin önceliklerinde kişisel ürünlere yönelmek yerine hijyen malzemeleri, temizlik malzemeleri ve türevlerini satın almak yer edinmiştir. Dolayısıyla keyfi harcamalar yerini sağlık bilinçli harcamalara kısacası sağlık bilinçli tüketime doğru bir evrilme görülmeye başlanmıştır. Tüm bu güncel örnekler dahilinde sağlık bilinçli tüketimin gelecek tüketim eğilimlerine yön verdiği ve bu yönde incelemelerin gelecek araştırmalara yol göstermesi açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Becker vd. (1977)'ye göre bireyin sağlık önlemleri almaya hazır olduğunun bir göstergesi sayılan sağlık bilinci; sağlık motivasyonu, hastalıkların ve koşulların oluşturduğu algılanan tehditler ve uyumlu davranışın algılanan tehditleri azaltacağı görüşü olmak üzere üç temel bileşenden oluşmaktadır. Sağlık bilinci, bireylerin bu üç temel bileşenin sağlık üzerindeki etkisinin farkında olup olmadıklarını gösterir. Lee vd (2014, s. 31)'ye göre sağlık bilincine sahip bireyler ise sağlıkları için endişe duyan ve bu nedenle sağlıklarını iyileştirme ve / veya sürdürme ve sağlık eylemlerine katılma olasılıkları yüksek olan bireylerdir. Dolayısıyla Lee vd.'nin bu tanımıyla bağlantılı şekilde sağlık bilinçli tüketici ise

"sağlık bilincine sahip olup sağlıklarını iyileştirme ve /veya sürdürme ve sağlık eylemlerine katılma amacıyla satın alımlar yapan bireyler" şeklinde tanımlanabilir. Bireylerin sağlıkla bağlantılı davranışlar sergilediği üzerine yapılan çalışmalar temelde 1970'li yıllarda görülmeye başlanmış olsa da (bkz. Becker et al., 1977), sağlık bilinçli tüketici kavramı tüketici davranışları bağlamında ilk olarak Tabacchi (1987) tarafından kavramlaştırılmaya çalışılmış olup araştırmacı çalışmasında 1980'li yılların halkın sağlık üzerine ilgi duymaya başladığı ve tüketicilerin uygun bir diyet ile daha iyi görünüp hastalıklara karşı kendilerini koruyabileceklerini bu dönemde farketmeye başladıklarını öne sürmektedir. Özellikle 2000'li yıllar sağlık bilinci giderek yükselen bir tüketici grubunu beraberinde getirmiş ve sağlık bilinçli tüketici, pazarlama alanında da perakendecilik, ürün tasarımı, yeni ürün fikri geliştirme, reklamcılık gibi pek çok alanda yeni eğilimlere yön vermeye başlamıştır. Örneğin McKinsey&Company (2019)'nin Çin'li tüketicilere yönelik yaptığı araştırmaya göre tüketiciler taze süt ürünleri, fast food restoranları, kozmetik ürünler, hazır çaylar, cilt bakımı, hazır su, giyim, spor malzemeleri, bebek bakımı, alkollü içecek, atıştırmalık gibi pek çok ürün grubunda önceki yıllara oranla giderek daha fazla sağlık kriterini ele almaya dikkat etmektedir ve sağlık bilinçli tüketici grupları özellikle ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla pek çok sektörün sağlık bilinçli tüketicileri giderek daha fazla önemsemeleri gerektiğini belirtmek gerekmektedir.

Her ne kadar sağlık bilinçli tüketim giderek daha fazla popülerlik kazanıyor olsa da tüm tüketicilerin sağlık bilinçli tüketim yapma seviyeleri de tabi ki aynı olmamaktadır. Yaşlanmanın etkisini ve yaşlanma ile birlikte gelen rahatsızlıkları azaltma, salgın, kaza sonucu vb. oluşabilecek sağlık sorunlarını önleme, formda ve sağlıklı kalma, kendilerini gerek fiziksel gerekse zihinsel ve duygusal açıdan iyi hissetme ve bireysel ve toplumsal olarak sağlıklı ve iyi olma sorumluluğunu üstlenme şeklinde genellenebilecek (IRİ, 2018) bilinçli davranma konularında aynı oranda hassasiyet göstermemektedir. Dolayısıyla tüketicileri sağlık bilinçli tüketiciler olarak yaşadıkları bu farklılaşmaya göre gruplara ayırmak mümkündür. Nielsen (2014)'in raporuna göre sağlık bilinçli tüketicileri farklılaştırılmış sağlık tutumları, davranışları ve psikografilerini ele alarak birbirinden tamamen bağımsız 5 grup olarak ele almak mümükündür. Bu gruplar şu şekilde sıralanabilir:

1. İyi Halliler (Well Beings): Amerika nüfusunun %19'unu oluşturan bu grup sağlık ve zindelik konularında trend belirleyici olan fikir liderleri ve kilit etkileyici rolündeki bireylerdir. Sağlık açısından en proaktif olan bu segmentte yer alanlar sağlıklı yiyecek ve içecek kategorilerindeki ürünleri diğer segmentlere göre daha fazla kullanmakta olup sadece kendi

sağlıklarını değil çevreyi de önemsemekte ve sağlıklı yaşamı bir yaşam tarzı olarak benimsemektedirler.

2. Gıda Aktifler (Food Actives): Bu segmentte yer alan bireyler nüfusun yüzde 18'ini oluşturmakta olup sağlıklı beslenme, kilo yönetimi ve sağlık ve zindeliğe yönelik daha geleneksel ve dengeli bir bakış açısına sahip "ana akım sağlıklı grup" olarak tanımlanabilir. Bu grupta yer alan bireyler sağlıklı yiyecek taleplerini fiyat duyarlılığına göre şekillendirmekte ve yeni ürünleri iyi hallilere göre daha geç benimsemektedirler.

3. Sihirli Formülcüler (Magic Bullets): Nüfusun %23'ünü oluşturan bu bölümde yer alan tüketiciler yiyecek ve içecekler yoluyla sağlıklı bir yaşam elde etmek yerine sağlıklarına ilaçlar aracılığıyla ulaşacakalrını düşünmektedir. Gerek reçeteli ilaçlara gerekse reçetesiz gıda takviyelerine güvenen bu tüketiciler kiloları hakkında endişelerini bildirmekte olup kilolarını nispeten kontrol etmeye çalışmaktadırlar. Uzun soluklu sağlıklı bir yaşam yerine ilaçla gelen hızlı iyileşmeleri tercih etmektedirler.

4. Seyirci Kalanlar (Fence Sitters) : Nüfusun yüzde 20'sini oluşturmakta olan bu grup her ne kadar sağlıklı olmayı arzulasalar da çocuklarıyla ya da stresli yaşamaları ile ilgilenmekten sağlıklarına çok fazla zaman ayıramamaktadırlar. Net sağlık hedefleri belirlemekte zorlanmakta ve danışmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bölümde yer alan tüketiciler kolay, kullanışlı ve sağlıklı gıda üreticileri için hedef pazar konumundadırlar.

5. Ye, İç, Mutlu Ol'cular (Eat, Drink and Be Merrys): Yeme, içme ve günlük yaşama üzerine kurulu yaşam tarzları ile ön plana çıkan bu bölümde yer alan tüketiciler nüfusun yüzde 20'sini oluşturmaktadırlar. Sağlıklı beslenmeye veya sağlıklı yaşam tarzı faaliyetlerinin çoğunu başlatmaya kayıtsız olan bu grup benzer şekilde sağlık tehditlerini önleme konusunda da kayıtsız kalmaktadırlar. Gıda alışverişinde sağlık yararlarından ziyade lezzete değer vermekte ve fiyata duyarlı davranmaktadırlar.

Nielsen tarafından yapılan bu ayrım tüketicilerin sağlığa nasıl farklı yaklaştığını ve bu sağlık tutum ve davranışlarının üreticiler ve perakendeciler için nasıl farklı stratejiler ve yaklaşımlar gerektirdiğini vurgulamaktadır. Örneğin daha sağlık bilinçli tüketici bölümlerinin (iyi halliler, gıda aktifler ve sihirli formulcüler) daha az sağlık bilinçli bölümlerden daha sık alışveriş yaptıkları, toplamda daha fazla harcama yaptıkları ve sağlık ürünlerine daha fazla önem gösterdikleri bilinmektedir. Bu bölümlendirme ile birlikte sağlık ve zindeliğin geleceğinin artık "herkese uyan tek strateji" düşüncesinden "herkese özel çeşitlendirilmiş strateji" düşüncesine bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

2019 yılının Aralık ayından itibaren tüm dünyayı etkisi altına almış olan ve küresel bir salgın olarak kabul edilen COVID – 19'un bireylerin hayatına girmesi ile birlikte sağlık ile ilgili çalışma alanları oldukça popüler olmaya başlamıştır. Bu alanlar yalnızca tıp çalışmaları ile sınırlı kalmayıp bireylerin bu dönem sonrası değişen davranışlarını anlamaya yönelik sosyal bilimler alanında da pek çok çalışma ele alınmaktadır. Bireylerin özellikle gündelik hayatlarında sıklıkla satın alma davranışında bulundukları göz önüne alındığında söz konusu COVID – 19 dönemi gibi sağlığa her zamankinden daha fazla önem verilmesi gereken dönemlerde yaptıkları harcamaların incelenmesi de tüketici davranışları açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte tüketicilerin tamamının sağlık ile ilgilenimlerinin aynı olmadığı, sağlıklarına aynı şekilde önem vermedikleri de bilinmektedir. Yapılan bu çalışma; öncelikle bilinç ve sağlık bilinci kavramlarını ele alarak tüketicilerin sağlıklarına yönelik düşünceleri hakkında genel bir kanıya sahip olmalarını irdelemekte, devamında tüketim ve tüketici terimlerini kavramsal açıdan incelemekte, sağlık bilinçli tüketim ve sağlık bilinçli tüketici kavramlarını ele alarak bireylerin sağlıklı yaşam tarzını ne derece benimsediklerini ve sağlıklı yaşayabilmek adına yaptıkları tüketim davranışlarını ortaya koymaya çalışmakta ve son olarak tüketicilerin sağlık bilincini yaşamlarına dahil etme derecelerine göre nasıl sınıflandırıldığını ele almaktadır. Gerek salgın döneminde tüketicileri anlamaya ve sağlık bilinci açısından bölümlere ayırmaya yardımcı olması açısından gerekse tüketim ve tüketici kavramlarını sağlık bilinci bağlamında irdelemesi açısından çalışmanın önemli olduğu ve gelecek çalışmalara yön vereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Amerika Pazarlama Derneği (American Marketing Association). (2020). Consumer | Common Language Marketing Dictionary. *AMA Dictionary*. 7 Aralık 2020 tarihinde https://marketing-dictionary.org/c/consumer/#cite_ref-1 adresinden erişildi.

Banovic, M. ve Otterbring, T. (2021). Athletic Abs or Big Bellies: The Impact of Imagery, Arousal Levels and Health Consciousness on Consumers' Attitudes Towards Plant-Based Protein Products. *Food Quality and Preference*, *87*, 1–6. doi:10.1016/j.foodqual.2020.104067

Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü. Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun. Resmi Gazete (2013). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131128-1.htm adresinden erişildi.

Becker, M. H., Maiman, L. A., Kirscht, J. P., Haefner, D. P. ve Drachman, R. H. (1977). The Health Belief Model and Prediction of Dietary Compliance: A Field Experiment. *Journal of Health and Social Behavior*, *18*(4), 348–366. doi:10.2307/2955344

Boyacıoğlu, E. Z. (2012). The Importance of Health Expenditures on Sustainable Development. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, *4*(2), 147–158.

Boz, C. ve Sur, H. (2016). Avrupa Birliği Üyesi ve Aday Ülkelerin Sağlık Harcamaları Açısından Benzerlik ve Farklılık Analizi. *Sosyal Güvence Dergisi*, (9), 46. doi:10.21441/sguz.2016917921

Chang, C. (2020). Self-Control-Centered Empowerment Model: Health Consciousness and Health Knowledge as Drivers of Empowerment-Seeking through Health Communication. *Health Communication*, *35*, 1497–1508. doi:10.1080/10410236.2019.1652385

Cohn, M. A., Fredrickson, B. L., Brown, S. L., Mikels, J. A. ve Conway, A. M. (2009). Happiness Unpacked: Positive Emotions Increase Life Satisfaction by Building Resilience. *Emotion*, *9*(3), 361–368. doi:10.1037/a0015952

Cook, L. J., Yamin, R. ve McCharthy, J. P. (1996). Shopping as Meaningful Action: Toward a Redefinition of Consumption in Historical Archaeology. *Historical Archaeology*, *30*(4), 50–65.

Dieleman, J. L., Squires, E., Bui, A. L., Campbell, M., Chapin, A., Hamavid, H., … Murray, C. J. L. (2017). Factors Associated with Increases in US Health Care Spending, 1996-2013. *JAMA - Journal of the American Medical Association*, *318*(17), 1668–1678. doi:10.1001/jama.2017.15927

Dutta-Bergman, M. J. (2004). An Alternative Approach to Social Capital: Exploring the Linkage Between Health Consciousness and Community Participation. *Health Communication*, *16*(4), 393–409. doi:10.1207/s15327027hc1604_1

Elflein, J. (2020). Coronavirus (COVID-19) Disease Pandemic - Statistics & Facts | Statista. 9 Kasım 2020 tarihinde https://www.statista.com/topics/5994/the-coronavirus-disease-covid-19-outbreak/ adresinden erişildi.

Felman, A. (2020). What is Health?: Defining and Preserving Good Health. *Medical News Today*. https://www.medicalnewstoday.com/articles/150999 adresinden erişildi.

Gould, S. J. (1990). Health Consciousness and Health Behavior : The Application of a New Health Consciousness Scale. *American Journal of Preventive Medicine*, *6*(4), 228–237. doi:10.1016/S0749-3797(18)31009-2

Gustafson, T. (2017). Younger Consumers Are More Health Conscious Than Previous Generations | HuffPost Canada. *HuffPost*. https://www.huffingtonpost.ca/timi-gustafson/younger-consumers-are-mor_b_14290774.html adresinden erişildi.

Hayakawa, H. (2016). Health-Conscious Consumer Behavior. *Eurasian Economic Review*, *7*(1), 1–31. doi:10.1007/s40822-016-0059-4

Hayden, J. (2014). Why Good Health is the First Wealth | World Economic Forum. *Financial and Monetary Systems*. https://www.weforum.org/agenda/2014/12/why-good-health-is-the-first-wealth/ adresinden erişildi.

Hindistan Hükümeti. Tüketici Koruma Yasası. The Consumer Protection Act (1986). http://legislative.gov.in/sites/default/files/A1986-68_0.pdf adresinden erişildi.

Ho, J., Poh, F., Zhou, J. ve Zipser, D. (2019). *China consumer report 2020: The many faces of the Chinese consumer*.

Hong, H. (2009). Scale Development for Measuring Health Consciousness: Re-conceptualization. K. Yamamura (Ed.), *12th Annual International Public Relations Research Conference Research that Matters to the Practice* içinde (ss. 212–234). Florida.

Hong, H. (2011). An Extension of the Extended Parallel Process Model (EPPM) in Television Health News: The Influence of Health Consciousness on Individual Message Processing and Acceptance. *Health Communication*, *26*(4), 343–353. doi:10.1080/10410236.2010.551580

Institute for Healthcare Metrics and Evaluation. (2017). New Study Explains Why US Health Care Spending Increased $1 trillion | Institute for Health Metrics and Evaluation. 9 Kasım 2020 tarihinde http://www.healthdata.org/news-release/new-study-explains-why-us-health-care-spending-increased-1-trillion adresinden erişildi.

IRİ. (2018). *Point of View Taking Charge: Consumers Grabbing Hold of Their Health and Wellness Drives $450-Billion Opportunity*.

Janetius, S. ve Krithika, S. (2020). Health Consciousness and Health Knowledge among Yoga Enthusiasts during COVID-19 Pandemic 2020: A Qualitative

Analysis. *International Journal of Science and Healthcare Research (www.ijshr.com) 1 Vol*, *5*(4), 1–5.

Jones, C. (2020). COVID-19 Moves People to Focus on Their Personal Health | Business Wire. 11 Aralık 2020 tarihinde https://www.businesswire.com/news/home/20200730005304/en/COVID-19-Moves-People-to-Focus-on-Their-Personal-Health adresinden erişildi.

Kharb, S. (2013). Consumer Literacy Regarding Consumer Protection Act, 1986. EBSCOhost. *CLEAR International Journal of Research in Commerce & Management*, *4*(3), 97–104.

Kraft, F. B. ve Goodell, P. W. (1993). Identifying the health conscious consumer - ProQuest. *Journal of Health Care Marketing*, *13*(3), 18–25.

Lee, K., Conklin, M., Cranage, D. A. ve Lee, S. (2014). The Role of Perceived Corporate Social Responsibility on Providing Healthful Foods and Nutrition Information with Health-Consciousness as A Moderator. *International Journal of Hospitality Management*, *37*, 29–37. doi:10.1016/j.ijhm.2013.10.005

Lim, G. Y. (2020). From Convenience to Conscious: Covid-19 Pandemic Leads to Shift in Snacking Priorities - Experts. *Food Navigator*. https://www.foodnavigator-asia.com/Article/2020/07/02/From-convenience-to-conscious-Covid-19-pandemic-leads-to-shift-in-snacking-priorities-experts# adresinden erişildi.

Lin, H. C. ve Kuo, S. H. (2020). How Does Health Consciousness Influence Attitudes of Elderly People Towards Traceable Agricultural Products? Perspectives of the Technology Acceptance Model. *Ageing and Society*, *40*(8), 1808–1821. doi:10.1017/S0144686X19000308

Locke, J. (1999). *An Essay Concerning Human Understanding*. *Oxford University Press*. USA. http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/locke/humanund.pdf adresinden erişildi.

Louangrath, P. (2019). The Mind and Mental Faculties. *International Journal of Research & Methodology in Social Science*, *5*(1), 17–52. doi:10.5281/zenodo.2667563

Nielsen Group. (2014). *Health and Wellness İn America*. http://www.nmisolutions.com/opt/consmrwhitepapr/Health__Wellness_Consumer_Whitepaper_August 2014F (2).pdf adresinden erişildi.

Pepermans, R. (1984). The Meaning of Consumption. *Journal of Economic Psychology*, *5*(3), 281–306. doi:10.1016/0167-4870(84)90027-8

Pfefferbaum, B. ve North, C. S. (2020). Mental Health and the Covid-19 Pandemic. *New England Journal of Medicine*, *383*(6), 510–512. doi:10.1056/nejmp2008017

Pu, B., Zhang, L., Tang, Z. ve Qiu, Y. (2020). The Relationship Between Health Consciousness and Home-Based Exercise in China During the COVID-19

Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(16), 5693. doi:10.3390/ijerph17165693

Rana, J. ve Paul, J. (2020). Health Motive and The Purchase of Organic Food: A Meta-Analytic Review. *International Journal of Consumer Studies*, *44*(2), 162–171. doi:10.1111/ijcs.12556

Rong-Da Liang, A. ve Lim, W.-M. (2020). Why Do Consumers Buy Organic Food? Results from an S-O-R model. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 1–22. doi:10.1108/APJML-03-2019-0171

Sengupta, K. (2015). Health Expenditure and its Impact on health Status. *Proceedings of International Academic Conferences* içinde . International Institute of Social and Economic Sciences. https://ideas.repec.org/p/sek/iacpro/2804594.html adresinden erişildi.

Shimoda, A., Hayashi, H., Sussman, D., Nansai, K., Fukuba, I., Kawachi, I. ve Kondo, N. (2019). Our Health, Our Planet: A Cross-Sectional Analysis on The Association Between Health Consciousness and Pro-Environmental Behavior Among Health Professionals. *International Journal of Environmental Health Research*, *30*(1), 63–74. doi:10.1080/09603123.2019.1572871

Siemaszko, C. (2020). Coronavirus Outbreak Labeled A Pandemic by World Health Organization. 9 Kasım 2020 tarihinde https://www.nbcnews.com/health/health-news/coronavirus-outbreak-labeled-pandemic-world-health-organization-n1155741 adresinden erişildi.

Sloan, E. (2020, 1 Nisan). The Top 10 Functional Food Trends - IFT.org. *Food Technology Magazine* https://www.ift.org/news-and-publications/food-technology-magazine/issues/2020/april/features/the-top-10-functional-food-trends adresinden erişildi.

Stern, P. C. (1997). Toward a Working Definition of Consumption for Environmental Research and Policy. P. C. Stern, T. Dietz, V. W. Ruttan, R. H. Socolow ve J. L. Sweeney (Ed.), *Environmentally Significant Consumption: Research Directions Committee on the Human Dimensions of Global Change, National Research Council* içinde (ss. 12–25). Washington, D.C.: National Academies Press . http://www.nap.edu/catalog/5430.html adresinden erişildi.

T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (1961). Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun. Kanun No. 224.

Tabacchi, M. H. (1987). Targeting the Health-Conscious Consumer. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, *28*(3), 21–24. doi:10.1177/001088048702800310

Ustaahmetoğlu, E. ve Tok, İ. T. (2015). Organik Gıda Satın Alma Niyetinde Tutum, Sağlık Bilinci ve Gıda Güvenliğinin Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(1), 197–212.

Vithoulkas, G. ve Muresanu, D. (2014). Conscience and Consciousness : A Definition. *Journal of Medicine and Life*, *7*(1), 104–108.

World Health Organization. (1948). *Official Records of World Health Organization*. New York. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/85573/Official_record2_eng.pdf;jsessionid=66B0D6863F478CDCB636366CFB12A86D?sequence=1 adresinden erişildi.

Wright, O. ve Blackburn, E. (2020). *COVID-19: Impact on Consumer Behavior Trends | Accenture*. https://www.accenture.com/us-en/insights/consumer-goods-services/coronavirus-consumer-behavior-research adresinden erişildi.

Xiao, Z., Lee, J., Zeng, L. ve Ni, L. (2020). Information Seeking in the Context of Cigarette Smoking: Predictors from the Comprehensive Model of Information Seeking (CMIS). *Psychology, Health and Medicine*. doi:10.1080/13548506.2020.1728348

Xu, K., Saksena, P. ve Holly, A. (2011). *The Determinants of Health Expenditure: A Country-Level Panel Data Analysis*. www.resultsfordevelopment.org adresinden erişildi.

Zhang, L., Jung, E. H. ve Chen, Z. (2020). Modeling the Pathway Linking Health Information Seeking to Psychological Well-Being on WeChat. *Health Communication*, *35*(9), 1101–1112. doi:10.1080/10410236.2019.1613479

Bölüm 46

SONUÇÇULUK VE SPESİFİK TÜRLERİ

Murad OMAY[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

GİRİŞ

Normatif etik, felsefenin etik disiplininin en eski ve 20. yüzyıla kadar en önde gelen alanıdır. 20. Yüzyılda, analitik felsefe geleneğinin etkisiyle etiğin "metaetik" olarak adlandırılan alanı etikte "hakimiyeti" ele geçirmiştir. Öte yandan etik içerisinde eskisi kadar merkezi öneme sahip olmasa da, normatif etik çağdaş dönemde yine de önemli bir alan olarak varlığını sürdürmüş ve sürdürmektedir.

Normatif teoriler çoğunluk ahlaki değer teorileri ile —ahlaki doğru teorilerinin iki türü olarak— deontolojik teoriler ve sonuççu teoriler olarak sınıflandırılırlar. Çağdaş dönemde de bu ayrım içerisine giren yeni teoriler ya da eski teorilerin yeni türleri geliştirilmiştir. Bu teori kümelerinden ilki, nasıl bir insan olunması, hangi erdemlerin edinilmesi gerektiğini temele alan ahlaki değer teorileridir. Bu küme içerisine giren en önemli teori ise, başlangıcı antik döneme uzanan erdem etiğidir. Sokrates, Platon ve özellikle Aristoteles, bu etiğin antik çağdaki temel temsilcileridir. Ortaçağda belirli bir derecede geliştirilse de sonrasında çağdaş döneme kadar uzun bir süre gündemde olmayan erdem etiğine ve erdemlere yönelik ilgi çağdaş dönemde tekrar canlanmaya başlamış ve çağdaş bir erdem etiği geleneği ortaya çıkmıştır. Bu teori kümelerinden ikincisi ahlaki doğru teorileridir. Bu küme de kendi içinde ikiye ayrılır. İlk grup teori, ahlaki ödev kavramını temele alan, deontolojik ya da sonuççu-olmayan teorilerdir. Bu kümeye giren teorilerin ilahi emir teorisi, doğal yasa teorisi, sözleşmecilik gibi türlerinin çağdaş dönemde de yeni versiyonları ileri sürülerek geliştirilmiştir. Bu kümedeki en önemli normatif etik teorisi olan Kant etiği ise çağdaş dönemde çok tartışılmış ve farklı yorumlara konu olmuştur. Ahlaki doğru teorilerinin ikinci temel grubu, sonuçları merkeze alan sonuççuluk ya da sonuççu teorilerdir. Klasik faydacılık bunların en çok bilinen türü olmakla birlikte, çağdaş dönemde çoğunlukla klasik faydacılıkla ilgili tartışmalardan yola çıkılarak birçok sonuççu teori geliştirilmiştir.

Bu üç önemli teori kümesinden sonuççuluk bu çalışmamızın konusu olacaktır. Belirtildiği gibi sonuççuluk normatif etiğin önde gelen üç teori kümesinden bir tanesi olmasına karşın, etikle ilgili Türkçe yazında onunla ilgili çalışmalar hemen hemen sadece klasik faydacılıkla sınırlı kalmış gibi görünmektedir. Oysa klasik faydacılık, ona yöneltilen eleştirilerle birçok kez ve farklı yönlerden oldukça fazla değişime uğramış ve birçok yeni teoriye kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla sonuççuluğun bir değerlendirilmesi, onun türlerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Öte yandan bütün sonuççuluk türlerinin değerlendirilmesi bu çalışmanın kapsamı içinde mümkün değildir. Sonuççu teorilerin, belirli konular bağlamında spesifik ve bu spesifik türlerin farklı kombinasyonları olarak kapsayıcı türlerinden söz edilebilir. Örnek vermek gerekirse Bentham'ın faydacılığı, temel olarak,

tarafsız, refahçı, hazcı, doğrudan, fiili-olmayan, fail-yansız, toplamcı ve en yükseğe çıkarmacı spesifik sonuççuluk türlerinin benimsenmesinden meydana gelen kapsayıcı bir sonuççu teoridir. Bu nedenle, bütün sonuççuluk türleri yerine sonuççuluğun spesifik türlerinin incelenmesi, bütünsel olmasa da önemli bir değerlendirmeye imkanı verecektir. Bu bakımdan çalışmamızda sonuççuluğun temel olarak ne gibi farklı spesifik türlere ayrıldığını inceleyecek ve bu farklı türlerden bazılarının birbirlerine nispetle savunulabilirliklerini kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

Çalışmamızın ilk bölümünde normatif etiğin hangi sorulara cevap aradığını; temel olarak hangi soru kümelerine ve teorilere ayrıldığını ele alıp belirttiğimiz üç temel normatif etik teorisi kümesinden bu çalışmamızın doğrudan konusu olmayan erdem etiği ve sonuççu-olmayan teoriler hakkında, onların çağdaş dönemdeki gelişimlerine çok kısaca değinerek genel bilgi vereceğiz. Arkasından çalışmamızın ikinci bölümünde sonuççuluğun ne olduğunu ve ne gibi spesifik türlere ayrıldığını inceleyeceğiz. Çalışmamızın son bölümünde ise ikinci bölümde incelemeye çalıştığımız spesifik sonuççuluk türlerinden bazılarını genel olarak ve birbirlerine nispetle değerlendirmeye çalışacağız.

1. NORMATİF ETİKTEKİ TEMEL TEORİLER VE ÇAĞDAŞ DÖNEMDEKİ TÜRLERİ

Normatif etiğin merkeze aldığı sorular zamanla değişmiş olsa da, onun en temel sorusunun, 'hayatlarımızı nasıl yaşamalıyız?' sorusu olduğu söylenebilir (Copp, 2006: 4-5). Bu soru, temel olarak, —birbiriyle bağlantılı olsalar da incelemeyi kolaylaştırmak amacıyla— ahlaki değer (*moral worth*), ahlaken doğru (*right*) ve iyi (*good*) kavramlarıyla ilgili üç soru kümesi ve bunları kapsayan tartışmaya bölünebilir gibi görünmektedir (Timmons, 2012: 7). Başka bir ifadeyle normatif etikte, birbirinden bağımsız olmayan, ahlaki karakter ile erdemi merkez kavramlar olarak alan, ahlaken nasıl bir insan olmamız gerektiğine odaklanan soru, tartışma ve teorilerden; eylem ile ahlaken doğruyu merkez kavramlar olarak alan, ahlaken nasıl davranmamız gerektiğine odaklanan soru, tartışma ve teorilerden ve iyi olanın ne ya da neler olduğuyla ile ilgili soru, tartışma ve teorilerden bahsedilebilir. Üçüncü kümedeki teoriler, çoğunlukla ikinci küme içinde değerlendirildiklerinden, normatif etikte iki temel yaklaşım ve teori kümesi olduğundan bahsedilebilir: Ahlaki Değer Teorileri ve Ahlaken Doğru Teorileri.

1.1. Ahlaki Değer Teorileri ve Erdem Etiği

Normatif etiğin ahlaki değer (*moral worth*) ya da erdemle (*virtue*) ilgili tartışmaları ahlaki değer, ahlaki karakter, erdem gibi kavramları

merkeze alır ve temel olarak şu sorularla ilgilenir: Ne erdemlidir (*virtuous*); neden? Temel ahlaki erdemler nelerdir? Birini iyi, erdemli yapan nedir? Ne tür bir insan olmamız gerekir? (Gensler, 2004: 1; Gensler, 2011: 3; Copp, 2006: 4-5) Ahlaki değer kavramının kişilerin ve karakterlerinin değerlendirilmesiyle ilgisi vardır. Birinin ahlaki açıdan iyi ya da ahlaki açıdan kötü bir kişi olduğunu söylerken, bu değerlendirme türüyle ilgileniriz. Ahlaki açıdan iyi bir kişi, yani pozitif ahlaki değeri olan biri, erdemler olarak adlandırılan bazı olumlu karakter özelliklerine sahip olan ve onlara göre eyleyen kişidir. Ahlaki açıdan kötü bir kişi, yani olumsuz ahlaki değeri olan biriyse, belirli olumsuz karakter özelliklerine sahip olan ve onlara göre eyleyen biridir. Bir **ahlaki değer teorisi**nin (*theory of moral worth* ya da *theory of moral value*) temel hedefi, nasıl bir insan olunacağıyla ilgili soruları cevaplamak; bir insanı genel olarak ahlaken iyi ya da kötü bir insan yapan şeyin ne olduğunu açıklamak ve erdemler ile erdemsizlikleri tanımlamaktır (Timmons, 2012: 10-11).

Felsefe tarihinde ahlaki değer teorisi olarak antikçağdan günümüze ortaya konulan en önemli teorinin **erdem etiği** (*virtue ethics*) olduğu söylenebilir. Deontolojik teoriler ahlaki ödev kavramını, sonuççu teoriler de iyi sonuçları temele alırken, erdem etiğindeki merkezi kavram, ödev veya iyi sonuçlar yerine erdemdir (Van Zyl, 2019: 12). Erdem etiğinin başlangıcı antik döneme uzanır. Sokrates ve Platon etiğin konusu olarak erdemlere odaklanmış ve temel erdemleri inceleyerek erdem teorisine katkılarda bulunmuş olsalar da (Pence, 2000: 251-252), sistematik ve geniş çaplı bir erdem teorisi geliştirmesi nedeniyle antik dönemde konuyla ilgili en önemli görüşün **Aristoteles'in erdem etiği** olduğu söylenebilir. Aristoteles insanların gerçek amacının ya da en yüksek iyinin *eudaimonia*, yani iyi yaşamın tam olarak gerçekleşmesi olduğunu düşünür. Bu amaca erişmek için, insanlar doğal ve kendilerine özgü işlevi, yani akla uygun şekilde yaşamayı yerine getirmelidirler. O, böyle bir hayatın mükemmel erdem ile mümkün olabileceğini ileri sürer. Erdemler, hem insan varlıklarının iyi olmasını hem de iyi hayatı elde etmesini sağlar. Bir erdem, istikrarlı bir şekilde, yetkinlik modeline göre hissetmek ve eylemde bulunma eğilimidir. Aristoteles, entelektüel ve ahlaki erdemleri birbirinden ayırır. Entelektüel erdemler teorik bilgelik (*sophia*), pratik bilgelik (*phronesis*) ve benzerlerini içerir ve tıpkı mantık ve matematiğin öğrenilebileceğine gibi öğrenilebilir. Öte yandan ahlaki erdemler cesaret, yardımseverlik, dürüstlük vb. gibi erdemlerdir ve onlar diğerlerinden farklı olarak sadece pratik yoluyla öğrenilebilir. Ahlaki bir erdem, eksiklik ve aşırılığın arasındaki orta noktadır. Örneğin cesaret, gözükaralık aşırılığı ile korkaklık eksikliği arasındaki orta noktadır (Vaugn, 2016: 136-137).

Ortaçağda Aristotelesçi filozoflar tarafından belirli bir derecede geliştirilse de sonrasında çağdaş döneme kadar uzun bir süre gündemde

olmayan erdem etiğine ve erdemlere yönelik ilginin Elizabeth Anscombe ile ("Modern Moral Philosophy", 1958) 20. Yüzyılda canlanmaya başladığı söylenebilir. Anscombe, ahlaki dilimizin, özellikle de ahlaki ödev (*moral duty*), ahlaken doğru, yanlış ve yükümlülük kavramlarının, evrensel yasalar olarak Yahudi-Hıristiyan etik anlayışından kaynaklandığını ve ilahi bir yasa koyucunun varlığını varsaydığını; zaman içinde, böyle bir yasa koyucunun var olduğu fikri reddedilse de insanların bu kavramları kullanmaya devam ettiklerini; dolayısıyla bu kavramların daha önce mantıklı olsalar da, bugün anlaşılmaz ve zararlı olduklarını; bu bakımdan onları tamamen terk etmemiz ve bunun yerine eylemleri erdemli veya erdemsiz (*vicious*) olarak değerlendirmemiz gerektiğini ileri sürdü (Van Zyl, 2019: 5-6, 13; Pence, 2000: 250-251). Daha sonra Philippa Foot (*Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*, 1978), John McDowell ("Virtue and Reason.", 1979), Alasdair MacIntyre (*After Virtue*, 1984) ve Rosalind Hursthouse ("Virtue Theory and Abortion", 1991) gibi filozoflar, Anscombe'un belirtilen görüşünü benimseyerek, erdemlere ve iyi bir hayat yaşama fikrine odaklanan antik Yunan geleneğine dönüş çağrısında bulundular (Van Zyl, 2019: 6-7). Böylece **çağdaş erdem etiği** geleneği ortaya çıkmaya başladı. Çağdaş erdem etikçileri, saf bir ödev-temelli ahlakın, ahlaki yaşamın kısır, tek boyutlu bir anlayışını temsil ettiğine inanır; belirli ilkelere veya ahlaken doğru eylem kurallarına bağlı kalmaktan ziyade karakter ve erdemler üzerinde durur. Onlar ahlaken doğru olanla ilgilenseler de, ahlaki yükümlülükleri erdemlerden çıkartmaya çalışır. Ayrıca erdemleri geliştirmenin yalnızca ahlaki bir gereklilik olmadığını; insanın gelişmesini ve iyi yaşamı sağlamanın tek yolu ya da yollarından biri olduğunu kabul ederler. Yine onlar, ödev-temelli ahlakın ihmal ettiğini düşündükleri faktörlerin, yani güdülerin, duyguların, niyetlerin ve ahlaki bilgeliğin hesaba katılması gerektiğini savunur. Ahlaki davranmanın, sevgi ve sempati gibi öğeleri içermediğini düşünen —örneğin Kant etiği gibi— etiklere karşı çağdaş erdem etikçileri, bu tür motivasyonlarla eylemde bulunmanın önemine vurgu yapar (Vaugn, 2016: 136-138). Temel olarak çağdaş erdem etiğinin üç versiyonundan söz edilebilir.

Çağdaş erdem etiğinin türlerinden biri **eudaimoniacı erdem etiği**dir (*eudaimonistic virtue ethics*). Bu versiyonun içinde en büyük grubu, önemli savunucularının Julia Annas (*The Morality of Happiness*, 1993; *Intelligent Virtue*, 2011), Rosalind Hursthouse (*On Virtue Ethics*, 1999) ve Daniel Russell (*Practical Intelligence and the Virtues*, 2009; *Happiness for Humans*, 2012) olduğu Aristotelesçi erdem etikçileri oluşturur. Aristotelesçi erdem etiği, 'insanlar için *en iyi* yaşam nedir?' sorusunu cevaplamaya çalışır. Erdemler, bizim bir insan varlığı olarak iyi yaşamamızı mümkün kılan kişilik özellikleridir ve onları tanımlamak için insan doğası hakkında, bizi bitkilerden ve diğer hayvanlardan ayıran şey hakkında düşünmemiz

gerekir. Aristotelesçi erdem etikçilerinin bu konudaki görüşü, akıl yürütme kapasitesinin insanların ayırt edici özelliği olduğudur. Biz sadece içgüdü, his veya arzu yerine akılla hareket edebilir ve duygularımızı ve arzularımızı akılla şekillendirebiliriz. Erdemli bir insan, erdemli olarak nasıl yaşayacağı ve davranacağıyla ilgili iyi düşünmeyi içeren, pratik bilgeliğe sahiptir. İnsanlar için iyi ya da mutlu bir yaşam, erdemlerin, doğru nedenler, duygular ve tutumlarla doğru eylemleri meydana getirdiği erdemli bir yaşamdır. Aristotelesçi erdem etikçileri eylemleri erdem ve erdemsizlik açısından değerlendirerek, doğru eylemin erdemli bir kişinin belirli bir durumda yapacağı şey olduğunu ileri sürer (Van Zyl, 2019: 14-15).

Çağdaş erdem etiğinin bir diğer versiyonu **fail-temelli erdem etiği**dir (*agent-based virtue ethics*). Fail-temelli erdem etiği, bir insanı iyi ya da takdir edilesi yapan şeyin iyi iç durumlara (*inner states*) sahip olduğu düşüncesini benimser. Bu görüşe göre, insanların başarmak için belirledikleri şeyleri gerçekten gerçekleştirip gerçekleştirmedikleri veya eylemlerinin bir dizi ahlaki kurala uygun olup olmadığı önemli değildir. Aksine onların, doğru türde inançlara, değerlere, tutumlara ve duygulara sahip olmaları önemlidir. Dolayısıyla erdem (ya da erdemli motivasyon) temel önemdedir. Önemli olan failin erdemli iç durumlara sahip olmasıdır. Fail-temelli erdem etiğinin en önemli savunucusu Michael Slote'tur (*Morals from Motives*, 2001; *Moral Sentimentalism*, 2010). Slote, birisini takdir edilesi yapan şeylerin, şefkat, bakım, yardımseverlik gibi "sıcak" ("warm") iç durumlar tarafından motive edilmeleri olduğunu ileri sürer. Buna göre, eylemler, erdem tarafından motive edilip edilmediklerine bağlı olarak değerlendirilir (Van Zyl, 2019: 15).

Çağdaş erdem etiğinin son versiyonu ise **çoğulcu erdem etiği**dir (*pluralistic virtue ethics*). Eudaimoniacı erdem etikçileri, erdemi *eudaimonia* için gerekli bir özellik olarak tanımlarken, fail-temelli erdem etikleri onu iç durumlar olarak tanımlarlar. Bu anlamda, her iki yaklaşım da tekçidir. Çoğulcu erdem etikçileri ise, bu görüşlere karşı, tek bir erdem zemini olduğu görüşünü reddeder. Christine Swanton (*Virtue Ethics: A Pluralistic View*, 2003) bu görüşün önde gelen savunucularından biridir. Swanton, dünyanın taleplerine iyi yanıt verme eğilimi olarak erdemin geniş bir tanımını verir ancak bir özelliği erdem yapan şeyin, yani dünyanın taleplerine iyi yanıt vermenin (*respond well*) farklı şekillerde olabileceğini ileri sürer. Örneğin şefkat erdemi, bir kişinin acı çekmesine iyi yanıt vermeyi içerir ve bu, bakım, ilgi ve acıyı hafifletme arzusu gibi belirli duygulara sahip olmayı içerirken, karşıt olarak adalet erdemi, sıcak duygularla yanıt vermeyi değil sadece adalet kurallarına saygı duymayı veya bunlara bağlı kalmayı gerektirir. Swanton, her erdem için pratik bilgeliğin gerekli olduğu görüşünü de reddeder. Ona göre bazı erdemler söz konusu olduğunda, iyi yanıt vermek bilgi veya akıl gerektirirken, diğer

bazı erdemlerde rasyonellikten ziyade yaratıcılık gerekir. Swanton, bir şeyi ahlaken doğru eylem yapanın ne olduğu konusunda da çoğulcu bir görüş önerir. O, eylemlerin erdemli olmaları ve ilgili erdemlerin hedeflerine ulaşmaları halinde ahlaken doğru olduğunu ileri sürer. Örneğin o, başkalarının acılarına yanıt verirken, ilgili olduğu şefkat ve iyilikseverlik erdemlerinin hedeflerine ulaşmayı başarırsa (yani, onların acılarını anlama ve kişisel iyileri için bir ilgili içeriyorsa) o eylemin ahlaken doğru olduğunu benimser (Van Zyl, 2019: 15-16).

1.2. Ahlaken Doğru Teorileri ve Sonuççu-Olmayan Teoriler

Normatif etikteki diğer yaklaşım, erdemler yerine eylemlere odaklanır. Bir eylem ahlaki olarak değerlendirildiğinde, öncelikle onun zorunlu (*obligatory*), ahlaken doğru (*right*)/isteğe bağlı (*optional*) ya da yanlış (*wrong*) olup olmadığıyla ilgilenilir. Bunlar genellikle, Yunanca 'ödev' anlamına gelen 'deon' teriminden, deontik kavramlar (*deontic concepts*) veya deontik kategoriler (*deontic categories*) olarak adlandırılır (Timmons, 2012: 7). Normatif etiğin ahlaken doğru, yanlış ve yükümlü olunan eylem gibi kavramlarını temele alan ahlaken doğruluk ya da yükümlülükle ilgili sorular kümesi, temel olarak şu soruları içerir: Ahlaken doğru, yanlış ve yükümlü olunan, basit bir temel ilkeler kümesiyle anlaşılabilir midir? Eğer anlaşılabilirse, ne tür eylemler ahlaken doğru, yanlış ve zorunludur? Başka bir ifadeyle ahlaken doğru, yanlış ve yükümlü olunan hakkındaki temel ilkeler nelerdir ve neden? (Gensler, 2011: 3; Copp, 2006: 4-5; Gensler, 2004: 1; Suikkanen, 2015: xvi; Darwall, 1998: 9) Bu soruların temelde cevap aradığı, eğer varsa, ahlaken doğru, yanlış ve yükümlü olunan eylemle ilgili ilkelerin sistematik açıklaması ve onların temellendirilmesidir (Deigh, 1999: 286-287). Belirtilen üç kavramdan biri için verilen bir ilke, diğerleri için de bir ilkeye dönüştürülebileceğinden, bir **ahlaken doğru teorisi**nin (*theory of right*) ya da bir **yükümlülük teorisi**nin (*theory of obligation*) hedefi, tekil durumlarda eylemlerle ilgili kararlar verirken ve yargılar oluştururken bize rehberlik edecek bir ahlak kıstası ya da ahlak ilkesi veren, 'Bir eylem ancak ve ancak … ise ahlaken doğrudur.', 'Bir eylem ancak ve ancak … ise ahlaken zorunludur.' ya da 'Bir eylem ancak ve ancak … ise ahlaken yanlıştır.' ifadelerindeki boşlukları dolduracak; ahlaken doğruluk, yanlışlık ya da zorunluluk hakkında zorunlu ve yeterli bir koşul bulmak ve onu temellendirmektir denilebilir (Feldman, 2012: 36-38; Frankena, 1973: 12).

Şaşırtıcı olmayacak şekilde, felsefe tarihinde çok sayıda ahlaken doğru ya da yükümlülük teorisi vardır. Bu teoriler farklı şekilde sınıflandırılmışlardır. Onlar, felsefeciler tarafından, eski bir terminolojiyle, teleolojik-olmayan (*non-teleological*) (ya da deontolojik (*deontological*)) ile teleolojik (*teleological*) olarak; daha yeni bir terminolojiyle sonuççu-

olmayan (*non-consequentialist*) ile sonuççu (*consequentialist*) olarak iki türe ayrılır (Petit, 2000: 230-231; Frankena, 1973: 14-15). **Sonuççu-olmayan teoriler** (*non-consequentialist theories*), sonuççu teorilerin ileri sürdüğü gibi bir eylemi ya da kuralı ahlaken doğru yapanın, onun sadece meydana getirdiği iyilik ile belirlenemeyeceğini ya da sadece böyle belirlenemeyeceğini; bir eylemi ahlaken doğru kılacak —eylemin kendisinin belli özelliklere sahip olması veya Tanrı ya da devlet tarafından emredilmesi vb. gibi— başka faktörlerin de olabileceğini iddia eder (Frankena, 1973: 15). Böylece bu tür teorilerin iyiyi, ahlaken doğruluk üzerinden tanımladıkları ve onların ahlaken doğruya iyi karşısında öncelik verdikleri genellikle söylenir.

Felsefe tarihinde sonuççu-olmayan birçok normatif etik teorisinden bahsedilebilir. En eski sonuççu-olmayan teorilerden biri **ilahi emir teorisi** (*divine command theory*) ya da ilahi iradecilik (*theological voluntarism*) adı verilen görüştür (Murphy, 2019). Teori, bir eylemin, ancak ve ancak Tanrı onu emretmiş ise ahlaken zorunlu olduğunu ileri sürer (Timmons, 2012: 24). Yakın dönemde Robert Adams ("A Modified Divine Command Theory of Ethical Wrongness", 1973) teorinin gelişmiş bir versiyonunu ortaya koymuştur. Yine kökeni eskiye dayanan bir başka sonuççu-olmayan teori **doğal yasa teorisi**dir (*natural law theory*). Teorinin en önemli versiyonu Thomas Aquinas tarafından (*Summa Theologica*, 1266-1273) geliştirilmiştir. Teori, genel olarak, ahlaken doğru eylemin, akli olarak bulunabilecek, doğanın gerektirdiği eylem olduğunu, çünkü Tanrı tarafından yaratılan, insanlık da dahil olmak üzere doğal dünyanın, her şeyin uygun yeri ve amacı olduğu rasyonel bir düzen olduğunu iddia eder (Vaughn, 2016: 71-72). Onun önemli çağdaş bir versiyonu John Finnis tarafından (*Natural Law and Natural Rights*, 1980) ortaya konulmuştur. Aquinas'ın her insanın amacının kendini gerçekleştirme olduğunu belirtmesine benzer olarak Finnis de her insanın amacının insani gelişim (*human flourishing*) olduğunu iddia eder ve bu gelişime katkıda bulunan insanın yedi temel iyisinin ya da yönünün hayat, bilgi, oyun, estetik deneyim, arkadaşlığın sosyalliği, pratik makullük ve din olduğunu iddia eder (Spinello, 2005: 1119). Bir başka sonuççu-olmayan teori, **sözleşmecilik** (*contractarianism*) ya da toplumsal sözleşme teorisi (*social contract theory*) olarak adlandırılan teoridir. Geleneksel versiyonunda Hobbes'un önemli savunucusu olduğu (*Leviathan*, 1651) teoriye göre, bir eylemin ahlaken doğruluğu ya da yanlışlığı, onun, eşit taraflar arasındaki sözleşmenin ilkelerine uyup uymamasına bağlıdır. Buradaki tarafların akli olarak ilkeleri seçimleri kişisel-çıkara (*self-interest*) yöneliktir (Darwall, 2003: 1).

Felsefe tarihinin en önemli sonuççu-olmayan normatif etik teorisininse Immanuel Kant tarafından geliştirilmiş (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785; *Kritik der praktischen Vernunft*, 1787 vd.) **Kant etiği** olduğu

söylenebilir. Kant, bilindiği gibi, kategorik buyruk (*kategorischer Imperativ*) adını verdiği tek bir ilkenin ahlaken doğru eylemin temel ilkesi olduğunu düşünmüştür. Öte yandan o, bu buyruğun üç temel formülasyonunu vermiştir: (1) "[A]ncak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun." (Kant, 2002 [1785]: 38) (2) "[H]erdefasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda bir amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun." (Kant, 2002 [1785]: 46) (3) "[K]endilerini aynı zamanda yasalar yapabilecek olan maksimlere göre eylemde bulun" (Kant, 2002 [1785]: 54). Kant'ın kategorik buyruğunun bu versiyonları, daha önce belirttiğimiz ahlak ilkesi formülasyonuna uygun bir formülasyonla şu şekilde ifade edilebilir: (1) "Bir eylem ancak ve ancak, eylemin öznesi, eyleminin maksiminin genelleşmiş biçiminin bir doğa yasası olmasını tutarlı bir şekilde isteyebiliyor ise ahlaken doğrudur." (Feldman, 2012: 157) (2) "Bir eylem ancak ve ancak, bir insan yaptığı işte başka bir insana salt araç olarak davranmaktan uzak durduğu takdirde ahlaken doğrudur." (Feldman, 2012: 179) (3) "Bir eylem ancak ve ancak, eylemin öznesi o işi yaparken bir yasaya özerk olarak uyuyorsa ahlaken doğrudur." (Feldman, 2012: 196)

Kant etiği, kendisinden sonra gelen bazı normatif etik görüşleri etkilemiştir. **Anlaşmacılık** (*contractualism*) olarak adlandırılan teorinin köklerinin Kant'ın görüşlerine dayandığı ileri sürülür. Bu görüş bir eylemin ahlaken doğruluğunu ya da yanlışlığını, eşit taraflar arasındaki anlaşmanın ilkelerine uyup uymamasına bağlı görür. Ama öte yandan o, sözleşmecilikten farklı olarak, ahlaki eşitler arasında makul bir karşılıklılık veya hakkaniyet (*fairness*) idealini benimser (Darwall, 2003: 1). Yakın dönemde John Rawls (*A Theory of Justice*, 1971), Kant'ı kendi anlaşmacı görüşleri için önemli bir kalkış noktası olarak kullanmıştır (Feldman, 2012: 201). Rawls'a göre ahlaken yanlış eylemler, uygun şekilde yapılmış bir toplumsal sözleşmedeki insanların kabul edeceği ilkeler tarafından yasaklanacak eylemlerdir (Alexander ve Moore, 2016: 2.3). Daha sonra T. M. Scanlon (*What We Owe to Each Other*, 1998) da önemli bir anlaşmacılık versiyonu ortaya koymuştur. Ona göre, ahlaki açıdan yanlış eylemler, uygun şekilde yapılmış bir toplumsal sözleşmedeki insanların "makul bir şekilde reddedemeyeceği" ilkeler tarafından yasaklanacak eylemlerdir (Alexander ve Moore, 2016: 2.3). Anlaşmacılık dışında Jürgen Habermas'ın söylem etiği (*discourse ethics*) de Kant'ın etik görüşlerine çok şey borçludur (Bohman ve Rehg, 2017: 3.4). Normatif etikte Kantçı yaklaşım sergileyen yakın dönemli isimlerden biri olarak Christine Korsgaard'ın (*Creating the Kingdom of Ends*, 1996) adı belirtilebilir. Yakın zamanda Derek Parfit (*On What Matters*, 2 cilt, 2011) Kant'ın görüşü ile kural-faydacılığının bir sentezini yapmayı denemiştir (Johnson ve Cureton, 2019).

Ahlaken doğru teorilerinin diğer büyük kümesi ise, belirtildiği gibi, bir sonraki bölümümüzün ve çalışmamızın temel konusunu oluşturacak olan sonuççu teoriler ya da sonuççuluktur.

2. SONUÇÇULUK ve SPESİFİK TÜRLERİ

2.1. Sonuççuluk Nedir?

İlk olarak G. E. M. Anscombe'un "Modern Moral Philosophy" (1958) adlı makalesinde kullanılmış görünen (Slote, 2001: 304) "sonuççuluk" terimi, o zamandan beri felsefeciler tarafından sadece bir ahlaken doğru teorisi olarak ya da geniş bir teoriler kümesini kapsayan bir ahlaken doğru teorisi olarak değil, farklı anlamlarda kullanılmış ve bu konuda felsefeciler arasında bir uzlaşım günümüze kadar sağlanamamıştır. Hatta bazı felsefeciler "sonuççuluk" teriminin tüm çeşitli kullanımlarını kapsayan gerekli ve yeterli koşullarının olmadığını düşünmekte; terimin, klasik faydacılığın herhangi bir soyundan söz etmek için aile benzerliği terimi olarak kullanılıyor gibi göründüğünü düşünmektedir (Portmore, 2011: 143).

Terimin genişten dara önemli kullanımlarından bazılarına baktığımızda, sonuççuluk, en geniş olarak, sadece eylemler değil aynı zamanda güdüler, karakter özellikleri ve diğer bazı şeyler de sonuçları açısından doğrudan değerlendirilebileceğinden, eylemlerle sınırlı olmayan bir teori olarak görülebilir. Örneğin R. M. Adams tarafından geliştirilen güdü faydacılığı (*motive utilitarianism*) görüşü ("Motive Utilitarianism", 1976), eylemleri neyin doğru kıldığı hakkında hiçbir şey söylemese de, bir güdünün iyiliğinin, onun genel sonuçlarının ne kadar iyi olduğuna bağlı olduğunu ileri sürer (Adams, 1976: 467-481). En geniş olan bu anlamıyla sonuççuluk, normatif özelliklerin yalnızca sonuçlara bağlı olduğu görüşüdür (Sinnott-Armstrong, 2019: 2. bölüm).

Sonuççuluk, ikinci olarak, eylemlerle sınırlı ama yine oldukça geniş olarak, yukarıda belirttiğimiz gibi, erdem etiği ve sonuççu-olmayan teorilerin yanında üçüncü temel normatif etik teoriler ailesi olarak görülebilmektedir. Bu anlamıyla sonuççuluk, bir eylemin ahlaken doğru olup olmadığını, sadece o eylemin ya da o eylemin arkasındaki güdü ya da genel bir kural gibi bir şeyin sonuçlarına bağlar (Sinnott-Armstrong, 2019: 2. bölüm).

Üçüncü olarak "sonuççuluk" bazı felsefeciler tarafından, hazcı olmayan faydacılık versiyonlarını belirtmek için kullanmaktadır (West, 2013: 5262). Başka bir ifadeyle bu felsefeciler, sonuççuluğu hemen hemen tüm faydacı teoriler ailesini içeren bir küme olarak görüp, "faydacılık" terimini, iyi ya da değeri sadece haz olarak gören teorilere gönderme

yapmak için kullanır (West, 2013: 5262) ve hazla birlikte ya da haz dışında diğer şeylerin iyi olduğunu düşünenleri "faydacı" olarak değil "sonuççu" olarak adlandırır (Slote, 2001: 305).

Dördüncü olarak "sonuççuluk" daha dar ve spesifik bir anlamda kullanılır. Bazı felsefeciler sonuççuluğu, bir eylemin doğruluğunun, en azından onun sonuçlarının, fail için mevcut herhangi bir alternatif eylemin sonuçları kadar iyi olup olmadığına bağlı olduğunu benimseyen bir teori olarak, çoğunlukla "eylem-sonuççuluğuna" (*act-consequentialism*) gönderme yapmak için kullanır (Slote, 2001: 304).

Son olarak bazı felsefeciler sonuççuluğu, değer yönü eksik bir ahlaken doğru teorisi olarak görürler. Onlara göre sonuççuluk tam bir ahlaken doğru teorisi değildir; çünkü o bize iyiliği getirecek şekilde eyleme bulunmamızı söyler ama iyiliğin ne olduğunu söylemez. Dolayısıyla, ona ancak bir değer teorisi eklenirse o tam bir etik teoriye dönüşmüş olur (Shaw, 2006: 10).

Bu çalışmada bizim kullanacağımız anlamıyla sonuççuluk, eylemlerle sınırlı ama yine oldukça geniş olarak, sonuççu-olmayan teorilerin karşısındaki temel bir ahlaken doğru teorileri ailesini ifade eder. Bu anlamıyla sonuççu teoriler, iyiliği birincil kılan, ödev veya erdem gibi diğer ahlaki kavramları, değeri geliştirme açısından açıklayan bir ahlaken doğru ya da yükümlülük teorileri kümesi olarak anlaşılabilir. Yine bu anlamıyla sonuççuluk, sonuçlarına bakılmaksızın bazı eylemlerin doğru veya yanlış olduğunu savunan sonuççu-olmayan teorilere karşıttır. Sonuççu-olmayan teoriler, birincil değerlendirme nosyonu olarak doğru eylemi alır ve eylemleri ürettikleri iyiden ya da değerden bağımsız olarak zorunlu, yanlış veya izin verilmiş olarak anlar. Sonuççulukta da ödevler için bir yer vardır, ancak o ödevleri temel olarak değil, faydalı uygulamalarından türetilmiş olarak görür. O, iyiyi birincil olarak alır ve ahlaken doğru eylemi, iyiyi meydana getiren eylem olarak tanımlar. Bu nedenle o, sonuççu-olmayan teoriler kümesiyle karşıtlık teşkil eder (West, 2013: 5262; Brink, 2006: 381).

Giriş kısmında belirttiğimiz gibi, sonuççu teoriler belirli konular bağlamında, spesifik olarak farklı türlere ayrılır. Bu bölümün sonraki kısımlarında bazı temel spesifik sonuççuluk türleri incelenmeye çalışılacaktır.

2.2. Taraflı ve Tarafsız Sonuççuluk

Spesifik olarak sonuççu teoriler, bir failin, kimin çıkarını, refahını ya da iyisini meydana getirmekle ilgilenmesi gerektiği bağlamında temel olarak ikiye ayrılır. **Taraflı sonuççuluk** (*partial consequentialism*) ya da evrensel-olmayan sonuççuluk (*non-universal consequentialism*), bir failin herkesin iyisini geliştirmekle ilgilenmesinin doğru olmadığını ileri sürer.

Onun bir türü, bir failin temel olarak (*intrinsically*) sadece kendi refahını geliştirmekle ilgilenmesi gerektiğini benimseyen etik benciliktir (*ethical egoism*) (Brink, 2006: 382). Etik bencilik, çok genel olarak, bir eylem ya da eylemin bağlı olduğu kuralın, eylemin failine, en az alternatif bir eylem ya da eylem kuralı kadar, kötüye kıyasla daha büyük bir oranda iyi meydana getiriyorsa ahlaken doğru olduğunu ileri sürer. Bu görüşün felsefe tarihinde temel savunucuları Epikuros, Hobbes ve Nietzsche'dir (Frankena, 1973: 15). Öte yandan etik benciliğin zıttı olan etik özgecilik (*ethical altruism*) de taraflı sonuççuluk içinde yer alabilir. Bu görüş de, genel olarak, ahlaken doğru eylemin ya da kuralın, eylemin failinin *haricindeki* insanların iyiliğini bir şekilde sağlayan eylem ya da kural olduğunu ileri sürer (Frankena, 1973: 16).

Tarafsız sonuççuluk (*impartial consequentialism*) ya da evrensel sonuççuluk (*universal consequentialism*) ise, bir failin, sadece kendinin, belirli bir toplumunun üyelerinin veya herhangi bir sınırlı grubun aksine herkesin çıkarını geliştirmekle ilgilenmesi ve arttırması konusunda eşit ilgiyi göstermesi gerektiğini (Brink, 2006: 382) ya da ahlaki doğruluğun tüm insanlar veya hissedebilen varlıklar (*sentient beings*) için olan sonuçlara bağlı olduğunu (Sinnott-Armstrong, 2019: 1. bölüm) ileri süren görüştür. Klasik faydacılık —ya da bazen adlandırıldığı gibi etik evrenselcilik (*ethical universalism*) (Frankena, 1973: 15)— muhtemelen tarafsız sonuççuluğun en bilindik şeklidir (Brink, 2006: 382). Örneğin J. S. Mill, açık olarak, kendi ve başkalarının mutluluğu arasında, faydacılığın kişiden kesinlikle bir seyirci kadar tarafsız (*impartial*) olmasını beklediğini belirtmiştir (Mill, 1863: 24).

2.3. Refahçı ve Refahçı-Olmayan Sonuççuluk

Sonuççu teoriler, değer konusunda neyi benimsedikleriyle ya da hangi değer teorisini kabul ettikleriyle ilgili olarak da temel olarak iki spesifik türe ayrılırlar. **Refahçı sonuççuluk** (*welfarist consequentialism*), değer teorisi olarak refahı (*welfare*) benimseyen sonuççuluktur (Sinnott-Armstrong, 2019: 3. bölüm). Bu noktada, doğal olarak neyin refah olduğu sorusuna göre, refahçı sonuççuluk da kendi içinde ayrılmaktadır. Refahı, haz olarak gören refahçı sonuççuluk türü, **hazcı sonuççuluk** (*hedonistic consequentialism*) olarak adlandırılır. Jeremy Bentham, J. S. Mill ve Henry Sidgwick gibi klasik faydacıların dışında böyle bir sonuççu görüşü benimseyen felsefecilerden biri olarak C. I. Lewis (*An Analysis of Knowledge and Valuation*, 1946) gösterilebilir (West, 2013: 5269). Öte yandan hazcı sonuççuluk da yine hazzı nasıl anladığına göre kendi içinde ayrılır. Haz, örneğin, Benthamcı nicelikçi hazcılık (*quantitative hedonism*), Millci nitelikçi hazcılık (*qualitative hedonism*) ya da yakın zamanda ortaya konulan Feldman'ın tutumsal hazcılığı (*attitudinal hedonism*) gibi farklı

şekillerde anlaşılabilir (Sinnott-Armstrong, 2019: 3. bölüm). Diğer bazı refahçı sonuççular ise refahı, bir kişinin arzularının ya da tercihlerinin yerine gelmesi olarak görür (Hooker, 2010: 446; Brink, 2006: 381-382). Böyle bir değer anlayışı benimseyen sonuççuluk biçimi, **tercih sonuççuluğu** (*preference consequentialism*) ya da arzu-gerçekleştirme sonuççuluğu (*desire-satisfaction consequentialism*) olarak adlandırılabilmektedir (Sinnott-Armstrong, 2019: 3. bölüm). Bu tür bir teoriye örnek olarak, John Rawls tarafından (*A Theory of Justice*, 1971) faydacılık eleştirisinde kullanılan faydacılık yorumu verilebilir (West, 2013: 5261).

Refahçı-olmayan sonuççuluk (*non-welfarist consequentialism*) ise, değer teorisi olarak refahı benimsemeyen ya da sadece refahı benimsemeyen sonuççuluktur. Bu görüşte olan sonuççular, bazı şeylerin refah üzerindeki etkisinden bağımsız olarak değerli olduğunu savunur. Örneğin onlar, daha fazla eşitlik ve güzelliğe sahip bir dünyanın, böyle olmayana göre, hiç kimse farkında olmasa ve hiçbir bireyin hayatını daha değerli kılmasa bile, temel olarak (*intrinsically*) daha iyi olduğu düşünebilir (Shaw, 2006: 11). Bu görüşü savunanlar böylece kişisel-olmayan (*impersonal*) iyiler olduğunu benimsemiş olur (Brink, 2006: 382). Refahçı-olmayan bir sonuççuluk türü, **mükemmeliyetçi sonuççuluk** (*perfectionist consequentialism*) ya da Aristotelesçi kökenlerine bağlı olarak adlandırıldığında eudaimonistik sonuççuluktur (*eudaemonistic consequentialism*) (Sinnott-Armstrong, 2019: 3. bölüm). Böyle bir sonuççuluk türüne örnek olarak, kendini böyle nitelendirmemiş olsa da, kendinden önceki klasik faydacılar gibi hazcı bir temel değer teorisi değil, haz dışında ahlaki erdem ve diğer insan mükemmelliklerinin de elde edilecek iyiler arasında olduğunu ileri süren Hastings Rashdall'ın görüşü (*The Theory of the Right and the Good*, 1907) verilebilir (West, 2013: 5269; Driver, 2014: 4. bölüm). Refahçı-olmayan başka bir sonuççu görüş, **çoğulcu sonuççuluk** (*pluralist consequentialism*) olarak adlandırılabilmektedir (De Lazari-Radek ve Singer, 2017: 52). Böyle bir sonuççuluk, tüm değerlerin tek bir zemine indirgenebileceğini inkar ederek, çoğulcu bir temel değer teorisi benimser. Bu tür bir görüşün bir örneği olarak, haz dışında bilgi ve güzellik gibi şeylerin de temel değeri olduğunu iddia eden G. E. Moore'un "ideal faydacılık" (*ideal utilitarianism*) olarak adlandırdığı görüşü gösterilebilir (Sinnott-Armstrong, 2019: 3. bölüm).

2.4. Doğrudan ve Doğrudan-Olmayan Sonuççuluk

Sonuççu teoriler, eylemler bağlamında, eylemin ahlaki nitelikleriyle sonuçlar arasındaki ilişki hakkında neyi benimsediklerine göre de spesifik olarak iki temel türe ayrılır. **Doğrudan sonuççuluk** (*direct consequentialism*), genel olarak, bir şeyin ahlaki niteliklerinin sadece o eylemin sonuçlarına bağlı olduğunu savunur. Örneğin güdülerle ilgili

doğrudan bir sonuççu, bir güdünün ahlaki niteliklerinin bu güdünün sonuçlarına bağlı olduğunu; erdemlerle ilgili doğrudan bir sonuççu, bir karakter özelliğinin ahlaki niteliklerinin bu karakter özelliğinin sonuçlarına bağlı olduğunu iddia eder. Eylemler bağlamında da doğrudan bir sonuççu, bir eylemin ahlaki niteliklerinin, o eylemin sonuçlarına bağlı olduğunu savunur (Sinnott-Armstrong, 2019: 1. bölüm). En bilinen doğrudan sonuççuluk biçimi **eylem sonuççuluğu**dur (*act consequentialism*) (Brink, 2006: 383). Bu yaklaşımın başta gelen temsilcileri, faydacı ölçütün, her bir bireysel eyleme tek tek doğrudan uygulanacağını ileri süren Jeremy Bentham (*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789), Henry Sidgwick (*The Methods of Ethics*, 1874), G. E. Moore (*Principia Ethica*, 1902) ve J. J. C. Smart ("An Outline of a System of Utilitarian Ethics", 1973) gibi eylem faydacı (*act utilitarianist*) filozoflardır (Slote, 2001: 304-305; West, 2013: 5263-5264, 5269-5270).

Doğrudan-olmayan sonuççuluk (*indirect consequentialism*) ise, bir şeyin ahlaki niteliklerinin o şey dışında başka bir şeyin sonuçlarına bağlı olduğunu savunur. Eylemlerle ilgili doğrudan-olmayan sonuççuluk, bir eylemin ahlaken doğruluğunun, o eylemin dışında bir şeyin sonuçlarına bağlı olduğunu ileri sürer. Doğrudan-olmayan sonuççuluğun birçok alt türü vardır. Bu görüşün faydacı versiyonlarından bazıları R. F. Harrod ("Utilitarianism Revised", 1936), S. E. Toulmin (*An Examination of the Place of Reason in Ethics*, 1950), Jonathan Harrison ("Utilitarianism, Universalization, and Our Duty to be Just", 1952-3), P. H. Nowell-Smith (*Ethics*, 1954) ve Marcus Singer (*Generalization in Ethics*, 1961) gibi filozoflar tarafından ileri sürülmüştür (West, 2013: 5269). Doğrudan-olmayan sonuççuluğun en bilinen alt türü ise **kural sonuççuluğu**dur (*rule consequentialism*) (Sinnott-Armstrong, 2019: 5. bölüm; Slote, 2001: 305). Böyle bir yaklaşımı savunan faydacı bir teori kural faydacılığını (*rule utilitarianism*) meydana getirir. Richard Brandt (*A Theory of the Good and the Right*, 1979) yakın dönemde önemli bir kural faydacı görüş ileri sürmüştür (West, 2013: 5269).

Bazı sonuççu görüşlerin, belirtilen şekilde nasıl sınıflandırılacağı ise tartışmalıdır. Örneğin J. O. Urmson ("The Interpretation of the Philosophy of J. S. Mill", 1953) gibi bazı felsefeciler J. S. Mill'i doğrudan-olmayan faydacı (*indirect utilitarian*) olarak görürken, bazı felsefeciler ise Mill'in görüşünün hem doğrudan hem de doğrudan-olmayan faydacılık unsurları içeren karmaşık bir teori olduğunu ileri sürer (West, 2013: 5263-5264, 5269).

2.5. Fiili ve Fiili-Olmayan Sonuççuluk

Sonuççu teoriler, eylemin fiili sonucunun mu yoksa fiili-olmayan sonucunun mu dikkate alınacağıyla ilgili olarak da temel olarak iki spesifik

türe ayrılır. **Fiili sonuççuluk** (*actual consequentialism*), bir eylemin fiili/mevcut sonucunun, herhangi bir alternatifinin fiili/mevcut sonucu kadar ya da daha iyi olduğu görülüyorsa, o eylemin ahlaken doğru olduğunu benimseyen sonuççuluk türüdür (West, 2013: 5263). Bu tür bir sonuççuluğu savunanlardan bazılarının G. E. Moore (*Principia Ethica*, 1902; *Ethics*, 1912) ve J. J. C. Smart ("An outline of a system of utilitarian ethics", 1973) olduğu söylenebilir.

Fiili-olmayan sonuççuluk (*non-actual consequentialism*) ise bir eylemin fiili sonucu yerine fiili-olmayan sonucunu göz önüne alır. Fiili-olmayan sonuçlar; öngörülen (*foreseen*), öngörülebilir (*foreseeable*), amaçlanan (*intended*), olası (*probable*) ya da muhtemel (*likely*) sonuçlar gibi farklı şekillerde anlaşılabilir. Bu ayrım, örnekler üzerinden daha kolay aktarılabilir. Diyelim ki birisi, çocuğuna verdiği yemekteki bozukluğu fark etmedi ve bu da çocuğunu hasta etti. Öngörülen (*foreseen*) sonuçlar önemliyse, kişi eyleminin sonucunu öngöremediği için, bu kişinin eylemi ahlaki açıdan yanlış değildir. Ama eğer öngörülebilir (*foreseeable*) sonuçlar önemliyse, kötü sonuçlar öngörülebileceği için, bu kişinin eylemi ahlaki açıdan yanlıştır. Öte yandan yemeğin bozulduğunu bilip onu hasta etmeyeceğini umarak yemeği çocuğuna veren ama onun hasta olmasına neden olan birini düşünelim. Bu kişinin eylemi, öngörülen veya öngörülebilir sonuçlar önemliyse ahlaki açıdan yanlıştır. Ama o çocuğunu hasta etmek istemediği için, bu eylem amaçlanan (*intended*) sonuçlar açısından yanlış değildir. Son olarak, bozuk yemek yemenin insanları hasta yapabileceğini bilmeyen bir çocuğun kardeşine bozuk bir yemek verip onu hasta ettiğini düşünelim. Bu durumda kötü sonuçlar onun tarafından amaçlanmadığı, öngörülmediği ve öngörülemediği için, sonuçlar bu açılardan değerlendirildiğinde, onun eylemi ahlaken yanlış değildir. Ancak sonuçlar, o çocuktan daha fazla bilgi sahibi olan başkaları tarafından öngörülebilir olduğu için; o sonuçlar nesnel olarak muhtemel (*likely*) veya olasıdır (*probable*). Bu nedenle çocuğun bozuk yemeği kardeşine vermesi muhtemel sonuçlar önemliyse ahlaken yanlıştır (Sinnott-Armstrong, 2019: 4. bölüm). Fiili-olmayan bir sonuççuluğu benimsemiş olanlardan biri olarak Jeremy Bentham (*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789) gösterilebilir. Bentham formülasyonunda "eğilim" (*tendency*) kelimesini kullanarak (Bentham, 2000 [1789]: II) fiili değil, öngörülebilirlik ya da olasılık açısından fiili-olmayan bir sonuççuluğu benimsemiş gibi görünmektedir (West, 2013: 5263).

Fiili veya muhtemel sonuçlara odaklanan sonuççuluk türleri genellikle **nesnel sonuççuluk** (*objective consequentialism*) olarak; amaçlanan veya öngörülen sonuçlara odaklanan sonuççuluk türleriyse genellikle **öznel sonuççuluk** (*subjective consequentialism*) olarak adlandırılır (Sinnott-Armstrong, 2019: 4. bölüm).

2.6. Fail-Yansız ve Fail-Göreli Sonuççuluk

Sonuççuluk, tüm failler için aynı olan tek bir sonuç sıralaması olup olmadığı konusunda da ikiye ayrılır. **Fail-yansız sonuççuluk** (*agent-neutral consequentialism*), tüm failler için aynı olan tek bir sonuç sıralaması olduğu savunur (Portmore, 2011: 143; Hooker, 2010: 448). J. S. Mill gibi (*Utilitarianism*, 1863) klasik faydacılar bu yaklaşımını benimseyen felsefecilerdir. Bilinen bir örnek olarak, bir doktorun bir hastasını öldürüp onun organlarını organ bekleyen diğer hastalarına nakletmesi eylemini düşünelim. Böyle bir eyleme sonuççu bir yaklaşımla baktığımızda, bu nakillerin yapıldığı durum ile nakillerin yapılmadığı durumu sonuçlarının iyiliği açısından karşılaştırmamız gereklidir. Böyle bir durumda fail-yansız sonuççuluk, alternatif eylemleri hastaların ya da doktorun değil yansız gözlemcinin bakış açısından değerlendirecektir. Bu durumda, bir gözlemci nakillerin yapıldığı durumun daha iyi ya da daha kötü olduğuna karar veriyorsa, eylemin faili olan doktor da aynı kararı vermelidir (Sinnott-Armstrong, 2019: 5. bölüm).

Fail-göreli sonuççuluk (*agent-relative consequentialism*) ise tüm failler için aynı olan tek bir sonuç sıralaması olduğunu reddederek, her fail için potansiyel olarak farklı sıralamalar olabileceğini ileri sürer (Portmore, 2011: 143; Hooker, 2010: 448). Başka bir ifadeyle o, bir eylemin, ancak ve ancak, eylemin sonuçları *failin bakış açısından* daha az toplam değer içeriyorsa ahlaki açıdan yanlış olduğunu ileri sürer. Mesela yukarıdaki doktor örneğinde, nakillerin yapılması gözlemcinin bakış açısına göre daha iyi bir sonuç meydana getirebilirken, bir fail olarak doktorun bakış açısında göre daha kötü bir sonuç meydana getirebilir. Bu nedenle fail-yansız bakış açısına göre doktorun nakilleri gerçekleştirme eylemi doğru olabilirken, fail-göreli bir bakış açısına göre yanlış olabilir (Sinnott-Armstrong, 2019: 5. bölüm). Fail-göreli sonuççuluğu benimseyen felsefecilerden bazıları olarak Amartya Sen ("Rights and Agency", 1982), John Broome (*Weighing Goods*, 1991) ve Douglas W. Portmore'un ("Can an Act-Consequentialist Theory be Agent-Relative?", 2001; "Position-Relative Consequentialism", 2003) adları verilebilir.

2.7. Toplam, Eşitlikçi, Öncelikçi, Yeterlilikçi ve Hak Etmeci Sonuççuluk

Sonuççu teorilerdeki diğer bir ayrım, sonuçların değerlendirilmesinde önemli olan tek şeyin toplam iyi miktarı mı olduğuna; yoksa iyinin dağılım modelinin de önemli olup olmadığına ve önemliyse nasıl bir dağılım modelinin olması gerektiğine göre yapılır.

Toplam sonuççuluk (*total consequentialism*), ahlaki doğruluğun sadece sonuçların toplam net iyisine bağlı olduğunu benimser

(Sinnott-Armstrong, 2019: 1. bölüm). Klasik faydacılar, bu yaklaşımı savunanlardan bazılarıdır. Onlar, sonuçların yalnızca genel refah açısından değerlendirilmesi gerektiğini savunur (Hooker, 2010: 447). Bu yaklaşıma göre, örneğin eğer toplam refah düzeyi en yükseği olacaksa, çoğu insanın sahip olmazken çok az şanslı insanın son derece büyük miktarlarda iyiye sahip olduğu bir sonuç diğerlerine göre en doğrusu olacaktır. Yani bir kişinin 1000 birim refah elde ederken, 99 kişinin 1 birim refah elde ettiği, dolayısıyla toplamda 1099 birimlik bir refah üreten sonuç; 100 kişinin her birinin 10 birim refah elde ettiği, dolayısıyla toplamda 1000 birimlik refah üreten bir sonuçtan daha tercih edilirdir.

Bir başka görüş, iyilerin dağılımıyla ilgili eşitlikçiliği (*egalitarianism)* benimseyen ve sonuççulukla birleştirildiğinde **eşitlikçi sonuççuluk** (*egalitarian consequentialism*) denilen yaklaşımdır. Bu görüş, bir refah dağılımının diğerlerinin hepsinden daha eşit olduğu gerçeğinin her zaman bu dağılımın lehine bir değerlendirme sayılacağını ileri sürer (Hooker, 2010: 447). Yukarıdaki örneğimizdeki durumda, eşitlikçi sonuççular doğal olarak 100 kişinin 10 birim refah elde ettiği sonucu tercih edeceklerdir. İyilerin dağılımıyla ilgili böyle bir görüşü savunanlardan biri olarak Larry S. Temkin (*Inequality*, 1993) gösterilebilir.

Diğer bir görüş, iyilerin dağılımıyla ilgili öncelikçiliği (*prioritarianism*) savunan ve sonuççulukla birleştirildiğinde **öncelikçi sonuççuluk** (*prioritarian consequentialism*) olarak adlandırılabilen görüştür. Bu yaklaşım, her zaman, daha kötü durumda (*worse-off*) olanlar için olan faydaların daha iyi durumda (*better-off*) olanlar için aynı büyüklükteki faydalardan biraz daha önemli olduğu görüşünü savunur (Hooker, 2010: 447; Sinnott-Armstrong, 2019: 3. bölüm). Derek Parfit ("Equality and priority", 1997) iyilerin dağılımıyla ilgili böyle bir yaklaşımı benimseyenlerden biridir.

Bu konudaki başka bir yaklaşım, iyilerin dağılımıyla ilgili yeterlilikçiliği (*sufficientarianism*) benimser. Sonuççulukla birleştirilen böyle bir görüş **yeterlilikçi sonuççuluk** (*sufficientarian consequentialism*) olarak adlandırılır. Bu görüş, refahı eşitleme veya daha kötü durumda olanlar için faydaları seçme baskısının, herkes refahın bir eşiğinin üzerine çıktığında durduğunu savunur. Yeterlilik eşiğinin nerede olduğuna dair belirsizlik ve tartışma olsa da, bu görüşe göre, herkesin refah düzeyi yeterince yüksekse, bazı insanların diğerlerinden daha yüksek seviyelere sahip olmasında sakıncalı hiçbir şey yoktur (Hooker, 2010: 447-448). Örneğin, 100 kişinin 10 birimlik bir refaha sahip olduğu bir durum yerine, 90 kişinin —yeterli bir refah düzeyi olarak kabul edildiğini varsaydığımız— 5 birimlik refah düzeyine ve 10 kişinin de 55 birim refaha sahip olduğu bir durum daha tercih edilesi olabilir. İyilerin dağılımıyla ilgili böyle bir yaklaşımı ileri sürenlerden bazıları John Skorupski ("Value and Distribution", 1992),

David Miller ("Distributive Justice: What the People Think", 1992) ve Roger Crisp'tir (*Reasons and the Good*, 2006).

Ve son olarak hak etmecilikle (*desertarianism*) birleştirilen sonuççuluk, **hak etmeci sonuççuluk** (*desertarian consequentialism*) olarak adlandırılır. Bu görüş ise diğerlerinden farklı olarak sonuçları insanların hak ettiklerini alıp almadığına göre değerlendirir ve refahtaki hak edilmemiş eşitsizliklerin kötü, hak edilmiş eşitsizliklerinse iyi olduğunu ileri sürer (Hooker, 2010: 448; Sinnott-Armstrong, 2019: 3. bölüm). Böyle bir görüşü savunan felsefecilerden biri Fred Feldman'dır (*Utilitarianism, Hedonism, and Desert*, 1997).

2.8. En Yükseğe Çıkarmacı, Tatmin Edici ve Dereceli Sonuççuluk

Sonuççu teorilerdeki son olarak belirteceğimiz başka bir ayrım, eylemlerin normatif durumlarıyla sonuçlar arasındaki ilişki hakkındadır. **En yükseğe çıkarmacı sonuççuluk** (*maximizing consequentialism* ya da *optimizing consequentialism*) ahlaki doğruluğun, sadece en iyi olan sonuçlara bağlı olduğunu ileri sürer (Sinnott-Armstrong, 2019: 1. Bölüm; Slote, 1984: 140-141). Çoğu eylem faydacılığı versiyonu böyle bir sonuççuluk türünü benimser (West, 2013: 5264). Klasik faydacılık bu görüşün en bilinen örneği olarak görülebilir. Görüşün iddiasını açıklamak için eski ama kısmen işe yarar bir telefonum olduğunu düşünelim. Yenisini almak bana 3000 liraya mal olacak. Öte yandan bu parayla yeni bir telefon almak yerine, bu parayı bir hayır kurumuna bağışlayabilirim. Bu durumda, en yükseğe çıkarmacı sonuççuluk, hayır kurumuna parayı verme eylemimin sonucu, alternatif eylemlerin sonuçları arasında en yüksek iyiyi meydana getiriyorsa, benim hayır kurumuna parayı vermemin ahlaken doğru, daha düşük iyiyi meydana getiren diğer her türlü eylemimin ahlaken yanlış olduğunu söyleyecektir.

Tatmin edici sonuççuluk (*satisficing consequentialism*), en yükseğe çıkarmacı sonuççuluktan farklı olarak mümkün olan en iyi sonucu değil ahlaki olarak yeterince iyi olan sonucu meydana getireni yapmamız gerektiğini benimser (Sinnott-Armstrong, 2019: 6. Bölüm; Slote, 1984: 140). Başka bir ifadeyle bu görüş failden, ilgili değeri en yükseğe çıkartmasını değil, yeterince iyi olan alternatiflerden herhangi birini gerçekleştirmesini talep eder. Fail eğer yeterli fayda yaratanın üzerinde bir durumu, örneğin en yüksek fayda yaratanı seçerse, o zaman onun, ödev-ötesi (*supererogatory*) bir seçim yaptığı düşünülür (Brink, 2006: 384). Yukarıdaki örneğimizi bu yaklaşıma uyarlarsak, tatmin edici sonuççuluk, en iyi sonucu meydana getirmese bile, eğer o yeterince bir iyi meydana getiriyorsa, paramı bir hayır kurumuna vermek yerine kendime daha işe yarar bir telefon almamın ahlaki olarak yanlış olmadığını söyleyebilir.

Bu tür sonuççuluğu savunanlardan biri Michael Slote'tur ("Satisficing Consequentialism", 1984). Tatmin edici sonuççuluğun bir türü, tatmin edici eylem-sonuççuluğu (*satisficing act-consequentialism*) (Hooker, 2010: 449; West, 2013: 5264) iken, diğer bir türü kural sonuççudur. Böyle bir görüşü savunanlardan biri olarak, Brad Hooker (*Ideal Code, Real World: A Rule-Consequentialist Theory of Morality*, 2000) gösterilebilir (West, 2013: 5270).

Dereceli sonuççuluk (*scalar consequentialism*), bir eylem ya da kuralın, diğerlerinden daha fazla iyi meydana getiriyorsa, o ölçüde ahlaki olarak diğerlerinden daha doğru olduğunu ve daha az iyi meydana getiriyorsa o ölçüde daha yanlış olduğunu benimseyen sonuççuluk versiyonudur (Brink, 2006: 383). Başka bir ifadeyle o, eylem ya da kurallar için ahlaken zorunlu (*morally required*), ahlaken isteğe bağlı (*morally optional*) ve ahlaken yanlış (*morally wrong*) gibi değerlendirme kategorilerden vazgeçerek, 'daha doğru', 'daha az doğru' gibi dereceli bir değerlendirmeyi benimser. Örneğin böyle bir yaklaşım bir cep telefonuna 3000 lira vermemin doğru mu yanlış mı olduğunu söylemek yerine, 3000 lira vermemin sadece 1000 lira vermekten daha doğru olduğunu ama 10.000 lira vermekten daha yanlış olduğunu söyleyebilir. Dereceli sonuççuluğun bir alt türü dereceli eylem-sonuççuluğudur (*scalar act-consequentialism*). Bu yaklaşımı savunanlardan bazıları Alastair Norcross ("The Scalar Approach to Utilitarianism", 2006) ve Neil Sinhababu'dur ("Scalar Consequentialism the Right Way", 2018).

3. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Giriş kısmında belirttiğimiz gibi, 'kapsayıcı' olarak adlandırabileceğimiz sonuççu teorilerin, bir önceki bölümde genel olarak incelediğimiz, sadece belirli bir konuda görüş ortaya koyan spesifik sonuççu teorilerin farklı kombinasyonlarından meydan geldikleri söylenebilir. Bu bakımdan, spesifik sonuççu teorilerden hangisinin kısmen daha savunulabilir olduğunu değerlendirmek, kapsayıcı sonuççu teorileri değerlendirme konusunda bize fayda sağlayacaktır.

Taraflı ve tarafsız sonuççuluğun değerlendirilmesi, böyle bir değerlendirme temel olarak kimin çıkarının ya da iyisinin göz önüne alınması gerektiğini içereceğinden, temel olarak metaetiğin ahlaki psikoloji alanına giren bencilik ve özgecilik problemini ilgilendirir. Refahçı ve refahçı-olmayan sonuççu teorilerin değerlendirilmesi ise temel olarak iyiyle ilgili tartışma alanının içine girer. Sonuçların değerlendirilmesinde önemli olan şeyin toplam iyi miktarı mı, yoksa iyinin dağılım modeli mi olduğu sorusuna yönelik ortaya konulan toplam, eşitlikçi, öncelikçi ve yeterlilikçi sonuççuluk türlerinin değerlendirilmesinde de tartışma, refahın ya da iyinin nasıl dağıtılacağıdır ki bu da paylaştırıcı adalet bağlamında

temel olarak tartışılmaktadır. Belirtilenler, ayrıca değerlendirilmesi gereken konular olduğundan, burada onları bir yana bırakmak zorunda kalacağız.

Doğrudan ile doğrudan-olmayan sonuççuluk türlerine baktığımızda, doğrudan-olmayan sonuççuluğun bazı bakımlardan, doğrudan olana göre daha kolay savunulabileceğini söylemek mümkündür. Doğrudan sonuççuluğun aldığı önemli eleştiriler nedeniyle doğrudan-olmayan sonuççu yaklaşımların doğması bunun bir göstergesi olarak görülebilir. John Rawls da ("Two Concepts of Rules", 1955) doğrudan-olmayan bir formülasyonun doğrudan bir formülasyondan daha üstün olacağını ileri sürmüştür (West, 2013: 5269).

Fiili ve fiili-olmayan sonuççuluk türlerine baktığımızda da, fiili sonuççuluğun diğer türe göre daha fazla zorluklarla karşılaştığı söylenebilir. Diyelim ki evden kaçmış ve eve dönmek için para isteyen bir gençle karşılaştınız. Yardım etmek için ona bir otobüs bileti alıp onu otobüse bindirdiniz. Ne yazık ki otobüs bir kaza yaptı ve yardım etmek istediğiniz genç öldü. Fiili sonuççuluğun benimsediği gibi eylemlerinizin fiili sonuçları ahlaken yanlışlığı belirleyen şeyse, buradaki fiili sonuç kötü olduğundan, o kişiye bilet almanız eylemi ahlaki açıdan yanlış olacaktır ki bu pek makul görünmez. Bazı felsefeciler, sizin eyleminizin ahlaki açıdan yanlış olduğunu, ancak zarar vereceğini öngöremediğiniz için yanlış yaptığınız için suçsuz olduğunuzu söylese de (Sinnott-Armstrong, 2019: 4. bölüm) bu görüş de savunulması zor gibi görünmektedir. Fiili sonuççuluk eylemlerimizin fiili sonuçlarını, onların her alternatifinin fiili sonuçlarıyla karşılaştırabileceğimizi varsayarak, bizim "tam bilgi"ye ya da Tanrı'nın bakış açısına sahip kabul eder gibi görünmektedir (Hooker, 2010: 450). Bu ise, tek bir eylemimizin bile sonuçlarından emin olamadığımız biz insanlar için pek doğru değil gibidir.

Fail-yansız ile fail-göreli sonuççuluk türlerine baktığımızda, fail-göreli sonuççuluğun ilk bakışta fail-yansız sonuççuluğun eleştirildiği bazı sorunlardan kaçındığı söylenebilir. İkinci bölümde bir doktorun bir kişiyi öldürüp organlarını ihtiyacı olan kişilere vermesinin, fail-yansız bir bakış açısından ahlaki sezgilerimize ters bir şekilde ahlaken doğru sonucunu verebilirken, fail-göreli bir yaklaşımın bundan kaçınabileceğini görmüştük. Öte yandan durum biraz değiştirildiğinde fail-göreli bir sonuççuluk da eleştiriyle karşılaşabilmektedir. Örneğin doktorun organ ihtiyacı olan kişileri kendisinin yaraladığını düşünelim. Eğer doktor onların hayatlarını kurtarmazsa, o zaman onları kendisi öldürmüş olacak. Bu durumda, doktorun nakilleri gerçekleştiği dünya, doktorun yani failin bakış açısına göre de gerçekleşmediği dünyadan daha iyi olabilir. Böyle bir durumda doktorun nakilleri gerçekleştirmesi fail-göreli bir sonuççuluğa göre de ahlaki sezgilerimize ters bir şekilde ahlaken doğru sayılabilir (Sinnott-Armstrong, 2019: 5. bölüm).

Son olarak en yükseğe çıkarmacı, tatmin edici ve dereceli sonuççuluk türlerine baktığımızda, en yükseğe çıkarmacı sonuççuluğun, özellikle eylem sonuççu türüyle, failden aşırı talepte bulunduğu ve görece daha iyi durumda olan her bireyi daha kötü durumda olanlar için büyük fedakârlıklar yapmaya çağırdığı eleştirilerine uğradığı görülmektedir (Hooker, 2010: 448-450). Örneğin televizyon seyretmek, kitap okumak vb. gibi herhangi bir eylemde bulunduğumda, bunlar gibi eylemler yerine başkalarına yardım ederek daha fazla iyilik yapabilirim ve bu bakımdan en yükseğe çıkarmacı sonuççuluğa göre başkalarına yardım etmek dışında yaptığım diğer tüm eylemler ahlaken yanlış olacaktır. Böyle bir sonuç ise pek makul görünmez. Öte yandan en yükseğe çıkarmacı sonuççuluğun, kural sonuççu bir teoriyle birleştirildiğinde, bu eleştiriden kaçınma şansı bulunmaktadır. Her uygun durumda başkalarına yardım etmemiz gerektiği kuralını içselleştirmek, bir tür en yükseğe çıkarıcı kural sonuççu teoriye göre her durumda ahlaken doğru olmayabilir (Sinnott-Armstrong, 2019: 6. bölüm). Bu ve bunun gibi eleştiriler tatmin edici sonuççuluk türlerine yönelinmesini sağlayabilir. Öte yandan o da, makul bir kuram olmak istiyorsa, yeterince iyi sonuçların bir kriterini sunmalıdır (Hooker, 2010: 449). Dereceli sonuççuluk da eleştiriden muaf değildir. İlk bakışta o, deontik kategorilerden vazgeçtiği için, bu kategoriler arasındaki sınırı belirleme sorunundan kurtulmakta gibi görünse de, bu kategorilerin bir kenara atılmasının yarattığı eleştirilerle karşı karşıya gelmektedir. Bunlardan biri, ahlaken suçluluk (*moral guilt*) ve ahlaken kabahatlilik (*moral blameworthiness*) kategorilerinin normatif etikte merkezi öneme sahip olması ve bunların ahlaki yanlışlık kavramı üzerinden tanımlanmalarıdır. Bir failin yaptığı şey ahlaki açıdan yanlışsa onun ahlaken suçlu ve onun eyleminin ahlaken kabahatli olduğunu söyleriz. Dolayısıyla, ahlaki yanlışlık kavramından vazgeçilirse, bu durum merkezi öneme sahip olan ahlaki suçluluk ve ahlaki kabahatlilik kavramlarını da tehdit eder gibi görünmektedir (Hooker, 2010: 450)

KAYNAKÇA

Adams, R. M. (1976), Motive Utilitarianism, *Journal of Philosophy*, 73(14), 467-481.

Alexander, L. ve Moore, M. (2016), Deontological Ethics, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/ethics-deontological/>.

Bentham, J. (2000 [1781]), *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Batoche Books, Kitchener.

Bohman, J. ve Rehg, W. (2017), Jürgen Habermas, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/habermas/>.

Brink, D. O. (2006), Some Forms and Limits of Consequentialism, D. Copp içinde, *Oxford Handbook Ethical Theory* (s. 380-423), Oxford: Oxford University Press.

Copp, D. (2006), Introduction: Metaethics and Normative Ethics, D. Copp içinde, *Oxford Handbook of Ethical Theory* (s. 3-35.), Oxford: Oxford University Press.

Darwall, S. (2003), Introduction, S. Darwall içinde, *Contractarianism/Contractualism* (s. 1-8), Oxford: Blackwell Publishing.

Darwall, S. (1998), *Philosophical Ethics: An Historical and Contemporary Introduction*, Colorado: Westview Press.

Deigh, J. (1999), ethics, R. Audi içinde, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (s. 284-289), Cambridge: Cambridge University Press.

De Lazari-Radek, K., Singer, P. (2017), *Utilitarianism: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.

Driver, J. (2014), The History of Utilitarianism, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/utilitarianism-history/>.

Feldman, F. (2012), *Etik Nedir?*, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Frankena, W. K. (1973), *Ethics*, Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Gensler, H. J. (2004), "Moral Philosophy", H. J. Gensler vd. içinde, *Ethics: Contemporary Readings* (s. 1-24), New York: Routledge.

Gensler, H. J. (2011), *Ethics: A Contemporary Introduction*, 2. bsm., New York: Routledge.

Hooker, B. (2010), Consequentialism, J. Skorupski içinde, *The Routledge Companion to Ethics* (s. 444-455), Oxon: Routledge.

Hooker, B. (2016), Rule Consequentialism, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/consequentialism-rule/>.

Johnson, R. ve Cureton, A. (2019), Kant's Moral Philosophy, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/kant-moral/>.

Kant, I. (2002 [1785]), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, 3. bsm., Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Mill, J. S. (1863), *Utilitarianism*, London: Parker, Son, And Bourn, West Strand.

Murphy, M. (2019), Theological Voluntarism, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/voluntarism-theological/>.

Pence, G. (2000), Virtue Theory, P. Singer içinde, *A Companion to Ethics* (s. 249-258), Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Pettit, P. (2000), Consequentialism, P. Singer içinde, *A Companion to Ethics* (s. 230-240), Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Portmore, D. W. (2011), Consequentialism, C. Miller içinde, *The Continuum Companion to Ethics* (s. 143-167), London: Continuum.

Shaw, W. (2006), The Consequentialist Perspective, J. Dreier içinde, *Contemporary Debates in Moral Theory* (s. 5-20), Oxford: Wiley-Blackwell.

Sinnott-Armstrong, W. (2019), Consequentialism, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/consequentialism/>.

Slote, M. (2001), Consequentialism, L. C. Becker ve C. B. Becker içinde, *Encyclopedia of Ethics* (s. 304-307), New York: Routledge.

Slote, M. (1984), Satisficing Consequentialism, *Proceedings of the Aristotelian Society*, 58: 139-63.

Spinello, R. A. (2005), Natural Law, J. K. Roth içinde, *Ethics* (s. 1016-1021), California: Salem Press.

Suikkanen, J. (2015), *This is Ethics. An Introduction*, West Sussex: Wiley-Blackwell.

Timmons, M. (2012), *Moral Theory. An Introduction*, Rowmanand Littlefield Publishers, 2nd ed.

Van Zyl, L. (2019), *Virtue Ethics: A Contemporary Introduction*, Abingdon, New York: Routledge.

Vaughn, L. (2016), *Doing Ethics: Moral Reasoning and Contemporary Issues*, New York: W. W. Norton & Company, 4. ed.

West, H. R. (2013), Utilitarianism, H. LaFollette içinde, *The International Encyclopedia of Ethics*, (s. 5261–5277), West Sussex: Wiley-Blackwell.

Bölüm 47

SİGORTACILIKTA PAZARLAMA KARMASI BİLEŞENLERİNİN İNCELENMESİ*

Onur ŞEYRANLIOĞLU[1]

1 Öğr. Gör. Onur ŞEYRANLIOĞLU, Giresun Üniversitesi Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Lojistik Yönetimi Bölümü, onurseyranlioglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1105-4034.

*Bu çalışma ‘’Banka Sigortacılığının (Bankasürans) Yapısal Analizi ve Bir Etkinlik Araştırması’’ isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir

1. GİRİŞ

Çağdaş pazarlama anlayışında, pazarlamaya konu ister somut olsun isterse de soyut, temelde yatan ana amaç hedef kitlenin ihtiyaçlarına cevap verme, sorunlarını çözme yolunda fayda yaratmaktır. Bir hizmet faaliyeti olan sigortacılık, hedef tüketici grubunun karşılaşabileceği olası tüm risklerin seviyelerini ve türlerini önceden belirleyerek, huzur ve güven sağlayacak hizmet paketlerini hazırlayarak uygun yer ve zamanda, uygun fiyatlar ile uygun tutundurma bileşenleri kullanarak, uygun kişilere ve kurumlara, uygun kişilerce sunulması için pazarlama programlarının geliştirilmesi amaçlanır. Sigorta hizmeti, oluşabilecek her türlü zararın olumsuz sonuçlarının giderilmesinde, zararlara maruz kalmış kişilere parasal kolaylık ve rahatlık sağlayan bir finansman tekniğidir. Bu hizmeti sunan kişi veya kuruluşlar, olası müşterilerinin, geleceğin getirebileceği olası belirsizlikleri ve riskleri fark etmelerini sağlayarak ürettikleri finansal çözümler ile bu ihtiyaçları karşılamak üzere faaliyette bulunurlar. Sigorta işletmelerinin sayılarındaki her geçen gün artış ve sunulan hizmetlerin birbirine benzerlikleri ve artan rekabet, pazarlama teknik ve yöntemlerine olan ihtiyaçları aynı hızla arttırmaktadır. Türk Sigorta Sektörü'nde özelikle Serbest Tarife Rejimi'nin uygulanmaya başlandığı 1990 yılı sonrasında rekabet sürekli artmış ve bu durum şirketlerin karlılıkları üzerinde büyük baskı oluşturmuştur. Zaman içinde hem hizmet hem de fiyat rekabetine doğru bir eğilim artmıştır. Bu süreçte, sigorta hizmetlerinin güven üzerine kurulu olması, sigorta şirketlerinin sağlam finansal altyapıları ve ölçek ekonomilerinden yararlanıp en uygun şartlarda sigorta teminatı sunabilmeleri sigorta sektöründe rekabeti daha da arttırmış ve bir hizmet sunumu olan sigortacılığın çağdaş pazarlama anlayışı anlamında incelenmesi gereklilik haline gelmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmaya sigortacılığın kavramsal tanımları yapılarak başlanılmış olup, sonraki süreçte sigorta hizmeti ve sigortada pazarlama faaliyetleri 7P (product-ürün, price-fiyat, promotion-tutundurma, place-dağıtım, physical evidence-fiziksel kanıtlar, people-insanlar, process-süreçler) özelinde incelenmiştir.

2. SİGORTA VE SİGORTANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Ticari hayatın çeşitli ihtiyaçlarını ve devamlılığını sağlamak amacıyla ortaya çıkan sigortacılık, daha sonraları insanca yaşam standartları oluşturulma süreçlerinde uygulama alanı bulmuş, meydana gelen hasarları tazmin etmek amacıyla oluşturulan fonlarla bireylerin tasarruflarını yönetmiş ve bir risk yöneticisi olarak finansal sistemlerin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Ülkelerin ekonomi otoriteleri ise, bu fonlardan yararlanmanın yöntemlerini ortaya koymuş ve bu sisteme hukuki bir çerçeve kazandırmıştır.

Bu bilgiler ışığında sigortanın tanımı risk yönetim açısından, akit (sözleşme) türü olarak ve mali kurum olarak üç şekilde yapılabilir. Risk yönetim açısından; aynı tür tesadüfi risklere maruz çok sayıda üniteleri bir portföyde toplayarak risklerin daha belirli hale gelmesi ve bu risklerden doğacak hasarları karşılamak için küçük, periyodik katkılardan bir fon oluşturarak hasarların telafisinin sağlanması esasına dayanan bir organizasyon şeklinde tanımlanabilir (Uralcan, 2012: 127). Bir akit olarak sigorta sözleşmesi 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 1401. maddesinin birinci fıkrasında; sigortacının bir prim karşılığında, kişinin para ile ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan tehlikenin, rizikonun, meydana gelmesi halinde bunu tazmin etmeyi ya da bir veya birkaç kişinin hayat süreleri sebebiyle ya da hayatlarında gerçekleşen bazı olaylar dolayısıyla bir para ödemeyi veya diğer edimlerde bulunmayı yükümlendiği sözleşmeler olarak tanımlanmıştır (SEGEM, 2013: 6). Sigorta kuruluşları, bireylerin ve kurumların risklerini güvence altına alarak finansal sistem açısından büyük kapasiteli fonlar yaratırlar, yaratılan bu fonlar birçok yatırımı finanse ettiğinden ekonomiler açısından bu kuruluşlar çok önemli fonksiyonlara sahip finansal kurumlar halini almışlardır. Sigortacılık kavramına bu açıdan bakıldığında sigortanın tanımı mali açıdan; belli bir prim karşılığında, kişi hayatının ya da organlarının veya kişi ve kuruluşların para ile ölçülebilir maddi varlıklarının ya da üçüncü şahıslara olan sorumluluklarının, sigorta kural, kanun ve yönetmeliklere sınırlanmış bölümlerinin karşılaşabileceği aynı kıstaslarla sınırlı tesadüfi risklerinin gerçekleşmesinden doğacak hasarlarını, ölçülen değer üzerinden ve gerçekleşen hasar oranında karşılayarak sosyo-ekonomik çöküntüleri dağıtan ve önleyen, yatırımlara aktarılan fonları ve ikrazları ile ekonomiye kaynak yaratan işlemler bütünüdür. Akitle düzenlenir. Çeşitli şekillerde devlet tarafından denetlenir ve desteklenir şeklinde tanımlanmıştır (Uralcan, 2012: 24).

3. SİGORTA PAZARLAMASI

Sigortacılıkta pazarlama; tatmin edilmemiş müşteri istek ve ihtiyaçlarının bulunup belirlenmesi, bu istek ve ihtiyaçların ölçülerek değerlendirilmesi, bunların hangilerinin sigorta şirketi tarafından tatmin edilebileceğinin kararlaştırılması, hedef piyasaların seçilmesi, seçilen hedef piyasalara hangi sigorta hizmetlerinin sunulacağının belirlenmesi ve bütün bunlara ilişkin pazarlama programlarının geliştirilmesi olarak tanımlanabilir. Günümüzde tüketiciler açısından gelecek gerçek bir sorundur. Bu yüzden sigortacı, muhtemel tüketicisine ve bunun taşıdığı belirsizliğin getirebileceği riskin önemini fark ettirmekte, kavratmakta veya esasen böylesine oluşmuş ihtiyaçların çözümünü pazarlamaktadır. Geleceğin bu sorunlu hali tüketiciyi de stres altına almaktadır. Bu gelecek riskini tüketici de bir bedelle minimize etmeye çalışmaktadır. Başka bir deyişle, tüketici bir poliçe satın alarak gelecekteki huzurunu teminat altına

alma gayreti içine girmektedir (Karabulut, 1988:2-3). Sigorta endüstrisine bakıldığında, pazarlamaya yönelik bir anlayıştan ziyade, satışa yönelik bir anlayışın varlığı görülür. Oysa hem teorik hem de uygulamada pazarlama anlayışının bugün geldiği safha, pazarlamanın tüketici ihtiyaçları ile şekillenip toplum refahına katkıda bulunarak kar sağlaması demektir. Sektörde hâkim olan bu anlayışa ilaveten sigorta hizmetlerinin gerçekten ihtiyaç duyanlara satılabilmesi, sigorta hizmetinin pek de aranılmayan bir hizmet olması, tüketiciye henüz var olmayan ve tüketici tarafından da pek arzu edilmeyen riskin güvencesinin pazarlanması sigorta hizmetlerinde karşılaşılan zorluklardan bazılarıdır. Ayrıca ülkemizde sigorta bilicinin yeterli düzeyde olmayışı, sigorta hizmetinin teknik ve karmaşık yapısı bu zorluklara verilebilecek diğer örneklerdir.

Sigorta pazarlamasında önemli konulardan biri de pazarlama faaliyetinin karşılıklı etkileşimle gerçekleşmesidir. Sigorta pazarlamasında bir hizmet pazarlaması olması, birebir müşteri ilişkilerinin önemi çok büyüktür. Müşterinin sigorta işletmesi ile ilişkisinin sürekli olması, verilen sigorta hizmetinin kaliteli olması, işletmenin müşteriye verdiği güven sigorta hizmetlerinin memnuniyet derecesini belirler. Sigorta işletmelerinde ilişkinin güvene dayalı oluşu ve hizmetin iletiminin müşteri ile birebir iletişime dayanması ilişkisel pazarlama anlayışının sigorta pazarlama faaliyetlerinde benimsenmesini gerektirmektedir (Yurdakul ve Dalkılıç, 2006: 262). Sigorta pazarlamasında yaşanan zorluklar modern pazarlama anlayışıyla aşılmaya çalışılsa da sigorta hizmetlerinde pazarlanan tüketicinin sorununun çözümüdür. Tüketicinin muhtemel risklerinin tespit edilerek yönetilmesi pazarlamanın konusuna girmekte, ilgili riskin tüketiciye fark ettirilerek kavratılması ve psikolojik bir kabul yaratılması sigorta işletmelerine düşmektedir. Buradan hareketle de sigorta pazarlamasının amacı, tüketicinin fiziki, psikolojik ve sosyo-kültürel dünyasında meydana gelen eksilmeden kaynaklı sigorta ihtiyacının tabi dengedeki bozulmayı önleyecek şekilde uygun sigorta pazarlaması bileşenleri ve stratejileri ile geliştirmek olmalıdır (Yalçın ve Uydacı, 2002: 31). Bu bölümde sigortacılıkta pazarlama karması bileşenleri 7P (ürün-hizmet, fiyat, tutundurma, dağıtım, insanlar, fiziksel kanıtlar ve süreçler) özelinde ele alınmıştır.

3.1. Sigortacılıkta Hizmet

Hizmet, bir bedel karşılığında tüketicilere sunulan yararlardır. Bir sigorta işletmesinin tüketiciye sunduğu hizmet gelecekte oluşabilecek risklere karşı teminat sağlamaktır (Çoban, 2003:12). Hizmet; çekirdek hizmet, somut hizmet ve tüm hizmetler olarak tüketiciye uygun şekilde pazara sunulmaktadır. Çekirdek hizmet, ‘’tüketicinin gerçekten aradığı şey ne’’ ve ‘’hizmet hangi gereksinimi tatmin ediyor’’ sorularının cevabını verir. Yani çekirdek hizmet, tüketiciye sunulan temel yarar olmakla

birlikte, sigorta işletmesinin tüketiciye sunduğu, poliçe ile satılan güvence olmaktadır (Çemberci, 2007: 16). Sigorta işletmesinin sunduğu poliçe, sigortanın genel şartlarıyla sigorta konusunu oluşturan tüm özelliklerin ortaya konulduğu yazılı bir belgedir. Bu poliçede, sigortacı, sigortalı, sigorta ettiren, sigortanın konusunu oluşturan menfaat ve özellikleri, teminat tutarı, poliçenin yürürlükte olduğu tarihler, sigortanın genel şartları ve ek rizikolar gibi özellikler açık ve sistemli bir şekilde yer almaktadır. Sigorta işletmesi-sigorta ettiren ya da lehtar arasında herhangi bir sorun olduğunda sigorta poliçesi başvurulacak önemli bir araçtır. Sigorta poliçesinin düzenlenip, primin ilk taksitinin yatırıldığı anda sigorta üretimi yaratılmış olur (Çoban, 2003:12). Sigorta hizmetleri, ürünlerin pazarlanmasında olduğu gibi tüketicinin satın alma davranışlarına göre kolayda hizmetler, beğenmeli hizmetler ve özellikli hizmetler olmak üzere üç farklı şekilde incelenmektedir. Kolayda hizmetler, tüketiciler tarafından sıkça satın alınan ve tüketicilerin bu hizmetleri satın almak için çok fazla çaba göstermedikleri hizmetlerdir. Beğenmeli hizmetler ise, kolayda hizmetlere göre fiyatları daha yüksek ve sıkça satın alınamayan hizmetlerdir. Özellikli hizmetler ise, tüketicinin satın alma işlemini gerçekleştirmek için özel bir çaba gösterdiği ve uzmanlık gerektiren hizmetlerdir. Sigorta hizmetleri çok çeşitli ve değişik bir yapı gösterirler. Sigorta hizmetleri özelliklerine göre bu değişik gruplara girebilmektedir. Mesela, zorunlu trafik sigortası kolayda hizmetler statüsüne girebilirken, diğer bazı sigorta türleri beğenmeli hizmetler, sigorta işletmelerinin sunduğu danışmanlık servisleri, ithalat-ihracat sigortaları, her türlü mesleki ve hukuki sorumluluk sigortaları özellikli hizmetler grubuna girebilmektedir (Timur, 2006: 139).

3.2. Sigortacılıkta Fiyatlama

Sigorta hizmetlerinde fiyat; sigorta veya reasürans teminatına karşılık olarak ödenecek primin hesaplanmasında esas alınan ve oran olarak ifade edilen terimdir. Fiyatın sigorta bedeline veya teminatına uygulanmasıyla prim miktarı bulunmaktadır. Prim, herhangi bir riskle ilişkili olmak üzere, sigorta işletmesinin vermiş olduğu teminata karşılık, sigorta ettiren ya da sigortalı tarafından parasal olarak ödenen miktardır. Sigorta sözleşmesinin en önemli unsurlarından biri olmakla birlikte, sözleşmenin diğer unsurları yerine getirilse dahi, sigorta priminin ödenmemesi halinde sözleşme yürürlüğe girmeyecektir. Sigorta işletmesinin talep ettiği prim, risk primine (net sigorta primi) ek olarak komisyonlar, genel giderler, sigorta işletmesinin katlandığı bütün maliyetler ve faaliyet karlarını içermektedir. Finansal hizmet üretimi gerçekleştiren piyasaların yapısına bakıldığında, bu piyasaların oligopolistik bir yapıda oldukları görülmektedir. Özellikle bankalar, sigorta işletmeleri ve diğer finansal kurumlar, ilgili resmi kurumlar tarafından bir takım düzenleyici ve denetleyici faaliyetlere tabii oldukları için bu işletmelerin, sundukları hizmetlerin fiyatını

belirlemede bağımsız olmadıkları görülmektedir. Fiyat, pazarlama karması elemanlarının en önemlilerinden biridir, çünkü diğer pazarlama karması elemanlarının hepsi gider yaratırlarken fiyat unsuru gelir yaratıcı bir özelliğe sahiptir. Bir işletmenin yaşamını devam ettirecek gelirde fiyat sayesinde sağlanır.

Sigorta hizmetlerinin yapısal özellikleri sigorta pazarını büyük ölçüde etkiler. Sigorta hizmetinin soyut-dokunulmaz yapısı hem müşterilerin fiyata karşı davranışlarını hem de fiyatı belirleyecek mekanizmaları etkiler. Sigorta hizmetlerinin fiziksel bir yapıda olmayışı hizmetin maliyetinin hesaplanmasında zorluklara sebep olur. Ayrıca hizmetin stoklanamamaması ve talep tahminindeki düzensizlikler yine fiyatı etkileyici unsurlardır. Özel fiyat sunumları ve fiyat indirimleriyle bu etkide giderilmeye çalışılmaktadır. Tüketici bazen de sigorta hizmetinin kullanımını erteleyebilmektedir. Sigorta pazarı incelendiğinde, sigorta işletmelerinin birbirine benzer yapıda hizmet ürettikleri görülür, bu da pazarda aşırı fiyat rekabetine yol açabilmektedir (Timur, 2006: 173).

Sigortacılıkta fiyatlama yöntemleri maliyete, rekabete ve talebe bağlı şekilde belirlenebilmektedir. Talebe bağlı fiyatlandırma yönteminde, talebin fiyat karşısındaki duyarlılığı dikkate alınır. Bu yöntemin en önemli sorunu ise talep yaratmanın çok zor olduğu sigorta hizmetlerinde talep esnekliğinin hesaplanamayışıdır. Talebe dayalı bu yöntem sigorta hizmetlerinde çok başvurulan bir yöntem değildir, çünkü sigorta pazarı fiyat dalgalanmalarının görülmediği bir sektördür. Rekabete dayalı fiyatlamada ise, pazarın rekabet durumu ile rakip sigorta işletmelerinin fiyat düzeyi dikkate alınır. Bu yöntemin uygulanma gerekçesi, rekabet fiyatının hem maliyetleri karşılaması hem de talep esnekliğini iyi bir şekilde yansıtması sonucu karlılık açısından uygun bir fiyat seviyesi olabileceği düşüncesidir (Çoban, 2003: 12) Fakat ülkemiz sigortacılık sektörünün 1990 sonrası belirli branşlarda serbest tarife rejimine geçilmesi sonucu yaşadığı deneyimlerde ortaya çıkan rekabet düzeyi sınırlarını aşmış ve sektöre büyük zararlar vermiştir. Bu çerçevede, sadece fiyata odaklı bir rekabet sistemi ülke sigortacılığını hak ettiği noktalara getirmemektedir. Sigorta işletmeleri, hizmet rekabetine odaklanmaları, fiyat farklılaştırmasının yanında hizmet farklılaştırmasına giderek hem sigorta pazarını hareketlendirebilirler, hem de rekabet anlayışını farklı alanlara çekebilirler (Çipil, 2003: 11). Sigorta işletmelerinde maliyete dayalı fiyatlama en çok uygulanan yöntemdir. Sigorta fiyatlaması çok teknik bir işlem olmakla birlikte, risklerin türüne göre deneyimsel şekilde elde edilen veriler için uzun zaman dilimlerine ihtiyaç duyulur. İşte bu veriler fiyatlandırma için birer kaynak ve araç oluşturmaktadırlar. Matematiksel modeller, istatistiki veriler, rekabet koşulları, iş kabul politikaları fiyatlamayı yönlendiren unsurlardır. Sigorta priminin belirlenmesinde esas olan maliyete dayalı

yöntem, çeşitli maliyet unsurlarını işin içine katarak en doğru fiyatı ortaya koyar (Kahya, 2009: 5).

3.3. Sigortacılıkta Tutundurma Faaliyetleri

Tutundurma; bir ürün veya hizmetin, bir kurumun, bir kişinin veya bir fikrin kamuya (hedef pazara) olumlu bir biçimde tanıtılıp benimsetilmesine denilmektedir (Oluç, 2006: 412). Sigorta işletmelerinin piyasada başarıları, verdikleri hizmetler ile uyguladıkları pazarlama politikalarına bağlı değişir. Pazarlama konusunda sigorta işletmelerinin elindeki en önemli araçlardan birini tutundurma karması oluşturmaktadır. Sigorta pazarlamasında hizmetlerin ortaya konulması, fiyatlandırılarak tüketiciye en doğru yer ve zamanda sunulması çok önemli olmakla birlikte bunlar tek başına yetmez. Çünkü sigorta hizmetlerinin hedef tüketici kitlesine yönelik tanıtımının yapılması ve satın alma işlevinin harekete geçirilmesi gerekir. Bu faaliyetler en doğru, en hızlı ve en etkili iletişim araçlarının planlanıp, uygulamaya konulmasıyla gerçekleşir. Hedeflenen kitleye yönelik davranış ve düşünce değişikliği oluşturabilmek veya mevcut davranış ve tutumları pekiştirebilmek, bilgilendirebilmek, kitleleri etkileyebilmek, ikna ve satın alımı teşvik edebilmek amacıyla çeşitli iletişim araç ve yöntemleri kullanılmalıdır. Bu süreçte işletmeler, hedef pazarlara yönelik faaliyetlerinde başarılı olabilmesi için pazarlama karması elemanları ile ilgili kararları mükemmel bir koordinasyon içerisinde almaları gerekir. Bu bileşenlerden olan tutundurma bileşeninin, işletme ve müşterileri arasında iletişimi sağlayan; reklam, kişisel satış, satış geliştirme ve halkla ilişkiler unsurları vardır.

3.3.1. Reklam

Reklam; bir mal, hizmet, fikir ya da faydanın, bedeli ödenerek (kim tarafından ödendiği anlaşılacak şekilde) kişisel olmayan yollarla, geniş kitlelere tanıtılması, duyurulması çabasıdır. Reklam yapısı gereği tek taraflı iletişime dayanmaktadır. Kişisel satışın tersine müşterinin ayağına gidip satış yapmak yerine, reklamda genel amaç müşteriyi satış noktalarına çekmektir. Kişisel satış çabalarında müşteriye derinlemesine bilgi verilirken, reklamda müşteriye daha yüzeysel bilgiler verilip sunulan hizmetler hakkında genel bir tanıtım yapılmaktadır. Sigorta hizmetlerinin yapısı gereği ortada somut bir ürünün olmayışı, poliçelerin tüketici istek ve ihtiyaçlarına yönelik olması nedeniyle standart bir hizmet söyleminin çok fazla mümkün olmayışı sigorta hizmetlerinin reklam konusunu belirli ölçülerde sınırlandırmaktadır. Sigorta reklamları genellikle güven, rahatlık, huzur vb. faydaları anlatma üzerine kurulmalıdır. Hayat sigortaları ve emeklilik sistemlerinin tanıtımında ise tasarruf ve yatırım ağırlıklı mesajlar verilmelidir. Sigorta reklamcılığında, korku temelli mesajlar verilmemeli, dolayısıyla sigorta kavramı insanların zihninde

olumsuzluklarla özdeşleşmemelidir. Sigorta işletmeleri açısından; sigortanın negatif algısının değiştirilmesi sonucu huzurun ve güvencenin sağlanması yolunda, gerekli mesajların geniş halk kitlelerine anlatmak ve bu mesajları sürekli hale getirip tekrarının yapılarak sigorta bilincinin oluşturulabilmesi konusunda reklam en etkili iletişim çabalarından biridir. Bu amaca yönelik olarak reklamın sigortacılık açısından bilgilendirme, hatırlatma, ikna etme, değer katma ve destekleme işlevlerini yerine getirmektedir.

3.3.2. Kişisel Satış

Satış; bir ürün, hizmet veya faydanın, en uygun yerde, en uygun zamanda, en uygun kişiye, en uygun yöntemle ve uygun bir bedel karşılığında satılması için sarf edilen çabalar bütünüdür. Sigorta pazarlamasında ise kişisel satış, poliçelerin satışını gerçekleştirmek amacıyla potansiyel müşterilere yönelik yapılan ikna faaliyetleridir.

Sigorta hizmetlerinin satışında güven duygusu esastır, bu yüzden kişisel satışçının müşteri üzerinde büyük etkisi vardır. Kişisel satış, müşteri üzerinde çok etkili olmakla birlikte, maliyeti yüksek tutundurma elemanıdır. Sigorta poliçelerinin ve sonrasında sunulan hizmetlerin yapısı gereği karmaşık, anlaşılması zor, uzun açıklamalarla dolu olan poliçelerin okunması ve anlaşılması zaman alan ve sunulan seçenekler arasında karar vermenin de zorlaşması müşteri açısından kolay değildir. Öyle ki kişisel satışçı, müşterinin istek ve ihtiyaçlarını daha iyi kavrayarak müşteriye özel poliçe dizayn edebilmektedir. Müşterinin poliçeye ilişkin her türlü sorununa çözüm bulmak, verilen güvenceleri açıklamak, soruları yanıtlamak, müşterinin kendine özel bir hizmet satın aldığını kavratmak kişisel satışçı açısından önemlidir. Bunu sağlamak yolunda satışçı ilişkilerini uzun süreli ve sadakat üstüne kurmalı, satışçı bir nevi sigorta danışmanı rolü üstenmelidir. Sigortacılıkta kişisel tavsiyeler ve ağızdan ağıza iletişim, reklamın yaratacağı etkilerden daha fazlasını sağlar. Bu tarz hizmetlerde standardı sağlamak güçleştiğinden kalite, kapsam ve tatmin duygusu kişisel satışçı ile sağlanabilir.

3.3.3. Halkla İlişkiler ve Tanıtım

Sigorta işletmelerinin çevresi ile olumlu ilişkilerin kurulması ve bu ilişkinin sürdürülebilir olması olarak tanımlanan halkla ilişkiler kavramı, daha makro bazlı düşünülerek, tek bir işletmenin değil tüm sigorta sektörünün çevresiyle olan ilişkisi olarak da düşünülebilir.

Sigorta sektörünün toplum nezdindeki bazı olumsuz izlenimini yok etmek açısından halka ilişkiler çalışmaları iki önemli amaca dayandırılabilir. Bunlardan birincisi, sigorta işletmelerinin hasar durumunda mutlak müşteri memnuniyeti çerçevesinde tüketicinin her

zaman yanında olduğu imajının sağlam bir şekilde verilmesidir, yani işletme yüklendiği sorumluluğu yerine getirebilmelidir. Yıllardır söylenen ‘’sigorta şirketleri hasar ödemelerinden kaçınmak için kurnazca poliçeler düzenler, hasar ödemeyi göze alsalar bile tazminat miktarını azaltmak ve mümkün olduğunca geç ödemek için hareket ederler’’ şeklindeki inanışların çürütülmesi gerekmektedir. Bu gibi sebeplerle sarsılan sigortaya karşı güven, sektörde sürekli iyileştirme çalışmaları yapılarak pekiştirilebilir ve bu çalışmalar halkla ilişkiler faaliyetleri ile anlatılabilir. Hasar ödemelerinde yaşanacak iyi niyet göstergelerinin medyada yer alması, reklama göre daha etkili ve daha az maliyetli olan bu yöntemin bir işletme misyonu haline getirilerek uzman kişilerce uygulanması işletme açısından önemsenmelidir. İkinci dayanak noktası ise, sigorta kavramının ne olduğunun hatta ne olmadığının halka duyurulmasıdır. Ülkemiz insanlarının sigorta hakkında doğru şekilde bilgilendirilmeye ihtiyacı vardır. İnsanlara, kendi menfaatleri açısından önemli bir konunun değişik kanallar aracılığıyla aktarılmasında halkla ilişkilere önemli görevler düşmektedir (Çipil, 2003:15).

3.3.4. Satış Geliştirme (Promosyon)

Satış promosyonu; tüketicilerin belirli ürünleri veya hizmetleri daha çabuk daha büyük miktarlarda satın almalarını harekete geçirmek için oluşturulan, çoğu kısa vadeli, birbirlerinden farklı teşvik edici araçların bir toplamı şeklinde tanımlanabilir. Reklamlar, ürün ya da hizmetlerin satın alınabilmesi için neden gösterirken, satış promosyonu ise tüketiciye teşvik edici teklifler sunar. Satış promosyonu, kişisel satış ve reklamların faaliyetlerini tamamlayıcı ve bunların koordinasyonunu sağlayıcı niteliktedir. Bu amaca yönelik satış promosyonu, çeşitli teşvik araçlarından meydana gelir. Kişisel satış ve reklamlarda, ürün ya da hizmetlerin satın alınması için nedenlere ağırlık verilirken, satış promosyonunda ise satın almanın şimdi yapılması için nedenler ortaya konulur. Satış promosyonunun en temel amacı, kısa vadede satışları arttırabilmektir (Evren, 2007: 103-104). Sigorta işletmelerinde satış promosyonunun yapısı göz önüne alınarak oluşturulan başlıca araçlar satış noktalarında sergileme, aracıların ödüllendirilmesi, seminerler, özel hediyeler ve ödüllendirmeler şeklindedir. Sigorta işletmeleri bu temel amacın yanı sıra satış promosyonu araçlarına şu sebeplerden dolayı başvurabilmektedirler (Timur, 2006: 237):

Talep Problemleri

- Talep kararsızlığı ve kapasitenin boşa kullanımı varsa,

Müşteri Problemleri

- Müşteriler hizmetleri yeterli seviyede kullanmıyorsa,

- Müşteriler hizmetleri yeterli seviyede satın almıyorsa,
- Müşteriler hizmetleri satın almadan önce yardıma ihtiyaç duyuyorlarsa,
- Müşterilerde satın alım işlemini yapmadan önce hizmetler ile ilgili risk algısı oluşuyorsa,
- Müşterilerin ödeme işlemi ile ilgili problemleri oluyorsa,

Sunulan Hizmete İlişkin Problemler

- Hizmet kullanılmıyorsa,
- Müşterinin hizmete bir ilgisi yoksa
- Yeni hizmetler piyasaya sürülüyorsa,

Aracı Problemleri

- Aracı kuruluşlar işletmenin hizmetlerine yeterince ilgi göstermiyorlarsa,
- Aracı kuruluşlar işletmeye yeterince destek sağlamıyorlarsa,

Rekabet Problemleri

- Pazarda rekabet yoğun ve güçlü ise,
- Rakipler daha fazla satış çabalarına yoğunluk gösteriyorsa,
- Rakip işletmeler pazara yeni hizmet sunuları yapıyorlarsa.

3.3.5. Sigorta Hizmetlerinde İnternet ve Sosyal Medya

Bilgisayar, mobil cihaz ve internet kullanımın sürekli artış gösterdiği ve tüketici ihtiyaçlarının her geçen gün değişimin görüldüğü günümüzde sigorta işletmeleri marka bilinirliklerini arttırabilmek ve müşterilerine daha hızlı ulaşabilmek adına sosyal medya uygulamalarını pazarlama ve iletişim faaliyetlerinde daha etkin kullanabilmektedirler. Dijital dönüşümü algılayan ve buna ayak uydurabilen işletmeler, sosyal medya ağlarını ürün ve hizmetlerinin tanıtılmasında ve müşteri eğilimlerinin belirlenmesi gibi birçok alanda kullanabilmektedirler. Üstelik geleneksel medyanın gölgesinden kurtularak ana akım medya olma yolunda ilerleyen sosyal medya, geleneksel yöntemlere kıyasla daha az maliyetli ve daha hızlı bir konumdadır. Sosyal medyayı etkin şekilde kullanan işletmeler, kurumsal Twitter, Facebook, İnstagram ve diğer sosyal medya mecralarında müşterilerinin istek, öneri ve şikâyetlerine hızlı dönüş yapabilmektedirler. Bu mecralarda yarışmalar ve kampanyalar düzenleyerek takipçiler ödüllendirilmekte, sigorta bilinci arttırıcı çalışmalar yapılmakta ve takipçilerin katılımıyla yeni ürünlerin geliştirilmesi sağlanmaktadır. Müşterilerin ürünler konusunda yönlendirilmesi ve sosyal sorumluluk

projelerinin tanıtımının etkin şekilde yapılması da ana faaliyetler arasında bulunmaktadır. Doğru ve yaratıcı içerik yönetimi sayesinde müşterilere katma değer yaratan, takipçilerin taleplerine eğilen işletmeler sosyal medya kullanımı açısından başarılı görünmektedir. Sigorta işletmeleri sosyal medyada sadece müşterileri ile değil, ayrıca sigorta aracıları ile de etkin ve hızlı iletişim halinde bulunabilmektedir. Böylelikle sigorta işletmeleri ile müşteriler arasında uzun süreli devam edecek bir iletişim ve diyalog ortamı sağlanabilmektedir.

3.4. Sigortacılıkta Dağıtım Kanalları

Dağıtım, uygun ürün ve hizmetlerin, uygun yer ve zamanda alıcılara ulaştırılması ve teslimi ile ilgili işletme içi ve dışı kişi, kurum ve kuruluş, yer araç ve faaliyetleri kapsar (Çoban, 2003: 13). Üretilen ürün ve hizmetlerin bazı nedenlerle belirli merkezlerde toplanması sonucu, üretici ile tüketici ya da endüstriyel tüketici arasında oluşan uzaklık, dağıtım kanallarının işlevi sayesinde minimum düzeylere indirilmekte, ürün ve hizmetlerin sunumu daha etkin şekilde yapılabilmektedir. Üretimin kitlesel bir nitelik kazanması ve pazarların genişlemesi ile daha büyük pazarlara yönelim zorunluluğunun ortaya çıkışı, dağıtım kararlarının belirli bir düzen içinde alınmasını gerektirmiş ve bu çabaların pazarlama giderleri içindeki payının giderek artmasıyla konu daha fazla önem kazanmıştır. Ürün ve hizmetlerin üretici işletmelerden tüketiciye/kullanıcıya iletilmesini sağlayan faaliyetler özellikli bazı kuruluşlar tarafından yerine getirilir. Bu faaliyetler yer, zaman, bilgi ve mülkiyet faydası yaratıcı fonksiyonlara sahiptir (Yükselen, 2013: 305). Hizmetlerin yapısı gereği fiziksel olmayışı, üretim ve tüketimin büyük çoğunlukla eşzamanlı oluşu, ürünlerde olduğu gibi üreticiden tüketiciye/kullanıcıya doğru bir akış söz konusu olmayabilir. Bu faaliyetlerin sonucu olarak da müşteriye yönelik birebir ilişki kavramı öne çıkmakta ve bütün aracı kurumlara önemli pazarlama görevleri düşmektedir.

Sigortacılık özelinde düşünüldüğünde en önemli pazarlama kararlarından biri dağıtım kanallarının seçimidir. Sigorta işletmeleri, piyasada faaliyet gösterirken pazarlama programlarını yapmak zorundadırlar ve bu program içinde en fazla farklılığı dağıtım kararları oluşturmaktadır. Etkin bir dağıtım kanalı seçimiyle ayrıca hedef pazarların seçimi de gerçekleştirilmiş olunur. Dağıtım kanalı ile belirlenmiş bazı amaçlara erişmek isteyen sigorta işletmeleri, tüketicilerin ve poliçelerin temel özelliklerini bilmeleri gerekir. Bu amaca yönelik alıcıların coğrafi dağılımı, fiyata karşı duyarlılıkları ve tercihleri belirlenmelidir. Özellikle pazarlama programları uygulanırken dağıtım her bölge için ayrı şekilde ele alınmalıdır, çünkü her bölge farklılaşmış bazı özelliklere sahip olabilmektedir. Bu sebeplerden dolayı sigorta işletmeleri sunulan tüm alternatiflerin yarar ve maliyetlerini gözden geçirmeli ve hedeflerine ulaşmak yolunda optimal seçimi gerçekleştirmelidir (Gönenç, 1994: 10-

11). Dağıtım kanalı seçiminde temel amaç, hem uygun maliyet çözümlerini hem de müşteri memnuniyetini sağlayan dengeyi en iyi şekilde kurmaktır. Bu bağlamda sigorta hizmetlerinin dağıtımında kullanılan kanallar şu şekildedir:

1. Doğrudan Dağıtım

A. Direkt Satış

B. Çağrı Merkezleri Aracılığı ile Pazarlama

C. İnternet Aracılığı ile Pazarlama

2. Dolaylı Dağıtım

A. Acente

B. Broker

C. Banka Sigortacılığı (Bankasürans)

3.4.1. Doğrudan Dağıtım

Müşteriler, bu dağıtım sisteminde poliçelerin hazırlanmasından sigortaya dair tüm bilgilerin talep edilmesine ve tüm şikâyetlerin karşılanmasına kadar bütün süreçlerin aracı bir kurum olmaksızın kullanma imkânına sahip olabilmektedirler. Doğrudan dağıtım, direkt satış ekipleri, çağrı merkezi elemanları ve internet olanakları kullanılarak sağlanır. Bu sistemde kişisel ilişkiler ve bireysel yönelimler sayesinde müşteri ile büyük yakınlıklar ve sürekli bağlılık ortamı yakalanabilir. Sigorta işletmelerinde doğrudan dağıtım, kendi satış örgütü ile aracı kullanmadan sigorta hizmetlerinin sunumunu yaptığı satış süreçleridir ve bu süreçlerin hepsi işletme tarafından organize edilmektedir. Bu fonksiyonu sayesinde işletme, üretim ve pazarlama faaliyetleri üzerinde yönetim ve denetim gücüne sahip olmaktadır.

Doğrudan dağıtım ile müşteriye genellikle basit ve pahalı olmayan sigorta poliçelerinin sunumunu yapmak için en ekonomik yoldur. Müşteriye mesaj en hızlı ve pek çok kişiye bu yolla iletilmektedir. Yeni tip poliçelerin denenmesi ve kampanya sonuçlarının başarı ya da başarısızlık ile değerlendirilmesinin ölçümü gayet kolaydır. Sigorta işletmesi ile müşteri arasında yakın ilişkiler kurularak pazardaki değişimleri daha iyi izleme olanağına sahip olunur ve talep değişimlerine göre üretimde ve pazarlama karması elemanlarında gerekli değişiklikler yapılabilir. Sigorta işletmeleri doğrudan dağıtımda geniş hareket serbestisine sahip olmakla birlikte, satış faaliyetlerinde ve teknik hizmet kontrolünü daha etkin şekilde yapabilirler.

✓ **Direkt Satış:** Sigorta işletmeleri kendi bünyelerinde bulunan direkt satış örgütü aracılığıyla sigorta hizmetlerini doğrudan müşterinin hizmetine sunar. Bu yöntem yeni kurulan sigorta işletmeleri tarafından

çokça tercih edilmektedir. Bu örgütü oluşturacak satış uzmanlarının iyi eğitimli, kariyer planları önceden hazırlanan ve becerisi yüksek elemanlardan seçimine dikkat edilmelidir. Sigorta işletmeleri tarafından yoğun eğitim programından sonra, satış ekipleri sektör ve sunulan hizmet özellikleri hakkında daha bilgili bir duruma gelebilmekte ve bu durum sektörün tanıtımı içinde büyük bir önem arz etmektedir. Acente örgütlenmesinin yetersiz kaldığı bazı bölgelerde ve özel kurumsal müşterilere yönelik pazarlama faaliyetlerinde eğitimli, işletme kültürünü en iyi yansıtan satış örgütlerinin oluşturulması, sigorta satışlarının daha verimli ve sağlıklı olmasını sağlayacaktır (Gümüş ve Uzun, 2012: 64-65). Direkt satış örgütleri müşteri ile iletişim açısından büyük önem arz etse de kurulum ve faaliyet giderlerinin yüksekliği düşünüldüğünde işletmeler açısından maliyetli olabilmektedir.

✓ **Çağrı Merkezleri Aracılığı ile Pazarlama:** Sigorta sektöründe geleneksel dağıtım kanallarının maliyetli yapıları ve finansal hizmetlerin pazarlanmasında zaman kavramının değeri düşünüldüğünde, iletişim teknolojilerinin gelişim süreci de işin içine katıldığında alternatif dağıtım kanallarının oluşturulması kaçınılmaz olmaktadır. Bu amaca yönelik sigorta işletmeleri telefonla iletişime dayalı çağrı merkezleri oluşturarak bu ihtiyacı karşılamaktadırlar. Kar amacı güden işletmeler için çağrı merkezlerinin temel amaçları; müşteriden gelen (inbound) taleplerin ve siparişlerin karşılanması, teknik desteğin verilmesi, şikâyetlerin çözümü, çağrı merkezinden giden (outbound) tele pazarlama faaliyetlerinin yapılması, hizmetlere yönelik borç hatırlatma işlevinin yerine getirilmesi ve kampanya tanıtımlarının yapılması şeklinde sıralanabilir. Çağrı merkezlerinin en önemli avantajlarından biri 7/24 müşteri taleplerinin karşılanabilmesidir. Ayrıca, müşterinin tanınması, müşteri bilgilerinin güncellenmesi, müşteri bağlılığının yaratılması ve iş süreçlerine yönelik maliyetlerin azalmasında önemli avantajlar da sağlayabilmektedir. İş süreçlerine uygun şekilde işlem verimliliğine ve müşteri işlemlerine yönelik artı değer yaratan çağrı merkezleri, müşteri ilişkileri kavramının giderek daha fazla önemli hale gelmesiyle müşterinin o anki işlemi değerlendirilmeye alınırken, geçmişteki hareketleri ve işlemleri de göz önünde bulundurulmaktadır. Sigorta işletmeleri, telefon ile satış yöntemini prim hesabı zor ve karmaşık poliçelerin sunumunda değil, daha çok telefon aracılığıyla kolay satılabilecek, sabit primli, yenilikçi, ekonomik ve anlaşılması kolay sigorta poliçelerinde kullanmaktadır.

✓ **İnternet Aracılığı ile Pazarlama:** Ürün ve hizmetlerin elektronik ortamlarda çeşitli aygıtlar aracılığı ile üretimin, tanıtımın, satışın, ödemelerin ve dağıtımın yapılması olarak tanımlanan elektronik ticaret kavramı bu faaliyetlerin yanında, ekonomik sonuçları olan ve ticari faaliyetleri destekleyici özellikleri bulunan her türlü eğitim, reklam ve

kamuoyunu bilgilendirme amacı güden faaliyetler de elektronik ticaretin işlevleri arasındadır. Bilgi teknolojilerindeki bu değişimle dünyanın her yerinde bilgi edinme olanakları ve iletişim hızı artmakta, karar verme süreçleri daha verimli bir yapıya dönüşmektedir. Bu değişime ayak uydurması beklenen sigorta işletmelerinin iletişim ve pazarlama kaynaklarını farklılaştırmaya ve alternatif dağıtım kanalları yaratmaya çalışmaktadır. Oluşturulan bu alternatif dağıtım kanalları arasında en yaygın şekilde kullanılan internet üzerinden sigorta pazarlama faaliyetleridir. Elektronik sigortacılık sayesinde işletmeler müşterilerine en uygun sigorta hizmetini en kısa zamanda, en esnek biçimde ve daha iyi bir risk yönetimi anlayışı ile sunulması sağlanır.

3.4.2. Dolaylı Dağıtım

Dolaylı dağıtım, üretici ile tüketici arasında hukuki ve iktisadi bağımsızlığı olan aracı kuruluşların bulunduğu dağıtım kanalıdır. İşletmelerin dolaylı dağıtımı kullanma nedenleri arasında ürün ve hizmetlerin dağıtımında yaşanan bazı zorluklar ve dezavantajlar oluşturmaktadır. Üretici sigorta işletmeleri, sigorta hizmetlerini doğrudan müşteriye ulaştıracak bir kanal yapısı kuracak güce sahip olamayabilirler. Bunun yanı sıra, pazarlama ve satış faaliyetlerine ayrılan kaynakları üretime aktararak daha fazla ve etkin üretim ve kazanç sağlama yoluna gidebilirler. Üretilen sigorta hizmetlerini nihai tüketiciye ulaştırmak olan bu aracı kuruluşlar pazarlama ve satış faaliyetlerinde uzmanlaşarak, bu yetkinliklerini ve üstünlüklerini sayesinde önemli ölçüde rekabet avantajı sağlamaktadırlar (Ural, 2003: 4). Sigorta aracılarının sigorta konusundaki bilgi ve deneyimleri sayesinde hizmetlerin dağıtımında bir nevi sigorta danışmanı görevi üstlenmektedirler. Sigorta sektöründe genellikle dolaylı dağıtım acenteler, brokerler ve banka şubeleri aracılığıyla sağlanmaktadır.

- ✓ **Acenteler**: Sigorta acentesi, 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu'nun 2. Maddesinde; ticari mümessil, ticari vekil, satış memuru veya müstahdem gibi tabi bir sıfatı olmaksızın bir sözleşmeye dayanarak muayyen bir yer veya bölge içinde daimi bir surette sigorta şirketlerinin nam ve hesabına sigorta sözleşmelerine aracılık etmeyi veya bunları sigorta şirketleri adına yapmayı meslek edinen, sözleşmenin akdinden önce hazırlık çalışmalarını yürüten ve sözleşmenin uygulanması ile tazminatın ödenmesinde yardımcı olan kişi şeklinde tanımlanmıştır (Sigortacılık Kanunu, 2007). Acenteler, müşteri ile doğrudan iletişim halinde olan sigorta aracılarıdır ve gerek satış süresince gerek satış öncesi bilgilendirme ya da satış sonrası tüm hizmetlerde sigorta işletmesinin temsilcisi sıfatı ile faaliyet gösterirler. Dağıtım kanalları arası rekabet düzeyinin her geçen gün arttığı sigorta sektöründe müşterinin önemi daha fazla kavranmış durumdadır. Acentelerin geçmiş deneyimlerinden elde ettikleri satış teknikleri müşteriye yaklaşımda önemli bir araç olurken,

acente-müşteri-sigorta şirketi üçgeninde ilişkilerin doğru kurulmasında acentelerin deneyimsel bilgi birikimleri sektörün her bileşeni açısından önemlidir. Sigorta işletmesi ile acente arasındaki ilişki, acente sözleşmeleri ile sağlanır. Birden fazla sigorta işletmesini temsil edebilme yetkileri olan acentelerin bazıları poliçe düzenleme, prim tahsili ve tazminat ödemesi vb. yetkilere sahipken, bazıları ise sadece sigorta sözleşmesine taraf olanları bir araya getirmektedir. Acenteler, yetki düzeylerine ve sigorta branşlarına göre sağladıkları hizmetleri karşılığında sigorta işletmesine kazandırdığı primler üzerinden hesaplanan komisyon almaya hak kazanır. Sigorta sektörünün hayat ve hayat dışı sigortalar branşları toplam prim üretiminin yüzde 60'ından fazlasını üreten acenteler sektör açısından vazgeçilmez bir konumdadır.

✓ **Broker:** 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu'na göre broker; sigorta veya reasürans sözleşmesi yaptırmak isteyenleri temsil ederek, bu sözleşmelerin yaptırılacağı şirketlerin seçiminde tamamen tarafsız ve bağımsız davranarak ve teminat almak isteyen kişilerin hak ve menfaatlerini gözeterek sözleşmelerin akdinden önceki hazırlık çalışmalarını yürütmeyi ve gerektiğinde sözleşmelerin uygulanmasında veya tazminatın tahsilinde yardımcı olmayı meslek edinen kişilerdir (Sigortacılık Kanunu, 2007). Sigorta brokeri, sigortalı/sigorta ettiren adına hareket eden, sigortalının vekili durumda olan, sigortalının risk yönetim danışmanlığını üstlenip sigorta aracılığı yapan kuruluşlardır. Sigorta şirketlerinin değil, sigortalının temsilcisidir. Sigorta ve reasürans brokerliği şirketleri, dünya uygulamalarında olduğu gibi idari, otomasyon, eğitilmiş personel gücü, gelişmiş teknolojik ve teknik altyapısı ile belirli niteliklere ve finansal güce sahip olmak durumundadırlar. Sigorta brokerliği faaliyetleri için ilgili sigorta yasal otoritesinden ruhsat alan brokerlik şirketleri profesyonel çalışmaları, iş bilgileri ve itibarları ile bağımsız bir sigorta danışmanı rolü üstlenirler. Brokerlerin uzmanlıkları ve yükümlülükleri gereği aldıkları komisyon oranları diğer aracılara göre daha yüksek olabilmektedir.

✓ **Banka Sigortacılığı:** Bankalar, sigorta işlemlerini bir sigorta şirketinin acentesi olarak yürütmektedirler. Bankalar, faaliyet konuları ve müşteri yapıları nedeni ile sigorta ürünleri açısından iyi bir dağıtım kanalıdır. Sigortanın bir risk transfer yöntemi olduğu düşünüldüğünde, özellikle kullandırılan krediler ile ilgili bazı risklerden kaynaklanabilecek olası zararların baştan önlenmesi, sigortacılık açısından doğal bir potansiyel oluşturmaktadır. Ayrıca işlemlerden kaynaklanan bu potansiyel risklerin sigorta ettirilmesinin yanı sıra finansal varlıkları bulunan bireysel ve kurumsal müşterilerin çeşitli sigorta ihtiyaçları da sigorta ürünleri için ayrı bir pazar oluşturmaktadır. Banka müşterileri, sigorta ürünlerine ilgi duyabilecek özellikte, yaşam düzeylerini koruma konusunda duyarlı bir kesim olarak algılanmaktadır. Özellikle yaygın şube ağına sahip bankalar

aracılığıyla sigorta işlemlerinin yapılması olarak adlandırılan banka sigortacılığı (bankasürans), özellikle iki farklı kesime ait güç ve iş birliğini temsil eden bir uygulama olarak işlevselliğini korumaktadır.

3.5. İnsanlar (Katılımcılar)

Hizmet pazarlamasında, hizmeti üreten ve pazarlayanlar ile birlikte hizmet faaliyetleri içinde bulunan hizmet personeli ve müşterilerin dahil olduğu tüm insanlar katılımcılar olarak adlandırılır. Sigortacılık hizmetleri insan olgusunun ön plana çıktığı çeşitli pazarlama faaliyetlerinden oluşur. Üretilen bu hizmetlerin sunum süreçlerinde ve kullanımında hizmet personeli ve müşteriler yer almaktadır. Hizmetin üretilmesine ve ulaştırılmasına katılan tüm insanlar hizmetin yapısına ilişkin müşteriye bazı ipuçları verir. Müşteriler hizmete ilişkin bu ipuçlarını yakalayacak ve bu sayede beklentilerini şekillendirip hizmeti satın alıp almama kararı vereceklerdir. Hizmet ile ilgili tatmin ya da tatminsizlikler hem kullanım hem de satın alma sonrası süreçlerde hizmet personelinden etkilenecektir. Karmaşık bir yapıya sahip olan sigorta hizmetleri de birinci sınıf bir hizmetle tüketicisine ulaştırılmak zorundadır. Sigorta sektöründe işletme kimliği, ister işletme personeli ister sigortalı olsun insana verilen değerle belirlenir ve işletmeler ancak, işletme çalışanlarının göstereceği performans ve gelişim oranında gelişebilecekleri olgusu unutulmamalıdır. Eğer sigorta işletmeleri bir kalite arayışında iseler bunun temelinin insan olgusuna dayandığını bilmelidirler (Evren, 2007:132-133).

3.6. Fiziksel Kanıtlar

Fiziksel kanıtlar, hizmetin ulaştırıldığı işletme ile müşterinin etkileşimde bulunduğu çevre ve hizmetin iletişimini kolaylaştıran dokunulabilir bileşenler olarak ifade edilebilir. Ayrılmazlık, değişkenlik ve dokunulmazlık özelliklerinden dolayı soyut bir olguyu ifade eden hizmet kavramını müşteri gözünde daha somut bir hale dönüştürebilmek çok önemlidir. Hizmetin fiziksel kanıtları, hizmeti temsil eden tüm maddi kaynaklardan oluşur ve birçok hizmet müşterilere fiziksel ortamlarda sunulur. Hizmetlerin maddi olmayan yapıları sebebiyle satın alım öncesi değerlendirilirken, hizmetin tüketim sürecinde ve sonrasında tatmin düzeyinin belirlenmesinde genellikle bu fiziksel ortamlara ve diğer bazı somut ipuçlarına göre davranılır. Hizmetin fiziksel çevresi, işletmeler tarafından kontrol edilebilen ve müşterinin hizmet algısında önemli bir pazarlama karmasıdır (Akgül, 2010: 160).

Güven unsuru üzerine kurulu sigorta işletmelerinin binaları imaj yaratımında önemli olsa da en önemli farkı dağıtım kanallarının yer seçimleri ve mekan tasarımları oluşturacaktır. Çünkü sigorta işletmelerini müşteri ile buluşturan en önemli kanallar acenteler ve sigorta işletmesinin anlaşmalı olduğu banka şubeleridir. Bu açıdan etkili bir imaj yaratımında

bu aracı kuruluşların yerleri, mekan tasarımları, büyüklükleri müşteriyi etkilemede önemlidir. Ayrıca bu aracılarda ve işletme genel merkezinde teknolojik ağ iyi yapılandırılmış olmalı, çeşitli broşürler, kitapçıklar, müşteriye verilebilecek eşantiyonlar, almanaklar, teklif formları ve poliçeye ilişkin tüm evraklar hazır bulundurulmalıdır. Ayrıca işletmenin ismi de fiziksel kanıtlardan birini oluşturur. İşletmenin ismi, o işletmenin markasıdır ve işletmeler üretecekleri hizmetle bağdaşacak, hizmeti tanımlayacak, müşteriler tarafından kolay hatırlanabilecek çekici isim ve sloganlar oluşturabilirler.

3.7. Süreçler

Hizmet pazarlamasında süreç yönetimi, hizmet sunanın tüketici ihtiyaç ve beklentilerini talep ettiği an zamanında karşılayabildiği ve tutarlı kalitede sunum yapmasını kapsamaktadır. Yani tüketicinin istediği kalitedeki hizmetin istediği yerde ve istediği zamanda hazır bulunması ile ilgili düzenlemelerdir. Hizmetin sunulabilmesi için işletmenin tüm bölümlerinin koordineli ve etkin şekilde çalışma yürütmesi gerekir. İşlem sürecindeki yöntemler iyi seçilirse diğer işletmelere karşı rekabet avantajı yaratılabilir (Şahin, 2006: 25-26). Bu amaca yönelik, hizmetin tüketiciye ulaştırılmasını sağlayan iş akış şemaları, prosedürler, hizmeti ulaştırma mekanizmaları, insan faktörü gibi hizmet kalitesini etkileyecek unsurlar birlikte düşünülerek yapılacak faaliyetleri planlamak, koordine etmek, örgütlemek, uygulamak ve denetlemek süreç yönetiminin esaslarını oluşturur. Sigorta işletmelerinde etkin bir süreç yönetimi olmadan tüketici nezdinde güven oluşturmak ve talep yaratmak oldukça zordur. Sigorta hizmetlerinde hizmetin satışı önce yapılmakta ve daha sonra üretim ve tüketim eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Yani poliçelerin satışından hizmet üretimine değin müşteri tatmininin sağlanabilmesi için gerçekleşen tüm faaliyetlerin düzenli şekilde yerine getirilmesi önemli ölçüde süreç yönetimine bağlı olmaktadır. Bunun için de iş akış şemaları oluşturmak, pazarlama çabalarını kullanmak, personeli eğitmek ve iş akışını hızlandırmak için bilgi teknolojilerinden yararlanmak, talep ve kapasite arasında uyumu gerçekleştirmek üzere risk ihtimalinin doğru şekilde tahmin edilmesi gerekmektedir (Çoban, 2003:14).

4. SONUÇ

Türk sigorta sektöründe özellikle 1990 yılından sonra serbest tarife rejimine geçilmesi ile rekabetin sürekli artış göstermesi ve bu durumun şirketlerin karlılıkları üzerindeki baskıyı arttırdığı görülmektedir. Bunun yanında tüketicilerin uzun süreli düşünme ve finansal bir planlama yapma eğiliminde olmadığı, sigortalanabilir risklere karşı tedbir bilincinin oluşmadığı, harcanabilir gelir seviyesinde düşüklük ve gelir dağılımında dengesizliklerin görüldüğü Türkiye'de, sigorta şirketlerinin sigorta

pazarında etkin ve verimli olabilmeleri için farklılaşmaları ve rakiplere karşı rekabet üstünlüğü yaratmaları gerekmektedir. Şirketlerin sigorta pazarında farklılaşacak ve rekabet avantajı yaratacak yeteneklerin en önemlilerinden birinin geliştirilen ürün ve hizmetlerin hedef müşteri kitlesine etkin çağdaş pazarlama anlayışı prensipleri ile sunulmasıdır. Bu bağlamda bu çalışmada sigorta hizmeti unsurları pazarlama karmasının 7P özelinde incelenmiştir.

KAYNAKÇA

Akgül, M. Y. (2010). *Türkiye'deki Sigortacılık Hizmetlerinin Yapısı ve Pazarlama Maliyetleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.

Çemberci, M. (2007). *Sigorta Pazarlaması ve Tüketicinin Bireysel Emeklilik Sistemine Bakış Açısını Test Etmeye Yönelik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa.

Çipil, M. (2003). Türk Sigortacılık Sektörünün Pazarlama Karması. *Hazine Dergisi* (16), 61-68.

Çoban, S. (2003, Mayıs-Haziran). Sigorta Pazarlamasının Yapısal Özellikleri ve Temel Sorunları. *Pazarlama Dünyası Dergisi* (3), 10-16.

Evren, G. N. (2007). *Türkiye'de Sigortacılık Sektörünün Pazarlama Karması Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Aydın.

Gönenç, B. (1994). *Sigortada Dağıtım ve Tutundurma Metotları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Sigortacılık Anabilim Dalı, İstanbul.

Gümüş, S., ve Uzun, M. S. (2012). *Türk Sigorta Sektörünün Analizi ve Banka Kaynaklı Sigorta Pazarlaması.* İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Kahya, M. (2009, Temmuz). Maliyet Açısından Sigorta Hizmetinin Fiyatlandırılması. *Reasürör Dergisi*(73), 5-15.

Karabulut, M. (1988). *Sigorta Pazarlaması.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını.

Oluç, M. (2006). *Temel Pazarlama Kavramları.* İstanbul: Beta Yayıncılık.

Sigortacılık Eğitim Merkezi (SEGEM). (2013). *Sigorta Acenteleri Teknik Personel Eğitimi Ders Notları.* Nisan 21, 2014 tarihinde http://www.segem.org.tr/acente/2014/dersnot.pdf adresinden alındı.

Sigortacılık Kanunu (2007). *T.C. Resmi Gazete* (26552, 14 Haziran 2007).

Şahin, M. (2006). *Sigortacılık Sektöründe Hizmet Pazarlamasının Önemi ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim ve Pazarlama Bilim Dalı, İstanbul.

Timur, M. N. (2006). *Banka ve Sigorta Pazarlaması.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.

Ural, A. (2003). *Türk Sigorta Sektöründe Dağıtım Kanalları ve Alternatifleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Sigortacılık Anabilim Dalı, İstanbul.

Uralcan, G. Ş. (2012). Sigorta Faaliyetlerinin İşlevsel Açıdan Değerlendirilmesi ve Türk Sigorta Sektörünün Bu Bağlamda Dünya Sigorta Şirketleriyle Karşılaştırılması. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,* 4(1), 125-134.

Yalçın, F. A., ve Uydacı, M. (2002). Sigorta Pazarlaması ve Sağlık Sigortaları. *Öneri Dergisi, 5*(18), 29-35.

Yurdakul, M., ve Dalkılıç, N. (2006). İlişkisel Pazarlama Anlayışının Sigorta Müşterilerinin Bağlılığı Üzerindeki Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (16), 255-270.

Yükselen, C. (2013). *Pazarlama İlkeler-Yönetim-Örnek Olaylar.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Bölüm 48

YÜKSEK DAĞ KARSTINA AİT POLİJENİK KARSTİK BİR DEPRESYON: GÜNEYDOĞU TOROSLARDA MELKUŞAN POLYESİ (ÇATAK/VAN)

***Halil ZORER*[1]**
***Yahya ÖZTÜRK*[2]**

1 Dr. Öğrt. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van, halilzorer@yyu.edu.tr, Orcid: https://orcid.org/0000-0002-2978-4908
2 Çatak Muhammet Sait Aydın Anadolu Lisesi, Van, yhyztrkgeo76@hotmail.com, Orcid: https://orcid.org/0000-0003-0376-0868

Giriş

Karstlaşma; yer kabuğunu oluşturan bazı kayaçların suyla temas etmeleri sonucu kayaçların kimyasal bileşimlerinden dolayı oluşan çözünme ve birikme faaliyetlerini belirten genel bir terimdir. Bu terim, genel olarak kireçtaşı arazilerinde oluşan şekilleri ifade etmek için kullanılsa da kumtaşı (Young, 1986; Grimes, 2012); granit, gnays (Osborne vd., 2013); konglomera (Ferrarase ve Sauro, 2005); jips, kayatuzu, dolomit, mermer, kuvarsit, bazalt gibi kayaçlarda oluşan şekiller için de geçerlidir (Huggett, 2015). Karstlaşma sonucu yer yüzeyinde ya da yer altında karst topoğrafyasının karakteristik şekilleri oluşmaktadır. Yer yüzeyinde oluşan yüzey karstına ait en büyük yapısal şekil genellikle kapalı çöküntü alanları şeklinde olan polyelerdir (Ford ve Williams, 2007; Sauro, 2012). Polyelerin son jeomorfik özelliklerinin belirlenmesinde korrozyonel süreçler (kimyasal çözünme) baskın olsa da (Prohiç vd., 1998) jeomorfik evrimleri, jeoloji ve paleo-iklim dahil olmak üzere birtakım çevresel faktörün (neotektonik hareketlilik, hidrolik etki, yer altı suyu taban seviyesindeki değişmeler, karstik erimenin derecesi, arazi eğimi) ardışık ve eş zamanlı hareketine bağlıdır (Nicod, 2003; Bonacci, 2004). Polyelerin oluşum ve gelişim mekanizmalarında karstlaşmanın etkili olduğu bilinen bir gerçek olmakla birlikte salt korrozyonel etki henüz tam anlamıyla açıklanmamış tartışmalı bir konudur (Erinç, 2001; Sharma, 2010). Dolayısıyla tanımına yönelik çok sayıda çalışma olmasına rağmen bu büyük karstik depresyonların oluşum sistemlerinin açıklanması hususunda fikir birliği yoktur (Nazik, 1992; Doğan, 2003). Bu tanımlama sorununun oluşmasında polyelerin polijenik oluşum sistemine sahip olması ve en başta da *büyük tektonik hatları* takip etmesi başlıca nedendir.

Polyelerin morfojenezine etki eden çözünme süreçleri dışındaki en temel çevresel etmen aktif tektonizmadır. Nitekim yapılan birçok polye çalışmasında (Dragiçeviç vd., 1999; Gams, 2005; Bonacci, 2013; Aucelli vd., 2013; Kirklec vd., 2015; Blatnik vd., 2017; Doğan vd., 2018; Doğan vd., 2019; Galdenzi, 2019; Tuan, 2020; Şimşek vd., 2020) tektonizmanın polye morfojenezi üzerindeki etkisi belirtilmiştir. Tektonik süreçlerden olan genç epirojenik hareketler polyelerin gelişmesini denetleyen temel mekanizmalardan biridir (Atalay, 2003). Bu dikey tektonik hareketlerin etkisiyle yükselen dağlık alanlar üzerinde morfolojik taban seviyesi ile karst taban seviyesi arasındaki hidrolik gradyan arttığı için bu durum karstlaşmayı aktive eden bir parametre olmaktadır. Toroslar ve Bitlis-Zagros Bindirme Zonu gibi morfotektonik üniteler de özellikle Pliyosenden beri epirojenik hareketlerden yoğun şekilde etkilendikleri için bu tektonik hareketlilik karstlaşmayı dolayısıyla polye oluşumunu tetikleyen bir süreç olmuştur. Bu nedenle Bitlis-Zagros Bindirme Zonu gibi genç kıvrım sistemleri üzerinde karstlaşmadan dolayı karakteristik

polyeler gelişmiştir (Stevanoviç vd., 2009; Kranjz, 2013). Bu bindirme zonu üzerinde Türkiye sınırları dahilinde *Uzuntekne Polyesi* (Atalay, 2003; Zorer, 2005), *Göllü Polyesi* (Doğu vd., 2008; Akköprü, 2011) gibi polyeler oluşmuşken, bindirme zonunun devamında Zagros Dağları üzerinde de benzer morfotektonik süreçlerden dolayı *Arjan Polyesi* (Jamali vd., 2015; Mohammadi vd., 2019), *Izeh Polyesi* (Kalantari vd., 2009), *Shelar Polyesi* (Moradi vd., 2018), *Lagharak Polyesi* (Karami vd., 2016),) *Temi Polyesi* (Vardanjani, 2018) *Noakoh Polyes*i (Bahrami, 2012), *Kaftar Polyesi* (Farhoudi ve Ardabili, 2009) *Chale-Monar Polyesi* (Moradi vd., 2016) gibi makro karst depresyonları gelişmiştir. Melkuşan Polyesi de Orta Miyosendeki orojenik gelişmeyi takip eden süreçte Bitlis Zagros Bindirme Zonu (BZBZ) masifine ait karbonat bileşimli litolojilerin Pliyosen itibariyle epirojenik yükselmeye bağlı sığ yanal karstlaşmasıyla oluşmuş kapalı bir karstik depresyondur. Polye, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Gölü'nün güneyinde, BZBZ üzerinde, *Kıvrımlanmış Karst Alanı Kuşağı* bölgesinde (Nazik vd., 2019) yer almaktadır. 2640 m taban yükseltisiyle oldukça yüksek bir polye olan Melkuşan Polyesi (Şekil 1) Çatak ilçe (Van) sınırlarında bulunmaktadır.

Bu çalışmayla karstlaşmanın görüldüğü BZBZ üzerinde gelişen ve oldukça yüksek bir polye olan Melkuşan Polye'sinin karst jeomorfolojisi özellikleri ve jeomorfotektonik evrimi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Güneydoğu Toroslar ya da BZBZ üzerinde polyelere yönelik yapılan sınırlı sayıda çalışma vardır. Buna bağlı olarak çalışmanın bir diğer amacı da bu kuşak boyunca yapılan sınırlı polye çalışmalarına dolayısıyla karst literatürüne katkı sağlamak ve Melkuşan Polyesi'nin Batı ve Orta Toroslar'da bulunan polyelerle jeomorfik gelişim ve jeomorfik özellikler açısından karşılaştırmasını yapma adına zemin oluşturmaktır.

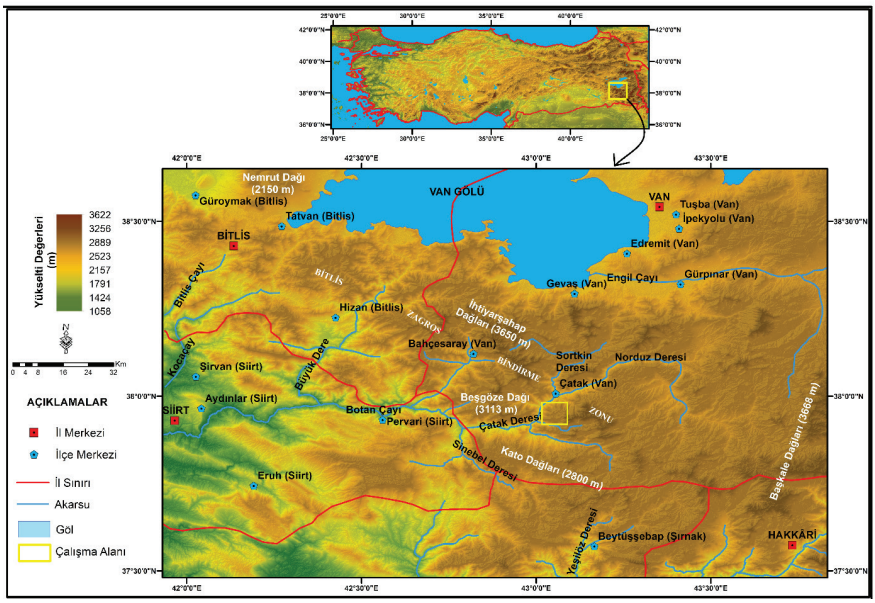

Şekil 1. *Çalışma alanının lokasyon haritası.*

Veri ve Yöntem

Araştırmanın temel veri kaynaklarını; farklı tarihlerde yapılan arazi gözlemleri, Google Earth ve HGK Küre uydu görüntüleri, 1/500.000 ölçekli MTA Cizre paftası, 1/100.000 ölçekli m50 jeoloji paftası, topoğrafya haritaları ve bölgeyle ilgili yapılan jeolojik çalışmalar oluşturmaktadır. Çalışma boyunca yöntem olarak literatür taraması, arazi çalışmaları ve ofis çalışmaları sıralaması izlenmiştir. Arazi çalışmalarıyla elde edilen jeomorfik ve yapısal bulgulardan örnekleme fotoğrafları alınmış ve bunların anlaşılması adına uydu görüntülerinden de yararlanılmıştır. Çalışmada 12.5 m çözünürlüklü sayısal yükseklik modeli üzerinden Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) ortamında farklı şekil ve haritalar çizilmiştir. Haritalama çalışmalarında temel referansı ilgili kaynaklar oluştursa da arazi gözlemleri ile desteklenmiştir. Çalışmanın sonunda elde edilen tüm veriler sentezlenerek çalışma tamamlanmıştır.

BÖLGESEL ORTAM

Tektonik ve Litolojik Özellikler

Melkuşan Polyesi, Toros Orojen Kuşağı ile Kenar Kıvrımları gibi iki makro morfotektonik yapı arasında uzanan Bitlis Zagros Bindirme Zonu (BZBZ) üzerinde yer almaktadır. Bu zon Orta Miyosende sıkışma rejimi sonucu Avrasya ve Arap levhalarının kıta-kıta çarpışmasını (McKenzie, 1972; Şengör, 1980; Şaroğlu ve Güner, 1981; Şengör ve Yılmaz, 1981;

Dewey vd., 1986) takip eden dönemde oluşmuştur. BZBZ, Maraş kuzeyinden başlayarak güneydoğuda Hürmüz Boğazı'na kadar yaklaşık 2000 km boyunca uzanan ve güneye devrik masif litolojilerden oluşan (Yeats vd., 2006; Leturmy ve Robin, 2010; Zebari vd., 2019) geniş bir morfotektonik yapıdır. Bu zon boyunca gözlenen bindirme fayları ve tektonik yapılar, jeomorfik manzaranın şekillenmesinde belirleyici ana parametrelerden biri olurken özellikle karstlaşma bu süreçlerden olumlu yönde etkilenmiştir.

Melkuşan Polyesi'nin yakın çevresinde orojenik sıkışmalar, epirojenik hareketler ve faylanma süreçleri yoğun bir şekilde bölge topoğrafyasını şekillendirmiştir. Orojenik hareketlerden dolayı antiklinal ve senklinaller oluşurken, bu hareketlerin şiddetli etkisinden dolayı bölge kendi içinde geniş bir antiklinoryum görünümüne sahiptir. Çalışma alanı ve çevresinde Orta Miyosenden Pliyosene dek orojenik sıkışmalar etkili olmuşken bu dönemden (Pliyosen) sonra tektonik süreç nitelik değiştirerek epirojenik yükselmelere dönüşmüştür (Ternek, 1953; Altınlı vd., 1964; Türkünal, 1980; Aktürk, 1985; Atalay, 2003). Bu genç epirojenik hareketler sonucu tüm Toroslar'da olduğu gibi BZBZ de toplu yükselmeye uğramıştır. Bunların yanı sıra polyenin güneyinde Körüklü Vadisi boyunca bindirme hattı uzanmaktadır. *Arıh Sürüklenimi* adı verilen (Aktürk, 1985) bu bindirme yapısı BZBZ'ye ait bir segmenttir. Körüklü Deresi'nin bir kısmı da bu bindirme hattının belirlemiş olduğu zayıf tektonik zona yerleşmiştir (Şekil 2). Ayrıca polyenin kuzeyinde Sözveren Köyü batısında da faylanmalar görülmektedir. Bunların yanı sıra polyenin güneydoğusunda Arıh Yaylası'nın doğusunda belirgin bir fay vardır (Şekil 2). Bu fay yaklaşık olarak K-G yönlü uzanıma sahiptir ve tabakaların yanı sıra sürüklenimleri de ötelemiştir. Fay, sol doğrultu atımlı bir faydır ve atım miktarı yaklaşık olarak 1650 m'dir (Aktürk, 1985). Bu sol yanal atımlı fay, bindirme fayına bağlı oluşmasından ve sürüklenim litolojilerini de ötelemesinden dolayı tipik bir yırtılma fayıdır.

İnceleme alanındaki litolojilere baktığımızda, bunların allokton ve paraallokton kökenli oldukları görülmektedir (Şenel, 2007). Bu birimler, güneye sürüklenen naplara ait metamorfizma geçirmiş Paleozoyik, Mesozoyik ve Tersiyer yaşlı litolojilerden oluşmaktadır (Aktürk, 1985). Bu litolojik yapılar literatürde genel olarak *Bitlis Masifi* diye bilinmektedir. Masif, yaklaşık olarak 46 km genişlik ve 311 km uzunlukla KB-GD doğrultusunda uzanmakta, litolojilerin kalınlığı 1000 m'yi geçmektedir (Türkünal, 1980). Çalışma alanında Bitlis Masif'ine ait Permiyen yaşlı rekristalize kireçtaşı ve mermer *(Körüklü Formasyonu)*; üst Paleozoyik yaşlı kuvarsit ve şist *(Bitlis Metamorfitleri)*; erken Triyas yaşlı kalkşist ve mermer *(Oran Formasyonu)*; orta Triyas yaşlı mermer, dolomit, rekristalize kireçtaşı *(Güdümlü Formasyonu)* ve erken-orta Eosen yaşlı kırıntılı

sedimenter litolojik formasyonlar *(Maden Formasyonu)* bulunmaktadır (Şenel, 2007) (Şekil 2). Melkuşan Polyesi, genel anlamda Orta Triyas-Kretase yaşlı rekristalize kireçtaşı ve mermer *(Güdümlü Formasyonu)* ile Erken Triyas yaşlı mermer ve kalkşist *(Oran Formasyonu)* litolojilerinin dokanaklarında gelişmiştir.

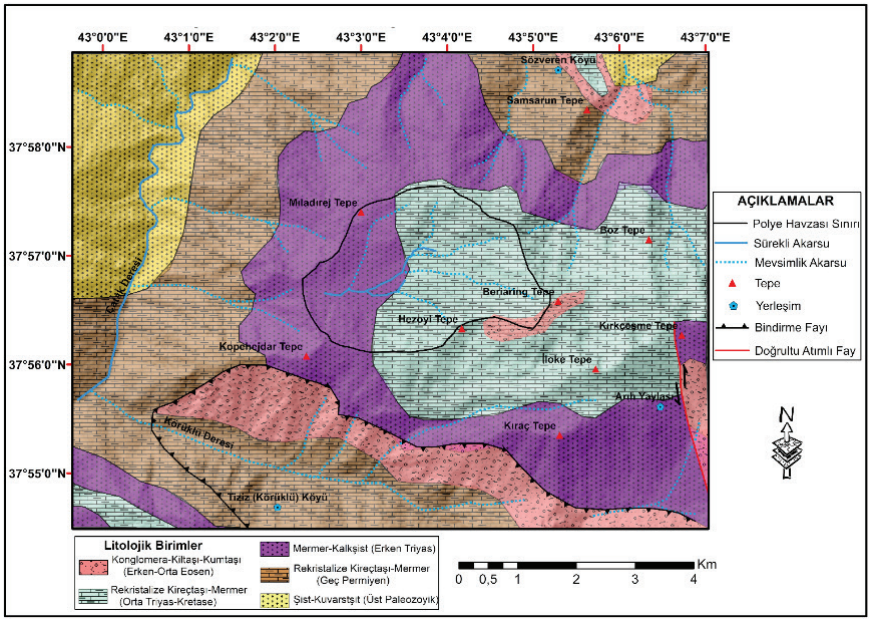

Şekil 2. *Çalışma alanı ve yakın çevresinin jeoloji haritası (Kaynak: Şenel, 2007; Aktürk, 1985)*

Topoğrafik ve Jeomorfik Özellikler

Melkuşan Polyesi çevresinde genel jeomorfik manzara engebeli bir yapıya sahipken başlıca topoğrafik üniteleri vadiler ve dağlık alanlar oluşturmaktadır. Mıladırej (2708 m), Beriaring (3115 m), Hezoyi (2810 m), Kopehejdar (2860 m) ve İloke (3261 m) tepeleri polyeyi çevreleyen başlıca tepelik alanlarken, Arıh Dağı (3490 m) polyenin doğusunda yer alan yüksek bir kütledir (Şekil 3). Arıh Dağı (3490 m) ile polye tabanı arasında yaklaşık olarak 850 m'lik bağıl seviye farkı vardır. Bunun dışında çalışma alanının güneyinde Kato Dağı (2800 m), batısında Beşgöze Dağı (3113 m) ve kuzeybatısında Artos (Çadır) Dağı (3550 m) diğer en yüksek dağlık alanlardır (Şekil 1). Polye çevresi, Botan Çayı'nın yukarı havzasında bu akarsuyun en büyük kolu olan Çatak Deresi ve kolları tarafından derince yarılmıştır. Polyenin bulunduğu dağ sırasının genel orografik çatısı, KB-GD yönlü olarak bindirme zonunun genel doğrultusuna uymaktadır.

Bölgenin genel jeomorfik yapısına baktığımızda Kuvaterner'deki glasiyal hareketlerden dolayı Arıh Dağı'nın kuzey yamaçlarında sirk, moren deposu, sirk gölleri gibi glasiyal topoğrafyaya ait şekiller bulunmaktadır (Şekil 5). Çatak Vadisi'nin her iki yamacında Pliyosendeki epirojenik hareketlerden (Ternek, 1953; Altınlı vd., 1964; Türkünal, 1980; Aktürk; 1985) dolayı derine kazılma sonucu asılı taraça oluşumları görülmektedir. Bunun yanında polyenin kuzeyinde Sözveren Köyü batısında ve polyenin güneyinde farklı türde lapya şekilleri görülmektedir. Ayrıca Melkuşan Polyesi'nin güneyinde Kopehejdar Tepe ile Hezoyi Tepe arasında periglasiyal şekillerden olan girland ve çember oluşumlarına da rastlanılmaktadır.

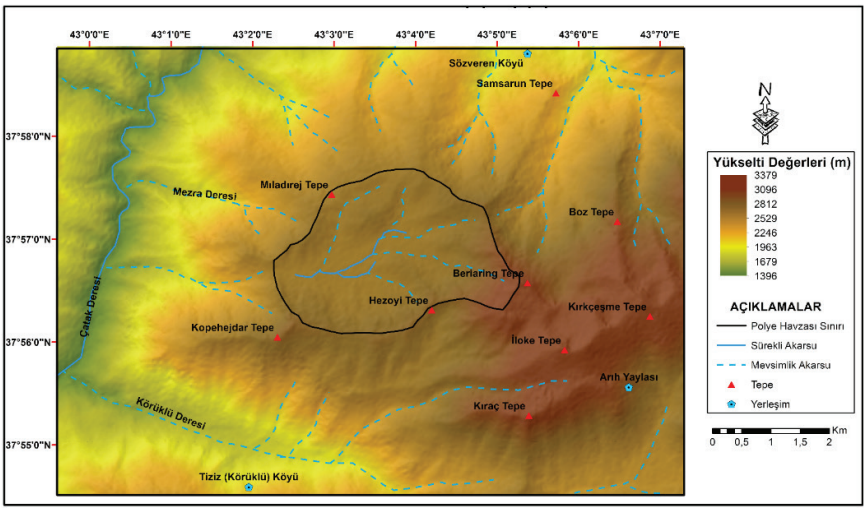

Şekil 3. *Melkuşan Polyesi ve çevresinin fiziki haritası.*

BULGULAR

Melkuşan Polyesi'nin Karst Jeomorfolojisi

Melkuşan Polyesi; Mesozoyik yaşlı kireçtaşı, kalkşist, mermer, rekristalize kireçtaşı gibi karstifikasyona uygun litolojiler üzerinde oluşmuştur. Kabaca elips bir geometrik yapıya sahip olan polye, üzerinde kurulduğu senklinal ekseninin doğrultusuna paralel olarak KD-GB yönlü uzanmaktadır (Fotoğraf 1). Melkuşan Polyesi, taban yükseltisi 2640 m ile oldukça yüksek bir polyedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinileceği üzere polyenin jeomorfojenetik evrimi polijeniktir. Karstifikasyon ve flüvyal süreçlerin yanı sıra periglasiyal süreçler ve epirojenik yükselme gibi etmenlerin şekillendirici etkisi altında Melkuşan Polyesi gelişmiştir. Polye, su toplama havzası baz alındığında yaklaşık 8 km^2'lik bir yüz ölçüme sahiptir ve yüzeyden kapalı tek bir depresyondur. Ancak *kuzeydeki uvala*

sahası ile *asıl depresyon sahası* büyüklük açısından iki farklı jeomorfik ünitedir.

Fotoğraf 1. *Melkuşan Polyesi'nin; a: Mıladırej tepeden, b: polyenin güneyinde Kopehejdar tepeden, c: ova tabanından görünümü.*

Polye çevresinde dikkati çeken karstik şekillerden en büyüğü polye tabanından yüksekte yer alan kuzeydeki *uvalalardır* (Fotoğraf 2b). Bunlar, dolin sırtlarının çözünmesiyle ve dolinlerin zamanla birleşmesiyle meydana gelmiştir. Uvala çevresinde eski dolin sırtlarını yansıtan girintilerin olması bu durumu kanıtlamaktadır. Bu alanda dolinlerin birleşmesiyle oluşmuş 3 büyük uvala vardır ve bu uvalalık alan, kendisini akaçlayan akarsuyla dar bir vadiden polyeye bağlanmıştır (Fotoğraf 2a, 2c). Polye kuzeyinde yer alan uvalalar ilk oluşum dönemlerinde kapalı havzalar halindeyken sonraki flüvyal süreçler tarafından birbirlerine ve polyeye bağlanmışlardır. Bundan dolayı uvalalar flüvyo-karstik depresyon karakteri göstermektedir. Bu açıdan baktığımızda Melkuşan Polyesi ve çevresinin jeomorfik evriminde karstifikasyonun ve flüvyal aktivitenin ortak etkide bulunduğu

anlaşılmaktadır. Kuzeydeki uvalalık alan tabanı ile asıl depresyon tabanı arasında yaklaşık 20 m'lik seviye farkı vardır (polye tabanı uvalalık alanın tabanına göre daha alçaktır). Bu fark tüm polye tabanının aynı seviyeye indirgenip henüz düzleştirilmediğine ve dolayısıyla havzanın işlenme sürecinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Melkuşan Polyesi'nin gençlik evresinde olan bir polye olduğu söylenebilir.

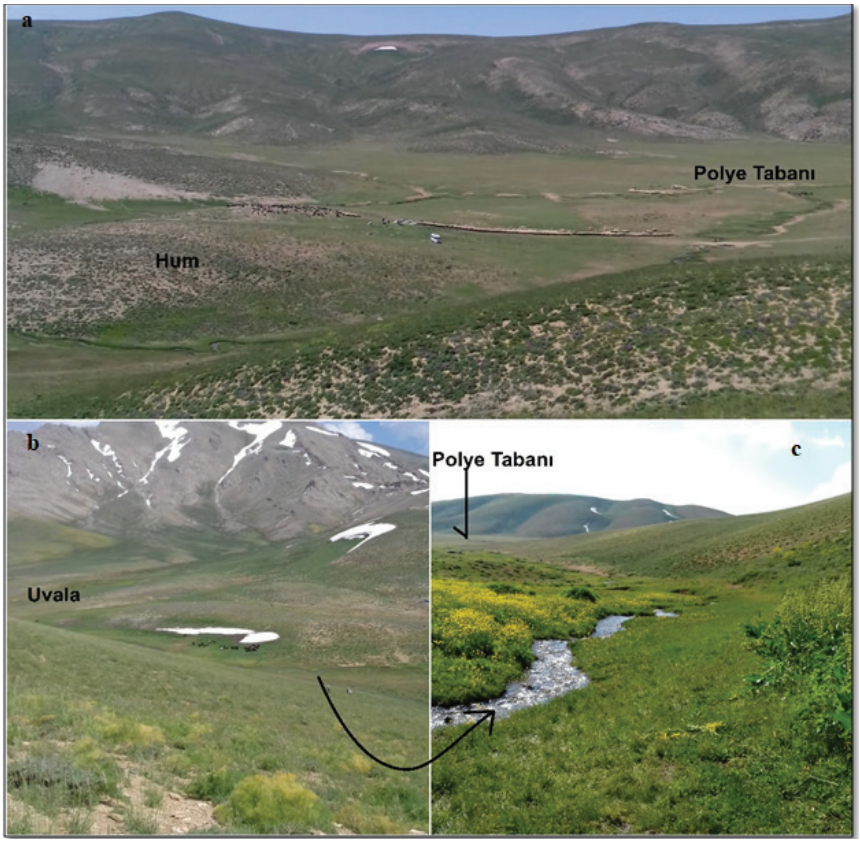

Fotoğraf 2. *a; polye tabanı ve hum. (humun önündeki akarsu uvala sahası ile polye tabanını bağlamaktadır) b; polyenin kuzeyinde Arıh Dağı ve uvala. c; uvalayı polyeye bağlayan akarsu.*

Melkuşan Polyesi'nde karstik şekillerden bir diğeri, özellikle polyenin güneyinde ve genel olarak polye tabanından yüksekte bulunan dolinlerdir. Buradaki dolinler; *örtü sübsidans, çöküntü ve çözünme dolinleri* şeklindedir (Fotoğraf 3 ve 4, Şekil 4). Çözünme dolinlerinin bir kısmı polye tabanını çevreleyen yamaçlar üzerinde gelişim göstermiştir. Bunların temel oluşum süreci litolojinin çözünmesi olmasına rağmen oluşum alanları itibariyle bu tür dolinlere literatürde *yamaç dolini* denilmiştir (Güneysu, 1993). Bu dolinlerin oluşmasında karstik çözünme ve eğim koşulları ortak etki

ettiği için bunlar, eğim aşağı uzunlamasına bir jeomorfik yapıya sahiptir. Dolinlerin bu yapısı suyun yamaç aşağı süzülmesinden kaynaklıdır, dolayısıyla uzunca bir şekilleri vardır (Koçak ve Arıbaş, 2003) ve bu dolinlerin polyeye bakan kısımları genellikle açıktır (Keser, 2004a). Polyede yer alan yamaç dolinlerinin en belirgin olduğu alan polyenin güneyidir. Bunun temel nedeni, burada yamaç eğim değerlerinin düşük olmasından dolayı suyun litolojiyi çözecek kadar zeminde kalabilmesidir. Polyenin güney yamaçlarında bu dolinlerin olması, polyenin yanal yönde çözünme yoluyla genişlediğini göstermektedir.

Fotoğraf 3. *Melkuşan Polyesi'nin güneyinde yamaç boyunca gelişmiş çözünme dolinleri.*

İnceleme alanında ayrıca nispeten düz zeminde gelişim göstermiş tipik çözünme dolinleri de görülmektedir. Bunların oluşmasında eğim koşulları belirleyici bir kriter olmadığı için jeomorfik yapıları dairesel bir profil sunmaktadır. Çıplak karsta ait olan çözünme dolinlerinin bir kısmı geçici göllerle kaplıyken (Fotoğraf 4b) bazılarında ise tabanda yer alan düdenlerden dolayı yeraltına drenaj gelişmiştir (Fotoğraf 4c, 4f). Çözünme dolinlerinin bazılarında ise yamaç aşınmasına bağlı olarak dış drenaja açılma da görülmektedir (Fotoğraf 4d, 4e).

Polyenin güneyinde ayrıca bir örtü sübsidans doline (alüvyal dolin) de rastlanılmaktadır (Fotoğraf 4a). Alüvyal dolgu ile kaplı olan bu dolin dairemsi bir yapıya sahiptir ve tabanında gelişen düdenle (toprak düden) polyenin suları drene edilmektedir. Bunun yanı sıra Melkuşan Polyesi'nin güney yamaçlarının üst kesimlerinde yer yer çöküntü dolinlerine de rastlanılmıştır. Tüm bunlardan hareketle polyenin kuzey (uvala) ve güneyinin (dolin) gelişiminde karstifikasyonun halen etkili olduğu dolayısıyla polyenin güncel olarak gelişim içinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Melkuşan Polyesi'nin tabanında akan ve kaynağı kuzeydeki yer altı su kaynaklarıyla ilkbaharda Arıh Dağı'ndan inen kar sularının oluşturduğu akarsu, polyenin güneybatısında bir *düden*den yer altına aktarılmaktadır. Bu düden, örtü sübsidans dolininin tabanında gelişmiş *toprak düden* özelliğine sahiptir (Fotoğraf 4a). Düden etrafında yer alan kireçtaşlarının varlığı, düden tabanında bu litolojinin varlığını kanıtlamaktadır. Düdenin ilkbaharda artan yağmur yağışları ve kar erimeleri ile polye tabanında çoğalan suyu yeterince drene edememesinden ya da düdenin tıkanmasından dolayı bazı yıllar küçük geçici göller oluşmaktadır. Bu göllenme neticesinde polye tabanında biriken ve belirli bir müddet tabanda kalan su, polyenin çözünme yoluyla yanal gerilemesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca polye tabanında bulunan ve nispeten geçirimsiz özellikte olan taban dolgusu da polyenin dikey yönden ziyade yanal yönde gelişmesini sağlamaktadır. Nitekim flüvyo-karstik ceplerin ve çözünme dolinlerinin gelişim seyri buna kanıttır. Polye tabanında sadece yukarıda belirtilen düden tespit edilmiştir. Ancak polye tabanında kalın alüvyal dolgunun olması, mevcut başka pasif düdenlerin örtülü kalması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Melkuşan Polyesi'nin dikey gelişimini sınırlandıran kalın alüvyal dolgunun yanı sıra karstlaşmaya müsait rekristalize kireçtaşlarının (Oran formasyonu) tabanında yer alan kireçtaşlarının dolomitik karakterde olması (Aktürk, 1985) da polyenin düşey doğrultuda gelişimini sınırlandıran bir diğer litolojik parametre olmuştur.

Polye tabanında ayrıca karstik çözünmeden artakalan tanıktepe özelliğine sahip *humlar* da vardır (Fotoğraf 2a). Bunlar, polyeler için karakteristiktir ve polyeler genişlerken erimeden artakalmış bakiye tepelerdir. Humların varlıkları, polyelerin oluşum ve gelişim süreçlerinde dolinlerin birleşmesiyle oluşumlarının göstergelerinden biridir (Ardel, 1957; Erinç, 1970; Doğan, 1996). Melkuşan Polyesi'ni drene eden akarsuların kaynaklarından olan yer altı su kaynakları hum yamaçlarından çıkmaktadır. Polyedeki aktif düdenin güneyinde da karakteristik bir hum vardır ve hum ile polye yamacı arasında yaklaşık olarak 200 m'lik mesafe bulunmaktadır. Bu durum humdan itibaren polyenin yanal yönde 200 m gerilediğini ve polyenin bu şekilde genişlediğini göstermektedir. Nitekim Güldalı (1976), Akseki Polyesi için buna benzer çıkarsamalar yoluyla polyenin yanal gelişme miktarını metre cinsinden belirtmiştir. Kanaatimizce de düdenin yer aldığı humun geçmişte Melkuşan Polyesi'nin güneybatı yamacı olduğu ve zamanla gelişen çözünme dolinleriyle yamacın gerilemesi sonucu humun yamaca göre içerde kaldığı anlaşılmaktadır.

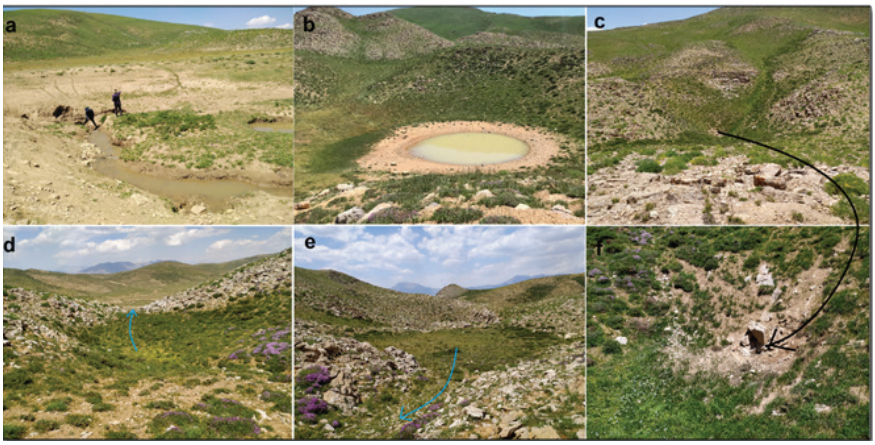

Fotoğraf 4. *a; polyenin güneyinde görülen örtü sübsidans dolini ve tabanında gelişmiş düden. (bu düden polyeyi drene eden tek aktif düdendir) b; polyenin güneyinde geçici gölle kaplı çözünme dolini. c; düdenle drene edilen çözünme dolini,. d ve e; dış drenaja açılmış çözünme dolini. f; dolin tabanında yer alan düden.*

Melkuşan Polyesi'nde görülen diğer karstik şekil ise lapyalardır. Çalışma alanının güneyinde litolojinin yüzlek verdiği alanlarda serbest lapya türlerine ait oluklu, kanalcıklı ve çatlak lapya gelişimleri görülmektedir. Bu tür lapyalar kayaçların suya direkt temas etmeleri sonucu gelişmiştir. Ayrıca bahsi geçen alanda örtülü lapya şekli olan delikli lapyalar da görülen bir diğer mikro karstik şekildir. Bunların örtü tabakası (toprak, humus, bitki artığı vs.) altında geliştikten sonra yüzeye çıkması, gelişimlerinin güncel olarak kesintiye uğradığını göstermektedir. Bundan dolayı delikli lapyalar fosil karsta ait şekillerdir (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. *Polyenin güneyinde delikli lapya örnekleri.*

Melkuşan Polyesi; hidrolik açıdan yüzey drenajı düdenle yer altına intikal eden ve dolayısıyla yüzeyden kapalı bir depresyondur. Bundan

dolayı polyede *karstik drenaj türü* gelişmiştir. Melkuşan Polyesi'nde akarsuyun beslenmesi; polyenin kuzeyindeki yer altı su kaynakları, kar erimeleri ve yağmur yağışlarıyla gerçekleşmektedir (Fotoğraf 6a). Yer altı su kaynakları yıl boyunca akış göstermekle birlikte bu kaynakların sonbahar ve kış mevsimlerinde debisi azalmaktadır. Polyede yer alan akarsuyun debi artış dönemi; yer altı su kaynaklarının debisinde meydana gelen artış, yağmurların etkili olması ve kar erimelerinin azami sınıra yaklaşmasından dolayı ilkbahar mevsiminin sonları ile yaz mevsiminin başlangıç dönemleridir. Polyenin kuzeyinde bulunan yer altı su kaynakları (3 adet) karstik kaynak olup bunların muhtemel rezervuar alanı Arıh Dağı'dır. Bu kaynakların belirli bir çizgisellik göstermeleri muhtemel bir fayın etkisini gösterse de arazi çalışmaları esnasında bunu doğrulayabilecek başka bir topoğrafik veri bulunamamıştır. Polyeyi drene eden akarsu, depresyon tabanında eğim derecesinin az olmasından dolayı yüksek oranda mendereslenme özelliğine sahiptir (Fotoğraf 6b). Kuzeydoğudan güneybatıya doğru akan akarsu, polyenin tek aktif düdeni tarafından yer altına aktarılmaktadır. Polyede bulunan akarsuların tek merkez olan düdene doğru hareketinden dolayı hâkim drenaj ağı *sentripetaldir*. Ancak güneye akışı esnasında kuzeybatıdan akarsuya katılan mevsimlik bir akarsuda mikro anlamda *paralel drenaj ağı* özelliği de görülmektedir.

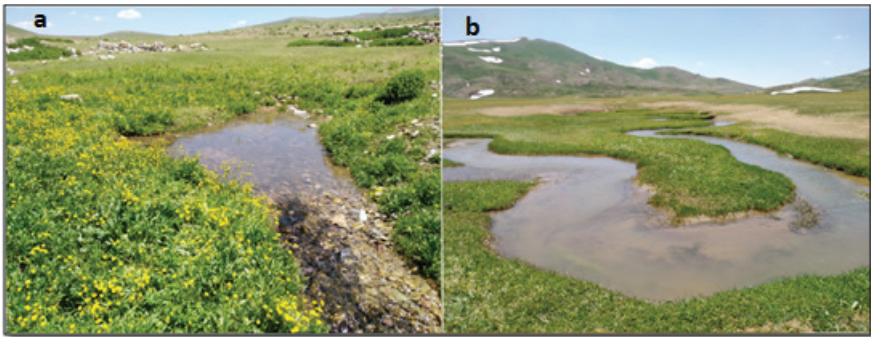

Fotoğraf 6. *a; polyenin kuzeyinde yer altı su kaynaklarından biri. b; polye tabanında akış gösteren akarsuyun yüksek menderesli yatak dokusu.*

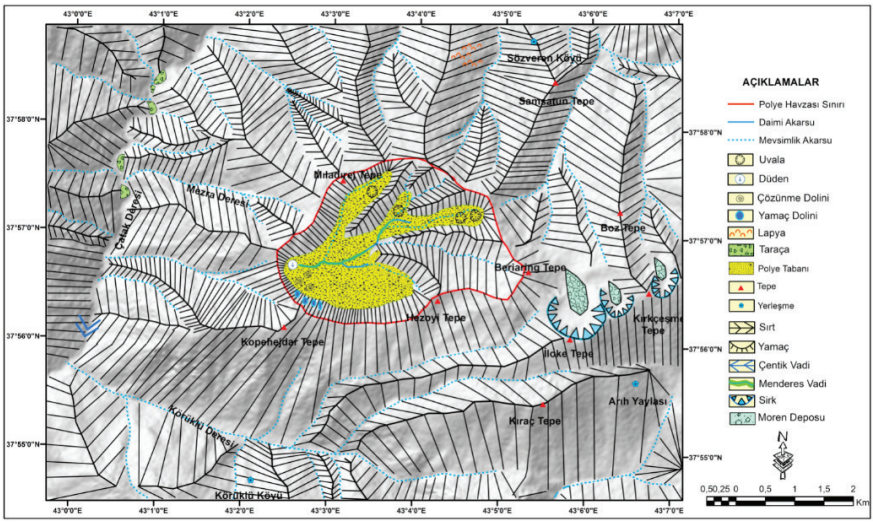

Şekil 4. *Melkuşan Polyesi ve yakın çevresinin jeomorfoloji haritası.*

Melkuşan Polyesi'nin Morfojenetik Gelişimi

Karstik makro depresyonlardan olan polyelerin jeomorfik evrimlerini konu alan araştırmalar, bu tür havzaların oluşum ve gelişimlerinde belirleyici olan ana parametrelerin fay hatları, farklı litolojilerin dokanak hatları, paleovadiler, graben alanları ve senklinal eksenleri olduklarını belirtmektedir (Nazik, 1992; Doğan, 2002; Keser, 2008). Polyelere yönelik yapılan çalışmalarda, dolin ve uvalaların birleşip polyelere dönüştüğü görüşü doğru olmakla birlikte günümüzde bu görüş salt geçerli kuram olarak kabul görmemektedir. Bu sade morfolojik evrim işleyişinin yerine karstik süreç ve etmenlere flüvyal, periglasiyal ve paleoklimatik süreçlerin, tektonik hareketliliğin (özellikle epirojenik stil) ve yapısal unsurların (graben alanları, senklinal ve antiklinal eksenleri) eşlik ettiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu çok kökenli sistem, polyelerin daha iyi anlaşılabilmesi adına jeomorfik evrimde farklı parametrelerin de incelenmesine neden olmuştur. Tüm bunlardan hareketle Melkuşan Polyesi'ne baktığımızda Anadolu'nun orta büyüklükteki (8 km^2) bu yüksek polyesinin (2640 m taban yükseltisi) oluşum ve gelişimi de farklı etmenlerin ortak etkisine bağlı olarak şekillenmiştir. Polyenin oluşumunda karstifikasyon, flüvyal, periglasiyal ve paleoklimatik süreçler ve epirojenik yükselme ortak etkide bulunmuştur. Çalışmanın bu kısmında Melkuşan Polyesi'nin jeomorfojenetik evrimi aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Melkuşan Polyesi'nin bulunduğu orografik kuşak, Bitlis Metamorfitleri'nin güneye doğru naplandığı ve Kenar Kıvrımları Kuşağı ile kenetlendiği bir zonda yer almaktadır. Dolayısıyla bölgenin morfotektonik evriminde metamorfik kuşağın yapısal özellikleri ve tektonizmadan etkilenme şiddeti belirleyici temel parametre olmuştur.

Bu durum polyeyi de şekillendirici bir sürece itmiştir. Nitekim, tektonik hareketlilik karstlaşmayı iki yönden etkilemektedir. Bunlardan birincisi fay oluşumu, bir doğrultu halinde kırılma ve ezilmeyken, diğeri epirojenik açıdan yükselmedir (Atalay, 2017). Melkuşan Polyesi'ni etkileyen tektonik hareketlilik ise bu ikinci (epirojenez) tektonik süreçtir.

Melkuşan Polyesi, kabaca KD-GB yönlü uzanan senklinal eksenine kurulan akarsu vadisinin epirojenik yükselmelerden dolayı drenaj ağında meydana gelen değişmelere bağlı olarak karstlaşmasıyla oluşmuş kapalı bir depresyondur (Fotoğraf 7). Bölgede Pliyosen öncesi meydana gelen orojenik hareketlilikten dolayı bir takım antiklinal ve senklinal sahaları oluşmuştur. Bu senklinallerden biri de yersel ve simetrik olan KD-GB yönlü uzanan Melkuşan Senklinali'dir (Aktürk, 1985). Senklinaller, karstifikasyon sürecinde suyun toplanma alanları olduğu için polye oluşumu için uygun koşullara sahip yapısal alanlardır. Nitekim senklinal eksenlerinde polyelerin gelişmesine dair yapılan çalışmalarda bu durum belirtilmiştir (Ardel, 1957; Biricik, 1992; Doğan, 1996; Keser, 2004b; Bonacci, 2004; Atalay, 2017).

Fotoğraf 7. *Melkuşan Polyesi'nin: a: güneyden, b: kuzeyden panoramik görünümü.*

Melkuşan Senklinali'nin oluşmasını izleyen süreçte senklinal ekseni boyunca kurulan akarsu ağı güneybatıya doğru bu ilksel havzayı drene etmiştir. Ancak bölgede üst Pliyosende meydana gelen epirojenik hareketlerden dolayı (Ternek, 1953; Altınlı vd., 1964; Türkünal, 1980; Aktürk, 1985) topoğrafya toplu yükselmeye maruz kalırken senklinale kurulu drenaj ağı bu yükselmeden dolayı bozulmuş ve parçalanmıştır. Çatak Vadisi'nin muhtemel bir kolu olan bu akarsu ağında meydana gelen bozulmuş yüzey drenajı, gelişen düdenlerle yer altına intikal etmiştir. Drenajın yer altına intikal etmesiyle senklinale kurulan vadi karstik bir kör vadiye dönüşmüştür. Kör vadide sığ yanal karstlaşmanın başlaması ve

ilerlemesiyle de polye oluşum süreci başlamıştır (Fotoğraf 8a).

Polyenin güneybatı ucunda bulunan ve vadi morfolojisini andıran yamaç yapısı (burası aynı zamanda polye çevresindeki en alçak alandır), paleo-akarsuyun vadi yapısına ait bir bakiyedir (Fotoğraf 8b). Polyedeki düdenden sonra güneybatıya doğru vadi, kuru vadi olarak kalmıştır. Paleo-vadinin bu kısmı Çatak Deresi dikey yönde aşınım gösterince asılı halde belirmiştir. Paleo-vadinin polye sınırları içerisinde kalan diğer kısmı ise sonraki denüdasyonal süreçlerle işlenmiş ve yeni karstik drenaj ağı kurulunca vadi izleri kaybolmuştur.

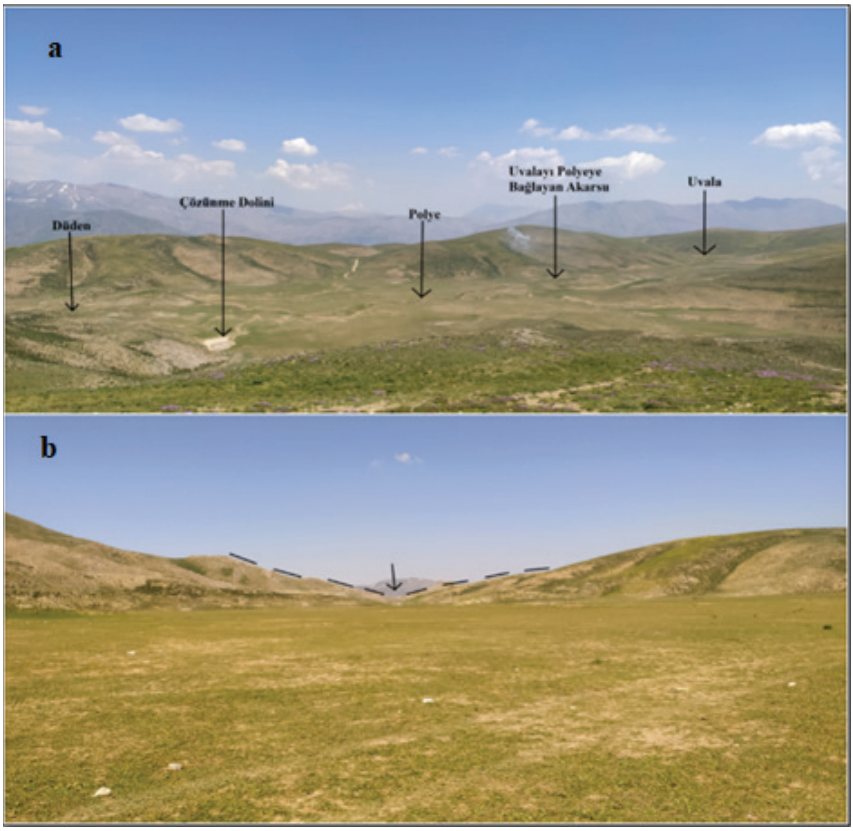

Fotoğraf 8. *Melkuşan Polye'sinin KD-GB uzanımlı yapısı ve jeomorfik şekiller. b; polyenin güneyinde muhtemel paleovadiye ait eski yatak yapısı.*

Melkuşan Polyesi'nin jeomorfik gelişiminde bir diğer parametre de periglasiyal süreçler olmuştur. Nitekim polyelerin bulunduğu alanda etkili olan glasiyal ya da periglasiyal süreçlerin polye gelişimine etkisi bilinen bir görüştür (Stepisnik, 2014). Bu süreçler gerek polyede çözünme süreçlerine katkıda bulunma gerekse de polye tabanının ya da yamaçlarının jeomorfik yapısını şekillendirmede rol oynamaktadır. Polyenin doğusunde

bulunan Arıh Dağı (3490 m) Kuvaternerde meydana gelen klimatik değişikliklerden etkilenip buzullaşmaya maruz kalmıştır. Günümüzde Arıh Dağı'nda bulunan çok sayıda sirk ve moren depoları bunu kanıtlamaktadır. Glasiyal dönemlerde bu dağın yüksek kesimlerinde bulunan buzul ve kar erimeleri sonucu açığa çıkan su, polyeye doğru akmış ve karstifikasyon sürecinde çözünme hızını arttırmış olmalıdır. Bunun nedeni ise bilindiği üzere soğuk sularda yoğun olarak bulunan karbondioksitin çözücü (dissolvan) özelliğinin yüksek olmasıdır. Nitekim polyenin güneyinde bulunan yamaçların üst kesimlerinde gelişen girland ve çember oluşumları periglasiyal süreçleri yansıtmaktadır.

Melkuşan Polyesi'nde dolin ve uvalaların birleşme halinde olması, yamaçlardaki çözünme dolinleri ve flüvyo-karstik ceplerle yamaçların işlenmeye devam etmesi polyenin aktüel olarak da gelişim sürecinde olduğunu göstermektedir.

TARTIŞMA-SONUÇ

Polyelerin belirleyici özellikleri vardır. Alüvyal dolgulu taban, karstik drenaj, kapalı-uzamış topoğrafyaya sahip depresyon, hum-düden gibi jeomorfo-topoğrafik kalıntılar, aktif tektonik etki (epirojenez, faylanma), yapısal koşulların denetimi (senklinal ve antiklinal ekseni vs.) gibi parametreler herhangi bir kapalı depresyon alanının polye olması için gerekli olan koşullardır (Gams, 1978; Nicod, 2003). Çalışmaya konu olan Melkuşan karstik depresyonu da bu özelliklere sahip olduğu için tipik bir polye karakterine sahiptir.

Melkuşan Polyesi, Bitlis Masifi üzerinde gelişen ve oluşumunda karstlaşma ve flüvyal süreçlerin yanı sıra epirojenik yükselmeler ve periglasiyal süreçlerin ortak etkide bulunduğu yüzeyden kapalı bir depresyondur. Miyosenden itibaren güneye doğru sürüklenen nap paketleri dahilinde bulunan karbonat bileşenli kısmen ya da tamamen metamorfizmaya uğramış kayaçların çözünmesiyle oluşan polye, taban yükseltisi olarak (2640 m) Anadolu'nun literatüre geçmiş en yüksek polyesidir.

Melkuşan Polyesi, seviye olarak *yüksek polyeler* sınıfına girmektedir ve ayrıca *belirli dönemlerde kısmen su altında kalan polye* özelliğine sahiptir. Polyelerin büyüklükleri oldukça değişkendir ancak genel olarak büyüklükleri 0.5 km^2 ile 500 km^2 arası değiştiği için (Bonacci, 2004; Ford ve Williams, 2007; Sauro, 2012) büyüklük açısından ise *orta (mezo) büyüklükte* (8 km^2) olan bir depresyondur.

Polyeler, morfojenetik açıdan farklı tiplere ayrılmaktadır. Gams (1994), polyeleri flüvyo-hidrodinamik süreçlerin işleyişi ve jeomorfik özelliklerinin farklılığı açısından 5 sınıfa ayırmıştır. Bunlar: *kenar (border),*

dağ eteği (piedmond), dış kenar (peripheral), taşkın (overflow) ve taban seviyesi (base level) polyeleridir. Ford ve Williams (2007) ise polyeleri *kenar, yapısal ve taban seviyesi* polyeleri diye 3 ana gruba ayırmıştır. Ancak polyeler çok kökenli oluşum sisteminden dolayı tek tip gelişime bağlı şekillenememekte ve bundan dolayı bir polye birden fazla polye türüne ait özellikler taşıyabilmektedir (Şimşek vd., 2020).

Yapısal (structural) polyelerin oluşum ve gelişimleri jeolojik yapı tarafından denetlenmektedir. Bu tür polyeler faylarla deforme edilmiş alanlarda, graben ve senklinal sahalarında karstifikasyonun etkili olmasıyla oluşmaktadır. Yapısal polyeler dünyanın en büyük karst depresyonlarını oluştururlar. Dağ eteği (piedmond) polyeler ise genel olarak Kuvaterner'deki buzullaşma hareketlerinden etkilenen ve bu sürece dair kanıtlar barındıran yüksek dağların eteklerinde yer alan alüvyon tabanlı vadiye sahip polyelerdir. Bu polyelerin oluşmasında periglasiyal süreçlerle oluşan soğuk suların dissolvan (çözücü) özelliklerinin fazla olması etkili olmuştur. (Gams, 1994; Ford ve Williams, 2007; Huggett, 2015). Melkuşan Polyesi de Melkuşan Senklinalinin karstlaşmasıyla oluşmuştur. Polyenin oluşum ve gelişim sürecinde kıvrımlı yapıya ait senklinal ekseni belirleyici bir parametre olduğu için polye *yapısal (structural) polye* sınıfına girmektedir. Bunun yanında polyenin Kuvaterner buzullaşmasından etkilen Arıh Dağı eteklerinde olması polye oluşumunda periglasiyal süreçlerin etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Melkuşan Polyesi, *yapısal-dağ eteği polyesi* karakterine sahiptir.

Melkuşan Polyesi, litolojinin karstlaşmaya sınırlı ölçüde elverişli olduğu Bitlis-Zagros Bindirme Zonu üzerinde gelişmiştir. Yüksek dağ karstı şekli olan polye, sahip olduğu morfodinamik süreç ve özelliklerden dolayı bölge paleo-koşullarının aydınlatılmasında anahtar jeomorfik yapılardan birini oluşturmaktadır. Polye tabanının henüz tek seviyeye indirgenmemesi, kuzeyde uvala ve güneyde dolinlerin oluşum sürecinde olması gibi parametreler Melkuşan Polyesi'nin genç bir karst depresyonu olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

Akköprü, E. (2011). *Van Gölü'nün güneybatı kısmında jeomorfolojik araştırmalar (Tatvan-Göllü).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Aktürk, A. (1985). *Çatak-Narlı yöresinin stratigrafisi ve tektoniği.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi.

Altınlı, İ., Pamir, H. ve Erentöz, C. (1964). *1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Van Paftası.* Ankara: MTA.

Ardel, A. (1957). Batı Toroslar'da kenar ovalarının jeomorfolojisi (Xavier de Planhol'e göre). *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 4* (8), 1-15.

Atalay, İ. (2003). Effects of the tectonic movements on the karstification in Anatolia, Turkey. *Acta Carsologica,* 32 (2), 196- 203.

Atalay, İ. (2017). *Türkiye Jeomorfolojisi.* İzmir: Meta Basım Matbaacılık.

Aucelli, P.C.P., Cesarano, M., Paola, G.D., Filocamo, F. ve Rosskopf, C.M. (2013). Geomorphological map of the central sector of the Matese Mountains (Southern Italy): an example of complex landspace evolution in a Mediterranean mountain environment, *Journal of Maps,* 9 (4), 604-616.

Bahrami, S. (2012). Morphotectonic evolution of triangular facets and wine-glass valleys in the Noakoh anticline, Zagros, Iran: implications for active tectonics. *Geomorphology,* 159 (160), 37–49.

Biricik, A.S. (1992). *Obruk Platosu ve Çevresinin Jeomorfolojisi,* İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını.

Blatnik, M., Frantar, P., Kosec, D. ve Gabrovşek, F. (2017). Measurements of the Outflow Along the Eastern Border of Planinsko Polje, Slovenia. *Acta Carsologica,* 46 (1), 83–93.

Bonacci, O. (2004). Poljes. In J. Gunn (Eds.), *Encyclopedia of Caves and Karst Science* (s. 1279-1281). London.

Bonacci, O. (2013). Poljes, ponors and their catchments. *Treatise on Geomorphology Elsevier,* 6, 112-120.

Dewey, J.F., Hempton, M., Şaroğlu, F. ve Şengör, A.M.C. (1986). Shortening of continental lithosphere: the neotectonics of Eastern Anatolia- a young collision zone. *Geological Society,* 19, 1-36.

Doğan, U. (1996). Polye ve flüvyo-karstik depresyonlar. *TÜCAUM Dergisi*, 5, 229-246.

Doğan, U. (2002). Manavgat Nehri Havzası'nın Jeomorfolojik Evrimi, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 22, 51-65.

Doğan, U. (2003). Sarıot Polje, Central Taurus (Turkey): a border polje developed at the contact of karstic and non-karstic lithologies. *Cave and Karst Science, 30* (3), 117-124.

Doğan, U., Koçyiğit, A. ve Yeşilyurt, S. (2018). Kestel polye sistemi ile Antalya Tufa Platosu'nun morfotektonik evrimleri ve kökensel ilişkileri. *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Bildiriler Kitabı,* s. 1428, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Doğan, U., Koçyiğit., A. ve Yeşilyurt, S. (2019). The relationship between Kestel Polje system and the Antalya Tufa Plateau: their morphotectoniz evolution Isparta angle, Antalya-Turkey, *Geomorphology,* 334, 112-125.

Doğu, A.F., Kuzucuoğlu, C., Mouralis, D., Akköprü, E., Christol, A., Zorer, H., Fort, M., Karabıyıkoğlu, M., Brunstein, D., Fortugne, M., Guillou, H. ve Scaillet, S. (2008). *Doğu Anadolu, Van Gölü Havzası Geç Pleistosen ve Holosen Evrimi: Volkanizma, Çevre ve İklimsel Değişimler ve İnsan Toplulukları.* TÜBİTAK ÇAYDAG 105Y125, Ankara.

Dragiçeviç, I., Prelogoviç, E., Kuk, V. ve Buljan, R. (1999). Recent tectonic activity in the Imotsko Polje area*, Geologia Crotia,* 52 (2), 191-196.

Erinç, S. (1970). Yeryüzü şekilleri veya jeomorfolojisi. *Umumi Jeoloji 2. Kısım Arz Kabuğunun Dış Olayları ve Yeryüzü Şekilleri* (Ed. İ. Ketin) içinde, s. 319-412. İTÜ Maden Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Erinç, S. (2001). *Jeomorfoloji 2 Güncelleştirilmiş 3. Basım (Güncelleştirenler Ahmet Ertek ve Cem Güneysu).* İstanbul: Der Yayınları.

Farhoudi, G. ve Ardabili, J.S. (2009). Morphotectonic analysis of the Kaftar Lake basin in the Zagros Mountain Belt, (Fars Provinca, Iran). *Geophysical Research Abstracts,* 11.

Ferrarase, F. ve Sauro, U. (2005). The Montello Hill: The classical karst of the conglomerate rocks. *Acta Carsologica*, 34 (2), 439-448.

Ford, D. ve Williams, P. (2007). *Karst Hydrogeology and Geomorphology.* West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.

Galdenzi, S. (2019). Monte Lago Polje, a case study regarding the influence of geologic structure and degree of karstfication on groundwater drainage in the Central Apennines (Italy). *Acta Carsologıca*, 48 (1), 99-115.

Gams, I. (1978). The polje: the problem of its definition. *Zeitsvhrift für Geomorphologi*, 22, 170-181.

Gams, I. (1994). Types of the poljes in Slovenia, their inundations and land use. *Acta Carsologica,* 23, 285-302.

Gams, I. (2005). Tectonics impact on poljes and minor basins (case studies of dinaric karst). *Acta Carsologica,* 34 (1), 25-41.

Grimes, K.G. (2012). Karst and paleokarst features involving sandstones of the Judbarra/Gregory National Park, Northern Terrority, Australia*, Helictite*, 41, 67-73.

Güldalı, N. (1976). Akseki Polyesi, Toroslar'ın karstik bölgelerindeki dağarası ovalarının oluşum ve gelişimi. *TJK Bülteni,* 19, 143-148.

Güneysu, A.C. (1993). *Kovada Gölü Doğusu'nun (Isparta) Karst Jeomorfolojisi,* Yayımlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi.

Huggett, R.J. (2015). *Jeomorfolojinin Temelleri.* (U. Doğan, Çev. Ed.) Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Jamali, M., Moghimi, E. ve Jafarpour, Z.A. (2015). Geomorphology of karst features os shiraz city and Arjan Plain and development limitations, *International Journal of Geological and Environmental Engineering,* 9 (1), 25-31.

Kalantari, N., Pawar, N.J. ve Keshavarzi M.R. (2009). Water resourges managementin the intermountain Izeh Plain, Southwesr İran. *Journal of Mountain Science,* 6, 25-41.

Karami, G.H., Bagheri, R. ve Rahimi, F. (2016). Determining the ground-water potential recharge zone and karst springs catchment area: Saldoran region, western Iran. *Hydrogeol Journal,* 24, 1981–1992.

Keser, N. (2004a). Bezirgan Polyesi ve yakın çevresinin karst jeomorfolojisi. *Türk Coğrafya Dergisi* (42), 11-46.

Keser, N. (2004b). Sarıbelen (Sidek) Polyesi ve Katran Dağı'nın karst jeomorfolojisi. *Marmara Coğrafya Dergisi* 10, 19-52.

Keser, N. (2008). Çukurbağ Polyesi'nin jeomorfolojik evrimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 18, 113-133.

Kirklec, K., Loziç, S., Siljeg, A., Perica, D. ve Siljeg, S. (2015). Morphogenesis of Karst Poljes on Vis Island, Crotia. *Journal of Central European Agriculture,* 16 (2), 99-116.

Koçak, İ. ve Arıbaş, K. (2003). Akkoç Polyesi (Antalya). *Türk Coğrafya Dergisi,* 41, 77-96.

Kranjz, A. (2013). *Classification of Closed Depressions in Carbonate Karst.* Treatise on Geomorphology, Karst Geomorphology. Elsevier.

Leturmy, P. ve Robin, C. (2010). *Tectonic and Stratigraphic Evolution of Zagros and Makran during the Mesozoic–Cenozoic*. The Geological Society London Special Publications. UK.

McKenzie, D. (1972). Active tectonics of the Mediterranean Region, *Geophysical Journal of the Royal Astronomical Society,* 30 (2), 109-185.

Mohammadi, Z., Mahdavikia, H., Raeisi, E. ve Ford, C.D. (2019). Hydrogeological characterization of Dasht-e-Arjan Lake (Zagros Muntains, İran): clarifying a long time question, *Enviromental Earth Sciences,* 78, 359-372.

Moradi, S., Kalantari, N. ve Charchi, A. (2016). Karstifacition potential mapping in norheast of Khuzestan provinca, Iran, using Fuzzy logic and analytical hierarchy process (AHP) techniques, *Geopersia,* 6 (2), 265-282.

Moradi, S., Kalantari, N. ve Charchi, A. (2018). Geomorphology of karst features in the northeast of Khuzestan, Iran. *Carbon Evaporites,* 33, 107–121.

Nazik, L. (1992). *Beyşehir Gölü güneybatısı ile Kembos Polyesi arasının karst jeomorfolojisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Nazik, L., Poyraz, M. ve Karabıyıkoğlu, M. (2019). Karstic landscapes and Landforms in Turkey, In Kuzucuoğlu, C., Çiner, A. & Kazancı, N. (Eds.) *Landscapes and Landforms of Turkey,* Springer.

Nicod, J. (2003). A little contribution to the karst terminology: special or aberrant cases of poljes?, *Acta Carsologia, 32* (2), 29- 39.

Osborne, R.A.L., Weliange, W.S., Jayasingha, P., Dandeniya, A.S., Algiriya, A.K.P.P. ve Posgon, R.E. (2013). Caves and karst-like features in proterozoyic gneiss and cambrian granite, southern and central Sri Lanka: an introduction. *Acta Carsologica*, *42* (1). 48-25.

Posiloviç, H., Galoviç, L., Stejiç, P., Pandurov, M., ve Gajiç, R. (2018). Quaternery depositional environments in the Vrgoraçko Polje/Lake (SE Crotia). *Geologia Crotia, 71* (3), 147-162.

Prohiç, E., Peh, Z., ve Miko, S. (1998). Geochemical characterization of a karst polje-an example from Sinjsko Polje, Crotia. *Enviromental Geology, 33* (4), 263-273.

Sauro, U. (2012). Closed Depressions in karst areas. In: Culver, D.C. and White, W.B. (Eds.). *Encyclopedia of Caves*. Elsevier, Amsterdam, 140-155.

Sharma, T. (2010). *Process Geomorphology.* CRC Press Taylor & Francis Group.

Stepisnik, U. (2014). Geomorphological properties of the Krasno Polje, Northern Velebit, Crotia. *Dela, 41*, 101-115.

Stevanoviç, Z., Iurkiewicz, A. ve Maran, A. (2009). New insights into karst and caves of northwestern Zagros (northern Iraq), *Acta Carsologica,* 38 (1), 83-96.

Şaroğlu, F. ve Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun jeomorfolojik gelişimine etki eden ögeler: jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkileri. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 24, 39-50.

Şenel, M. (2007). *1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları (Cizre M-50 Paftası).* Ankara: MTA Jeoloji Etütleri İdaresi.

Şengör, A.M.C. (1980). *Türkiye Neotektoniğinin Esasları.* Ankara: TJK Yayınları.

Şengör, A.M.C. ve Yılmaz, Y. (1981). Tethyan Evolution of Turkey: A Plate Tectonic Approach, *Tectonophysics*, 75, 181-241.

Şimşek, M., Öztürk, M.Z. ve Doğan, U. (2020). Polyelerin sınıflandırılması ve Toroslardan örnekler, *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi,* 5, 1-14.

Ternek, Z. (1953). Van Gölü güneydoğu bölgesinin jeolojisi, *TJK Bülteni*, 4 (2), 1-27.

Tuan, L.C. (2020). Characteristics of Karst Polje in Vietnam and Associated Geohazards. *İnternational Journal of Science and Research,* 9 (3). 1391-1398.

Türkünal, S. (1980). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi.* Ankara: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Yayını.

Vardanjani, H.K., Chitsazan, M., Ford, D., Karimi, H. ve Charchi, A. (2018). Initial assessment of recharge areas for large karst springs: a case study from the central Zagros Mountains, Iran. *Hydrogeol Journal*, 26, 57–70.

Yeats, R.S., Sieh, K. ve Allen, R.C. (2006). *Deprem Jeolojisi* (Çev. Demirtaş, R. ve Kayabalı, K.) Gazi Kitabevi, Ankara.

Young, R.W. (1986). Tower karst in sandstone: Bungle Bungle Massif Northwestern Australia*. Zeitsvhrift Für Geomorphologi*. 30 (2), 202-189.

Zebari, M., Grützner, C., Navabpour, P. ve Ustawzeski, K. (2019). Relative timing of uplift along the Zagros Mountain front flexure (Kurdistan Region of Iraq): constrained by geomorphic indices and landscape evolution modeling. *Solid Earth, 10,* 663–682.

Zorer, H. (2005). *Çatak (Van)-Uzuntekne ve yakın çevresinin fiziki coğrafyası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Bölüm 49

EDEBİYATIN MİZAHLA BULUŞTUĞU YENİ DÖNEM ÜRÜNLERİ: KARİKATÜR VE CAPS[1]

Hakan ÇELİKTEN[2]

1 Bu yazı "Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu, Rize" adlı sempozyumda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş hâlidir.

2 Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı

hakancelikten1@gmail.com

Giriş

Mizahın tanımı, bütün ciddiyetiyle insanların karşısında duran hayatın komik yönlerini gösteren evrensel bir sanat olarak yapılabilir. Olayların gülünç, alışılmadık ve çelişkili yönleri farklı bakış açılarıyla ele alınarak en sıradan şeylerde bile olağanın dışına çıkıldığında mizahî unsurların yakalandığı görülmektedir. Çeşitli araştırmacılar tarafından mizah kavramı ve onun oluşumu üzerinde kafa yorulmuş, bunun sonucu olarak da ortaya yüzü geçkin kuram çıkmıştır. Her bir kuram alan uzamlarının eleştirisini veya övgüsünü alırken bunlar içinde en çok "uyuşmazlık", "kısıtlamalardan kurtulma", "dengesizlik" ve "üstünlük" kuramları kabul görmüştür. Bu kuramlara genel olarak bakıldığında "uyuşmazlık" teorisinin, belirli bir uyumsuzluğun eğlenceye dönüşerek güldürü unsurunun ortaya çıktığını açıkladığı, ikinci teori olan "kısıtlamalardan kurtulma" teorisinin ise daha çok fiziksel ve psikolojik bir yorumlama olup vücut gerginliğini kahkaha yoluyla atma şeklinde açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. İkinci teoriye göre komik bir anlatı veya durum insanlarda beklenti oluşturur. Bunun sonucu olarak vücut gerilir ve duygu anlatının veya gösterinin sonunda kahkaha ile boşalır. Diğer bir kuram olan "dengesizlik" kuramı, komik bir anlatının veya gösterinin sonunda insanların iç dünyalarında oluşan karşıt duyguların bir araya gelip birbiriyle mücadele etmesi sonucu mizahın ortaya çıktığını açıklamaktadır. Bu duygular daha çok sevgi, korku, merhamet, bastırılmış cinsel istek vb.dir. Son kuram olan "üstünlük kuramı" ise insanların içinde nükte veya şaka bile olmayan şanssızlıklara veya ahlaksızlıklara gülmeleri sonucunda ortaya atılmıştır. Buna göre insanlar kendilerini üstün görüp başkalarının zayıflıklarına veya bir insanın ayağının takılıp yere düşmesi gibi şansızlıklarına gülmesi üstünlük algısından kaynaklanmaktadır.[3] Genel olarak üzerinde durduğumuz bu kuramlar içinde en çok "uyuşmazlık veya uyumsuzluk" denilen kuram ön plana çıkmaktadır. Şimdiye kadar belki de en yaygın mizah açıklayıcısı bu kuram olmuştur. Bu durum üzerinde kafa yoran Morreall, ciddi görülen bir yapının mizaha nasıl dönüştüğünü anlatırken daha çok uyumsuzluk üzerinde durmuş ve bu uyumsuzlukları iki farklı başlık altında incelemiştir:

I. Şeylerdeki Uyumsuzluk

A. Bir nesne ya da insana ait bazı bozuklukların o nesne ya da kişiyi beklenmeyecek ölçüde bayağılaştırması. İnsana ait bozukluklar:

1) fiziksel bozukluklar

2) bilgisizlik ya da cahillik

3) ahlakî bozukluk

4) başarılamayan işler.

3 Mizah kuramları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Feınberg, 2014: 279-283).

B. O şey sanılanın başka bir şey olması

C. Rastlantılar

D. Karşıtların birliği

E. Uygunsuz bir yerde ya da durumda olan şeyler

II. Sunuştaki Uyumsuzluk

A. Dilin söyleme dayalı mekaniğindeki uygunsuzluk

B. Dilin taşımaya alışkın olduğu mesajın uyumsuzluğu (Güvenç, 2011: 161-162).

Uyumsuzluk, komedinin ortaya çıkmasında en temel unsurlardan biriyken bunun dışında duyarlılığın bir kenara bırakılması, kıvrak bir zekâ ile sıradanlığın aşılması, alışıla gelmiş biçim ve davranışların dışına çıkılması vb. unsurların bir araya gelmesi de mizahî yönün vurgulanması için gerekmektedir. Bunlar ve bunlara benzer birçok unsurun edebî ürünlerde bir araya gelerek kültürü mizah üzerinden karşı tarafa ilettiği bir gerçektir.

Türk edebiyatı mizahî ürünler açısından bir hayli zengin yapıdadır. Mizah çeşitli şekillerde en eski dönemden beri Türk edebiyatında bir kültür yansıtıcısı olarak yer alırken yakın dönemde toplumun bireyleri üzerinde hâkimiyet kuram internetin etkisiyle yeni şekiller içinde ve üzerinde eskileri de barındırarak mevcudiyetini devam ettirdiği görülmektedir. Dikkatler bu ürünlere çevrildiğinde bunlarda eskinin üzerine güncel yorumların katıldığı ve böylece bu ürünlerin kültürel hayatta kendilerine yer edindikleri görülmektedir. Bu yeni dönem ürünleri hakkında ayrıntılı incelemeye geçmeden önce yeni dönemin şekillenmesinde önemli rol üstlenmiş olan internet olgusu üzerinde durmakta da fayda vardır.

Gelişen teknoloji, toplumsal yaşamı doğrudan veya dolaylı yollarla etkilemekte, ortaya koyduğu yeniliklerle insanların gündelik hayatını şekillendirmektedir. Var olduğu tarihten itibaren toplum üzerinde önemli derecede şekillendirici bir güce sahip olan teknolojinin, insanoğluna sunduğu nimetleri arasında yer alan interneti özel bir yere koymak çoğunluk tarafından üzerinde hemfikir olunabilecek bir husustur. Teknolojik ürünler içinde belki de en büyük şekillendirici güce sahip olan internetin keşfi ve kullanımı ile birlikte uzaklık anlayışı değişmiş, bilgiler kolaylıkla ulaşılabilir hâle gelmiş ve insanlar arasındaki etkileşim artmıştır. *"İnternet, dünyada ve buna bağlı olarak Türkiye'de yaygın olarak kullanılmaya başlandığı 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren kendi kullanım biçimine ilişkin devrimleri yapmakta son derece tereddütsüz yol kat etmeyi başaran bir mecra. Teknolojinin gelişmesi ve ilerleyen teknolojinin internetin kullanım biçiminde meydana getirdiği değişiklikler, internetin hayatımızda edindiği yeri de sürekli yeniledi."* (Irak ve Yazıcıoğlu, 2012: 7).

Ağlarını her geçen gün daha hızlı ören ve bilinmeyen perdesini gittikçe daha da şeffaflaştıran internet, insanlar arasındaki erişilebilirliğini artırdıkça daha çok kişiye ulaşmış, böylece sanal dünyasına çektiği insanlara ve onların ürünlerine yeni yaşayış alanları açmıştır. Bu yeni dünyayla birlikte toplumsal yaşamda ve onun ortaya koyduğu ürünlerde birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştır. " *İnternet görsel ve işitsel kültür çağının yeniden eski tahtına oturmasına yardımcı olmuştur. Asıl olan görsel kültürdür. Söz ve yazı, görülenin anlatımına yardımcı olan araçlardır. Sanal ve dijital kültür çağı, aynı zamanda "özetlemeler ve kısaltmalar çağıdır". Hızlanan yaşam içinde ayrıntılı anlatım çoktan devrini bitirmiştir. Anlatım ve gösterim geleneklerinin anlatım boyutu iyice etkisizleşmiştir. Çağdaş ikonlar temelinde, anlık algılanan, sorgulamadan yaşanan deneyimler, hayatın içeriğini doldurmuştur.*" (Özdemir, 2012: 388). Böyle bir dönemde ortaya çıkan "karikatür" ve "caps" görselliğin ön planda olduğu, külfetli anlatımlardan uzak durulan bu yeni düzenin en çağdaş ikonlarındandır.

Bir düşüncenin çizim yoluyla karşı tarafa aktarıldığı karikatür ile köken olarak İngilizce "capture" kelimesinden gelen ekrandaki bir görüntünün yakalanıp altına kırmızı şeritle not düşülerek üzerine güldürücü öge yüklenen caps, internet kullanıcılarının son dönemde mizahî paylaşımlarında en çok başvurduğu unsurların başında gelmektedir. Bu iki unsurda mizahın yakalanmasında çeşitli konular kullanılırken edebiyatın bu konular içinde önemli bir rol üstlendiği kolaylıkla fark edilmektedir. Türk edebiyatında mizah, keskin zekâların ürünü olarak sürekli yer almış ve toplumun mizah anlayışı edebiyatın bu alanda ortaya koyduğu ürünlerle kendini göstermiştir. Yaşanan teknolojik gelişmeler ve ortaya çıkan yeni şartlar bir zamanlar popüler olan ürünlerin yeni nesil üzerindeki etkisini azaltsa da bu ürünlerden bazıları tamamen tarih sayfalarına gömülmek yerine yeni formlarda ve yeni döneme ayak uydurarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Sanal ve dijital kültürün hâkim olduğu günümüz dünyasında Türk edebiyatı yeni dönemde mizahla bir araya gelirken kılıf değiştirerek karikatür ve caps özelinde kendine yer edinmiştir. İnternet ortamında popüler olarak paylaşılan karikatür ve capsler ele alındığında bu yeni ortamda edebiyat ve mizahın nasıl buluştuğu, değişen şartların mizah anlayışında ne gibi değişmelere sebebiyet verdiği görülmüş olacaktır.

İnternet Ortamındaki Edebiyatın Mizahî Yönü

Birçok kişinin yaygın bir şekilde gerek paylaşım yaparak gerekse yapılan paylaşımları takip ederek bulunduğu internet ortamında en popüler ürünlerin başında gelen karikatür ve capslerde edebiyata hatırı sayılır bir şekilde yer verildiği görülmektedir.

Karikatür 1

Yukarıdaki karikatürde Türk edebiyatında mizah denilince akla ilk gelen kişilerden biri olan Nasrettin Hoca ve onun meşhur "göle maya çalma"sı karikatürize edilmiştir. Burada bilinen anlatının dışına çıkılarak mizaha gidildiği görülmektedir. Fıkralarında karşısındakini laf cambazlığıyla çıkmaza sürükleyen hocanın, bu karikatürde küçük bir çocuk tarafından hiç beklenilmedik bir soru ile tabiri caizse kilitlendiği görülmektedir. Son cümlede çocuk Hocanın meşhur sözü olan "ya tutarsa" sözünü Hocaya karşı kullanarak adeta onu kendi silahıyla vurmuştur. Buradaki rol değişimi gülmecenin esas noktasının ortaya çıkarmış ve alışılagelmişin dışına çıkılarak mizah yakalanmaya çalışılmıştır.

Karikatür 2

İlk karikatürde yer alan "göle maya çalma" hadisesinin bu karikatürde de işlendiği görülmektedir. Burada ilkinin aksine herhangi bir rol değişimi veya asıl olaydan sapmaya yer verilmemiş sadece anlatının bittiği yerden sonrası da gösterilerek güldürü unsurunun devamı sağlanmıştır. Anlatının aslına göre Hoca merakla kendisine soru soran kişiye ağzının payını verir ve anlatı orda biter. Bu karikatürde lafı yiyen kişinin şaşkınlığı ve ne yapacağını bilemez halde oluşu gösterilerek fıkranın bittiği noktanın ötesine geçilmiş ve olaya biraz da hocanın lafını yiyip bozulan kişiler tarafından yaklaşılmaya çalışılmıştır. Böylece alışılmış anlatının dışına çıkılmış bu da komedi unsurunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Karikatür 3

Bu karikatürde de yine Hocanın keskin zekâsına maruz kalan kişiler üzerinde durulduğu görülmektedir. Hocanın yazmış olduğu kitaba "Ayara Doymayanlar" başlığını vermesi son derece manidar olup bu tabirin günlük dilde kullanılan ve karşındakini bozmak, ona laf sokarak dersini vermek anlamlarına gelen argo bir kullanımı olduğu bilinmektedir. Buradaki güldürü unsuru karşıdaki kişinin Hoca tarafından sürekli laf sokarak bozulmasına karşılık hala bundan ders almaması ve hala "tutmaz ki hocam" diyerek Hoca için müsait bir ortam yaratması olarak görülmektedir. "Tutmaz ki hocam" lafından sonra Hocanın "ya tutarsa" dediği duyulur gibidir. Bunun yanında Hocanın kendi tabiriyle ayar verdiği kişiler hakkında kitap çıkarıyor olması ne kadar çok kişinin elinden geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir. İlk iki karikatürde asıl anlatıların biraz dışına çıkılırken bu karikatürde Nasreddin Hoca'nın etrafında yeni bir anlatının ortaya çıktığı görülmektedir.

Karikatür 4

Bu karikatürde ise Nasreddin Hoca özelinde daha çok kültürüne yabancılaşan genç nesil ön plana çıkartılmaktadır. Çocuğun Dede Korkut'un adını en azından duymuş olması bir kâr gibi görülse de bunun yüzeysel olduğu aşikârdır. Karikatürdeki çocuğun ilk tercihinde yaptığı hatadan sonra ikinci tercihinde İlber Ortaylı'yı dillendirmesi ise güldürü unsurunun en üst seviyeye çıktığı noktadır. İlber Ortaylı gerek söyledikleri gerekse hâl ve hareketleriyle internet ortamında en çok adından söz ettiren kişidir. Bu kişinin karikatürde yüzyıllar önce yaşamış olan Nasreddin Hoca ile aynı kareye girmesi güldürü unsurunu artırmıştır. Bir önceki karikatürde de olduğu gibi Nasreddin Hoca üzerinden yeni ortamda yeni bir anlatı ortaya çıkmıştır.

Karikatür 5

Bu karikatürde divan edebiyatına yer verildiği görülmektedir. Bu edebiyatın şiiri üzerinde çalışma yapanların en temel işi o mazmun deryasında şairin ne dediğini anlamaya çalışmaktır. Burada da kadınlardan birinin kendisine verilen bir şiiri okuduğu ve anlamlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Bu kadın kendisinin şiirde güle benzetilmesine sevinirken hemen yanındaki kadının bunun ona özel bir şey olmadığını, divan edebiyatında bunların sıklıkla kullanıldığını söylemesi hem divan edebiyatının bu yönüne dikkat çekmekte hem de kadınlar arasındaki kıskançlık duygusunu göstererek komedi unsuru yakalanılmaktadır. Bu durum insanın iç dünyasında sevgi ve kıskançlık duygularının çatışmasını ve bundan ortaya çıkan "dengesizlik" durumunun mizahî ortamı oluşturduğunu göstermektedir.

Karikatür 6

Aşk denilince akla gelen ilk edebî metinlerden biri olan Leyla ile Mecnun Hikâyesi bu karikatürde ele alınmış ve Mecnun'un aşkı için çöllere düşmesinden sonrası işlenmiştir. Bilindiği üzere hikâyenin aslında Mecnun aşkı için ölümü göze almakta ve kendinden vazgeçmektedir. Ancak bu aşk anlayışı günümüzde artık değişmiş, insanların kendilerini düşünmeleri öncelikli bir hâl alıştır. Karikatürist bu durumu el alarak hem durum tespiti yapmakta hem de alışılmış hikâyenin dışına çıkarak güldürü unsurunu yakalamaktadır.

Karikatür 7

Bu karikatürde ise hem âşık edebiyatında âşıkların dertlerini dizelerle dile getirmeleri hem de bu edebiyatın meşhur hikâyesi olan Köroğlu ile Bolu Beyi Hikâyesi'ne yer verilmiştir. Elinde sazı ile duran âşık ve elinde telefonu ile duran genç âdete farklı iki kültür dairesinin temsilcileridir. Birisi eskinin diğeri ise yeninin insanı olarak karikatürde yerini almıştır. Burada eski alışkanlıkların terki üzerinden güldürü unsuru yakalanmaya çalışılmış, bunun yanında "uyuşmazlık" ön plana çıkmıştır. Eskiden herhangi bir şikâyet sözle dile getirilirken şimdilerde internetim tüm hayatı kaplaması sebebiyle şikâyetler internet ortamında dile getirilmeye başlanmıştır. Şikâyetini dizelere döken âşık için bu yeni ortam şaşırtıcı ve ilgi çekicidir.

Karikatür 8

Köroğlu'nun Bolu Beyi ile olan münasebetinden ilhamını alan bu karikatürde de çizerin batı kökenli bir kahramanı doğu kökenli bir kahraman olan Köroğlu gibi konuşturarak ortaya çıkan "uyuşmazlık"la güldürü unsurunu yakalamaya çalıştığı görülmektedir. Doğu edebiyatı ile batı edebiyatının sentezi denilebilecek bu çizimde Robin Hood'un bir Türk âşığı gibi konuşması mizahı üst seviyeye çıkarmıştır. Onun bu davranışındaki şaşkınlık karşısında oturan rahibe de yansımıştır. Elinde bağlaması ile karşımıza çıkan Robin Hood güldürü unsurunun yakalanmasını sağlamaktadır.

Karikatür 9

Yine doğu kültürü ile batı kültürünün bir araya geldiği bu karikatürün diğerinden farkı batı kültürünün doğu kültürü üzerinde etkili olmasıdır. Diğerinde bir batılı, doğulu gibi davranırken burada doğulu batılı gibi davranmakta aradaki "uyuşmazlık" komedi unsurunu ortaya çıkarmaktadır. Bu âşıktaki alışılmışın dışına çıkma isteği henüz adından başlamaktadır. Sertaç ismi bir âşıktan ziyade pop müzik şarkıcının anımsatmaktadır. Ayrıca geleneksel yapıdaki türküleri söylemesine alışkın olunan âşık tarzı şiirin temsilcisinin kendisi ile taban tabana zıt olan batı kaynaklı ve saz ile değil de gitar ile icra edilen ağır metal bir şarkıyı dillendirmesi onu yine alışılmışın dışına çıkarmakta ve karikatüre güldürü unsurunu yüklemektedir.

Karikatür 10

Yeni Türk Edebiyatı unsurunun çizimle birleştiği bu karikatürde ise birçok okur tarafından bilinen Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı meşhur romanının yazım süreci ile ilgili farklı bir bakış açısı ortaya konulmuştur. Yazarın kendisi olduğu anlaşılan karikatürdeki kişinin mahalleye gelen yeni bir arabayı kıskanması ile başlayan düşünceler zinciri onu önce o arabayı çizme isteğine daha sonra da roman vasıtasıyla hicvetmeye götürmektedir. Böylece R.M. Ekrem'in romanını yazma nedene farklı bir açıdan yaklaşılarak komedi unsuru yakalanmıştır. Bu durum Morreall'in " o şey sanılanın başka bir şey olması" maddesine de uymaktadır.

Karikatür 11

Bu karikatürde de Yeni Türk Edebiyatından izler görülmektedir. Arka planda görülen ağacın yapraklarını dökmüş olması ve erkek karakterin montundan karikatürde sonbahar mevsiminin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde yani aşkın ve hüznün yaşanmaya en müsait olduğu dönemde erkek karakter, romantik duygularla sevgilisini görmeye çalışırken kadın karakter onun her gün aynı yerden geçmesini günümüz insan zihninde hâkim olan bir nedenle açıklıyor. Toplum içinde tek başına şüpheli tavırlarla hep aynı yerde geçen yabancı birinin sivil polis olabileceğine yönelik bir eğilimin bulunmasını kullanan karikatürist, bir tarafta romantik duygular diğer tarafta onla hiç alakası olmayan duygularla yani bir "uyumsuzluk"la komedi unsurunu yakalamaya çalışmaktadır.

Karikatür 12

Toplum tarafından atasözlerin ve deyimlerin nasıl ortaya çıktığı da merak konusu olmuş, internette bununla ilgili komik nedenlere bağlı açıklamalar yapılmıştır. Bu karikatürde de çizimci bu konu üzerine eğilmiş ve anonim olma özelliğini kırdığı düşünülen bir atasözünün nasıl ortaya çıktığını kendi yorumuyla göstermeye çalışmıştır. Konuya karşı bu farklı yaklaşım yapılarak Morreall'in ortaya koyduğu "o şey sanılanın başka bir şey olması" maddesine uygun bir şekilde mizah yakalanmıştır.

Karikatürist 13

Dede Korkut Hikâyeleri de internet ortamında malzeme olarak

kullanılmaktadır. Bu karikatürde hikâyelerden biri olan Deli Dumrul Hikâyesi üzerinde durulduğu görülmektedir. Bilindi gibi hikâyenin aslında Deli Dumrul, kuru bir çayın üzerine köprü kurmuş ve gücünü kullanarak köprüden geçenden de geçmeyenden de para almaktadır. Bu tavrı ona "deli" sıfatı getirse de bu karikatürde o bir girişimci olarak gösterilmiş, böylece alışılmışın dışına çıkılıp farklı bir bakış açısıyla olaya yaklaşılarak komedi unsuru yakalanmaya çalışılmıştır. Morreall'ın belirttiği "o şeyin sanılandan başka bir şey olması" maddesi burada komedi unsurunun çıkmasını sağlamıştır.

Karikatür 14

Ferhat ile Şirin Hikâyesi de mizahçılar için bolca malzeme sunan bir edebî üründür. Ferhat'ın sevgilisi için dağları delmesi üzerinde özellikle durulan husus olmuş ve buradan çeşitli mizahî unsurlar yakalanmaya çalışılmıştır. Bu karikatürde de yine Ferhat'ın dağları delme tutkusu üzerinde durulmaktadır. Karikatüre göre Ferhat ile Şirin evlenmiş ve sıradan bir hayata geçmiştir. Ancak buna alışkın olmayan Ferhat'ın duvarı delme isteği kendi evinde bile devam etmekte bu durum da çizime mizah unsuru katmaktadır.

Karikatür 15

Bir önceki karikatürde olduğu gibi bu karikatürde de Ferhat ve onun dağı delmesi üzerinde durulmaktadır. Burada dikkat çeken nokta günümüz dünyasında özel bir gün olarak kutlanan ve hediyeleşmeyi akla getiren sevgililer gününün eski dönemin insanı olan Ferhat ile anılmasıdır. Eski ile yeni bir araya getirilerek hediye seçiminde sıradan olmamak gerektiği mesajı çarpıcı bir şekilde verilmektedir. Bu hususta âşık olduğu kadın için alışılmışın dışında bir şey yapan Ferhat'ın seçilmesi son derece yerinde olmuştur.

Görüldüğü üzere karikatürlere her türlü edebî anlatı veya edebiyatla ilgili bir durum malzeme olabilmektedir. Karikatürlerde edebî anlatılar kullanılırken genel olarak iki yolun tercih edildiği görülmektedir. Bunlardan birinci zaten mizah yüklü olan bir anlatıda farklı bakış açılarıyla yeni mizahî yönler oluşturmaktır. Diğeri ise şimdiye kadar mizahla pek bağdaştırılmayan ürünlere yeni yorumlamalarla mizahî yönler eklenmek şeklinde olmuştur. Dönemin özelliklerini yansıtan bakış açıları bu ürünlere farklı bir gözle bakılmasını sağlamış böylece farklı mizahî unsurlar ortaya çıkmıştır. Bunlar yapılırken bazen edebî anlatıların olay örgüsünden küçük sapmalara gidildiği bazen de yepyeni bir anlatının ortaya çıkarıldığı görülmektedir.

Karikatürler dışında capsler de internet ortamında edebiyatın buluştuğu son dönem popüler paylaşımlarındandır. Yeni dönem bakış açıları bu ürünlerde de kendini hissettirerek edebiyatın mizahla buluşmasında yeni yollar ortaya koymuştur. Capslerde genel olarak bir anın yakalanıp dondurulduğu ve altına kırmızı şeritle yukardaki resimle çok da ilgisi

olmadığı hâlde yine de tamamen kopuk olmayan bir yazı yazılarak güldürü unsurunun yakalandığı görülmektedir.

Caps 1

Çeşitli konularda caps yapılsa da yazarlar ve onların eserleri üzerine yapılanların internet ortamında daha popüler oldukları görülmektedir. Bir an yakalanıp altına bir yazarın o anla bir şekilde ilişkili olan eserinin adı yazıldığında resimle yazı arasındaki alışılmamış bağlantı komedi unsurunu oluşturmaktadır. Bu capste yalnız başına ve biraz da düşünceli bir şekilde yolda yürüyen çocukla Peyami Safa'nın *Yalnızız* adlı eseri bir arada verilmiştir. Çocuğun yalnızlığı eserin adıyla bağdaştırılıp mizaha gidilmiştir.

Caps 2

Bu capste ise son dönem dizi ve filmlerin yakışıklı oyuncusu Burak Özçivit'in eski hali ve daha sonraki hali yan yana getirilmiştir. Özçivit'in eski haliyle yeni hali arasında adeta bir uçurum vardır. O tabiri caizse yeniden yaratılmış gibi durmaktadır. Bunu vurgulamak isteyen kişi, bu capsi oluşturarak yaşanan değişimi Necip Fazıl'ın *Bir Adam Yaratmak* adlı eseriyle birlikte vermiş ve eserin isminin yaptığı çağrışımla mizahî unsuru yakalamaya çalışmıştır.

Caps 3

Bu capste de medyanın yakından takip ettiği zengin iş adamı ve onun araba koleksiyonu yer almaktadır. Arabalarıyla poz veren Ali Ağaoğlu'nun resminin altına Recaizade Mahmud Ekrem'in meşhur eseri *Araba Sevdası* yazılarak komedi unsuru yakalanmıştır. Bu üç capsin de altlarında yazan eserlerin konusuyla doğrudan bir ilişkisi yoktur. Belki de onu komik yapan şey burada gizlidir. Eserlerin isimlerindeki çağrışım kullanılarak güldürü unsuru yakalanmaya çalışılmıştır. Bunlardaki "uyuşmazlık" komedi unsurunu da beraberinde getirmiştir.

Caps 4

Bu capste ise Halid Ziya Uşaklıgil'in eserinin adı üzerinden internet ortamında tartışma konusu olan bir elbisenin rengine yazarın ağzından cevap verildiği görülmektedir. Üste görülen elbisenin rengi kimine göre beyaz ve altın sarısı kimine göre ise mavi ve siyah renktedir. Elbisenin renginin ne olduğu çeşitli kişiler tarafından tartışılırken bu tartışmaya usta roman yazarının da katıldığı ve eserinin adından yola çıkarak elbisenin rengini söylediği görülmektedir. Böylece yazılış amacı bu olmayan esere farklı bir işlev yüklenerek mizah unsuru yakalanmıştır.

Caps 5

Edebiyatın bazı dönemleri ve bu dönemlerinde işlenen konular da capslere malzeme olmuştur. Bu capste Servet-i Fünun dönemi roman anlayışında işlenen temalardan biri olan çapraşık ilişkilere gönderme yapılmaktadır. Bilindiği üzere bu dönem romanlarında çapraşık ilişkiler üzerinde de durulmuş ve bu tema özelinde önemli romanlar kaleme alınmıştır. Kullanılan resimde kızlı erkekli grubun karışık şekilde el ele tutuşması yani kimin kim ile sevgili olduğu anlaşılamaması ve aldatma vardır. Bu durumdan Servet-i Fünun romandaki temaya gönderme yapılarak güldürü unsuru yakalanmaya çalışılmıştır.

Caps 6

Yeni Türk edebiyatına ait romanlarda işlenen önemli temalardan bir diğeri de "yanlış batılılaşma"dır. Buna göre farklı bir kültürden alınan unsurlar yanlış anlaşılıp amacı dışında kullanılmış bu da bazı komik durumların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Edebiyatımızda sıkça işlenen bu tema burada kendine yer bulmuştur. Bu capste batı kaynaklı alafranga tuvalet ile doğu kaynaklı alaturka tuvalet tarzlarının birbirine karıştırılması vardır. Morreall'in belirttiği "karşıtların birliği" maddesinin burada yer alıp mizahî yönün ortaya çıktığı görülmektedir.

Caps 7

Bu capste Tanzimat Dönemi sanatçılarından olan ve çok fazla eser ortaya koyduğu için kendisine "yazı makinası" denilen Ahmet Mithat Efendi'nin bu yönü son dönemlerin popüler bir siyasî söylemiyle beraber verilip komedi unsuru oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece hem bu edebiyatçının önemli bir yönü gösterilmiş hem de güncel yakalanmıştır.

Caps 8

Bu capste de ünlü şair Atilla İlhan ve onun üyesi olduğu "Maviciler" akımının ünlü bir kıyafet markasının reklamlarında kullandığı slogan sözüyle bir araya getirilerek komedi unsurunun yakalanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bir önceki capste olduğu gibi burada da hem edebî bir akım ve onun temsilcisi üzerinde durulmuş hem de güncel yakalanmıştır. Şimdiye kadar verilen caps örneklerinde görüldüğü üzere edebî bilgiler görsel destekli çarpıcı örneklerle verilmiş ve bu durum bilgi öğreniminin öğrenciler için getirdiği sıkıcılığı üzerinden atıp bilginin daha akılda kalıcı hâle gelmesini sağlamıştır. Görselliğin ön planda olduğu bu yüzyıl için bu durum gayet uygundur.

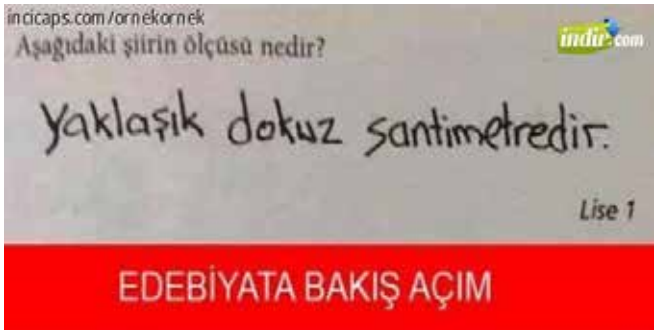

Caps 9

Öğrencilerin edebiyat bilgileriyle daha doğrusu edebiyat bilgisizlikleriyle dalga geçmeleri ve edebiyata karşı olan bakış açılarını yansıtmaları da yaygın olarak kullanılan caps konularındandır. Lise 1'e gittiği düşünülen bir öğrencinin sınav kâğıdından alınmış gibi görülen bu resimde bir şiirin ölçüsü sorulmuş ve öğrenci düz bir mantık yürüterek

doğru cevapla hiçbir alakası olmayan bir yanıt vermiştir. Bunun altına kırmızı şeritle edebiyata bakış açım yazılınca mizah ortaya çıkmıştır. Caps hazırlayıcısı edebiyata olan uzaklığını bu yolla mizahî bir çerçevede belirtmiştir. Morreall'in "bilgisizlik ya da cahillik" diye maddeleştirdiği mizahı ortaya çıkaran yön burada kendini göstermiştir.

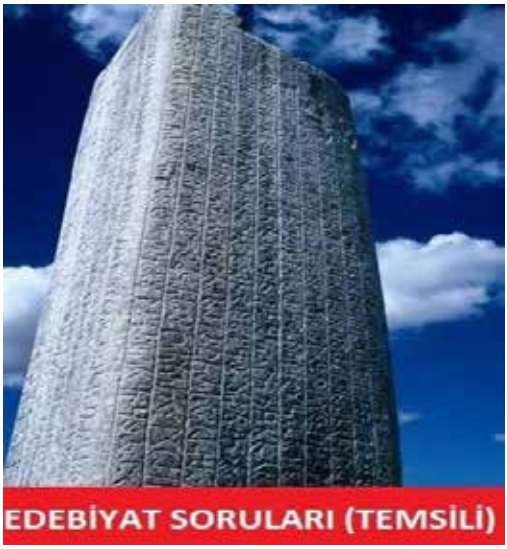

Caps 10

Bu capste öğrencilerin gözünden edebiyat ve ona dair soruların nasıl algılandığı ele alınmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere öğrenciler için edebiyat zor bir derstir ve sorularını anlamakta dahi sıkıntı yaşanmaktadır. Bu zorluğu göstermek için yine edebiyatın içinde incelenen Orhun Abideleri kullanılmıştır. Bu abidelerde kullanılan alfabeye olan uzaklıkla edebiyata olan uzaklık vurgulanmak istenmiştir. Bu durum mizahı beraberinde getirmiştir.

Caps 11

Burada da edebiyatla öğrencilerin alakası gösterilmiş ve bundan edebiyatla ilişkisi böyle olan herkes için uygun bir caps ortaya çıkmıştır. Resimde yanan bir ocak vardır ancak çaydanlık olması gereken yerde yani ateşin üzerinde değil de onun yanında durmaktadır. Bu yolla caps hazırlayıcısı olması gerektiği yerde olmadığına dair göndermeyi caps üzerinden yapmış olmakta ve bu "uyumsuzluk"tan ortaya bir mizah çıkmaktadır.

Caps 12

Bu capste hem komedi hem de bir eleştiri vardır. Son dönem dizi ve filmlerinde konunun edebî ürünlerden alınması popüler hâle gelmiştir ve kitap okumak yerine bu dizi ve filmleri izleyen kişiler, doğru olarak burada verilen bilgileri zihinlerine almaktadırlar. Kerim Korcan'a ait olan *Tatar Ramazan* adlı eser, televizyon dünyasına aktarılmış, bu aktarımda başrol olarak Kadir İnanır yer almıştır. Bunu seyreden izleyici Tatar Ramazan'ın Kadir İnanır'a ait olduğunu düşündüğünden eserin gerçek sahibini öğrenme ihtiyacı hissetmemiştir. "Bilgisizlik ya da cahillik" burada güldürü unsurunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Caps 13

Bu capste de bir diziden ve onu başkahramanından yola çıkılarak mizah yapıldığı görülmektedir. Kurtlar Vadisi'nin Polat adlı başkahramanının dizide etkileyici bir tonda konuşuyor olsa da gerçek hayatta dizinin aksine etkileyici olmayan düz konuşmalar yaptığı bilinmektedir. Bunun farkında olan caps hazırlayıcısı buradan yola çıkarak derslerde şiir okurken hiç de etkileyici olmayan düz bir şekilde okumalar yaptığını ancak güzel bir kızın yanında ise adeta bir şair gibi etkileyici, duygusal bir şekilde şiir okunduğunu bu caps aracılığıyla karşı tarafa ileterek komedi unsurunu ortaya çıkarmaktadır.

Caps 14

Burada iki farklı şiir verilmiş ve kendisinden beklenen ile gerçekte olan bir gösterilmeye çalışılmıştır. İlk resim Cemal Süreyya'dan alınan bir şiirdir ve capsi hazırlayan kişiden böyle şiirler yazması beklendiği söylenmektedir. İkinci resim ise bu kişinin aslında nasıl şiirler yazdığının temsili görüntüsüdür. Burada Morreal'in "başarılamayan işler" olarak maddeleştirdiği durumun ele alınarak mizahî unsurun yakalandığı görülmektedir.

Caps 15

Bu capste ise bir film sahnesi ve orada söylenen bir şiire yer verilmiştir. Şiirde tek dikkat edilen şey mısra sonlarındaki uyumdur. Ancak bu uyum yakalanmaya çalışılırken anlam dağılmış ve komik bir durum ortaya çıkmıştır. Capsi hazırlayan kişi de şiirlerin sonunda uyak ve redif olduğunu ve bunların bir uyum içinde olması gerektiğini bildiğini ancak sadece buna dikkat edince komik duruma düştüğünü göstermek istemiştir. Burada az bilinen bir konuda fikir yürütmenin insanları komik duruma düşüreceğinin de bir örneğinin verilmiş olduğu da düşünülebilir.

Görüldüğü üzere capsleri genel olarak, edebî bilgilerle ilgili olanlar ve kişilerin edebiyata karşı bakış açısını veya edebiyat bilgisini gösterenler olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta edebiyatla ilgili kitabî bilgiler görsellerle desteklenip mizahla birlikte verilirken bu bilgiler ile güncel konular harmanlanmış böylece bilginin karşı tarafa daha etkili geçmesi sağlanmıştır. İkinci gruptaki capslerde ise kişilerin edebiyata bakış açıları, alandaki yetersizlikleri vb. konular mizahî bir şekilde verilmiştir.

Sonuç

Değişim bir şeyin varlığını devam ettirebilmesi açısından çok kritik bir noktada dururken doğanın kanunlarına göre ya bu değişime ayak uydurulmalı ya da her geçen gün unutulmak üzere tarihin tozlu raflarında yer alınmalıdır. Tabi ki değişimin de belirli bir sınırı vardır. Değişime ayak uydurmak adına kendi özelliklerini tamamen kaybetmek bu hususta kötü sonuçlar doğuracakken kendi özelliklerinle yeni unsurları harmanlayarak günceli yakalamak söyleyecek sözünün devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Edebiyat ile mizahın buluşmasında da böyle bir durumun olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere mizah edebiyattın içinde

şimdiye kadar çeşitli şekillerde yer almıştır. Ancak yeni dönem anlayışında etkili olan internet, şimdiye kadar süregelen bu yer alış şekillerini değişime doğru sürüklemiş ve bu yeni dönemde karikatür ile caps edebiyatla mizahın bir araya gelip yeniden yorumlandığı iki önemli unsur olmuştur. Bu yeni dönem ürünlerinde edebî anlatılar ele alınırken onların ana hatlarını koruyarak yeni yorumlamalara gidildiği, böylece edebî kültürümüzün yeni nesline taşınmasında yeni bir yol açıldığı görülmektedir. Yukarıda yapılan incelemelerde görüldüğü üzere bunlarda mizah unsuru yakalanırken genellikle tutarsızlık ön planda tutulmuştur. "*Tüm şakalar temel bir unsura, en eski kahkaha felsefecilerinin bile kabul ettiği bir unsura, tutarsızlığa dayalıdır. On sekizinci yüzyıl şairlerinden James Beattie, kahkahanın doğasını tanımlayan yazılarında kahkahanın " karmaşık bir nesne ya da kolajda bir araya gelen en az iki uyumsuz, uygunsuz ya da tutarsız nesne ya da olay"dan doğduğuna inanıyordu. Bu karmaşık tanım, antropolog Elliot Oring tarafından Jokes and Their Relations (Şakalar ve İlişkiler) adlı kitabında yeniden şöyle yazıldı: "Mizahın algılanması uygun bir ilişkinin algılanmasına bağlıdır." Oring uygun sözcüğüyle anlaşılabilir demek istiyor. Tutarsızlık, bildik bir bağlam içinde anlam taşımalıdır.*"(Sanders, 2013: 97). Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere tutarsızlık mizahî ortamların vazgeçilmezlerinden birisidir ancak bu durum iki nesne arasındaki tutarsızlığın birbirinden tamamen kopuk olduğu anlamına gelmemektedir. İncelenen örneklerde de görüldüğü üzere, iki unsur yan yana getirilirken bir noktada uyum sağlamaktadır. Ancak bu uyum alışılagelmişin dışında olduğu için mizah ortaya çıkmıştır. Alışılagelmişin dışına çıkmak insanların zihnindeki kalıplara saldırdığından ve farklı bakış açıları yakalattığından insanları şaşkınlığa düşürerek kendi içinde güldürü unsuru barındırmaktadır. Bu yöntemle mizahın yer aldığı birçok edebî ürüne yeni güldürü öğeleri yüklendiği görülürken bunun yanında şimdiye kadar mizahla pek buluşmamış olan ürünlere de mizahî bakış açılarının getirildiği fark edilmektedir. Örneğin Nasrettin Hoca'nın fıkrası ele alındığında fıkranın orijinalinin dışına çıkıldığı, olaya o zamana kadar bakılmayan bir bakış açışıyla yaklaşılarak zaten mizah yüklü olan anlatıya yeni mizahî yönler eklendiği görülmektedir. Bunun dışında bünyesinde mizahî unsurları pek barındırmayan destan, halk hikâyesi, şiir tahlili, roman yazım aşaması ve romanlarda kullanılan temalar gibi edebî çalışmalara da farklı bakış açılarıyla yaklaşılarak şimdiye kadar onlarda pek görülmeyen mizahın onlara da bulaşması sağlanmıştır.

Karikatür ve capslere işlevsel yönden bakmak da bu ürünlerin kullanımı hakkında bazı ipuçlarını ortaya çıkaracaktır. İşlevsel kuram, Franz Boas ve öğrencileri vasıtasıyla ortaya çıkmış ve halkbilimi çalışmalarında yaygın olarak kullanılan teorilerden olmuştur. Birçok çalışmaya başarıyla uygulanmış olan bu kuramın Malinowski, L. Degh,

R.Benedict gibi önemli temsilcileri ve geliştiricileri vardır. Bağlamı ön planda tutan bu kurama göre metnin bir izleyici kitlesi önünde icrası son derece önemlidir ve bir anlatının yaşadığı toplumda çeşitli işlevleri vardır. Bu işlevler ortadan kalktığında o anlatı da son nefesini vermeye yaklaşmış demektir. Bu kuramın önemli temsilcilerinden biri olan William Bascom "Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme", "değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme", "Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi" ve "toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması" olmak üzere bu işlevleri dört madde halinde vermektedir.[4] İncelediğimiz karikatür ve capslere paylaşıldıkları bağlamlar düşünülerek bakıldığında birçok açıdan bu işlevleri üzerlerinde taşıdıkları görülmektedir. En başta hoş vakit geçirme bu iki ürünün temel dinamiğini oluşturmaktadır. İnternet ortamında bu kadar yaygın paylaşılıyor olmaları zaten insanları eğlendirdiklerinin göstergesidir. Eğitim ise bu ürünlerin paylaşımlarındaki bir diğer önemli ayağı oluşturmaktadır. Örneğin yazar-eser capslerinin özellikle üretilip öğrenciler arasında yayıldığı ve bunlar sayesinde ezberleme işinin akılda daha kalıcı olduğu görülmektedir. Ayrıca bir edebî akıma gönderme yapan caps, bir fıkrayı üzerinde barındıran karikatür yine ulaştığı kişilere bunları öğretmesi veya bilenler için hatırlatması onun eğlendirerek eğiten yönünü göstermektedir. Bunun dışında bu ürünler birer kültür taşıyıcılarıdır. Orijinallerinin bir köşede durması koşuluyla edebî ürünlere yeni yorumların katılması bizce sakıncalı bir şey değil aksine olması gereken bir durumdur. Bu durum edebî kültürün devamı açısından son derece önemlidir. Fıkraların, halk hikâyelerinin, destanların, masalların, romanların, edebî akımların vb. gerek konu gerek karakter bazında karikatür ve capslerde yer alması yeni neslin bunları en azından tanıması açısından önemli olup burada oluşturulan merakla orijinallerine gidilmesinin yolu açılmalıdır. Son olarak bu ürünler üzerinde barındırdıkları edebî ağırlıklı kültürel kodlarla mizahı buluşturarak insanların rahatlamasına da yardımcı olmaktadırlar. Zaten mizahî yönün varlığı insanları gülümsetmesi ve böylece hayatın ciddiyetinden ve omuzlara yüklenen sorumluklarından kısa bir anlığına da olsa uzaklaşılması açısından son derece önemlidir.

Bütün bunlar karikatür ve capslerin yeni dönemde toplum hayatına girerek şimdiye kadar süregelen edebî unsurların ve onun mizahî yönlerinin yeni yorumlamaları olduğunu göstermektedir.

4 İşlevsel Halkbilimi Kuramı ve Bascom'un maddeleştirdiği dört işlev hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2010: 243-259).

Kaynakça

ÇOBANOĞLU, Ö. (2010). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

FEINBERG, L. (2014). "Mizahın Sırrı". çev. Ali Çelik ve F. Gül Özyazıcıoğlu Koçsoy, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

GÜVENÇ, A. Ö. (2011). "Dede Korkut Edebiyatı'nda Mizah*". A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, 157-180: Erzurum.

IRAK, D. ve O. Yazıcıoğlu (2012). *Türkiye ve Sosyal Medya*. İstanbul: Okuyanus Yayınları.

ÖZDEMİR, N. (2012). *Medya Kültür ve Edebiyat*, Ankara: Grafiker Yayınları.

SANDERS, B. (2013). Öküzün A'sı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İnternet Kaynakları

Karikatür 1: http://blog.kesdi.com/genel/alternatif-nasrettin-hoca-karikaturu/ (26. 11. 2015).

Karikatür 2: http://karikaturborsasi.blogspot.com.tr/2013/03/nasreddin-hoca-karikaturleri-gerginlik.html (30.03.2016).

Karikatür 3: https://karikaturistan.wordpress.com/2012/11/01/ayara-doymayanlar-selcuk-erdem/ (26.11.2015).

Karikatür 4: http://nasrettin-hoca.blogcu.com/nasrettin-hoca-karikaturleri-forumbilgi-net-bilgi-ve-paylasi/12434477 (26.11.2015).

Karikatür 5: http://dikkatmizah.com/sair-burda-beni-gule-benzetmis/ (26.11.2015).

Karikatür 6: http://www.izafet.net/threads/ordan-burdan-manyak-karikaturler-d-d.509995/ (30.11.2015).

Karikatür 7: https://www.pinterest.com/guzingg/edebiyat-karikat%C3%BCrleri/ (28.03.2015).

Karikatür 8: http://karikaturborsasi.blogspot.com.tr/2014/04/benden-selam-olsun-bolu-beyine.html (22.02.2016).

Karikatür9: https://www.facebook.com/UykusuzResmi/photos/pb.453799998078771.-2207520000.1454618353./978325978959501/?type=3&theater (04.02.2016).

Karikatür 10: https://www.pinterest.com/pin/302304193710011427/ (05.12.2015).

Karikatür 11: https://www.pinterest.com/pin/390335492679750435/ (28.03.2015).

Karikatür 12: http://karikaturborsasi.blogspot.com.tr/2013/05/benim-adm-hdr-elimden-gelen-budur.html (10.01.2016).

Karikatür 13: http://vimpir.com/karikatur-deli-dumrul-675 (26.11.2015).

Karikatür 14: //www.facebook.com/turkcenindirilishareketi/photos /a.415618938454245.116735.153104751372333/1282256565123807/?-type=3&theater (05.02.2016)

Karikatür15: https://www.facebook.com/penguendergisi/photos /a.388353002485.169123.10695312485/10153918848707486/?-type=3&theater (22.02. 2016).

Caps 1: http://mostlikedtags.com/instagram/aramdaki (26.11.2015).

Caps 2: http://www.incicaps.com/b/lys-edebiyat-ak%C4%B-1m%C4%B1-ba%C5%9Flas%C4%B1n/&tip=c/ (22.02.2016).

Caps 3: http://www.incicaps.com/beyinsizadam58 (22.02.2016).

Caps 4: https://twitter.com/onursogukhoca/status/571373846667911168 (26.11.2015).

Caps 5: https://twitter.com/onursogukhoca/status/551369165651857408 (26.11.2015).

Caps 6: http://guldum.net/post/134122303958/yanl%C4%B1%C5%9F-ba t%C4%B1l%C4%B1la%C5%9Fma-guldumnet-facebook-sayfamiz (10.12.2015).

Caps 7: https://twitter.com/onursogukhoca/status/595690460754116608 (26.11.2015).

Caps 8: https://twitter.com/onursogukhoca/status/590943318831411200 (26.11.2015).

Caps 9: http://caps.indir.com/etiket_edebiyat (26.11.2015).

Caps 10: http://www.ohadiyorumm.com/tag/sinav-capsleri/ (26.11.2015).

Caps 11 http://capsizm.com/caps/edebiyat-ile-aramdaki-ilgi-capsi (26.11. 2015).

Caps 12: http://www.incicaps.com/e/1118348/ (10.12.2015).

Caps 13: http://www.ohadiyorumm.com/tag/facebook-inci-caps/ (26.11.2015).

Caps 14: www.incicaps.com/e/1201042/ (26.11.2015).

Caps 15: http://www.incicaps.com/b/edebiyat-bilgim/ (26.22.2015).

Bölüm 50

BİZANS DÖNEMİ ZEYTİNLİ ADA İNSANLARI*

Fadime SUATA ALPASLAN[1]
Hatice KUZU[2]
Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU[3]

1 Prof. Dr. Fadime Suata Alpaslan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü.
2 Hatice Kuzu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü.
3 Prof. Dr. Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü

*Bu çalışma, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilen, Zeytinli Ada İskeletlerinin Paleopatolojik Analizi başlıklı çalışmanın bir bölümünden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Zeytinli Ada*, Balıkesir iline bağlı Erdek İlçesinin karşı sahiline 250 metre uzaklıkta, Marmara Denizi'nin güney tarafında ve Kapıdağ Yarımadası'nın çevresinde yer alan adalardan biridir (Şekil 1). 7900 metrekarelik bir alanı kapsayan, yaklaşık 170 metre uzunluğunda ve 50 metre genişliğinde olan bu küçük adaya üstünde bulunan iki zeytin ağacından dolayı "Zeytin Adası" ya da "Zeytinliada" denmektedir (Ertüzün 1964; Öztürk ve Kavaz, 2012; Çevik ve Saçılık, 2012; Kavaz Kındığılı, 2017).

Şekil 1. *Zeytinli Ada'nın Genel Görünümü (Zeytinli Ada Kazısı Resim Arşivi).*

Helen-Roma-Bizans ve Osmanlı Dönemlerine ev sahipliği yapan (Prof. Dr. Nurettin Öztürk ile sözlü görüşme) Zeytinli Ada'nın Rumlar arasındaki son adı Kera Panagia'dır. La Mottraye 18. yüzyıl başında Rumların bu küçük adaya Mexaniota dediklerini bildirmiştir. 1250 yılında Erdek'ten geçen keşiş Planudis, Protosebastos Tarkhaniotis'e gönderdiği 55. mektubunda bu ada üzerinde bir Panagia (Meryem Ana) kilisesiyle, şifalı bir sıcak su kaynağı bulunduğunu yazmaktadır. 1328 senesinde Bizans imparatoru Andronikos Paleologos'un Erdek'i ziyaretinde sebep olan Meryem Ana Kilisesi'nin de bu adada olması mümkündür. Bu kilisede, insan eliyle yapılmadığı tahmin edilen ve kendisine mucizeler atfedilen oldukça eski bir Meryem Ana resmi bulunmaktadır. 17. yüzyıla gelindiğinde Zeytinli Ada ile ilgili bilgi veren en önemli kaynak Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sidir. 1631 yılı civarında adaya gelen Çelebi, adanın oldukça küçük olduğunu ve insanın tahammül edemeyeceği bir sıcaklıktaki kaynak suyunun olduğunu belirtir (Ertüzün 1964; Öztürk ve Kavaz, 2012; Kavaz Kındığılı, 2017).

Zeytinli Ada, 1957 yılından itibaren eskiden Beden Terbiyesi, şimdi ise Gençlik Spor Müdürlüğü olarak bilinen kamu kurumu tarafından kamp ve dinlenme yeri olarak kullanılmıştır. 2006 yılına kadar bu amaçla kullanılan ada, sit alanı ve koruma planı çerçevesinde el değiştirmiştir (Çevik ve Saçılık, 2012). 2006 yılında Erdek Belediyesinin girişimleriyle Balıkesir Kuva-i Milliye Müzesi başkanlığında, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nurettin Öztürk'ün bilimsel danışmanlığında bir ekip tarafından Zeytinli Ada kazı ve restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Küçük olmasına rağmen arkeolojik bakımdan oldukça zengin olan Zeytinli Ada'da 2006 yılından itibaren yapılan kazılarla; Kilise, Vaftizhane, Şapel, İnziva Odası, Açık Hava Tapınım Alanı, Basamaklı Sunak Alanı, Küçük Ayazma, Büyük Ayazma, Sarnıç, Hamam, Kil Çökertme Havuzu, Fırınlar, Ocaklar, Odalar, Latrina, Su Tekneleri, Depo, İşlik, Liman, Kayıkhane, Batı Kilisesi, Patrik Hamamı, Yeraltı Kilisesi ve mezarlar gibi birçok mimari birimden meydana gelen Meryem Ana Manastırı ortaya çıkarılmıştır (Kavaz Kındığılı, 2017). Kilisenin içinde yer alan mezarlar; düz kapaklı mermer sanduka kaplı mezarlardan oluşmaktadır. Kiremit ve sanduka tipinde mezarlar ele geçirilmiştir. Kilisede Jamatun olarak adlandırılan 'hole' de Martir ya da patrik mezarı olabilecek alçı kabartmalı bir yüzeye sahip tek pencereli çatısı düz elips örme bir mezar yer almaktadır. Geç Roma ve Bizans döneminde bu tür mezarlar aynı aileye ait ya da aynı kurumda çalışan kişilerin kemiklerinin toplandığı yer olarak da kullanılmıştır. Mezara kemikler yerleştirilmeden önce ana mezarın iç kısmı boşaltılır ve sadece boş mezara sembolik olarak dua karşılığında çiçek konulur. Adanın dini mimari topluluğunun dış kısmında kalan yerlerde inhumasyon gömü şekli uygulanmıştır. Bu gömü şeklinde toprak zeminde 5 ile 10 cm. arasında zemine inilir, diğer kalan zemin üstü ise taşla örülür ve bunun iç kısmı üçgen şeklinde kiremitten yapılan bir kapakla kapatılır. Adada bu kadar çok mezarın var olmasının nedeni ise adada şifa amaçlı bir ziyaret yerinin bulunması ve bu nedenle vasiyet ve hastalıktan ölenlerin adaya gömülmüş olmasıdır (Öztürk ve Kavaz, 2012).

Bizans Dönemi'nin sonlarına ışık tutan bu kilise, aynı zamanda manastır olarak ele alındığında, yaklaşık bin yıllık bir dönemi kapsamakta ve tapınak kilise bağlantısını ön plana çıkarması açısından oldukça önem taşımaktadır (Öztürk ve Kızılarslanoğlu, 2009). Öncelikle İzmir Efes'teki Meryem Ana Kilisesi'nden sonra, bu bakımdan ikinci kabul edilen Erdek Zeytinli Ada Meryem Ana Kilisesi'nde yapılan kazılar sonucunda ele geçen en ilginç bulgu; günah çıkarma odası ve vaftiz havuzudur. 5. ve 6. yüzyıllarda kullanılan bu havuz, Anadolu'da bulunanların en büyüklerinden biridir ve muhtemelen gençlerin vaftiz edilmesiyle ilgilidir. Ada'da kilisenin yanı sıra manastır ve açık hava tapınma alanı da bulunmaktadır

(https://www.erdek.com). Kybele açık hava alanı ve Meryem Ana Kilisesi haç yeri olarak kullanılmıştır (Öztürk ve Kavaz, 2011).

12. ve 13. yüzyıla kadar Zeytinli Ada'da yerleşim devam etmiştir. 13. ve 14. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Zeytinli Ada "Karantina Adası" olarak kullanılmıştır. Bu dönemlerde Liman şehri olan Arteka'ya (Erdek) gelen gemiler durdurulup, içerisindeki insanların kontrolleri yapılır, gemi içerisinde hastalık tespit edilen insanlar bu adada bulunan şifalı sular ile tedavi edilirmiş (adada iki ayrı su kaynağı bulunmaktadır; bunlardan biri az tuzludur, bu kaynağın suyu zührevi hastalıkların tedavisinde kullanılır. Diğeri ise yaz kış yaklaşık 26 derecede olan sudur). Tedaviye karşılık verenler muhtemelen Arteka'ya gönderilir, tedaviye karşılık vermeyenler ise bu adada gömülürlermiş. Burada ayrıca vasiyet denilen gömülerin olduğu da bilinmektedir (; Öztürk ve Kavaz, 2011).

Bu çalışmada, Bizans Dönemi ile tarihlendirilen Zeytinli Ada bireylerine ait iskelet kalıntıları paleodemografik, morfolojik ve paleopatolojik açıdan araştırılmış, elde edilen bulgularla bireylerin genel morfolojik ve sağlık yapıları, beslenme ve yaşam biçimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. MATERYAL VE METOT

Çalışmamızın materyalini, 2010-2012 yılları arasında Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK başkanlığında Zeytinli Ada'da yapılan kazılar sonucu ele geçirilen ve Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen toplam 143 bireye ait iskelet kalıntıları oluşturmaktadır. Bu iskelet kalıntıları, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Paleoantropoloji laboratuvarına getirilmiş, gerekli temizlik ve onarım işlemlerinin ardından incelenmiştir. İskelet kalıntılarının karışık olması nedeniyle öncelikle birey ayırımına gidilmiş, hangi kemiğin hangi bireye ait olduğunun saptaması zor olduğu için, kemikler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ardından bireylerde cinsiyet tayini ve yaş tahmini yapılmıştır. İskelet kalıntılarında cinsiyet belirlenirken, özellikle kafatası ve pelvisteki cinsiyet kriterleri ele alınmış (WEA, 1980), kemiklerin genel morfolojik yapılarına bakılmış, yaşlandırmada ise, bebek ve çocuklarda dişlerin sürme zamanına göre geliştirilen dental yaşlandırma metodu, uzun kemik uzunlukları, genç erişkinlerde epifizlerin kaynaşma yaşları, erişkin bireylerde ise sutural yaşlandırma, dental aşınma, symphysial yaşlandırma, auricular yüzey, claviculanın kesiti, femur ve humerusun proksimal kesitindeki spongiosa dokusunun yapısı gibi özellikler dikkate alınmıştır (McKern ve Stewart, 1957; Olivier, 1969; Ubelaker, 1978; Workshop of European Anthropologists (WEA), 1980; Brothwell, 1981; Lovejoy vd., 1985; Meindl ve Lovejoy, 1985; Suchey ve Katz, 1986; Hillson, 1990; Kaur ve Jit, 1990; Szilvassy ve Kritscher, 1990; White, 2000). Morfolojik değerlendirmede kullanılan biyometrik ölçülerin

alınması ve bunlardan hesaplanan endis değerlerinin sınıflandırılmasında, Ubelaker (1978), Olivier (1969) ve Martin-Saller'dan (1957-1959), bireylerde boy uzunlukları hesaplanırken Trotter-Gleser (1952), Pearson (1899) ve Sağır'ın (2000) boy regresyon formüllerinden yararlanılmıştır. Paleopatolojik bulguların saptanmasında ise, Brothwell'in (1981), Ortner ve Putschar'ın (1985), Buikstra ve Ubelaker'ın (1994), Roberts ve Manchester'ın (1995), Ortner'ın (2003), Aufderheide ve Rodriguez-Martin'in (1998), Waldron'un (2009) çalışmaları kullanılmıştır.

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

a) Paleodemografik Dağılım

2010-2012 yılları arasında Zeytinli Ada'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ele geçen ve Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen bireylerin paleodemografik dağılımına bakıldığında; toplam 143 bireyin 6'sı (% 4,20) çocuk, 63'ü (% 44,06) kadın, 42'si (% 29,37) erkek ve 32'si de (% 22,38) yeterli cinsiyet kriteri bulunamadığı için cinsiyeti belirlenemeyen bireyler olarak saptanmıştır (Tablo 1 ve Grafik 1). Bu toplulukta kadın-erkek oranı 1,5'tur. Kadınlar erkeklere oranla sayıca daha fazladır.

Tablo 1. *Zeytinli Ada topluluğunda paleodemografik dağılım.*

Cinsiyet	n	%
Çocuk	6	4,20
Kadın	63	44,06
Erkek	42	29,37
Cinsiyeti Bilinmeyen	32	22,38
Toplam	143	100

n: Birey Sayısı

Grafik 2. *Zeytinli Ada topluluğunda paleodemografik dağılım.*

Görüldüğü üzere, çalışılan materyalde bebek iskeletlerine rastlanmazken, incelenen 143 bireyden sadece 6'sı çocuğa aittir (% 4,20). Topluluğun % 95,80'i erişkin bireylerden oluşmaktadır. Bu sonuç antik dönem insanlarının genel demografik yapısını yansıtmayan bir sonuçtur. Böyle bir paleodemografik dağılıma, Zeytinli Ada'da bulunan şifalı su kaynakları nedeniyle insanların buraya tedavi amaçlı gelmeleri ve burada yaşamını yitiren hasta bireylerin bu adaya defnedilmesi, aynı zamanda bu alanda vasiyet denilen gömülerin olması neden olmuş olabilir.

Zeytinli Ada topluluğunda yaşı ve cinsiyetleri saptanan bireyler yaş gruplarına göre gruplandırılmış, erişkin bireylerde 18-29,9 yaş aralığı genç erişkin, 30- 44,9 yaş aralığı orta erişkin ve 45 yaş üstü ileri erişkin olarak tanımlanmıştır. Buna göre; kadınların % 30,2'si genç erişkin, % 57,1'i orta erişkin, % 12,7'si ileri erişkin, erkeklerin % 30,95'i genç erişkin, % 57,14'ü orta erişkin, % 11,9'u ileri erişkin, kadın ve erkekler birlikte ele alındığında, bireylerin % 30,5'i genç erişkin, % 57,1'i orta erişkin, % 12,4'ü ileri erişkin olarak değerlendirilmiştir. Bu sonuçlara göre, Zeytinli Ada Bizans Dönemi bireylerinde ölümler yoğunlukla 30-44,9 yaş aralığında yani orta erişkinlik dönemde gerçekleşmiştir (Tablo 2). Cinsiyeti ve yaşı belirlenemeyen 32 birey erişkindir.

Tablo 2. *Zeytinli Ada topluluğundaki bireylerin cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılımları.*

	Kadın		Erkek		Toplam	
Yaş Grubu	n	%	n	%	n	%
Genç Erişkin (18-29,9 yaş)	19	30,2	13	30,9	32	30,5
Orta Erişkin (30-44,9 yaş)	36	57,1	24	57,1	60	57,1
İleri Erişkin (45+ yaş)	8	12,7	5	11,9	13	12,4
Toplam	63	60	42	40	105	100

b) Morfolojik Yapı

Zeytinli Ada Bizans Dönemi bireylerinin morfolojik yapısının belirlenmesi amacıyla toplam 137 erişkin bireye ait kafataslarından biyometrik ölçüler alınmış, bu ölçülerden hesaplanan endis değerleri yardımıyla morfolojik yapı saptanmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, erişkin bireyler cinsiyet farkı gözetmeksizin bir arada değerlendirildiğinde, topluluk genelinde yoğunlukla mesocranial yani orta genişlikte kafa yapısı gözlenmiştir (Cranial endis: 77,67). Normae verticalisten bakıldığında zygomatic arcların kolaylıkla görüldüğü dar kafa, geniş yüz yapısı (Transvers cranio-facial endis: 118,21, phenozygy), çok geniş ve alçak bir yüz (Üst yüz endisi: 40,85, hypereuryene), geniş

(Frontoparietal endis: 71,48, eurymetopia) ve kavisli alın (Sagittal alın endisi: 88,08, orthometop), alçak göz çukuru (Orbital endis: 82,40, chamaeoconch), orta genişlikte burun (Nasal endis: 50.26, mesorhine) ve dar bir damak yapısı (Palatal endis: 78,72, leptostaphyline) topluluğun genel morfolojik yapısını tanımlamaktadır.

Vücut kemiklerinden alınan ölçü ve endisler değerlendirildiğinde ise, erişkinlerde topluluk genelinde, clavicula kalın (Robustness endis: 28,24), humerus gövdesinin yassılığı eurybrachia (Diaphyseal endis: 83,57), kol uzunluğu kısa (Humero-radial endis 71,42), femur gövdesinin üst kısmı yuvarlak (Femurun platymeria endisi: 85,04, eumeria), linea aspera gelişimi zayıf (Pilastric endis: 104,46, hafif plastric) ve tibia foramen nutricium hizasında yuvarlak (Cnemial endis: 71,29 eurycnemia) bir morfoloji görülmektedir.

Boy uzunluğu

Zeytinli Ada Bizans Dönemi bireylerinde ortalama boy uzunluğu, Pearson (1899), Trotter-Gleser (1952) ve Sağır'ın (2000) geliştirmiş olduğu boy regresyon formüllerine göre, femurlardan alınan maksimum uzunluklar kullanılarak hesaplanmıştır. Her üç regrasyon formülüne göre, Ada insanlarının ortalama boy uzunluğunun 164,45 cm, cinsiyetlere göre bu değerin, kadınlarda 158,03 cm (n: 4), erkeklerde 170,86 cm (n: 4) olduğu saptanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. *Zeytinli Ada erişkin bireylerinde ortalama boy uzunluğu.*

Boy Uzunluğu	Kadın	Erkek	Genel
Pearson (1899)	154,59	168,16	161,38
Trotter-Gleser (1952)	161,44	172,71	167,08
Sağır (2000)	158,07	171,71	164,89
Genel	158,03	170,86	164,45

c) Paleopatolojik Yapı

Paleopatoloji, yöntem ve kullandığı kavramlar açısından biyolojik antropoloji ve biyomedikal bilimlerle, yaklaşım açısından ise geçmişteki hastalıkları incelenmesi bağlamında, arkeolojiyle ortaklaşan bir bilimdir (Dutour, 2011). İnsanlara ait iskelet kalıntılarında saptanan patolojik lezyonların bağlamsal analizi ve tanımıyla ilgili olan paleopatoloji (Temple, 2017), eski insan topluluklarına ait iskelet kalıntılarında iz bırakan hastalıkların tanımlanmasıyla, bu bireylerin sosyo-kültürel yapısı, yaşam koşulları, beslenme alışkanlıkları, genel sağlık durumları, toplum

üzerinde etkisini gösteren stres faktörleri ve hastalıkların çevreyle olan ilişkisi hakkında önemli bilgiler vermekte ve günümüz hastalıklarının anlaşılmasında potansiyel bilgi kaynaklarını oluşturmaktadır (Dettwyler, 1991; Ortner vd., 2012).

Bizans Dönemi'nde Zeytinli Ada'da yaşamış bireylere ait iskelet kalıntıları, bireylerin genel sağlık durumlarının anlaşılabilmesi amacıyla paleopatolojik açıdan incelenmiş, yapılan değerlendirmeler sonucunda, bu bireylerinde; ankilozan spondilit, porotic hyperostosis, cribra orbitale, button osteoma, travma, osteoartrit, osteofit ve schmorl nodülü gibi lezyonlar saptanmıştır.

1. Ankilozan Spondilit

Yaralanma, hastalık ve yaşlılık durumlarının neden olduğu, hareket ve fonksiyon bozukluklarına yol açan çeşitli kas iskelet problemleri vardır. Bu kas iskelet problemlerinden biri de ankilozan spondilittir (Atik, 2020). Ankilozan spondilit özellikle sakroiliak eklemleri ve omurgayı etkileyen kronik iltihaplı bir hastalıktır. Bu oluşumun ayırt edici özelliği sacroiliyittir. Başlangıçta eklem belirsiz görünebilir, ardından kemik erozyonları skleroz ve eklemde belirgin genişleme görülür. Omurga bağlarında kemikleşme meydana gelebilir ve spinal osteopeni (kemik yoğunluğunun azalması) yaygındır. Hastalığın ileri evresinde "bambu omurga" oluşumu görülür. Bu lezyonda osteoporoz ve kırık da gözlenebilir (McVeigh ve Cairns, 2006). Hastalığın etiyolojisinde genetik yatkınlıkta yer almaktadır (Liu ve diğ., 2001). Ankilozan spondilit, 45 yaşın altındaki hastalarda ortaya çıkma eğilimindedir (Mahmood ve Helliwell, 2017). Genellikle 26 yaş civarında ortaya çıkar. Erkekler, bu lezyondan kabaca 2'ye 1 oranında, kadınlardan daha sık etkilenir. Hastaların yaklaşık % 80'i ilk semptomları 30 yaşın altında geliştirir. HLA B27 prevalansı ile bu hastalığın belirli bir popülasyonda görülme sıklığı ve prevalansı arasında yeterli bir korelasyon vardır (Braun ve Sieper, 2007). Erkeklerde hastalık genellikle omurga ve pelvisi, daha az sıklıkla göğüs duvarı, kalça, omuzlar ve ayakları etkiler. Kadınlarda ise omurga daha az sıklıkla tutunur, semptomlar daha çok diz, dirsek, bilek, kalça ve pelviste ortaya çıkar. Hastalık erkeklerde daha şiddetli seyretmektedir (Akgöl, 2011).

Bu lezyon, Zeytinli Ada erişkin bireylerine ait lumbar (Şekil 2) ve cervical (Şekil 3) omurlarda gözlenmiştir. Ankilozan Spondilit iltihaba dayalı bir hastalık olduğu için, hastalığın ileri evresinde kaynaşma meydana gelmektedir.

Şekil 2. *Lumbar vertebralarda gözlenen ankilozan spondilit.*

Şekil 3. *Cervical vertebralarda gözlenen ankilozan spondilit.*

2. Porotic Hyperostosis ve Cribra Orbitalia

Kafatası kemiklerinin dış kısımlarında (porotic hyperostosis) ve orbital çukurların tavan kısımlarında (cribra orbitalia) çoğu zaman simetrik olarak ortaya çıkan porotik yani gözeneksi yapılar, eski dönemlere ait insan iskeletlerinde en sık görülen patolojik lezyonlar arasındadır. 1950'lerden beri kronik demir eksikliği anemisi, her iki lezyonun olası nedeni olarak düşünülmektedir (Walker ve diğ., 2009). Bu tür lezyonların bulunma sıklığından dolayı, olası nedenleri ve bunların bağlantılı olup olmadığı konusunda kapsamlı tartışmalar olmuştur ve tartışmaların çoğu anemiye odaklanmıştır (Brickley, 2018). Porotic hyperostosis, kafatasında, özellikle frontal, parietal ve occipital kemiklerin dış yüzeylerinde, cribra orbitalia ise, göz çukurlarının tavan kısımlarında porotik yapı ile kendini gösterir. Genel olarak yetersiz beslenme (örneğin megaloblastik anemi) ve parazitizm gibi çeşitli faktörlerle ilişkilendirilmiştir (Zarifa ve diğ., 2016)

Zeytinli Ada Bizans Dönemi topluluğuna ait 143 kafatası bu oluşumlar açısından incelenmiş, porotic hyperostosis 143 bireyden 2'sinde (% 1,39) (Şekil 4), cribra orbitalia 143 bireyden 7'sinde (% 4,89) (Şekil 5) gözlenmiştir.

Şekil 4: ZK-171 nolu erkek bireyde porotic hyperostosis.

Şekil 5: ZK-175 nolu kadın bireyde cribra orbitalia.

3. Button Osteoma

Kesin olarak etiyolojisi bilinmeyen ve genellikle kemiğin dış yüzeyinde küçük bir yumru veya düğme şeklinde görünen iyi huylu kemik tümörlerinden button osteoma, kafatasında sıklıkla frontal ve parietal kemiklerde, tekli ya da çoklu şekilde izlenebilir (Ortner ve Putschar, 1985; Aufderheide ve Rodriguez Martin 1998).

Zeytinli Ada Bizans dönemi topluluğunda button osteomaya, 143 bireyden 5'inde rastlanmıştır (% 3,50) (Şekil 6). Bu oluşum incelenen kafataslarında, frontal, parietal ve occipital bölgelerde gözlenmiştir.

Şekil 6. *ZK-203 nolu kadın bireyde frontal ve occipital bölgelerde button osteoma.*

4. Travma

Roberts ve Manchester (1995) travmayı doku ya da organların yapısını, biçimini ve işlevini bozan her türlü yaralanmalar olarak tanımlanmaktadır. Paleopatolojik çalışmalarda görülen travma türleri genellikle; kırıklar, çıkıklar, delici ve kesici aletlerle oluşan travmalar, ateşli silahlarla oluşan travmalar, trepanasyon, ampütasyon, dekapitasyon şeklinde sıralanabilir (Ortner, 2003).

Zeytinli Ada Bizans Dönemi topluluğunda travma görülme oranı % 3,50'dir. İncelenen 143 bireyden olmak üzere 5'inde (3 kadın, 2 erkek) kafatası travmaları saptanmıştır (Şekil 7, 8). Travmalar bireylerde özellikle parietal bölgelerde gözlenmiştir. Kesici darbe travması ve künt travma örnekleri mevcuttur.

Şekil 7. *ZK'133 nolu kadın bireyde kesici darbe travması.*

Şekil 8. *ZK'226 nolu kadın bireyde künt travma.*

5. Osteofit ve Schmorl Nodülü

Omurlar arasındaki eklemlerde, yoğun fiziksel aktivite ve yaşlılıktan kaynaklanan ekstra kemik oluşumlarına osteofit denir. Kıkırdak kaybının yoğun olduğu bölgelerde osteofit oluşumu gerçekleşmektedir (Ortner ve Putschar, 1985; Ortner, 2003).

Schmorl nodülü omurlar arasındaki diskin dejenerasyona uğraması sonucu meydana gelen fıtık oluşumudur (Aufderheid ve Rodrigez-Martin, 1998). Günlük hayatta yaşam biçimindeki yoğun fiziksel aktivite ve stres ile ilişkilendirilmektedir. Schmorl nodülü özellikle torasik ve lumbar omurlarda yaygın olarak görülmektedir (Ortner ve Putschar, 1985).

Zeytinli Ada bireylerine ait 58 vertebranın 22'sinde osteofit (%37,93) (Şekil 9, 10) ve 7'sinde (% 12,07) schmorl nodülü gözlenmiştir (Şekil 11).

Şekil 9. Lumbar vertebrada osteofit.

Şekil 10. Cervical vertebrada osteofit.

Şekil 11. Torakal vertebrada schmorl nodülü.

4. SONUÇ

Balıkesir ile Erdek ilçesine bağlı Zeytinli Ada'da 2006 yılından itibaren sürdürülen arkeolojik kazılar, bu adada Helen-Roma-Bizans ve Osmanlı Dönemlerine kadar kesintisiz bir yerleşimin olduğunu göstermektedir. Küçük bir ada olmasına karşın, arkeolojik açıdan oldukça önemli buluntular veren Zeytinli Ada, tarih boyunca insanlara birçok alanda hizmet vermiştir.

Bu çalışmada 2010-2012 kazı sezonundan Zeytinli Ada'dan ele geçen ve Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen toplam 143 bireye ait iskelet kalıntıları incelenmiştir. Bu bireylerin paleodemografik dağılımına bakıldığında, toplam 143 bireyin 6'sı (% 4,20) çocuk, 63'ü (% 44,06) kadın, 42'si (%

29,37) erkek ve 32'si de (% 22,38) yeterli cinsiyet kriteri bulunamadığı için cinsiyeti belirlenemeyen bireyler olarak değerlendirilmiştir. Görüldüğü üzere, kadınlar sayıca erkeklerden fazladır. Bireyler yoğunlukla orta erişkin yaş grubunda (30-44,9 yaş) yaşamlarını yitirmişlerdir (% 57,1). Burada dikkatimizi çeken nokta, topluluğun % 95,80'inin erişkin bireylerden oluşmasıdır. Bebeklere ait hiç iskelet kalıntılarına rastlanmazken, sadece 6 çocuğa ait iskelet kalıntıları mevcuttur (% 4,20). Bu sonuç antik dönem insanlarının genel demografik yapısını yansıtmayan bir sonuçtur.

Ortalama boy uzunluğu 164,45 cm olan bu insanların yaşamları sırasında geçirdikleri hastalıkları saptamak amacıyla yaptığımız paleopatolojik incelemeler sonucunda, bu bireylerde ankilozan spondilit, porotic hyperostosis, cribra orbitale, button osteoma, travma, osteoartrit, osteofit ve schmorl nodülü gibi lezyonlar saptanmıştır. Porotic hyperostosis ve cribra orbitale lezyonlarının varlığı demir eksikliği anemisini düşündürmektedir. Omurlarda gözlenen osteofit ve schmorl nodülü oluşumları günlük yaşamdaki fiziksel stresle ilişkilendirilmiştir. Özellikle kafa travmaları, kesici alet ve künt travmalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Travmalarda iyileşme izleri vardır.

Şifalı su kaynaklarına sahip olması nedeniyle bu adanın farklı dönemlerde hasta ya da yaralı insanlara tedavi amaçlı hizmet verdiği, tedavi amacıyla bu adaya gelen hastalardan burada yaşamını yitirenlerin buraya defnedildiği düşünülmektedir, aynı zamanda bu adaya insanların gömülmeyi vasiyet etmesi de yoğunlukla burada bulunan erişkin nüfusunu açıklıyor görülmektedir. İnsanlar bu adayı dini görevlerini yerine getirmek için de kullanmışlardır. Kybele açık hava alanı ve Meryem Ana Kilisesi haç yeri olarak ziyaret edildiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akgöl, G. (2011). Erken aksiyal spondiloartritli hastaların kemik mineral yoğunluğunun Dual Enerji X-ray Absorbsiyometri (DEXA) ile değerlendirilmesi Fırat Üniversitesi, Tıp Fakültesi Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi.

Atik, B. (2020). Farklı Mevkide Oynayan Voleybol Oyuncularında Skapular Diskinezinin Fizyoterapi Yönünden İncelenmesi. İksad Uluslararası Yayınevi, Ankara. syf. 66-77.

Aufderheid A.C, Rodrigez-Martin C. (1998). The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology. Cambridge: Cambridge University Press.

Braun J, Sieper J. (2007). Ankylosing spondylitis. Lancet;369: 1379-90.

Brickley, M.B. (2018). Cribra orbitalia and porotic hyperostosis: A biological approach to diagnosis, Am J Phys Anthropol. 167 (4): 896-902.

Brothwell D.R. (1981). Digging up Bones. 3. Baskı, Oxford University Press.

Buikstra, J.E, ve Ubelaker D.H. (1994). Standards For Data Collection From Human Skeletal Remains. Arkansas Archeological Survey Research Series No: 44. Fayettevile: Arkansas Archaeological Survey.

Çevik, S. ve Saçılık M.Y. (2012). Kültürel Turizm Tutundurma Süreci: Zeytinliada İçin Tutundurma Mesajının Belirlenmesi. VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi: 178-195, 12-15 Nisan 2012, Kemer, Antalya.

Dettwyler, K.A. (1991), Can Paleopathology Provide Evidence for "Compassion"?, American Journal of Physical Anthropology. 84:375-384.

Dutour, O. (2011). Paleopathology: An Archaeological Approach of Diseases Paleopatoloji: Hastalıklara Arkeolojik Yaklaşım, TUBA-AR, 14:165-172

Ertüzün, R.M. (1964). Kapıdağ Yarımadası ve Çevresindeki Adalar, Tarih Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar, Papirüs Basım Yayın Matbaacılık San. Tic.Ltt.Şti, İstanbul.

Hillson S. (1990). *Teeth.* New York: Cambridge University Press.

Kaur, H. ve Jit, I. (1990). Age estimation from cortical ındex of the human clavicle in northwest Indians. American Journal of Physical Anthropology, 83(3), 297-305.

Kavaz Kındığılı, B. (2017). Zeytinli Ada Light Colored (Açık Renkli) Geç Roma Seramikleri. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 38, 151-176.

Lovejoy, C. O. Meindl, R. S., Pryzbeck, T. R., ve Mensforth, R. P. (1985). Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of adult skeletal age at death. American Journal of Physical Anthropology, 68(1), 15-28.

Liu, Y. Penttinen, M.A. Granfors, K. (2001). Insights into the Role of Infection in the Spondyloarthropathies, Curr Rheumatol Rep. 3(5):428-434.

Mahmood, F. Helliwell, P. (2017). Ankylosing Spondylitis: A Review, EMJ. 2(4), 134-139.

Martin, R. ve Saller, K. (1957). Lehrbuch der-Anthropologie, Band I, Stuttgart:Güstav Fischer Verlog.

Martin, R. ve Saller, K. (1959). Lehrbuch der-Anthropologie, Band II, Stuttgart: Güstav Fischer Verlog.

McKern, T. W. Stewart, T. D. (1957). Skeletal age changes in young American males: Analysed from the standpoint of age identification. Technical Report EP-45.

McVeigh, C.M. ve Cairns, A.P. (2006). Diagnosis and management of ankylosing spondylitis B.M.J. 16; 333(7568): 581–585.

Meindl R.S. ve Lovejoy C.O. (1985) Ectocranial Suture Closure: A Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral-Anterior Sutures. AJPA 68: 57-66.

Olivier G. (1969). Practical Antropology. Springfield, Illionis: Charles C. Thomas Publisher.

Ortner, D.J ve Putschar, W.G.J. (1985). Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. Washington: Smithsonian Institution Press, 488 pp.

Ortner D.J. (2003). Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. San Diego, CA: Academic Press.

Ortner, D.J. Knüsel, C. Roberts, C.A. (2012). Special Courses in Human Skeletal Paleopathology, J. Buikstra ve C. Roberts (eds.), The Global History of Paleopathology: Pioneers and Prospects, 684-693.

Öztürk, N. Kızılarslanoğlu, H. A. (2009). Zeytinliada 2007 Yılı Kazı Çalışmaları. 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2, 1-12.

Öztürk N, Kavaz B. (2011). Zeytinliada Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları. 32. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 33-46.

Öztürk N, Kavaz B. (2012). Erdek Zeytinli ada Meryemana Manastırı, Bandırma: Banmat Matbaacılık.

Öztürk, N. B. Kavaz., (2012), Erdek Zeytinliada Meryemana Manastırı, Banmat Matbaacılık, Bandırma

Pearson, K. (1899). Mathematical Contrubition on the Theory of Evolution: On the Reconstruction of the Stature of Prehistoric Races. *Philosophical Transactions of the Royal Society 192*, 169-244.

Roberts, C, Manchester, K. (1995). The Archaeology of Disease. (2nd ed.). New York: Cornell Üniversity Press.

Roberts, C, Manchester, K. (2007). The Archaeology of Disease (Third Edition). Ithaca, NY: Cornell University Press.

Sağır, M. (2000). Uzun kemik radyografilerinden boy formülü hesaplanması. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Szilvàssy, J. ve Kritscher, H. (1990). Estimation of chronological age in man based on the spongy structure of long bones. Anthropologischer Anzeiger, 48(3), 289-298.

Suchey, J. M. ve Katz, D. (1986). Evaluation of the Todd and McKern-Stewart methods for aging the male os pubis. K. J. Reichs (Ed.) içinde, Forensic osteology. Charles C Thomas Pub Ltd.

Temple, D.H. (2017) The Global History of Paleopathology: Pioneers And Prospects, Book Review, (Edited by Jane Buikstra, Charlotte Roberts), AmJ Phys Anthropol. 164, 450–451.

Trotter, M. Ve Gleser. G.S. (1952). Estimation of Stature From Long Bones of American of American Whites and and Negroes, American Journal of Physical Anthropology, 10: 463-7514.

Ubelaker, D.H. (1978). Human Skeletal Remains. Chicago: Smithsonian Institution, Aldine Publisering Company.

Waldron, T. (2009). Palaeopathology. Cambridge: Cambridge University Press.

Walker P.L. Bathurst, R.R., Richman, R., Gjerdrum, T., Andrushko, V.A., (2009), The causes of porotic hyperostosis and cribra orbitalia: a reappraisal of the iron-deficiency-anemia hypothesis, Am J Phys Anthropol., 139(2):109-25.

White, D.T. (2000). Human Osteology, Second Edition, U.S.A. Academic Press.

Workshop of European Anthropologists (WEA) (1980). Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons. Journal of Human Evolution, 9(7), 518-549.

Zarifa, G., Sholts S.B., Tichinin, A., Rudovica, V., Vīksna, A., Engīzere, A, Muižnieks, V., Bartelink, E.J., Wärmländer, S. K.T.S. (2016). Cribra orbitalia as a potential indicator of childhood stress: Evidence from paleopathology, stable C, N, and O isotopes, and trace element concentrations in children from a 17th-18th century cemetery in JĽkabpils, Latvia, Journal of Trace Elements in Medicine and Biology, 38: 131-137.

Erişim Tarihi: 22.11.2020: https://www.erdek.com/sayfa/zeytinli-ada/

Erişim Tarihi: 22.11.2020: https://www.haberler.com/ozel-haber-zeytinli-adada-2-bin-300-yillik-yeralti-4882491-haberi/

Bölüm 51

SOSYAL BİLİMLERDE TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Eray YURTSEVEN[1]
Cemile Nihal YURTSEVEN[2]

1 Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Biyoistatistik Anabilim Dalı.
2 Öğr. Gör. Dr. Üniversitesi-Cerrahpaşa, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı.

Giriş niteliğinde bir istatistik ders kitabının başlangıcı genellikle konuyu ansiklopedik bir sıraya yerleştiren, konunun sınırlamalarını veya geniş çaplarını tartışan birkaç paragraf içerir ve temelden ziyade daha felsefi olana eğilimlidir. Bilimi, kalıcılık, düzen ve yapının niteliklerini vurgulayan bir çalışma olarak görüyoruz. Böyle bir çalışma, gerçek dünyanın büyük ölçüde azaltılmasını içerir ve çoğu zaman yalnızca sayısal yönler dikkate alınır. Açık bir sayısal yön veya sıralama yoksa, onu empoze etme girişiminde bulunulur. Örneğin, tıbbi bakımın kalitesi hemen sayısal olarak ölçeklenen bir olgu değildir, ancak genellikle bir ölçek başlatılır veya empoze edilir. İstatistik, dünyanın güvenilir sayısal özelliklerinin tahmini, özetlenmesi ve elde edilmesiyle ilgilidir. Yeni doğmuş bir bebeğin cinsiyeti gibi bir özelliğin sayısal olmadığına itiraz edilebilir, ancak kodlanabilir (keyfi olarak) sayısal olarak; örneğin, 0 = erkek ve 1 = kadın. Bu tür birçok özellik sayısal olarak etiketlenebilir ve kod veya sözlük bilindiği sürece ileri geri gitmek mümkündür.

Belirli bir hastanede doğan zamanında doğan bebeklerin baş çevresi ölçümlerini düşünün. Bebekten bebeğe değişen bir miktar ilgi alanımız - baş çevresi - ve baş çevresi değerlerinin bir toplamı var.

Tanım 1. Değişken, nesneden nesneye değişebilen bir niceliktir.

Tanım 2. Bir örnek (veya veri kümesi), bir veya daha fazla değişkenin değerlerinden oluşan bir koleksiyondur. Numunenin bir üyesine öğe denir.

Bir değişken genellikle büyük harfle, örneğin Y ile ve değişkenin değeri küçük harfle, örneğin y ile temsil edilir. Bu bölümde, istatistikte tipik olarak ele alınan değişken türlerini kısaca tartışacağız. Daha sonra değişkenlerin değer örneklerini hem sayısal hem de grafiksel olarak tanımlamanın yollarını tartışmaya devam ediyor olacağız. Anahtar kavram, frekans dağılımıdır. Bu tür sunumlar, tanımlayıcı istatistiklerin bir parçası olarak kabul edilebilir. Son olarak, istatistiğin en eski zorluklarından birini, örneklemlerin birkaç özetleme rakamına nasıl indirileceğini incelemek gerekmektedir. Bu, tanımlayıcı istatistikler başlığı altında değerlendirilecektir.

Değişken Türleri

Nitel (Kategorik) Değişkenler

Nitel (veya kategorik) değişkenlerin bazı örnekleri ve değerleri şunlardır:

1. Bir kişinin saç rengi (siyah, gri, kırmızı, ..., kahverengi)

2. Çocuğun cinsiyeti (erkek, kadın)

3. Bir vatandaşının ikamet ettiği il (İstanbul, Ankara, ..., İzmir)

4. Yeni doğanın ölüm nedeni (konjenital malformasyon, asfiksi, ...)

Tanım 3. Nitel bir değişken, özünde sayısal olmayan (kategorik) değerlere sahiptir. Daha önce önerildiği gibi, nitel bir değişkenin değerleri her zaman sayısal forma konulabilir. En basit sayısal biçim, değişkenin değerlerinin ardışık olarak etiketlenmesidir. Nitel bir değişkenin değerleri aynı zamanda sonuçlar veya durumlar olarak da adlandırılır

Nitel değişkenlerin değerleriyle ilişkili aritmetik işlem genellikle sayma işlemidir. Sayma, karakteristikleri düzenleyen veya özetleyen belki de en temel - ancak zorunlu olarak basit olmayan - işlemdir. Bir sayı, şu sorunun cevabıdır: Kaç tane? (Sayma, sayılan her şeyin diğer "nesneler" ile bazı özellikleri paylaştığını varsayar. Bu nedenle benzersiz olanı göz ardı eder ve değerlendirilen nesneleri ortak bir kategori veya sınıfa indirger).

Nitel değişkenler genellikle sıralanabilir. Sıralama, belirli bir ölçeğe göre bir dizi nesneyi sıraya yerleştirir. Bir sıralamada, örneğin her ülkenin başkentlerinin enlemleridir. Saç rengi bile baskın rengin dalga boyuna göre sıralanabilir. Sıralama veya nitel değişkenlerle bağlantılı olarak iki noktaya dikkat edilmelidir. Birincisi, iller örneğinde de belirtildiği gibi, bir değişkenin sonuçlarına uygulanabilecek birden fazla sıralama vardır (yani, doğal bir sıralama yoktur); empoze edilen sıralama türü değişkenin niteliğine ve üzerinde çalışıldığı amaca bağlı olacaktır. Örneğin ülkemizdeki illerde kalabalık veya kirliliğin etkisini incelemek istersek, bunları nüfus büyüklüğüne göre sıralamak isteyebiliriz. Melanom oranlarını ultraviyole radyasyon miktarıyla ilişkili olarak incelemek isteseydik, bunları, örneğin başkentlerin veya en kalabalık alanların enlemlerine göre özetlendiği gibi illerin enlemine göre sıralamak isteyebiliriz. İkinci olarak, siparişin tamamlanmasına gerek yoktur; diğer bir deyişle, her bir sonucu diğerinin üstüne veya altına sıralayamayabiliriz. Örneğin, Kanada vilayetlerinin ikisi neredeyse aynı nüfusa sahip olabilir, bu yüzden onları sipariş etmek mümkün değildir. Bu tür sıralamalara kısmi denir.

Nicel Değişkenler

Bazı nicel değişken örnekleri (ölçüm ölçeği; değerler) aşağıdaki gibidir:

1. Babanın boy yüksekliği (172 cm, 177 cm,…..184 cm)

2. Radyoaktif bir kaynak tarafından yayılan parçacık sayısı (dakika başına sayım; 0, 1, 2, 3, ...)

3. Osteoporozlu bir hastanın toplam vücut kalsiyumu (en yakın gram; 0, 1, 2, ..., 9999,10.000)

4. Akciğer kanseri teşhisi konulan bir hastanın hayatta kalma süresi (en yakın gün; 0, 1, 2, ..., 19.999, 20.000)

5. Bebeğin doğumdan 60 saniye sonra Apgar skoru (sayılar; 0, 1, 2, ..., 8,9,10)

6. Bir ailedeki çocuk sayısı (sayılar; 0, 1, 2, 3, ...)

Tanım 4. Nicel değişken, özünde sayısal olan değerlere sahiptir. Yukarıdaki örneklerde gösterildiği gibi, bir değişkenin iki yönünü belirtmeliyiz: ölçüm ölçeği ve değişkenin alabileceği değerler. Bazı nicel değişkenlerin sayısal değerleri vardır.

Tamsayı veya ayrık değerler. Bu tür değişkenler, ayrık değişkenler olarak adlandırılır. "Bir radyoaktif kaynak tarafından yayılan parçacık sayısı" değişkeni böyle bir örnektir; bu değişkenin ardışık değerleri arasında "boşluklar" vardır. 3,5 parçacığı gözlemlemek mümkün değildir. (Ayrık sayıların gerçekleşemeyen değerler üretmek için manipüle edilmesi bazen bir eğlence kaynağıdır - örneğin, "ortalama Amerikan ailesinin" 2.125 çocuğu vardır). Diğer nicel değişkenler, potansiyel olarak gerçek sayılarla ilişkili değerlere sahiptir; bu tür değişkenlere sürekli değişkenler denir. Örneğin akciğer kanseri teşhisi konulan bir hastanın hayatta kalma süresi en yakın güne kadar ifade edilebilir, ancak bu ifade yuvarlama olduğunu ima etmektedir. Ölçümü, mesela saatlere, hatta daha doğrusu dakikalara veya saniyelere çevirebiliriz. Böyle bir değişkenin değerlerinin kesinliği, ölçüm cihazının yanı sıra değeri genişletmenin faydası. Genellikle, makul bir birim varsayılır ve üzerinde değişkenin ölçüldüğü nesneler arasında ayrıma izin vermeyen bir birime sahip olmak için fazla tanımlanmış veya kaba bir birime sahip olmak bilgiçlik kabul edilir.

Yukarıdaki Örnek 1, 3 ve 4 sürekli değişkenlerle ilgilidir; diğer örneklerde olanlar ayrıktır. Kantitatif değişkenlerde doğal bir sıralama olduğunu unutmayın (örneğin, en düşük değerden en yüksek değere).

Nitel ve nicel değişkenlerin her gösteriminde, bir değişkenin tüm olası değerlerini listeledik. (Bazen değerler listelenemezdi, genellikle sıraya üç nokta "..." eklenerek gösterilir.) Bu, şunlara yol açar:

Tanım 5. Örnek alan veya popülasyon, değişkenin tüm olası değerlerinin kümesidir. Örnek alanının tanımı veya listesi önemsiz bir görev değildir. Nitel değişken örneklerinde, bir değişkenin tanımları ve değişkenle ilişkili örnek uzay ile ilişkili bazı belirsizlikleri zaten tartıştık. Tanımınız "seçici" olmadan makul ölçüde kesin olmalıdır. "Kanada vatandaşının ikamet ettiği il" değişkenini ve örnek alanı (Newfoundland, Nova Scotia, ..., British Columbia) tekrar düşünün. Sorulabilecek bazı sorular şunları içerir:

1. Kuzeybatı Bölgelerinde yaşayan vatandaşlar ne olacak? (Makul soru)

2. Henüz vatandaş olmayan toprak sahibi göçmenler dışlanacak mı? (Makul soru)

3. Hangi zaman noktası amaçlanmaktadır? Bugün? 1 Ocak 2000? (Makul soru)

4. 1 Ocak 2000 kullanılırsa, o gün ölen vatandaşlar ne olacak? Dahil edilecekler mi? (Biraz "seçici" olmak)

Tanımlayıcı istatistikler, bir çalışmada verilerin temel özelliklerini tanımlamak için kullanılır. Örnek ve ölçüler hakkında basit özetler sağlarlar. Basit grafik analizi ile birlikte, neredeyse her veri analizinin temelini oluştururlar.

Tanımlayıcı istatistikler tipik olarak çıkarımsal istatistiklerden ayrılır. Tanımlayıcı istatistiklerle, verilerin ne olduğunu veya neyi gösterdiğini basitçe tanımlıyorsunuz. Çıkarımsal istatistiklerle, yalnızca anlık verilerin ötesine geçen sonuçlara ulaşmaya çalışıyorsunuz. Örneğin, örnek verilerden popülasyonun ne düşünebileceğini çıkarmaya çalışmak için çıkarımsal istatistikleri kullanırız. Ya da, gruplar arasında gözlenen bir farkın bu çalışmada tesadüfen meydana gelmiş olabilecek güvenilir bir fark olma olasılığı hakkında yargılarda bulunmak için çıkarımsal istatistikleri kullanırız. Bu nedenle, verilerimizden daha genel koşullara çıkarımlar yapmak için çıkarımsal istatistikleri kullanırız; Tanımlayıcı istatistikleri sadece verilerimizde neler olduğunu açıklamak için kullanırız.

Tanımlayıcı İstatistikler, nicel tanımları yönetilebilir bir biçimde sunmak için kullanılır. Bir araştırma çalışmasında pek çok önlem alabiliriz. Ya da herhangi bir ölçüye göre çok sayıda insanı ölçebiliriz. Açıklayıcı istatistikler, büyük miktarda veriyi mantıklı bir şekilde basitleştirmemize yardımcı olur. Her tanımlayıcı istatistik, çok sayıda veriyi daha basit bir özete indirger. Örneğin, bir vurucunun beyzbolda ne kadar iyi performans gösterdiğini özetlemek için kullanılan basit bir sayı, vuruş ortalaması olarak düşünün. Bu tek sayı, basitçe vuruş sayısının vuruş sayısına bölünmesiyle elde edilir (üç anlamlı basamak olarak rapor edilir). Vuruş yapan bir vurucu 0.333, her üç vuruşta bir vuruş alıyor. Bir vuruş 0.250 dörtte bir vuruyor. Tek sayı, çok sayıda ayrık olayı tanımlar. Ya da birçok öğrencinin başarısını, not Ortalamasını (GPA) düşünün. Bu tek sayı, bir öğrencinin potansiyel olarak çok çeşitli kurs deneyimlerindeki genel performansını açıklar.

Tek bir göstergeyle büyük bir gözlem setini her tanımlamaya çalıştığınızda, orijinal verileri bozma veya önemli ayrıntıları kaybetme riskiyle karşılaşırsınız. Vuruş ortalaması, vuruş yapan kişinin home run mu yoksa single mı vurduğunu söylemez.

Çöküşte mi yoksa galibiyette mi olduğunu söylemez. GPA, öğrencinin zor kurslarda mı yoksa kolay kurslarda mı olduğunu veya kendi ana alanlarında veya diğer disiplinlerde kurslar olup olmadığını söylemez. Bu sınırlamalar göz önüne alındığında bile, açıklayıcı istatistikler, insanlar veya diğer birimler arasında karşılaştırmalara olanak tanıyan güçlü bir özet sağlar.

Bir değişkenin ampirik frekans dağılımı, bu değerlerin veya değer aralıklarının meydana geldiği frekanslarla birlikte değişkenin değerlerinin veya değer aralıklarının bir listesidir. Ampirik sıfatı, bir değişkenin gözlemlenen bir değerler kümesinin tartışıldığını vurgular; eğer bu açıksa, sadece "frekans dağılımını" kullanabiliriz. Aralık genişliği ve aralık bitiş noktası seçimi biraz keyfidir. Genellikle kolaylık sağlamak için seçilirler. Örneğin, değişkenin "yetişkin erkeğin ağırlığı" (en yakın kilograma göre ifade edilir) olduğunu ve değerlerin 54 ile 115 kg arasında değişen yedi değişken olduğunu varsayalım. Aralık 115−54 = 61 kg olup, 61/7 genişliğinde aralıkları gösterir. = 8,7 kg. Bu açıkça çok iyi bir genişlik değil; en yakın "doğal" genişlik 10 kg'dır (biraz daha kalın bir ızgara oluşturur). Makul bir başlangıç noktası 50 kg'dır, böylece aralıkların 50 kg, 60 kg, 70 kg vb. kabuk edilebilir. Birkaç ampirik frekans dağılımını karşılaştırmak için, onları toplam denek sayısına göre karşılaştırılabilir hale getirmek yararlıdır. Bunları karşılaştırılabilir hale getirmek için şunlara ihtiyacımız var:

- Bir numunenin boyutu, numunedeki elemanların sayısıdır.
- Ampirik göreceli frekans dağılımı (ERFD), frekansların örneklem büyüklüğüne bölündüğü ampirik bir frekans dağılımıdır.

Tek Değişkenli Analiz

Tek değişkenli analiz, bir seferde tek değişkenli durumlarda yapılan incelemeyi içerir. Merkezi eğilim ölçütleri ve dağılım kavramlarını bilmek önem taşımaktadır. Çoğu durumda, çalışmamızdaki değişkenlerin her biri için bu özelliklerin bilinmesi gerekmektedir.

Merkezi Eğilim

Bir dağılımın merkezi eğilimi, bir değerler dağılımının "merkez" inin bir tahminidir. Merkezi eğilim için üç ana tahmin türü vardır:

- Ortalama
- Medyan
- Mod

Ortalama muhtemelen merkezi eğilim tarif en yaygın kullanılan bir yöntemdir. Ortalamayı hesaplamak için tek yapmanız gereken tüm

değerleri toplamak ve değerlerin sayısına bölmektir. Örneğin, ortalama veya ortalama sınav puanı, tüm puanların toplanması ve sınava giren öğrenci sayısına bölünmesiyle belirlenir. Örneğin, test puanı değerlerini düşünün:

15, 20, 21, 20, 36, 15, 25, 15

Bu 8 değerin toplamı 167, yani ortalama 167/8 = 20.875.

Medyan değerleri kümesinin tam ortasında bulunan puanıdır. Ortanca değeri hesaplamanın bir yolu, tüm puanları sayısal sırada listelemek ve ardından puanı örneğin merkezinde bulmaktır. Örneğin, listede 500 puan varsa, # 250 puan medyan olacaktır. Yukarıda gösterilen 8 puanı sıralarsak, şunları elde ederiz:

15, 15, 15, 20, 20, 21, 25, 36

8 puan vardır ve 4 ve 5 numaralı puan orta noktayı temsil eder. Bu puanların her ikisi de olduğu 20 için medyan 20. İki orta puanın farklı değerleri varsa, medyanı belirlemek için enterpolasyon yapmanız gerekir**.**

Mod puanlarının kümesinde en sık görülen değerdir. Modu belirlemek için yukarıda gösterildiği gibi puanları yeniden sıralayabilir ve ardından her birini sayabilirsiniz. En sık görülen değer moddur. Örneğimizde, değer 15üç kez ortaya çıkar ve mod değeridir. Bazı dağıtımlarda birden fazla mod değeri vardır. Örneğin, iki modlu bir dağılımda en sık ortaya çıkan iki değer vardır.

Dağılım gerçekten normalse (yani çan şeklinde), ortalama, medyan ve modun tümü birbirine eşittir.

Dağılım

Dağılım, değerlerin merkezi eğilim etrafında yayılmasını ifade eder. Yaygın iki dağılım ölçüsü vardır, aralık ve standart sapma. Aralık sadece en yüksek değeri eksi düşük değerdir. Örnek dağıtımımızda, yüksek değer 36 ve düşük değer 15, dolayısıyla aralık:36 - 15 = 21.

Standart Sapmayı, bu örnekte hesaplamak istediğimizde, sayı kümesi:

15, 20, 21, 20, 36, 15, 25, 15'dir.

Standart sapmayı hesaplamak için, önce her değer ile ortalama arasındaki mesafeyi buluruz. Yukarıdan ortalamanın 20.875olduğunu biliyoruz.

Yani ortalamadan farklılıklar şunlardır:

15 - 20.875 = -5.875

20 - 20.875 = -0.875

21 - 20.875 = +0.125

20 - 20.875 = -0.875

36 - 20.875 = 15.125

15 - 20.875 = -5.875

25 - 20.875 = +4.125

15 - 20.875 = -5.875

Ortalamanın altındaki değerlerin negatif tutarsızlıklara ve üzerindeki değerlerin pozitif olanlara sahip olduğuna dikkat edin. Ardından, her bir tutarsızlığın karesini alıyoruz:

-5.875 * -5.875 = 34.515625

-0.875 * -0.875 = 0.765625

+0.125 * +0.125 = 0.015625

-0.875 * -0.875 = 0.765625

15.125 * 15.125 = 228.765625

-5.875 * -5.875 = 34.515625

+4.125 * +4.125 = 17.015625

-5.875 * -5.875 = 34.515625

Şimdi, bu "kareleri" alıyoruz ve onları Kareler Toplamı (SS) değerini elde etmek için toplayacağız. Burada toplam 350.875'dir. Sonra, bu toplamı, kümedeki değer sayısından bir eksi ile (n-1) böleriz. İşte sonuç 350.875/(8-1):7=50.125. Bu değer, varyans olarak bilinir . Standart sapmayı elde etmek için varyansın karekökünü alıyoruz (sapmaların karesini daha önce aldığımızı unutmayın). Böylece standart sapma: $50.125^{1/2}$ = 7.079901129253.

Standart sapma, dağıtımımızdaki belirli puanlar hakkında bazı sonuçlara ulaşmamızı sağlar. Puan dağılımının normal veya çan şeklinde (veya ona yakın!) Olduğunu varsayarsak, aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir:

- Örnekteki puanların yaklaşık% 68'i ortalamanın bir standart sapması dahilindedir.
- Örnekteki puanların yaklaşık% 95'i ortalamanın iki standart sapması dahilindedir.
- Örnekteki puanların yaklaşık% 99'u ortalamanın üç standart sapması dahilindedir.

Örneğimizde ortalama olduğu Örneğin, 20.875 ve standart sapma 7.0799 dur.

Yukarıdaki açıklamada %95 aralığı için 20.875-(2*7.0799) ve 20.875+(2*7.0799) arasında olacaktır. Bu tür bilgiler, değişkenler tamamen farklı ölçeklerde ölçüldüğünde bile, bir bireyin bir değişken üzerindeki performansını diğerindeki performansıyla karşılaştırmamızı sağlayan kritik bir basamaktır. Dağılım, bir değişken için tek tek değerlerin veya değer aralıklarının sıklığının bir özetidir. En basit dağılım, bir değişkenin her değerini ve her bir değere sahip olan kişilerin sayısını listeler. Örneğin, üniversite öğrencilerinin dağılımını tanımlamanın tipik bir yolu, kolejdeki yıllara göre dört yılın her birindeki öğrencilerin sayısını veya yüzdesini listelemektir. Ya da, erkeklerin ve kadınların sayısını veya yüzdesini listeleyerek cinsiyeti tanımlarız. Bu durumlarda, değişkenin her birini listeleyebileceğimiz ve değere sahip kaç örnek vakanın olduğunu özetleyebileceğimiz yeterince az değeri vardır. Ama gelir veya not ortalaması gibi bir değişken için ne yapıyoruz? Bu değişkenlerle, her birine nispeten az sayıda insanın sahip olduğu çok sayıda olası değer olabilir. Bu durumda, ham puanları değer aralıklarına göre kategorilere ayırıyoruz. Örneğin, not ortalamasına harf notu aralıklarına göre bakabiliriz. Veya geliri dört veya beş gelir değerleri aralığında gruplayabiliriz.

Kategori	Yüzde
35 yaş altı	% 9
36–45	% 21
46–55	% 45
56–65	% 19
66+	% 6

Tablo: *Verilerin Yüzde Gösterimi*

Tek bir değişkeni tanımlamanın en yaygın yollarından biri, bir frekans dağılımıdır. Belirli değişkene bağlı olarak, tüm veri değerleri temsil edilebilir veya değerleri önce kategorilere ayırabilirsiniz (örneğin, yaş, fiyat veya sıcaklık değişkenleriyle, her bir değer için frekansları belirlemek genellikle mantıklı olmaz. Bunun yerine, değer aralıklar ve belirlenen frekanslar halinde gruplandırılır). Frekans dağılımları tablo veya grafik olarak iki şekilde gösterilebilir. Yukarıdaki tablo, tanımlanan beş yaş aralığı kategorisiyle bir yaş sıklığı dağılımını göstermektedir.

Şekil de gösterildiği gibi aynı frekans dağılımı bir grafikte gösterilebilir. Bu tip grafik genellikle histogram veya çubuk grafik olarak adlandırılır.

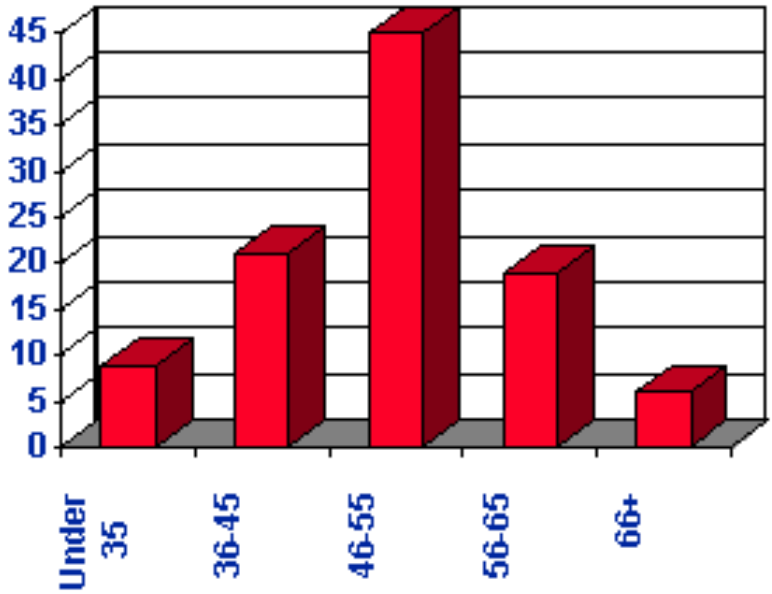

Şekil: Frekans Dağılımı Çubuk Grafiği

Dağılımlar, yüzdeler kullanılarak da görüntülenebilir. Örneğin, aşağıdakileri tanımlamak için yüzdeler kullanabilirsiniz:

- Farklı gelir düzeylerindeki kişilerin yüzdesi
- Farklı yaş aralıklarındaki kişilerin yüzdesi
- Standartlaştırılmış test puanlarının farklı aralıklarındaki kişilerin yüzdesi

Normal Dağılım

Normal dağılım, puanlar arasında karşılaştırma yapmak veya diğer türden istatistiksel kararlar almak için kullanılan varsayımsal bir simetrik dağılımdır. Bu dağılımın şekli genellikle "çan şeklinde" veya halk dilinde "çan eğrisi" olarak adlandırılır. Bu şekil, puanların çoğunun dağılımın merkezine yakın olduğunu ve puanlar merkezden uzaklaştıkça frekanslarının azaldığını gösterir. Normal dağılımlar, sürekli olasılık dağılımları veya olasılık yoğunluk fonksiyonları ailesine aittir. Olasılık yoğunluğu işlevi, rastgele bir değişkenin belirli bir değeri üstlenme olasılığını iletmek için kullanılan bir işlevdir. Bu fonksiyon, x değişkeninin, o değişkenin, y'nin gerçekleşme olasılığı ile grafiğini çizerek oluşturulur. Bu normal olasılık dağılımları, yukarıda belirtilen simetrik çan şekli ile karakterize edilir, ancak herhangi bir gerçek ortalamaya, μ etiketli ve σ etiketli herhangi bir pozitif gerçek standart sapmaya sahip olabilir. Spesifik

olarak, normal dağılım sürekli verilerle karakterize edilir, yani veriler herhangi bir değer aralığını kaplayabilir. Özel durumlarda, normal dağılım, ortalamanın 0 olduğu ve standart sapmanın 1 olduğu standartlaştırılabilir. Tüm normal dağılımlar, standart normal dağılıma dönüştürülebilir veya standardize edilebilir.

Normal dağılım, istatistiksel kavramlarda önemli ilerlemeler kaydeden bir Alman matematikçi olan Carl Friedrich Gauss'tan sonra genellikle "Gauss dağılımı" olarak adlandırılır. Daha seyrek olarak, normal dağılıma Pierre Simon Laplace'den sonra "Laplace dağılımı" denilebilir.

Normal dağılıma sahip ilk ilişki, ölçüm hatalarından kaynaklanmıştır. Galileo Galilei, gözlemlerdeki hataların rastgele olmadığını fark etmek için özellikle astronomiye bakmıştır. Küçük hatalar, büyük hatalardan çok daha ağır basmış ve bu hatalar, bir tepe değer etrafında simetrik olarak dağılma eğilimi göstermiştir. 1895'te Karl Pearson, ufuk açıcı makalesinde normal dağılım teriminin ilk kez ortaya çıkmasıyla kredilendirildi. Bununla birlikte, terim 1783'te Charles Peirce, 1889'da Francis Galton ve 1893'te Henri Poincaré'nin çalışmalarında da ortaya çıktı. Normal dağılımın ilk matematiksel türetimi, Approximatio ad summam terminorum binomii (a + b) adlı eserinde Abraham DeMoivre'ye atfedilmiştir. DeMoivre, sürekli bir dağılımı tahmin etmek için integral hesabı kullandı ve bu da çan şeklinde bir dağılımla sonuçlandı.

1808'de Amerikalı bir matematikçi olan Robert Adrain, ölçüm hatalarının dağılımını açıklayarak normal dağılımın geçerliliğini tartıştı. Keşifleri, Adrien-Marie Legendre'ın en küçük kareler yöntemini kanıtlamak için daha fazla çalışmaya yol açtı. 1809'da, Adrain'in çalışmaları hakkında bilgisi olmayan Gauss, Göksel Hareket Teorisini yayınladı. Bu çalışma, en küçük kareler yöntemi, maksimum olasılık parametre tahmini ve normal dağılım dâhil olmak üzere istatistik alanına önemli katkılar sağlamıştır. 1991'den 2001'e kadar kullanımda olan Alman 10 DM banknot, Gauss'un bir portresini ve normal yoğunluk fonksiyonunun bir grafik görüntüsünü sergiliyordu. 1800'lerin başında, Adolphe Quetelet, Walter Weldon ve Pearson, normal dağılım kavramını biyolojik ve sosyal bilimlere uygulamak için çalıştılar ve sonunda Biometrika dergisini kurdular. 1994'te Amerikalı psikolog Richard Herrnstein ve siyaset bilimci Charles Murray, yaptıkları yayın ile çan eğrisi teriminin daha yaygın olarak bilinen bir kavram haline gelmesine yol açtılar. Herrnstein ve Murray, zekâ puanları ile sosyal sonuçlar arasındaki ilişkiye baktılar ve bu, zekâya dayalı sürekli artan bir sosyal tabakalaşmanın sonuçlarına yol açtı.

Normal dağılım, normal yoğunluk fonksiyonu kullanılarak oluşturulur: Bu üstel fonksiyon, bir sabit (e), ortalama (μ), standart sapma (σ) ve varyantsan (σ2) oluşur. Formül genellikle N (μ, σ2) şeklinde kısaltılır.

N (0, 1) ise, μ = 0 ve σ2 = 1 ise, ortaya çıkan dağılım standart normal dağılımdır. Normal dağılımın şekli iki parametreye dayanır: ortalama (μ) ve standart sapma (σ). Ortalama, x eksenini kontrol eder ve standart sapma y eksenini kontrol eder. Ortalama, dağılımın tepe noktasının konumunu etkiler ve bu nedenle konum parametresi olarak adlandırılır.

Varyans (σ2), dağılımın ne kadar geniş göründüğünü etkiler ve bu nedenle ölçek parametresi olarak adlandırılır. Daha büyük bir varyans, daha geniş bir çan eğrisi ile sonuçlanacaktır.

Normal Dağılım Özellikleri

Normal bir dağılımda, eğri ortalama etrafında tamamen simetriktir, öyle ki x = μ. Bu simetrik dağılım, ortalama ile medyan ve mod'un da uyuşması gerektiğini gösterir. Bu merkezi eğilim değerlerine, çan şeklinin uç noktalarından daha yakın veri gözlemleri vardır. Y ekseni boyunca, grafik −∞'dan + ∞'a uzanır. Normal dağılım, ancak, tamamen varsayımsal bir modeldir. Dünyada nadiren modele mükemmel uyan gözlemler vardır. Aksine, puanlar ve dağılımlar normal dağılıma yaklaşır. Örneklem büyüklüğü arttıkça dağılım varsayımsal modele yaklaşır. Fonksiyon, eğrinin belirli alanlarına denk gelmesi gereken gözlem sayısını yaklaşık olarak hesaplar. Örneğin, ortalamanın (+1 ve −1) 1 standart sapması içinde, gözlemlerin yaklaşık %68,3'ü burada görünmelidir. Spesifik olarak ortalamanın üzerindeki 1 standart sapmaya bakıldığında, gözlemlerin yalnızca % 34,1'i ortalama ve ortalama değer artı bu ortalamanın üzerinde 1 standart sapma arasındadır. Kabaca, gözlemlerin %95,4'ü ortalamadan (+2 ve −2) 2 standart sapma dâhilinde olmalıdır. Son olarak, gözlemlerin yaklaşık % 99,7'si ortalamadan (+3 ve -3) 3 standart sapma dâhilindedir. Normal eğri, belirli bir puanın üzerindeki veya altındaki puanların yüzdesini belirlemek için kullanılabilir. Spesifik olarak, ortalama ve ortalamanın üzerindeki 3 standart sapma arasında, gözlemlerin yaklaşık %50'si bu aralıkta gerçekleşmelidir. Çarpıklık ve basıklık, bir dağılımın normal, idealleştirilmiş şekilden sapabileceği iki yoldur. Normal dağılımda çarpıklık ve basıklık 0 değerine sahiptir.

Normalden daha fazla saparsa, bu değerler 0'ın üstünde ve altında hareket eder. Çarpıklık, puanların çoğunun ölçeğin bir ucunda toplandığı simetri eksikliğini ifade eder. Pozitif çarpıklık, ölçeğin alt ucunda, kuyruğun ölçeğin daha yüksek, daha pozitif ucunda olacak şekilde bir puan kümesine sahip dağılımı ifade eder. Negatif çarpıklık, kuyruğun ölçeğin alt ucunda olduğu ve puan kümesinin daha yüksek pozitif uçta konumlandığı bir dağılımı ifade eder.

Basıklık, dağılımın keskinliğini ifade eder. Daha spesifik olarak, basıklık, dağılımın veya kuyrukların sonunda hangi puanların kümeleneceğini açıklar. Pozitif basıklık, kuyruklarda birçok puan bulunan

normal dağılımın daha belirgin bir versiyonudur. Genellikle ağır kuyruklu dağılım veya leptokurtik olarak adlandırılır. Genellikle platikurtik olarak adlandırılan negatif basıklık, normal dağılımdan daha düzdür ve kuyruklarda nispeten incedir.

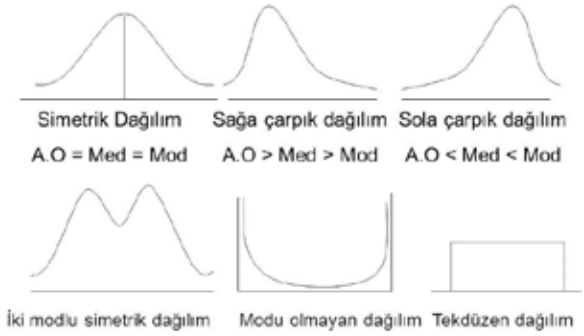

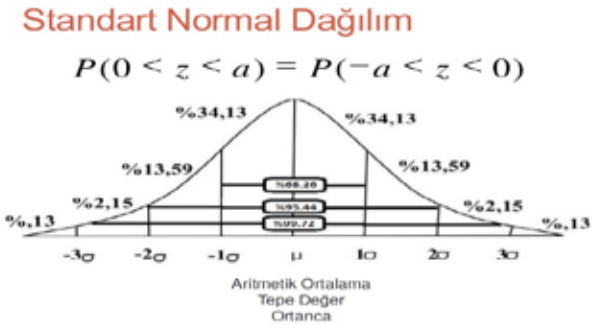

Standart Normal Dağılım

Standart normal dağılım, normal rastgele değişkenin ortalamasının 0 ve standart sapmasının 1 olduğu normal dağılımın bir versiyonudur. Standart dağılımlarda, rastgele değişkenler kullanılarak z skorlarına dönüştürülür. Standart bir dağılımla en sık kullanılan, hesaplanan z puanına dayalı kümülatif olasılığı belirleyen standart normal dağılım tablosudur. Bu tablo, eğrinin her bir kısmının altındaki alanın z değerinde değerlerini verir. Alanlar olasılıkla ilgilidir. Sadece standartlaştırılmış bir normal dağılımda, eğrinin altındaki toplam alan bire (1.0) eşittir. Z puanının üzerindeki alan, bu değerlerin gerçekleşme olasılığını gösterir ve z puanının altındaki alan, bu değerlerin gerçekleşme olasılığını gösterir.

Normallik Varsayımları

Verilerin yorumlanmasında, tüm kanıtların objektif olarak veya önyargısız olarak değerlendirilmesi önemlidir. Aykırı değerler, bu yorumu ve normallik varsayımının herhangi bir ihlalini doğrudan etkileyebilir.

Bu varsayım, istatistiksel testlerin çeşitli varsayım listelerinden biridir, ancak doğrudan normal dağılımla ilgilidir. Aşırı puanlar, parametrelerin tahminlerini saptırabilir. Spesifik olarak, ortalama, medyandan daha fazla aykırı değerlerden etkilenebilir. Güven aralıkları parametre tahminlerine dayalıdır ve bu nedenle aykırı değerlerin önyargısından da etkilenir. Doğru güven aralıkları elde etmek için tahminler normal bir dağılımdan gelmelidir. Boş hipotez önem testi, parametre tahminlerinin normal olarak dağıtıldığını varsayar çünkü t testi, F testi ve $\chi 2$ dağılımından elde edilenler gibi diğer test istatistikleri normal olarak dağıtılır. Popülasyonlar genellikle test için mevcut olmadığından, örnekleme dağılımı normal olarak dağıtıldığında anlamlılık testleri doğru olacaktır. Bununla birlikte, örneklem büyüklüğü yeterince büyükse, normallik varsayımı daha az endişe verici hale gelir. Daha büyük bir örneklem boyutu dağılımın normalliğini artırır ve bu nedenle daha doğru güven aralıkları, anlamlılık testleri ve parametre tahminleri ile sonuçlanır.

"Büyük" tanımı dağıtımdan dağıtıma değişecektir. Örneklem büyüklüğü için en genel kabul gören değer 30'dur, ancak çarpıklık ve basıklık da bu değerin ne kadar büyük olması gerektiğini etkileyebilir. Daha doğru bir örnekleme dağılımı elde etmek için 100'ün üzerindeki örnek boyutları gerekli olabilir. Normallik varsayımı ile en sık ortaya çıkan yanlış anlama, tek başına verinin normal olarak dağıtılması gerektiğidir ki durum böyle değildir. Verilerin hataları veya kalıntıları, örnekleme dağılımının yanı sıra normal olarak dağıtılmalıdır. Bununla birlikte, ham verilerin farklı bir şekle sahip olması muhtemeldir.

Normallik Testleri

Birçok parametrik test, popülasyon parametresinin örnekleme dağılımının normal olarak dağıldığını varsayan normallik varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım, analiz edilen örnek verilerin normal olarak dağıtılması gerektiği anlamına gelmez. Bir örnekteki puanları, aynı ortalama ve standart sapmaya sahip normal dağıtılmış bir puan kümesiyle karşılaştırmak için iki normallik testi vardır. Bu testlerden anlamlı bir p değeri ($p < .05$), dağılımın normal dağılımdan önemli ölçüde farklı olduğunu gösterir. Kolmogorov-Smirnov testi ve Shapiro-Wilk testi bu önemi test eder. Bununla birlikte, Shapiro-Wilk testi normallikten farklılıkları tespit etme konusunda daha fazla güce sahiptir. Bu nedenle Shapiro-Wilk testi, Kolmogorov-Smirnov testi olmadığında anlamlı değerlere sahip olabilir. Daha büyük numuneler test edilirken yanlış anlamlar ortaya çıkabileceğinden, bu testler dikkatli kullanılmalıdır. Her iki test de histogramlar veya grafiklerle ve yukarıda belirtilen çarpıklık ve basıklık değerleri ile aynı anda kullanılmalıdır.

Kaynaklar

(1) Boyle, J. D., & Radocy, R. E. (1987). Measurement and evaluation of musical experiences. New York, NY: Schirmer Books.

(2) Field, A. (2013). Discovering statistics using IBM SPSS statistics. London, UK: SAGE.

(3) Gravetter, F. J., & Wallnau, L. B. (2011). Essentials of statistics for the behavioral sciences. Belmont, CA: Wadsworth.

(4) Gross, J. (2004). A normal distribution course. Frankfurt, Germany: Peter Lang.

(5) Kubiszyn, T., & Borich, G. (2003). Educational testing and measurement: Classroom application and practice. New York, NY: Wiley.

(6) Payne, D. A. (2003). Applied educational assessment. Toronto, Canada: Wadsworth.

(7) Reid, H. M. (2014). Introduction to statistics: Fundamental concepts and procedures of data analysis. Thousand Oaks, CA: SAGE.

(8) Barnett, V. [1999]. Comparative Statistical Inference. Wiley, Chichester, West Sussex, England.

(9) Berkow, R. (ed.) [1999]. The Merck Manual of Diagnosis and Therapy, 17th ed. Merck, Rahway, NJ.

(10) Elveback, L. R., Guillier, L., and Keating, F. R., Jr. [1970]. Health, normality and the ghost of Gauss.

(11) Journal of the American Medical Association, 211: 69–75.

(12) Fisher, R. A. [1956]. Statistical Methods and Scientific Inference. Oliver & Boyd London.

(13) Galton, F. [1889]. Natural Inheritance. Macmillan, London.

(14) Golubjatnikov, R., Paskey, T., and Inhorn, S. L. [1972]. Serum cholesterol levels of Mexican and Wisconsin school children. American Journal of Epidemiology, 96: 36–39.

(15) Hacking, I. [1965]. Logic of Statistical Inference. Cambridge University Press, London.

(16) Hagerup, L., Hansen, P. F., and Skov, F. [1972]. Serum cholesterol, serum-triglyceride and ABO blood groups in a population of 50-year-old Danish men and women. American Journal of Epidemiology, 95: 99–103.

(17) Kahneman, D., Slovic, P., and Tversky, A. (eds.) [1982]. Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases. Cambridge University Press, Cambridge.

(18) Kato, H., Tillotson, J., Nichaman, M. Z., Rhoads, G. G., and Hamilton, H. B. [1973]. Epidemiologic studies of coronary heart disease and stroke in Japanese men living in Japan, Hawaii and California: serum lipids and diet. American Journal of Epidemiology, 97: 372–385.

(19) Kesteloot, H., and van Houte, O. [1973]. An epidemiologic study of blood pressure in a large male population. American Journal of Epidemiology, 99: 14–29.

(20) Kruskal, W., and Mosteller, F. [1979a]. Representative sampling I: non-scientific literature. International Statistical Review, 47: 13–24.

(21) Kruskal, W., and Mosteller, F. [1979b]. Representative sampling II: scientific literature excluding statistics. International Statistical Review, 47: 111–127.

(22) Kruskal, W., and Mosteller, F. [1979c]. Representative sampling III: the current statistical literature. International Statistical Review, 47: 245–265.

(23) Lehtonen, R., and Pahkinen, E. J. [1995]. Practical Methods for Design and Analysis of Complex Surveys. Wiley, New York.

(24) Levy, P. S., and Lemeshow S. [1999]. Sampling of Populations: Methods and Applications, 3rd Ed. Wiley, New York.

(25) Lohr, S. [1999]. Sample: Design and Analysis. Duxbury Press, Pacific Grove, CA.

(26) Moore, D. S. [2001]. Statistics: Concepts and Controversies, 5th ed. W. H. Freeman, New York.

(27) Murphy, E. A. [1979]. Biostatistics in Medicine. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

(28) Runes, D. D. [1959]. Dictionary of Philosophy. Littlefield, Adams, Ames, IA.

(29) Rushforth, N. B., Bennet, P. H., Steinberg, A. G., Burch, T. A., and Miller, M. [1971]. Diabetes in the Pima Indians: evidence of bimodality in glucose tolerance distribution. Diabetes, 20: 756–765.

Bölüm 52

GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI ÖĞRENCİLERİNİN MESLEĞE YAKLAŞIMLARI VE MEMNUNİYET DURUMLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

***Ümit Can KAYA*[1]**

***Fulya SARPER* [2]**

1 **Sorumlu Yazar,** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Ankara, TÜRKİYE; https://orcid.org/0000-0001-6451-9766

2 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Ankara, TÜRKİYE https://orcid.org/0000-0001-6386-9385

* ”Gastonomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Mesleğe Yaklaşımları ve Memnuniyet Durumları Üzerine Bir Çalışma” isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

1.GİRİŞ

Turizm, ülkelerin dikkate değer bir oranda gelir elde ettiği ya da etmek istediği önemli alanlardan birisidir. Usta (2012) turizmi "geçici seyahat ve konaklamaların ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal nitelikli tüketim olay ve ilişkilerinin bütünü" olarak tanımlamıştır.

Yeme-içme eylemi insanoğlunun vazgeçilemez fizyolojik ihtiyaçlarındandır bu sebeple bu nitelikli tüketim olaylarının içinde yer almış ve şüphesiz turistler için önemli bir bölüm olmuştur. Çünkü turizm hareketi içerisinde yeme-içme eylemi hem ekonomik hem de sosyal yönü olan bir eylemdir. Turizm sektörü bundan dolayı yiyecek-içecek bölümünü büyük bir istihdam alanı olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Ancak bu istihdam gerçekleştirilirken turizm sektörünün, müşterilerin istek ve beklentilerine yönelik cevap verebilecek nitelikte kalifiye eleman gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bir hizmet sektörü olan turizmde ise bu kalifiye eleman eksikliğinin ancak kaliteli bir mesleki eğitim ile giderilebileceği bilinmektedir (Aymankuy ve Aymankuy, 2013:2).

Turizm sektöründe pazarlanan ürün hizmettir ve bu hizmetlerin içerisinde yeme-içme hizmeti önemli bir yer tutmaktadır. Bu hizmet aynı zamanda bir sanat olarak da kabul edilmektedir. Bu sanatcılığın gerçekleştirilmesi ise önemli bir kalifikasyonu gerektirmektedir. Bu kalifikasyonun günümüzde kazandırılması için eğitim-öğretim programları geliştirilmektedir (Güldemir, 2017: 28).

Bu düşünceden yola çıkılarak günümüzde yiyecek-içecek sektörüne eleman yetiştiren eğitim programlarından olan gastronomi ve mutfak sanatları eğitimine önem verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Nitelikli ve kalifiye eleman/öğrenci yetiştirilmesinde eğitimin önemi yadsınamayacak kadar önemli olsa da eğitim tek başına yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda elemanın/öğrencinin kişisel görüşlerinden yola çıkarak oluşturmuş olduğu mesleğe yaklaşımları da bu konuda oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Özellikle Türkiye'nin turizm sektörü açısından sahip olduğu potansiyel düşünüldüğünde, turizm sektöründe çalışan ya da çalışma adaylarının bu sektördeki meslek kollarına karşı geliştirdikleri yaklaşımları oldukça önemli hale gelmektedir.

Literatürde yer alan çalışmalar göstermektedir ki; turizm sektöründe kaliteli hizmet, kaliteli eğitime dayanmaktadır ve bu açıdan bakıldığında eğitim görmekte olan öğrencilerin mesleki tutumları da bir o kadar önemlidir (Görkem ve Sevim, 2011; Çatı ve Bilgin, 2013;Kurnaz, Kurnaz ve Kılıç, 2014; Köşker ve Unur, 2017; Akdağ, Soylu ve Demir, 2017).

Denk ve Koşan (2017) çalışmalarında otellerdeki mutfak çalışanlarının eğitim seviyelerine bağlı olarak kariyer hedeflerini ölçmeye çalışmışlardır.

Çalışmada katılımcıların eğitim seviyesi yükseldikçe, işlerinden duydukları memnuniyetin arttığı saptanmıştır. Bu durum öğrenciler açısından değerlendirildiğinde, öğrencilerin aldıkları eğitimin, gelecekte içerisinde bulunabilecekleri meslek gruplarına yaklaşımını etkilediği düşünülmektedir. Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin de eğitim aldıkları programdan memnuniyet durumlarının, mesleğe karşı olan yaklaşımlarını etkileyeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin mesleğe yaklaşımlarını ve eğitim görmekte oldukları programdan memnuniyet durumlarını belirlemektir. Öğrencilerin mesleğe yaklaşımları ve programdan memnuniyet durumları, öğrencilere verilen eğitimin üzerinde yol gösterici bir rol oynamaktadır. Bu yüzden kaliteli eğitim denilen kavramın tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için öğrencilerin mesleğe yaklaşımlarının ve memnuniyet durumlarının belirlenmesi önemlidir. Öğrencilerin mesleğe yaklaşımlarının ve memnuniyet durumlarının belirlenmesinin, bu alanda lisans düzeyinde gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi veren devlet üniversitelerinin mesleki eğitim yönündeki gelişmeleri üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Çalışmada öncelikle gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi hakkında yapılmış olan çalışmalar daha sonra gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin kariyer beklentileri, turizm sektörüne bakış açılarını ve gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi hakkındaki düşüncelerini temel alan çalışmalar incelenmiştir. Aynı zamanda bu konu ile bağlantılı olan tezler incelenmiştir. Bu kaynaklar araştırmanın literatür kısmınının oluşturulmasında kullanılmıştır. Böylelikle çalışma hem gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin meslek hakkındaki yaklaşımlarını dolayısıyla sektöre bakış açılarını ortaya koyarak sektöre, program hakkındaki memnuniyet durumlarını ortaya koyarak gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi veren devlet üniversitelerine önemli bir kaynak olacaktır.

2.YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, önemi, kapsam ve sınırlılıkları, modeli, hipotezleri, evren ve örnekleme yöntemi, anket formu, verilerin analizi ve anket formunun güvenilirliği açıklanacaktır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı; öğrencilerin mesleğe yaklaşımlarını ve eğitim almakta oldukları programa ilişkin memnuniyet durumlarını ortaya koymaktır.

Belirtilen amaç ve önem aracılığı ile aşağıdaki alt amaçlara ulaşılması hedeflenmektedir.

1. Öğrencilerin mesleğe yaklaşımları ile eğitim almakta oldukları programa ilişkin memnuniyet durumları arasında bir ilişki var mıdır?

2. Öğrencilerin cinsiyet, sınıf, yaş, gelir durumu, mezun oldukları lise türü en uzun süre yaşadıkları yer, aile gelir durumları, öğrenim kredisi/bursu alma durumları, aile eğitim durumları, ailelerinin meslekleri, meslekleri ile ilgili daha önce çalışma durumları, meslek seçiminde etkili olan faktörler ve bölüm tercih nedenleri ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

3. Öğrencilerin cinsiyet, sınıf, yaş, gelir durumu, mezun oldukları lise türü en uzun süre yaşadıkları yer, aile gelir durumları, öğrenim kredisi/bursu alma durumları, aile eğitim durumları, ailelerinin meslekleri, meslekleri ile ilgili daha önce çalışma durumları, meslek seçiminde etkili olan faktörler ve bölüm tercih nedenleri ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2.2. Araştırmanın Önemi

Turizm sektöründe artan talebe bağlı olarak yiyecek-içecek sektöründe ihtiyaç duyulan eleman sayısının 18.000 ile 20.000 kişi arasında değiştiği söylenmektedir. Sarıoğlan (2014:199) çalışmasında bu ihtiyacın ancak yılda 2.500 öğrencinin mezun olması durumunda karşılanabileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte çalışma sonucunda Türkiye'nin gastronomi eğitiminde sayısal yeterliliğe sahip olmadığını ayrıca eğitimdeki pratik kabiliyet kazanımının, teorik kabiliyet kazanımından daha az olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle öğrencilerin uygulama alanlarının ders ve ders içeriğine uygun hale getirilmesinin gerektiği sonucuna varılmıştır. Aynı uygulama alanlarının yiyecek-içecek sektörünün beklentisindeki çalışan profilini de karşılamaya uygun olarak oluşturulması gerektiği söylenmektedir.

Lisans düzeyinde turizm ve otelcilik eğitimi görmekte olan öğrencilerin otellerin yiyecek-içecek bölümüne yönelik tutumlarının saptanmaya çalışıldığı araştırmada katılımcıların %92,1 'inin daha önce yiyecek-içecek bölümünde görev aldığı ancak bu bölümde görev almak istemedikleri saptanmıştır (Özdemir, Aktaş ve Altıntaş, 2005).

Görkem ve Sevim (2016) yapmış oldukları çalışmada gastronomi eğitiminde geç kalındığını ve mevcut eğitimin yetersiz kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Bu yetersizlik beklenti ve istekleri karşılayamadığı için alandaki kalifiye eleman açığının devam ettiği çıkarımına varılmıştır.

Bir çalışan veya çalışan adayının mesleğine yaklaşımının olumlu olması o kişinin mesleki anlamdaki gelişiminin, sektörün beklenti ve ihtiyacını yüksek düzeyde karşılayabileceğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ve memnuniyet durumları hakkında elde dilecek bu bilgilerin hem yiyecek-içecek sektörüne hem de bu programı bünyesinde bulunduran yükseköğretim kurumlarına önemli bir kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir.

2.3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Bu araştırma devlet üniversitelerinde 2019-2020 güz döneminde öğrenim gören gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin görüşleri ile sınırlıdır.
- Araştırma anketinin uygulandığı zaman aralığında ilgili üniversitelerin gastronomi ve mutfak sanatları programına kayıt olan ancak devamsızlık, rahatsızlık ve benzeri durumlardan dolayı ankete katılamayan ve yanlış doldurulmuş anketler, anket sayısını sınırlayacaktır.
- Bu araştırma devlet üniversitelerinde lisans düzeyinde öğrenim gören 2. ve 4. sınıfta öğrenim gören gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri ile sınırlıdır.

2.4. Araştırmanın Modeli

Yapılan çalışmada gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe bakış açılarını ve eğitim almakta oldukları programdan memnuniyet durumlarını belirlemek amaçlanmaktadır. Dolayısıyla çalışma konusu gereği bir nicel araştırmadır. Nicel araştırmalar sayısal veriler kullanır ve genel-geçer bilgilere ulaşmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu çalışmalar tekrarlanabilirlik ve nesnellik özelliklerine sahiptir (Gürbüz ve Şahin, 2017:102-103).

Çalışma gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin mesleğe yaklaşımlarının ve programdan memnuniyet durumlarının mevcut durumunu saptamayı amaçladığından, araştırma modeli açısından betimsel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Betimsel araştırmalar " araştırma konusuyla ilgili mevcut durumu saptamayı, olayı tasvir ederek problemi anlamayı" amaçlamaktadır (Arıkan, 2013: 27).

Çalışmada öğrencilerin mesleğe yaklaşımları ve program memnuniyet durumlarının saptanması amacıyla anket uygulanmıştır. Anket formu Özbek ve Aytekin (Sarper) (2003) ile Kuşluvan ve Kuşluvan (2000) 'ın çalışmalarının incelenmesi sonucu oluşturulmuştur.

Çalışmada kullanılacak anket oluşturulduktan sonra anket formuna ilişkin bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışma 2019 yılının Ekim ayı içerisinde gastronomi ve mutfak sanatları öğrencisi olan 68 kişi ile yüzyüze anket yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmada elde edilen veriler ile yapılan güvenilirlik analizi sonucu öğrencilerin mesleğe yaklaşımlarını

saptamak amacıyla oluşturulan bölümün cronbach alfa katsayısı 0,949 ve programdan memnuniyet durumlarını saptamak amacıyla oluşturulan bölümün cronbach alfa değeri ise 0,910 olarak tespit edilmiştir. Bir ölçeğin güvenilir olarak tabir edilmesi için Cronbach Alpha katsayısının en az 0,7 olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 331). Bundan dolayı anket formunda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

2.5. Araştırmanın Hipotezleri

H_1: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.1}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.2}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.3}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile gelir durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.4}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile mezun oldukları lise arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.5}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile aile eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.6}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile anne ve baba mesleği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.7}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile en uzun süre yaşanılan yer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.8}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile ailenin aylık gelir durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.9}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları öğrenim kredisi alma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.10}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile alanda herhangi bir işletmede çalışma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.11}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile bölümü tercih etme nedeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{1.12}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin mesleğe yaklaşımları ile meslek seçiminde etkili olan sebep arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_2: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları, mesleğe yaklaşımlarını etkilemektedir.

H_3: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.1}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.2}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.3}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile gelir durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.4}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile mezun oldukları lise arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.5}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile aile eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.6}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile anne ve baba mesleği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.7}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile en uzun süre yaşanılan yer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.8}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile ailenin aylık gelir durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.9}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları öğrenim kredisi alma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.10}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile alanda herhangi bir işletmede çalışma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.11}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile bölümü tercih etme nedeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

$H_{3.12}$: Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin programdan memnuniyet durumları ile meslek seçiminde etkili olan sebep arasında anlamlı bir farklılık vardır.

2.6. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme Yöntemi

Evren, araştırmacının elemanlarına ilişkin bilgileri topladıktan sonra, tanımaya ve genelleme yapmaya çalıştığı topluluktur. Evren birden fazla birimden oluşabilmektedir. Bu durum evreni tanımayı ve anlamayı güçleştirmektedir. Bundan dolayı evreni temsil edecek büyüklükte bir kısım seçilerek genelleme yapılmaya çalışılır. Bu kısma ise örneklem denir. Örneklem bağlı bulunduğu kümeyi temsil eder ve buradan sağlanan bilgilerle evren hakkında genelleme yapmayı sağlar (Arıkan, 2013: 43-44).

Araştırmanın evrenini, 2019-2020 Eğitim-Öğretim yılı Güz Döneminde Türkiye'deki devlet üniversitelerinde öğrenim gören 2. ve 4. sınıf gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri oluşturmaktadır. Türkiye'de 109 adet Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü bulunmaktadır. Bu bölümlerin 88'i aktif durumda iken 21'i (pasif durumda) öğrenci alımı yapmamaktadır. Bölümlerin 73'ü devlet üniversiteleri bünyesinde, 36'sı vakıf üniversitelerinin bünyesinde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'ndan 13.11.2019 tarihinde, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı'ndan dilekçe yolu ile edinilen bilgilere göre devlet üniversitelerinde 2018-2019 eğitim-öğretim yılı dâhil olmak üzere öğrenim gören gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin toplam sayısının 10.869 olduğu belirlenmiştir. Çalışmamız gastronomi ve mutfak sanatları 2. ve 4. sınıf öğrencileri üzerinde gerçekleştirileceği için 2. ve 4. Sınıf öğrencilerinin sayısı toplam 2.464 olarak tespit edilmiştir (Ek-2; istatistik.yok.gov.tr, 25.08.2020).

Araştırmanın örneklemi, evren içerisinden iki ya da daha fazla aşama ile gerçekleştirilen çok aşamalı örneklem yöntemine göre seçilen grup oluşturmaktadır. %95 güven aralığı ve 0,05 hata payına sahip evren büyüklüğü 2.464 olan araştırma için toplanması gereken veri sayısı 328'dir. Örneklem sayısının hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılmıştır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017).

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1)+t^2pq}$$

Formülde kullanılmış olan simgelerin anlamı şöyledir:

n: Örneklem büyüklüğü

N: Evren büyüklüğü

t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde t tablosuna göre bulunan teorik değer

p: İncelenen olayın gerçekleşme olasılığı

q: İncelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı

d: Hata payı

İfade edilen değerler yerlerine yerleştirildiğinde örneklem sayısı;

$$n = \frac{2464 \text{ x } (1{,}96)2 \text{ x } 0{,}5 \text{ x } 0.5}{(0{,}05)2 \text{ x } (2464\text{-}1) + (1{,}96)2 \text{ x } 0{,}5 \text{ x } 0{,}5}$$

$$n = \frac{2.366{,}43}{6{,}2475 + 0{,}9604} = 328{,}31$$

Hesaplamalarla da belirlendiği üzere araştırmada örneklemin evreni temsil edebilmesi için, örneklemin en az 328 kişi olması gerekmektedir. Araştırmada olası olumsuzlukların önüne geçilebilmesi için Türkiye'de Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimi veren 2 ve 4. sınıf öğrencileri mevcut olan 14 devlet üniversitesinden araştırmacının ulaşabildiği 8 üniversitede 2. ve 4. Sınıfta eğitim gören 1488 öğrencinin çalışmaya katılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda hazırlanan anket formu 2019-2020 eğitim-öğretim yılının güz dönemi içerisinde uygulanmıştır. Ancak öğrencilerin bir kısmının anketin uygulandığı dönemde okulda bulunmaması, kayıt dondurmuş olması, eğitimini sonlandırmış olması, doldurulan anketlerden bazılarının geçersiz olması ve diğer mücbir sebeplerden dolayı, dağıtılan anketlerden 401 tanesi doldurulmuş ve araştırma kapsamına alınmıştır. Bu sayı örneklemin evreni temsil yeteneğini karşılamaktadır.

2.7. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu toplam 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm katılımcıların demografik bilgileri ile ilgili 10 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölüm Özbek ve Aytekin (Sarper) (2003)' ün çalışmasından uyarlanan ve katılımcıların meslek ile ilgili görüşlerini anlamaya yönelik oluşturulmuş 21 sorudan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm Kuşluvan ve Kuşluvan (2000) 'ın çalışmasından uyarlanan ve öğrencilerin mesleğe yaklaşımlarını saptamaya yönelik 33 adet likert tipi sorudan oluşturulmuştur. Dördüncü bölümde öğrenci memnuniyeti bilgilerini alabilmek için Bologna süreci içerisinde bulunan üniversitelerin içeriklerinde öğrencilere uygulanan yeterlilikleri de içeren öğrenme ürünleri çıktıları, öğrenci iş yükü ve kredileri (ECTS), kalite ve kalite

güvencesine odaklı öğrenciyi merkez alan ve öğrencilere uygulanan likert tipi memnuniyet ölçeği alınarak çalışmamızda kullanılmıştır. Öğrencilerin programdan memnuniyet durumlarını belirlemek amacıyla oluşturulmuş olan ölçek, 29'u likert tipi ve 2 adedi çoktan seçmeli olan 31 adet sorudan oluşmaktadır.

2.8. Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde SPSS 22.0 (Statistical Package For Social Sciences) programı kullanılarak, analiz sonunda çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir. Veriler analiz edilirken yüzde, frekans, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanarak kullanılmıştır. Aritmetik ortalama hesaplaması likert ölçeklerin toplanmasıyla elde edilmiştir. Mesleğe yaklaşım ölçeğinde 33 ifade yer almaktadır. Dolayısıyla mesleğe yaklaşım ölçeğinde alınabilecek minimum değer 33x1=33.0, maksimum değer 33x5=165 olduğu saptanmıştır. Programdan memnuniyet ölçeğinde ise 29 ifade yer almaktadır. Bu ölçeğin aritmetik ortalama değerinde alınabilecek minimum değer 29x1=29, maksimum değer ise 29x5=145 olduğu saptanmıştır. Farklılık hipotezleri test edilirken ANOVA ve t-testi analizleri kullanılmıştır. Bir değişkenin en az 3 grupta karşılaştırılmak istenildiği hipotezlerde ANOVA, birbirinden bağımsız iki değişkenin belirli bir değişken açısından farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için ise t-testi kullanılmıştır.

Bu analizlerden ayrı olarak ilişki hipotezini test etmek amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Korelasyon analizi iki değişken arasında bir ilişkinin varlığını sorgulamak, şayet bir ilişki varsa bu ilişkinin şiddetini belirlemek amacıyla yapılan analizdir. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında bir değer almaktadır. 1 ile 0.7 arası kuvvetli ilişki, 0.7 ile 0.3 arası orta kuvvette ilişki ve 0.3 ile 0 arası zayıf ilişki anlamına gelmektedir. Bu ilişki negatif ya da pozitif yönde olabilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 260).

2.9. Veri Toplama Aracının Güvenilirliği ve Geçerliliği

Veri toplama aracı olan anket formunun güvenilirliğinin belirlenmesinde yararlanılan en bilinen yöntem cronbach-alfa katsayısının hesaplanması yöntemidir. Bu doğrultuda anket formunda likert tipi oluşturulmuş maddelere güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Bir ölçeğin güvenilir olması için cronbach alfa değerinin minimum 0,70 olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017:331; Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017). Mesleğe yaklaşımı ve programdan memuniyet durumunu belirlemeye yönelik oluşturulmuş iki bölüm olduğundan anket formunun güvenilirliği ve geçerliliği iki bölüm altında incelenmiştir.

2.9.1.Mesleğe Yaklaşım Ölçeğinin Güvenilirlik ve Geçerliliği

Mesleğe yaklaşım ölçeği 33 adet likert tipi sorudan oluşturulmuştur. Yapılan analiz sonucu ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizi istatistikleri Tablo 1. de verilmiştir.

Tablo 1. Mesleğe yaklaşım ölçeğinin güvenilirlik analizi

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N
0,926	0,927	33

Bir ölçeğin geçerliliğini test etmek amacıyla yaygın olarak uygulanan analizlerden birisi Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği ve Barlett Küresellik testleridir. KMO değeri örneklemden elde edilen ölçekteki verilerin büyüklüğünü test eder ve üst sınırı 1'dir. Barlett Küresellik testi ise ölçekte yer alan ifadelerin birbirleriyle ilişkili olup olmadığını ortaya koyar ve sig. Değerinin 0,05 den düşük olması gerekmektedir. (Gürbüz ve Şahin, 2017: 317; Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017). Tablo 2. de mesleğe yaklaşım ölçeğinin geçerlilik analizleri verilmiştir.

Tablo 2. Mesleğe yaklaşım ölçeğinin geçerlilik analizi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,918
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	6876,568
	df	528
	Sig.	0

Verilerin analizi sonucunda mesleğe yaklaşım ölçeğinin KMO değeri 0,918 yani 1 e yakın olduğu dolayısıyla, büyüklüğünün oldukça güçlü olduğu saptanmıştır. Barlett testi değerinin ise 0,05 ten küçük olduğu yani ölçeğin geçerliliğinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

2.9.2. Programdan Memnuniyet Ölçeğinin Güvenilirlik ve Geçerliliği

Programdan memnuniyet ölçeğinde toplam 29 adet likert ifade yer almaktadır. Tablo 3. te ölçeğin güvenilirlik istatistiği yer almaktadır.

Tablo 3. Programdan memnuniyet ölçeğinin güvenilirlik analizi

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
0,943	0,948	29

Güvenilirlik analizi sonucu programdan memnuniyet ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,943 olarak tespit edilmiştir. Bir ölçeğin güvenilir olabilmesi için bu değerin minimum 0,70 olması gerektiği düşünüldüğünde ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu saptanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017:331; Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017).

Tablo 4.Program memnuniyet ölçeğinin geçerlilik analizi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,948
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	7188,717
	df	406
	Sig.	0

Verilerin analizi sonucunda programdan memnuniyet ölçeğinin KMO değeri 0,948 yani 1 e yakın olduğu dolayısıyla, büyüklüğünün oldukça güçlü olduğu tespit edilmiştir. Barlett testi değerinin ise 0,05 ten küçük olduğu yani ölçeğin geçerliliğinin yüksek olduğu saptanmıştır.

3.TARTIŞMA

Bu başlıkta öğrencilerin demografik bulguları, araştırma problemine yönelik yanıtladıkları kendilerini tanıtan bazı bulgular ve araştırma problemine yönelik gerçekleştirilen analizlerin sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin demografik dağılımları (n =401)

	Demografik değişkenler	n	%	Mesleğe Yaklaşım	Programdan Memnuniyet
Cinsiyet	Kız	235	58,6	*p<0,01*	*p>0,05*
	Erkek	166	41,4		
Sınıf	2. Sınıf	212	52,9	*p<0,05*	*p<0,01*
	4. Sınıf	189	47,1		
Yaş	17-21	228	56,9	*p>0,05*	*p<0,01*
	22-26	163	40,6		
	27+	10	2,5		

Gelir Durumu (Türk Lirası)	0-500	152	37,9	*p>0,05*	*p>0,05*
	501-1000	143	35,7		
	1001-1500	53	13,2		
	1501-2000	16	4		
	2000+	37	9,2		
Mezun Olunan Lise	Açık Öğretim Kurumları	6	1,5	*p>0,05*	*p>0,05*
	Çok Programlı Anadolu Lisesi	12	3		
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	94	23,4		
	Sosyal Bilimler Lisesi	0	0		
	Anadolu İmam Hatip Lisesi	27	6,7		
	Fen Lisesi	6	1,5		
	Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezleri	10	2,5		
	Anadolu Lisesi	230	57,4		
	Mesleki Eğitim Merkezleri	3	0,7		
	Diğer (Temel Lise)	13	3,2		
En Uzun Süre Yaşanılan Yer	Köy	35	8,7	*p<0,01*	*p>0,05*
	Kasaba	27	6,7		
	Şehir	164	40,9		
	Büyükşehir	170	42,4		
	Yurtdışı	5	1,2		
Aile Gelir Durumu (Türk Lirası)	0-1800	47	11,7	*p>0,05*	*p>0,05*
	1801-3600	162	40,4		
	3601-5400	108	26,9		
	5401-7200	51	12,7		
	7200+	33	8,2		
Öğrenim Kredisi/ Burs Alma Durumu	Alıyorum	288	71,8	*p>0,05*	*p>0,05*
	Almıyorum	113	28,2		

Tablo 5.1. Öğrencilerin demografik dağılımları (devamı)

Eğitim Durumu	Anne				Baba			
	n	%	Mesleğe Yaklaşım	Programdan Memnuniyet	n	%	Mesleğe Yaklaşım	Programdan Memnuniyet
Okur-Yazar Değil	20	5	*p>0,05*	*p>0,05*	2	0,5	p>0,05	p>0,05
Okur-Yazar	16	4			11	2,7		
İlkokul Mezunu	162	40			108	27		
Ortaokul Mezunu	76	19			93	23		
Lise ve Dengi Mezunu	92	23			111	28		
Üni-Yüksekokul Mezunu	35	9			76	19		
Meslekler	**Anne**				**Baba**			
	n	%	Mesleğe Yaklaşım	Programdan Memnuniyet	n	%	Mesleğe Yaklaşım	Programdan Memnuniyet
Özel Sektör	80	20	*p>0,05*	*p>0,05*	230	57	*p>0,05*	*p>0,05*
Devlet Memuru	19	5			41	10		
Emekli	13	3			102	25		
Çalışmıyor	23	6			28	7		
Ev Hanımı	266	66			0	0		

Tablo 5.1'e bakıldığında öğrencilerin %58,6'sının kız, %41,4'ünün erkek olduğu saptanmıştır. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin cinsiyetleri arasında mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Analiz sonucunda öğrencilerin verdikleri cevap ortalamalarına bakıldığında kız öğrencilerin 116,00±19,929, erkek öğrencilere göre 110,40±22,002 mesleğe yaklaşımlarının daha olumlu olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla $H_{1.}$ hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum öğrencilerin %34,4'ünün kız, %65,6'sının erkek olduğu Özdemir, Aktaş ve Altıntaş (2015) yapmış olduğu çalışma, Tekin ve Çidem (2017)' in örnekleminde bulunan %54,4'ünün erkek, %45,6'sının kız öğrencilerden oluştuğu çalışma ve Kurnaz, Kurnaz ve Kılıç (2014)'ın %76,4'ünün erkek, %23,6'sının kız öğrenci olduğu çalışma ile farklılık göstermekte, Harbalıoğlu ve Ünal (2014)'ın %55,1'inin erkek, %44,9'unun kız öğrencilerden oluşan çalışmasıyla ise paralellik göstermektedir. Öğrencilerin cinsiyetleri arasında programdan memnuniyet durumları açısından ise anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Dolayısıyla H_3 hipotezi reddedilmiştir. Bu durum öğrencilerin %48,9'unun erkek ve %51,1'inin kız olduğu Güdek ve Boylu (2018)'nun çalışmasıyla paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin %52,9'u 2. sınıf ve %47,1'i 4. sınıf öğrencisidir. Yapılan analizler sonucu öğrencilerin sınıfları arasında mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Analiz sonucunda öğrencilerin verdikleri cevapların ortalamalarına bakıldığında 2.sınıf öğrencilerin

116,03±19,817 mesleğe yaklaşımlarının erkek öğrencilere 111,05±18,544 göre daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. $H_{1.1.}$ hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum öğrencilerin %42,1'inin 3.sınıf, %57,9'unun 4.sınıftan oluşan Özdemir, Aktaş ve Altıntaş (2005)'ın çalışması ve öğrencilerin %22,8'i 1.sınıf, %28,0'ı 2.sınıf, %23,8'i 3.sınıf ve %25,4'ü 4.sınıftan oluştuğu Aydemir (2018)'in çalışması ile paralellik, öğrencilerin %55,0'ının 1.sınıf, %45,0'ının 2.sınıf öğrencisi olduğu Tekin ve Çidem (2017)'in çalışması ile öğrencilerin %58,2'sinin 1.sınıf, %41,8'inin 2.sınıftan oluştuğu Harbalıoğlu ve Ünal (2014)'ın çalışmasıyla ise farklılık göstermektedir. Öğrencilerin sınıfları arasında programdan memnuniyet durumları açısından da anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Analiz sonucunda öğrencilerin verdikleri cevapların ortalamalarına bakıldığında 2.sınıf öğrencilerinin 95,50±21,926, 4.sınıf öğrencilerine 84,94±22,003 göre programdan daha fazla memnun olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla $H_{3.1.}$ hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum öğrencilerin %26,6'sının 1.sınıf, %37,7'sinin 2.sınıf, %21,5'inin 3.sınıf, %11,9'unun 4.sınıf ve %2,3'ünün 4.sınıf ve üzeri olduğu Güdek ve Boylu (2018)'nun çalışmasıyla paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin %56,9'unun 17-21 yaş, %40,6'sının 22-26 yaş ve %2,5'inin 27 yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiş, yapılan analizler sonucunda öğrencilerin yaşları arasında, mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Bu sonuca göre $H_{1.2.}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum Harbalıoğlu ve Ünal (2014)'ün %34,2'si 18-19 yaş, %65,8'i 20-21 yaş aralığında olan öğrencilerle yapmış olduğu çalışmasıyla ve Aydemir (2018)'in %6,0'ı 18 yaş ve altı, %50,5'i 19-21 yaş, %35,9'u 22-24 yaş ve %7,6'sı 25 yaş ve üzeri aralığında olan öğrencilerle yapmış olduğu çalışmasıyla farklılık göstermektedir. Öğrencilerin yaşları arasında programdan memnuniyet durumları açısından ise anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre $H_{3.2.}$ hipotezi kabul edilmiştir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptamak amacıyla uygulanan Bonferonni çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır. Test sonucu incelendiğinde yaşı 17-21 aralığında olan öğrenciler ile yaşları 22-26 aralığında olan öğrencilerin mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda 22-26 yaş aralığındaki öğrenciler ile 27 ve üzeri yaşlarındaki öğrencilerin mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların hangi gruplar arasından kaynaklandığı incelendiğinde, yaş aralığı 27 ve üzeri olan öğrencilerin 105,00±22,618 mesleğe yaklaşımlarının en olumlu olduğu grup olduğu saptanmıştır. Öte yandan en yüksek ikinci değeri 17-21 yaş aralığındaki öğrencilerin 92,82±21,462 aldığı saptanmıştır. En düşük değeri ise 22-26 yaş aralığındaki öğrencilerin 86,43±23,361 aldığı tespit edilmiştir. Bu durum öğrencilerin 55,5'inin 18 yaş ve daha düşük, %82,7'sinin 19-22 yaş arası, %8,7'sinin 23-25 yaş arası ve %3,1'inin 26

yaş ve daha fazlası olduğu Korkulu, Akan ve Albez (2018)'in çalışması ile farklılık göstermektedir.

Öğrencilerin aylık gelir durumlarına bakıldığında %37,9'unun aylık gelirinin 0-500 Türk Lirası aralığında, %35,7'sinin 501-1000 Türk Lirası aralığında olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin gelirleri arasında mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{1.3.}$ hipotezi reddedilmiştir. Öğrencilerin gelir durumları arasında programdan memnuniyet durumları açısından ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{3.3.}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum öğrencilerin %23,6'sının 0-300 TL arası, %54,3'ünün 301 TL-600 TL arası ve %22,0'ının 601 TL ve daha fazla geliri olduğu Korkulu, Akan ve Albez (2018)'in çalışması ile paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin %57,4'ü Anadolu Lisesi, %23,4'ü Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu olduğu saptanmış, yapılan analizler sonucunda öğrencilerin mezun oldukları lise türleri arasında, mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{1.4.}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum öğrencilerin %23,8'inin Otelcilik Meslek Lisesi'nin Resepsiyon bölümünden, %37,8'inin Servis bölümünden, %10,4'ünün Mutfak bölümünden, %12,8'inin kolej-liseden ve %15,2'sinin diğer lise türlerinden mezun olan öğrencilerle yapılmış olan Özdemir, Aktaş ve Altıntaş (2005)'in çalışmasıyla paralellik, %51,8'i turizm ile ilgili bir liseden mezun olan ve %47,6'sı başka bir lise türünden mezun olan öğrencilerle yapılan Tekin ve Çidem (2017)'in çalışmasıyla farklılık göstermektedir. Öğrencilerin mezun oldukları lise türleri arasında programdan memnuniyet durumları açısından ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{3.4.}$ hipotezi reddedilmiştir.

Öğrencilerin aile eğitim durumlarına bakıldığında annelerinin eğitim durumlarının %40,4'ünün ilkokul mezunu, %22,9'unun lise ve dengi okul mezunu olduğu tespit edilmiştir. Babalarının eğitim durumlarının ise %27,7'sinin lise ve dengi okul mezunu, %26,9'unun ilkokul mezunu olduğu saptanmıştır. Bu durumda öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarının babalarının eğitim durumlarından daha düşük olduğu söylenebilir. Bu durum öğrencilerinin annelerinin 42,9'unun ilkokul mezunu, %21,5'inin lise mezunu ve %20,4'ünün ortaokul mezunu olduğu, babalarının ise %32,3'ünün ilkokul mezunu, %29,4'ünün lise mezunu ve %22,5'inin ortaokul mezunu olduğu Köşker ve Unur (2017)'un çalışması ile paralellik göstermektedir. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin anne-babalarının eğitim durumları arasında, mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{1.5.}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum Aydın ve Sağlam (2012)'nin öğrencilerin annelerinin %65,7'sinin ilkokul, %14,3'ünün ortaokul ve %20,0'ının

ortaöğretim(lise)-yükseköğretim mezunu olduğu çalışma ile farklılık, babalarının ise %44,5'inin ilkokul, %14,3'ünün ortaokul ve %21,2'sinin ortaöğretim(lise) ve %20'sinin yükseköğretim-lisansüstü mezunu olduğu çalışma ile paralellik göstermektedir. Bu durum öğrencilerinin annelerinin 42,9'unun ilkokul mezunu, %21,5'inin lise mezunu ve %20,4'ünün ortaokul mezunu olduğu, babalarının ise %32,3'ünün ilkokul mezunu, %29,4'ünün lise mezunu ve %22,5'inin ortaokul mezunu olduğu Köşker ve Unur (2017)'un çalışması ile paralellik göstermektedir. Öğrencilerin anne-babalarının eğitim durumları arasında programdan memnuniyet durumları açısından da anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{3.5.}$ hipotezi reddedilmiştir.

Öğrencilerin anne-babalarının mesleklerine bakıldığında annelerinin %20,0'ının, babalarının ise %57,0'ının özel sektörde, annelerinin %66,0'ının ev hanımı olduğu ve babalarının %25'inin emekli olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin anne-babalarının meslekleri arasında mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{1.6.}$ hipotezi reddedilmiştir. Aydın ve Sağlam (2012)'nin öğrencilerin annelerinin %71,0'ının ev hanımı, %13,5'inin devlet memuru, %6,1'inin serbest meslek ve %9,4'ünün emekli olduğu çalışma ve babalarının %23,3'ünün devlet memuru, %53,9'unun serbest meslek ve %22,8'inin emekli olduğu çalışma ile paralellik göstermektedir. Öğrencilerin anne-babalarının meslekleri arasında programdan memnuniyet durumları açısından da anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{3.6.}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum öğrencilerin aile reislerinin %19,5'inin memur veya emeklisi, %44,1'inin işçi veya emeklisi, %18,2'sinin esnaf veya emeklisi, %9,3'ünün çiftçi veya emeklisi ve %8,9'unun diğer mesleğine mensup olduğu Güdek (2018)'in çalışması ile paralellik göstermektedir.

En uzun yaşadıkları yere bakıldığında öğrencilerin %42,4'ü büyükşehirde, %40,9'u ise şehirde yaşadıkları saptanmıştır. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin en uzun süre yaşadıkları yer arasında, mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuca göre $H_{1.7.}$ hipotezi kabul edilmiştir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptamak amacıyla uygulanan Bonferonni çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır. Test sonucu incelendiğinde en uzun süre şehirde yaşayan öğrenciler ile büyükşehirde yaşayan öğrencilerin mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Bu farklılıkların hangi gruplar arasından kaynaklandığı incelendiğinde, en uzun süre büyükşehirde yaşayan öğrencilerin 117,41±17,914, şehirde yaşayan öğrencilere göre 110,51±20,779 mesleğe yaklaşımlarının daha olumlu olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin en uzun süre yaşadıkları yerler arasında programdan memnuniyet durumları açısından ise anlamlı bir

farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{3.7.}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum öğrencilerin %46,5'inin ilçe merkezi, %2,4'ünün belde, %23,6'sının köy ve %27,6'sının il merkezinde ikamet ettiği Korkulu, Akan ve Albez (2018)'in çalışması ile paralellik göstermektedir.

Aile aylık gelir durumuna bakıldığında öğrencilerin ailelerinin %40,4'ünün 1801-3600 Türk Lirası aralığında, %26,9'unun ise 3601-5400 Türk Lirası aralığında bir gelir durumu olduğu belirtilmiştir. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin aile gelir durumları arasında mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{1.8.}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum öğrencilerin ailelerinin %20 ,4'ünün 1400TL ve altı, %35,7'sinin 1404-2400 TL arası, %31,1'inin 2401-3400 TL arası, %7,4'ünün 3401-4400 TL arası ve %5,3'ünün 4401 TL ve üzeri gelire sahip olduğu, Aydemir (2018)'in çalışmasıyla farklılık göstermektedir. Öğrencilerin aile gelir durumları arasında programdan memnuniyet durumları açısından ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{3.8.}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum öğrencilerin aile gelir durumlarının %19,5'inin 1500TL veya daha az, %44,0'ının 1501 TL-2000 TL arası, %18,2'sinin 2001 TL-2500 TL arası, %9,3'ünün 2501 TL-3000 TL, %8,9'unun 3001 TL- 3500 TL arası ve %21,2'sinin 3500 TL ve üzeri şeklinde tespit edilen Güdek (2018)'in çalışması ile paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin %71,8'inin öğrenim kredisi/bursu aldığı, %28,2'sinin ise öğrenim kredisi/bursu almadığı saptanmış, yapılan analizler sonucunda öğrencilerin öğrenim kredisi/bursu alma durumları arasında mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dolayısıyla $H_{1.9.}$ hipotezi reddedilmiştir. Öğrencilerin öğrenim kredisi/bursu alma durumları arasında da programdan memnuniyet durumları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dolayısıyla $H_{3.9.}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum öğrencilerin %22,8'inin burs aldığı ve %77,2'sinin burs almadığı Korkulu, Akan ve Albez (2018)'in çalışması ile paralellik göstermektedir.

Tablo 5.2.Öğrencilerin meslekleri ile ilgili bir işletmede çalışma durumları ve meslekteki tecrübe sürelerinin dağılımı

Çalışma Durumu	n	%	Mesleğe Yaklaşım	Programdan Memnuniyet
Çalıştım	301	75	*p>0,05*	*p>0,05*
Çalışmadım	100	25		
Toplam	401	100		
Tecrübe Süresi			n	%
1-5 Ay			131	32,7
5-10 Ay			65	16,2
10 Ay - 1 Yıl			28	7

1 Yıl+	77	19,2
Toplam	301	75,1

Tablo 5.2'ye bakıldığında öğrencilerin %75,0'ının daha önce meslekleri ile ilgili bir işletmede çalıştıkları, bu öğrencilerin meslekteki tecrübelerine bakıldığında %32,7'sinin 1-5 ay, %19,2'sinin 1 yıl veya daha fazla, %16,2'sinin 5-10 ay ve %7,0'ının 10 ay-1yıl arasında mesleki tecrübelerinin olduğu belirtilmiştir. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin mesleği ile ilgili daha önce çalışma durumu değişkeni açısından mesleğe yaklaşımları arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir farklılık bulunmamıştır. Dolayısıyla $H_{1.10.}$ hipotezi reddedilmiştir. Diğer çalışmalarda öğrencilerin staj yapma/yapmama durumu ile analiz edilen bu durum, öğrencilerin %92,1'inin mesleği ile ilgili çalıştığı, %7,9'unun mesleği ile ilgili çalışmadığı Özdemir, Aktaş ve Altıntaş (2005)'ın çalışması ve Aydemir (2018)'in öğrencilerin %57,4'ünün mesleği ile ilgili staj yaptığı, %42,6'sının mesleği ile ilgili staj yapmadığı çalışmasıyla farklılık göstermektedir. Öğrencilerin mesleği ile ilgili daha önce çalışma durumları arasında da programdan memnuniyet durumları açısından anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Dolayısıyla $H_{3.10.}$ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5.3.Öğrencilerin mezun olduktan sonra çalışmak istedikleri alan tercihinin dağılımı

Çalışma Alanı	N	%
Mutfak Bölümü	228	57
Öğretmenlik	84	21
Akademisyenlik	79	20
*Diğer	10	2,5
Toplam	401	100

**Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenciler "İşletme Sahibi, Barmen, Ön Büro Çalışanı" seçeneklerini yazmışlardır.*

Tablo 5.3'e bakıldığında öğrencilerin öğrenim görmekte oldukları programdan mezun olduktan sonra çalışmak istedikleri alana bakıldığında %56,9'unun mutfak bölümünde yani aşçı olarak çalışmak istedikleri, %20 ,9'unun öğretmen olmak istedikleri ve %19,7'sinin akademisyen olmak istedikleri saptanmıştır. Öğrencilerin mezun olduktan sonra çalışmak istedikleri birinci alan mutfak, ikinci alan ise öğretmenliktir. Bu durum öğrencilerin mezun olduktan sonra %30,8'inin öğretmen, %11,5'inin yönetim, %11,5'inin akademi, %41,3'ünün mutfak alanında ve %4,5'inin diğer (*İşletme Sahibi, Barmen, Ön Büro Çalışanı)* alanlarda çalışmak istediklerinin tespit edildiği Akoğlu, Cansızoğlu, Orhan ve Özdemir (2017)'in yapmış oldukları çalışmayla paralellik göstermektedir.

Tablo 5.4.Öğrencilerin mesleklerinde doyuma ulaşacağına inanma durumunun dağılımı

	n	%
Mesleki anlamda doyuma ulaşacağıma inanıyorum	291	72,6
Mesleki anlamda doyuma ulaşacağıma inanmıyorum	110	27,4
Toplam	401	100,0

Tablo 5.4'e bakıldığında öğrencilerin %72,6'sı mesleki anlamda doyuma ulaşacaklarına inandıklarını, %27,6'sı ise mesleki anlamda doyuma ulaşacaklarına inanmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 5.5.Öğrencilerin meslek seçiminde etkili olan faktörlerin dağılımı

Faktörler	n	%	Mesleğe Yaklaşım	Programdan Memnuniyet
Aile	39	9,7		
Akrabalar	6	1,5		
Arkadaşlar	21	5,2		
Meslek Elemanları	15	3,7		
Benzer Eğitim Alan Öğrenciler	9	2,2		
Önceki Öğretmenler	15	3,7		
Lisedeki Branşı	21	5,2	*p<0,05*	*p>0,05*
Tesadüf	22	5,5		
Kendi Kararı	253	63,1		
Toplam	401	100,0		

Tablo 5.5'e bakıldığında öğrencilerin meslek seçiminde etkili olan faktörler incelendiğinde %63,1'inin bu mesleği kendi kararı ile seçtiği, %9,7'sinin ailesinin etkisiyle seçtiği, %5,5'inin tesadüfen seçtiği ve grubun %5,2'sini oluşturan iki ayrı grubun lisedeki branşı ve arkadaşlarının etkisi ile seçtiği saptanmıştır. Bu durum öğrencilerin %51,4'ünün kendi tercihi, %11,1'inin ailesi, %11,3'ünün rehber öğretmenleri ve %9,1'ininn arkadaşlar/akrabalar yanıtını verdiği Köşker ve Unur (2017)'nin çalışması ile paralellik göstermektedir. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin meslek seçiminde etkili olan faktörlerin arasında mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Dolayısıyla $H_{1.12.}$ hipotezi kabul edilmiştir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptamak amacıyla uygulanan Bonferonni çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır. Test sonucu incelendiğinde meslek seçiminde etkili faktör olarak "meslek elemanları" ifadesini seçen öğrenciler ile "tesadüf" ifadesini seçen öğrencilerin mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir fark vardır. Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında "meslek elemanları" 123,80±16,121 ifadesini seçen öğrencilerin, "tesadüf" 102,86±17,269 ifadesini seçen öğrencilere göre mesleğe yaklaşımlarının daha olumlu

olduğu saptanmıştır. Çelenk, Atmaca ve Horasan (2010) öğrencilerin muhasebe alanına yönelimi sağlayan en önemli faktörü belirlemeye çalıştıkları araştırmalarında, öğrencilerin %34,95'i iş bulma imkanı, %8,74'ü iyi ücret/maaş, %30,10'u prestij ve statü, %13,59'u ilgi çekici bir meslek olması ve %12,62'si diğer seçeneğini işaretlemiştir. Öğrencilerin meslek seçiminde etkili olan faktörler arasında programdan memnuniyet durumları açısından ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır . Bu sonuca göre $H_{3.12.}$ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5.6.Öğrencilerin üniversite tercih sayıları ve okumakta oldukları bölümü yazdıkları tercih sıralarının dağılımı

Tercih Sayısı	n	%
1 – 5	100	24,9
6 – 10	111	27,7
11 – 15	58	14,5
16 – 20	63	15,7
21 – 25	52	13,0
25 – 29	7	1,7
30+	10	2,5
Toplam	401	100,0
Aralıklar	n	%
1 – 5	260	64,8
6 – 10	84	21,0
11 – 15	27	6,7
16 – 20	18	4,5
21 – 25	11	2,8
25+	1	0,2
Toplam	401	100,0

Tablo 5.6. ya bakıldığında öğrencilerin %27,7'si 6. – 10. tercihleri arasında, %24,9'u 1. – 5. tercihleri arasında, %15,7'si 16. – 20. tercihleri arasında ve %14,5'i 11. – 15. tercihleri arasında yazdığı saptanmıştır. Eğitim görmekte oldukları bölümü ise yapmış oldukları tercihlerinde %64,8'i 1. – 5. tercih sıraları arasında, %21,0'ı 6. – 10. tercih sıraları arasında yazdıkları tespit edilmiştir.

Tablo 5.7.Öğrencilerin tercih öncesi bölüm hakkında bilgi durumlarının dağılımı

Bilgi Durumu	N	%
Yeterli bilgiye sahiptim	110	27,4
Biraz bilgim vardı	169	42,1
Çok az bilgim vardı	96	23,9
Hiç bilgim yoktu	26	6,5
Toplam	401	100,0

Tablo 5.7. incelendiğinde öğrencilerin %42,1'inin bölüm hakkında biraz bilgisi olduğu, %27,4'ünün yeterli bilgiye sahip olduğu, %23,9'unun çok az bilgi sahibi olduğu ve %6,5'inin hiç bilgisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5.8.Öğrencilerin bölümü tercih ettikten sonra kaygı duyma ve eğitim görmekte oldukları programı tavsiye etme durumlarının dağılımı

İfadeler	n	%
Evet, ciddi kaygılarım oldu	56	14,0
Zaman zaman kaygı duydum	237	59,1
Hiçbir şekilde kaygı duymadım	108	26,9
Toplam	401	100,0
İfadeler	n	%
Evet, tavsiye ederim.	319	79,6
Hayır, tavsiye etmem.	82	20,4
Toplam	401	100,0

Tablo 5.8. incelendiğinde öğrencilerin eğitim görmekte oldukları bölümü tercih ettikten sonra kaygıları sorulduğunda %59,1'i zaman zaman kaygı duyduklarını, %26,9'unun hiçbir şekilde kaygı duymadıklarını ve %14,0'ı ciddi kaygılarının olduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin eğitim aldıkları programı tavsiye etme durumları sorulduğunda %79,6'sı eğitim almakta oldukları programı tavsiye ettikleri, %70,4'ünün ise eğitim aldıkları programı tavsiye etmedikleri belirlenmiştir.

Tablo 5.9.Öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra lisansüstü eğitim isteklerinin dağılımı

İfadeler	n	%
Evet	212	52,9
Hayır	189	47,1
Toplam	401	100,0

Tablo 5.9. incelendiğinde eğitimleri tamamlandıktan sonra lisansüstü eğitim isteği durumuna bakıldığında öğrencilerin %52,9'unun lisansüstü eğitim almak istediği, %47,1'inin ise lisansüstü eğitim almak istemediği belirlenmiştir.

Tablo 5.10.Öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra çalışma alanı seçme faktörlerinin dağılımı

Faktörler	n	%
Gelir	84	20,9
Statü	93	44,1
Çalışma saatleri/zaman	72	18,0
İşletmenin kalitesi	150	37,4
*Diğer	2	0,5
Toplam	401	100,0

**Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenciler eğitimlerini tamamladıktan sonra çalışma alanı seçme faktörü olarak "Çalışana verilen değer" ifadesini kullanmışlardır.*

Tablo 5.10.'a bakıldığında öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra çalışma alanlarını seçerken dikkat ettikleri en önemli faktör sorulduğunda %44,1'i statü, %37,4'ü çalışacakları işletmenin kalitesi, %20,9'u gelir, %18,0'ı çalışma saatlerini/zaman ve %0,5'i diğer (çalışana verilen değer) faktörlerden herhangi birine dikkat edecekleri saptanmıştır.

Tablo 5.11.Öğrencilerin bölümde öğrenilen bilgileri yeterli bulma ve mesleki bilgi açısından kendilerini yeterli bulma durumunun dağılımı

İfadeler	N	%
Yeterli	23	5,7
Yetersiz	166	41,4
Toplam	189	47,1
İfadeler	N	%
Oldukça yeterliyim	23	5,7
Biraz yeterliyim	86	21,4
Yeterli değilim	80	20
Toplam	189	47,1

*Bu soruyu yalnızca 4. sınıf öğrencileri cevaplandırmıştır

Tablo 5.11.'e bakıldığında 4.sınıf öğrencilerine eğitim aldıkları programda öğrendikleri bilgilerin yeterlilik durumu sorulmuş, öğrencilerin %41,4'ü programda verilen bilgilerin yetersiz olduğunu, %5,7'si ise programda verilen bilgilerin yeterli olduğunu belirtmiştir. Aynı öğrencilere mesleki bilgi açısından kendilerini yeterli bulma durumu sorulduğunda, öğrencilerin %21,4'ü kendilerini biraz yeterli bulduğunu, %20,0'ı yeterli olmadığını ve %5,7'si oldukça yeterli olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 5.12.Öğrencilerin bölüm tercih etme nedenlerinin cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre çapraz karşılaştırılma dağılımları

	Cinsiyet				Sınıf				Mesleğe Yaklaşım	Programdan Memnuniyet
İfadeler	Erkek		Kız		2.Sınıf		4.Sınıf			
	n	%	n	%	n	%	n	%		
Kazanılması kolay bir bölüm olduğu için	7	1,7	8	2,0	8	2,0	7	1,7		
Maaş olanaklarını tatmin edici bulduğum için	11	2,7	10	2,5	13	3,2	8	2,0		
Kendime uygun olan mesleğin bu olduğunu düşündüğüm için	92	22,9	139	34,7	122	3,4	109	27,2		
Ailem ısrar ettiği için	2	0,5	0	0,0	1	0,2	1	0,2		
Sosyo-ekonomik durumum bu bölümü okumaya müsaade ettiği için	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	p<0,01	p>0,05
Açıkta kalmak istemediğim için	8	2,0	5	1,2	6	1,5	7	1,7		
Mezun olduktan sonra işsizlik problemi yaşamayacağımı düşündüğüm için	17	4,2	29	7,2	22	5,5	24	6,0		
Bu mesleğin gittikçe önem kazandığını düşündüğüm için	27	6,7	41	10,2	36	9,0	32	8,0		
*Diğer	2	0,5	3	0,7	4	1,0	1	0,2		
Toplam	166	41,4	235	58,6	212	52,9	189	47,1		

**Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenciler " Lisede öğrenim gördüğüm branşım olduğundan, Arkadaş/Öğretmen tavsiyesi, Hayalim bu olduğu için" ifadelerini kullanmışlardır.*

Tablo 5.12. incelendiğinde öğrencilerin eğitim görmekte oldukları programı tercih etme nedenleri, cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre incelendiğinde, kız öğrencilerin %34,7'sinin, erkek öğrencilerin ise %22,9'unun eğitim görmekte oldukları programın bağlı olduğu mesleğin kendilerine uygun olduğunu düşündükleri belirlenmiştir. Kız öğrencilerin %10,2'si mesleğin gittikçe önem kazandığını düşünürken, erkek öğrencilerin %6,7'si bu düşünceye sahiptir. Sınıf değişkenine göre incelendiğinde ise 2.sınıf öğrencilerinin %30,4'ü eğitim görmekte oldukları programın bağlı olduğu mesleğin kendilerine uygun olduğunu düşünürken, 4.sınıf öğrencilerinin %27,2'si bu düşünceye katılmışlardır. Yapılan analizler sonucunda çğrencilerin bölüm tercih nedenleri arasında mesleğe yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla $H_{1.11.}$ hipotezi kabul edilmiştir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptamak amacıyla uygulanan Bonferonni çoklu karşılaştırma testi

uygulanmıştır. Test sonucu incelendiğinde bölüm tercih nedenini "kendime uygun mesleğin bu olduğunu düşündüğüm için", "kazanılması kolay bir bölüm olduğu için", "açıkta kalmak istemediğim için" ve "mezun olduktan sonra işsizlik problemi yaşamayacağımı düşündüğüm için" ifadeleriyle belirten öğrencilerin mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında "kendime uygun mesleğin bu olduğunu düşündüğüm için" ifadesini işaretleyen öğrencilerin 117,58±19,256, "kazanılması kolay bir bölüm olduğu için" 96,67±21,953, "açıkta kalmak istemediğim için" 97,23±22,268 ve "mezun olduktan sonra işsizlik problemi yaşamayacağımı düşündüğüm için"107,22±17,918 ifadelerini işaretleyen öğrencilere göre mesleğe yaklaşımlarının daha olumlu olduğu saptanmıştır. Bu durum Aydın ve Sağlam (2012)'nin yapmış olduğu çalışmayla paralellik göstermektedir. Çalışmada öğrencilerin %22,4'ü mecburiyetten, %60,4'ü isteyerek, %6,9'u ailesinin isteği ve %10,2'si kendisini yetiştirmek için öğrenim görmekte oldukları programı seçtiği tespit edilmiştir. Programı kendini yetiştirmek için seçen öğrencilerin mesleğe yönelik tutumları, mecbur kaldıkları için seçen öğrencilerden daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin bölüm tercih nedenleri arasında programdan memnuniyet durumları açısından ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuca göre $H_{3.11.}$ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5.13.Öğrencilerin meslek hakkındaki düşüncelerinin cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre çapraz karşılaştırılma dağılımları

İfadeler	Cinsiyet				Sınıf			
	Erkek		Kız		2.Sınıf		4.Sınıf	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Beni gerçekten maddi manevi tatmin edecek tek meslek	45	11,2	60	15,0	65	16,2	40	10,0
Eşit derecede maddi manevi tatmin edici bulduğum birkaç meslekten biri	25	6,2	48	12,0	35	8,7	38	9,5
En tatmin edici olup olamadığını düşünmeksizin karar verdiğim bir meslek	7	1,7	19	4,7	13	3,2	13	3,2
Popüler bir meslek	13	3,2	10	2,5	13	3,2	10	2,5
Saygın bir meslek	7	1,7	6	1,5	6	1,5	7	1,7
Gelecek vaat eden önemli bir meslek	50	12,5	83	20,7	74	18,5	59	14,7
Sıradan bir meslek	10	2,5	0	0,0	1	0,2	9	2,2
Önemsenmeyen, değeri bilinmeyen bir meslek	8	2,0	6	1,5	2	0,5	12	3,0
Sıkıcı bir meslek	1	0,2	3	0,7	3	0,7	1	0,2
Toplam	166	41.4	235	58,6	212	52,9	189	47,1

Tablo 5.13. incelendiğinde öğrencilerin meslek hakkındaki düşünceleri cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre bakıldığında, kız öğrencilerin %20 ,7'si, erkek öğrencilerin ise %12,5'i mesleğinin gelecek vaat eden önemli bir meslek olduğunu ifade etmiştir. Kız öğrencilerden mesleğinin sıradan bir meslek olduğunu düşünen kimse yokken, erkek öğrencilerin %2,5'i mesleğinin sıradan bir meslek olduğunu düşünmektedir. 2.sınıf öğrencilerinin %16,2'si, 4.sınıf öğrencilerinin ise %10,0'ı mesleğinin maddi manevi tatmin edecek tek meslek olduğunu düşünmektedir. 2.sınıf öğrencilerinin %18,5'i, 4.sınıf öğrencilerinin ise %14,7'si mesleğinin gelecek vaad eden önemli bir meslek olduğunu düşünmektedir.

Tablo 5.14.Öğrencilerin meslekte karşılaşabilecekleri sorunlardan tedirginlik durumunun cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre çapraz karşılaştırılma dağılımları

İfadeler	Cinsiyet				Sınıf			
	Erkek		Kız		2.Sınıf		4.Sınıf	
	N	%	n	%	n	%	n	%
Maaşın yetersiz olması	25	6,2	16	4,0	19	4,7	22	5,5
Çalışma saatleri	67	16,7	79	19,7	80	20,0	66	16,5
Başarısız olmak	23	5,7	40	10,0	37	9,2	26	6,5
İş yaşantısındaki sosyal iletişim zorluğu	21	5,2	42	10,5	23	5,7	40	10,0
Teorik ve pratik tecrübe yoksunluğu	28	7,0	57	14,2	52	13,0	33	8,2
*Diğer	2	0,5	1	0,2	1	0,2	2	0,5
Toplam	166	41,4	235	58,6	212	52,9	189	47,1

**Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenciler "Kızlar için zor bir iş ortamı, Çok zor bir çalışma ortamı olması" ifadelerini kullanmışlardır.*

Tablo 5.14. incelendiğinde öğrencilerin meslekte karşılaşabilecekleri ve tedirginlik duyacakları sorunları cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre bakıldığında, kız öğrencilerin %14,2'si, erkek öğrencilerin ise %7,0'ı teorik ve pratik tecrübe yoksunluğundan tedirgin olduklarını belirtmiştir. Kız öğrencilerin 10.5'inin, erkek öğrencilerin ise %5,2'sinin iş yaşantısındaki sosyal iletişim zorluğundan tedirginlik duydukları belirtilmiştir. Sınıf değişkenine bakıldığında 2.sınıf öğrencilerinin %20 ,0'ı, 4.sınıf öğrencilerinin %16,5'i meslekteki çalışma saatlerinden tedirgin olduklarını belirtmişlerdir. 2.sınıf öğrencilerinin %13,0'ı, 4.sınıf öğrencilerinin ise 8.2'si teorik ve pratik tecrübe yoksunluğundan dolayı tedirgin oldukları saptanmıştır.

Tablo 5.15.Öğrencilerin meslekleri sorulduğunda cevap verme tutumlarının cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre çapraz karşılaştırılma dağılımları

	Cinsiyet				Sınıf			
İfadeler	**Erkek**		**Kız**		**2.Sınıf**		4.Sınıf	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Gurur duyarak	112	27,9	169	42,1	154	38,4	127	31,7
Çekinerek, utanarak	3	0,7	2	0,5	2	0,5	3	0,7
Bilinmeyeceği kaygısıyla	23	5,7	47	11,7	35	8,7	35	8,7
Bir şey hissetmeyerek	28	7,0	17	4,2	21	5,2	24	6,0
Toplam	166	41,4	235	58,6	212	52,9	189	47,1

Tablo 5.15. incelendiğinde öğrencilere meslekleri sorulduğunda cevap verme tutumları, cinsiyet ve sınıf değişkenleri ile çapraz şekilde karşılaştırıldığında kız öğrencilerin %42,1'inin, erkek öğrencilerin ise %27,9'unun meslekleri sorulduğunda gurur duyarak cevap verdikleri tespit edilmiştir. 2.sınıf öğrencilerinin %38,4'ü, 4.sınıf öğrencilerinin ise %31,7'si meslekleri sorulduğunda gurur duyarak cevap verdikleri saptanmıştır.

Tablo 5.16.Öğrencilerin eğitimini tamamladıktan sonra çalışma durumlarının cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre çapraz karşılaştırılma dağılımları

	Cinsiyet				Sınıf			
İfadeler	Erkek		Kız		2.Sınıf		4.Sınıf	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Mesleğim ile ilgili çalışacağım	131	32,7	203	50,6	175	43,6	159	39,7
Meslek dışında bir iş yapacağım	16	4,0	12	3,0	16	4,0	12	3,0
Üniversite seçme sınavlarına tekrar gireceğim	1	0,2	4	1,0	4	1,0	1	0,2
Çalışmayacağım	2	0,5	0	0,0	1	0,2	1	0,2
Kararsızım	16	4,0	16	4,0	16	4,0	16	4,0
Toplam	166	41,4	235	58,6	212	52,9	189	47,1

Tablo 5.16. da öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra çalışma durumları cinsiyet ve sınıf değişkenleri ile çapraz karşılaştırılmış, kız öğrencilerin %50,6'sı, erkek öğrencilerin ise %32,7'si mesleği ile ilgili çalışacağını belirtmiştir. 2.sınıf öğrencilerinin %43,6'sı, 4.sınıf öğrencilerinin %39,7'si mesleği ile ilgili çalışacağını belirtmişlerdir.

İfadeler	Cinsiyet				Sınıf			
	Erkek		Kız		2.Sınıf		4.Sınıf	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Mesleğimde başarılı olacağıma inanıyorum	147	36.7	222	55.4	195	48.7	174	43.4
Mesleğimde başarılı olacağıma inanmıyorum	19	4.7	13	3.2	17	4.2	15	3.7
Toplam	166	41.4	235	58.6	212	52.9	189	47.1
	X^2 =13,250 sd=1 p=0,031*				X^2 =15,080 sd=1 p=0,976**			

Tablo 5.17.Öğrencilerin mesleklerinde başarılı olacağına inanma durumlarının cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre çapraz karşılaştırılma dağılımları

* p<0,05

** p>0,05

Tablo 5.17. de öğrencilerin mesleklerinde başarılı olacaklarına inanç durumları cinsiyet ve sınıf değişkenleri açısından bakıldığında, kız öğrencilerin %55,4'ünün, erkek öğrencilerin ise %36,7'sinin mesleklerinde başarılı olacağına inandıkları tespit edilmiştir. 2.sınıf öğrencilerinin %48,7'sinin, 4.sınıf öğrencilerinin ise %43,4'ünün mesleklerinde başarılı olacağına inandıkları saptanmıştır. Yapılan ki-kare testi sonucunda öğrencilerin cinsiyetleri arasında mesleklerinde başarılı olacaklarına inanma durumları açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kız öğrencilerin, erkek öğrencilere göre mesleklerinde başarılı olacaklarına daha fazla inandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 5.18.Öğrencilerin mesleğe bakış açısını olumlu yönde etkileyen etkenler ile cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre çapraz karşılaştırılma dağılımları

	Cinsiyet				Sınıf			
	Erkek		Kız		2. Sınıf		4. Sınıf	
	N	%	n	%	n	%	n	%
Ekonomik açıdan gelirin yeterli olması	114	69,5	147	62,8	146	69,2	115	61,5
Mesleki doyum	60	36,6	96	41,0	85	40,3	71	38,0
Günlük hayatta kullanılabilen bilgiler içermesi	89	54,3	150	64,1	124	58,8	115	61,5
Hayatı algılamada olumlu bakış açısı kazanma	53	32,3	64	27,4	68	32,2	49	26,2
Kendini geliştirme imkânı	125	76,2	198	84,6	172	81,5	151	80,75
İnsanları tanıma fırsatı	83	50,6	98	41,9	95	45,0	86	46,0
Statü kazanma	110	67,1	157	67,1	146	69,2	121	64,7
Geniş bir sosyal çevreye sahip olma	89	54,3	116	49,6	112	53,1	93	49,7
Kolay iş bulabilme imkânı	96	58,5	126	53,8	121	57,3	101	54,0

* Birden fazla seçenek işaretlenebildiğinden toplamları alınmamıştır.

Tablo 5.18. de öğrencilerin mesleğe bakış açılarını olumlu yönde etkileyen etkenler ile cinsiyet ve sınıf değişkenleri açısından bakılmış, kız öğrencilerin %84,6'sı, erkek öğrencilerin %76,2'si meslekte kendilerini geliştirme imkânının olmasını düşündüklerini belirtmişlerdir. Erkek öğrencilerin %69,5'i, kız öğrencilerin %62,8'i ekonomik açıdan gelirin yeterli olduğunu düşündükleri belirtilmiştir. Erkek öğrencilerin %58,5'i, kız öğrencilerin %53,8'i kolay iş bulabilme imkânının bulunduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu durum Akdağ, Soylu ve Demir (2017)'in gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri ile yapmış oldukları metafor analizi çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Sınıf değişkenine bakıldığında 2.sınıf öğrencilerinin %69,2'si, 4.sınıf öğrencilerinin %64,7'si statü kazanmanın mesleğe bakış açılarını olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. 4.sınıf öğrencilerinin %61,5'i, 2.sınıf öğrencilerinin %58,8'i mesleğin günlük hayatta kullanılabilen bilgiler içermesini mesleğe bakış açılarını olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 5.19.Öğrencilerin mesleğe bakış açısını olumsuz yönde etkileyen etkenler ile cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre çapraz karşılaştırılma dağılımları

	Cinsiyet				Sınıf			
	Erkek		Kız		2. Sınıf		4. Sınıf	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Ekonomik açıdan gelirin yetersiz olması	35	22,5	37	15,7	37	18,0	35	18,7
Emeğinin karşılığını alamamak	101	63,9	152	64,7	123	59,7	130	69,5
Fedakârlık ve özveri gerektirmesi	68	43,0	106	45,1	82	39,8	92	49,2
Mesleğin kalitesinin düşmesi	59	37,3	73	31,1	56	27,1	76	40,6
Mesleki tatminsizlik	38	24,1	38	16,2	43	20,9	33	17,6
Çevrenin mesleğe bakış açısı	41	25,9	95	40,4	66	32,0	70	37,4
Sürekli bilgi yenilemenin zorluğu	32	20,3	48	20,4	45	21,8	35	18,7
Meslekte çalışanların durumu	90	57,0	134	57,0	105	51,0	119	63,6
**Diğer	0	0,0	3	1,3	2	0,1	1	0,5

* Birden fazla seçenek işaretlenebildiğinden toplamları alınmamıştır.

** Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenciler "Erkeklerin yoğun bulunduğu bir iş alanı olması" ifadesini kullanmışlardır.

Tablo 5.19. da öğrencilerin mesleğe bakış açılarını olumsuz yönde etkileyen etkenler ile cinsiyet ve sınıf değişkenlerine bakıldığında, kız öğrencilerin %64,7'si, erkek öğrencilerin %63,9'u emeğinin karşılığını alamamanın mesleğe bakış açılarını olumsuz etkilediğini belirttikleri saptanmıştır. Kız öğrencilerin %40,4'ü, erkek öğrencilerin ise %25,9'u

çevrenin (insanların) mesleğe bakış açısının mesleğe bakış açılarını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Erkek öğrencilerin %24,1'inin, kız öğrencilerin ise %16,2'sinin mesleki tatminsizliğin, mesleğe bakış açılarını olumsuz yönde etkileyeceği tespit edilmiştir. Sınıf değişkenine bakıldığında 4.sınıf öğrencilerinin %63,6'sının, 2.sınıf öğrencilerinin ise %51,0'ının meslekte çalışanların durumlarının mesleğe bakış açılarını olumsuz etkilediği saptanmıştır. 4.sınıf öğrencilerinin %40,6'sı, 2.sınıf öğrencilerinin ise %27,1'i mesleğin kalitesinin düşmesinin mesleğe bakış açılarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir.

Tablo 5.20.Öğrencilerin mesleğe yaklaşımları ile programdan memnuniyet durumları arasındaki ilişkinin dağılımı

Değişken	*N*	*r*	*p*
Mesleğe Yaklaşım Programdan Memnuniyet	401	0,510	0,000

p<0,01

Tablo 5.20.'ye bakıldığında H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Mesleğe yaklaşım ile programdan memnuniyet arasında orta kuvvette pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bir diğer ifade ile birisinde oluşacak olumlu artış diğerini de olumlu olarak etkileyecektir.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuçlar

Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin mesleğe yaklaşımlarını ve memnuniyet durumlarını tespit etmek amacıyla yürütülen bu çalışmaya 401 öğrenci dâhil edilmiştir. Araştırma kapsamına giren öğrencilerin %58,6'sı kız, %41,4'ü ise erkektir. Öğrencilerin %56,9'u 17-21 yaş, %40,6'sı 22-26 yaş, %2,5'i ise 27 yaş ve üzerindedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %52,9'u 2.sınıf, %47,1'i ise 4.sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin %37,9'unun aylık geliri 0-500 TL, %35,7'sinin 501-1000 TL, %13,2'sinin 1001-1500 TL, %4,0'ının 1501-2000 TL ve %9,2'sinin 2000 TL ve üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin %57,4'ü Anadolu Lisesi, %23,4'ü Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, %6,7'si Anadolu İmam Hatip Lisesi mezunudur. Öğrencilerin en uzun süre yaşadıkları yere bakıldığında, %42,4'ünün büyükşehirde ve %40,9'unun şehirde yaşadığı saptanmıştır. Öğrencilerin %71,8'i öğrenim kredisi/bursu almakta, %28,2'si ise öğrenim kredisi/bursu almamaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin eğitim durumuna bakıldığında %40,4'ünün ilkokul mezunu, %22,9'unun lise ve dengi okul mezunu, %19,0'ının ortaokul mezunu olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin babalarının eğitim durumuna bakıldığında ise %27,7'sinin lise ve dengi okul mezunu, %26,9'unun ilkokul mezunu, %23,2'sinin ortaokul mezunu

ve %19,0'ının üniversite-yüksekokul mezunu olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin ailelerinin %40,4'ünün aylık gelir durumu 1801-3600 TL, %29,9'unun 3601-5400 TL, %12,7'sinin 5401-7200 TL, %11,7'sinin 0-1800 TL ve %8,2'sinin 7200 TL ve üzerinde olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin annelerinin %66,3'ü ev hanımı, %20,0'ı ise özel sektör çalışanıdır. Babalarının %57,4'ünün özel sektör çalışanı, %25,4'ünün emekli ve %10,2'sinin devlet memuru olduğu belirtilmiştir.

Öğrencilerin daha önce meslekleri ile ilgili bir işletmede çalışma durumlarına bakıldığında %75,0'ının daha önce meslekleri ile ilgili bir işletmede çalıştığı, %25,0'ının ise çalışmadığı saptanmıştır. Çalışan öğrencilere tecrübe süreleri sorulduğunda % 32,7'sinin 1-5 Ay, %19,2'sinin 1 yıl ve üzeri, %16,2'sinin 5-10 ay ve %7,0'ının 10 ay-1 yıl arası mesleki tecrübelerinin olduğu tespit edilmiştir

Öğrencilerin mezun olduktan sonra çalışmak istedikleri alana bakıldığında, %56,9'unun mutfak bölümünde, %20,9'unun öğretmen olarak, %19,7'sinin akademisyen olarak ve %2,5'inin diğer (işletme sahibi, barmen, ön büro gibi) alanlarda çalışmak istedikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilere mesleklerinde doyuma ulaşacaklarına inanma durumları sorulduğunda %72,6'sının doyuma ulaşacağına inandığı, %27,4'ünün ise inanmadığı saptanmıştır. Öğrencilere meslek seçimlerinde etkili olan en önemli faktör sorulduğunda %63,1'inin kendi kararı, %9,7'sinin ailesinin, %5,5'inin tesadüf olduğu ve %5,2'sinin arkadaşlar ile lisedeki branşları olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin üniversite tercih sayıları sorulduğunda %27,7'sinin 6-10 tercih, %24,9'unun 1-5 tercih, %15,7'sinin 16-20 tercih, %14,5'inin 11-15 tercih ve %13,0'ının 21-25 tercih yaptığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilere öğrenim görmekte oldukları bölümü tercihlerinde hangi sırada yazdıkları sorulduğunda %64,8'inin 1-5 sıralarında, %21,0'ının 6-10 sıralarında ve %6,7'sinin 11-15 sıralarında yazdıkları saptanmıştır. Öğrencilere tercihleri öncesinde bölüm hakkındaki bilgi durumları sorulduğunda %42,1'inin biraz bilgisi olduğu, %27,4'ünün yeterli bilgiye sahip olduğu, %23,9'unun çok az bilgisi olduğu ve %6,5'inin hiç bilgisi olmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilere bölümü tercih ettikten sonra kaygı duyup duymadıkları sorulduğunda %59,1'inin zaman zaman kaygı duyduğu, %26,9'unun hiçbir şekilde kaygı duymadığı ve %14,0'ının ciddi kaygıları olduğu saptanmıştır. Öğrencilere eğitim almakta oldukları programı tavsiye durumları sorulduğunda %79,6'sının tavsiye ettiği, %20,4'ünün tavsiye etmediği tespit edilmiştir. Öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra lisansüstü eğitim istekleri sorulduğunda %52,9'unun lisansüstü eğitime geçmek istediği, %47,1'inin ise istemediği tespit edilmiştir.

Öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra çalışma alanı seçerken dikkat edecekleri en önemli faktör sorulduğunda %44,1'i statü, %37,4'ü işletmenin kalitesi, %20,9'u geliri ve %18,0'ı çalışma saati/zamanı en önemli faktör olarak belirlediği tespit edilmiştir

4.sınıf öğrencilerine programda öğrendikleri bilgileri yeterli bulma durumları sorulduğunda %41,4'ünün yetersiz, %5,7'sinin ise yeterli bulduğu saptanmıştır. Yine bu öğrencilere mesleki bilgi açısından kendilerini yeterli bulma durumları sorulduğunda %21,4'ünün biraz yeterli bulduğu, %20,0'ının yeterli bulmadığı ve %5,7'sinin oldukça yeterli bulduğu saptanmıştır.

Öğrencilerin bölümü tercih etme nedenleri, cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre karşılaştırıldığında erkek öğrencilerin %22,9'u, kız öğrencilerin ise %34,7'si eğitim görmekte oldukları programın bağlı olduğu mesleğin, kendilerine uygun olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Aynı ifadeye 2.sınıf öğrencilerinin %30,4'ü, 4.sınıf öğrencilerinin ise %27,2'si katılım göstermiştir.

Öğrencilerin meslek hakkındaki düşünceleri cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre karşılaştırıldığında, erkek öğrencilerin %12,5'i, kız öğrencilerin ise %20,7'si mesleğin gelecek vaad eden önemli bir meslek olduğunu düşündüğü tespit edilmiştir. Aynı ifadeye 2.sınıf öğrencilerinin %18,5'i, 4.sınıf öğrencilerinin ise %14,7'si katılım göstermiştir. Erkek öğrencilerin %11,2'si, kız öğrencilerin %15,0'ı mesleğin öğrencileri maddi manevi tatmin edecek olan tek meslek olduğunu düşündükleri saptanmıştır. Bu düşünceye 2.sınıf öğrencilerinin %16,2'si, 4.sınıf öğrencilerinin ise %10,0'ı katılım göstermiştir.

Öğrencilerin meslekte karşılaşabilecekleri sorunlara karşı duydukları tedirginlik durumları cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre karşılaştırıldığında, erkek öğrencilerin %16,7'si, kız öğrencilerin %19,7'si çalışma saatlerinin kendilerini tedirgin ettiğini belirtmişlerdir. Sınıf değişkeni açısından bakıldığında aynı ifadeye, 2.sınıf öğrencilerinin %20 ,0'ı, 4.sınıf öğrencilerinin ise %16,5'i katılım göstermiştir. Meslekte başarısız olmaktan tedirgin olmak ifadesine erkek öğrencilerin %5,7'si, kız öğrencilerin ise %10,0'ı katılım göstermiştir. Aynı ifadeye 2.sınıf öğrencilerinin %9,2'si, 4.sınıf öğrencilerinin 6,5'i katılım gösterdikleri saptanmıştır.

Öğrencilerin meslekleri sorulduğunda cevap verme tutumları cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre karşılaştırılmıştır. Erkek öğrencilerin %27,9'u, kız öğrencilerin ise %42,1'i meslekleri sorulduğunda gurur duyarak cevap verdiklerini belirtmişlerdir. 2.sınıf öğrencilerinin %38,4'ü, 4.sınıf öğrencilerinin ise %31,7'si bu ifadeye katılım göstermiştir. Erkek öğrencilerin %5,7'si, kız öğrencilerin ise %11,7'si meslekleri

sorulduğunda bilinmeyeceği kaygısıyla cevap verdiklerini belirtmişlerdir. 2.sınıf öğrencilerinin 8,7'si, 4.sınıf öğrencilerinin de %8,7'si aynı ifadeye katılım göstermiştir.

Öğrenciler eğitimlerini tamamladıktan sonra çalışma durumları cinsiyet ve sınıf değişkenine göre karşılaştırıldığında erkek öğrencilerin %32,7'si, kız öğrencilerin %50,6'sı mesleği ile ilgili çalışacağını belirtmişlerdir. 2.sınıf öğrencilerinin %43,6'sı, 4.sınıf öğrencilerinin ise %39,7'si aynı ifadeye katılım göstermiştir.

Öğrencilerin mesleklerinde başarılı olacağına inanma durumlarına cinsiyet ve sınıf değişkeni açısından bakıldığında, erkek öğrencilerin %36,7'si, kız öğrencilerin ise %55,4'ü mesleklerinde başarılı olacağına inandıklarını belirtmişlerdir. 2.sınıf öğrencilerinin %48,7'si, 4.sınıf öğrencilerinin ise %43,4'ü aynı ifadeye katılım göstermiştir.

Öğrencilerin mesleğe bakış açılarını olumlu yönde etkileyen etkenlere cinsiyet ve sınıf değişkenleri açısından bakıldığında, erkek öğrencilerin %76,2'si, kız öğrencilerin %84,6'sı kendini geliştirme imkânının olmasının bakış açılarını olumlu etkilediğini belirtmişlerdir. Aynı ifadeye 2.sınıf öğrencilerinin %81,5'i, 4.sınıf öğrencilerinin %80,75'i katılım göstermiştir. Erkek öğrencilerin %69,5'inin, kız öğrencilerin ise %62,8'inin olumlu anlamda ekonomik açıdan meslekteki gelirin yeterli olduğunu düşündükleri saptanmıştır. Aynı ifadeye 2.sınıf öğrencilerinin %69,2'si, 4.sınıf öğrencilerinin %61,5'i katılım göstermiştir. Erkek öğrencilerin %67,1'i, kız öğrencilerin %671'i meslekte statü kazanmanın mesleğe bakış açısını olumlu yönde etkilediğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Aynı düşünceye 2.sınıf öğrencilerinin %69,2'si, 4.sınıf öğrencilerinin ise %64,7'si katılım göstermiştir.

Öğrencilerin mesleğe bakış açılarını olumsuz yönde etkileyen etkenlere cinsiyet ve sınıf değişkenleri açısından bakıldığında, erkek öğrencilerin %63,9'u', kız öğrencilerin %64,7'si emeğinin karşılığını alamama durumunun bakış açılarını olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Aynı ifadeye 2.sınıf öğrencilerinin %59,7'si, 4.sınıf öğrencilerinin %69,5'i katılım göstermiştir. Erkek öğrencilerin %57,0'ının, kız öğrencilerin de %57,0'ının meslekte çalışanların durumunun mesleğe bakış açılarını olumsuz etkilediği saptanmıştır. Aynı ifadeye 2.sınıf öğrencilerinin %51,0'ı, 4.sınıf öğrencilerinin %63,6'sı katılım göstermiştir.

Öğrencilerin mesleğe yaklaşımları ve memnuniyet durumlarına ait bilgiler;

- Öğrencilerin cinsiyetleri ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,01$). Kız öğrencilerin,

erkek öğrencilere göre mesleğe yaklaşımlarının daha olumlu olduğu saptanmıştır.

- Öğrencilerin sınıfları ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). 2.sınıf öğrencilerinin mesleğe yaklaşımlarının 4.sınıf öğrencilerine göre daha olumlu olduğu saptanmıştır.

- Öğrencilerin yaşları ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin gelir durumları ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin mezun oldukları lise türü ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin anne-babalarının eğitim durumları ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin anne-babalarının meslekleri ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin en uzun süre yaşadıkları yer ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($p<0,01$). Yapılan Bonferonni çoklu karşılaştırma testi sonucunda farklılığın büyükşehir ve şehirde yaşayan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir. Büyükşehirde yaşayan öğrencilerin mesleğe yaklaşımları, şehirde yaşayan öğrencilere göre daha olumludur.

- Öğrencilerin ailelerinin gelir durumları ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin öğrenim kredisi/bursu alma durumları ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin daha önce meslekleri ile ilgili çalışma durumları ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin bölüm tercih nedenleri ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($p<0,01$). Yapılan Bonferonni çoklu karşılaştırma testi sonucunda farklılığın “kendime uygun mesleğin bu olduğunu düşündüğüm için" ifadesini işaretleyen öğrenciler ile, "kazanılması kolay bir bölüm olduğu için" , "açıkta kalmak istemediğim için" ve "mezun olduktan sonra işsizlik problemi yaşamayacağımı düşündüğüm için" ifadelerini işaretleyen öğrenciler

arasında bulunduğu saptanmıştır. “Kendime uygun mesleğin bu olduğunu düşündüğüm için" ifadesini işaretleyen öğrencilerin , "kazanılması kolay bir bölüm olduğu için", "açıkta kalmak istemediğim için" ve "mezun olduktan sonra işsizlik problemi yaşamayacağımı düşündüğüm için" ifadelerini işaretleyen öğrencilere göre mesleğe yaklaşımlarının daha olumlu olduğu saptanmıştır.

- Öğrencilerin meslek seçiminde etkili olan faktörler ile mesleğe yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yapılan Bonferonni çoklu karşılaştırma testi sonucunda farklılığın “meslek elemanları” ifadesini seçen öğrenciler ile “tesadüf” ifadesini seçen öğrenciler arasında olduğu saptanmıştır. "Meslek elemanları" ifadesini seçen öğrencilerin, "tesadüf" ifadesini seçen öğrencilere göre mesleğe yaklaşımlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

- Öğrencilerin mesleğe yaklaşımları ile program memnuniyet durumları arasındaki ilişkiye bakıldığında, yapılan korelasyon analizi sonucunda program memnuniyeti ile mesleğe yaklaşımları arasında orta kuvvette pozitif yönde bir ilişki bulunduğu saptanmıştır ($r=0,510$; $p<0,01$).

- Öğrencilerin cinsiyetleri ile programdan memnuiyet durumları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin sınıfları ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,01$). 2.sınıf öğrencilerinin programdan memnuniyet durumlarının 4.sınıf öğrencilerine göre daha fazla olduğu saptanmıştır.

- Öğrencilerin yaşları ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,01$). Yapılan Bonferonni çoklu karşılaştırma testi sonucunda farklılığın 17-21 yaş aralığındaki öğrenciler ile 22-26 yaş aralığında ve 27 yaş ve üzeri öğrenciler ile 22-26 yaş aralığında olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir. Yaş aralığı 27 ve üzeri olan öğrencilerin programdan memnuniyet durumlarının en fazla olan grup olduğu saptanmıştır. Öte yandan en yüksek ikinci değeri 17-21 yaş aralığındaki öğrencilerin aldığı saptanmıştır. En düşük değeri ise 22-26 yaş aralığındaki öğrencilerin aldığı tespit edilmiştir.

- Öğrencilerin gelir durumları ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

- Öğrencilerin mezun oldukları lise türü ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).
- Öğrencilerin anne-babalarının eğitim durumları ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).
- Öğrencilerin anne-babalarının meslekleri ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).
- Öğrencilerin en uzun süre yaşadıkları yer ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).
- Öğrencilerin ailelerinin gelir durumları ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).
- Öğrencilerin öğrenim kredisi/bursu alma durumları ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).
- Öğrencilerin daha önce meslekleri ile ilgili çalışma durumları ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).
- Öğrencilerin bölüm tercih nedenleri ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).
- Öğrencilerin meslek seçiminde etkili olan faktörler ile programdan memnuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).

Sonuçta; kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre, 2.sınıf öğrencilerinin de 4.sınıf öğrencilerine göre mesleğe yaklaşımlarının daha olumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda 2.sınıf öğrencilerinin eğitim görmekte oldukları programdan 4.sınıf öğrencilerine göre daha çok memnun oldukları sonucuna varılmıştır. Bu durum öğrencilerin eğitim öğretimde kademe atladıkça mesleğe karşı yaklaşımlarının olumsuzlaştığı ve programdan memnuniyet durumlarının azaldığı tespit edilmiştir.

Öte yandan öğrencilerin büyük bir kısmının program sonucunda elde edilecek olan mesleği, kendilerine uygun meslek olarak tanımlaması, öğrencilerin bu mesleğe karşı pozitif bir yaklaşım gösterdikleri sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Aynı zamanda öğrencilerin önemli bir kısmının bu mesleğin kendilerini maddi, manevi tatmin edecek tek meslek olduğunu

düşünmesi ve öğrencilerin büyük bir bölümünün meslekleri sorulduğunda gurur duyarak cevap vereceklerini belirtmeleri bu sonucu desteklemektedir.

Öğrencilerin büyük bir bölümünün eğitim görmekte oldukları programı 1-5. tercihler arasında yazmış olması, bu programı gönüllü ve istekli şekilde tercih ettikleri sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Yine büyük bir bölümünün tercih öncesinde programdan bilgi sahibi olduğunu ve programı tavsiye edeceklerini belirtmesi bu sonucu destekler niteliktedir. Buna karşın öğrencilerin büyük bir bölümünün program tercihlerinden sonra zaman zaman kaygı duyduğunu dile getirmesi dikkate değer bir sonuçtur.

4.sınıf öğrencilerinin %41,4'ünün bölümde öğrenilen bilgileri yetersiz bulması ve dikkate değer bir kısmının kendisini mesleki bilgi açısından yeterli görmemesi, programda öğrenim süresinin arttıkça öğrenim görülen programın yeterliliğinin sorgulandığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı öğrencilerin önemli bir kısmı meslekte tedirgin oldukları duruma teorik ve pratik tecrübe yoksunluğu ifadesini kullandıkları belirlenmiştir.

Öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra çok büyük bir kısmının mesleği ile ilgili bir işte çalışacağını belirtmesi ve mesleklerinde başarılı olacaklarına inanması oldukça önemli bir sonuçtur. Buna karşın bu durum öğrencilerin eğitimlerinde ilerlemesiyle ters bir ilişkiye sahiptir. Öğrencilerin sınıfları yükseldikçe mesleklerinde başarılı olacaklarına inançları azalmakta ve meslekleri ile ilgili bir işte çalışmak isteme oranlarının azaldığı belirlenmiştir.

Program memnuniyet durumları ile mesleğe yaklaşımları arasındaki korelasyon analizi sonucu oldukça dikkat çekicidir. Öğrencilerin programdan memnuniyetleri arttıkça, mesleğe olan yaklaşımlarının daha olumlu olduğu saptanmıştır.

4.2. Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda, araştırma konusu ile ilgili olan taraflara ve bu konuda araştırma yapmayı düşünen araştırmacılara fikir vermesi amacıyla öneriler geliştirilmiştir.

Eğitim kurumlarına yönelik öneriler;

✓ Bünyesinde Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü bulunan üniversitelerin bölüm adına açtıkları internet siteleri, sosyal medya hesapları ve ulusal-uluslararası alanda düzenlenen tanıtım fuarları aracılığı ile bölümlerinin tarihçesi, misyonu ve vizyonu, fiziksel imkânları, akademik kadrosu, program bilgi paketlerini öğrenci adaylarına açık bir şekilde tanıtmalıdır.

✓ İyi niyet sözleşmeleri, istihdam protokolleri, kurumlar arası protokoller imzalanması yoluyla sektör-üniversite işbirliği sağlanmalı bunun aracılığı ile bölüm programında bulunan dersler ve uygulamalar, sektör temsilcileri olan oteller, restoranlar, barlar, kafeler gibi yiyecek-içecek işletmelerinin güncel uygulamaları da göz önünde bulundurularak yeniden gözden geçirilmelidir. Bu konuda gerekli akreditasyon işlemlerinin sağlanması amacıyla akademik personel ve sektör temsilcileri bir araya getirilmelidir.

✓ Üniversitelerin Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümlerine yönelik fiziki, akademik ve sosyal imkânları, öğrencilere ve öğretim üyelerine yöneltilecek olan anket gibi veri toplama araçları ile fikirleri alınarak geliştirilmelidir.

✓ Öğrencilerin programdan memnuniyet durumlarının arttırılmasına yönelik olarak akademik personel, program gerekliliklerinin gerektirdiği şartlar dâhilinde seçilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

✓ Öğrencilerin meslek hakkındaki bilgi düzeylerinin arttırılmasına yönelik akademik platformda kariyer günleri, tanıtım günleri, sektör-akademi sempozyumları, sektör temsilcilerinin davet edildiği bölüm-sektör üzerine yapılacak olan konuşmalar ile birlikte öğrenci ile sektör buluşmaları sağlanmalıdır.

✓ Yapılacak olan bu iyileştirmeler ile birlikte bölümü tercih eden öğrencilerin program dâhilinde kazanımlarının neler olacağını bildiğinden, programa karşı istekli ve azimli olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda sektör bütünleşmesini üniversite eğitimi içerisinde yaşayan öğrenciler eğitim hayatlarından sonra girecekleri çalışma hayatlarına adaptasyon problemi yaşamayacaktır. Sektörün de istemiş olduğu kalifiye eleman açığı bu yolla giderilecektir. Turizm alanında önemli bir alan olan yiyecek-içecek departmanı çalışanlarının bu yolla nitelikli birer elaman haline getirilmesi sağlanacak, çalışan-işveren-müşteri üçlemesinde yer alan kişilerin memnuniyeti artacaktır.

✓ Bölüm öğretim elemanlarının ve öğrencilerinin dekanlıklar ve rektörlüklerin destekleriyle, uygulama derslerinde ihtiyaç duyulan konularda büyükelçilikler, bölüm ile ilgili kurs merkezleri, diğer ülkelerin kültür merkezleri aracılığı ile ulaşılan konu uzmanları tarafından hizmet içi eğitim kapsamında alacakları uygulama ve teorik kursların verimli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Fakültelerin Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü ders programları tekrardan günün şartlarına uygun ders içerikleriyle düzenlenmelidir.

Meslek yetkililerine yönelik öneriler;

✓ Meslek yetkilileri, temsil ettikleri kurum adına açılmış olan ve kurumlarını tanıtıcı rol üstlenen sosyal medya hesapları, internet siteleri, kurum adına temsilcilerin katılacakları eğitim, sektör-bölüm sempozyumları, sektör hakkında bilgi verecek olan Turizm, Yiyecek-İçecek konulu kongreler gibi etkinlikler aracılığı ile öğrencilere hem sanal hem de gerçek ortamda ulaşarak kendilerini tüm yönleriyle tanıtmalıdır.

✓ Bölüm mezunu olmuş ve alanı ile ilgili bir tecrübe sahibi olan öğrencilerin online anket yoluyla görüşleri alınmalı ve bu kişilerin meslekte görmüş oldukları eksiklikler, olumsuzluklar, geliştirilmesi gereken noktalar saptanarak bu eksikliklere yönelik güncel gelişmeler takip edilerek ve dikkate alınarak gerçekleştirilmelidir. Bu güncelleştirmeler süreç içerisinde devamlı hale getirilmeli ve zamanın gereklerine göre şekillenmelidir.

✓ Öğrencilerin mesleği daha yakından tanıması amacıyla sektör temsilcilerinin davet edildiği kariyer günleri, tanıtım etkinlikleri, workshop gibi uygulama etkinlikleri, sosyal sorumluluk kapsamında düzenlenen yardım faaliyetleri, üniversitelerde gerçekleşen sempozyum, kongre gibi sektör-üniversite buluşmalarına aktif katılım göstermeleri gerekmektedir. Bu sayede bölüm öğrencileri sektörde yer alan paydaşları tanıyabilecek ve çalışma hayatlarında onları nelerin beklediğini görebileceklerdir.

KAYNAKÇA

Akdağ, G., Soylu, G.A. ve Demir, Ş. (2017) Gastronomi ve Mutfak Sanatları Lisans Öğrencilerinin Mesleklerine İlişkin Algıları. K. Birdir (Ed.), 1. Uluslararası Turizmin Geleceği Kongresi: İnovasyon, Girişimcilik ve Sürdürülebilirlik Kongresi bildiriler kitabı içinde (ss. 295-305). Mersin: Mersin Üniversitesi.

Akoğlu, A., Cansızoğlu, S., Orhan, N. ve Özdemir, Z. (2017). Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin sektörde çalışmaya yönelik bakış açıları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, *5*(2), 146-159.

Arıkan, R. (2013). *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Geliştirilmiş 2. Baskı.

Aydemir, A., D. (2018). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Beklentileri: Lisans Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, R., ve Sağlam, G. (2012). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının belirlenmesi (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *10*(2), 257-294.

Aymankuy, Y. ve Aymankuy, Ş. (2013). Turizm işletmeciliği eğitimi alan öğrencilerin turizm sektöründeki istihdamla ilgili görüşleri ve sektördeki kariyer beklentileri. Balıkesir üniversitesi turizm işletmeciliği ve otelcilik yüksekokulu örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-21.

Büyüköztürk Ş., Kılıç Çakmak E., Akgün Ö., Karadeniz Ş. & Demirel F. (2017). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Pegem.

Çatı, K. ve Bilgin, Y. (2013). "Turizm Lisans Öğrencilerinin Turizm Sektöründe Çalışma Eğilimleri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 1, s. 23-46.

Çelenk, H., Atmaca, M., & Horasan, E. (2010). "Marmara Üniversitesi'nde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe alanına bakış açılarının değerlendirilmesine yönelik bir araştırma", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Makale Koleksiyonu, s. 156-171.

Denk, E. ve Koşan, A. (2017). Otel Mutfak Çalışanları Mesleki Eğitim Seviyeleri Ve Kariyer Hedeflerinin Ölçülmesi: Kış Koridoru Analizi. *Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, *5*(1), 55-83.

Görkem, O. Ve Sevim, B.(2011). Gastronomi Turizmi Ve Türkiye'de Yüksek Öğretim Düzeyinde Mutfak Eğitiminin Genel Görünümü. 1. Uluslararası Turizm ve Otelcilik Sempozyumu, 73-83.

Görkem, O. Ve Sevim, B.(2016). Gastronomi Eğitiminde Geç Mi Kalındı Acele Mi Ediliyor?, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15: 58, 977-988.

Güdek, M. (2018). Türkiye'de Yükseköğretim Düzeyinde Yürütülen Gastronomi Programları ve Program Aamacına Yönelik Öğrenci Beklentileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güldemir, O. (2017). Kamp'ın Kitabı. Osman Güldemir ve Alper Kurnaz (Ed.), *Mengen, Aşçılık ve Eğitim* içinde (s.27-33). Ankara: Detay Yayıncılık.

Gürbüz, S. Ve Şahin, F., (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 4. Baskı.

Harbalıoğlu, M. ve İpek, Ü. (2014). Aşçılık Programı Öğrencilerinin Mesleki Tutumlarının Belirlenmesi: Ön Lisans Düzeyinde Bir Uygulama. *Turizm Akademik Dergisi*, *1*(1).

Korkulu, A., Akan, Y., ve Albez, A. (2018). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Bölümlerinden Memnuniyetleri Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi: Aşkale MYO Örneği, 9.IBANESS Kongreler Serisi, 29-30 Eylül 2018, Edirne.

Köşker, H. ve Unur, K. (2017). Turizm Lisans Öğrencilerinin Turizm Sektöründe Çalışma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, *14*(2), 126-141.

Kurnaz, A., H. Akyurt Kurnaz ve B. Kılıç (2014). Önlisans Düzeyinde Eğitim Alan Aşçılık Programı Öğrencilerinin Mesleki Tutumlarının Belirlenmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 32, 41-61.

Kusluvan, S. ve Kusluvan, Z., (2000). Perception and Attitudes of Undergraduate Tourism Students Towards Working in The Tourism Industry in Turkey. *Tourism Management*, 21, 251-269.

Özbek, T.Z. ve Aytekin, F. (2003). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Bakış Açıları ve Öğretmenlik Uygulaması Dersinden Memnuniyet Durumları Üzerinde Bir Araştırma. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 295, 31-39.

Özdemir, B., Aktaş, A. ve Altintaş, V. (2005). Turizm ve otelcilik eğitimi görmekte olan lisans düzeyindeki öğrencilerin otel işletmelerinin yiyecek-içecek bölümüne yönelik tutumları. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *16*(1), 46-58.

Sarıoğlan, M. (2014). A Theoretical Research on the Constraints of Development of gastronomy Education in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *116*, 260-264.

Tekin, Ö. A. ve Çidem, G. (2017). Önlisans Turizm Öğrencilerinin Mutfak Departmanında Kariyere Yönelik Tutumları: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 33-51.

Usta, Ö. (2012). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*. (3). Ankara: Detay Yayıncılık, 7.

İnternet Kaynakları

Yükseköğretim Program Atlası. (2018). Lisans Atlası. Erişim adresi: https://yokatlas.yok.gov.tr/

Yükseköğretim Kurumu Başkanlığı.(2020). Birim İstatistikleri. Erişim adresi https://istatistik.yok.gov.tr/

Bölüm 53

PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİ VE MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ IŞIĞINDA PAZARLAMA MUHASEBESİNE BAKIŞ

Mustafa KAPLAN[1]
Ahmet KURT[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SBF, İşletme Bölümü
2 Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin yaşamlarını sürdürdüğü çevredeki yüksek rekabet ortamı işletmeleri yüksek hareket kabiliyetine sahip olma ve çevresine hızla uyum sağlamasını zorunlu kılmıştır. Bu da işletmelerin hantal bir yapıya sahip olmamasına ve doğru kararlar verebilmesine bağlı olmaktadır. Geleneksel bakış açısıyla pazarda kâr elde eden bir işletme büyüme arzusunda olacak ve elde ettiği kârın bir kısmını büyümeye aktaracaktır. Dolayısıyla işletme her geçen gün büyüyecek ve hem yönetmesi gereken operasyon sayısı artacak hem de buna bağlı olarak vermesi gereken kararların sayısı artacaktır. İşletmelerin bu ortamda artan operasyon ve verilmesi gereken kararlar karşısında kullanabileceği en önemli unsur bilgi olmaktadır.

İşletmelerin bu yoğun rekabet ortamın içerinde yaşamlarını sürdürmeleri, artan karar ve yürütmesi gereken operasyon sayısının yanı sıra bilgi teknolojilerindeki gelişmeler gibi önemli değişimler işletmelerde yeni yönetim yaklaşımlarına sebep olmuştur. İşletmelerin yaşamlarını sürdürdükleri çevre, değişimler ve gelişmeler işletmelerin planlama ve kontrol fonksiyonlarını başarıyla sürdürebilmesi noktasında ihtiyaç duyulan bilgi alanlarını oldukça genişletmiştir. Diğer bir deyişle, işletmeler günümüzde geleneksel anlamda tek bir bilgi sistemi tarafından sağlanan bilgilerin dışındaki bilgilere ihtiyaç duymaktadır. İşletmenin farklı kaynaklardan sağladığı bu bilgiler bir bütün olarak işletme temel bilgi sistemleri içinde yöneticilerin karar vermeleri açısından ve dolayısıyla planlama ve kontrol fonksiyonlarının yerine getirilmesinde ihtiyaç duyulan bilgilerin büyük bir bölümünü sağlayabilecek kapsamda olmaktadır (Karcıoğlu, 2000: 8).

Özellikle geçtiğimiz yirmi yılda gelişen teknoloji ile işletmenin gereksinim duyduğu bilginin sağlanması noktasında kullanılan bilgi sistemlerinde hızlı gelişimler yaşanmıştır. Bu sürekli gelişim nedeniyle bilgi sağlama konusunda kullanılan teknikler ve çözümler açısından da farklı uygulama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bilginin doğru, güvenilir, ekonomik şekilde bulunabilir olması gelişen teknolojiyle beraber işletme açısından bilginin sahip olması gereken özellikler olarak ifade edilebilir. Bilgi yoğun rekabetin hâkim olduğu pazar şartlarında işletmeler yaşamlarını sürdürebilmek için bilgi sistemlerini etkin bir kullanmaya daha çok dikkat etmektedirler. İşletme bilgi sisteminin alt sistemlerini oluşturan sistemlerden pazarlama bilgi sistemi ile muhasebe bilgi sisteminin işletme içinde birlikte kullanılması, işletmelerin farklı kaynaklardan elde ettiği muhasebe bilgilerinin yöneticilerin pazarlama kararlarına etkisini ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede, karar vericilere muhasebe ve pazarlama bilgi sistemleri tarafından sağlanan bilgiler işletmelerin içinde bulunduğu rekabetçi ortamda işletmeler açısından son derece hayati olmaktadır. Öte

yandan bahsedildiği gibi bu bilgiler karar noktasında güvenilir bir dayanak olarak büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple pazarlama bilgi sisteminin ve muhasebe bilgi sisteminin işleyişi ve bu bilgi sistemlerinin faydaları işletmeler için büyük bir önem arz etmektedir (Sarıçiçek ve Çopuroğlu, 2019: 84).

2. PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİ

Bilgi etkin ve verimli pazarlama kararlarının alınabilmesinde her zaman kritik bir bileşen olarak görülmektedir. Bilgi, işletmenin faaliyet göstermeyi planladığı piyasadaki başlıca aktörleri daha iyi tanıyabilmesi, hızla değişen rekabet koşulları ve artan küreselleşmeyle birlikte işletmenin faaliyetlerini sürdürdüğü çevresini gözleyebilmesi, pazarlamaya ait planlar ve stratejilerinin tasarlanabilmesi, spesifik pazarlama problemlerini çözümü, fiyatlandırma, dağıtım kanalları ile ilgili kararlar, tutundurma faaliyetleri gibi pazarlamayı ilgilendiren birçok konuda kullanılabilmektedir. Bunun ötesinde küreselleşmeyle beraber uluslararası pazarlardaki riskler, yurtdışına satış ile ilgili değişkenlerin fazlalığı gibi nedenlerden ötürü bilgi, günümüzde işletmeler açısından daha da önemli hale gelmiştir (Leonidou ve Theodosiou, 2004: 12). Günümüzdeki şartlar çerçevesinde yoğun rekabet ortamında yaşamını sürdüren hemen hemen tüm işletmelerin ortak noktalarından bir tanesi, iyi şekilde yönetilebilmek için bilgiye ihtiyaç duymalarıdır. Hatta sadece işletmeler değil niteliği ne olursa olsun tüm örgütler kâr amacı gütsün ya da gütmesin, ulusal ya da uluslararası olmasına bakılmaksızın bu durum geçerli olmaktadır. Bir taraftan pazarlama anlayışın gelişmesi bir taraftan da stratejik planlama ve stratejik pazarlama planlamasının daha önemli hale gelmesi ile pazarlama araştırmalarına ve buna bağlı olarak bilgiye olan ihtiyaç daha önemli hale gelmiştir. Bir işletme doğru kararlar vermek ve bunların uygulanması konusunda başarıya ulaşabilmek için pazarlamanın dış çevresini iyi tanımak, kendisinin güçlü ve zayıf yönlerini ile pazarda ortaya çıkmış ya da çıkabilecek fırsat ve tehlikeleri sezebilmek adına gerekli pazarlama bilgilerine sahip olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında işletmenin iyi bir performansa ulaşabilmesi için yönetimsel kararların dayandığı bilgiler oldukça önemli olmaktadır (Mucuk, 2017: 53).

Bunun yanı sıra günümüzde işletmeler açısından oldukça önemli bir kavram olan müşteri değeri yaratabilmek ve müşterilerle anlamlı ilişkiler kurabilmek için pazarlamacılar öncelikle müşterilerin neye ihtiyacı olduğu ve ne istedikleri konusunda derinlemesine bilgi sahibi olmalıdırlar. Bu şekildeki müşteri içgörüleri ancak iyi pazarlama bilgilerine dayanmakta ve işletmeler rekabet avantajı elde edebilmek için bunları kullanmaktadırlar. İşletmeler geleneksel pazarlama araştırmalarıyla müşteri ve pazar ile ilgili bilgileri toplamakta daha sonra bu bilgileri kullanarak daha fazla müşteri değeri yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple işletmeler, yöneticilere doğru

bilgiyi doğru zamanda, doğru biçimde veren ve bu bilgileri müşteri değeri ve daha güçlü müşteri ilişkileri yaratmak için kullanmalarına yardımcı olan etkili pazarlama bilgi sistemleri tasarlamalıdır. Pazarlama bilgi sistemi pazarlama kararları için ihtiyaç duyulan bilgilerin geliştirilmesi, karar vericilerin bu bilgileri kullanmalarına yardımcı olmak için hazır hale getirilmesini sağlayan kişi ve prosedürlerden oluşmaktadır (Kotler ve Armstrong 2016: 131).

Şekil 1. *Pazarlama Bilgi Sistemi*

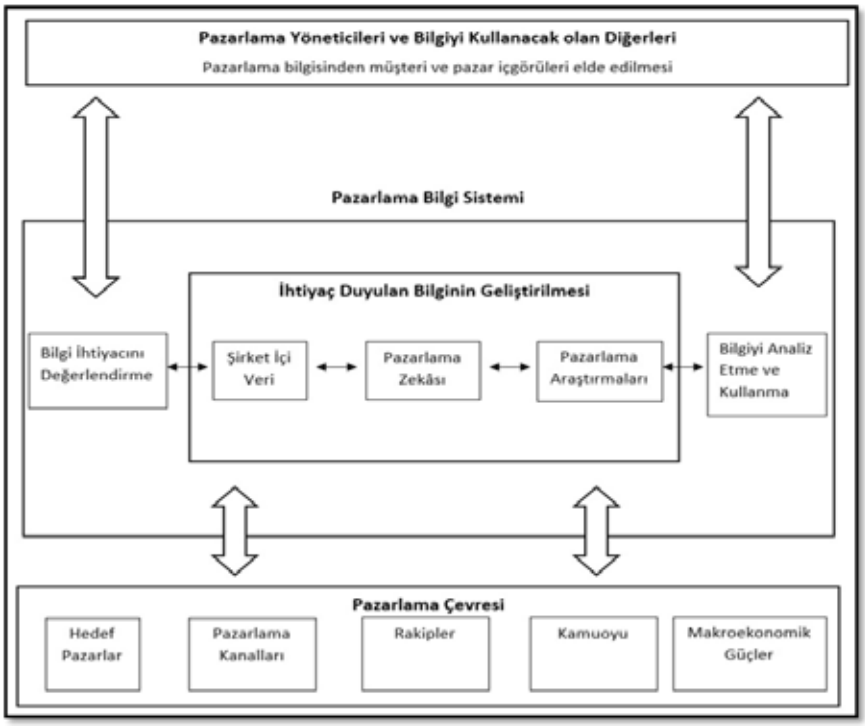

Kaynak: *(Kotler ve Armstrong, 2016: 132)*

Pazarlama bilgi sistemi, pazarlama yöneticileri, içsel ve dışsal ortaklar ve pazarlama bilgilerine ihtiyaç duyan diğer unsurları içeren bilgi kullanıcıları ile başlar ve biter (Şekil 1). Pazarlama bilgi sistemi öncelikle işletmenin pazarlama ve diğer yöneticilerine hizmet etmektedir. Bununla beraber tedarikçiler, aracılar ve hizmet sağlayıcılar gibi diğer ortaklara da bilgi sağlamaktadır. Bunun yanı sıra iyi tasarlanmış bir pazarlama bilgi sistemi yöneticilerin istedikleri bilgiler ile gerçekten ihtiyaç duydukları bilgiler arasında denge kurmaktadır. Bazı yöneticiler gerçekten hangi bilgiye ihtiyacı olduğunu dikkatlice düşünmeden elde edebilecekleri tüm bilgiyi istemektedirler. Dolayısıyla bu durumda yöneticiler bilmeleri gereken şeyleri ihmal edebilmekte ya da sahip olmaları gereken bazı bilgilere sahip olamamaktadırlar. Bu noktada pazarlama bilgi sistemi

devreye girerek yöneticilere temel konularda kararlarını verebilmeleri için gereken bilgileri sağlamaktadır (Kotler ve Armstrong, 2016: 132).

Bir pazarlama bilgi sisteminin bu bilgileri içerebilmesi için aşağıdaki tasarım aşamalarına uygun olarak oluşturulması gerekmektedir (Sarıçiçek ve Çopuroğlu, 2019: 85):

1. Farklı seviyelerdeki yöneticilerin karar verebilmesi için gereken rapor türlerinin ve yapısının geliştirilmesi

2. Elektronik ortamda raporlama

3. Gelen bilgilerin ana akışlarının ve birincil işlem algoritmalarının tanımlanması

4. İlgili bilgi kaynaklarının belirlenmesi

5. Pazarlama verileri için bilgi edinme teknolojisi, zamanlama, bütçe ve sorumlulukların belirlenmesi

6. Geçmiş yıl verilerinden deneyimlerden genel bilgi edinme teknolojisinin yaratılması ve benimsenmesi

7. Binanın kurumsal, fonksiyonel ve yasal yönlerini güvence altına alınmasıdır.

Pazarlama bilgi sistemi farklı kaynaklardan pazarlamacılara düzenli, sürekli olarak pazar bilgilerinin sistematik olarak toplanması, analiz edilmesi, yorumlanması, depolanması ve dağıtılması ile ilgilidir. Pazarlama bilgi sistemi, sipariş kabulü, faturalama, geribildirim, bütçe, pazar payı, satış gücü performansı, tüketici hizmetleri, reklam ve satış çabaları, fiyat değerlemeleri, pazarlama araştırması, satış tahminleri, pazarlama bütçeleri, ürün planlaması, fiyatlama, dağıtım kanallarının belirlenmesi, reklam ve diğer satış çabaları, stratejik pazarlama planlamaları, yeni ürün ve pazar geliştirme, tüketici odaklı yapısal planlama, müşteri memnuniyeti, elektronik pazarlama ve ticareti gibi konularda işletmenin ihtiyaç duyduğu bilgileri sağlamaktadır (Yıldız ve Ceran, 2018). Pazarlama yöneticileri açısından gerekli bu bilgiler şirket içi kaynaklardan, rekabetçi pazarlama zekâ sistemlerinden ve pazarlama araştırmaları aracılığıyla elde edilebilir (Kotler ve Armstrong, 2016: 133-135):

Şirket içi kaynaklar, işletme ağındaki veri kaynaklarından elde edilen tüketici ve pazar bilgilerinden oluşmaktadır. Şirket içi bilgiler birçok farklı kaynaktan elde edilebilmektedir. Pazarlama departmanı, müşteri özellikleri, mağaza ve online satış işlemleri, web sitesi ve sosyal medya ziyaretleri bilgileri açısından bilgi sağlarken; müşteri hizmetleri departmanı, müşteri memnuniyeti ya da yaşanan problemlerle ilgili kayıtları tutmaktadır. Muhasebe departmanı ise, satışlar, maliyetler ve nakit akışları ile ilgili detaylı bilgilere sunmaktadır. Üretim raporları üretim, sevkiyatlar ve

envanterler ile ilgili kayıtları tutar. Satış gücü rakip faaliyetleri, kanal ortakları ve satış işlemleri hakkında veriler sağlar. Bu bilgilere doğru şekilde sahip olup kullanabilmek işletmeye güçlü müşteri içgörüleri ve dolayısıyla rekabet avantajı sağlayabilmektedir. İşletme içi kaynaklar işletme için diğer bilgi kaynaklarına göre daha hızlı ve daha az maliyetli olmaktadır ancak aynı zaman da bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. İşletme içi kaynaklar verilecek pazarlama kararları açısından eksik ya da yanlış olabilmektedir. Ayrıca veriler hızla eskiyebilmektedir ve bilgileri güncel tutmak işletmeler açısından büyük bir çaba gerektirmektedir. Bunun yanı sıra işletmenin elde ettiği bilgi miktarının çok büyük olması nedeniyle bunları yönetebilmek için de gelişmiş ekipman ve teknikler gerekmektedir.

Rekabetçi pazarlama zekâsı, pazarlama bilgi sistemine bilgi sağlayan diğer bir önemli kaynaktır. Rekabetçi pazarlama zekâsı, tüketiciler, rakipler ve pazardaki gelişmeler hakkında kamuya açık bilgilerin sistematik olarak izlenmesi, toplanması ve analizi olarak ifade edilebilir. Rekabetçi pazarlama zekasının temel amacı, tüketicileri anlamak, rakiplerin hareketlerini izlemek ve değerlendirmek, pazarda ortaya çıkabilecek fırsat ve tehditleri algılayarak bunlara ilişkin stratejik kararları geliştirebilmektir. Pazarlama zekâsı teknikleri, tüketicileri gözlemlemek, çalışanların denetlenmesi, rakip ürünlerle karşılaştırma yapmak, internet ve sosyal medya araştırmaları yapmaktan oluşmaktadır. Bu tekniklerin kullanılmasıyla giderek artan pazarlama zekâsı kullanımı etik sorunları da beraberinde getirmektedir. Bazı bilgi toplama yöntemleri etik açıdan şüpheli olabilmektedir. Etik kaygıları gidermek adına işletmeler kamuya açık bilgilerden yararlanmalı ve yasalar çerçevesinde bilgileri elde etmelidirler.

İşletmeler pazarlama zekâsı bilgilerinin yanı sıra tüketici ve pazar hakkında bilgi sağlayan resmi araştırmalara da ihtiyaç duymaktadırlar. İşletme yöneticilerinin karar verme noktasında ihtiyaç duyacakları bu bilgileri sağlayan bir diğer bilgi kaynağı ise pazarlama araştırmalarıdır. Pazarlama araştırmaları, bir işletmenin karşı karşıya kalacağı belirli bir pazarlama problemiyle ilgili verinin toplanması, analiz edilmesi ve raporlanmasıdır. Pazarlama araştırmaları işletmelere tüketicilerin motivasyonları, satın alma davranışları ve müşteri memnuniyeti gibi çeşitli konularda yarar sağlamaktadır. Ayrıca pazar payının değerlendirilmesi, fiyatlandırma, ürün, dağıtım ve tutundurma faaliyetlerinin ölçülmesi gibi konularda yardımcı olabilmektedir.

Bahsedilen konular ışığında konuyla ilgili bir başka noktaya da değinmek yerinde olacaktır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde son zamanlarda yaşanan gelişmelerle beraber pazarlamacılar pazar ile ilgili çok büyük miktarda veriye ulaşabilir ve bu tür verileri üretebilir hale gelmişlerdir. Bir diğer ifadeyle sınırsız kaynaktan gelen bilgilerle pazarlama dünyası bilgi ile dolmuş durumdadır. Günümüzde tüketicilerin

kendileri dahi birçok pazarlama bilgisi üretir ve bunları paylaşır duruma gelmişlerdir. Bugün gelinen durumda problem bilgi eksikliğinin aksine "büyük veri" olarak adlandırılabilecek kavramdır. Büyük veri, bugünün gelişmiş bilgi toplama, üretme, depolama ve analiz etme teknolojileriyle beraber ortaya çıkan çok büyük boyuttaki karmaşık verileri ifade eden bir kavramdır. Bu kavram pazarlamacıları hem büyük fırsatlarla hem de büyük problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu kadar çok veriye etkin biçimde uyum sağlayabilen işletmeler çok değerli, zengin ve güncel müşteri bilgisine ulaşabiliyor olsa da bu verileri doğru bir süzgeçten geçirebilmek oldukça zor bir iştir. Dolayısıyla geldiğimiz noktada pazarlamacılar açısından daha çok bilgiden ziyade daha doğru bilgiye ulaşmak önemli hale gelmiş, aynı zamanda eldeki verilerinde çok daha anlamlı kullanılması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Kotler ve Armstrong, 2018: 107).

3. MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ

İşletme içerisinde meydana gelen mali olayları kaydeden, sınıflandırıp özet hale getiren ve ilgili kişi veya kurumlara bu bilgileri analiz edip yorumlama imkânı veren bilim dalına ve sistematik bilgi sağlama sistemine muhasebe adı verilir. Özellikle son yıllarda hızla artan teknolojik gelişmelerin de etkisiyle işletmelerin muhasebe adı verilen bu sistem yardımıyla verilerini oluşturmaya ve bu verileri saklamaya ihtiyacı olmaktadır. Ortaya çıkan bu ihtiyacı gidermek ve işletmelerin minimum maliyetle maksimum karı elde edebilmelerini sağlamak amacıyla, meydana gelebilecek her türlü sorunun çözümü adına muhasebenin bir bilgi sistemi gibi çalışması gerekmektedir.

Pazarlama, finans, insan kaynakları gibi işletme fonksiyonlarına bağlı tüm bu bilgi sistemlerinden sağladığı her türlü veriyi işleyerek muhasebeyle ilgili karar süreçlerini yöneticilerin kullanacağı bilgiye dönüştüren bir sistem olarak tanımlanan muhasebe bilgi sistemi, bu yönüyle temel bilgi kaynağı konumundadır (Dinç ve Abdioğlu, 2009: 167-168). Dolayısıyla muhasebe bilgi sistemini, işletmenin kaynaklarının neler olduğundan, nasıl elde edileceğine, bu kaynakların nasıl kullanılıp hangi varlıklara aktarılacağına kadar işletmeyle ilgili tüm finansal durumların ortaya konmasına yardımcı olan ve bu süreçle ilgili bilgi ve verilerin işletme içi ve işletme dışı karar vericilerine aktaran bilgi sistemi olarak tanımlamak doğru olacaktır (Akdoğan, 1982: 22).

En genel ifadeyle muhasebe bilgisine ihtiyaç duyan ve toplumun çok farklı kesimlerinden oluşabilen karar vericilerin gereksinimlerine cevap verebilmek adına bilgi toplayan bir sistem olan muhasebe bilgi sistemi, bir organizasyon içerisinde üç farklı amacı yerine getirmektedir. Bu amaçlar (Horngen ve Foster, 1997: 3; Parlakkaya ve Tekin, 2002: 676):

- İşletme içerisinde meydana gelen işlemlerin verilerini toplayarak ilgili kayıtları gerçekleştirilmesi,
- Karar vericilere fayda sağlayacak biçimde toplanan tüm verilerin işlenerek bilgiye dönüştürülmesi yoluyla mali tabloların ve raporların hazırlanması,
- İstenildiğinde tekrar kullanmak veya karar vericilere sunmak amacıyla verilerin toplanmasından mali rapor hazırlanmasına kadar geçen tüm süreçlerin kontrollerinin yapılmasıdır.

Özellikle işletmeler açısından büyük öneme sahip olan muhasebe bilgi sistemine ait işlemlerin yürütülmesi ise dört aşamada gerçekleşmektedir (Kalmış ve Yılmaz, 2015: 36-38).

i) İhtiyaç duyulan muhasebe bilgisinin saptanması: Muhasebe bilgi sisteminin ilk aşamasında hangi muhasebe bilgilerinin üretileceğinin kararlaştırılması adına, bu bilgileri kimin kullanacağının ve hangi amaçla kullanılacağının bilinmesi gerekmektedir. Yatırım, kredi ve benzeri konularda, nakit akışlarını planlamada ve kontrol etmede, işletmenin varlık ve kaynaklarının neler olduğu ve bunların nasıl kullanılacağıyla ilgili ve işletmenin faaliyet sonuçlarıyla ilgili bilgi alabilmek gibi tüm amaçlarla muhasebe bilgi kullanıcıları muhasebe bilgisine ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla belirlenen bu amaçlar doğrultusunda bilgi kullanıcılarına sunulacak olan mali tabloların kapsamlarının ve bileşenlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Mali tablolara ait bileşen ve kapsamların belirlenmesi sırasında, kayıtların nasıl yapılacağı, nasıl raporlanacağı gibi önemli hususlar muhasebenin temel kavramları yardımıyla açıklanmaktadır. Tüm bu süreç içerisinde yürütülen çalışmaların yöntemini ise bir takım ulusal ve uluslarası kuruluşların hazırlamış oldukları muhasebe standartları ve muhasebe politikaları belirlemektedir.

ii) Muhasebe bilgilerinin üretilebilmesi için kullanılacak olan verilerin belirlenmesi: Muhasebe bilgi sisteminin ikinci aşamasında, ihtiyaç duyulan bilgiler belirlendikten sonra bu bilgiler için gerekli olan verilerin belirlenmesi işlemi yürütülmektedir. Bu bakımdan işletmenin varlık ve kaynakları üzerinde değişim yaratan mali nitelikli işlemlere ait veriler, Türk Ticaret Kanunu ve Vergi Usul Kanunu'na göre hazırlanması gereken ispat edici belgelerle birlikte düzenlenmelidir.

iii) Verilerin süreçlenmesi: Muhasebe bilgi sisteminin üçüncü aşamasında, ihtiyaç duyulan bilgilerin ve bu bilgilere ait verilerin belirlenmesinin ardından düzenlenen verilerin süreçlenmesi hedeflenmektedir. Bu süreç üç aşamadan oluşmaktadır:

a) Verilerin kaydedilmesi: İspat edici belgeye dayandırılan mali nitelikli işlem, tarih sırasına göre yevmiye defterlerine kaydedilmektedir.

b) Verilerin sınıflandırılması: Belgesiyle birlikte tarih numarasını da içeren biçimde yevmiye defterine kaydedilen verilerin, belirli bir grup ve sınıfına göre büyük defterlere tasnif edilmesinden oluşmaktadır.

c) Verilerin özetlenmesi: Yevmiye defterine kaydedilen ve ardından büyük defterlere geçirilen veriler, düzenlenen mizanlar yardımıyla özetlenmektedir.

iv) Muhasebe bilgilerinin raporlanması: Muhasebe bilgi sistemi işleyişinin dördüncü ve son aşamasında ise muhasebe bilgi sistemi tarafından ilk üç aşamada üretilen bilgiler mali tablolara aktarılarak ilgili bilgi kullanıcılılarına sunulur. İşletmenin mali durumunu ve faaliyetleriyle ilgili çeşitli bilgileri bilgi kullanıcılarına detaylı olarak aktarılmasını sağlayan bu mali tablolar temel ve yardımcı mali tablolar şeklinde düzenlenerek muhasebe bilgi sistemine hizmet etmektedir.

Tüm bu aktarılanlardan hareketle muhasebe bilgi sisteminin işleyişi şematik olarak aşağıdaki şekildeki gibi de özetlenebilmektedir:

Şekil 2: *Muhasebe Bilgi Sisteminin İşleyişi*

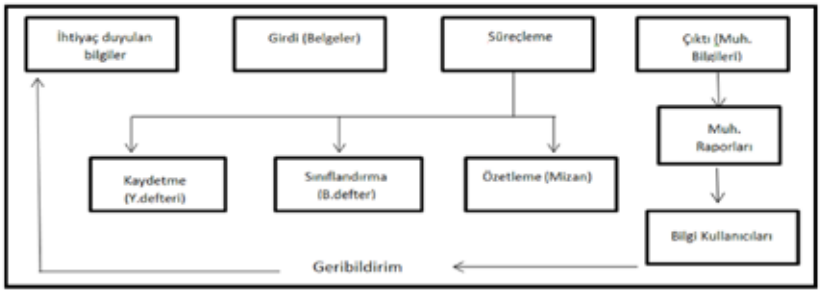

Kaynak: ***(****Kalmış ve Yılmaz, 2015: 36-38)*

Şekil 2'de görüldüğü üzere muhasebe bilgi sisteminin girdisi, işletme içerisinde meydana gelen mali nitelikli işlemlere ait muhasebe verileridir. Sitem içerisine dahil olan bu veriler çeşitli süreçlerden geçerek çıktı haline gelmekte ve mali tablo ve raporlar vasıtasıyla karar vericilerin ve bilgi kullanıcılarının ihtiyacına göre muhasebe bilgisi niteliği kazanmaktadır. İşletme içi ve dışı birçok bilgi kullanıcısının ihtiyaç duyduğu bilgileri oluşturan bir sistem olan muhasebe bilgi sistemi çevreyle olan bu yakın ilişkisi sebebiyle açık sistem yaklaşımı olarak değerlendirilebilmektedir.

Muhasebe bilgi sistemi başta işletme sahip ve yöneticileri olmak üzere tüm bilgi kullanıcılarına, geleceğe yönelik stratejik kararlar alma ve oluşabilecek riskleri kontrol altına alma noktasında yardımcı olmaktadır (Dinç ve Varıcı, 2008: 70). Bu noktada ortaya çıkabilecek birtakım sorunların önlenmesi adına muhasebe bilgi sisteminin alt sistemlerine gereksinim duyulmaktadır. Muhasebe bilgi sisteminin üç alt sistemi bulunmakta ve bu sistemler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Finansal Muhasebe Bilgi Sistemi: Genel muhasebe, ticari muhasebe gibi değişik isimlerle de adlandırılan finansal muhasebeye ait bilgi sistemi, muhasebe bilgi sisteminin işletme dışına yönelik yani muhasebe ile işletmenin dış çevresini oluşturan devlet, müşteri, rakipler ve benzeri bilgi kullanıcılarına bilgi sağlayan bir alt sistemdir. Bu bakımdan finansal muhasebe bilgi sistemi, işletme içerisinde meydana gelen olayları tarih, madde sıra numarası ve ispat edici belgesiyle birlikte kaydedip sınıflandıran ve bunlara ait faaliyet sonuçlarını mali tablolar aracılığıyla ortaya koyan bir sistemdir. Bu süreç içerisinde finansal bilgi sistemi içerisinde gerçekleştirilen işlemler, belirli ilkelere, kurallara, yasalara, ulusal ve uluslararası kurulların belirlediği standartlara sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır (Bilginoğlu, 1998: 34-35). Dolayısıyla finansal muhasebe bilgi sisteminin temel amacı özellikle işletmenin dışa dönük kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu bilgileri, mali tablo ve raporlar yoluyla elde etmelerini kolaylaştıracak adımlar atmaktır (Hansen vd., 2007: 4).

- Maliyet Muhasebesi Bilgi Sistemi: Maliyet muhasebesi bilgi sistemi, muhasebe bilgi sisteminin işletmenin içine dönük kullanıcılarına bilgi sağlayan bir alt sistem olup mal ve hizmet üreten işletmelerde meydana gelen mal ve hizmet hareketlerinin ve birim maliyetlerinin tespit edilmesine yardımcı olmaktadır. Çeşitli ek maliyetleri de içermesi sebebiyle finansal muhasebeden daha geniş alan sahip olan bu sistem, emredici birtakım kurallara dayanmaması sebebiyle finansal muhasebeden farklılaşmaktadır (Karcıoğlu, 2000: 14).

- Yönetim Muhasebesi Bilgi Sistemi: Yönetim muhasebesi bilgi sistemi tıpkı maliyet muhasebesi bilgi sisteminin olduğu gibi finansal muhasebeye ait bilgi sisteminden farklılaşmakta ve muhasebe bilgi sisteminin işletmenin içine dönük kullanıcılarına bilgi sağlayan bir alt sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan yönetim muhasebesi bilgi sistemi yönetimin planlama ve kontrol faaliyetlerinde kullanacağı bilgileri üreten bir muhasebe alt bilgi sistemidir. Bir diğer ifadeyle yönetim muhasebesi bilgi sistemi verilerin toplanması ile başlayan ve elde edilen sonuçların işletme yöneticilerine sunulmasını hedefleyen bir sistemdir. Tıpkı diğer alt bilgi sistemlerinde olduğu gibi verilin toplanıp işlenmesinden, analiz edilip yönetime karar alma süreçlerinde yardımcı olması adına iletilmesini sağlayan faaliyetleri içermektedir (Büyükmirza, 1985: 15)

4. PAZARLAMA MUHASEBESİ

Küreselleşmenin de etkisiyle ticari hayatta rekabetin gün geçtikçe artması işletmeleri çeşitli önlemler almaya itmiştir. Özellikle böyle bir ortamda işletmelerin başarılı olup piyasa değerlerini artırmak istemeleri ise ancak geçmişteki finansal verilerini doğru bir şekilde analiz edip, gelecek dönemlerdeki pazarlama faaliyetlerini planlayarak mümkün olmaktadır.

Bu bakımdan işletmelerin muhasebe verilerinden yararlanması sadece finansal kararların verilmesi sırasında değil, işletmeye ait pazarlama vb. tüm stratejik kararların alınmasında da kullanılmaktadır (Ömürbek, 2003: 167; Sarıçiçek ve Çopuroğlu, 2019: 91). Tüm bunlar göz önüne alındığında pazarlama ile muhasebe arasındaki bu yakın ilişkinin pazarlama muhasebesi kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırladığı görülmektedir.

Pazarlama muhasebesi kavramının işletme literatüründeki yerine bakıldığında ise Almanya'da çalışmalarını yürüten Köhler adı ön plana çıkmaktadır. Köhler tarafından literatüre kazandırılan bu kavram, muhasebe aracılığıyla pazarlamada alınan kararların, geçerli ve uygun bir şekle büründüğünü ifade etmektedir. Bu bakımdan Köhler Pazarlama Muhasebesini, pazarlama ile ilgili çeşitli bilgileri toplanarak, çalışanlara ihtiyaçları doğrultusunda iletilip dağıtılması biçiminde tanımlamaktadır (Köhler, 1989:118). Türkiye'de ise pazarlama muhasebesi kavramına maliyet muhasebesi penceresinden bakılmakta ve bu kavram, bir malın depoya girişinden alıcılara ulaştırılıp paraya dönüşünceye kadar geçen zaman süresi içerisinde meydana gelen maliyetlerin hangi kalemlerden oluştuğunu ortaya koyan ve bunların incelenerek çeşitli yorumlamalarını yaparak maliyetlerin azaltılması adına yöneticilere önerilerde bulunmayı hedefleyen işlemler bütünü anlamına gelmektedir bu bakımdan özellikle ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma olarak sıralanan ve pazarlamanın temel bileşenleri olarak adlandırdığımız unsurlarla ilgili alınacak kararlarda ihtiyaç duyulan muhasebe bilgileri maliyet muhasebesinden elde edilecek ve pazarlamaya yönelik faaliyetlerde karar verici veya denetleyici olarak kullanılmaktadır (Akdoğan, 1982: 22; Badem ve Fırat, 2011: 71-79).

1970'lerden başlayıp günümüze kadar olan süreçte pazarlama ve muhasebe arasındaki problemlerin çözümüne yönelik çalışmaların devam ettiği ifade edilmektedir. Bu çalışmaların ilkinde İngiltere'deki Cranfield Yönetim Okulu adı altında bir eğitim merkezi oluşturularak Pazarlama Muhasebesi Araştırma Merkezi kurulmuştur. Bu merkezde yürütülen çalışmalar ile Pazarlama muhasebesi kavramıyla paralel olarak pazarlama ve muhasebe arasındaki boşluğu doldurabilmek için mevcut finansal araçların geliştirilmesi hedeflenmiştir. (Wieder, 1999: 262-263; Sarıgül, 2018: 428; Ceran ve İnal, 2004: 66)

Klingebiel (2000: 67) ve Köhler (1992: 837)'e göre pazarlama muhasebesi, yönetim muhasebesiyle birbirini tamamlayan bir muhasebe dalıdır. Çünkü pazarlama faaliyetlerine yönelik kararların alınmasında, bu faaliyetlerin maliyetlerinin hesaplanarak yönetimsel karar süreçlerinde kullanılmasında, pazarlama muhasebesi ve yönetim muhasebesi birbirine yardımcı olmaktadır. Bu sebeple bir pazarlama faaliyetinin başarıyla yönetilmesine yönelik ihtiyaçları yerine getirebilmek adına çalışacak pazarlama muhasebesinin üç temel fonksiyonu mevcuttur:

- Pazarlama faaliyetlerine ait tüm maliyetlerin saptanması ve bu maliyetlerin ölçümünün yapılması,
- Pazarlama faaliyetlerine yönelik Tüm maliyetlerin analiz edilerek gerekli tüm kontrollerin yapılması,
- Pazarlama faaliyetlerinin planlamalarının gerçekleştirilmesi ve ardından gerekli yönlendirmelerin yapılması.

Söz konusu bu pazarlama muhasebesi fonksiyonlarının eksiksiz biçimde yürütülebilmesi ve pazarlama ile muhasebe arasındaki bilgi alışverişinin sürekli hale gelebilmesi adına tüm çalışmaların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve uluslarası standartlara bağlı kalarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Ceran ve İnal, 2004: 67; Tek, 1995: 12).

Pazarlama faaliyetlerinin denetlenmesi bakımından tamamlayıcı parça görevini üstlenen pazarlama muhasebesi, pazarlama kararlarının alınması aşamasında muhasebe bilgilerinden yararlanmaktadır. Bu noktadan hareketle pazarlama muhasebesinin görev alanları aşağıdaki Tablo 1'deki gibi net bir biçimde çizilmektedir (Ceran ve İnal, 2004: 68; Reckenfelderbaemuer, 2006: 769):

Tablo 1: *Pazarlama Muhasebesinin Görev Alanları*

Ürün ve Pazar Arasındaki İlişkiyle Alakalı olarak Muhasebeden Sağlanan Yönetimsel Bilgiler	Satış Politikasının Olası Başarısızlığını Önlemek Adına Muhasebeden Sağlanan Yönetimsel Bilgiler	Pazarlama ve Organizasyon Birimleriyle Arasındaki İlişkiyle Alakalı olarak Muhasebeden Sağlanan Yönetimsel Bilgiler	Pazarlama Yönetimi Adına Gereken Bilgilerin Zamanla İlgisi
♦ Ürünler ♦ Stratejik Faaliyet Alanı ♦ Müşteriler ♦ Satış Bölgeleri ♦ Satış Yolları ♦ Siparişler	♦ Ürün/Çeşit Politikası ♦ Fiyat Politikası ♦ Tutundurma Politikası ♦ Pazarlama, Satış ve Dağıtım Politikası	♦ Maliyet Merkezi Olarak Bölümler ♦ Yatırım Merkezi Olarak Bölümler ♦ Organizasyon Birimleri Bütçeleme	♦ Bilgileri Geriye Dönük Olarak Kontrol Etme, ♦ Kısa Vadeli, Etkin Pazarlama Planlaması, ♦ Uzun Vadeli, Stratejik Pazarlama Planlaması.

Kaynak: *Ceran ve İnal (2004: 68)*

Pazarlama faaliyetlerine yönelik yanlış kararların alınmasını engellemek adına birlikte çalışması gereken pazarlama ve muhasebe fonksiyonlarının birleşmesi olarak adlandırılan pazarlama muhasebesinde

çoğunlukla aşağıdaki konular üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir (Ceran ve Bezirci 2011: 110; Sarıgül: 2018: 428)

- Maliyet dağıtımı ilkelerinin pazarlamaya yönelik alınan kararlar üzerindeki etkileri,
- Katkı payı yaklaşımının önemi,
- Sorumluluk muhasebesi,
- Reklam ve mamul geliştirme başta olmak üzere sağlanan bütçenin önemi,
- Planlanan ve tahmin edilen değerlerinin hazırlanmasının ardından istenen ve gerçeklesen satış değerlerinin karşılaştırılması.

Yukarıda sıralanan tüm bu konuların yanında, tüm pazarlama faaliyetlerinin maliyetlerini saptamak, bu maliyetleri gerçekleştiği yere göre (ürün, dağıtım kanalı, müşteri gibi) inceleyerek maliyet bilgilerinin ortaya konması ve maliyetlerin kontrol edilmesine olanak sağlayarak işletme sahip ve yöneticilerine planlama ve karar alma safhasında yardımcı olmayı da destekleyici konular üzerinde durmaktadır (Akdoğan, 1982: 24).

İşletme bilgi sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan muhasebe bilgi sistemi özellikle diğer alt sistemlerden biri olan pazarlama bilgi sistemi ile çok yakından ilişkili olarak çalışmaktadır. Çünkü özellikle pazar araştırmalarının yürütülmesi sırasında muhasebe bilgi sistemi ile pazarlama bili sisteminden sağlanan veriler büyük önem teşkil etmekte ve araştırmanın esas kaynağını oluşturmaktadırlar. Pazar araştırmaları sırasında müşterilerin mevcut tatmin düzeyleri ve bunlara bağlı olarak ihtiyaçları belirlenirken, muhasebe bilgi sistemi verilerinden ise özellikle bütçe planlamaları ve geçmiş dönemlere ait performansların analiz edilmesi hususunda yararlanılmaktadır. Bu bakımdan alınacak pazarlama kararları için gerekli girdilerin muhasebe bilgi sisteminden sağlandığı görülmekte ve iki bilgi sisteminin de yakın ilişki içerisinde oldukları ortaya konmaktadır (Dinçer ve Dinçer, 2005: 354). Bu yakın ilişki Şekil 3'teki gibi gösterilebilmektedir.

Şekil 3: *Pazarlama Bilgi Sistemi ile Muhasebe Bilgi Sistemi Arasındaki İlişki*

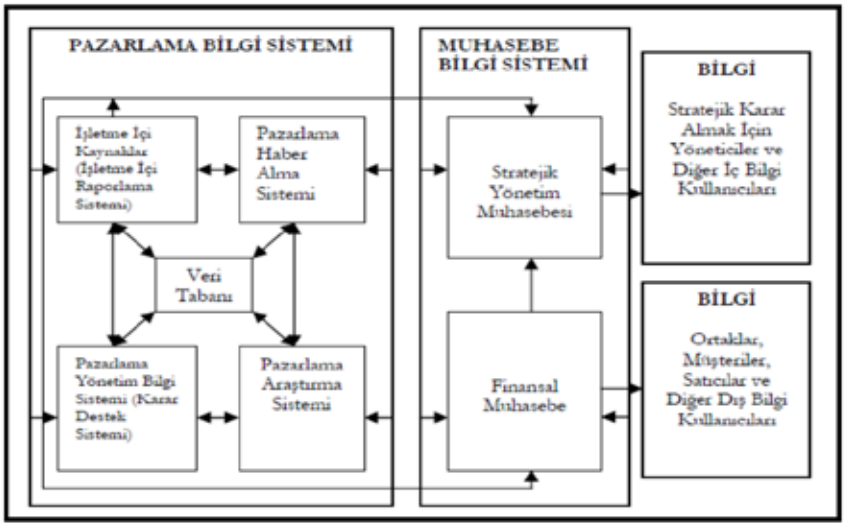

Kaynak: *Ceran ve Bezirci (2011: 108)*

Şekil 3'te de görüldüğü üzere fiyatlama kararlarından, tutundurma çabalarına, dağıtımdan, lojistiğe kadar birçok hayati konuda alınacak kararlarda pazarlama yöneticilerinin ihtiyaç duydukları bilginin sağlanması adına muhasebe bilgi sisteminden de yararlanılmaktadır. Çünkü muhasebe hem işletme içi hem de işletme dışı bilgi kullanıcılarına ihtiyaç duydukları bilgiyi sağlayan bir sistemdir. Bu bakımdan pazarlama ve muhasebe bilgi sistemlerinin birlikte kullanılarak karar vericilere ihtiyaç duydukları bilgileri sağlamasına yardımcı olabilecek en uygun finansal teknikler ve analizler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Gündoğmuş ve Köroğlu, 2017: 8)

- Maliyet-Hacim-Kâr Analizi
- Kâr Duyarlılık Analizi
- Getiri Yönetimi
- Mal ve Hizmet Değerlemesi
- Pazar-Bölüm-Kârlılık Analizi
- Fiyatlama Teknikleri

Pazarlama ve muhasebe bilgi sistemleri arasındaki bu yakın ilişki, literatürde stratejik pazarlama muhasebesi adı verilen anlayışını ortaya çıkarmıştır. Özellikle işletme yöneticilerinin ürün veya hizmetlerin fiyatlandırılmasına yönelik kararlar alınması sırasında değerlendirmesi gereken bir kavram olan stratejik pazarlama muhasebesi, faturaları işleme koyma, satışlara ait faaliyetleri izleme, uygun stok yönetimi yapma, mal

veya hizmetin maliyetini hesaplama gibi birçok stratejik kararda pazarlama ve muhasebe departmanında görev alan yöneticilere önemli katkılar sağlayan bir süreç olarak kabul edilmektedir (Gündoğmuş ve Köroğlu, 2017: 7; Temelli ve Pektaş, 2018: 189-190).

5. SONUÇ

Son yıllarda gittikçe önem kazanan bir kavram olan pazarlama bilgi sistemi, özellikle bilgi teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak geleneksel pazarlama anlayışından sıyrılarak müşteri odaklılık, tüketici tatmini ve bütünleşik pazarlama öğelerini de içeren modern bir anlayışa dönüşmüştür. Modern pazarlama anlayışının benimsenmesiyle birlikte, rekabetin de gittikçe arttığı ticari hayatta işletmelerin rekabet avantajı sağlayabilmeleri, maliyetlerini düşürerek karlılıklarını arttırabilmeleri adına alınacak olan pazarlama kararlarında muhasebe bilgi sisteminden faydalanmaları gerekmektedir. Fiyatlama kararlarının alınması, mal veya hizmetlere ait maliyetlerin tespit edilmesi gibi işletme adına son derece önemli olan bu tip kararlarda muhasebeye ihtiyaç duyan pazarlamanın, muhasebe ile olan bu ilişkisi pazarlama muhasebesi kavramını ortaya çıkarmıştır.

Üretilecek olan mal veya hizmete ait tüm maddelerin depoya girişinden nihai tüketiciye ulaştırılmasına kadar geçen süreçte, işletmenin katlandığı tüm maliyetleri saptayıp yöneticilere bu bilgileri aktaran ve yöneticilerin de ilgili kararlar almasına yardımcı olan pazarlama muhasebesi, bu yönüyle özellikle maliyet ve yönetim muhasebeleri ile ilişki içerisinde olan bir sistemdir. İşletmelerin yeni bir mamul geliştirip mamulü fiyatlandırması, fiyatlandırdığı mamullerin dağıtımı ve tutundurma faaliyetlerinin yerine getirilmesi gibi özellikle maliyet esaslı işlemlerde muhasebe ve pazarlama bilgi sistemlerine katkılar sunan pazarlama muhasebesi bu faaliyetleri vasıtasıyla işletmenin maliyetlerini minimumda tutarak işletme karlılığına olumlu yönde katkılar sağlamaktadır.

İşletmenin en önemli fonksiyonlarından olan pazarlama ve muhasebenin birbirine en çok ihtiyaç duyduğu nokta fiyatlandırma aşaması olarak görülmektedir. Çünkü pazarlamanın fiyatlandırma kararı alması aşamasında fiyatlandıracağı mal veya hizmetin maliyetini ayrıntılı olarak bilmesi gerekmektedir. Ortaya çıkan bu ihtiyaç, işletme yöneticilerini pazarlama ve muhasebe bilgi sistemlerini birleştirerek fiyatlandırma aşamasındaki mal ve hizmetin maliyetini ayrıntılı olarak öğrenmeye itmiştir. Dolayısıyla tahminlere göre değil tamamen bilgiye dayanan yöntemlerle yapılacak olan fiyatlandırmalarla işletmenin satışları ve buna bağlı olarak karlılığı artabilecektir. İşte tam da bu noktada pazarlama ve muhasebe bilgi sistemlerinin stratejik kararlar alınması noktasında yöneticilere ihtiyaç duyduğu bilgilerin sağlanması ve bu yolla işletmelere

rekabet avantajı kazandırarak faaliyetlerinin devamlılığını sağlayan bir süreç olan stratejik pazarlama muhasebesi kavramı önemli bir araç olarak ifade edilmektedir.

Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere işletmelerin varlıklarının ve faaliyetlerinin sürekliliği adına tüm bilgi sistemleriyle birlikte uyum içerisinde çalışarak işletmeyi başarıya ulaştırabileceği görülmektedir. Bu noktada özellikle aralarındaki ilişkinin de önemine bakıldığında pazarlama ve muhasebe bilgi sistemlerinin bir arada çalışarak işletmeye katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. Dolaysıyla işletmelerin pazarlama ve muhasebe bilgi sistemlerinin ilişkisi sonucu ortaya çıkan pazarlama muhasebesi ve stratejik pazarlama muhasebesi uygulamalarını benimsemesi ve mümkünse ayrı bir departman olarak incelenmesi faydalı olacaktır. Yine belirtilen muhasebe sistemleriyle ilgili üniversitelerde yöneticilere hitap edebilecek bölümlerde lisans veya lisansüstü dersler olarak okutulması hem iş dünyasına hem üniversitelere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, N. (1982). Pazarlama Maliyetleri ve Muhasebesi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara.

Badem, C. ve Fırat, D. (2011). Temel Pazarlama Bileşenleri Açısından Muhasebe Verilerinin Kullanılması: Pazarlama Muhasebesi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(21): 77-101.

Bilginoğlu, F. (1988). Muhasebe Organizasyonu, İstanbul.

Büyükmirza, K. (1985). Yönetim Muhasebesi, Gazi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.

Ceran, Y. ve Bezirci, M. (2011). Pazarlama Bilgi Sistemi ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisine Stratejik Bir Yaklaşım: Stratejik Pazarlama Muhasebesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (26): 103-115.

Ceran, Y. ve İnal, M. E. (2004). Maliyet Bilgileri Temeline Dayalı Pazarlama Kararları İçin Pazarlama Muhasebesi, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (22) : 63-88.

Dinç, E. ve Abdioğlu, H. (2009). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi; İMKB–100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (21): 157-184.

Dinç, E. ve Varıcı, İ. (2008). Muhasebe Bilgi Sisteminin Kurumsallaşma Düzeyine Etkisi: Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 10 (1): 67-85.

Dinçer, B. ve Dinçer, C. (2005). Otel Yönetiminde Muhasebe Bilgi Sistemleri ve Pazarlama Kararları, Review of Social, Economic & Business Studies, 5(6): 353-365.

Foster, G. ve Horngren, C.T. (1987). JIT: Cost Accounting and Cost Management Issues, Management Accounting.

Gündoğmuş, E. ve Köroğlu, Ç. (2017). Pazarlama Bilgi Sistemi İle Muhasebe Bilgi Sistemi Arasındaki İlişkinin Stratejik Pazarlama Muhasebesi Açısından İncelenmesi: X Otel İşletmesinde Uygulama, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, (50): 1-20.

Hansen, R. D., Mowen, M. M. ve Guan, L. (2007). Cost Management, Accounting and Control, South-Western Learning: Mason.

Kalmış, H. ve Yılmaz, B. (2015). Örnek Olaylarla Finansal Muhasebe, Paradigma Akademi.

Karcıoğlu, R. (2000). Stratejik Maliyet Yönetimi. Aktif Yayınevi, İstanbul.

Klingebiel, N. (2000). Marketing-Accounting (I), WiSu-Das Wirtschaftsstudium, Zeitschrift für Ausbildung Examen und Berufseinstieg, Lange Verlag GmbH & Co.KG., Düsseldorf, 67-71.

Kotler, P. ve Armstrong, G. (2016). Principles of Marketing, Pearson.

Kotler, P. ve Armstrong, G. (2018). Pazarlama İlkeleri, Gegez, E. (Ed.), İstanbul: Beta.

Köhler, R. (1992), Kosteninformation für Marketing-Entscheidungen (Marketing-Accounting), Handbuch Kostenrechnung, Dr. Th. Gabler GmbH, Wiebaden.

Leonidou, L.C. ve Theodosiou, M. (2004). The Export Marketing İnformation System: An İntegrationof The Extant Knowledge, Journal of World Business, (39), 12-36.

Mucuk, İ. (2017). Pazarlama İlkeleri, İstanbul: Türkmen Yayınevi.

Ömürbek, V. (2003). Kurumsal Kaynak Planlamasında Muhasebe Bilgi Sisteminin Rolü: Gıda Sektöründe Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Parlakkaya, R. ve Tekin, A. (2002). Tümleşik Bilgi Sistemleri ve Muhasebe Bilgi Sistemi, I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli Ün. İİBF, Kocaeli, 675-684.

Reckenfelderbaeumer, M. (1995). Marketing-Accounting im Dienstleistungsbereich: Konzeption Eines Prozesskostengestützen Instrumentariums, Wiesbaden, Verlag Dr. Th. Gabler GmbH.

Sarıçiçek, R. ve Çopuroğlu, F. (2019). Pazarlama Bilgi Sistemi ve Muhasebe Bilgi Sistemi Çerçevesinde Pazarlama Muhasebesi, Sağlık – Toplum – Bilim, Akademik Araştırmalar, Paradigma Akademi.

Sarıgül, S. (2018). Pazarlama Muhasebesi ve Müşteri Kârlılık Yönetimine Yönelik Genel Bir Değerlendirme. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 1 (3), 425-435.

Tek, N. (1995), Pazarlama Maliyetleri ve Tekdüzen Muhasebe Sisteminde İzlenmesi, Pazarlama Dünyası Dergisi, 10-14.

Temelli, F. ve Eroğlu Pektaş, (2018), "Strategic Marketing Accounting in Providing Sustainable Competitive Superiority in Globalization Process", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15): 1-15.

Wieder, B. (1999), Kosten- und Erlösrechnung im Marketing-Accounting, Wiesbaden, Deutscher Universitäts-Verlag GmbH. Und Betriebswirtscahftlicher Verlag Dr. Th. Gabler GmbH.

Yıldız, A. ve Ceran, Y. (2018). Otel Yönetiminde Muhasebe Bilgi Sistemi ve Pazarlama Bilgi Sisteminden Yararlanılarak Stratejik Pazarlama Kararlarının Alınması: X Otel İşletmesinde Bir Uygulama, Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(2), 112-129.

Bölüm 54

KENTLEŞME, MEKÂNSAL GELİŞİM VE DEPREM: AMASYA KENTİ ÖRNEĞİ

Eren ŞENOL [1]

1 Dr. Öğretim Üyesi , Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, eren.senol@giresun.edu.tr, Orcid No:0000-0003-2510-8491, Yazar bu çalışmayı "Amasya'nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları" başlıklı doktora tezinden üretmiştir.

Giriş

Kentleşme dar anlamda "bir yönetsel alanda veya coğrafi olarak tanımlanmış birimde, toplam nüfus içinde kentlerde yaşayanların sayısının, kırsal alanlarda yaşayan nüfusa oranla kentlerde yaşayanların oranının veya kent sayısının artması" olarak tanımlanır (Doğanay, 1994: 415, Yüceşahin, 2003: 76). Aynı durum Keleş (2006: 23) tarafından "endüstrileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kentsel yerleşme sayısının artması ve var olan kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan, nüfus birikim süreci" olarak ifade edilmiştir. Kentleşme ile birlikte demografik, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıda değişiklik meydana gelmektedir. Bu yüzden olsa gerek Bayraktar kentleşmeyi "Demografik", "Ekonomik" ve "Sosyo-Kültürel" kentleşme adı altında üç kısımda değerlendirmiştir. Ona göre nüfusun kırsal ve tarımsal alanlardan kentlere doğru akması, demografik kentleşmedir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun başta sanayi olmak üzere tarım dışı faaliyetlere kayması ve orada yoğunlaşması, ekonomik kentleşmedir. Demografik ve ekonomik kentleşmeye uğrayan nüfusun kentin normlarını ve yaşayış biçimlerini yeni bir tarz olarak benimsemesi ve yaşaması ise sosyo-kültürel kentleşmedir (Bayraktar, 2006: 40).

Çok boyutlu olan kentleşme, Batı Avrupa ülkelerinde sanayi devriminden, gelişmekte olan ülkelerde ise 1950'den sonra hız kazanmış; mekân üzerinde nüfusun artması, yerleşmenin ise yatay ve dikey yönde büyümesi ile görünür hale gelmiştir. Kentlerde nüfus artışı, yerleşmenin büyümesinden daha hızlı gerçekleşmekte, nüfus yoğunluğu artmaktadır. Bu, nüfusa hizmet götürme maliyetini azaltmakta; nüfusun niteliğini daha ucuza iyileştirmeyi mümkün kılmaktadır. Nüfusun niteliğinin yükselmesi ise üretimi ve verimliliği, dolayısı ile ülkenin kalkınma hızını olumlu etkilemektedir. Sonuçta ortaya çıkan ya da çıkması muhtemel sorunlara rağmen kentleşme, devletler tarafından teşvik edilmektedir.

Devletlerin kentleşme teşviki, keyfi olmaktan ziyade zorunluluğun eseridir. Çünkü günümüz insanı iş imkânları, hizmet kalitesi, sunduğu yaşam standardı, özgürlük ya da bunlara erişebilme umudu ile kırdan kente göç etme eğilimindedir. Bu nüfus hareketi sonucunda doğal çevre özellikleri uygun olmayan ya da altyapısı yetersiz olan kentlerde doğa olayları afete dönüşebilmekte, çevre kirliliği, konut sıkıntısı, işsizlik gibi problemler ortaya çıkmaktadır. Sorunları çözme ya da ortaya çıkmasını engelleme ihtiyacı nedeni ile hem merkezi hem de yerel idareler kentleşmeye doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmektedirler. Türkiye'de merkezi yönetim, özellikle 1950 sonrasında artan nüfus ve kırdan kente göçler nedeni ile kentleşme politikası oluşturmuş; kentleşmeyi ekonomik kalkınma için araç olarak gördüğünden desteklemiş; ancak nüfusun tek

merkeze göçünü önlemek amacı ile bölgesel merkezler belirleme ve bunları geliştirme yolunu seçmiştir. Bölgesel merkez oluşturma sürecinde sağlanan başarıya rağmen doğal nüfus artışı ve kırdan kente doğru olan göçler, yeni kentler oluşturulmasını gerektirmiştir. Neticede kentleşmeyi ülke geneline yayma politikası uygulanmış; kentli sayı ve oranındaki artışa, kent sayısındaki artış ta eklenmiştir. İdari kritere göre şehirli nüfus 3,3 milyondan 77,1 milyona, şehir sayısı ise 328'den 870'e[2] ulaşmıştır (TÜİK, 2019 ADNKS).

"Doğal etkenlere bağlı olarak yer kabuğunda görülen ve çoğunlukla yeryüzünde önemli değişikliklere neden olabilen kısa süreli salınım ve titreşim hareketlerine deprem adı verilir" (Şahin vd., 2003: 26). Mağara tavanlarının çökmesi ve volkanik patlamalara bağlı olarak oluşan depremler nadiren görülürler ve daha az hasara neden olurlar. Buna karşılık mantodaki konveksiyonel akımlar nedeniyle yerkabuğunu oluşturan levhaların hareket etmesi sonucunda ortaya çıkan ve fay hatlarında daha büyük şiddette hissedilen tektonik depremler daha yaygın olarak gerçekleşirler. Daha fazla can ve mal kaybına neden olurlar. Bu yüzden diğer deprem türlerine oranla daha büyük önem taşırlar. Türkiye yüzölçümünün %96'sı sismik açıdan riskli bölge durumundadır ve ülke nüfusunun önemli bir kısmı "Birinci Derece Deprem Bölgesi" olarak tanımlanan alanlarda yaşamaktadır (Özmen vd., 1997: 7; Türkoğlu, 2001: 137). Ülkede 1900 sonrasında hasar ve zarara neden olan 150'ye yakın deprem meydana gelmiştir. Bunların Kuzey, Batı ve Doğu Anadolu'da yoğunlaştığı gözlenmekte, en şiddetli olanların ise Kuzey Anadolu Fay (KAF) kuşağında yaşandığı tespit edilmektedir (Özmen vd., 1997: 34). Doğu'da Karlıova'dan başlayıp, batıda Saros körfezine kadar uzanan, sağ yanal doğrultu atımlı bu fay kuşağı, bazen tek bir çizgi halinde, bazen de genç havzaları denetleyen, çok sayıda kırıklardan meydana gelen zon halinde izlenmektedir (Ketin, 1966; Şaroğlu vd., 1987; Ateş vd., 2006).

Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Depremselliği

Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Amasya kenti (Harita 1), KAF hattının üç tali kolu (Esençay, Ezinepazarı, Almus) arasında kalır (Harita 2). Esençay-Merzifon Fayı, Niksar Ovası güneyinde KAF hattından ayrılır, batıya doğru sağ yanal doğrultu atımlı olarak ilerleyerek Kızılırmak vadisine kadar uzanır. 180 km uzunluğundaki bu fay sistemi Amasya kentinin 5 km kadar kuzeyinden geçmektedir (Ateş vd., 2006: 69-73). Ezinepazarı Fayı, Niksar Ovası güneyinde KAF hattından ayrılıp, Ezinepazarı üzerinden geçtikten sonra Çorum Çayı vadisinde

2 Ülkede 973 ilçe bulunmaktadır. Bunların 133'ü büyükşehir statüsündeki şehirlerin metropol ilçeleri pozisyonundadırlar (Özçağlar, 2016: 101-104). Toplam ilçe sayısından bunları çıkarıp, tek yerleşme özelliği gösteren 30 büyükşehri eklediğimizde 870 rakamına ulaşırız.

güneybatıya yönelir ve Alaca Havzası kuzeybatısından güneybatıya devam ederek, Delice güneyinde sona erer. (Şaroğlu vd, 1987: 231). Yaklaşık 250 km uzunluğunda olan, Seğmen tarafından da KAF hattının bir parçası olarak kabul edilen bu fay Amasya'nın 10 km kadar güneyinden geçmektedir (Ateş vd., 2006: 74). Almus fayı, Reşadiye güneydoğusunda KAF hattından ayrılır. Doğrultu atımlı olan 50 km. uzunluğundaki bu fay Amasya'nın 20 km kadar güneyinde yer almaktadır (Ateş vd., 2006: 75).

Harita 1: Amasya kenti ve lokasyonu.

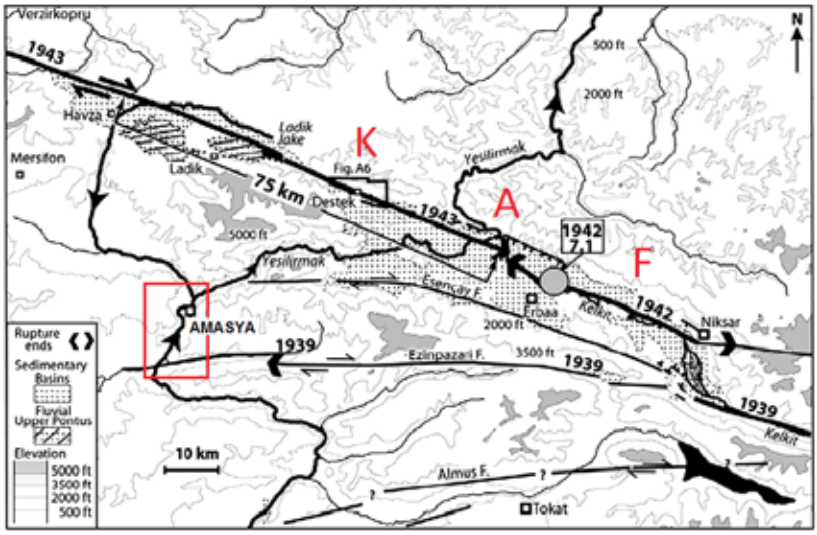

Harita 2: Amasya ve çevresindeki fay hatları (Hubert-Ferrari vd., 2002:6).

Yukarıda sıralanan fay hatları tarihi süreçte Amasya kentini etkileyen çok sayıda depreme neden olmuştur (Şenol, 2010: 156-159). Kent merkezinde can ve mal kaybına, yapılarda hasara neden olan son deprem ise 27 Aralık 1939'da meydana gelen Erzincan depremidir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: 27 Aralık 1939 gecesi meydana gelen ve tarihe "Erzincan Depremi" diye kaydedilen depremde zarar gören anıtsal yapılardan ikisi: Çilehane (Solda) ve Bayezid Paşa (Sağda) Cami (Arşiv- Amasya Belediyesi)

Amaç, Malzeme ve Metot

Maden Tetkik Arama (MTA) tarafından yapılan son jeolojik etüde göre Amasya kentinin 5 km kadar kuzeyinden geçen Esençay-Merzifon Fayı üzerinde Niksar İlçe merkezi ile Tekke köyü arasında 6,9 ila 7,2 şiddetinde deprem beklenmektedir (Ateş vd, 2006: 73). Benzer öngörüler Uzun (2007: 898) ile Erturaç ve Tüysüz, (2010: 131) tarafından da ifade edilmiştir. Fay hatlarının varlığı deprem ihtimalini artırmaktadır. Mevcut bilgi birikimine göre deprem oluşumunu engelleme imkânı yoktur. Bu

doğa olayının afete dönüşmesini önlemek için risk yönetimi kapsamında, kent yerleşmelerindeki riskli alanların ve tehlikeyi artıran unsurların belirlenmesi, kent sakinlerinde farkındalık oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Eldeki çalışmada, Amasya'nın kentleşme süreci ile deprem arasındaki etkileşimi tespit etmek amaçlanmıştır. İlgili kurumlardan ve saha çalışmalarından elde edilen veriler ile kentin gelişim yönünü ve yapı stokunu gösteren haritalar üretilmiştir. Daha sonra bu haritalar üst üste bindirilerek/çakıştırılarak kentin riskli alanlarını tespit yolu seçilmiştir. Böylece kentleşme sürecinin afet riski üzerindeki negatif ya da pozitif yöndeki etkisi değerlendirilmiştir. Çalışma alanı, belediye sınırlarının tümü yerine kent formunun baskın olduğu ana yerleşim alanı ile sınırlandırılmıştır.

Bulgular

1.Amasya Kentinin Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci

Önce Balkan Savaşları, arkasından I. Dünya Savaşı yapılmış, Osmanlı Devleti ikisinden de yenik ayrılmıştır. Mustafa Kemal ve silah arkadaşları tarafından Amasya'da "milletin azmi ile milletin bağımsızlığını kurtarma" kararı alınmış; onların önderliğinde halkın katılımıyla Kurtuluş Savaşı başlatılmış, kazanılan bu zaferin ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından dört yıl sonra ülkenin nüfus potansiyelini tespit amacıyla genel nüfus sayımı yapılmıştır. Neticede 1901'de 33.000 (Kodaman, 1986: 179); 1915'de 21.732 (İskender, 2007: 378) olduğu belirtilen Amasya kentinin nüfusu 1927 Genel Nüfus Sayımı'nda 12.824 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Amasya, nüfus miktarı bakımından ülkenin 53. büyük yerleşmesidir.

Kent nüfusu 1950'de 14.470'e, 1970'de 36.646'ya, 1990'da 57288'e, 2010'da 99.905'e, 2019'da ise 117.103'e ulaşmıştır (TÜİK, 2020). Amasya kentinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında, doğuda Kuş (Kunç) köprü ile batıda İstasyon (Meydan) köprüsü arasında sıkıştığı, yerleşmenin güney yarısının orta kısmında "Yangın Yeri" olarak bilinen boş alan bulunduğu eski fotoğraf ve haritalardan tespit edilmektedir (Gabriel, 1932: 15; Harita 3). Cumhuriyet öncesinde var olan 15 mahalleye 1923-1950 döneminde Yüzevler ve Fethiye; 1950 – 1970 döneminde Hızır Paşa ve Şehirüstü, 1970-1990 döneminde Şeyhcui, Bahçeleriçi, Ellibeşevler ve Kirazdere, 1990 sonrasında ise Göllübağları, Çakallar, Hacılar Meydanı ve Akbilek mahalleleri eklenmiştir (Harita 4). Amasya'nın kentleşmesi üzerinde kentin idari merkez yapılması, sınırlarının genişletilmesi, sağlık, eğitim ve güvenlik (askeri) alanındaki devlet yatırımları; turizm ve sanayi sektöründeki devlet teşvikleri etkili olmuştur. İle kurulan, ana kampüsü, bazı fakülte ve yüksekokulları kentte bulunan Amasya Üniversitesi ise bu desteğin son halkasıdır.

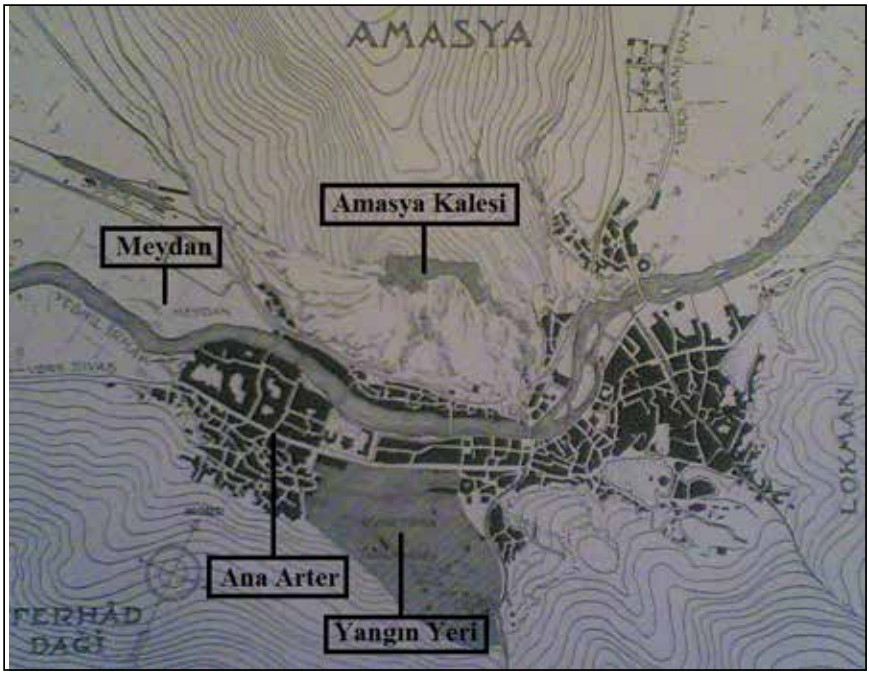

Harita 3: Cumhuriyetin ilk yıllarında Amasya (Gabriel, 1932: 15).

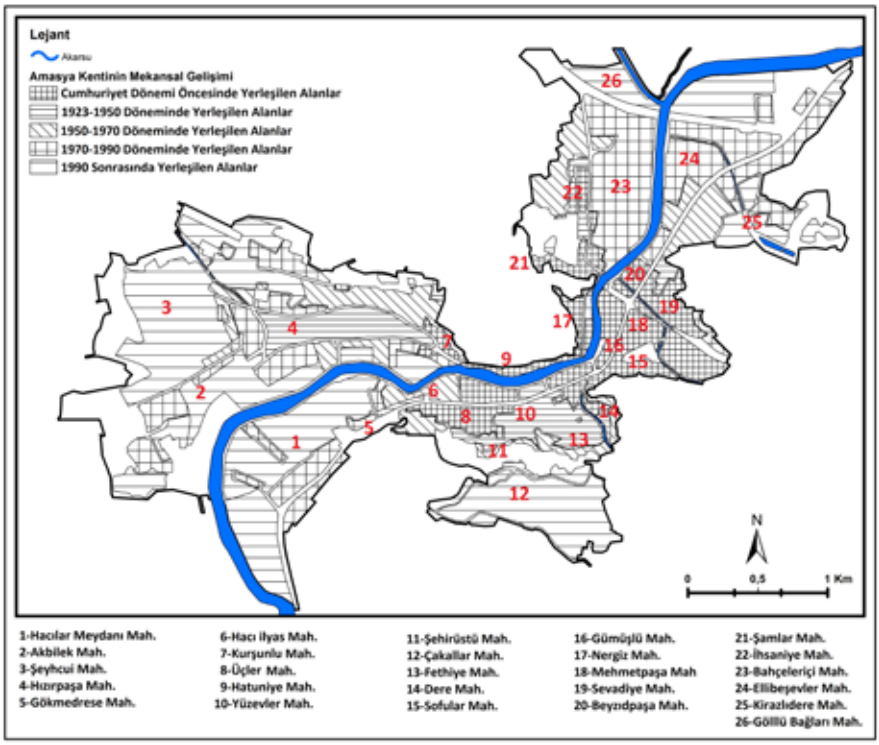

Harita 4: Amasya kentinin Cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi.

Kentleşmeyi etkileyen faktörleri Tümertekin (1973: 3) itici (push) ve çekici (pull) faktörler olarak ikiye; Atalay (1992: 310) itici, iletici ve çekici güçler olarak üçe ayırmıştır. Keleş (2006: 28-35) ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-psikolojik nedenler olarak dörde; Kaya vd. (2007: 12) ise kırsalın iticiliği, kent olanakları-çekici sebepler, teknolojik nedenler, siyasal nedenler ve sosyopsikolojik nedenler olarak beşe ayırmıştır. Amasya'nın kentleşmesi üzerinde Tümertekin ve Atalay'ın sınıflandırmalarına göre devlet desteğinden kaynaklanan çekici faktörlerin; Kaya vd. ile Keleş'in sınıflandırmalarına göre ise siyasal faktörlerin daha etkili olduğunu söylenebilir.

Kentleşme üzerinde sanayileşmenin etkisinden bahsedilir. Amasya'da sanayi[3] sektöründe 1927 verilerine göre 710; 2000 verilerine göre ise 3.027 kişinin çalıştığı bildirilmektedir. Hizmet[4] sektöründe ise 1927 verilerine göre 2.374; 2000 verilerine göre ise 19.749 kişinin istihdam edildiği belirtilmektedir (Tablo 1). Verilerden 1927-2000 arasındaki 73 yıllık dönemde kentte sanayi sektöründe çalışan nüfus miktarında önemli bir artışın olmadığı; hatta oransal olarak azalma olduğu; buna karşılık hizmet sektöründe çalışan nüfus miktarında büyük bir artış yaşandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısı ile Amasya'nın kentleşmesi üzerinde sanayi sektöründen ziyade; hizmet sektöründeki gelişmelerin daha etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Amasya'da nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı (1927, 2000)

Meslek Grubu	1927		2000	
	Miktar	Oran	Miktar	Oran
Tarım	1942	37,3	570	2,4
Sanayi*	710*	13,6	3027	12,9
Hizmet	2374	45,6	19749	84,3
Diğer	181	3,4	77	0,3
Çalışan Nüfus Toplamı	5207	99,9	23423	99,9

Kaynak: TÜİK(DİE) 1927 ve 2000 Genel Nüfus Sayımı

**1927Sanayi sayımında kentte sanayi sektöründe çalışan nüfus 811 olarak tespit edilmiştir.*

2. Amasya'da Kentleşme ve Depremi Afete Dönüştürecek Gelişmeler

2. 1. Kentin Gelişim Yönü, Zemin Özellikleri ve Depremsellik

Depremde, jeolojik açıdan eski oluşumlu araziler ile anakayanın yüzeye yakın olduğu alanlar nispeten korunaklı, alüvyal alanlar ise daha

3 Maden çıkarımını, bina inşaatını ve imalat sanayiyi kapsamaktadır.
4 Elektrik, gaz ve su işlerini, Toptan ve parekende ticareti, Ulaştırma, haberleşme ve depolamayı, Mali kurumlar, sigorta ve taşınmaz mallar ile Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetleri kapsamaktadır.

riskli alanlar olarak belirir (Korkmaz, 2006: 58; Özşahin ve Eroğlu, 2019: 48). Amasya ve yakın çevresinde temel araziyi "Turhal Metamorfitleri" olarak da adlandırılan Paleozik yaşlı billursel şistler ve metamorfizmaya uğramış kalker kayalıkları oluşturmaktadır (Alp, 1972: 7; Karaalioğlu, 1983: 7; Zeybek, 1998:7-8). Bu temel arazi üzerinde diskordanslı olarak Silürien yaşlı grovak, grovak konglomera, subgrovak, ve kireçtaşları (Seyfe Formasyonu-Karasenir üyesi) yer almaktadır. Daha üstte ise Dogger-Malm assistemine ait kumtaşı, şeyl ve kumlu kireçtaşı ardalanmasından oluşan fliş serisi (Kayganlık Formasyonu) ve çörtlü kireçtaşı (Carcurum Formasyonu) vardır (Alp, 1972: 8-9; Karaalioğlu, 1983: 4-5; Zeybek, 1998: 8-11). Araştırma sahasındaki Jura-Kretase dönemine ait oluşumlar Blumental tarafından "Amasya Kalkerleri" olarak adlandırılmıştır (Zeybek, 1998: 9). Yörede Eosen'e ait sedimentler konglomera, kumtaşı, kiltaşı ve marn ardalanmasından oluşan filişler halindedir (Alp, 1972: 9; Karaalioğlu, 1983:5; Zeybek, 1998: 13-14). Neojene ait depolar ise 100 m'ye varan kalınlıktaki kumlu çakıllı karasal formasyonlardır (Karaalioğlu, 1983: 6). Araştırma sahasındaki en genç oluşumlar ise 70 m kalınlığa kadar ulaşabilen Kuaterner yaşlı alüvyonlar olup; kent yerleşmesinde Yeşilırmak'ın her iki kıyısında gözlenebilmektedir (Karaalioğlu, 1983: 6). Yukarıda sayılan litolojik birimler içerisinde deprem açısından en sağlam birimi Paleozoik yaşlı metamorfik kireçtaşları oluşturmaktadır. Kentin ilk nüvesi olarak adlandırabilecek kale yerleşmesi ile onun ırmak kenarındaki devamı olan sur içi (Bugünkü Hatuniye Mahallesi'nin güney kısmı), kalker kayalıkları-sağlam zemin üzerinde yer almıştır. Amasya tarihi süreçte zaman zaman parlak dönemler yaşamıştır. Gelişme gösterdiği bu dönemlerin hemen hepsinde de kent sur dışına, başka bir ifade ile nehrin güney yakasına taşmış; bugün Üçler, Hacı İlyas, Yüzevler ve Dere[5] mahallesi olarak adlandırılan alüviyal dolgulu alanlara doğru gelişme göstermiştir. Ekonomik açıdan sönükleştiği dönemlerde ise tekrar sur içine, hem deprem hem de askeri açıdan korunaklı alana çekilmiştir (Harita 5).

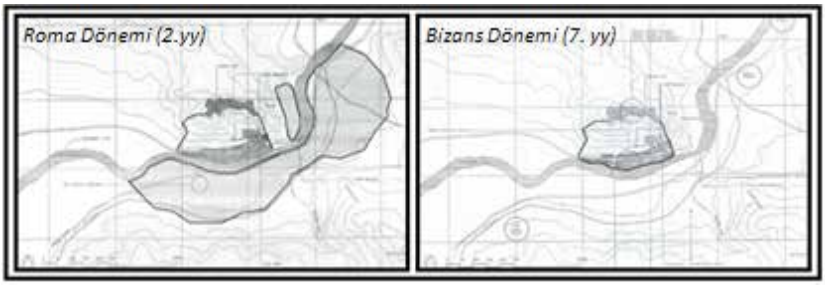

Harita 5: Roma (2.yy.?) ve Bizans İmparatorluğu (7. yy) döneminde Amasya

5 Dere mahallesinin bir kısmı alüviyal dolgu sahası, bir kısmı ise kireçtaşı kayalıkları üzerinde yer almaktadır.

kenti (Kuzucular, 1994: 23, 32).

Amasya kentinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında depreme karşı litolojik açıdan nispeten korunaklı konumda yer aldığı söylenebilir. Amasya nüfusu 1927-1970 arasında artmıştır. Artan nüfusun konut ihtiyacı; yerleşme dokusunun sıklaşması, yerleşim alanı içerisindeki boş alanların ve mevcut yerleşmeyi çevreleyen yamaçların yerleşmeye açılması ile karşılanmıştır. Bu nedenle yerleşme alanında önemli bir değişim gerçekleşmemiştir. 1970 sonrasında kent nüfusundaki artış nedeni ile yeni yerleşim yerlerine ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Tarihi yerleşim alanlarının koruma altına alınmasıyla birlikte, yeni yerleşim yerine duyulan ihtiyaç daha da artmıştır. Bu gelişmeler üzerine yerleşmenin kontrol altında gelişimini sağlamak için deprem açısından riskli olduğu bilinen vadi tabanı, ırmak çevresinde 40 m'lik şerit bırakılması önerisiyle, 1981'de hazırlanan imar planı ile yerleşime açılmıştır. Ne yazık ki bu öneri dikkate alınmamış, Yeşilırmak'a 10-12 m'den itibaren çok katlı binaların yapılmasında sakınca görülmemiştir. Aradan geçen 40 yıl gibi kısa bir sürede alüviyal dolgulu alanlar bina ile kaplanmıştır (Harita 6; Tablo 2). Yöre halkı bu sahalarda inşa edilen binaların deprem yönetmelikleri dikkate alınarak yapıldığını ileri sürmektedir. Ancak Yeşilırmak'ın yerel taban suyu seviyesini oluşturduğu ve binaların da bu yerel taban suyu seviyesine göre en fazla üç-dört metre yüksekte yer aldığı dikkate alınırsa (Fotoğraf 2), binalar ne kadar sağlam olursa olsun, "zemin sıvılaşması" nedeni ile yıkım, dolayısı ile de can ve mal kaybı oluşabilir.

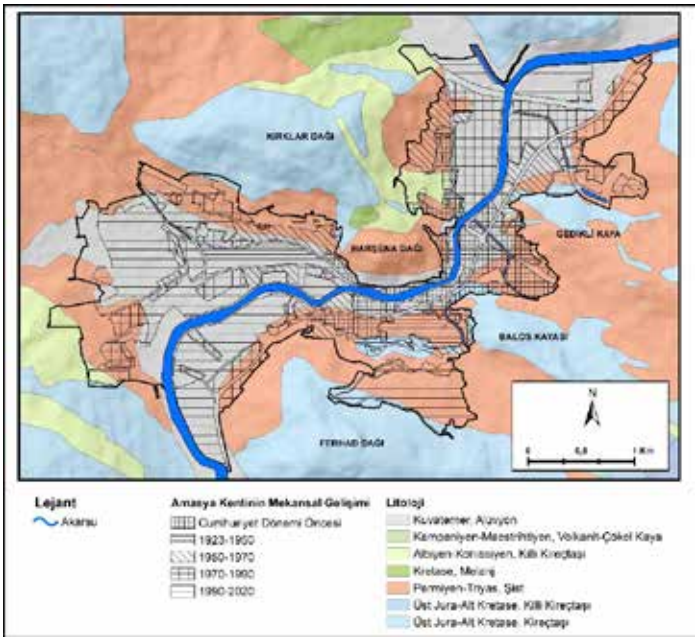

Harita 6: Amasya kenti ve yakın çevresinin jeolojisi ve bu yapı üzerinde kentin

Cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi.

Fotoğraf 2: Yeşilırmak'a 10-12 m mesafede inşa edilmiş lüks konutlar (Eren ŞENOL-2008)

Tablo 2: Amasya kentini oluşturan mahallelerin ortaya çıkış dönemleri, litolojileri ve depreme göre zemin özellikleri.

Ortaya Çıkış Dönemi (Yaklaşık)	Mahalle	Litoloji			Zemin Özelliği	
		Kireçtaşı	Şist	Alüvyon	Sağlam	Zayıf
Cumhuriyet Öncesi	Hatuniye	X		X	X	X
	Nergiz	X		X	X	X
	Kurşunlu			X		X
	Dere	X		X	X	X
	Mehmetpaşa			X		X
	Bayazidpaşa			X		X
	Sofular	X			X	
	Gökmedrese	X		X	X	X
	Şamlar		X		X	
	Üçler			X		X
	Gümüşlü			X		X
	İhsaniye	X			X	
	Hacıilyas			X		X
	Pirinççi			X		X
	Sevadiye	X		X	X	X
1927-1950 Dönemi	Fethiye	X			X	
	Yüzevler			X		X
1950-1970 Dönemi	Hızırpaşa			X		X
	Şehirüstü	X			X	
1970-1990 Dönemi	Şeyhcui			X		X
	Bahçeleriçi			X		X
	Ellibeşevler			X		X
	Kirazlıdere			X		X

1990 sonrası	Göllübağları			X		X
	Çakallar	X			X	
	Hacılar Meydanı			X		X
	Akbilek			X		X

Depremin oluşturacağı hasar ve zarar üzerinde litolojik yapının yanı sıra jeomorfolojik özellikler de etkide bulunur. Ova-vadi tabanlarında zemin sıvılaşması ihtimali fazladır. Sarsıntı da oldukça şiddetli hissedilir. Bu nedenle ova-vadi tabanları deprem açısından en riskli alanları oluştururlar. Birikinti konilerinde ve molozlar ile kaplı yamaçlarda zemin sıvılaşması ihtimali düşüktür. Ancak birikinti konilerinde yapı temelinin anakaya üzerine oturtulması güç olduğu için sarsıntı güçlü bir şekilde hissedilebilir, dolayısı ile hasar fazla olabilir. Yamaç döküntüleri ile kaplı yamaçlarda ise döküntüler/molozlar eğim yönünde harekete geçerse hasar ve zarar artabilir. Bu yüzden bahsedilen bu iki alan da deprem açısından riskli sahalar olarak kabul edilir. Anakayası açığa çıkmış yamaçlar ve aşınım yüzeyleri-platolar ise güvenli alanlar olarak kabul edilir (Tablo 3).

Tablo 3: Jeomorfolojik birimlere göre vibrasyon ve sıvılaşma

Jeomorfolojik Birimler	Vibrasyon	Sıvılaşma
Ova- Vadi Tabanı	B1	B2,B1
Koni-Taraça	B1,B2	B3,B4
Yamaç(Örtülü)	B2,B3,B1	B3,B4
Yamaç(Anakaya)	B3,B2,B1	B5
Plato Yüzeyi	B3,B4	B5
*Açıklamalar B1-Çok etkili, B2-Etkili, B3-Zayıf etkili, B4-Hissedilir, B5-Yok		

Kaynak: Turoğlu, 2004: 73 (Düzenlenmiştir).

Amasya kenti boğaz vadide yer almaktadır. Kent merkezinden kuzeydoğu ve güneybatıya doğru gidildikçe vadi genişliği artmaktadır. Buralarda, ana akarsuya katılan yan kolların oluşturduğu birikinti konileri bulunmaktadır. Vadiyi çevreleyen çoğunlukla molozlar ile kaplı, yer yer de anakayası açığa çıkmış dik yamaçlar aşıldığında Piliosen yaşlı aşınım yüzeylerine ulaşılmaktadır. Dolayısı ile tablo 3'te belirtilen jeomorfolojik birimlerin hepsi de Amasya kenti ve yakın çevresinde görülmektedir.

Jeomorfolojik özellikler bakımından yerleşmenin 1970'e kadar görece olarak depreme karşı daha güvenli olan boğaz vadi içerisinde kaldığı tespit edilmiştir (Şenol, 2010: 93-98). 1970 sonrasında ise hem vadi tabanı hem de bunun çevresinde yer alan birikinti konileri yerleşmeye açılmıştır. Vadi tabanı üzerine Bahçeleriçi, Ellibeşevler, Göllübağları, Akbilek, Hacılar Meydanı mahalleleri kurulmuştur. Buanes ve Küp derelerinin oluşturduğu birikinti konisi üzerinde Şeyhcui; Kirazlıdere'nin oluşturduğu birikinti

konisi üzerinde Kirazlıdere Mahallesi oluşturulmuştur (Tablo 4). 1970 sonrasında depreme karşı güvenli zeminde gelişen tek mahalle Çakallar mahallesidir (Harita 7, Fotoğraf 3).

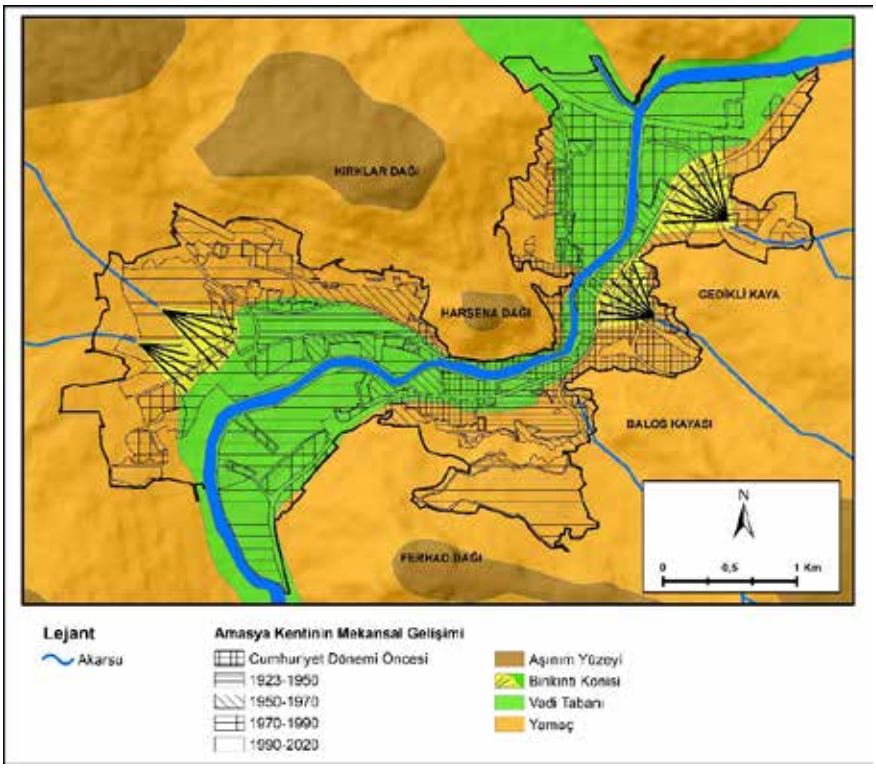

Harita 7: Amasya kenti ve yakın çevresinde gözlenen jeomorfolojik birimler ve bu birimler üzerinde kentin Cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi.

Fotoğraf 3: 1990 sonrasında gelişen iki mahalle: Çakallar ve Hacılar Meyanı Mahalleleri (Eren ŞENOL 2019).

Tablo 4: Amasya kentini oluşturan mahallelerin ortaya çıkış dönemleri, kurulmuş oldukları jeomorfolojik birimler ve depreme göre zemin özellikleri

Ortaya Çıkış Dönemi (Yaklaşık)	Mahalle	Jeomorfolojik Birim	Zemin Özelliği	
			Sağlam	Zayıf
Cumhuriyet Öncesi	Hatuniye	*Yamaç-Vadi Tabanı*	X	X
	Nergiz	*Yamaç-Vadi Tabanı*	X	X
	Kurşunlu	*Vadi Tabanı*		X
	Dere	*Yamaç-Vadi Tabanı*	X	X
	Mehmetpaşa	*Vadi tabanı*		X
	Bayazidpaşa	*Vadi tabanı*		X
	Sofular	*Yamaç*	X	
	Gökmedrese	*Yamaç-Vadi Tabanı*	X	X
	Şamlar	*Yamaç*	X	
	Üçler	*Vadi tabanı*		X
	Gümüşlü	*Vadi tabanı*		X
	İhsaniye	*Yamaç*	X	
	Hacıilyas	Vadi tabanı		X
	Pirinççi	*Vadi tabanı*		X
	Sevadiye	*Yamaç-Vadi Tabanı*	X	X
1927-1950 Dönemi	Fethiye	*Yamaç*	X	
	Yüzevler	*Vadi Tabanı*		X
1950-1970 Dönemi	Hızırpaşa	*Vadi Tabanı*		X
	Şehirüstü	*Yamaç*	X	
1970-1990 Dönemi	Şeyhcui	*Birikinti konisi*		X
	Bahçeleriçi	*Vadi Tabanı*		X
	Ellibeşevler	*Vadi Tabanı*		X
	Kirazlıdere	*Birikinti konisi*		X
1990 Sonrası	Göllübağları	*Vadi Tabanı*		X
	Çakallar	*Yamaç*	X	
	Hacılar Meydanı	Vadi Tabanı		X
	Akbilek	*Vadi Tabanı*		X

2. 2. Amasya Kentinin Yapı Stoku ve Depremsellik

Cumhuriyetin ilk yıllarında kentteki konutlarda dolgu malzemesi olarak taş ve kerpiç, tutturucu olarak çamur harcı, yatay ve dikey taşıyıcı olarak ise ahşap kullanılmıştır (Fotoğraf 4). Günümüzde ise yapılarda dolgu malzemesi olarak tuğla, tutturucu olarak çimentolu harç, yatay ve dikey taşıyıcı olarak ise demir destekli beton direkler kullanılmaktadır (Tablo 5, Harita 8). Ahşap malzeme hafiftir. Enkazının taşınması kolaydır. Bu nedenle deprem riski taşıyan kentte ahşaptan-kerpiçten betonarmeye

doğru olan değişim olumsuz olarak algılanabilir. Oysa artık kentte elektrik şebekesi, doğalgaz hattı, petrol istasyonları bulunmaktadır. Bunların deprem sonrası oluşturabileceği yangınlar göz önüne alınırsa ahşaptan-kerpiçten betonarmeye geçiş eleştirilmemelidir. Ayrıca ahşap, temininin güçlüğü, ömrünün kısa olması, çok katlı yapılaşmaya imkân vermemesi gibi dezavantajları nedeni ile günümüz kent yerleşmeleri için çok elverişli bir yapı malzemesi de değildir. Bu nedenle betonarmeye doğru olan değişim, kat sayısı az tutulmak ya da depreme uygun mimari ve teknoloji kullanılmak kaydı ile olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir.

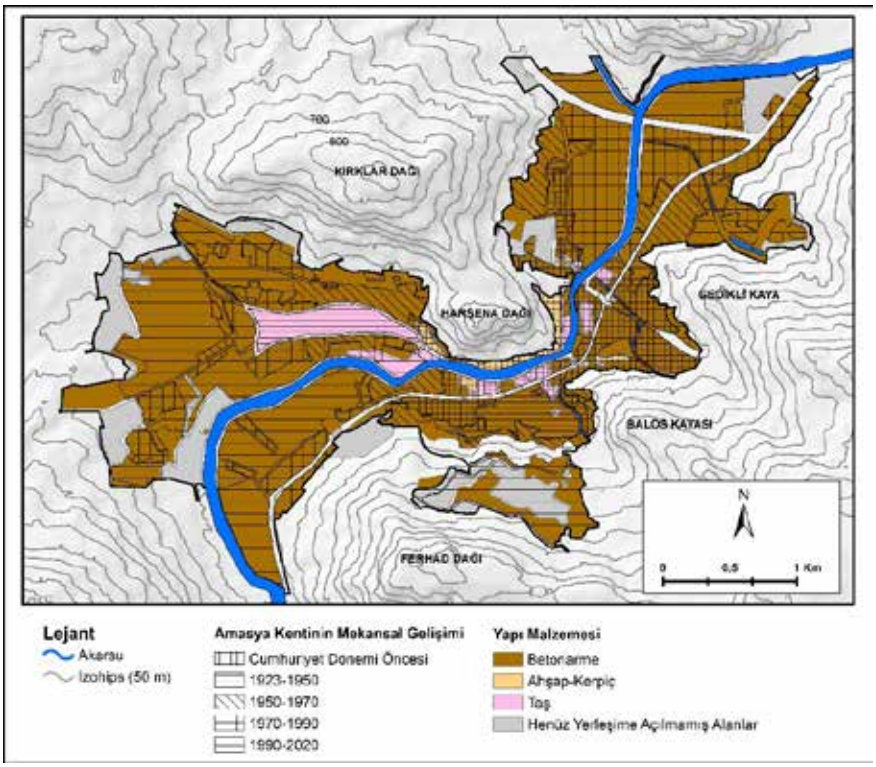

Harita 8: Amasya kentinde konutların yapı malzemesine göre dağılışı ve kentin Cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi.

Fotoğraf 4: Amasya'da farklı yapı malzemeleri ile inşa edilmiş yapılara örnekler (Eren SENOL-2009).

Tablo 5: Amasya kentini oluşturan mahallelerin ortaya çıkış dönemleri ile bu mahallelerde yer alan binaların yapı malzemeleri

Ortaya Çıkış Dönemi (Yaklaşık)	Mahalle	Yapı Malzemesi	
		Ahşap-Kerpiç	Betonarme
Cumhuriyetin Öncesi	Hatuniye	X	
	Nergiz	X	
	Kurşunlu	X	
	Dere		X
	Mehmetpaşa		X
	Bayazidpaşa		X
	Sofular	X	
	Gökmedrese		X
	Şamlar		X
	Üçler		X
	Gümüşlü		X
	İhsaniye		X
	Hacıilyas		X
	Pirinççi		X
	Sevadiye		X
1927-1950 Dönemi	Fethiye		X
	Yüzevler		X
1950-1970 Dönemi	Hızırpaşa		X
	Şehirüstü		X
1970-1990 Dönemi	Şeyhcui		X
	Bahçeleriçi		X
	Ellibeşevler		X
	Kirazlıdere		X
1990 Sonrası	Göllübağları		X
	Çakallar		X
	Hacılar Meydanı		X
	Akbilek		X

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentteki hâkim konut tipini iki katlı "Geleneksel Amasya Evleri" oluşturuyordu. Kentleşme ile birlikte kat sayısı artmıştır (Tablo 6, Harita 9). Kat sayısındaki değişim nüfus artışının doğal sonucudur. Ancak, konutlarda gerekli tekniklere uyulmazsa risk artar. Zira 8 katlı ve her bir katta dört dairenin olduğu bir binada aile büyüklüğü 3 olarak kabul edilirse (ki daha fazla) kabaca 96 kişiye tekabül eder. Olası bir depremde sadece 1 binanın dahi zarar görmesi, yaklaşık 100 kişinin can ve malını riske atmak anlamına gelir.

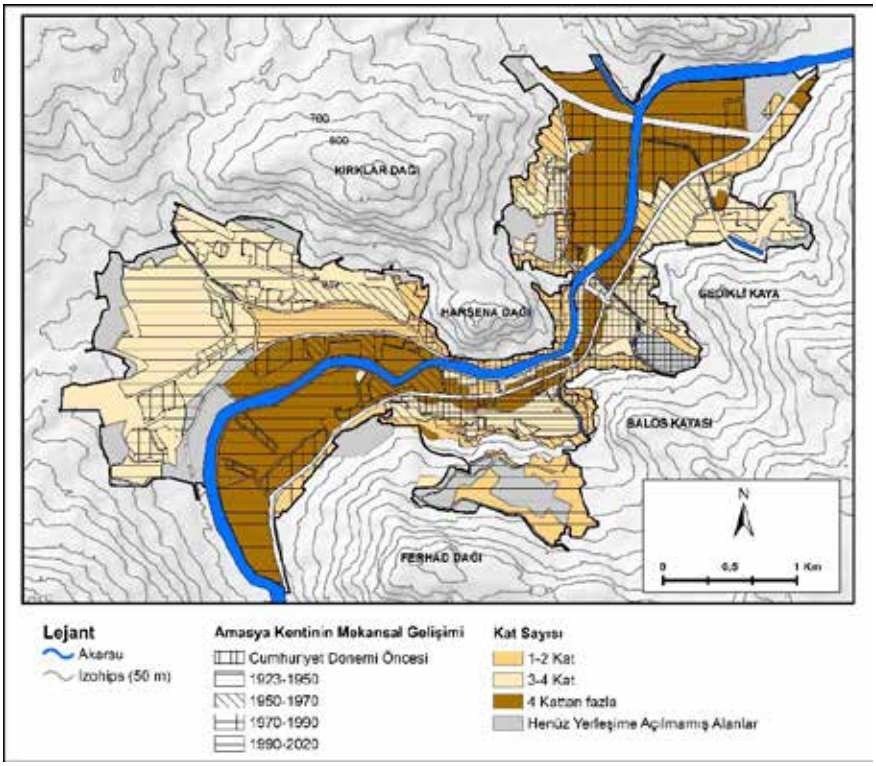

Harita 9: Amasya kentinde konutların kat sayısına göre dağılışı ve kentin Cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi.

Tablo 6: Amasya kentini oluşturan mahallelerin ortaya çıkış dönemleri ile bu mahallelerde yer alan binaların ortalama kat sayısı

Ortaya Çıkış Dönemi (Yaklaşık)	Mahalle	Kat Sayısı
Cumhuriyetin Öncesi	Hatuniye	2
	Nergiz	2
	Kurşunlu	2
	Dere	2-4
	Mehmetpaşa	4
	Bayazidpaşa	4
	Sofular	2-4
	Gökmedrese	2-6
	Şamlar	1-2
	Üçler	4-6
	Gümüşlü	4-6
	İhsaniye	2-6
	Hacıilyas	2-6
	Pirinççi	2-6
	Sevadiye	2-6
1927-1950 Dönemi	Fethiye	2-4
	Yüzevler	6
1950-1970 Dönemi	Hızırpaşa	4-6
	Şehirüstü	2-4

1970-1990 Dönemi	Şeyhcui	6
	Bahçeleriçi	6
	Ellibeşevler	6
	Kirazlıdere	6
1990 Sonrası	Göllübağları	6
	Çakallar	2
	Hacılar Meydanı	6
	Akbilek	6

Binalar bitişik nizam yapıldığında deprem esnasında yerleşme adasındaki konutlardan biri zarar gördüğünde, diğer sağlam konutların üzerine devrilerek-yıkılarak hasarın artmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle deprem ihtimali yüksek alanlarda gevşek dokulu ayrık nizam yapılaşma önerilmektedir. Amasya kentinde, cumhuriyetin ilk yıllarında "Yalıboyu Evleri" örneğinde olduğu gibi bitişik nizam evler bulunmakta ise de büyük çoğunluğu avluludur. Başka bir ifade ile gevşek dokuludur. Dolayısı ile depreme karşı korunaklıdır. Kentte 1970-1990 arasında bitişik nizam konutlar yapılmıştır. Son yıllarda yanındaki bina ile bağlantısı olmayan ayrık nizam yerleşme modeline tekrar dönülmüştür (Fotoğraf 5, Harita 10, Tablo 7). Bu olumlu gelişmeye rağmen kentte bitişik nizam yapıların varlığı ve hatta çokluğu, olası depremde hasar ve zarar riskini artırmaktadır. Ayrık nizam binalarda ise ara mesafelerin az olması problemli bir durumdur.

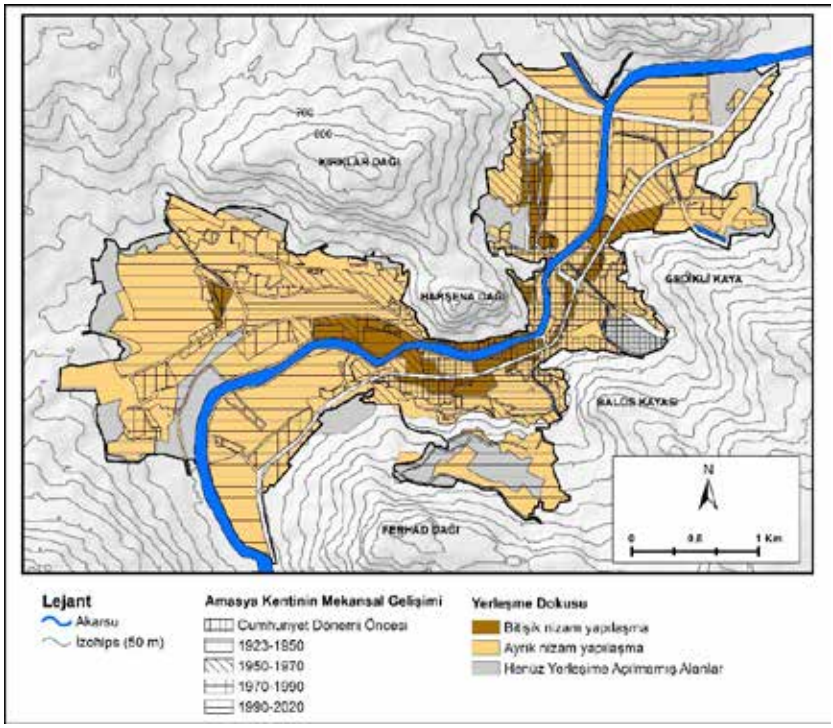

Harita 10: Amasya kentinde konutların yerleşme dokusuna göre dağılışı ve kentin Cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi.

Fotoğraf 5: Amasya'da bitişik ve ayrık nizam olarak inşa edilmiş yapılara örnekler (Eren ŞENOL-2009).

Tablo 7: Amasya kentini oluşturan mahallelerin ortaya çıkış dönemleri ile bu mahallelerde yer alan binaların yerleşme dokuları.

Ortaya Çıkış Dönemi (Yaklaşık)	Mahalle	***Yerleşme Dokusu***	
		Bitişik	Ayrık
Cumhuriyetin Öncesi	Hatuniye	X	X
	Nergiz		X
	Kurşunlu		X
	Dere		X
	Mehmetpaşa		X
	Bayazidpaşa	X	
	Sofular	X	
	Gökmedrese	X	
	Şamlar		X
	Üçler	X	
	Gümüşlü	X	
	İhsaniye	X	
	Hacıilyas	X	
	Pirinççi	X	
	Sevadiye	X	
1927-1950 Dönemi	Fethiye	X	
	Yüzevler	X	
1950-1970 Dönemi	Hızırpaşa	X	
	Şehirüstü	X	
1970-1990 Dönemi	Şeyhcui		X
	Bahçeleriçi		X
	Ellibeşevler		X
	Kirazlıdere		X
1990 Sonrası	Göllübağları		X
	Çakallar		X
	Hacılar Meydanı		X
	Akbilek		X

Normal şartlar altında depremin yaşlı yapılarda daha fazla hasara neden olması beklenir. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde Amasya'da 40 yaş üstündeki konutların fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle olası

depremde hasarın fazla olacağı çıkarımı yapılabilir. Kentteki en eski yapıları koruma altına alınan anıtsal eserler ile "Geleneksel Amasya Evleri" oluşturmaktadır. Bir kısmı restore edilmiş bu yapılar, kültür ve turizm açısından taşıdıkları önem nedeni ile ivedilikle sağlamlaştırılmalıdırlar. Kentteki eski yapılardan bir grubunu ise 1950'li yıllarda yapılan iki katlı kooperatif evleri oluşturmaktadır. Başlangıçta tek katlı yapılan, daha sonra üzerine ikinci kat eklenen bu yapılar aradan geçen yıllara rağmen ayrık nizam yapılmış olmaları, kat sayısının azlığı ve bakımlı olmaları nedeni ile kentte depreme karşı nispeten az risk taşıyan yapılar olarak değerlendirilebilirler. Kent merkezinde bulunan 3-6 katlı apartmanlar 1990 öncesinde yapılmıştır (Harita 11, Tablo 8). Bu binalar yaşları, deprem koşulları dikkate alınmadan yapılmış olmaları, sonradan üzerlerine kat eklenmiş olması, bitişik nizam inşa edilmiş olmaları, ortak kullanımdan kaynaklanan yıpranmışlıkları, temel derinliklerinin düşük tutulması ve barındırdıkları nüfus miktarı nedeni ile deprem açısından en riskli yapı grubunu oluşturmaktadırlar.

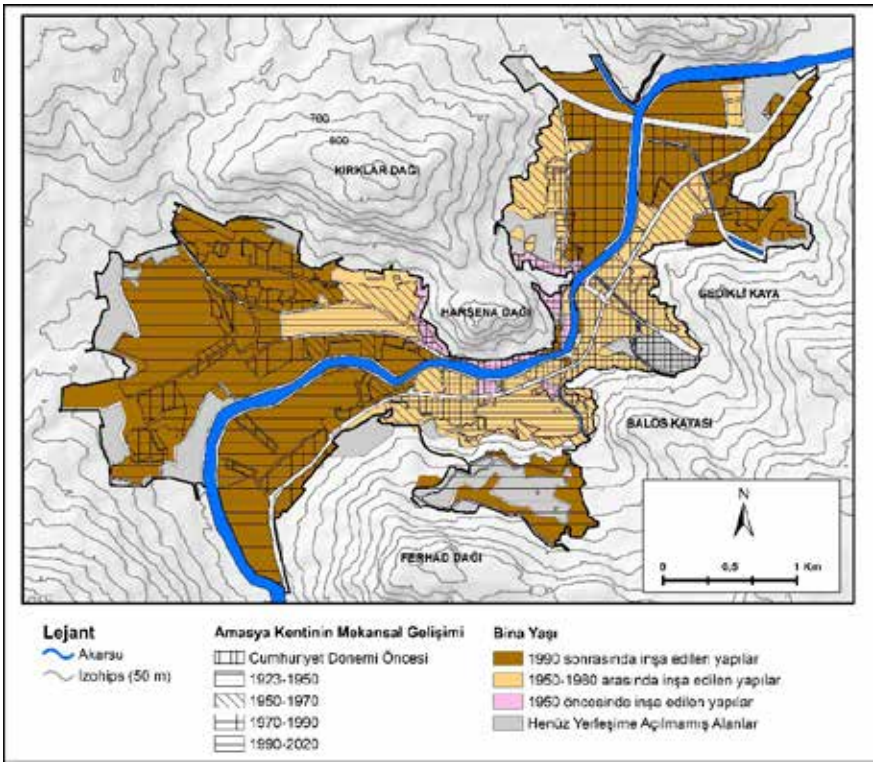

Harita 11: Amasya kentinde binaların yaşına göre dağılışı ve kentin Cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi.

Tablo 8:Amasya kentini oluşturan mahallelerin ortaya çıkış dönemleri ile bu mahallelerde yer alan binaların ortalama yaşı

Ortaya Çıkış Dönemi (Yaklaşık)	Mahalle	Bina Yaşı		
		1-40	40-60	< 60
Cumhuriyet Öncesi	Hatuniye			X
	Nergiz			X
	Kurşunlu			X
	Dere		X	
	Mehmetpaşa		X	
	Bayazidpaşa		X	
	Sofular			X
	Gökmedrese		X	
	Şamlar		X	
	Üçler		X	
	Gümüşlü		X	
	İhsaniye		X	
	Hacıilyas		X	
	Pirinççi		X	
	Sevadiye		X	
1927-1950 Dönemi	Fethiye		X	
	Yüzevler		X	
1950-1970 Dönemi	Hızırpaşa		X	
	Şehirüstü		X	
1970-1990 Dönemi	Şeyhcui	X		
	Bahçeleriçi	X		
	Ellibeşevler	X		
	Kirazlıdere	X		
1990 Sonrası	Göllübagları	X		
	Çakallar	X		
	Hacılar Meydanı	X		
	Akbilek	X		

Amasya'da yıkıma neden olan son büyük deprem 1939'da gerçekleşmiştir. Bu depremde kamu hizmetleri için yapılmış olan cami, medrese, bedesten vb. gibi taş binalar hasar görmüş ancak nüfus az, evler ahşap-iki katlı ve avlulu-gevşek dokulu olduğu için, önemli derecede can ve mal kaybı olmamıştır. Son 50 yılda ise kent çevresinde Richter ölçeğine göre 4,5' in üzerinde 8 deprem meydana gelmiştir. Ancak kentte hasar oluşmamıştır. Bu durum yetkililer ve yöre halkı tarafından yanlış yorumlanmış, çevredeki kayalık yapıdan esinlenilerek zeminin sağlam olması nedeni ile fazla hasarın oluşmadığı sonucu çıkarılmıştır. Nitekim 2006'da İl Çevre ve Orman Müdürlüğü tarafından yayımlanan İl Çevre Durum Raporu'nda, "Amasya'nın I. Derece deprem hattında bulunmasından dolayı birçok deprem yaşadığı; ancak gerek merkez üssünün Amasya olmaması ve gerekse **kentin jeolojik yapısının**

sarsıntıyı azaltması nedeni ile can kaybı olmadığı" ileri sürülmüştür[6] (İl Çevre ve Orman Müdürlüğü; 2006: 187).

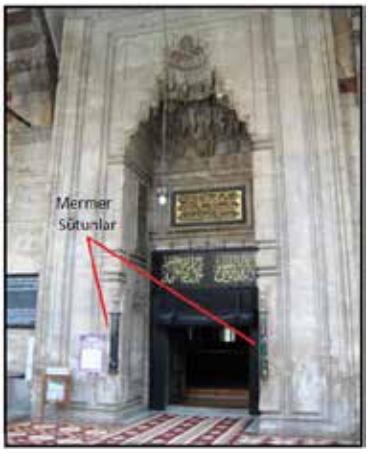

Fotoğraf 6: Sultan II. Bayezid Camii'nin girişinde yer alan mermer sütunlar (Eren ŞENOL-2008)

Kentin I. Derece Deprem Bölgesi olduğu bilinirken, yerel yönetimlerin mevcut imar planına aykırı uygulamalara göz yumması sonucunda ırmak kenarının yapılaşmaya açılmış olması, Amasya'da deprem riskini önemsemeyen tek kurumun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü olmadığını kanıtlamaktadır. İl müdürlüklerine ait kamu binalarının deprem açısından riskli zemine inşa edilmiş olması (İl Sağlık Müdürlüğü, Amasya Anadolu Lisesi, Amasya Fen Lisesi vb.) ve halihazırda inşa ediliyor olması (İl Emniyet Müdürlüğü, İl Jandarma Komutanlığı binaları vb.) kentteki yetkili kurumların sorunu önemsemediğinin bir diğer kanıtı olarak gösterilebilir. Yöre halkının depreme karşı bakış açısının da yöneticilerden farklı olduğunu söylemek güçtür. Alüviyal zemine doğru yapılaşma çabasının desteklenmesi, bu alanlardaki konutların yüksek talep görerek kentteki en pahalı konutlar durumuna gelmesi, deprem konusundaki bilgilendirme toplantılarına katılımın düşük olması (Fotoğraf 7) yöre halkının da depreme karşı umursamaz tavırlar içerisinde olduğunu göstermektedir.

6 1500'lü yıllarda yapılan Sultan II. Bayezid Camisinin girişine, depreme karşı önlem olarak ekseni etrafında dönen mermerden iki sütun yerleştirilmiştir. Bu sütunlar dönmeye devam ettiği sürece zeminde hareket olmadığı ve yapının güvenli olduğu sonucu çıkarılmaktadır. 500 yıl önce inşa edilen yapıda böyle bir önlem alınmış iken, günümüzde il müdürlüğü tarafından zeminin sağlam olduğunun açıklanması oldukça manidardır.

Fotoğraf 7: Kent halkını deprem konusunda bilinçlendirmek için AKUT ve Vodafone tarafından ortaklaşa olarak düzenlenen etkinlikten bir görünüm (Eren ŞENOL-28.08.2008).

Sonuç ve Öneriler

Amasya fay hattı üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle tarihi süreçte çok sayıda deprem yaşamış, bunların bazılarında büyük hasarlar görmüştür. Sahanın aktif olması gelecekte de depremlerin gerçekleşeceğini göstermektedir. Cumhuriyet döneminde Amasya kentinin nüfusu artmış, 117.103'e ulaşmıştır. Yerleşme sağlam zeminden daha zayıf zemine doğru gelişmiştir. Kent nüfusunun %63,2'i (73.314'ü) zeminin riskli olduğu mahallelerde (Şeyhcui: 23.145, Bahçeleriçi: 11.821, Ellibeşevler: 9503, Kirazlıdere: 3779, Göllübağları: 1.117, Hacılar Meydanı: 14.837, Akbilek: 9112) ikamet etmektedir. Bu mahallelerde yapı kalitesi iyi, binalar ayrık nizam yapılmış olmakla birlikte zemin özellikleri, muhtemel depremin afete dönüşme olasılığını artırmaktadır. Kent sakinlerinin hem can ve mal güvenliğini sağlamak, hem de kentin sürdürülebilir yaşam alanı olmasına katkıda bulunmak adına aşağıdaki tedbirler alınmalıdır:

a. Vadi tabanındaki yapılaşma rehabilite edilmeli; yerleşmenin MTA tarafından -sağlam zemin yapısına sahip olduğu için- önerilen Bulduklu-Aydoğdu ve Bağlarüstü yörelerine doğru büyümesini teşvik edecek düzenlemeler hayata geçirilmelidir.

b. Deprem sonrasında heyelan ve kaya düşmesi yaygın olarak görülen kütle hareketleridir. Amasya'da yamaçlar, ana kayanın açığa çıkmış olması ve yüksek eğim değerleri nedeni ile kütle hareketlerine elverişli ortam sunmaktadır. Bu nedenle yamaçların kaya düşmesi ve heyelan riski taşıyan kısımlarındaki evler kentsel dönüşüm programları çerçevesinde güvenli

alanlara taşınmalıdır. Ayrıca kayalık alanlar takip edilmeli, düşme riski olanlar temizlenmeli, bunların harekete geçmesini engelleyecek tedbirler alınmalıdır.

c. Cumhuriyetin ilk yıllarında kentteki hakim konut tipini iki katlı "Geleneksel Amasya Evleri" oluşturuyordu. Günümüzde ise 5-8 katlı apartmanlar yaygınlaşmaktadır. Zeminin zayıf olduğu alanlarda 5-6 katlı apartmanları yerine 1950'li yıllarda yapılan kooperatif evlerinin ya da son yıllarda yapılan bahçeli dubleks tarzı konutların yaygınlaştırılması teşvik edilmelidir. Yatay büyüme daha fazla alanın yerleşim alanına dönüşmesi anlamına gelecektir. Bu konutların aşınım yüzeyi olarak tanımlanan birimlere yapılması tarım alanlarının korunmasını da beraberinde getirecektir.

d. Kat sayısı az tutulmak ya da modern mimari teknikler kullanılmak kaydı ile betonarmeye doğru olan değişim desteklenmelidir.

e. Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi ayrık nizam-gevşek dokulu yerleşme teşvik edilmelidir.

f. Kentte Hatuniye, Hacı İlyas, Nergis ve Sofular mahallesindeki "Geleneksel Amasya Evleri" koruma altına alınmıştır. Bunlar içerisinde sadece Hatuniye mahallesindekiler restore edilerek turizme kazandırılmıştır. Diğer mahallelerde yer alan konutlar henüz turizme kazandırılmamıştır ve çoğu da harap haldedir. En ufak bir sarsıntıda yıkılma ihtimali olan bu yapıların restorasyon işlemleri bir an önce tamamlanmalıdır. Ayrıca bu yapılara restorasyon tamamlanana kadar oturma izni verilmemelidir.

g. Üçler, Hacı İlyas, Yüzevler ve Dere mahallelerinde 2-3 metrelik kazılar yapıldığında beyaz mermerle kaplı antik sokak dokularına ulaşılabilmektedir (Özdemir, 2001: 12). Buralarda yeni yapılar inşa edilirken tarihi dokuya rastlanabileceği ve dolayısı ile arsanın elden çıkabileceği kaygısı ile temel derin kazılmamaktadır. Temel sığ kaldığı için bahsedilen mahallelerde yapılacak binalarda kat sayısı sınırlandırılmalıdır.

h. Turizm kentin ekonomik kalkınmasında motor sektörlerden biri olarak görülmektedir. Olası depremde özgün sivil mimari örneklerin ve anıtsal yapıların zarar görmesi, kentte turizmi geliştirmek adına yaklaşık olarak 40 yıldır sürdürülen çalışmaların başarısız olması anlamına gelecektir. Bu nedenle, ilgili yapılar depreme karşı dayanıklı hale getirilmelidir.

i. Amasya'da 1980 öncesinde yapılan konut sayısı oldukça fazladır. Konutların yaşlı olması risk oluşturmaktadır. Sorunu aşmak için yapı adalarına ömür biçilmelidir. Buna göre ederi belirlenmelidir. Ömrü dolduğunda kontrollü olarak adadaki yapıların tümü yıkılmalı; bunların yerine artan bilgi birikimine ve çağın teknolojisine uygun yeni binalar inşa edilmelidir.

j. Sahanın deprem bölgesi olduğu gerçeği saklanmamalıdır. Yöre halkı deprem bilinçlendirilmelidir. Okullarda deprem konulu seminerler düzenlenmeli, farkındalık oluşturulmalıdır.

k. Amasya'ya yönelik teşviklerde riskli il merkezi değil de il geneli esas alınmalı, nüfusun il merkezinde daha da yoğunlaşması yerine, ilçeler arasında ihtisaslaşma gözetilerek il geneline yayılması sağlanmalıdır. Böylece olası depremde afet riski azaltılmış olur. Aynı zamanda ilçeler arası gelişmişlik farkları da giderilebilir.

Kaynakça

Alp, Doğan (1972). *Amasya Yöresinin Jeolojisi*. İstanbul: İ.Ü. Fen Fakültesi Monografileri, Sayı:22.

Atalay, İbrahim (1992). *Türkiye Coğrafyası.* İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Ateş, Şerafettin; Bulut Üstün, Ayla; Osmançelebioğlu Refehat; Mutlu Göksel; Erkal Tevfik; Özerk, O. Cem; Karakaya Gülmez Ferdane ve Çiçek, İsmail (2006). *Amasya İli ve (İl-İlçe Merkezleri) Kentsel Gelişme Alanlarının Yerbilim Verileri.* MTA Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etütleri Dairesi, Rapor No: 10893.

Bayraktar, Erdoğan (2006). *Gecekondu ve Kentsel Yenileme.* İstanbul: Ekonomik Araştırmalar Yayınevi.

DİE (1927). Genel Nüfus Sayımı.

DİE (1927). Sanayi Sayımı.

DİE (2000). Genel Nüfus Sayımı.

Doğanay, Hayati (1994). *Türkiye Beşeri Coğrafyası.* Ankara: Gazi Büro Kitabevi.

Erturaç, M. Korhan ve Tüysüz, Okan (2010). Amasya ve Çevresinin Depremselliği ve Deprem Tehlikesinin Belirlenmesi. *İTÜ/d, Mühendislik Dergisi,* 9(1), 121-132.

Google Earth (2020).

Gabriel, Albert (1932). *Monumets Turcs d'Anatolia Amasya, Tokat, Sivas.* Cilt:2, Paris.

Hubert-Ferrari, Aurelia; Armijo, Rolando; King, Geoffrey; Meyer, Bertrand ve Barka, Aykut (2002). Morphology, displacement, and slip rates along the North Anatolian Fault, Turkey. *Journal of Goephysıcal Research,* 107(B10-2235), 1-33.

İl Çevre ve Orman Müdürlüğü (2006). *2005 Çevre Durum Raporu, Amasya.*

İskender, Pelin (2007). I. Dünya Savaşı Öncesinde ve Savaş Sırasında Amasya Sancağının Nüfus Yapısı. *Birinci Amasya Araştırmaları Sempozyumu (13-15 Haziran 2007) Bildiriler Kitabı,* 373-402.

Karaalioğlu, Bilal (1983). *Geldingen Ovası Hidrojeolojik Etüd Raporu.* Samsun: DSİ, VII. Bölge Müdürlüğü Yayını.

Kaya, Erol; Şentürk, Hulusi; Danış, Osman ve Şimşek, Sami (2007). *Modern Kent Yönetimi*. İstanbul: Okutan Yayıncılık.

Keleş, Ruşen (2006). *Kentleşme Politikası.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Ketin, İhsan (1966). Anadolu'nun Tektonik Birlikleri. *MTA Dergisi,* (66), 23-24.

Kodaman, Bayram (1986). 20. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti-1901. *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 170-183.

Korkmaz, Hüseyin (2006). Antakya'da Zemin Özellikleri ve Deprem Etkisi Arasındaki İlişki. *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 4(2), 49-66.

Kuzucular, Kani (1994). *Amasya Kentinin Fiziksel Yapısının Tarihsel Gelişimi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Özçağlar, Ali (2016). *Yönetsel Coğrafya.* Ankara: Nika Yayınevi.

Özdemir, Celal (2001). *Amasya Kalesi ve Kral Kaya Mezarları.*

Özmen, Bülent; Nurlu, Murat ve Güler, Hüseyin (1997). *Coğrafi Bilgi Sistemi ile Deprem Bölgelerinin İncelenmesi.* Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü Yayını.

Özşahin, Emre ve Eroğlu, İlker (2019). Erzincan Kentinde Yerel Zemin Özelliklerinin Deprem Duyarlılığı. *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Araştırma ve Uygulama Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi,* 5(1), 41-57.

Şahin, Cemalettin ve Sipahioğlu, Şengün (2003). *Doğal Afetler ve Türkiye*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.

Şaroğlu, Fuat; Emre, Ömer ve Boray, Aydoğan (1987). *Türkiye'nin Diri Fayları ve Depremsellikleri.* MTA, Rapor No: 8174.

Şenol, Eren (2010). Amasya Kentinin Cumhuriyet Dönemi Kensel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Turoğlu, Hüseyin (2004). Zemin Sıvılaşmasının 17 Ağustos 1999 Depreminde Adapazarı'ndaki Hasara Etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi,* (12), 63-74.

TÜİK (2020). ADNKS verileri

Tümertekin, Erol (1973). *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, No:1840.

Türkoğlu, Necla (2001). Türkiye'nin Yüzölçümü ve Nüfusun Deprem Bölgelerine Dağılışı. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* (8), 133-148.

Uzun, Ali (2007). Amasya ili ve Yakın Çevresinin Deprem Açısından Değerlendirilmesi". *Birinci Amasya Araştırmaları Sempozyumu (13-15 Haziran 2007) Bildiriler Kitabı,* 889-897.

Yüceşahin, Murat (2003). Şehirleşme Süreci Bakımından İnegöl İlçesi Şehirsel Yerleşmeleri. *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 1(1), 75-95.

Zeybek, Halil İbrahim (1998). *Amasya Ovası ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası.* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Zeybek, Halil İbrahim (2007). Jeomorfolojik Faktörlerin Amasya Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi Üzerine Etkileri. *Birinci Amasya Araştırmaları Sempozyumu (13-15 Haziran 2007) Bildiriler Kitabı,* 917-937.

Bölüm 55

KİMLİK:ÖZNESİNİ ARAYAN NESNE

(KAVRAMSAL VE KURAMSAL BİR ÇABA)[1]

Sevcan GÜLEÇ SOLAK[2]

1 Bu çalışma yazar tarafından hazırlanan "Mekân-Kimlik Etkileşimi Ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Doç.Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi gulecsevcan@hotmail.com

GİRİŞ

Kimlik kodlarının çokluğu, kimlik yoluyla bireyleri adlandırma mekânizmalarının çok boyutluluğu, kimliğe yüklenen farklı anlamlar ve üretilen farklı siyasal söylemler, kimlik kavramı ile ilgili kuramsal bir mutabakat imkânını azaltmaktadır (Keyman E. F., 2005, s. 217). Kimlik kavramı, farklı alanlarda, farklı şekillerde tanımlanan kavramlardan birisidir. Bu nedenle konu ile ilgili literatür "kimlik" kavramının dahil edildiği ve birbirinden farklı kimlik süreçlerinin de yer aldığı pek çok yaklaşımı içermektedir.

Kimlik kavramında ortak bir noktada buluşulamamasının nedeni, kavramın fiziksel, bilişsel ve toplumsal öğeleri içermesidir. Ancak kimlikle ilgili bu kavramlar ve kuramlar da tamamen birbiriyle ilişkisiz/ birbirilerinden farklı değildir. Kimlik kavramı, 1940'lardan sonra psikoloji ve sosyal psikolojinin kapsamında ele alınmış, 1980'lerden itibaren ise kimlik oluşumunda bireyin kendisinden çok toplumun etkili olduğunun fark edilmesiyle birlikte daha çok sosyoloji, sosyal antropoloji ve siyaset bilimi kapsamında incelenmeye başlamıştır.

Bu çalışmada kimliğe yüklenen farklı anlamlar; literatürde yer alan kimlik tanımlarından, kimliğin özelliklerinden ve kimliğin oluşum sürecinden hareketle irdelenerek kimliğin kavramsal ve kuramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Latincede "aynı olma, özdeş olma" anlamına gelen "identitas" kelimesinden türeyen kimlik (identity) kavramı, insanın sosyal bir varlık olmasının doğal sonucu ve sosyal bir olgu olarak belirmektedir. Sosyal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü, teşhis ve hüviyet olarak tanımlanan kimlik (Türk Dil Kurumu,) Maalouf tarafından da "Beni başka hiç kimseye benzemez yapan şey" olarak ifade edilmektedir (Maalouf, 2008, s. 16).

Kimlik, bilmekle yani öznenin kendisini nesneden ve başkalarından ayırt etmesiyle başlamaktadır. Kimlik, "öteki" ile ve "öteki"ye karşı etkileşim yoluyla şekillenen sosyal bir olgu ve dinamik bir süreçtir. Yani, kimlik "öteki" üzerinden tanımlanmakta, ötekinin kim veya ne oldukları, kim veya ne olmadıkları üzerinden somutlaştırılmaktadır. Kimliği, bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendisini diğer kişi veya gruplar arasında konumlanması olarak ifade eden Bilgin kimliği bir resim ve bir adres olarak nitelemektedir (Bilgin, Kimlik İnşası, 2007, s. 11). Bu tanımda kimlik "ben" ve "diğeri" tarafından iki farklı gözden tanımlanmaktadır. "Ben" tarafından tanımlanan kimlik, kişinin veya grubun kendi gözündeki resmine, "diğeri" tarafından tanımlanan kimlik ise diğerleriyle etkileşim içerisinde oluşan resme tekabül etmektedir (Bilgin, 2007, s. 11). Bu

noktadan hareketle, kimlik; bir birey veya grubu kendini diğer birey ve gruplardan ayırt edici özelliklerin bütünü olarak ve daima bir diğerine göre tanımlanmaktadır (Bilgin, 2003, s. 199). Yani kimlik, bir ötekilik ifadesidir. Ne olmadığımız sorusunu öteki ile açıklar (İnaç, 2006, s. 16).

Derrida'ya göre de "tüm kimlikler ancak farklılıklarıyla var olmaktadır ve her kimlik "kendisi"nin "öteki"sidir (Derrida, 2003, s. 26-27). Derrida, kişinin kendini tanımlarken kendisiyle benzeşenlerden hareketle bir kimlik kategorisi oluşturduğunu ve bunun aynılıktan ve özdeşlikten kaynaklandığını, diğer taraftan da bu tanım yapılırken farkında olmadan kimliğin kendinden farklı bir kimlikte bütünleştirildiğini ve bu ikinci kimliğin de ayrılık ve mütekabiliyetten, yani kişinin kendini karşısındakine göre konumlandırmasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Derrida, 2003, s. 26-27). Eğer kimlik sadece "ötekilik" üzerine kurgulanır, öteki yadsınır, göz ardı edilir ve farklılık çizgisi provakatif ve düşmanca çizgilerle çizilirse, bu tanım "öteki"ni yok etmeye, inkâra, aşağılamaya ve çatışmaya yol açmakta, bu durum kimlik tanımlamasıyla ilgili iki gerçekliği ortaya çıkarmaktadır. Birincisi; kültürler genelde kendi olumsuzluklarını ve kötülüklerini öteki olarak kabul ettikleri kimliklere atfederek, yansıtma içgüdüsüyle kendilerini temize çıkartmaya çalışırlar. İkinci gerçeklik ise; kimlik tanımlamalarının hem kapsayıcı hem de dışlayıcı karakterini yansıtmaktadır. Bu açıdan, bakıldığında benzer parametrelere vurgu yapılarak kendisiyle özdeş kabul edilenler benimsenirken, farklı görülenler dışlanır ve ötekileştirilir (Derrida, 2003, s. 26-27). Bu da kimliğin içermenin/kabullenmenin yanı sıra dışlamanın da ürünü olduğunu göstermektedir.

Kimliklerimizde, bizi ötekilerden ayıran nitelik ve özelliklerden çok, bazıları ile ortak olduğumuz değer ve önceliklere de yer verilmektedir. Ancak, bilerek veya bilmeyerek, kimlerden taraf olduğumuzu belirlerken, kimlerden olmadığımızı, kimlere karşı olmadığımızı ya da kimlere karşı olduğumuzu da söylemiş oluruz (Güvenç, 1993, s. 3). Kimlik bu anlamda benzerliklerden ve benzemezliklerden hareket ederek özelliklerin saptanması ve bunların sınıflandırılması işlemidir. Fakat tek başına hiçbir kimlik, bir bütünü yansıtmaz. Çünkü evren ve insan yaşayışı, nesnelerin, olayların birbirlerine bağlandıkları, birbirini karşılıklı olarak etkiledikleri, bağlantılı, birleşmiş bir bütündür (Ergun, 2000, s. 10). Kimlik tekil değildir; bireysel, cinsel, sosyal, dinsel, siyasal ve kültürel özelliklerin toplamından oluşur (Kaypak, 2009, s. 6). Kimlik kişiye, topluluğa özgü çok özel bir durum olmakla birlikte, aslında varlığın özünden çok diğerlerinin etkileşiminden doğan, diğerleriyle kıyasla tarif edilen bir kavramdır. Kimlik, ancak bir kıyas evreni içinde tanımlanabilmektedir. Kimliği oluşturan karakteristikler ne kadar soyut ve öze dair olursa olsun, algılanan biçimsel özelliklerle tezahür etmektedir.

Toplumsal yaşamın her döneminde benzeşme ve farklılaşma referansı olan, bireye ve topluluğa kategorik çerçeveler sunan kimlik, aynı zamanda

bir tanımlama referansı olarak da işlev görmektedir. Bu anlamda kimlik, psikolojik ve sosyolojik etkileşimlerde, hem bireyler hem de topluluklar için bir ihtiyacın ifadesidir (Karakaş, Küreselleşme ve Türk Kimliği, 2006, s. 79). Çünkü kimlik; belirtme, belirleme, iktidar ve tanımlama göstergesidir. Bireyin hem psikolojik hem de sosyolojik anlamda kendisinin kim ve nerede olduğunu açıklayan bir özne olarak şekillenen kimlik deneyimlerin ve öznel konumun farklı öğelerinden oluşur.

Kimlik sadece "biz kimiz" sorusuna verilen bir cevap ve bu cevabın taşıdığı bir duygu değil, aynı zamanda, dünyaya bakarken de kullanılan bir mercektir (Tatar, 2006, s. 158). Kimlik kişinin hangi değerler dünyasına ait olduğunu gösterir. Bununla birlikte insanın kendisini koruması ve tanıtması da kimlik üzerinden gerçekleşmektedir (Kayan, 2007, s. 9). Ayrıca kimlik, kişinin türlü bağlılıklarını açıklayan, tanınmasını sağlayan ve gözlemle kavranabilen özellikler bütünüdür. Ancak kimlik sadece kişiye ait öznel, sosyal ve kültürel bir durumu ifade etmez, aynı zamanda ortama ve nesneye ait yapısal bir nitelik de taşır ve yaşanılan kentsel çevrenin kimliği olarak da yansır (Kaypak, 2009, s. 2).

Her kişinin kimliği resmi kayıtlarda görünenlerle sınırlı olmayan birçok öğeden oluşmaktadır. Dil, din, etnik grup, ulus, aile vb gibi öğelere aidiyetler farklı derecelerde önem taşır. Ancak hiçbiri de tam olarak birbirinden bağımsız değildir. Bunlar kişiliğin yapı taşlarını oluşturmakta ve çoğunun doğuştan gelmediği de vurgulanarak neredeyse "ruhun genleri" olarak ifade edilmektedir (Maalouf, 2008, s. 16). Kimlik öyle bir çırpıda verilmemekte, yaşam boyunca oluşmakta ve değişmektedir, doğarken içimizde var olan kimlik öğeleri çok fazla değildir (Maalouf, 2008, s. 25). Bunlarla birlikte bir insanın kimliği başına buyruk aidiyetlerin birbirine eklemlenmelerini de ifade etmemektedir. Maalouf bunu kimliğin bir "yamalı bohça" olmadığı, "gergin bir tuval üzerine çizilen bir desen" olduğu şeklinde dile getirmekte ve tek bir aidiyete dokunulduğunda bile bütün bir kişiliğin sarsılacağını iddia etmektedir (Maalouf, 2008, s. 25).

Hall'a göre ise kimlik daima kısmen bir anlatı, kısmen bir tür temsildir. Kimlik, dışarıda biçimlenen ve sonra bizim hakkında öyküler anlattığımız bir şey değildir. Kişinin kendi benliğinde öykülenen bir şeydir" (Hall, 1998, s. 72). Kimlik en genel anlamda, kolektif aidiyetlerden katıldıklarımız, arzularımız, hayallerimiz, kendimizi tasavvur etmemiz, yaşama biçimimiz gibi hayattaki duruş yerimizi bildiren niteliklerin toplamıdır.

Bireyler toplumsal hayata kimlikleriyle katılırlar. Meslek, gelir, yaş, cinsiyet, bu anlamda kimliğe ilişkin olan ve toplumsal ilişkilerde kendilerine atıf yapılan belli başlı kriterlerdir. Bunların yanı sıra dürüstlük, cesaret, yetenek, entelektüel güç vs. gibi daha spekülatif değerler de kimliğe dahildir. Kimliğimizin sadece bizim tarafımızdan ifade edilmesi yetmemekte başkaları tarafından da teyit edilmesiyle bir kimlik biçimi

olarak tasdik edilmektedir (Bostancı, 2003, s. 6-7).

Bu tanımlamalardan hareketle kimliğin, kişi veya nesneleri "öteki" üzerinden tanımlayan, konumlandıran bir kavram olduğunu ifade etmek mümkündür. Aynı zamanda kimliğin, durağan veya sadece verili bir durum olmadığı, dinamik bir süreç olduğu yapılan tanımlardan hareketle ifade edilebilir.

2. KİMLİĞİN ÖZELLİKLERİ

Kimlik çok boyutlu bir olgudur. Kimliğin hem kişisel hem de kolektif olarak tanımlama, tanınma ve aidiyet ile ilgili bileşenleri vardır. Ait olma anlamında kimlikle ilgili görülen temel düşünceler, "kalıcılık", "uyum" ve "tanınma"dır (Larrain, 1995, s. 197). Ayrıca kimlik bir nesne olarak değil, " bir simgeler ve ilişkiler sistemi" olarak da ortaya çıkmakta ve yeniden oluşum süreci şeklinde tezahür etmektedir (Morley & Robins, 1997, s. 74).

Kimlikten söz edildiğinde genelde belirli bir sürekliliğe, kapsayıcı bir birliğe ve kendini tanımaya vurgu yapılmaktadır. Kimlik, şimdiki dünya ile bağ kurarken, geçmişle de bağ kurulabilmesini ve geleceğin yaratılmasını sağlamaktadır (İnam, 1993, s. 31). Bu bağı kurarken de, değişken, kaypak bir yapıda/özelliktedir (Hortaçsu, 2007, s. 63). Yani kimlik, zamanın ve mekânın kendine özgü şartlarına bağlı olarak şekillenen bir konsepttir. Değişim ancak, "kendi" ile "öteki" arasındaki ilişkilerden doğan dönüşümle anlamlı ve mümkün hale gelerek kimliğin zenginleşmesine ve çok boyutluluk kazanmasına hizmet etmektedir. Burada söz edilen dönüşüm iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi doğuştan "verili" olarak getirilen "otantik" kimliklerin ancak sosyal ve tarihsel düzlemde yeniden yoğrularak, yorumlanarak yapılandırılmasıdır. İkincisi ise sadece tarihsel gelişim sürecinde yeniden dönüştürülüp tanımlanamayan bir kimlik birimini belirleyen parametrelerden bazılarının değerini kaybederek yerini bir başkasına bırakmasıdır (İnaç, 2006, s. 19-20).

Kimlikler mekândan bağımsız olarak düşünülemez. Mekân, bir yandan kişinin nasıl bir kimliği benimseyeceğini belirlerken diğer taraftan belli kimliklere farklı anlamlar yükleyerek anlamlarını değiştirmektedir. Kimi zaman, kimlikler belli amaçlara yönelik kullanılan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan kimlik bir yandan insanların özünü, kim olduğunu belirleyen benliğinin ayrılmaz parçası, diğer yandan da belli amaçlar doğrultusunda bilinçli olarak üretilen ve kullanılan araç, hatta silah olabilmektedir.

Üretilen varlıklar olarak kimlikler zaman içinde tüketilebilmekte ve kullanılmamaktadır (Hortaçsu, 2007, s. 63). İnam, konuyla ilgili olarak kimliklerin anarşik, tekelci-indirgeyici, kapalı, bitmiş, bir daha tartışılmayacak kadar kesin, sivri, sıkı sıkıya çevrelenmiş, çerçevelenmiş olmaması gerektiğini dile getirmektedir (İnam, 1993, s. 31). Yani kimlik "öteki" ile "öteki"ye karşı etkileşim yoluyla şekillenen sosyal bir olgudur.

Bir başka anlatımla, 'kimlik ilişkiseldir'. Ancak 'öteki' ile münasebeti, etkileşimi esasında var olur. 'Ben' ve 'öteki' arasındaki ilişki her zaman mekânla kayıtlıdır, "hiçbir etkileşim boşlukta gerçekleşmez, zaman ve mekân onda mündemiçtir" (Altunoğlu, 2009, s. 69).

Kimlik dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (İnaç, 2006, s. 16). Yani kimlik, bir "öz", ezeli ebedi/değişmez bir sabite değil bir proje/tasarım ürünü de olabilmektedir. Kimlikler, inşâ edilmektedir; bu nedenle, 'öz'le değil 'süreç'le ilgili bir kavramdır yani tarihîdir (Altunoğlu, 2009, s. 69). Kısaca kimlik tamamen kurgusaldır ve kimliğin kişinin kendi düşüncelerini inceleyerek anlayacağı bir şey olmadığını söylemek mümkündür (Karakaş, 1999, s. 257).

Kimlik kavramının üç özelliğinden söz edilmektedir: Bir öznenin ya da nesnenin zaman içindeki sürekliliği, bir öznenin ya da nesnenin sınırlarını kuran ve diğerlerinden ayrılmasına izin veren birlik nosyonu ve bu iki öğenin özdeş olarak tanınabileceği bir ilişki (Sarı, 2007, s. 61). Bu üçüncü ölçüt, kimliğin toplumsal ilişkiler sistemi içinde oluşturulmasını ve başkalarınca karşılıklı olarak tanınması gereğini vurgulamaktadır (Schlesinger, 1994, s. 262). Bu doğrultuda Melucci, "kimliğin bir 'şey' olarak değil, daha ziyade 'bir ilişkiler ve temsiller sistemi' olarak görülmesi gerektiğini" savunmaktadır (Schlesinger, 1994, s. 262).

Bunlara ek olarak Melucci kimlik kavramını eylem kavramıyla da ilişkilendirmektedir. Aktörler bir öz-düşünüm kapasitesine, bir aidiyet ve zamansal süreklilik algısına sahip olmalıdır. Bir failin kimliğinin korunması verili olmaktan çok özdeşlik ve farklılığın birbiri içine geçtiği bir yeniden düzenlemeler sürecidir (Sarı, 2007, s. 59). Melucci, bu süreç içinde simgesel boyuta özel bir önem vermekte, "kimliği, herhangi özgül bir içeriğin ötesinde eylemin bilincini (yani eylemin sembolik bir temsilini) üretmek için gerekli düşünümsel kapasite" olarak tanımlamaktadır. Kimlik, biçimsel düşünümsellik ise saf sembolik kapasite, verili herhangi bir uğrakta çevre ve biyolojik yapı tarafından konulan kısıtlar içinde bir eylem duygusu ise üretiminin tanınması haline gelmektedir (Sarı, 2007, s. 61)". Bu süreç sonunda kimlik kendisini ne doğa tarafından 'verilmiş' olarak, ne de bireylerin özdeşleştikleri bir geleneğin basit içeriği olarak sunmamakta, yalnızca 'normatif olarak düzenlenmiş birliklere' (devletler, partiler, örgütler) ait olmaya dayandırmamaktadır. Sonuç olarak, bireyler ve gruplar, koşullandırma ve sınırların sonucu olmaktan ziyade, kararların ve tasarıların sonucu olan kendi eylemleri yoluyla kimliğin biçimlenmesine katılmaktadırlar (Schlesinger, 1994, s. 263).

Keyman da kimliği, kültürel kimlik bağlamında üretilmiş, her zaman bir kurulma süreci içinde olan, sabit bir öz'ü olmayan, hiçbir zaman tamamlanmayan, bu anlamda ontolojik bir varlık ya da gerçeklik konumuna tekabül etmeyen, "ilişkisel bir kurgu" olarak nitelendirmektedir (Keyman

F. , 1997, s. 283-294).

Sonuç olarak kimlik, " ben"i , "öteki"nden ayırt etmek için kullanılan, toplumsal ve tarihsel bir süreç içerinde şekillenen, durağan olmayan, dolaysıyla sürekli inşa halinde olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. KİMLİK KAVRAMI İLE İLİŞKİLİ BAZI TEMEL KAVRAMLAR

Kimlik ile ilgili çalışmalarda kimlik, benlik, kişilik ve özne kavramları kimi zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu kavramlar birbirleri ile ilişkili fakat birbirinden farklıdırlar. Ayrıca kimlik ile ilgili çalışmalarda sıkça karşılaşılan diğer iki kavram da kültür ve sosyalleşmedir.

3.1. Benlik (Self)

Kimlik kavramı analizlerinde benlik kavramı önemli konu başlıklarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal psikolojide pek çok kuramcı benlik üzerine çalışmalar yapmış ve tanımlamalarda bulunmuştur[3].

3 * Sosyal psikoloji kuramcılarından James benliği tüm deneyimlerin merkezi olarak kabul etmiş ve kişinin dünyayı algılarken "ben" ve "ben olmayan" olarak ikiye ayırdığını ifade etmiştir. Ayrıca James, benliği, maddesel benlik (*material self*); beden, barınma, örtünme, ruhsal benlik (*spiritual self*); ben olma duyumunun kalbi ve sosyal benlik (*social self*) olarak ayrıştırarak tanımlamıştır. Allport ise benliği kişiliğin oluşumunda merkezi bir noktaya yerleştirmiş ve kişiliğin kaynaklarını organizmanın fiziksel temeli ve kazanımlar başlıkları altında ikiye ayırmıştır. Diğer bir kuramcı olan Cooley'e göre de benlik, geçici ya da sabit olarak yerleşmiş kişiler arası sosyal bir süreçtir ve sosyal benlikte bir aynaya baktığımızdaki görüntümüzdür. Bu görüntüde benliğin, diğerlerine nasıl göründüğümüzü düşünmek, bu görünümü nasıl geliştirdiklerini düşünmek, bunlardan duyduğumuz gurur ya da utanç olmak üzere üç temel elementin olduğunu söylemiştir. Kimlik çalışmalarında sıkça referansta bulunulan bir diğer isim olan Mead'e göre benlik, kendi kendinin nesnesi halini alan, yapı itibariyle de sosyal ve sosyalleşen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre benlik; başlangıçta, doğum esnasında yoktur, sonradan edinilen ve gelişen bir şeydir ve toplumsal deneyim sürecinde etkinliklerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Benlik dili kullanma ve diğerlerinin rolünü alma kapasitesinin ürünüdür. Mead'e göre, sosyal ben bireylerin diğerlerinin hareketlerini okudukları veya onların tutumlarını edindikleri bir süreçtir ve bu süreçte belirli durumdaki belirli bir nesne tipi olarak bir benlik imgesi, bir benlik resmi üretilir. Bu benlik imgesi bireyde belirli tepkiler üreten davranışsal uyaran olarak işler. Ayrıca bireyin tepkileri diğerlerinin başka tepkilerine yol açar ve bir bireyin rol almasını mümkün kılan, böylece yeni benlik imgeleri ve yeni davranışsal uyaranlar üreten hareketlerin sergilenmesiyle sonuçlanır (Sankır, 2010: 7). Son olarak Asch'e göre, benlik egonun bir temsilidir, yani ego bilinçli ve farkında olma haline gelir ve benliği oluşturur. Bu sayede de birey, eylemlerinin, deneyimlerinin ve kaçınılması gerekenlerin farkına, bilincine varmaktadır (Narter, 2004: 42-45). Benlik ve benliğin çeşitli özellikleri, bireyin toplum içindeki davranış ve etkileşimlerini, plan ve eylemlerini ortaya çıkarma niteliğine sahiptir. Sosyal davranış benliğin çeşitli özelliklerini oluştururken, sosyal ortam ve sosyalleşme süreçleri de benliğin oluşumunu önemli ölçülerde etkilemektedir. Sosyal davranış ve benliğin oluşumu, iç içe geçmiş kavramlar olarak ifade edilmektedir. Sosyal etkileşimin ürünü olan benlik, aynı zamanda kişinin benliği ile ilgili bilgileri yansıtması açısından bilişsel ve içgüdüsel; eylem anlamında da sosyal bir yapı olarak da ifade edilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2000: 86) Benliğin algılanması müşahede ve yansıma yoluyla olmaktadır. Kişi kendini diğer insanların gözleriyle görüp, benliğini onların kendisine olan tepki, tutum ve davranışlarından çıkardığı sonuçla algılar. Bu algılamalar da kendini-algılama (self-perceptions) yoluyla fert tarafından yorumlanarak belli bir kimlik yaratır (Birkök, 1994: 67-68). "Kimlik ise benliğin ötekilerle temasını sağlarken, onu "kendinde-varlık" olmaktan çıkartır, ötekilerle temasın, gündelik deneyimin geçmiş-şimdi-gelecekteki izdüşümlerini benliğin sürekliliği için araçsallaştırır" (Altunoğlu, 2010: 57)

Benlik (self), insan zihninin sosyal tecrübelerle formlaşan ve potansiyel haldeki yapısal bütünlüğü olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kimlik ise, sosyal olarak şekillenmiş bu potansiyelin iradî bir kararlılıkla dışa yansıyan hali olarak tezahür etmektedir. Benliğin oluşumunda fizikî çevre, sağlık şartları, biyolojik miras gibi diğer faktörlerin yanı sıra, tüm sosyal faktörler rol oynarken, benliğin gelişim süreci kişinin tüm hayatı boyunca devam etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde benliğin, sosyal faktörlerin sürekli işlendiği ve neticede davranış biçimlerinin oluşturulduğu bir alan olduğu dile getirilmiştir (Birkök, 1994, s. 67-68). Birey, benliğini, kendisini diğerlerinden farklı biri olduğunu hissettiği çocukluk yaşlarından itibaren, diğerleriyle gerçekleştirdiği etkileşimler aracılığıyla geliştirmeye ve ortaya koymaya başlar. "Benlik" kavramı, bizim mutlak değerimizden çok, diğerlerinin bizim hakkımızda düşündüklerinden çıkardığımız şeylere bağlı olarak gelişmekte (Bilgin, 2007, s. 82), bu nedenle de benlik bir yapı değil bir etkileşim süreci olarak tanımlanmaktadır (Sankır, 2012, s. 3).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle benliği, kimliği de içeren, tıpkı kimliğin tanımlanmasında olduğu gibi "ötekilerle" var olan, toplumsal yapı içerisinde oluşan ve sosyalleşme ile de varlığını devam ettiren, kimliğin çoğul parçalarını içeren, ona göre daha kapsayıcı ve soyut bir süreç olarak tanımlamak mümkündür. Bu yönüyle sosyal psikolojide kimlik ve benlik terimleri bir farklılık arzetmemektedir.

3.2. Kişilik

Bir insanı başkalarından ayıran bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerin bütünü olan kişilik, kimi zaman mizaç, huy, karakter ve kimlik kavramlarıyla karıştırılmaktadır. Kişilik, bireyin kendine özgü ve ayırıcı davranışlarının bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kişilik tanımı içerisinde kişinin beden yapısı, görünüşü, zekâsı, yetenekleri, ilgileri, karakter özellikleri gibi etmenler yer almaktadır (Tezcan, 1987, s. 17).

Kişilik, bir insanın psikolojik özelliklerini oluşturan öğeler arasındaki uyumun bir bütünlük içerisinde ve yalnızca o insana özgü olarak örgütlenmesi ile oluşmaktadır. İnsan davranışlarında zamanla değişiklikler olsa da duygu ve düşüncelerini oluşturan ve onu diğer insanlardan ayıran bu yapı, göreli olarak süreklilik göstermektedir (Usal & Kuşluvan, 2006, s. 78).

Kimlik, bir şeyi başka şeylerden ayıran özellikler olarak tanımlanmış ve insanın bütün özelliklerinin ayrı ayrı birer kimlik olabileceği ifade edilmiştir (Ergun, 2000, s. 82). Kişilik ise bireyde psikolojik bir yerleşme ve bir temel olarak değerlendirilmektedir. Kişilik; bireyin, kimlikler içinde ve kimliklerle örgütlenmesi olarak dile getirilmektedir. Bu örgütlenme dinamik bir olgudur ve bireyin, kimlikler aracılığıyla toplumsal çevreye/ toplumsal yapıya uyumunu simgelemektedir (Ergun, 2000, s. 82). Ergun'un

yaptığı bu tanımlarda da görüldüğü gibi kişinin her bir özelliği için ayrı bir kimlik tanımına ulaşmak mümkündür. Ayrıca bir insanda kimlik, kişiliğin tersine birden fazla olarak bulunur. Bu açıdan kimlik, insanın sosyal mevkisini ve mensubiyetini belirtir. Dolayısıyla birey din, millet, aile, sosyal sınıf, meslek, eğitim vb. her kimliğe göre farklı davranışlar sergiler. Bu haliyle kimlik kişiliğin gelişmesine katkıda bulunur, ancak gerçek "ben"i ortadan kaldırır (Sözen, 1995, s. 112).

3.3. Özne

Siyaset biliminde ve siyaset felsefesinde kimlikle ilgili çalışmalarda karşımıza sıkça çıkan bir diğer kavram da "özne"dir. Özne, felsefe sözlüğünde "insana göre dışsal bir yapı olan ve "bilinen varlık"ı dile getiren nesne deyimi karşılığında içsel bir yapı olan bilinçliliği ve bundan ötürü "bilen varlık" anlamında "insan"ı tanımlamaktadır. Mantıksal anlamda konu, ruhbilimsel anlamda denek ve siyasal anlamında uyruk deyimleriyle de dile getirilmektedir (Hançerlioğlu, 2000, s. 112). "Bir şeyin, -bir nitelik, özellik, karakteristik, yüklem ya da bağıntının- kendisi hakkında tasdik ya da inkâr edildiği, evetlendiği ya da değillendiği şey" olarak da tanımlanmakta ve "bir önermede, yüklemin bir öznellik ya da niteliği gösterdiği yerde özne, bir özellik ya da niteliğin taşıyıcısını, o özelliğe sahip olan şeyi göstermektedir (Cevizci A. , 2005, s. 1308). Kimlik ile öznenin ortak noktası da "tanımlama" ve "öteki/diğeri üzerinden konumlandırma" özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özne, özellikle yapısalcı gelenekteki yazarların "aktör" ve "birey" gibi alternatiflere karşı tercih ettikleri bir terim olarak da karşımıza çıkmaktadır (Marshall, 1999, s. 571)[4].

3.4. Kültür ve Kimlik

Kimlik çalışmaları içerisinde birbirine eklemlenen tartışmalarda en çok referansta bulunulan kavramlardan biri de kültürdür. Bu kavram da

---

4 *Özne, metafizikte ilk ve ortaçağ felsefesinde "orada" zihinden bağımsız olarak ve fiilen var olan şey olarak töze yakın bir anlamda kullanılmış, bu süreçte de dayanağı dış gerçekliği ifade ederken, kendisinde niteliklerinin bulunduğunun söylendiği varlık olarak tanımlanmıştır. Özne ve nesne terimlerinin anlamı modern felsefeyle beraber değişime uğrayarak özne; algı, tasarım, izlenim, düşünce ve düşünen hisseden, bir şeylerin bilincinde olan şey olarak ben ya da zihin anlamında kullanılmaya başlamıştır. Modern özne, bilginin temeli olan rasyonel ve iradi varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Postmodernist akımla beraber özne, yine anlam değişikliğine uğrayarak bu defa da bir maske, bir kurban, modernliğin bir kalıntısı liberal hümanizmin icadı, özne- nesne ikiliğinin kaynağı, dildeki bir konum, bir söylem etkisinden ibaret bir şey olarak yorumlanmıştır. Postyapısalcılar ve postmodernistlere göre özne, temel kimlik özüne sahip olmayan, parçalanmış bir varlıktır ve zaman içinde değişmeden kalan sabit bir kimlik ya da benlikten çok, sürekli bir çözülme durumu içerisindeki bir süreç olarak kabul edilmektedir (Cevizci, 2005: 1308-1309). Hall'a göre postmodern özne değişik zamanlarda değişik kimlikler üstlenmekte ve eğer kişilerde doğumdan ölüme kadar tek bir kimlik sahibi olduğu düşüncesi varsa, bu kişinin kendi hakkında rahatlatıcı bir hikâye veya benlik anlatısı yaratmasından kaynaklanmaktadır (Hall, 1992b: 227'den aktaran Bektaşoğlu, ty). Postmodernizm ile birlikte sıkça dile getirilen kimliğin değişimi, dönüşümü ve biçimlendirilmesi ile ilgili çalışmalar bu düşüncelere dayanılarak gerçekleştirilmektedir.

sosyal bilimlerde sıkça kullanılmasına rağmen tam olarak tanımlanamayan karmaşık bir kavramdır (Tolan, 1985, s. 233). Bunun nedeni de kültür sözcüğünün, girift tarihsel gelişimi, ayrı ve bağdaşmaz düşünce sistemlerinde ve farklı disiplinlerdeki kullanımı olarak ifade edilmektedir (Sarı, 2009, s. 231).

Mümtaz Turhan, kültürün üç farklı tanımından söz etmektedir. İlkinde kültürü insanın hayatında sosyalleşme sonucunda elde ettiği maddi ve manevi tüm unsurlar olarak tanımlamakta, ikinci tanımında, "ferdi incelik: bilgi ve tecrübeye dayanan bir tavır" olarak, üçüncü tanımında ise " fertten ziyade grubun sahip olduğu manevi değerler" olarak dile getirmektedir (Turhan, 2002, s. 35-37).

Başka bir tanımda ise kültürün, bir yandan bireylerin toplumsal yolla edindikleri ve toplumsal yolla ilettikleri bir değer, yargı, inanç, simge ve davranış ölçütleri düzeninden, diğer yandan da, böylece ortaya çıkan geleneksel davranış kalıplarının simgesel ve maddi ürünlerinden oluştuğu ifade edilmektedir (Tolan, 1985, s. 238).

Kültür, bir toplumun yaşam biçiminin ifadesidir; insanın yaşam etkinliklerinden doğmuştur. Bu yönüyle de kültür, her toplumu diğerinden farklılaştıran düşün ve eylem modellerinin ve kendi özgül anlam çerçevesi içerisinde yaratıp kullandığı araç ve gereçlerin soyut bir bütünü olarak da tanımlanmaktadır (Tolan, 1985, s. 238).

İnsanın öğrenme ve öğrendiklerini simgesel biçimlerde örgütleme, toplumun diğer üyelerine bilgi olarak iletme ve kazandığı bilgileri davranışlarında sergileme gücü, kültürün kaynağını oluşturmaktadır (Tezcan, 1987, s. 165-166). Bu nedenle kültür, öğrenme yoluyla elde edilen birikimlerin tümünü ifade etmekte ve bu özelliği ile de "sosyal birikim" ve "sosyal miras" olarak ifade edilmektedir (Arslantürk & Amman, 2000, s. 234).

Kültür, tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak değişen dinamik bir olgu ve inançları, değerleri, sanatı, ahlakı, normları, gelenekleri ve toplumun üyesi olarak her insan tarafından bunların elde edilme kapasitelerini belirleyen bir süreçtir. Kültürün bu özelliğini, Michel de Certeau, " kültür, bir yandan süre gelendir, diğer taraftan da icat edilen. Bir tarafta hem güncel hem de bin yıllardır süren, zihniyetlerin, gerçekliklerin ve toplumsal ritüelleştirmelerin derinliğinde biriken yavaşlıklar, gizlilikler ve gecikmeler; kapalı, inatçı, gündelik davranışlara gömülmüş yaşam. Diğer tarafta ise sapmalar, gelecekteki nesillerin art arda kendi "işlenmiş kültürlerini" çıkaracakları bir yaratıcılığın payları…." şeklinde dile getirmektedir. Ayrıca kültürün günlük yaşamın içerisinde görünmeden ama varlığını da hissettirerek yani dolaylı da olsa yaşamın her anında yer aldığına da değinmiştir (Bayart & Françoıs, 1999, s. 68).

Bu tanımlar kültürün, farklı öğelerden meydana gelen ve farklı boyutları olan bir kavram olduğunu göstermektedir. Tek kişi düzeyinde kültür, edinilen, özneye bağlı, bireysel özellik arz ederken, ulus düzeyinde tarihselliğin damgasını taşıyan, kuşaktan kuşağa aktarılan, insanlar arası, ortaklaşa bir varlık olarak görülmektedir (Çelik, 2008). Ayrıca kültürün belirli bir toplumu diğerlerinden farklılaştırmada oynadığı simgesel role vurgu yapılmakta (Tolan, 1985, s. 239), kimliği oluşturan başlıca etken olarak değerlendirilmektedir.

Toplum yapısının düşünsel düzeyde bir soyutlaması olan kültür, bireysel, grupsal ve hatta uluslararası dayanışmanın bir unsuru niteliğini de taşımaktadır. Kültür, bireyin toplumsal bir varlık olarak bir kişilik edinmesinde temel etken olarak ortaya çıkmaktadır (Tolan, 1985, s. 239).

Kimlik kavramının arka planı ve kimliklerin inşa süreçleri öncelikle kültür anlayışlarına yansımaktadır (Bilgin, 2007, s. 37). İnsan çoğu kez " kültür inşa eden hayvan" (a culture building animal) olarak nitelendirilmiş ve kültürün, insanın evrensel özelliği vurgulanmıştır (Bilgin, 2007, s. 38).

Kimlik tartışmalarında kültür kavramı genellikle etnologların ve antropologların anlayışına bezer bir anlamda, "insanın doğa üzerine eklediği her şey" ve bu toplulukta sonradan kazanılmış davranış bütünü olarak tanımlanmaktadır (Bilgin, 2007, s. 38). Kültürün insan kişiliğini belirlediğini savunan psikianalizden etkilenen kültüralizm akımı, kültürün insan davranışları ve kişiliği üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmalara ilgiliyi arttırmıştır. Bu yaklaşımla ilgili çalışmalarda da belirli bir toplumun üyelerinin ortak kişilik yapısını ifade eden "temel kişilik" (basic personality) kavramı sembol haline gelmiştir (Bilgin, 2007, s. 38). Bu bağlamda da karşımıza kültürün, toplumsal bütünleyici işlevlerinin yanında toplumdaki bireysel davranış biçimlerine de modellik yapma işlevi çıkmaktadır. Kültür, toplumun sosyal yapısının bir örneğini/kopyasını verdiği kadar, sosyal kişiliğin de bireysel kişiliğin de oluşmasında egemen olan ana etmen olarak kabul edilmektedir[5].

Sonuç olarak bir toplumun kültürü, bireylerin kişiliklerinin biçimlenmesine de yansımaktadır (Kaypak, 2009, s. 6). Kültür bir kimliğin referans alanı olduğu için kültür ile kimlik arasında güçlü ve vazgeçilmez bir ilişki vardır. Manuel Castells de kimliğin seçilmiş kültürel özelliklerle inşa edildiğini, "…Toplumsal aktörlere atıfla kimlik… anlamın, başka anlam kaynaklarına kıyasla öncelik verilen bir kültürel özellik ya da

5 *Bu bağlamda da kişilik kültür ilişkisini (Ayrıntılı bilgi için bknz: Mahmut Tezcan, **Kültür Ve Kişilik**, Bilim Yayınları, Ankara, 1987) ele alan beş tür yaklaşımdan söz edilmektedir" (Usal ve Kuşluvan,2006:121-125):

Kişiliği kültür belirler yaklaşımı, Kültürü kişilik belirler yaklaşımı, Kişilik kültürdür yaklaşımı; Kişilik kültürel yapılanma ile kültürel gelişme arasında bir ara değişkendir yaklaşımı, Kişilik ve kültür arasında işlevsel bir denge vardır yaklaşımı.

birbiriyle ilgili bir dizi bir kültürel özellik temelinde inşa edilmesi" ifadesi ile vurgulamaktadır (Castells, 2006, s. 12-13).

Kültür-kimlik ilişkisi özgürlük temeline ve kimlik temeline dayalı olarak iki model çerçevesinde ele alınmaktadır. Birinci modele göre kültür, özgürlüğü teşvik ettiği için önemlidir ve kültür bireysel tercihler için seçenekler ve anlamlar sağlayarak özgürlüğün olanaklarını yaratmaktadır. Kimlik temeline dayalı diğer modele göre ise kültür "kimliğin tanımlanması, ifade edilmesi ve geliştirilmesi için, kişinin kendini gerçekleştirmesi için bir önkoşul"dur. Kimlik bağlamı olarak kültür, "üyeleri, ortak tarihi deneyim ve değer verilen (inanç, yaşam biçimi, gelenekler, dil ve ortak vatan gibi) kültürel özelliklerin bir bileşimine dayanan ortak bir kimliğin sürekliliği duygusunu paylaşan ulusal, etnik ve dini grupların" kültürüdür (Tok, 2003,, s. 1).

4. KİMLİK TÜRLERİ

Kimlik; ego kimliği, öz kimlik, kişisel kimlik, grup kimliği, sosyal kimlik, kolektif kimlik, etnik kimlik, cinsel kimlik, ulusal kimlik, kültürel kimlik, mekân kimliği, kent kimliği gibi pek çok bağlam içinde kullanılabilen bir kavramdır. Bu kavramların hepsi, temelde bireyin kimlik duygusunun değişik yönlerini oluşturmaktadır.

4.1. Kişisel Kimlik

Kişisel kimlik kavramının farklı teorilere göre farklı anlamları vardır. Bazı teorilerde diğer anlamlarıyla ego kimliği, bireysel kimlik veya kişilik olarak da ifade edilmektedir. Kişisel kimlik, bir kimsenin kim olduğuna, kendi niteliklerine ve konumuna ilişkin toplumsal-duygusal algısına karşılık gelmektedir, ancak bu algı da diğer kişilerle ve gruplarla girilen karşılıklı etkileşim sürecinde ve karşılaştırmalı olarak gerçekleşmektedir. Kişisel kimlik; kendilik imgesi, bireyi ötekilerden farklılaştıran değerler, tutumlar ve fikirlerin bir araya geldiği ve etkileştiği içsel psikolojik yapılanma ile ilgilidir (Güleç, 1992, s. 11) ve ait olduğumuz grupların içerisinde bizi diğerlerinden ayırmak için kullanılmaktadır. Kişisel kimliğimiz bizim özgün ve kişisel özelliklerimizi içermektedir. Bu kimlikler, diğerleri ile etkileşim içerisinde şekillenir ve bu süreç de yaşam boyunca devam eder (Hauge, 2007, s. 4).

Bu etkileşim nedeniyle kişisel kimlikle toplumsal kimliği birbirinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Bu ilişkiyi Jeffrey Weeks "...kişisel konum duygusu bireyselliğinize değişmez bir öz verir. Ama aynı zamanda sizin toplumsal ilişkilerinize, diğerleriyle olan karmaşık bağlarınıza ilişkindir..." diyerek dile getirmektedir (Weeks, 1998, s. 85).

Kişisel kimlik, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal değerlerden farklı olarak kendi ilgi, ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda şekillenen tercihlerine bağlı olarak oluşturdukları sui generis (nev'i şahsına münhasır) algılayışlar bütünüdür (Cevizci E. , 2007, s. 41). İsim, dış görünüm gibi ayırt edici işaretler ve kişinin yaşam öyküsünün ve özelliklerinin bilgisinden oluşur (Altunoğlu, 2009, s. 19) ve bu nedenle kişisel kimlik çok sayıda kimliği bütünleştiren bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Özellikle modern toplumlarda bireylerin "benim" dediği çeşitli kimlikleri vardır ve bu türlülüğün dinamik organizasyonu kişisel kimliği zenginleştirmektedir (Bilgin, 1994, s. 244). Ericson'a göre kişisel kimlik, insanın geçmişi ve geleceği ile ilgili beklentileri üzerine kurulan bir aynılık ve süreklilik algısıdır ve ego kimliğinin bileşenlerinden biridir (Atak, 2011, s. 168).

Mevcut kimlik tipleri içinden seçilen kişisel kimlik, seçimin yapıldığı andan itibaren yeni kimlikler tarafından sürekli bir sorgulamaya tabi tutulmakta ve kişisel kimlikler, tüketimin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Çünkü tüketilen ürün ve hizmetler, sosyal görüntünün, yaşam biçiminin ve sosyal grupların oluşmasında önemli bir rol almaktadır (Karakaş, 2006, s. 13). Kişinin bireysel kimliği, toplumsallaşma ile pekiştirilmekte ve kişiye bir toplumsal kimlik kazandırılmaktadır. Toplumsal insan kimliği, kültürle de birleşerek onun diğer insanlarla kurduğu tüm ilişkilerde bağlayıcı bir gösterge olarak bireysel özgürlükleri sınırlamakta ama aynı ölçüde bir kimlik kartı işlevini de yerine getirmektedir (Tezcan, 1995, s. 38-41).

Özetle kişisel kimlik, toplum içinde kültürel ve toplumsal etkileşim sonucu oluşan, birlik, tutarlılık ve süreklilik duygusunu içeren ve toplumsal aidiyet hissinin kurucu unsuru olarak değerlendirilebilen, kişiye özgü (nevi şahsına münhasır), inanç, ahlak ve ilkelerin bütünü olarak tanımlanabilir.

4.2. Sosyal Kimlik

Kişisel kimlik, toplumsallaşma ile gelişmekte ve bu süreçte toplumsallaşma kişiye bir de sosyal kimlik kazandırmaktadır. Sosyal kimlik kavramı ilk olarak 1970'li yıllarda Tajfel tarafından, Sosyal Kimlik Kuramı çerçevesinde ortaya atılmıştır. Tajfel, sosyal kimliği, "bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçası" olarak tanımlamıştır (Demirtaş, 2003, s. 130). Tajfel ile birlikte çalışan ve sosyal kimlik kuramını geliştirilerek kendi sınıflandırma kuramını da ortaya atan Turner ve bir grup arkadaşı da sosyal kimliği, "bireyin, kendisi için duygusal ve anlamlı olan bir sosyal gruba üyeliğine ilişkin bilgisi" (Demirtaş, 2003, s. 131) şeklinde tanımlamıştır. Bu bilinç ve bilgiler söz konusu gruba aidiyete ilişkin bir takım duygu ve değer atıflarıyla birlikte bulunmakta, insanlar arası etkileşim içinde

sergilenen bir rol olarak görülmekte ve bu rol de diğerleri tarafından bir imaj olarak algılanmaktadır (Bilgin, 2007, s. 13). Bu tanımlardan hareketle sosyal kimliğin, benlik kavramının grup üyeliğinden doğan parçası olduğu dile getirilmektedir (Demirtaş, 2003, s. 131).

Sosyal kimlik, kimliğin "objektif" ve "subjektif" öğelerine bağlı olarak tanımlanmakta ve şekillenmektedir. Objektif öğeler, kimliğin tüm üyeleri tarafından kabul edilen, semboller, mitler, dil, din, etnisite, coğrafya, yaşam tarzı, ortak tarihsel tecrübe, değerler, gelenekler, özlemler gibi unsurlar olarak sıralanmakta ve sosyal kimlik bu unsurların içselleştirilmesiyle şekillenmektedir (Akkaş, 2008,, s. 85-86). Diğer bir deyişle sosyal kimlik, kişinin diğer insanlarla paylaştığı temel sosyal kategorilerin ve kendisini diğerlerinden ayıran şahsi özelliklerinin kombinasyonu tarafından temsil edilmektedir (Gordon, 1968, s. 115-136). Sosyal kimlik, kişinin hangi sosyal kategoriye veya bu tür işlevlere sahip herhangi bir organizasyon veya gruba ait olduğunu göstermekte ve kimliğin temel fonksiyonlarından olan tanımlama fonksiyonunu gruplar veya topluluklar düzeyinde yerine getirmektedir. Bu noktada aidiyet kavramı karşımıza çıkmaktadır. Var olan ya da yaratılan ortak alanlar aidiyetleri oluşturmaktadır (Yeniçeri, 2007, s. 10). Aidiyetler de "biz"i; farklılıklar ise "öteki"ni yaratarak bilinç düzeyinde kimliği inşa etmektedir.

Maalouf;

"*Bir topluluğun arasında benimkiyle aynı tınılara sahip isimleri olan, aynı ten rengine ya da aynı benzerliklere hatta aynı kusurlara sahip insanlar gördüğümde, kendimin böyle bir topluluk tarafından temsil edildiğini hissedebilirim. Bir "aidiyet" zinciri beni onlara bağlar, bu zincir ince veya kalın olabilir, ama kimliği dış görünüşte olanlar tarafından hemen fark edilir. Bir topluluk için ulusal bir toplum ya da küresel bir toplum için de gerçektir. Nerde olunursa olunsun, insanların bu kimlik işaretlerine, bu ötekine doğru köprülere ihtiyacı vardır"* diyerek aidiyet ve sosyal kimliğin "hala kimlik ihtiyacını doyurmanın en uygar tarzı" olduğunu dile getirmektedir (Maalouf, 2008, s. 100).

Bir kişinin kimliği, bir topluluğa, bir gruba, bir kavime, bir ulusa, bir toplumsal role bağlılık aidiyet olarak sürdüğü müddetçe; o kişide oluşan kimlik duygusu, o kişinin, insan olarak maddi varlığının ötesinde, bir toplumsallaşma sürecinin sonucu olarak kendini göstermektedir (Ergun, 2000, s. 13-14).

Sonuç olarak kişisel/bireysel kimlikle sosyal kimliği birbirinden ayrı olarak düşünmek mümkün değildir. Çünkü kişisel konum duygusu bireyselliğe değişmez bir öz verir ve aynı zamanda kişinin toplumsal ilişkilerine, diğerleriyle olan karmaşık bağlara ilişkindir (Weeks, 1998, s. 85). Sosyal kimlikler kim olduğumuzu tanımlarken, farklı durumlar

karşısındaki tepkimiz, yani, kim olacağımız, nasıl davranacağımız, nasıl tanımlayacağımız konusundaki belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır.

4.3. Kollektif Kimlik

Sosyal kimliğin topluluklar düzeyindeki ifadesi olarak dile getirilen kolektif kimlik, birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, yani kolektif bellekten hareketle inşa edilmektedir. Bu süreçte "sosyal imgelemin kolektif belleği şekillendirmesi" söz konusu olurken, imgeler kuşaktan kuşağa süzülmekte ve aktarılan bellek öğeleri, kolektif kimliği temellendirici değerler ve anlamlar yüklemektedir (Bilgin, 1994, s. 51-53). Bu yönüyle kolektif kimlik, sınırları belli bir alanda belli bir kültürel topluluk tarafından inşa edilmekte ve devam ettirilmektedir. Bu anlamda etnik, dinsel ve ulusal kimlikler kolektif kimliğin versiyonları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kolektif kimlikteki bu toplumsallık boyutunun temelleri de Durkheim'ın "kolektif bilinç"i, Marx'ın "sınıf bilinci", Weber'in "Verstehen"i ve Tönnies'in "Gemeinschaft"ına atıfla klasik sosyolojiye dayandırılmakta ve grup üyelerini bir araya getiren benzeşmelerden veya paylaşılan sembollerden hareketle "biz" ve "öteki" kavramlarını ortaya çıkardığı vurgulanmaktadır (Cerulo, 1997, s. 384).

Kolektif kimlik, diğerine karşıtlık içinde bir karşıtlık ve diğerlerinden fark olarak tanımlanmakta ve bu nedenle belirli bir alanda/bölgede (territory) kök salmış grupların diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, vurgulama talebi olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle de kolektif kimliğin güvenlik duygusu verme, harekete geçirme, objektif ve sübjektif özellikleri birleştirme, süreklilik sağlama, dönüştürme, aidiyet vb gibi farklı boyutları içeren bir farklılaşma eğilimi olduğu da ifade edilmektedir (Bilgin, 2007, s. 13).

Kolektif kimlikler grup üyelerinin sadece benliği tanımlayıcı özelliklerine değil aynı zamanda grubun neyi, nasıl temsil ettiğine ve bunun başkaları tarafından nasıl görüldüğüne ilişkin imajları güçlendirmek üzere toplumsal eylemle de ilgili olan bir sürece de işaret etmektedir (Hogg, 2007, s. 150). Bir topluluğun kimliği, diğer topluluklarla ilişki içerisinde ve zamanla değişmektedir. Hiçbir topluluk tek başına ve zaman-mekân dışı bir kimliğe sahip değildir. Çünkü kolektif kimliklerin oluşumu topluluklar arası ilişkiler bağlamında söz konusu edilmektedir. Morley ve Robins'e göre, kolektif kimlik, bireysel ya da toplumsal aktörlerin belli bir tutarlılık, bütünlük ve süreklilik kazanmalarını içermektedir (Morley & Robins, Kimlik Mekânları, 1997, s. 77). Kolektif kimlik oluşumunun hassas bir süreç olduğu, toplumsal eylemin kurumsallaşmış biçimlerine benzediği

ölçüde bir kurallar sistemine ve önderlik biçimlerine dönüşebileceği; daha az benzediği durumlarda sürekli uyarılması gerektiği de ifade edilmektedir (Morley & Robins, 1997, s. 77).

4.4. Kent Kimliği

Kimlik kavramını sadece bireylerle veya toplumlarla özdeşleştirmek ve sınırlamak eksiklik olur. Çünkü kişilerin, toplumların, ülkelerin, kurumların kimliği gibi, kentlerin de kimlikleri vardır. Kentler canlı birer organizmadır ve içinde yaşayanlardan etkilenir ve yaşayanları da aynı ölçüde etkiler. Kimliğin ayırt edici rolü, kent kimliği için de söz konusudur; kentleri tanımlar, konumlandırır ve diğerlerinden farklılaştırır. Kent kimliği de tıpkı kişisel kimlik gibi bir inşa süreciyle ortaya çıkar ve devam eder. Sürekli değişme halinde olan toplum ve insan ilişkileri bu kimliğin sürekli olarak yeniden tanımlanmasını ya da üretilmesini gerektirir. Her dönemde toplumun oluşturduğu kimlikler geçmişten öğeleri, geçmişteki öğelerin yeniden yorumlanmalarını ve tamamen yeni öğeleri içerir (Tekeli, 1991, s. 83). Kısaca kentlerin kimlikleri de uzun dönemlerde, yaşanan her türlü değişim ve dönüşümün gölgesinde meydana gelir. Bu yüzden kent, sadece kendi kimliğine değil aynı zamanda ait olduğu toplumun kimliğine de sahip olmakta, ondan etkilenmekte ve onu etkilemektedir.

Kentin kimliğini, kentin coğrafyası, topografyası, kültürel düzeyi, mimarisi, gelenekleri, yaşam biçimi, ekonomik yapısı gibi hem sosyal hem de fiziki yapı oluşturur. Bu yapıların yanı sıra bu dokunun oluşturduğu mekânsal ilişkiler, o mekânsal ilişkilerin barındırdığı zaman dokuları, zaman ilişkileri, insan ilişkileri kentin kimliğini inşa eder (Acar, Şenyapılı, & Tankut, 1996, s. 53). Bu nedenle kentte, kente kimlik kazandıran alanlar da tek tek değil bir bütün olarak ele alınır. Bu bütünlüğü ve kentin yaşamın, toplumun bir aynası (Kartal, 1979, s. 24) olduğunu Maurice Aymard şu şekilde ifade etmiştir (Aymard, 2007, s. 120):

"Bir kent, ister büyük olsun ister küçük, içindeki evlerin, anıtların, sokakların toplamından çok başka bir şeydir; tıpkı bunun gibi sadece bir ekonomi, ticaret, sanayi merkezi de değildir. Toplumsal ilişkilerin mekânsal izdüşümü olarak kent, dünyevi olanı kutsal olandan, çalışmayı eğlenceden, kamuya ait olanı özel olandan, erkekleri kadınlardan, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınır çizgileri ağının kendi içinde kesiştiği, aynı zamanda da onun yapısını oluşturduğu bir mekân görünümüyle karsımıza çıkar. Bu niteliği ile de, mükemmel bir şifre anahtarı sağlar."

Bu nedenle bir kentte içinde bulunduğu toplumun geçirdiği çeşitli gelişme aşamalarının izlerini bulmak ve bu izler üzerinden o toplumun tarihini okumak mümkündür. Sonuç olarak kent kimliği; kent imgesini etkileyen, her kentte kendine özgü nitelikler taşıyan, fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillenen, kentliler

ve onların yaşam biçimlerinin oluşturduğu, sürekli inşa halinde olan ve geçmişten geleceğe uzanan bir süreçte ortaya çıkan anlam yüklü bütünlüktür.

5. KİMLİK KURAMLARI

Sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikolojide kimlik konusu çeşitli yaklaşımlarla ele alınmış ve konuyla ilgili pek çok kuram ve yaklaşım ortaya atılmıştır. Kimlik kuramları, kimliğin oluşma süreci, kimliğin toplumsal ve tarihi kökenleri, farklı düzeylerdeki kimlikler, ortam-kimlik ilişkisi ve kimlik-bireysel davranış ilişkisi gibi çeşitli konulara değinmişlerdir. Kimlikle ilgili olarak çalışan kuramcılar, kimliğin, kişiliğin oluşum sürecinde başladığını, yaşam süresince de, kalıtsal ve toplumsal etkilerle geliştiğini belirtmişlerdir. Bu teorilerden bazıları Sembolik Etkileşimci Teori, Sosyal Kimlik Teorisi, Sosyal İnşa Teorisi, Referans Grup Teorisi, İtibarî Kimlik Teorisi, Gösterilen Benlik Teorisi, Ego Gelişmesi Teorisi, Birikim Teorisi, Sosyal Dağılma Teorisi, Benlik Kategorizasyonu Teorisi, Benlik Dayanaklı Davranış Teorisidir. Bu teoriler de kendi aralarında çalışmaların niteliğine göre çeşitli sınıflamalara tabi tutulmaktadır. Bu sınıflamaların en yaygın olanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Psikodinamik yaklaşımlar, sembolik etkileşimci yaklaşımlar, sosyal kimlik yaklaşımları, benlik, özsaygı, yorumcu, değerlendirici, bilişsel ve duygusal yaklaşımlar (Weinreich, Analaysing Identity, 2004).

Bu çalışmada sosyoloji ve sosyal psikolojideki kimlik ile ilgili teoriler ve kuramlar kısaca ele alınmaktadır. Bu teoriler ve kuramlar çoğu kez birbirine dayanmakta veya birbirini tamamlamaktadır. Bu kuramların bir kısmı bireysel özellikleri ön plana alırken bir kısmı da sosyal ve kolektif özelliklere önem vererek kimliğin oluşumu ve gelişimini açıklamaktadır.

5.1. Psikodinamik Yaklaşımlar

Psikodinamik yaklaşımların temeli Eric. H. Erikson tarafından atılmıştır. Freud'un Psikoseksüel Gelişim Kuramı üzerine çalışma yapan Erikson, Freud'dan farklı olarak, bireyin cinsel gelişimi yerine, onun sosyal gelişimini temel kabul etmiştir. Freud, insan kişiliğinin gelişimini psikoseksüel gelişim dönemleriyle açıklamış ve kişilik gelişiminde cinselliği temel alarak, cinselliği aşırı bir şekilde vurgulanmıştır. Erikson da, Freud gibi, kişilik gelişimini dönemler halinde açıklamış fakat gelişimi, insan yaşamının tümünü kapsayan bir süreç olarak görmüş ve ergenlik döneminden sonraki dönemlerin de temel özelliklerini, sorun ve bunalımlarını tanımlamıştır (Elkind, 1979, s. 28). Erikson, kişilik gelişiminde çocukluk yıllarının önemini kabul etmekle birlikte, kişilik gelişiminde sosyal ve kültürel çevrenin daha önemli bir rol oynadığını

vurgulamıştır. Erikson, "insanın sekiz evresini"[6] benlik gelişiminin aşamaları olarak tanımlamıştır (Lindzey, Thampson, & .Spring, 1993, s. 656). Her evrede benlik, belli bir takım gelişmeleri tamamlamakta; sorunları çözmekte ve evreye özgü bir psikososyal bunalımı atlatmaktadır. Bu gelişim dönemlerinin özelliği her dönemde birisi olumlu diğeri ise olumsuz olan iki özellikten hangisinin birey tarafından kazanılıp kazanılmadığıdır. Bu dönemler, ilk dönemden başlayarak birbirlerinin üzerine kurulmakta ve yaşam boyunca bireyin sahip olacağı özelliklere etki etmektedir.

Ayrıca, Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı kimlik ile ilgili literatürde de önemli bir yere sahiptir ve birçok kimlik kuramına da temel teşkil etmektedir. Erikson'a göre kimlik basit bir olgu değildir. Kimlik çok boyutlu ve çok düzeyli yapılandırmaları içerir. Erikson üç kimlik boyutu önermiştir; bunlar ego kimliği, kişisel kimlik ve sosyal kimliktir. Ego kimliği, bireyin benlik duygusunun altında yatan bilinçsiz süreci gösterir. Kişisel kimlik, kişinin geliştirdiği amaçları, değerleri ve inançları ifade eder. Sosyal kimlik ise grubun idealleriyle, kimliğiyle dayanışma duygusunu ifade etmektedir (Morsünbül, 2010, s. 105).

Psiko dinamik yaklaşımlar altında karşımıza çıkan bir diğer isim de kimlik durumları kuramını (identity status approach) geliştiren J. E. Marcia'dır. Marcia kimliğin, duyum (sense), tutum (attitude) ve çözüm (resolution) kavramlarıyla tanımlanabileceğini dile getirmektedir. Kimliğin "içsel bir kendilik yapılanması" (internal self-constructed) ve bireyin dürtülerinin, yeteneklerinin, inançlarının ve bireysel tarihinin dinamik bir örgütlenmesi olduğunu ifade etmektedir (James, 1980, s. 109). Marcia, Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı'nın temel kavramlarını kabul ederek, kimlik yapılarının ölçülebilme yollarını incelemiş, kimliğin ölçülebilir ve gözlenebilir özelliklerini ön plana çıkartmıştır (Morsünbül, 2010, s. 106). Marcia, Erikson'un ego kimliği oluşumunu dört kimlik düzeyinde ya da sonuçlanma biçiminde açıklamıştır: kimlik kazanma (Identity Achievement), moratoryum (Moratorium), mevcut kimliği benimseme (Foreclosure), kimlik dağılması (Identity Diffusion) (Morsünbül, 2010, s. 106). Kısaca; dağınık kimlik (düşük keşif, düşük bağlanma) kimlik konuları ile ilgilenmemeyi; ipotekli kimlik (düşük keşif, yüksek bağlanma) kimlik biçimlenmesinde katılığı ve mevcut yapıya uymayı; moratoryum (yüksek keşif, düşük bağlanma) benlik için güçlü bir

6 * Erikson'un Psikososyal gelişim dönemleri;
1.Temel Güvene Karşı Güvensizlik (0-18 ay),
2.Özerkliğe Karşı Utanç ve Şüphe (1,5-3 yaş),
3. Girişimciliğe Karşı Suçluluk Duygusu(3-6 yaş),
4. Çalışkanlığa Karşı Yetersizlik Duygusu(6-11 yaş),
5. Kimlik Kazanmaya Karşı Kimlik Karmaşası (12-21 yaş)
6. Yakınlığa Karşı Yalıtılmışlık (Yalnızlık) (21-30 yaş)
7. Üretkenliğe Karşı Verimsizlik(Durgunluk)(30-65 yaş)
8. Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk(65 yaş ve sonrası)

arayışı; başarılı kimlik (yüksek keşif, yüksek bağlanma) farklı parçaları içeren tutarlı bir kimlik oluşturmayı temsil etmektedir (Atak, 2011, s. 165). Marcia için kimlik keşfi belli bir statü ile sonlanmakta ve statüler arasında da geçişler olabilmektedir. Bu yönüyle Marcia da kimlik yapılanmasını dinamik bir süreç olarak değerlendirmekte; kimlik oluşumunun öz-nesne ayrışması ile başladığını ve ileri yaşlarda son bulduğunu vurgulamaktadır. Bu süreçte Marcia'ya göre ideoloji ve kişiler arası ilişkiler olmak üzere temel olarak iki yaşam alanı, kimliğin oluşumunda rol oynamaktadır. İdeoloji alanında; dini inançlar, politik seçimler, meslek seçimi, felsefi yaşam biçimi, kişiler arası ilişkiler arasında; arkadaşlık, flört, cinsiyet rolü, boş zaman uğraşısı gibi yaşamsal alanlar kimliğin oluşumunu etkilemektedir.

Psikodinamik yaklaşımlar altında ele alınabilenecek bir diğer kuram da sosyal-bilişsel kimlik gelişimi kuramıdır. Bu kuramı Erikson'un yaklaşımını benimseyerek, kimlik gelişiminde bilişsel öğeleri de dikkate alan Berzonsky geliştirmiştir. Berzonsky, kimlik ile ilgili konularda bireylerin kullanacakları sosyal bilişsel stratejileri kimlik stilleri (identity styles) olarak tanımlamıştır. Bu kuram, bireylerin kimliklerini oluştururken çevresinde yer alan ve etkisini hissettiklerinin; yani "ötekilerinin/diğerlerinin" beklentilerini esas aldığını vurgulamaktadır (Dalton, 2008, s. 172). Kimliğin oluşumuyla ilgili karar aşamasında karşımıza çıkan bu yaklaşımda Berzonsky bilgi yönelimli, norm yönelimli ve kaçınma yönelimli olmak üzere üç tür kimlik stili önermektedir. Bilgi yönelimli kimlikte bireylerin birçok alternatifi dikkate aldığı; norm yönelimli kimlikte bireylerin toplumun ve ailenin beklentilerine uyma eğilimi gösterdikleri ve son olarak kaçınma yönelimli kimlikte bireylerin ise kimlikle ilgili kararlardan kaçınmayı tercih ettikleri vurgulanmaktadır (Atak, 2011, s. 165).

Psikodinamik yaklaşımlar altında ele alınabilecek diğer yaklaşımlar ise Waterman'ın, kimliği en uygun (optimal) psikolojik işlev olarak gördüğü Kimlik Statüleri Yaklaşımı, Berne ve Steiner tarafından ortaya atılmış olan kişilik, kişiler arası ilişkiler, iletişim, gelişim, yaşam, psikopatoloji, insan davranışını psikoterapi gibi çok geniş bir yelpaze üzerinde açıklayan Transaksiyonel Analiz Yaklaşımı (The Transactional Analysis Approach) ve R.D. Laing'in kimliği kişinin geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki deneyimlerinin bir bütünü olarak tanımladığı Sosyal Psikiyatri Yaklaşımıdır. (The Social Psychiatry Approach)((Weinreich & Saunderson, 2004, s. 9-10) (Atak, 2011, s. 189)). Bu başlık altında psikolojideki kişilik oluşumuyla ilgili diğer bazı kuramları da değerlendirmek mümkündür ancak çalışmanın kapsamı nedeniyle belli başlı olan bu yaklaşımlar ele alınmıştır.

Konuyla ilgili tüm kuramcıların Psikodinamik yaklaşımların Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı üzerine temellendiğini ve

Erikson'un görüşlerini kabul etmekle beraber, kimliğe yeni tanımlamalar ve süreçler ekledikleri görülmektedir. Psikoloji temelli olan bu kimlik yaklaşımları özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde kimlik oluşumuna vurgu yapmakla beraber kimlik oluşumunun yaşam boyu devam eden bir süreç olduğunu ve çevreyle etkileşim halinde geliştiğini vurgulamaktadırlar. Psikodinamik yaklaşımlarda kimlik, statü veya stiller şeklinde basamaklardan oluşmakta ve birbirini takip eden süreç içerisinde ve birbirinin devamı niteliğinde gelişmektedir.

5.2. Sembolik Etkileşimci Yaklaşımlar

Sembolik etkileşim yaklaşımı kökenleri psikolojik geleneğe dayanan bir Amerikan sosyoloji ekolüdür. Bu yaklaşım özellikle sosyal eylemler ve fertlerin bu eylemlere yükledikleri anlamlar üzerinde durmaktadır.

Sembolik etkileşimciliğin gelişmesinde "insanların birbirleri hakkındaki tasarımlarının (imagination) toplumun katı gerçekleri olduğunu" vurgulayan C.H. Cooley'in, "insanların öznel tanımlamalarının nesnel gerçek sonuçları olduğunu" ileri süren W.I.Thomas'ın ve sosyal davranışın hem öznel hem de nesnel boyutu üzerinde duran ve özellikle bu ekolün kurucusu sayılan G. H. Mead'in (1863-1931) önemli katkıları vardır (Arslantürk & Amman, 2000, s. 483). Mead, yaşamı süresince çalışmalarını kitaplaştırmamış, kendisinden sonra öğrencisi Blumer, çalışmalarını derlemiş ve sembolik etkileşim yaklaşımını kuramsal olarak geliştirmeye ve tamamlamaya çalışmıştır. Modern sembolik etkileşimciler arasında sayılan bir diğer isim de E. Goffman'dır. Goffman ilgisini ağırlıklı olarak gündelik hayatın sosyolojisine, öznelerarası etkileşimlere yöneltmiştir. Mead ve Blumer'in yanı sıra birçok sembolik etkileşimci kuramcının Chicago Üniversitesine mensup olması nedeniyle bu teori "Chicago Okulu" veya "Chicago Geleneği" olarak da anılmaktadır.

"Benlik" (self), "ayna benlik" (looking-glass self), "bireysel benlik" (I), "sosyal benlik" (me), "başkasının rolünü alma", "durum tanımı", "önemli başkası" (significant other), "genelleştirilmiş başkası" (generalized other) gibi terimler sembolik etkileşimcilerin temel kavramlarındandır.

Sembolik etkileşim yaklaşımına göre "benlik" ve "kimlik" birbirinden tamamen ayrılabilen iki farklı kavram değil, bir bütünü var eden ve de birbirinden kolayca ayrılamayacak bir yapıdadır (Sankır, 2012, s. 5).

Sembolik etkileşimciliğin temel kuramcısı olan Mead "benlik" üzerinde durarak, benliği "I" (Ben)/(ferdi ben) ve "me" (Beni/Bana)/ (sosyal ben) şeklinde formüle ederek açıklamıştır. Bu şekilde kişinin gerçek "iç" benliğini kamu önündeki benlikten, insanların diğerlerinin yanındayken sergiledikleri toplumsal imajdan ayırmaktadır (http://www.e-sosyoloji.com/mead.htm,17.02.2012). "Ben", benliğin sosyal

temas öncesi halidir, "Beni/Bana" ise sosyal temas ile birlikte ortaya çıkmaya başlamaktadır (Altunoğlu, 2009, s. 26). Benliğin öznel boyutunu simgeleyen ben, başkalarının tutumlarına organizmanın verdiği tepki iken, beni/bana, kişinin üstlendiği başkalarına ait örgütlü tutumlar seti olarak kabul edilmektedir. Başkalarının tutumları beni/bana'da cisimleşmekte, daha sonra kişi ben olarak buna tepki vermektedir (Sankır, 2012). Yani "Benlik" (self), sosyal ortamda toplumu oluşturan bireylerin her birinin gerçekleştirdikleri sosyal etkileşimlerden elde ettikleri sosyal deneyimlerle şekillenmekte ve her an yeniden üretip şekil verebilecek bir potansiyele sahip olmaktadır (Sankır, 2012, s. 5).

Kimlik ise benliğin dışarıya yansıyan kısmı şeklinde, sosyal olarak şekillenmiş bu potansiyelin bireyin tercihleriyle ortaya koyduğu ve diğerlerine özellikle yansıtmak, göstermek istediği seçilmiş tercihlerden oluşmaktadır (Sankır, 2012, s. 5). Bu yönüyle Mead için benlik, bireyin sosyal konumu ile ilişkilidir ve bireyin sosyalliğini dışarıda bırakan herhangi bir benlik tasavvuru, Mead ve diğer etkileşimciler için kabul edilemezdir (Altunoğlu, 2009, s. 26-27).

Mead, zihin konusunda da etkileşime dayalı bir anlayış ortaya koymaktadır. Mead'e göre, toplumsal grubun düzenli davranışları, ona ait tekil bireylerin davranışlarından çok grubun düzenli davranışlarına göre açıklanabilir. Zihin, bir ortamda nasıl davranmamız gerektiğinin ve o ortama nasıl uyum sağlayabileceğimizin bilgisinin saklı olduğu anlamlı sembollerin; dil, mimikler, toplumsal cinsiyet rolleri, anlamlı davranışlar ve tüm bunların oluşturduğu davranış örüntülerinin öğrenilmesidir. Zihin aynı zamanda, bir sosyal ortamda diğerleriyle etkileşimin sonucunda ortaya çıkan bir davranışsal tepki türüdür (Mead, 1972).

Mead'e göre zihin, bireyin olgunlaşırken anlamlı sembolleri kullanma kapasitesinin giderek gelişmesi sürecinde ortaya çıkmaktadır. Sosyal ortamın içerisine doğan bebek hayatta kalabilmek için başkalarına ihtiyaç duyarken, başkaları da diğerlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle en başından itibaren zihin, benliğin toplumla zorunlu bağlılığının ve etkileşim süreçlerinin bir ürünü olarak kabul edilmektedir (Mead, 1972).

Mead' e göre insan toplumunu anlamak için yapılması gereken şey, insan kişiliğinin en özel iki yanı olan zihin ve benliğin varlığının, toplumsal süreçlerin birer parçası olarak kabul edilmesidir. Toplum, aslında zihni süreçler anlamına gelen dil ve jestlerin (sembol) alınıp verilmesiyle inşa edilmektedir. Toplum varlığını dili kullanarak başkalarının rollerini alan (genelleştirilmiş diğeri) aktörlerin sayesinde sürdürmektedir. Mead'e göre, insanlar arasında diğer canlılardakinden nitelik olarak farklı bir iletişim biçimi gelişmiştir. Bu iletişim, anlamlı sembolleri içerir. Anlamlı sembolleri kullanma kapasitesi, insanı diğer türlerden ayırır. Yaşam

dünyaları "sembollerle" kurulmakta ve bireyler sembolleri yorumlayarak onları anlamlandırmakta ve ona göre eyleme geçmektedirler. Bu açıdan sembolik etkileşimci yaklaşım, eylemi toplumsal bir uyarana doğrudan bir tepki olarak almak yerine, sosyolojik aktörün nesnel uyaranı, öznel tanımlaması veya yorumlaması gerekliliğini vurgulamaktadır (Poloma, 1993, s. 232). Mead, bunu "toplumsal grubun davranışı onu oluşturan tekil bireylerin davranışlarıyla açıklanamaz; daha ziyade, sosyal grubu meydana getiren her tekil bireyin davranışları mevcut topyekûn grup etkinliği bütününe göre analiz edilebilir" şeklinde dile getirmektedir. Yani, toplumsal grubun düzenli davranışları ona ait tekil bireylerin davranışlarıyla değil, daha ziyade bireyin davranışları toplumsal grubun düzenli davranışlarına göre açıklanabilir (Smart & Ritzer, 2003, s. 220). Bu vurgu sembolik etkileşimcilik kuramcılarının temelde bireye verdikleri önemi göstermektedir.

Blumer, sembolik etkileşimciliğin üç temel dayanağını, "İnsanlar şeylere (diğer insanlara, toplumsal kurumlara, soyut düşünceye, değerlere, fiziksel nesnelere) yönelik olarak, o şeylerin kendilerine ifade ettikleri anlamlar temelinde davranırlar. Ve bu şeylerin anlamı, insanların diğer insanlar ile içine girdikleri toplumsal etkileşimden doğmaktadır. Bu anlamlar, karşı karşıya geldikleri şeylerle ilgilenen kişinin kullandığı bir yorum süreciyle ele alınır, dönüştürülür ve ele geçirilir." şeklinde ifade etmektedir (Waters, 2008, s. 48).

Sembolik etkileşimci kuramcılar, belirli bir nesnel durumun bireylerde değişik öznel yorumlara yol açtığına ve bu durumun sosyal hayatta yaygın bir şekilde görüldüğüne dikkat çekerek, bu gerçeği görmeyen yaklaşımların da sosyal realiteden uzaklaştığını iddia etmektedirler. Bu yönüyle bu yaklaşım fonksiyonalist, strüktüralist ve Marksist biçimleriyle genel sosyolojik yaklaşımla çatışmaktadır (Arslantürk & Amman, 2000, s. 484). Bu bakış açısı da bireyin toplum tarafından belirlendiği görüşünden bir kopuşu sergilemektedir (Poloma, 1993, s. 246). Sembolik etkileşimciliği davranışçı toplumsal bilimlerden ayıran şey ise zihinsel süreçler üzerine yaptığı vurgudur (Waters, 2008, s. 49).

Sonuç olarak sembolik etkileşimci kuram, toplumun anlam ve sembollerle örülü olduğunu ve bunun da etkileşimle ortaya çıktığını savunmaktadır. Bireyin ve toplumun birbirinden bağımsız olmadığı, insanın verili kimliğinin yanı sıra toplum içerinde yaşaması sonucu elde ettiği bir kimliğinin de olduğunu ve bu iki kimliğin birbirinden ayrılamayacağını savunmaktadır.

5.3. Sosyal Kimlik Yaklaşımları

1970'lerin ortalarında Henri Tajfel ve John Turner tarafından geliştirilmiş olan Sosyal Kimlik Kuramı, grup üyeliğini, grup süreçlerini ve gruplar arası ilişkileri ele alan bir sosyal psikoloji kuramıdır. Sosyal kimlik yaklaşımı Tajfel'in çalışmalarından hareketle iki ana dalda yoğunlaşmaktadır. Birincisi sosyal kategoriler ve gruplarla bilişsel karşıtlık ve benzeşim algısı ve benlik, diğeri ise içgrup ve gruplar arası ilişkilerdir (Abrams & Hogg, 2004, s. 155). Sosyal kimlik kuramı temelde, sosyal kategorilerin (millet, din, büyük veya küçük gruplar, kurumlar, organizasyonlar vb.) üyelerine kim olduklarının tarifini, değerlendirmesini ve bunların neleri kapsadığını gösteren birer sosyal kimlik sağladığını öne sürmektedir (Arkonaç, 2008, s. 240). Bireylerin ait olduğu grupların önemini vurgulayan bu kuram, daha sonra kendi bünyesinde kendini sınıflandırma kuramının gelişmesiyle birlikte çok sayıda araştırmanın yapılmasına yol açmış, bu çalışmalar da sosyal kimlik kuramı çerçevesinde; sosyal karşılaştırma ve sosyal kategorileştirme kuramlarının gelişmesini sağlamıştır.

Sosyal Kimlik Kuramının temel kavramları; sosyal kimlik, kolektif benlik, sosyal bağlam, sosyal sınıflandırma, sosyal özdeşleşme, sosyal kıyaslama, stereotip, içgrup kayırmacılığı ve sosyal yapıdır.

Sosyal Kimlik Kuramı, kişisel kimlikten çok sosyal kimlik kavramı üzerinde durmaktadır. Sosyal kimlik kuramcıları, sosyal kimliğin, kişilik özelliklerinden ve bireyin diğerleriyle kurduğu özel ilişkilerden doğan kişisel kimlikten tamamen farklı olduğunu savunmaktadırlar (Demirtaş, 2003, s. 129) (Hauge, 2007). Tajfel, sosyal kimliği bireylerin, ben kavramının bir parçası olarak tanımlamakta (Hauge, 2007, s. 3) ve bunun da bireylerin belirli bir sosyal grubun üyesi olmalarına ilişkin bilgilerinden, buna yükledikleri anlamdan ve bu üyeliğe yönelik duygularından kaynaklandığını varsaymaktadır (Demirtaş, 2003, s. 129). Bu davranış da grup davranışını ortaya çıkarmaktadır (Hauge, 2007, s. 3). Grup üyeliği ve grup davranışı Tajfel ve Turner tarafından yeniden tanımlanarak, bireyler arası süreç ve grup süreci arasındaki farklılık vurgulanmıştır. Bu kurama göre grup davranışı kendine has özellikleriyle bireyler arası davranıştan farklılık göstermektedir (Gülgün, 1999, s. 11).

Grup ve grup davranışını sosyal kategorileşme üzerinden açıklamaya çalışan Tajfel ve Turner, sosyal kategorileştirmeyi, insanların kendilerini de dâhil ettikleri bir iç grup ve karşılarına aldıkları bir dış grup veya biz ve onlar kategorileri yaratarak sosyal çevrenin düzenlenmesi şeklinde kavramsallaştırmışlardır (Sürgevil, 2008, s. 115). Bilgin, bu kategorilerin bireylerin eylemleri, niyetleri veya tutumları bakımından birbiriyle eşdeğerli veya birbirine benzer gördüğü insan, eşya ve olay grupları veya

bunların belirli niteliklerini kapsayan gruplar olduğunu ifade ederken, sosyal kategorileştirmenin çevreyi sistematikleştirerek insana çevresel değişikliklerle baş edebilme/bilişsel tasarruf imkânı verdiğini ve bunun da insani bir etkinlik olduğunu vurgulamaktadır (Bilgin, 2007, s. 120-121). Kısaca sosyal kimlik kuramı, gruplar halinde kategorizasyonun, algısal düzeyde grup içinde benzerliği, gruplar arasında ise farklılığı arttırdığını ileri sürmektedir.

Bu kuram içerisinde ele alınan bir diğer kavram veya kuram "sosyal karşılaştırma"dır. Sosyal karşılaştırma kuramı, insanların öz değerlendirme, öz geçerlik, öz onay ya da öz saygı gibi güdülerle ilişkili bir sosyal bağlanma süreci içerisinde gruplar oluşturduklarını varsaymaktadır. Toplumun kendi kendini "benzerlik ilkesi"ne göre küçük gruplar düzeyinde parçalayacağını ve benzer görüş ve yetenekteki insanların aynı grup içerisinde toplanacağını öngörmektedir (Bilgin, 2007, s. 112).

Sosyal karşılaştırma kuramında bireyler kendilerini ve gruplarını negatif bir kimlik yerine pozitif bir sosyal kimlikte görecektir. Bu büyük ölçüde gruplar arası sosyal karşılaştırmaya dayandığı için bireyler aidiyet gruplarını dış gruplardan pozitif olarak farklı algılamaya yönelecektir. Eğer sosyal kimlik tatminkâr değilse ya gruplarını terk edecek ya da gruplarını daha pozitif bulmaya çalışacaktır (Bilgin, 2007, s. 147). Çünkü insanlar öz saygılarını kazanma ve korumaya güdülenmiştir (Hauge, 2007, s. 4). Bu yüzden de Tajfel, bireylerin kendileri veya grupları hakkında olumlu bir imaj oluşturma ve bunu koruma eğilimini, kimlik inşasının önemli bir yanı olarak görmektedir (Bilgin, 2007, s. 142).

Sosyal kimlik kuramı diğer kuramlardan farklı olarak kimliğin toplumsal boyutunu daha ön plana çıkarmaktadır. Bu yaklaşımda da psikodinamik yaklaşımlar ve sembolik etkileşimci yaklaşımlar gibi yine kimliğin toplum içerisinde ve belli bir süreç içerisinde oluşup geliştiğine vurgu yapılmaktadır. Ancak diğerlerinden farkı, kimliğin oluşum sürecinde bireylerin kendilerini konumlandırırken veya tanımlarken bir karşılaştırma ve kategorileştirme yapmaları yani kimliklerini hem aynı gruptakilere hem de diğer gruplara/"ötekilere" göre inşa edip devam ettirmeleridir.

SONUÇ

Kimlik, kişi ve nesneleri öteki üzerinden tanımlayan bir kavramdır. Bu tanımlama ve konumlandırma kimi zaman bir anlatı haline gelirken kimi zaman da bir temsil görevi üstlenmektedir. Özellikle kollektif aidiyetlerin ve yaşam içindeki rollerin tanımlanması kimliğin temel işlevi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlama süreci durağan ve verili değil, zamanla inşa olunan yani dinamik bir süreçtir. Kimlik, şimdiki zamanda inşa olurken geçmiş ve gelecek arasındaki bağı da kurmaktadır Yani kimlik,

zamanın ve mekânın şartlarına bağlı olarak şekillenen bir konsepttir. Bu süreklilik, kimliğin oluşumunda toplumsal süreçlerin vazgeçilmez bir unsur olduğunu göstermektedir.

Kimliğin çok boyutluluğu pek çok disiplininin araştırma nesnesi olmasına sebep olmuştur. Ancak kimliğe olan bu yoğun ilgi beraberinde yeni bir handikap getirmiş, kimlik kavramıyla ilgili ortak bir tanım ve kuram üzerinde konsensüs sağlanamamıştır.

İlk olarak psikoloji ve sosyoloji disiplini içerisinde ele alınan kimlik kavramı,1960lardan sonra siyaset bilimi içerisinde ele alınarak, daha da popülerlik kazanmış ve kimliğin inşa süreci, toplum mühendislerinin temel araştırma nesnelerinden birisi olmuştur. Kimliğin nasıl oluştuğu, oluşurken nelerin etkisinde kaldığı gibi sorularla bu sürece müdahale olasılıkları ile yeni toplum kurma çalışmaları sıkça tartışılır olmuş, hegemonik güçlerin toplumu şekillendirmede kullanacağı araçlardan biri olup olmadığı, bu müdahalelerin nasıl olması gerektiği, nasıl olduğu gibi yani kimliğin "ilişkisel kurgusallığı" ile ilgili çalışmalarla kimlik daha da önem kazanmıştır.

Kimlik, felsefede her şeyin tek ve biricikliği üzerinden "özdeşlik "kavramı ile, psikolojide benlik ve kişilik kavramları üzerinden oluşum süreci ile, sosyal psikolojide grup ve grup ilişkileri üzerinden toplumsal ve kollektif kimlik kavramları ile, sosyolojide toplum ve birey üzerinden karşılıklı etkileşim ve dış etkiye/ötekinin etkisine açıklığı ile, antropolojide benzersizlik, bireyselliğe ilişkin özelliklerle grupların veya sınıfların etnik kimliği ile, siyaset biliminde milli kimlik, ulusal kimlik, etnik kimlik kavramaları üzerinden kimlik politikaları ile ele alınmaktadır.

Kimlikle ilgili pek çok kuram oluşturulmuş ve genellikle bu kuramlarda kimliğin inşa süreci ele alınmıştır. Bu inşa süreci de psikolojik süreçlerden hareketle çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu kuramların temelinde de yaklaşımların Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı üzerine temellendiğini ve Erikson'un görüşlerini kabul etmekle beraber, kimliğe yeni tanımlamalar ve süreçler ekledikleri görülmektedir

Bu çalışmada kimliğin devam eden bir inşa süreci sonucunda oluştuğu kabul edilmiş bu inşa sürecide sosyal eylemler ve fertlerin bu eylemlere yükledikleri anlamlar üzerinde duran Sembolik etkileşim yaklaşımı esas alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü toplumdan tamamen bağımsız olamayan bireyin kimliğin oluşumu da toplumun etkisiyle şekillenmekte, birey de yaşadığa topluma kendi bireysel özellikleriyle katkılar sağlayarak onun niteliklerini belirlemektedir. Toplumla olan bu etkileşim bir mekânda gerçekleştiği için kimlik ve mekanın birbirinden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Mekân, hem kişilerin hem de toplumların nasıl bir kimliği benimseyeceğini etkilemekte, inşa etmekte hem de var olan kimliklere farklı ve yeni anlamlar yükleyerek anlamlarını değiştirmektedir.

KAYNAKÇA

Abrams, D., & Hogg, M. A. (2004). "Collective Identity: Group Membership And Self Conception". M. B. Brewer, & M. Hewstone içinde, *Self And Social İdentity.* Blackwell Publishing.

Acar, E., Şenyapılı, Ö., & Tankut, G. (1996). "Kent Kimliği" Açık Oturum. *Ada Kentliyim* .

Akkaş, İ. (2008,). Küreselleşme Sürecinde Kimlikler. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altunoğlu, M. (2009). "Kimliğin Modern İnşaı, Kimlik Politikaları ve Türkiye'de Kimlik Tartışmaları". *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* . Ankara.

Arkonaç, S. A. (2008). *Sosyal Psikolojide İnsanları Anlamak Deneysel Ve Eleştirel Yaklaşımlar.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Arslantürk, Z., & Amman, T. (2000). *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Atak, H. (2011). "Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, , 3* (1).

Aymard, M. (2007). "Mekânlar". B. Fernand içinde, *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar Ve Miras* (Necati Erkurt ve Aykut Derman, Çev., 1. Basım b.). İstanbul: Metis Yayınları.

Bayart, & Françoıs, J. (1999). *Kimlik Yanılsaması.* İstanbul: Metis Yayınları.

Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu.* İzmir: Ege Yayıncılık.

Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası.* İzmir: Aşina Kitaplar.

Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Kavramlar, Yaklaşımlar Sözlüğü.* İstanbul: Bağlam Yayınları.

Birkök, C. (1994). "Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu". *Yayımlanmamış Doktora Tezi,* . İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bostancı, N. (2003). "Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik" . *Türkiye Günlüğü* (75), 6-7.

Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Kimliğin Gücü* (1 b., Cilt 2). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cerulo, K. A. (1997). "Identity Construction: New Issues, New Directions". *Annual Review of Sociology,* (23).

Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Cevizci, E. (2007). 1950 Sonrası Türkiye'ye Makedonya'dan Göç Eden Vranofçalılar Üzerinesosyo-Kültürel Bir Kimlik İncelemesi.

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, . Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, H. (2008). "Çokkültürlülük ve Türkiye'deki Görünümü". *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (15), 319-332.

Dalton, L. (2008). Professional Socialisation and Identity Formation in Rural Health Education. *Phd Thesis* . University of Tasmania.

Demirtaş, H. A. (2003). "Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram Ve Varsayımlar". *Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi* (1).

Derrida, J. (2003). "Teoriyi İzlemek". M. P.-J. Schad içinde, *Teoriden Sonra Hayat* (E. Kılıç, Çev.). İstanbu: Agora Kitaplığı.

Elkind, D. (1979). "Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi". (A. Dönmez, Dü.) *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, , 12* (1), 27-38.

Ergun, D. (2000). *Kimlikler Kıskacında Ulusal Kişilik.* Ankara,: İmge Kitabevi.

Ergun, D. (2000). *Kimlikler Kıskacında Ulusal Kişilik.* Ankara: İmge Kitabevi.

Gordon, C. (1968). "Self-Consceptions: Configurations on Content.". C. G. Gergen içinde, *The Self in Social Interaction.* N.Y: Willey and Sons.

Güleç, C. (1992). *Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi.* Ankara: Verso Yayınları.

Gülgün, M. (1999). "Sosyal Kimlik Ve Yaşam Stilleri". *Yayınlanmamış Doktora Tezi* . İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güvenç, B. (1993). *Türk Kimliği.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hall, S. (1998). "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik" . A. D.King içinde, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi* (Ü. H.-G. Seçkin, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Hançerlioğlu, O. (2000). *Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar* (2. b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hauge, Å. L. (2007). "Identity And Place: A Critical Comparison Of Three İdentity Theories". *Architectural Science Review , 1.*

Hogg, M. A. (2007). *Sosyal Psikoloji* (1. Baskı b.). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Hortaçsu, N. (2007). *Ben Biz Siz Hepimiz-Toplumsal Kimlik Ve Gruplararası İlişkiler.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

http://www.e-sosyoloji.com/mead.htm,17.02.2012. (tarih yok).

İnaç, H. (2006). *AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri.* Bursa: Ekin Kitabevi.

İnam, A. (1993). "Kimlik Sorununa Bir Bakış". *Türkiye Mimarlığı Sempozyumu-2, Kimlik, Meşruiyet, Etik.* Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.

James, E. M. (1980). "Identity In Adolescence". J. Adelson içinde, *Hand Book Of Adolacence Pyschology.* New York: Wilon And Sons.

Karakaş, M. (1999). “Farklılaşma Ve Benzeşme Referansı Olarak Kimlik”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 1* (2).

Karakaş, M. (2006). *Küreselleşme ve Türk Kimliği.* Ankara: Elips Kitap Yayınları.

Kartal, K. (1979). “Kapitalist Ve Sosyalist Ülkelerde Yeni Kent Uygulamaları”. *Amme İdaresi Dergisi* (12).

Kayan, R. (2007). *Vahyin Gölgesinde Kimlik İnşası.* İstanbul: Çıra Yayınları.

Kaypak, Ş. (2009). “Küreselleşme Sürecinde Kültürel Kimlik Açılımları ve Kentsel Çevreye Yansıması”. *Uluslararası Davraz Kongresi Küresel Diyalog Bildiriler Kitabı* (s. 2373-2389). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Keyman, E. F. (2005). “Kimlik ve Demokrasi”. A. Eralp içinde, *Kimlik ve Demokrasi: Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (s. Ankara). İletişim Yayınları.

Keyman, F. (1997). “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”. N. Bilgin içinde, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik,.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Larrain, J. (1995). *İdeoloji Ve Kültürel Kimlik.* (N. N. Domaniç, Çev.) Sarmal Yayınevi.

Lindzey, B., Thampson, G., & .Spring, R. (1993). “Gelişim Psikolojisi, Kuramlar, Yöntemler Ve Yaşamın İlk Yılları”. (F. Çok, Dü.) *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi , 26* (2), .641-670.

Maalouf, A. (2008). *Ölümcül Kimlikler* (27.Baskı b.). (A. Bora, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü.* (O. A. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mead, G. H. (1972). *Mind, Self, and Society.* Chicago: The University of Chicago.

Morley, D., & Robins, K. (1997). *Kimlik Mekânları.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Morsünbül, Ü. (2010). “Ergenlikte Kimlik Gelişimini Açıklayan Yaklaşımlar/ Modeller: Ergen Ruh Sağlığı Açısından Sonuçları” . *Çocuk Ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi , 17* (2).

Poloma, M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları.* İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Sankır, H. (2012). “Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlamlandırılış Biçiminin “Kadın Sanatçı Kimliği”nin Oluşum Sürecine Etkileri”,. *Hacettepe Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi* .

Sarı, E. (2007). “Kültür, Kimlik, Politika: Mardin’de Kültürlerarasılık”. *Yayımlanmamış Doktora Tezi,* . Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sarı, E. (2009). “Mardin’de kültürlerarası İletişim Ve Kültürel Kimliğin/Farkın İnşası” . *Alternatif Politika , 1* (2), 227-259.

Schlesinger, P. (1994). *Medya, Devlet ve Ulus.* (M. Küçük, Çev.) İstanbu: Ayrıntı Yayınevi.

Smart, B., & Ritzer, G. (2003). *Handbook of Social Theory.* London: SAGE Publications.

Sözen, E. (1995). "Kimlik Kavramının Yeniden Tanımlanması". *Türkiye Günlüğü* .

Sürgevil, O. (2008). "Farklılık Kavramına Ve Farklılıkların Yönetimine Temel Oluşturan Sosyopsikolojik Kuramlar Ve Yaklaşımlar". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 11* (20).

Tatar, T. (2006). "Küreselleşme ve Kültür". A. Korkmaz içinde, *Küreselleşme.* Malatya.

Tekeli, İ. (1991). "Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler". *Kent Planlaması Konuşmaları.* içinde Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayını.

Tezcan, M. (1987). *Kültür Ve Kişilik, Psikolojik Antropoloj.* Ankara: Bilim Yayınları.

Tezcan, M. (1995). *Sosyoloji, Temel Kavramlar.* Ankara: Feryal Matbaası.

Tok, N. (2003,). *Kültür, Kimlik ve Siyaset.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tolan, B. (1985). *Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji.* Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Turhan, M. (2002). *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)* (4. Basım b.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Türk Dil Kurumu,. http://www.tdk.gov.tr. adresinden alındı

Usal, A., & Kuşluvan, Z. (2006). *Davranış Bilimleri.* İzmir: Fakülteler Kitabevi,Barış Yayınları.

Waters, M. (2008). *Modern Sosyoloji Kuramları.* (Z. Cirhinlioğlu, Çev.) İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Weeks, J. (1998). "Farklılığın Değeri". R. v. J. içinde, *Kimlik: Topluluk/ Kültür/ Farklılık.* İstanbul: Sarmal Yayınları.

Weinreich, P. (2004). Analaysing Identity. W. Saunderson içinde, *Cross-Cultural, Societal And Clinical Contexts,* (s. 7-20.). New York: Routledge.

Weinreich, P., & Saunderson, W. (2004). *"Analaysing Identity, Cross-Cultural, Societal And Clinical Contexts".* New York: Routledge.

Yeniçeri, Ö. (2007). "Kimliğin Anlam ve Kökle İlişkisi" . *Türk Yurdu Dergisi , 27* (51).

Bölüm 56

İLERİ BESLEMELİ GERİ YAYILIMLI YAPAY SİNİR AĞLARINDA ÖĞRENME ALGORİTMASI HİPER PARAMETRELERİNİN FONKSİYONU

***Muhammer İLKUÇAR*[1]**

1 Muhammer İLKUÇAR, muhammerilkucar@mu.edu.tr, Department of Management Information Systems, Faculty of Fethiye Business Management. Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla/Türkiye

* Bu çalışma; *2. International Turkish World Engineering and Science Congress (ITWESC-2019), 7-10 November 2019* Antalya/ Türkiye kongresinde özet olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

1.GİRİŞ

Elektronik ve bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi, göreceli olarak erişilebilir olması, hemen hemen her alanda kullanılır duruma gelmiştir. Günümüzde birçok elektronik cihaz akıllı hale gelerek, veriyi, üretebilir, toplayabilir, depolayabilir, işleyip kullanabilir ve birbirleri ile paylaşabilir hale gelmiştir. Bununla birlikte bilgisayar teknolojileri her ölçekteki kamu ve özel sektör kurumlarında kullanılmakta ve muhasebe, personel, satış, üretim, test, bakım, müşteri vb. gibi verileri elektronik olarak kayıt altına almaktadır. Öte yandan e-iş, e-ticaret, web, sosyal medya, elektronik forum, e-mail, mobesalar, duronlar, insansız hava araçları, sensörler, IoT, uydular, vb. cihazlar sürekli veri üretilmektedir. Tüm bu verilerin düzenlenip, işlenerek, farklı amaçlar için kullanılması söz konusudur. Verilerin işlenerek farklı amaçlar için kullanılması işlemi veri bilimi, büyük veri, veri madenciliği, makine öğrenmesi, yapay zeka, derin öğrenme, otonom sürüş, gibi farklı kavramlar ve meslekler ortaya çıkarmıştır. Halen veriler; raporlama, analiz, strateji geliştirme, ilişkilerin ortaya çıkartılması, sınıflandırma, tahmin, öğrenme, kümeleme vb. gibi amaçlar için kullanılmaktadır. Günümüzde geçmiş veriler kullanılarak yapay zeka algoritmaları yardımıyla öğrenebilen akıllı makinelerin/ yazılımların yaygınlaşması farklı bir boyut kazanmıştır. Günümüzde veri toplama ve kullanma büyük bir endüstri ve stratejik güç haline gelmiştir. Bir makine kapasitesi/performansı öğrenmek için kullandığı verinin çeşitliliği ve büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Yeteri kadar veri ile öğretilen bir makine daha önce görmediği bir konu hakkında genelleme ve yorum yapma yeteneğine sahip olur. Makine öğrenmesi için, Yapay Sinir Ağları (YSA), Destek Vektör Makinaları (DVM), Çoklu Regresyon, Karar Ağaçları, vb. gibi farklı algoritmalar kullanılmaktadır. Problemin özelliğine ve veri kümesini göre, algoritmanın hızı, kaynak ihtiyacı ve performansı dikkate alınarak öğrenme algoritma seçimi yapılabilir. YSA büyük verilerin işlenmesi, derin öğrenme ve genelleme yapabilmesi ile farklı disiplinlerde, farklı problemler için çok geniş bir kullanma alanı bulmuştur. Günümüzde YSA, tahmin, sınıflandırma, kümeleme, dijital asistan, duygu analizi, text analizi, otonom sürüş, robotların öğrenmesi gibi karmaşık problemlerde başarı ile uygulanmaktadır. YSA'da yapısı gereği birçok parametre mevcuttur. Bu parametreler ağın performansına direkt etki eden faktörlerdir ve problemin özelliğine göre farklılık arz ettiğinden dolayı hiper parametre olarak adlandırılır. Literatürde hiper parametre tahmini ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Johnson A. (2017) hiper parametrelerle ilgili bazı yöntemleri incelemiştir. Koutsoukas ve arkadaşları (2017) bioçeşitlilik verileri üzerinde derin öğrenme algotimaları hiper parametlerini incelemiş ve aktivasyon fonksiyonu, seyrelşetme düzeltme yöntemi ve gizli katman ve gizli katman düğüm

sayılarının kritik rol oynadığını sonucuna varmışlardır. Srivastava ve arkadaşları (2014) seyreletme yönteminin denetimli öğrenmeli YSA'da ağ performnasını arttırdığını göstermişlerdir. Itano, Angelo de Abreu de Sousa ve Del-Moral-Hernandez (2018) çok katmanlı YSA hiper parametreelrini genetik algoirtma ile optimize etmeye çalışmışlardır. Tsai, Chou ve Liu (2006) taguchi-genetic Aagoritmasını kullanarak çok katmalı YSA'da XOR problemi çözümü YSA parametrelerini optimze etmeye çalışmışlardır. Gülcü ve Kuş (2019) çalışmalarında evrişimli yapay sinir ağı (convolutional neural networks) hiper parametrelerini genetik algoritma ve parçacık sürü optimizasyon (Particle Swarm Optimization -PSO) algoritmaları kullanarak en iyileme çalışması yapmışlardır.

Bu çalışmada ileri beslemeli geri yayılımlı çok katmalı YSA'da veri setine göre makine öğrenme algoritmasının performansa olan etkileri incelenmiştir.

2. YAPAY SİNİR AĞLARI

Yapay sinir ağları insan beyninin biyolojik çalışma prensibinden esinlenerek geliştirilmiş biyoloji temelli bir makine öğrenme algoritmasıdır (Suzuki, 2011). Literatürde farklı amaçlar için kullanılan farklı topolojik ağ yapılarına sahip YSA türleri mevcuttur. Çalışmada, literatürde ve uygulamada sıkça kullanılan, çok katmanlı ileri beslemeli geri yayılımlı YSA ele alınmıştır. Bu tür YSA'nın yapısı Şekil 1 'de görülmektedir. Şekilde de görüleceği üzere bu tür ağlar temel olarak giriş-gizli-çıkış olmak üzere üç katmandan oluşur. Gizli katman bir veya birden çok katmana sahip olabilir. Kaç gizli katman olacağı ile ilgili belirli bir kural yoktur. Problemin özelliğine göre deneme-yanılma yoluyla gizli katman sayısı belirlenmeye çalışılmaktadır. Başka bir husus ise katmanlardaki düğüm sayılarıdır. Giriş katmanı düğüm sayısı problemin eğitim/test veri setinin nitelik sayısı ile doğrudan ilişkilidir. Çıkış katmanı düğüm sayısı ise ağın dış dünyaya çıktı olarak vereceği bilgiyi anlamlı hale getirebilecek şekilde belirlenir. Örneğin; Evet/Hayır, Dogru/Yanlış, Hasta/Hasta Değil gibi bir çıkış için tek düğüm yeterli olacaktır. Ancak çıktı 25x25 pixel gri tonlu bir resim ise bu durumda çıkış katmanı düğüm sayısı 625 adet olmalıdır. Gizli katmanlarda kaç düğüm olacağı ile ilgili henüz literatürde belirli bir kural yoktur. Farklı düğüm sayıları kullanılarak denemeler yapılıp en iyi performansı veren gizli katman düğüm sayıları tespit edilmeye çalışılır. Başka bir konu ağın monotonlaşmasını ve aşırı öğrenmesini engellemek için öğrenme sırasında öğrenmeye katkısı olmayan zayıf ve aşırı baskı yapan düğümlerin ağdan çıkartılması (dropout) gerekmektedir. Böylece ağın ezberlemesinin (overfitting) önün geçilirken aynı zamanda ağ sadeleştiğinden hesaplamalar ve kaynak ihtiyaç da azalacaktır.

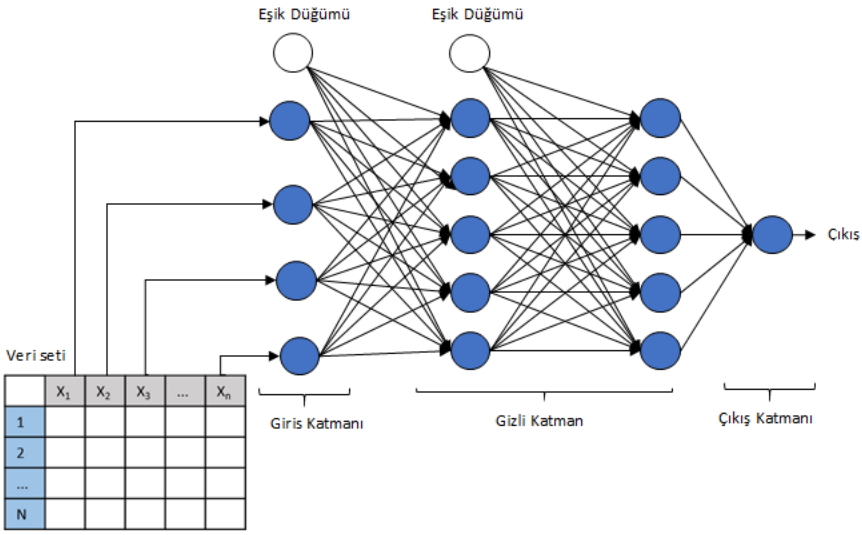

Şekil-1. Çok katmanlı ileri beslemeli geri yayılımlı YSA genel yapısı.

Şekil 1 ‘de görüldüğü gibi gizli katman ve çıkış katmanına değeri +1 olan bir eşik düğüm ilave edilir. Bunun amacı giriş verilerinin sıfır olması durumunda düğümlerin belirli bir çıktı üretmesini sağlamaktır. Aksi durumda çıkış düğüm değerleri sıfır olacağından ağ komple sıfıra takılı kalabilir. Kısaca ağın belirli bir eşik değerinin üzerinde çalışmasını sağlamak için bir eşik düğüm ilave edilmelidir.

2.1 Aktivasyon fonksiyonu

YSA’da katmanlar arası düğümler Şekil-1’de görüldüğü gibi birbirine tam bağlıdır. Bağlantılar ağırlık değerlerini ifade eder. Bir düğüm kendisine gelen veri (giriş data seti veya başka bir düğüm çıkışı) ile ağırlık değerleri çarpımlarının toplamını alarak $(\sum x_i w_i)$ bir çıktı üretir. Bu değerler çok büyük veya çok küçük olabilir. Bu yüzden düğümden elde edilen veri bir transfer fonksiyonundan geçirilerek belirli bir aralığa ([0,1] veya [-1,1]) çekilerek (Şekil-2) düğüm çıktısı olarak elde edilir.

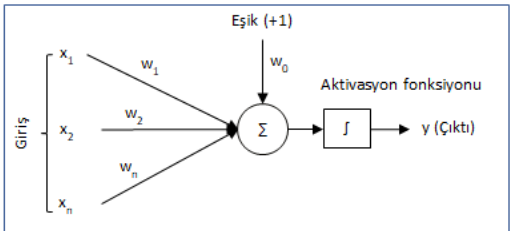

Şekil-2. YSA bir düğüm (algılayıcı) yapısı.

Literatürde farklı transfer fonksiyonları kullanılmaktadır. Çok kullanılan transfer fonksiyonlarından bazıları Şekil-3'te verilmiştir.

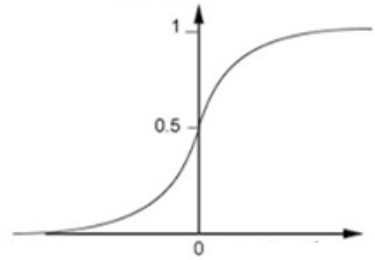 A. Sigmoid transfer fonksiyon	$f(Net) = f(x) = \frac{1}{1+e^{-Net}}$ $f'(x) = f(x)\,(1 - f(x))$ Verileri [0,1] aralığına çeker. Belirli bir noktadan sonra türevlenen değerin sıfıra doğru yaklaşması *kaybolan eğim (vanishing gradient)* problemi ortaya çıkarır. Negatif verileri dikkate almaz.
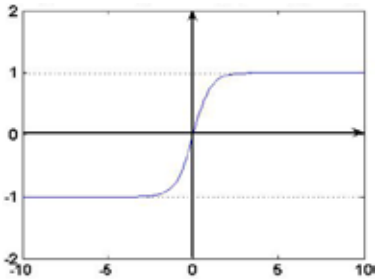 B. Hiperbolik tanjant transfer fonksiyon	$f(Net) = f(x) = \frac{e^{Net} - e^{-Net}}{e^{Net} + e^{-Net}}$ $f'(x) = \frac{1}{2}\left((1+f(x))\,(1-f(x))\right)$ Negatif veriler için Sigmoide göre daha iyi bir performans gösterir. Ancak *kaybolan eğim* problemi burada da mevcuttur.
C. Düzeltilmiş Lineer Ünite (Rectified Linear Unit- (ReLU)	$f(Net) = f(x) = \begin{cases} f(x) & if\ f(Net) > 0 \\ 0 & if\ f(Net) \leq 0 \end{cases}$ Çok hızlı hesaplanabilir. Performansı oldukça iyidir. Ancak negatif değerleri dikkate almaz.
D. Sızdıran Düzeltilmiş Lineer Ünite (Leaky Rectified Linear Unit - Leaky ReLU)	$f(Net) = f(x) = \begin{cases} f(x) & if\ f(Net) > 0 \\ a\,f(x) & if\ f(Net) \leq 0 \end{cases}$ ReLU'nin belirli orandaki (*a = 0.01 gibi)* negatif verileri sızdırması için geliştirilmiş bir yöntemdir.

Şekil-3. YSA da sıklıkla kullanılan bazı aktivasyon fonksiyonları.

2.2. Kayıp- Hata fonksiyonu

Çok katmanlı YSA'nın öğretilmesi işlemi giriş veri setine göre en iyi çıktıyı veren ağırlık değerlerinin belirlenmesi işlemidir. Ağın başlangıç ağırlık değerleri için rastgele oluşturma veya veri seti için tecrübe edilmiş bir ağırlık değeri ile başlanabilir. Ağın çıkış hata miktarı (Error/Loss) geriye doğru ağırlıklara yansıtılarak hataya sebep olan unsurlar belirli ölçüde düzeltme yapılır. Böylece bir sonraki veri seti için hatanın azalması beklenir. Bu şekilde tüm işlemleri (ileri hesaplama-geri yayılım) belirli kez tekrarlandığında çıkış hata miktarının giderek azaldığı görülecektir

(Öğrenme). Çıkış hata oranı ağırlıklara yansıtıldığından öğrenmeyi etkileyen en önemli parametrelerdendir. Literatürde bir çok kayıp-hata fonksiyonu kullanılmaktadır (Denklem 1, 2, 3, 4 ve 5). Denklemlerde kullanılan p_i notasyonları beklenen değeri, y_i notasyonu ise ağın çıktı değerini ifade etmektedir.

$$Mean\ \ Squared\ Error\ (MSE) = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}(p_i - y_i)^2 \tag{1}$$

$$Absolutly\ Mean\ \ Error\ \ (MAE) = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}(|p_i - y_i|) \tag{2}$$

$$Root\ Mean\ \ Squared\ Error\ (RMSE)\ = \sqrt[2]{\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}(p_i - y_i)^2} \tag{3}$$

$$Squared\ Euclidian\ Distance = \frac{1}{2}\sum_{i}(p_i - y_i)^2 \tag{4}$$

$$Cross - Entropy\ Loss\ Function = -\sum_{i} y_i \log(p_i) \tag{5}$$

3. HİPER PARAMETRELER

Çok katmanlı yapay sinir ağı performansını etkileyen birçok parametre vardır. Bu bunları genel olarak aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz:

- Veri seti
- Ağın mimarisi
- Öğrenme metodu
- Aktivasyon fonksiyonu

Veri Seti (Data Set)

Veri seti ağın performansını etkileyen en önemli faktörlerdendir. Verilerin büyüklüğü, verilerin temsil gücü, eğitim için kullanılacak verilerin seçimi, verilerin aynı düzleme çekilmesi, boyut değiştirme gibi birçok husus ağın başarısını etkilemektedir. Öte yandan veri setinin oluşturulması esnasında, eksik veri, tekrarlayan veri, bozuk veri, aşırı uç veri (excessive data) gibi durumlar da olabilmektedir. Bu nedenle öncelikler ham veriler bir temizleme(cleansing) işleminden geçirilerek eksik, gereksiz, tekrarlayan, vb. verilerden arındırılmalıdır. Kategorik veriler labelencoder, onehatencoder, ordinalencoder (Bui ,2020) gibi yöntemler ile sayısal verilere dönüştürülmelidir. Daha sonra veriler bir ön işlemeden

(preprocessing) geçirilerek makine öğrenmesine hazır hale getirilir. Ön işlemede veriler belirli aralığa çekmek için ölçekleme (standartlaştırma, normalleştirme vb.) ve eğitim/test olarak bölme işlemeleri gerçekleştirilir. Veri temizleme işlemi bu makale kapsamı dışında tutulmuştur.

Veri ölçekleme (Data Scorig)

Normalizasyon: Verileri belirli bir aralığına çeker. Veriler içinde çok büyük değerler varsa bu normalizayson sırasında diğer verilerin sıfıra yakınsamasına neden olabilir. Verilerin normalleştirme yapılı yapılmayacağı veri setine göre belirlenmelidir.

$$x_{i(yeni)} = \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad \text{veya} \quad x_{i(yeni)} = \frac{x_i}{x_{max}}$$

Standart Skorlama: Verileri birbirine göre olan konumunu bozmadan ortalamadan olan sapmasına göre ölçekleme yapar. Bu tür ölçeklemede aşırı uç verilerin etkisi normalizasyona *göre* daha azadır.

$$x_{i(yeni)} = \frac{x_i - \mu}{\sigma} \quad ; \mu\text{: ortalama}, \quad \sigma\text{: standart sapma}$$

Verilerin Bölünmesi (Dividing Data)

Makine öğrenmesinde eğitim/test verisinin boyutu ve niteliği sitemin performansını etkileyen en önemli konulardan birisidir. Seçilecek eğitim verilerinin çeşitliliği ve temsil gücünün yüksek olmasına dikkat edilmelidir. Eğitim veri setinin temsil gücü ne kadar yüksek ise sistemin performansı ve genelleme yapma yeteneği o derece yüksek olacaktır. Özellikle YSA performansı veri setini büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Literatürde verilerin %60-90 oranında bir bölümü eğitim, kalanı test için kullanılır (Şekil 4).

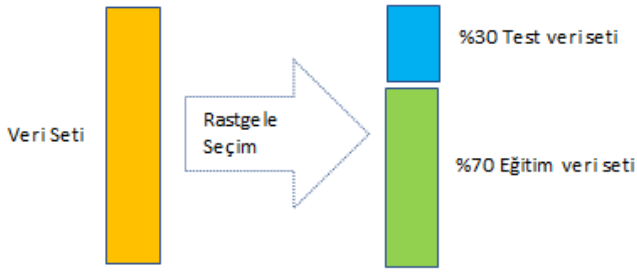

Şekil 4. Eğitim ve Test verilerini bölünmesi

Veri setinin mevcut kayıt durumuna göre eğitim ve test verilerinin nasıl seçileceği ile literatürde farklı yöntemler kullanılmaktadır. Dikkat edilmesi gereken eğitim için seçilen verinin temsil gücünün yüksek olmasıdır. Aksi durumda eğitim performansı çok yüksek olduğu halde test performansı çok kötü olabilir. Bu istenmeyen bir durumdur. Sıkıntıyı belirli ölçüde aşmak için çapraz doğrulama (cross validation) yöntemi uygulanır. Bu yöntemde

veri setinin tümünü kapsayacak Şekil-5'te görüldüğü gibi veriler K'ya (K-folds) bölünerek 1/K bölümü test geri kalanı eğitim için kullanılır. Şekil-5'teki gibi bölünecek veri seti ile ağ K kez eğitilip test edilir. Böylece eğitim verilerinin temsil gücü belirli oranda arttırılmış olur. K adet işlemin performans aritmetik ortalaması sitemin performansını verir. Şekil 5' te K=4 (4-katlamalı) çapraz doğrulama işlem adımları görülmektedir. Veri seti dört eşit parçaya bölünür (rastgele vb. kullanılarak) bir parçası test için ayrılır diğer üç parçası ile eğitim yapılır ve performanslar ölçülür. Benzer şekilde işlemler 4 kez tekrarlanarak performansların aritmetik ortalaması alınıp ağın performansı belirlenir.

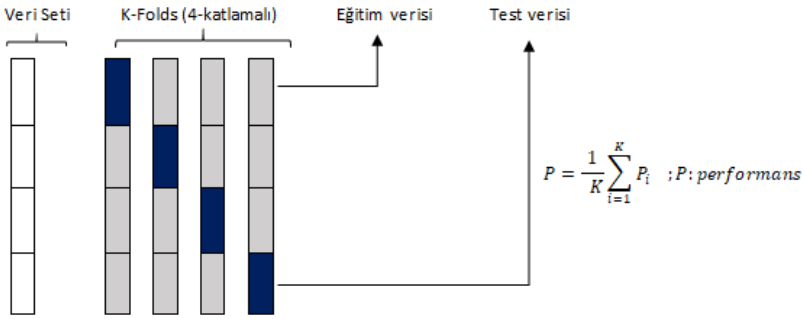

Şekil-5. Eğitim ve test verilerinin çapraz doğrulama ile seçilerek ağın eğitilmesi.

Ağ Mimarisi ile İlgili Hiper Parametreler (Hyper Parameters Related to Network Architecture)

Yapay sinir ağı mimarisi başka bir hiper parametredir. Ağın giriş ve çıkış katmanı düğüm sayıları problemin özelliğine göre belirlenir. Ancak gizli katman sayısı ve her gizli katmanda kaç düğüm olacağı konusu hiper parametredir. Gizli katman sayısı ve bu katmanlardaki düğüm sayısının ne olması gerektiği ile ilgili belirlenmiş henüz bir kural yoktur. Ne kadar olması gerektiği ucu açık bir sorudur ancak belirli sınırlar içinde denemeler yapılarak tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

Bir başka husus ise ağın başlangıç ağırlık değerlerinin ne olması gerektiğidir. Ağırlık değerleri genellikle [0-1] aralığında rastgele değerler verilerek başlanır. Bu da ağın her çalıştırılışında farklı öğrenme süresi ve az olsa farklı sonuçlar üretmesine neden olmaktadır. Başlangıç ağırlık değerleri için benzer öğrenmiş ağların ağırlık değerleri ile başlanması öğrenme süresini düşürebilir.

Özellikle veri seti küçük ise YSA verileri ezberleyebilir/aşırı öğrenmesi (overfitting). Ağın aşırı öğrenmesi test performansının düşmesine ve genelleme yapma yeteneğini kaybetmesine neden olacaktır.

Bu istenmeyen bir durumdur. Ezberlemeyi önlemek için düzeltme (regularization) yöntemlerinden (Çarkacı, 2018) ağ mimarisinde seyreltme (dropout) yöntemi yapılabilir. Seyreltme işlemi belirli orandaki veya zayıf düğümlerin hesaplamadan çıkartılmasıdır. Bu düğümlerin birbirleri ile etkileşimini azaltarak ezberlemeye engel olacaktır. Şekil 6.a ve b' de normal YSA ve seyreltme işleminden sonraki YSA yapısı verilmiştir. Seyreltme işlemi; ağın ezberlemesini engellemenin yanında, performansını arttırır, karmaşıklığı azaltır ve hesaplama sayını düşürerek hızın armasına daha az kaynak kullanmasına katkı sağlayacaktır.

YSA öğrenme (Training)

YSA öğrenmesi çıkış hata değerini minimum yapan ağırlıkların optimizasyonu sürecidir. Bu sebeple ağın öğrenmesi için herhangi bir optimizasyon algoritması kullanılabilir. YSA'da aşağıdaki gibi dört farklı öğrenme yöntemi vardır.

- Denetimli Öğrenme (Supervised Learning)
- Denetimsiz Öğrenme (Unsupervised Learning)
- Yarı denetimli Öğrenme (Semi-Supervised Learning)
- Pekiştirmeli Öğrenme (Reinforcement Learning)

Denetimli öğrenmede, kendisine verilen veri setine göre elde edilen çıktı ile beklenen değer arasındaki farkı (hatayı) minimum edecek ağırlık değerlerinin hesaplanması sürecidir. Bu yöntemde giriş verisine karşılık gelen çıkış verisi (beklenen değer) bellidir. Ağ'a giriş verisi verilir ve elde ettiği çıktı ile beklenen değer karşılaştırılır, fark hata olarak geriye doğru ağırlıklara yansıtılarak ağırlık değerleri daha az hata yapmak üzere güncellenir. Bu işlem tüm veriler için belirli kez tekrarlanarak minimum hatayı veren ağırlık değerleri tespit edilir. Bu şekilde ağın eğitimi gerçekleştirilmiş olur. Denetimli öğrenme sınıflandırma, tahmin, örüntü tanıma gibi işlemlerde çok başarılı sonucalar vermektedir.

Denetimsiz öğrenmede ise elde ettiği çıktıyı karşılaştırabileceği bir veri (beklenen değer) yoktur. Bunun yerine benzer çıktıları gruplandırıp (kümeleme-clustering) mevcut gruba uymayan verileri farklı bir grup olarak değerlendirir. Denetimsiz öğrenme kümeleme, boyut indirgeme, ilişkilendirme gibi problemlerde kullanılır.

Yarı denetimli öğrenme ise denetimli öğrenme ile denetimsiz öğrenmenin birlikte kullanıldığı öğrenme yöntemidir. Verilerin etiketlenmesi bazen çok kaynak (zaman, işgücü vb) gerektirebilir. Bu durumda veriler *labeled* ve *unlabeled* olarak iki parçaya bölünür. Verilerin az bir bölümü etiketlendirilip (suprevised), büyük kısmı kümeleme

(unsupervised) yapılır. Kümeleme yapılan veriler, etiketli verilere göre öğrenme gerçekleştirilir

Pekiştirmeli öğrenmede sistem algılayıcılar(sensör) vasıtasıyla çevreden(environment) elde ettiği verilere göre eylem gerçekleştirip, eylemin sonucunun ödül (pozitif/negatif) olarak geriye yansıtıldığı öğrenme biçimidir. Deneme yanılma yoluyla öğrenir. Tıpkı bir çocuğun yürümeyi öğrenmesi gibi. Bir robotun yürümeyi öğrenmesi, makinenin oyun oynaması bu tür öğrenmeye örnektir. Robot yürümeyi öğrenirken her düştüğünde kendini cezalandırarak (negatif ödül) ve baaşrılı attığı adımlarda da ödüllendirerek yürümeyi öğrenir.

4.YAPILAN ÇALIŞMA

YSA öğrenmesi için farklı deterministik veya skolastik optimizasyon algoritmaları kullanılmaktadır. Çalışmada sıkça kullanılan gradient descent temelli öğrenme algoritmaları ile veri seti arasındaki öğrenme ilişkisi ele alınmıştır. Öğrenme algoritmalarının (LeCun ve diğ, 1998) nasıl işlediği ile ilgili konular bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Yapılan çalışmada literatürde kullanılan UCI (UCI, 2020) makine öğrenmesi göğüs kanseri ve iris (Swain ve diğ, 2012; Vyas ve Dipti , 2014) ve ıtır veri setleri kullanılarak farklı öğrenme algoritmaları karşısında elde edilen performans değerleri karşılaştırılmıştır. Öğrenme algoritmalarının parametreleri (öğrenme oranı, momentum vb.) dev/bebek adım yöntemi kullanılarak belirli aralığı çekilerek sabitlenmiştir. Ağ mimarisi, yineleme sayısı, batch size gibi değerler literatürdeki örneklerinde (Akyol ve Gülbandılar, 2020; Shahare ve Giri, 2005) uygun olanlar alınarak sabitlenmiş ve öğrenme algoritmaları değiştirilerek performansları karşılaştırılmıştır. Başlangıç ağırlık değerleri rastgele verildiğinden her çalıştırmada az da olsa farklı bir sonuç çıkması ihtimali göz önüne alınarak ağ aynı parametreler ile aynı bilgisayarda en az on kez çalıştırılıp sonuçlarına bakarak bunlardan en iyi performans (R^2 ve doğruluk) olanı veri kullanılmıştır. ACC ve hata grafiklerinden 500 yineleme(epoch) yeterli olduğu görülmüştür.

Table-1. Veri seti ile ilgili bilgiler.

	Veri seti		
	Göğüs Kanseri	Iris	Itır
Veri Sayısı	699	150	40
Nitelik Sayısı	10	4	1046
Sınıf Sayısı	2	3	Sürekli Sayı
Çıktı veri tipi	Nominal	Nominal	Oransal
İşlem	Sınıflandırma	Sınıflandırma	Tahmin

Başlangıç ağırlıklar	Random	Random	Random
Veri Skorlama	Standart	Standart	Standart

Tablo-1'de veri setleri ile bunlara ait bazı bilgiler verilmiştir. Göğüs kanseri ve iris verileri sınıflandırma işlemi yapılırken, ıtır verisi ile tahmin işlemi gerçekleştirilir. Göğüs kanseri çıktı olarak kanserli (1) kanserli değil (0) şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır. Iris veri setinde ise çıktı olarak sentosa çiçeğinin hangi tür olduğu bulmaktadır. Burada çıktı olarak üç tür mevcuttur. Bunlar; Setosa, Virginica ve Versicolor'dur. Irıs çıktı kategorik verileri sayısallaştırılırken (encode) Tablo 2'deki gibi labelencoder veya OneHotEncoder yapılabilir. Çalışmada iris veri set çıktı sınıf sayısı One HotEncoder yapılarak işlem yapılmıştır.

Table-2. Verilerin encode yapılması

OneHotEncoder		
Setosa	Virginica	Versicolor
1	0	0
0	1	0
0	0	1

Label Encoder	
Setosa	0
Virginica	1
Versicolor	2

Table-3. Farklı veri setleri için kullanılan YSA parametreleri.

	Veri seti		
	Göğüs Kanseri	Iris	Itır
Giriş katmanı düğüm sayısı	10	4	1046
Çıkış katmanı düğüm sayısı	1	3	1
Gizli katman-1 düğüm sayısı	10	10	252
Gizli katman-2 düğüm sayısı	10	10	50
Loss fonksiyonu	MSE	MSE	MSE
Gizli katman Aktivasyon fonksiyonu	ReLU	ReLU	ReLU
Çıkış Katmanı Aktivasyon fonksiyonu	ReLU	ReLU	Sigmoid
Yineleme sayısı (Epoch)	500	500	500
Eğitim veri seti	%70	%70	%70
Batch Size	10	2	2
Learning Rate	0.001	0.001	0.001
Momentum	0.6	0.6	0.6
Decay	10^{-4}	10^{-4}	10^{-4}
Epsilon	10^{-10}	10^{-10}	10^{-10}
Rho	0.9	0.9	0.9
Beta1	0.9	0.9	0.9
Beta2	0.99	0.99	0.99

Tablo 4. Veri setlerinin öğrenme yöntemlerine göre performans değerleri

		Göğüs Kanseri veri Seti			Iris veri Seti		
Yöntem		ACC	MSE	R^2	**ACC**	**MSE**	**R^2**
SDG	Train	0.97	0.016		0.98	0.03	
	Test	0.97	0.02	0.89	0.96	0.03	0.94
Adam	Train	0.99	0.001		0.97	0.029	
	Test	0.94	0.05	0.77	0.96	0.033	0.94
AdaMax	Train	0.98	0.01		0.99	0.02	
	Test	0.97	0.02	0.87	0.96	0.03	0.94
Adagrad	Train	0.97	0.02		0.94	0.05	
	Test	0.95	0.04	0.81	0.91	0.08	0.86
Nadam	Train	0.99	0.001		1.0	0.0003	
	Test	0.93	0.06	0.73	0.93	0.06	0.89
RMSprop	Train	0.99	0.005		0.99	0.02	
	Test	0.95	0.04	0.79	0.97	0.02	0.96
AdaDelta	Train	0.66	0.30		0.34	1.64	
	Test	0.62	0.37	-0.59	0.31	1.68	-1.62

Test doğruluk oranı (Accuracy-ACC), hata miktarı (Mean Squred Error- MSE) ve R^2 verilerine bakarak; Göğüs kanseri veri seti için en iyi performans gösteren algoritma *SDG* ve en kötü performans gösteren algoritma ise *Adelta'dır*. *Adelta* optimizasyon algoritmasının parametreleri değiştirilerek denemeler yapılmış ancak performansında bir iyileşme görülmemiş, aksine az da olsa kötüleşme gözlemlenmiştir. Veri ölçekleme [0,1] aralığında MinMax ölçekleme yapıldığında performansında %3-5 kadarlık bir kötüleşme izlenmiştir.

Iris veri seti ele alındığında *Adam* ve *Adamax* optimizasyon algoritmaları en iyi performansı ve *AdaDelta* yöntemi ise en kötü performansı vermiştir. *AdaDelta* yönteminin performansını iyileştirmek için yineleme sayısı, parametreleri, farklı aktivasyon fonksiyonları (Softmax, ReLu, Tanh, Sigmoid, Linear) ile denenmiş ancak performans daha da kötüleştiği görülmüştür. Veriler [0,1] aralığında normalleştirildiğinde ise *Adagrad*, *RMSprop* ve *adadelta* algoritmaları çok kötü (%30 - %36) bir performans göstermiştir. Benzer şekilde verilerin [0,1] aralığında normalleştirilmesi diğer algoritmalar de %1-5'lil bir kötüleşmeye neden olmuştur.

Tablo 5. Itır veri setinin öğrenme yöntemlerine göre performans değerleri

		SDG	Adam	Admax	AdaGrad	Nadam	RMSprop	AdaDelta
MSE	Train	0.0001	0.0001	0.0001	0.00005	0.0001	0.0001	0.001
	Test	0.0010	0.0008	0.0005	0.0007	0.0007	0.0005	0.002

Itır veri seti öğrenme yöntemine göre test hata değerlerine bakıldığında tüm öğrenme algoritmalarında performanslar birbirine yakın bulunmuştur. *AdaDelta* algoritması diğerlerine göre az da olsa daha kötü bir performans sergilemiştir.

5. SONUÇ VE YORUM

YSA makine öğrenmesinde sistemin başarısının arttırılması için; ağın mimarisi, veri seti, problemin özelliği, öğrenme algoritması, gibi konuların birlikte ele alınması gerekmektedir.

Yapılan çalışmada veri setine göre öğrenme yöntemlerinin ağın performansına olan etkisi araştırılmıştır. Bulgular şöyledir: Problemin özelliğine göre verilerin standart skorlama ölçeklenmesi ile normalleştirme arasında %1-5 lik bir performans farkı görülmüştür. Veri özelliğine göre öğrenme yöntemleri performansını etkilediği gözlemlenmiştir. *Nominal data sınıflama* problemlerinde A*daDelta* yöntemi çok kötü performans sergilemiş diğer yöntemlerden ise *SDG, Adam ve Admax* diğerlerine göre daha iyi performans sergilemiştir. Özellikle *Nominal* data sınıflandırmasında *Adagrad, RMSprop ve AdaDelta* yöntemleri, verilerin *normal ölçeklendirme* ([0,1] aralığı) yapıldığında çok kötü (%30'lar) bir performans sergilediği gözlemlenmiştir. Çıktısı *sürekli* data tipi olan problem kullanılan bütün öğrenme yöntemleri birbirine yakın performans göstermiştir. YSA' problemlerinde diğer hiper parametrelerin yanında öğrenme yöntemi de dikkate alınması gereken bir konu olduğu ortaya konulmuştur. YSA hiper parametrelerinin optimizasyonu halen üzerinde çalışma gerektiren konulardan birisidir.

KAYNAKLAR

AKYOL S.Ö., GÜLBANDILAR E., (2020). *İris Çiçeği Türünün YSA Yöntemleri ve ANFIS ile Tahmini.* Journal of ESTUDAM Information Volume 1, Issue 1, 5-11, 2020.

Bui H., (2020), *How to Encode Categorical Data.* https://towardsdatascience.com/how-to-encode-categorical-data-d44dde313131 (Erişim Tarihi:12/12/2020)

GÜLCÜ A., KUŞ Z. (2019). *A Survey of Hyper-parameter Optimization Methods in Convolutional Neural Networks.* Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi PART C: TASARIM VE TEKNOLOJİ, GU J Sci, Part C, 7(2): 503-522 (2019).

Çarkacı Necmettin (2018). *Derin Öğrenme Uygulamalarında En Sık kullanılan Hiper-parametreler*. https://medium.com/deep-learning-turkiye/derin-ogrenme-uygulamalarinda-en-sik-kullanilan-hiper-parametreler-ece8e9125c4 (Erişim Tarihi:11/11/2019)

LeCun Y., Bottue L., Bengio Y., Haffner P. (1998). Gradient-Based Learning Applied to Document Recognation, PEOC. OF IEEE, November 1998.

Johnson A. (2017). Common Problems in Hyperparameter Optimization , https://sigopt.com/blog/common-problems-in-hyperparameter-optimization (Erişim tarihi :15/01/2020)

Koutsoukas A., Keith J. Monaghan, Xiaoli Li and Jun Huan (2017). *Deep-learning: investigating deep neural networks hyper-parameters and comparison of performance to shallow methods for modeling bioactivity data. Journal of Cheminformatics.* Koutsoukas et al. J Cheminform (2017) 9:42 DOI 10.1186/s13321-017-0226-

Sebastian Ruder (2016). *An overview of gradient descent optimization algorithms.* https://ruder.io/optimizing-gradient-descent/ ve https://arxiv.org/abs/1609.04747 (Erişim tarihi: 6/11/2019)

Shahare P., D. ve Giri R., N., (2005), *Comparative Analysis of Artificial Neural Network and Support Vector Machine Classification for Breast Cancer Detection.* International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET) e-ISSN: 2395 -0056 Volume: 02 Issue: 09 | Dec-2015.

Srivastava N., Geoffrey Hinton, Alex Krizhevsky, Ilya Sutskever, Salakhutdinov (2014). *Dropout: A Simple Way to Prevent Neural Networks from Overfitting*. Journal of Machine Learning Research

Srivastava N., Hinton G., Krizhevsky A., Sutskever I., Salakhutdinov R. (2014). *Dropout: A Simple Way to Prevent Neural Networks from Overfitting*. Journal of Machine Learning Research 15 (2014) 1929-1958

Suzuki K.(2011). Artificial Neural Networks - Methodological Advances and Biomedical Applications. Published by InTech Janeza Trdine 9, 51000 Rijeka, Croatia. Copyright 2011 InTech

Swain M. , Dash S. K., Dash S. ve Mohapatra A. (2012). An Approach For Irıs Plant Classıfıcatıon Usıng Neural Network. International Journal on Soft Computing (IJSC) Vol.3, No.1, February 2012.

Tsai J-T., Chou J-H., Liu T-K. (2006). *Tuning the Structure and Parameters of a Neural Network by Using Hybrid Taguchi-Genetic Algorithm.* IEEE TRANSACTIONS ON NEURAL NETWORKS, VOL. 17, NO. 1, JANUARY 2006.

UCI (2020), UCI Machine Lerning Repository, https://archive.ics.uci.edu/ml/datasets.php, (Erişim tarihi :20.01.2020)

Uniqutech (2019), Data Science Bootcamp,Understand the Softmax Function in Minutes, https://medium.com/ data-science-bootcamp/understand-the-softmax-function-in-minutes-f3a59641e86d (Erişim tarihi:5/11/2019)

Vyas S. ve Dipti (2014). Classification Of Iris Plant Using Feedforward Neural Network. International Refereed Journal of Engineering and Science (IRJES), ISSN (Online) 2319-183X, (Print) 2319-1821 Volume 3, Issue 12 (December 2014), PP.65-69.